De Kerk. Deel 2 (Verzamelde werken afdeling III)

K. Schilder

bewerkt door J. Kamphuis

bron
K. Schilder, *De Kerk. Deel 2 (Verzamelde werken afdeling III)* (ed. J. Kamphuis). Oosterbaan & Le Cointre N.V., Goes 1962

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/schi008kerk04_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

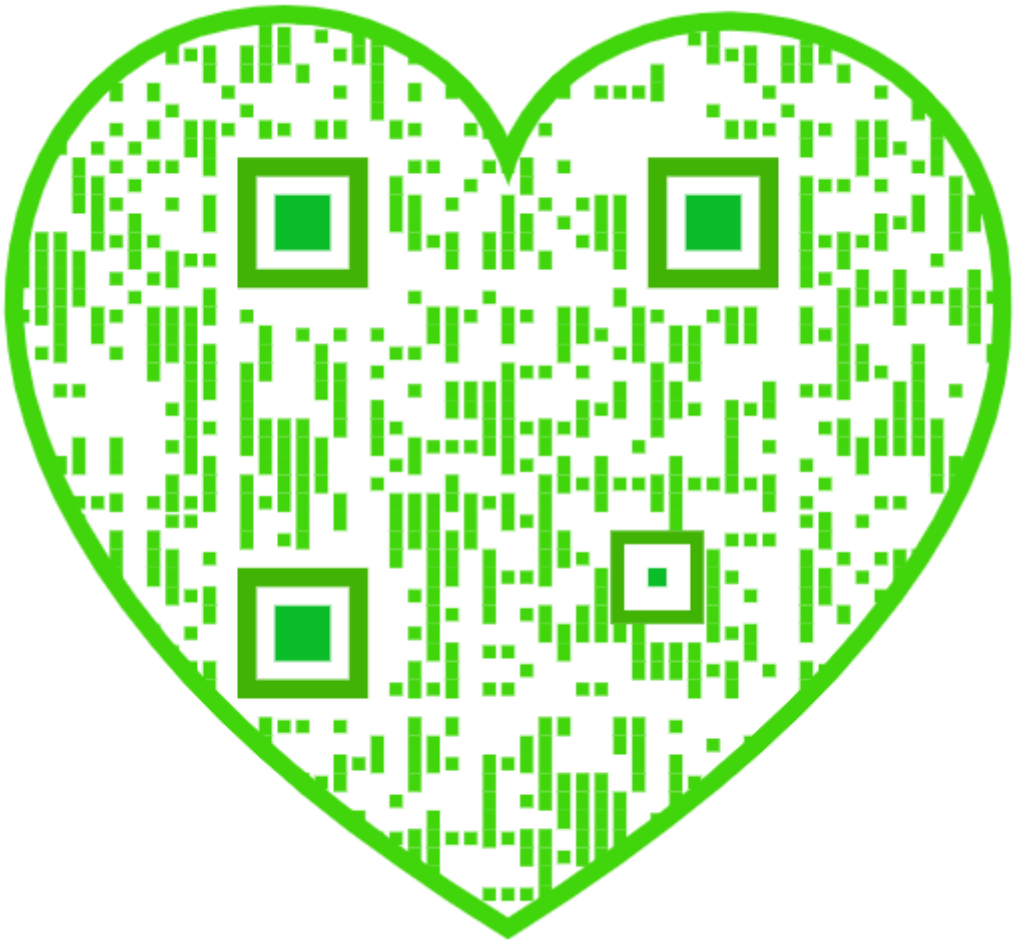

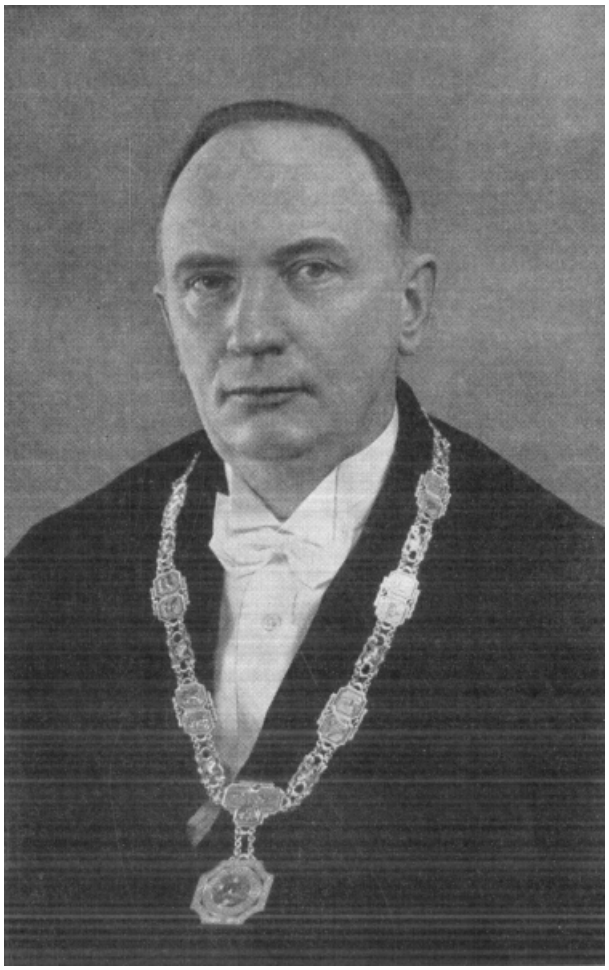

De dogmatische betekenis der ‘Afscheiding’ ook voor onzen tijd

Door Dr. K. Schilder
Hoogleraar aan de ‘Theologische School van de Gereformeerde Kerken in Nederland’ te Kampen

Naar aanleiding van de herdenking der Afscheiding van 1834 heeft prof. Schilder in de jaren 1934 en 1935 drie maal in een afzonderlijke publicatie het woord genomen: op 11 okt. 1934 sprak hij de rede uit *Beginsel, recht en betekenis der Afscheiding;* op 15 febr. 1935 begon hij in De Reformatie de serie hoofd-artikelen, die later in brochure-vorm zouden verschijnen onder de titel *'Ons aller Moeder'.* Beide publicaties behoren in deze afdeling der Verzamelde Werken thuis en worden in dit deel opgenomen. Daarvóór hield prof. Schilder echter reeds een rede in academisch verband naar aanleiding van hetzelfde historische thema, toen hij nl. op 20 juni 1934 in de Grote Aula der Theologische School te Kampen sprak over het onderwerp *De dogmatische betekenis der 'Afscheiding' ook voor onzen tijd.* De rede is 'in het eeuwjaar der Afscheiding' uitgegeven door J.H. Kok N.V. te Kampen. Men zou zich af kunnen vragen, of deze rede wel in *deze* afdeling thuis hoort, daar het thema De Kerk hier niet rechtstreeks aandacht ontvangt. Anderzijds hangen de drie publicaties onderling wel zeer nauw samen, zoals ook blijken kan uit de veelvuldige verwijzingen, inzonderheid in *'Ons aller Moeder'* naar *De dogmatische betekenis der 'Afscheiding'.* Vanwege deze innerlijke samenhang is besloten tot herdruk in deze afdeling.

Zie voor de aankondiging van de hand van prof. Schilder De Reformatie, 14 sept. 1934, 14e jrg. no. 50, blz. 302 (Kerkelijk Leven), waaruit wij het slot hier een plaats geven.

Na aankondiging vervolgt de schrijver:

'Hiermee zou ik kunnen volstaan, maar het diepe gevoel van schaamte over wat er met dat z.g. Congres van Gereformeerden na zó ingrijpenden strijd over den Calvinistenbond gebeuren gaat, geeft me aanleiding, nog eens op het slot van deze toespraak te wijzen. Dat komt ongeveer hierop neer: de liberalen van 1834 hadden lendenen, de theologen van het slag Barth-Haitjema hebben een pink: welnu, de pink van deze laatsten is dikker dan de lendenen van de eersten. Het is een diepe overtuiging, die daar achter zit. Het troost me, dat ik weet, dat er anderen zijn, die er eveneens zo over denken. Maar met dat al doet het me zeer, dat ik de kwestie zó stellen moet: òf deze rede is, met name in haar wending tot "dezen tijd" éven overspannen, als de heer dr. Haitjema, bij gebrek aan argumenten, af en toe zijn vrienden wil doen geloven, òf dat congres is een slag in het gezicht van de Scheiding, een streep door het sedert enkele jaren aller-noodzakelijkste actueelste gereformeerde denken, een lichtvaardigheid, die kwalijk past in een "jubileumjaar".'

In De Reformatie, 21 sept. 1934, 14e jrg., no. 51, blz. 368 (Kerkelijk Leven) merkt prof. Schilder nog in een artikeltje Dogmatisch belang Afscheiding het volgende op:

Op recensies antwoordt men in den regel niet, wanneer het daarbij gaat over meer of minder geslaagd zijn van het pogen van den auteur. Wel kan men op een bezwaar antwoorden, of een misverstand wegnemen.

Daarom zij, in antwoord op een overigens vriendelijke opmerking van 'De Heraut' inzake mijn jongste brochure even opgemerkt, dat het niet noemen van dr. Kuyper in deze brochure allerminst bedoeld kan zijn als uiting van gebrek aan waardering. Daarvoor heb ik te vaak over hem geschreven en hem bijvoorbeeld verdedigd tegen aanvallen uit den kring van hedendaagse het gereformeerde volk 'voorlichtende' bepaalde leden van den Calvinistenbond. Ik heb niet eens Kampen getekend, van 1854 tot 1934; elke schijn daarvan ontbreekt. Ik heb alleen gezegd, dat Kampen, dat zelf deze herdenking wilde, omdat het uit 1834 voortgekomen is, en dat 80 jaar bestond, het werk van Dordrecht overnam. Verder ging ik niet. Hoe iemand daarin eenzijdigheid kan zien, is mij niet duidelijk. Of eigenlijk: het is mij een raadsel.

Ter inleiding

Op den 20en juni 1934 werd door ondergetekende een rede gehouden in de Grote Aula der Theologische School te Kampen in een openbare samenkomst van hoogleraren en studenten. De bedoeling daarvan is door prof. dr. J. Ridderbos, die de bijeenkomst opende, aldus onder woorden gebracht:

'De aanleiding voor deze samenkomst is U bekend. Het eeuwjaar der Afscheiding noopt hen, die in de Afscheiding het werk Gods erkennen, tot een dankbaar herdenken. Dat bij die herdenking het College van Hoogleraren dezer School niet achter wilde blijven, zal door ieder gemakkelijk worden verstaan. Deze School is uit de beweging der Afscheiding voortgekomen, staat nog in den dienst van een groep van kerken, die haar tegenwoordigen bestaansvorm voor een belangrijk deel aan de Afscheiding danken; en wat meer is dan dit alles, stelt er, evenals de kerken, die zij dient, haar ere in, te leven uit dezelfde belijdenis, waarvoor de vaders der Afscheiding hun zwaren, maar door God gezegenden strijd gestreden hebben.

Het College van Hoogleraren heeft daarom geoordeeld, dat het op zijn weg lag, door een publieke daad van herdenking het werk Gods in de Afscheiding te eren. De aangewezen weg daarvoor was wel het beleggen ener publieke samenkomst van hoogleraren en studenten, waarin door een der hoogleraren een academische herdenkingsrede zou worden gehouden. Prof. Schilder, de hoogleraar in de dogmatiek en aanverwante vakken, werd door het College uitgenodigd, zich hiermede te belasten.'

Ik geef deze rede hier weer, gelijk ze uitgesproken werd. Slechts heb ik hier en daar een enkele opmerking aan het gesproken woord toegevoegd, en voorts in de noten nog een en ander opgenomen, dat mij de vermelding waard leek.

Het feit, dat deze herdenkings-rede 'per radio' werd uitgezonden, heeft natuurlijk zowel den zegtrant, als ook de wijze van behandeling, ten dele zelfs de schifting tussen wat wèl en wat niet te bespreken viel, beïnvloed. Men zal daarmede wel rekening willen houden. Enkele punten, die voor bespreking in den tekst zelf van de toespraak om de aangegeven reden niet wel in aanmerking kwamen, gaf ik in de noten afzonderlijk.

K.S.

[De dogmatische betekenis der ‘Afscheiding’]

Het was op 19 augustus 1584, dat de magistraat van Amsterdam[1)] een brief schreef aan Th. Beza, hoogleraar te Genève, met het verzoek, bij prof. Beza informatie te mogen inwinnen omtrent leefwijze, studiegang en gezindheid van den student *Jacobus Arminius.* Deze immers was door de geldelijke ondersteuning van het kramersgilde te Amsterdam tot het bezoek van buitenlandse hogescholen in staat gesteld, onder voorwaarde, dat hij later voor een leraarsambt te Amsterdam zich beschikbaar stellen zou.[2)] Zo was Arminius als student in Genève ingeschreven. Spoedig evenwel was hij daar in conflict gekomen met de professoren, omdat hij tegenover Petrus Galesius, den hoogleraar in de filosofie, die aan Aristoteles vasthield, de filosofie van Petrus Ramus in openbare disputen verdedigde. En Ramus was bestrijder van Aristoteles; hetgeen *in die dagen* vrijwel gelijk stond met een aanval op de kerkleer, de officiële theologie, en haar methode, en tevens in den theologischen opbouw de *belijdenis* op den achtergrond drong, onder opheffing van de leus, dat als enige norm in geloofszaken de *bijbel* had te gelden. De oppositie der faculteit nu had Arminius, na een officieel verbod van verdere voorlezingen, de wijk doen nemen naar Bazel. Daardoor was het conflict wel zeer scherp gemarkeerd. Blijkbaar nu was men te Amsterdam bezorgd geworden over zijn alumnus, die immers tevens aanstaand Amsterdams predikant was. En zo was de magistraat er toe gekomen, Beza om informaties te vragen[3)]; Arminius zelf was inmiddels naar Genève teruggekeerd. In hun brief nu willen de amsterdamse ‘consules’ van Beza gaarne weten, hoe het toch eigenlijk met de subtiliteit der redeneerkunst van hun pupil staat, en of deze wel een vasten geest in hem laat blijven. Want, - als hij van die vreemde persoonlijke gevoelens er op na houdt, en deze blijft verdedigen, dan is het toch immers maar beter, dat zijn geest *zich niet verder ontwikkele.* Zo oordelen de voorzichtige amsterdamse stadsbestuurders[4)].

Precies twee honderd en vijftig jaren nu, nadat deze kerkhistorisch belangrijke[5)] brief van Amsterdam uit naar Genève werd verzonden, zocht een àndere brief zijn weg van Zeist naar Ulrum. Het was de missive, die ds Isaac Johannes Dermout, hof-prediker

van Z.M. den Koning der Nederlanden, predikant te 's-Gravenhage, en secretaris der ‘Algemeene Christelijke Synode der Hervormde kerk in het Koninkrijk der Nederlanden in den jare 1834’ onder dagtekening van 18 augustus 1834 uit Zeist had gericht aan ‘den weleerwaarden zeergeleerden Heer, den Heere H. de Cock, predikant te Ulrum’. In dezen brief werd aan De Cock bericht, ‘dat alleen de Regtbank, die het vonnis eener tweejarige schorsing tegen’ De Cock ‘gewezen heeft, en dat in eene zaak, die niet voor de Synode heeft kunnen gebragt worden’, De Cock ‘van dat vonnis kan ontheffen’[6].

Er ligt een lange historie tussen beide brieven. Maar niettemin verdienen ze, dat in het eerste eeuwjaar der Afscheiding de aandacht van het nageslacht ze naast elkaar legt. Immers, tussen beide brieven ligt een groot *verschil.* En anderzijds is er tussen beide ook een merkwaardige *overeenkomst.*

Het *verschil* valt ieder dadelijk op. In den eersten brief toch werd royaalweg uitgesproken, dat, *indien* de toekomstige vader van het Arminianisme, de latere opponent der grote Dordtse synode van 1618-'19, iemand mocht zijn, ‘die, door de kennis opgeblazen, zou zoeken zich zelven te behagen en koppig zijne eenmaal opgevatte meeningen vast te houden’, de hoge heren van Amsterdam, *‘liever* hadden, dat hij middelmatig bleef’[7]. Twee en een halve eeuw later echter wordt, en dan zonder enige aanwending van *hypothetische* oordelen, door de hoge heren van Den Haag, datzelfde verlangen even royaal uitgesproken ten aanzien van den man, die, naar Prof. Dr A.G. Honig[8] zeer juist heeft opgemerkt, terug heeft gegrepen naar de Canones van diezelfde Dordtse Synode, welke den alumnus van Amsterdam, Arminius, inmiddels allerminst ‘middelmatig gebleven’, heeft veroordeeld. Enkele weken toch, vóórdat Dermout aan De Cock den even gemelden brief richtte, was, op 11 juli 1834, in tegenwoordigheid van al de leden, door de Heren Prof. Joannes Clarisse uit Leiden, Ds Isaäc Sluiter uit Den Haag en Ds Guillaume Henri Marie Delprat uit Rotterdam, aan de Synode van Den Haag gerapporteerd, dat, naar de mening van het Provinciaal Kerkbestuur, ‘hoe eer zoo beter’ ‘de kort te voren nog zoo veel beter gestelde’, en thans door Ds Hendrik de Cock geleide ‘gemeente van Ulrum’ ‘door den dienst van eenen anderen Leeraar onder Gods zegen en hulp’ moest ‘worden gered’; en dat het ‘hoogst betamelijk en noodig’ was, dat ‘krachtiglijk worde tegengewerkt’ eene ‘factie, welke zich, ter omverwerping der orde en eendragt in onze Hervormde

Kerk, hedendaags, met Jezuitische sluwheid, van menschen, gelijk de Heer *de Cock* is, als werktuigen weet te bedienen'; dit laatste dan ook al weer naar de mening van dit kerkbestuur.[9] Men ziet het: 19 aug. 1584 hoopt men van overheidswege, dat de 'kleine' Arminius geen al te gemarkeerde 'grote' Arminius-van-eigen-type worde. Precies 250 jaren later daarentegen moet een 'factie', welke onder De Cock's voorgang van Arminius' 'meningen' verlóst worden wilde, 'klein' gehouden worden. Het rad der vaderlandse kerkelijke en confessionele historie is in die twee en een halve eeuw precies een helen slag omgeworpen.

Maar aan den anderen kant: hoe groot is ook de *overeenkomst* tussen beide brieven. Gevoegelijk kan ik hier zwijgen, en het woord geven aan Dr G.J. Vos. Sprekende over den eersten der twee gereleveerde brieven, zegt deze, vooral buiten deze aula voor velen onverdachte getuige: 'De reden, die zij' - d.w.z. de burgemeesteren van Amsterdam - voor hun vraag aan Beza 'opgeven, getuigt van wat *toen reeds*[10] op het Torentje heerste: "Wij begeeren toch, dat er in onze stad.....eendracht en rust onder de dienaren blijve ten voorbeeld voor de burgers; en dit kan niet gebeuren zoo één hunner...zich boven de andere collega's verheffen zou"'[11] *'Toen reeds'* was, zegt Dr Vos, dit verlangen naar 'eendracht en rust' overheersend 'op het Torentje'. Welnu, het is juist datzelfde 'Torentje', dat in 1834 de leiding nam ter synode om 'de eendracht en de rust' te bewaren tegen hen, die, in overeenstemming met De Cock, met leedwezen bij zichzelf hadden geconstateerd, dat de wens, dien 'het Torentje' in 1584 had uitgesproken, helaas *niet* in vervulling was gegaan, m.a.w., dat Arminius met zijn *'opinions personelles'* juist tot vollen wasdom was gekomen.

* * *

Misschien maakt deze inleidende opmerkingenreeks op iemand den indruk van een wat al te speelse verbintenis van twee toch zózeer uiteenlopende bijzonderheden.

Toch bedoel ik geen spel ermee. Want ik meen door deze verwijzing naar het betekenisvolle *'toen reeds'* van Dr G.J. Vos den weg te hebben geëffend tot wat ik nu verder in het *eerste* deel van mijn rede wil betogen, dat nl. de toenmalige hervormde synode, onder de leiding van de overheid, de *dogmatische betekenis* van het pleit der later in 'Afscheiding'[12] gedrevenen heeft willen houden buiten de openbare discussie, terwijl er toch wel degelijk ook bij die zelfde

overheidspersonen van den aanvang af een *duidelijk inzicht was in de eigenlijke termen van het toen aan de orde gestelde probleem.* Men begreep, waarom het ging; men begreep, *dat het om 'Dordrecht'* ging; maar terwille van 'rust en vrede' verzweeg men dit in de officiële kerkelijke stukken.

Dit is de eerste bijzonderheid, die ons treft.

Wie heden een onderzoek instelt naar de *dogmatische betekenis der Afscheiding,* en dan getuigenissen uit officiële bescheiden, of althans uit officiële kringen, na wil gaan, die moet maar niet zoeken, naar wat van 'het Torentje' in Den Haag of (wat vrijwel hetzelfde is) van het scribaat der synode[13)] tot de burgerlijke of kerkelijke eigen volksgemeenschap in officiële stukken doorsijpelde, maar die kan - hoe vreemd het klinke - des te beter terecht bij wat *uit de naaste omgeving* van het *Haagse 'Torentje'* - immers in de missives met name van *franse diplomaten* - werd overgebriefd naar de ministeriële bureaux van...*Parijs.*

Zo schrijft b.v. op *9 aug. 1834* - ruim twee maanden *vóórdat* de Acte van Afscheiding geschreven werd - de franse diplomaat *Drouyn de Lhuys* uit Den Haag aan den fransen minister *De Rigny*[14)], dat onder de nederlandse protestanten de oude strijdvraag van *Arminianen* en *Gomaristen* weer is in geding gebracht. De man weet blijkbaar zelf niet al te veel van theologische strijdvragen; hij noemt tenminste Bilderdijk *Bilderbeck,* en Da Costa *Acosta.* Maar dit kleine trekje bewijst juist des te beter, dat hij zijn licht heeft opgestoken bij de heren van 'het Torentje'. Men wist daar dus bizonder goed, dat - om met Prof. Dr A.G. Honig te spreken - het 'credo' der z.g. Separatisten was: *de Canones van Dordt.* Hij weet trouwens al dadelijk de historische lijn aan te geven: Bilderdijk, Da Costa, Capadose, 'le docteur Twent', de jonge Van Hogendorp. Hij weet, dat deze 'secte' van 'rigoureuze' *calvinisten* in politicis het 'absolutisme' voorstaat, en dat ze, oranjegezind, de nagedachtenis van Oldenbarnevelt en van de gebroeders De Witt verwerpt. Deze man, die wel zó dicht bij het Torentje leeft, dat hij reeds op *9 augustus* 1834 weet te rapporteren, welken inhoud de synodale missive heeft, die de predikanten en kerkeraden niet tot vrede en rust opwekken kon, eer zij, na haar vaststelling op *16 juli 1834,* den minister is gepasseerd, die trouwens van zijn departement uit, haar had te expediëren[15)], deze man, zeg ik, *mòet* den samenhang der dingen, *mòet* ook de *dogmenhistorische betekenis* van de worsteling van 1834 als een strijd tussen Gomarus en Arminius hebben leren

kennen uit gesprekken met dezelfde hoge heren, die de schapen van Jezus Christus van deze dogmenhistorische waarheid opzettelijk[16] onkundig hielden.

Hetzelfde geldt van den fransen diplomaat *Casimir Périer Jr.,* die 10 sept. 1837 uit Den Haag aan den fransen minister Graaf Molé schreef[17], dat de zeloten van den tijd zich plaatsten onder den invloed van de tradities der *Dordtse synode.* Hij weet van hun bezwaar tegen de inmenging van den koning in de zaken der kerk, en vermeldt Groen van Prinsterers' bekende pleidooi, waarin hij ‘de maatregelen tegen de Afgescheidenen’ aan het staatsrecht toetst. (Leiden, S. en J. Luchtmans, 1837). Hij is zó goed met regeringskringen bekend, dat hij op 10 sept. 1837 aan zijn departement kan schrijven, dat Thorbecke de door de regering aangewezen schrijver is, die in het *Journal de La Haye* van 9 sept. 1837 Groen's pleidooi was begonnen te ‘weerleggen’. Toch was het artikel van 9 september *ongetekend*[18]; eerst op 1 okt. 1837 gaf de auteur een initiaal onder zijn artikel.

En, om de rij der punctuele leveranciers van kerk- en dogmenhistorische notities onder de franse diplomaten te voltooien, 3 mei 1840 zendt de franse diplomaat *De Boislecomte* den fransen minister *Thiers* een keurige ‘Mémoire’ over de kerkelijke toestanden in Holland, welk stuk al dadelijk in den eersten volzin de *dordtse synode* vermeldt, en 1816 contra 1618 plaatst. Hij erkent - en deze stem komt uit *regerings*kringen - dat de kerkorde van 1816 niet alleen van de principes der Dordtse synode, maar ook van den geest zelf van het Calvinisme zeer sterk afwijkt’[19]. In kerkrechtelijk opzicht, o zeker, maar óók in *dogmaticis.* Want hij vermeldt, hoe de arminiaanse Ds. Van der Hoeven hem met welgevallen erop gewezen had, dat de hollandse kerk was weergekeerd tot het waarachtige *protestantse* geloof (er waren immers slechts onbetekenende verschillen overgebleven), en zulks in tegenstelling met de lutherse en gereformeerde groepen of gezindheden[20], die zich hadden onderworpen aan het gezag van de Augsburgse belijdenis, respectievelijk aan de *Canones van Dordt*[21]. En dan geeft de schrijver een overzicht, dat ons nu nog min of meer verbaast door zijn volledigheid en objectiviteitsbegeerte. Hij weet, welke ‘ergernissen’ er waren[22] - Brouwer van Leeuwarden, Van Voorst, Van der Palm, Muntinghe, Van Kooten - en welke ketterijen: een christologie, die Christus tot eersten engel of wijze degradeerde, die zijn dood als een bevestiging van zijn leer, of als een simpele léthargie beschouwde, de ontwaking waaruit dan

opstanding zou hebben geheten; het rationalistische gegoochel met de bijbelse wonderverhalen, de accomodatie-leer ten aanzien van Christus als openbaringsdrager, enzovoort. Hij vermeldt, - en dat is een bizonderheid, waarop wij straks nog terug zullen komen - hij vermeldt, dat het aan de synodes van 1817 en 1819 niet gelukt was, lutheranen en calvinisten zonder onderscheid - 'également' - in elk kerkgebouw - 'dans chaque temple' - het avondmaal te doen gebruiken, en dat de *dogmatische overtuiging*[23] over en weer die gemeenschappelijke avondmaalsfusie had verhinderd. En dan doet hij daartegenover de lijn zien van Da Costa, Bilderdijk, baron Van Zuylen van Nyevelt, Molenaar, en verbindt hen met de 'Separatisten' als aanhangers van de Dordtse synode. Met name Ds Scholte, die voor het nageslacht naast De Cock als vader der Afscheiding gelden mag[24], wordt met name hier genoemd.

Het is trouwens - dit in het voorbijgaan - merkwaardig, dat in de 5 stukken van het 10e deel van de Rijks Geschiedkundige Publicatiën, uitgegeven in opdracht van Z. Exc. den Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, welke 5 stukken te zamen 3228 blz. druks beslaan, *wèl* Brummelkamp, *wèl* Budding, *wèl* Kohlbrugge, *wèl* Scholte, *wèl* een *meisje,* dat op 8 mei 1836 in Groningerland een leerrede houden zal, en deswege blijkens den op dien dag gedateerden brief van Zijn edelgestrenge aan Zijne Excellentie Mr C.F. v. Maanen, minister van Justitie[25], op 7 mei d.a.v. aan den vrederechter in het kanton Maartensdijk (Muysken) zorgen baart, en *wèl* vele eenvoudige aanhangers van deze 'paar elendelingen', zoals Zijne Excell. minister Baron van Pallandt van Keppel, minister van Hervormden eredienst in een brief aan Van Maanen[26] kort vóór de een *ondubbelzinnige* verklaring van het ondertekeningsformulier *definitief weigerende* Synode van 1836 zich uitdrukt[27], met name genoemd worden, doch dat de naam van *Hendrik de Cock,* die zich toch meer dan iemand anders tot den Koning gewend heeft met papier en inkt, er *nergens in voorkomt*[28]. In verband hiermee krijgt de door Dr. G. Keizer[29] gedane vraag, of wel door den particulieren secretaris van den Koning een kort résumé aan dezen verstrekt is van De Cock's aan de onderscheiden magistraatscolleges gezonden missives, te dieper relief.

Niet onmogelijk dus, dat daardoor de Koning niet geweten heeft, *waarom het eigenlijk ging,* zo concludeert Dr Keizer[30].

Hoe dit zij, wij menen uit de Gedenkstukken aannemelijk te hebben gemaakt, dat dan toch wèl de leidende kringen, zowel in kerk als in

staat, uitnemend goed hebben begrepen dat het *ook* in dogmaticis om de Canones van Dordrecht ging; hetgeen trouwens *ook in het buitenland* alzo gerapporteerd wordt[31]. Met nadruk wijs ik er op, dat de zoëven vermelde brief van Drouyn de Lhuys geadresseerd is op *9 augustus 1834,* een brief, die de synode van Dordrecht *niet* zozeer om de kwestie der kerkorde, als wel om den *dogmatischen* strijd tussen Gomaristen en Arminianen de vermelding waard achtte, ter typering van het geschilpunt. Trouwens, ook de brief van De Boislecomte meldt, dat de hogere standen (- 'les classes supérieures' -) zich àl meer concentreerden, langzamerhand, om de kansels van predikers, die 'favorables' zijn 'au Synode de Dordrecht'[32]; ook hier is de belangstelling dogmatisch, en de regeringskringen geven er acht op.

Trouwens, dit laatste hadden ze al lang gedaan.

Want de *dogmatische herleving,* die in de volhardendheid der latere Afgescheidenen eindelijk vlees en bloed kreeg, en daarin konkreet werd, *haalde voor goed een streep door de fusieplannen van de Regering.* Boislecomte zegt het ronduit aan Thiers, dat de inzinking, die er van lieverlede in de positieve geloofsovertuigingen gekomen was, het gouvernement een welkome kans had schijnen te bieden, om naar Pruisisch voorbeeld, de protestantse kerken in één enkele evangelische kerk saam te voegen[33]. En de medicus Capadose, die wel naast den arts Z.H. van der Feen, den bestrijder[34] van het Amsterdamse 'domineesboekje' voor den geest zal gestaan hebben aan een recensent in Godgeleerde Bijdragen[35], als deze aan regtsgeleerden, *geneeskundigen* en afgewezen Commiesen' het recht tot meespreken ontzegt, - Capadose had ook in duidelijke woorden op deze fusieplannen der regering den nadruk gelegd. Handelend over het werk van *W. Broes,* één der opstellers van het reglement van 1816[36], die eerst van Duitsland[37], daarna van Engeland[38] ons volk goede leiding, ja zelfs een *'aanzienlijke toevlugt'* (!), had willen doen ontvangen voor de vereniging der Protestanten in Nederland, en voor het uitwissen van de grenslijnen tussen Remonstranten en Contra-Remonstranten[39], en die en passant de Arminianen als in Engeland voor 'hechte steunsels van den troon' had aangewezen[40], had Capadose reeds in 1826[41] het vermoeden publiek uitgesproken, dat het werk van Broes 'onder de protectie van 't Gouvernement schijnt te willen het licht zien'. De Amsterdamse politiedirecteur Wiselius, (die later zijn geheime agenten in kerken en wijnhuizen de stof voor hun geheime rapporten

zou laten verzamelen, en met het amsterdamse predikantencollege geheime stukken zou wisselen) schreef dd. 5 juli 1826 aan Van Maanen, minister van Justitie, dat het een boosaardige voorrede en een dito geschrift van Capadose was. Maar hij vreest toch, dat het 'geboefte' de Geref. kerk zal scheuren[42]. Trouwens, ook toen was reeds - en dat voor de oren der regeringskringen - tegenover dezen aan vrees voor Rome niet vreemden[43] fusie- en tolerantie-geest van Broes c.s. de gedachte van *Trigland* weer naar voren gebracht, volgens wien immers vrede *zonder waarheid* niets anders was dan conniventie tot de leugen, ja een conspiratie met de leugen[44]. Ook toen waren door Capadose tegenover Romanisme, Arianisme en ook *Arminianisme,* tegenover de 'neologie' dier dagen en de 'verdediging van den vrijen wil', de praedestinatie-gedachte, de leer der vrije genade en van 's mensen onvermogen ter zelfverlossing en de eis tot handhaving der kerkelijke formulieren gesteld[45]. De grondgedachten der Canones van Dordt waren dus toen reeds in het middelpunt geplaatst. En tegenover de bij sommigen[46] langs den weg ener pragmatische geschiedbeschouwing (Polybius, Cicero) bepleite fusie der protestanten, had Capadose nuchter erop gewezen, dat de formulieren nog altijd eigendom der kerk waren, dat ze tot haar *wezen* behoren, en dat het wonderlijk genoeg was, uit den mond van de doordrijvers van de *gezangen* te vernemen, dat die formulieren slechts 'mensenwerk' waren. Alsof de gezangen dat niet waren![47]. En een in 1822 verschenen anoniem geschrift, dat in gelijke richting had gestuurd[48] als Broes later - het bleek trouwens later van Broes te zijn - en dat toen reeds op voorzichtige wijze de fusie der kerken wilde laten voorbereiden, ook door gemengde huwelijken[49], was door Capadose rondweg beschuldigd van 'Jezuitisme' en 'Machiavelsche' Maatregelen; een beschuldiging, straks overgenomen[50] door Mr. C.M. v.d. Kemp.

Natuurlijk had dit alles de aandacht van het gouvernement, dat de 'successen' van Broes zorgvuldig naging uiteraard; Boislecomte bewijst alweer, dat men het verloop der dingen van 'het Torentje' - om nog eens met Dr Vos te spreken - secuur volgde[51]. Men begreep daar bijzonder goed, dat het niet om de gezangen alleen ging, evenmin als om de vaccinatie[52], waarover Capadose, of om de handhaving van Gods vloek over de negers, waarover in verband met de pauselijke encycliek inzake de slavernij, Da Costa, naar ook Boislecomte vermeldt[53], zich uitgelaten had. Wie *na die herhaalde* debatten - waarin veel meer gepasseerd is dan ik hier releveren kan

- de voorstelling wekte, of wekken zou, dat het in den grond over de *gezangen* ging, die zou zich aan gelijke misleiding schuldig maken, als wie vandaag b.v. een ondergeschikt puntje als de vaccinatie als den cardo quaestionis zou believen te abstraheren uit het concrete geheel der toenmalige strijdschriften. Men *moet* geweten hebben, dat het, *óók* inzake de gezangen, tenslotte niet om de gezangen[54)], doch om *Dordrecht* ging. Men wist dat zó goed, dat het Kamerlid François Frets den Minister Van Maanen vraagt, of het niet goed gezien was van hem, dat hij, als behorende tot het *Remonstrantse* kerkgenootschap, zich had neutraal gehouden in een zitting der correctionele rechtbank te Delft; immers: beklaagden *verzetten zich juist* tegen de *partij,* waartoe dit kerkgenootschap *behoorde*[55)].

En wijl men dit alles wist, *daarom* was men ook zo gebeten op de 'ellendelingen', die, gelijk minister Van Pallandt in dezelfde maand, waarin De Cock den Koning aan de vrijheid van drukpers herinneren zou[56)], aan den Minister van Justitie schreef, 'bij zooveel *merkbare* toenadering tusschen de onroomsche christelijke *afdeelingen*[57)]', 'slegts hebben op te staan en stoute schoenen aan te trekken, om niet slegts een gewenschten voortgang in den waren Christelijken zin te stuiten, maar ons weder een halve eeuw te doen agteruit gaan'[58)].

Deze niet-officiële volzin legt heel het spijtgevoel der toenmalige regering bloot; hij is voor het verstaan van de *dogmatische* betekenis der Afscheiding als oproep tot terugkeer naar Dordrecht meer waard, dan alle officiële woorden, en vooral alle officiële acten van stilzwijgen, in de kerkelijke stukken dier dagen. Geen wonder ook; want men begreep nu, dat Wilhelm Broes het nederlandse volk niet gekend had toen hij in 1825[59)] voor de naar engels model ontworpen fusie der protestantse groepen in Nederland 'gerustheid' meende te mogen ontlenen 1°. van de *geaardheid* des volks, 2°. van de nationale geneigdheid tot de Protestantse kerk, 3°. van de geloofsbelijdenis des Konings, 4°. van den geest des tijds.[60)] Men begreep, dat hij zich vergist had, toen hij, nog maar *twee jaar* geleden, geruststellend had verzekerd, dat 'de oude geschillen over regtzinnige leer doorgaans hebben opgehouden'.[61)] Men zag in, dat het exegetisch-dogmatisch-canonisch inzicht van het volk toch nog niet ingepalmd was door het dwaze gebaar van W. Broes, die zijn boek over 'De Kerk en de Staat in wederzijdse betrekking, volgens de geschiedenis' (Amsterdam, J. v.d. Hey & Zoon, 1832) had voorzien van dit 'bijbelse' motto: *'Hetgeen dan God te zamen gevoegd heeft, scheide de mensch niet':* 'woorden van den oppersten Leeraar Jezus Chris-

tus', Matth. 19:6*b.* Men zag eensklaps heel het betoog van Broes, die de *dreigende scheuring had* willen vóór zijn, door kerk en staat in gewenst verband te zetten, door de feiten bespot (dl. I, 8-14).

Dezelfde ontsteltenis, welke in betrekking tot den derden zoëven vermelden troostgrond van Broes omstreeks februari 1840 zich uiten zou, toen nl. de Koning over het huwelijk met een roomse bleek te denken, - een aangelegenheid, welke Boislecomte in zijn reeds gereleveerde Memorie de stof voor den epiloog biedt[62)] en die de roomsen tot ontwaking bracht[63)], en zo de liberale conclusies inzake de getalsverhoudingen tussen rooms en protestants[64)] scheen wankel te maken[65)] - dezelfde ontsteltenis greep de leiders van kerk en staat óók aan, toen het bleek, dat inzake de drie andere troostgronden van Wilhelm Broes de syncretisten en gelijkschakelaars zich bleken vergist te hebben. Het was dan ook pijnlijk, inderdaad.

Men had voor de beraamde fusie steeds het ergste kwaad gevreesd van de zijde der 'Bilderdijkse factie in den boezem van de Hervormde Kerk', en ronduit geschreven, dat haar 'scherpe reactie tegen hetgene de algemeene meening beschouwt als gelukkige en prijselijke hervorming' door haar *'wijze van denken'* 'alle strekking heeft, om de *Roomsche kerk in de hand te werken',* zodat men - naar het heet - zich niet zoude behoeven te verwonderen 'indien de een of ander wel afgerigte Jezuiet met groot genoegen op denzelve ziet, als op een veel belovend corps hulptroepen'[66)]. Zo was geschreven in 1826. Dezelfde 'slimheid', welke men bij de *Jezuieten,* bij *anderen* dus, vreesde, had reeds in 1825 een man, die al zijn zilveren ambtsjubileum achter den rug had[67)], den later als smader[68)] van de aanhangers der 'dordschen' bekend geworden Ds J. v.d. Linden diens ontactisch optreden doen verwijten: Ds v.d. Linden immers had wèl, gelijk hij heeft gedaan[69)], zijn *'vrije behandeling'* van den Catechismus mogen doen, en er wèl een *vreemden* inhoud in mogen leggen, máár...hij had dat *niet* met *'groot gedruis'* bekènd moeten maken: 'wij zien er het nut niet van in, om, voor het publiek, hetwelk zulke dingen nog niet volstrekt algemeen horen kan, te zeggen, dat men nu den dierbaren Katechismus zo en dus moet laten spreken, om hem, Bijbeltaal te doen spreken'[70)]. Inderdaad, de redenering pàste in den mond van hen, die de namen *Holtius* en *Comrie* niet vermelden konden, zonder de toevoeging: 'zaliger memorie' te vervangen door het welsprekende *'onrustiger memorie'*[71)].

Doorziet men nu deze situatie, en ziet men de verbindingsdraden lopen van 'het Torentje' naar de synodale vergaderplaats, dan

wordt het verstaanbaar, hoe tenslotte op de synode van 1834 de discussie tot hoofdmoment had: *niet* De Cock's dogmatische overtuiging, doch de buitenkants-kwestie van de beweerde ordeverstoring door het schrijven van een voorrede voor Jacobus Klok's anti-gezangenboekje[72]. Met opzet is de dogmatische kwestie, hoewel zij als officieel procespunt door De Cock's zelfverdediging aan de orde had *moeten* komen, buiten de discussie gehouden[73]. En met gelijke opzettelijkheid wordt *daarna* het dreigende Dordtse spook aan de aandacht der kerk onttrokken. De hoogleraar *Pareau,* van Groningen, en de predikanten *v.d. Broek* en *Delprat,* rapporteren over de door vele adressen uit Assen, Smilde, Meppel, Hoogeveen, Steenwijk, Grootegast ter tafel gebrachte kwestie van den *band aan de formulieren;* het rapport concludeert tot een nieuwe kniebuiging voor den koning, en zelfs tot een formeel-rooms-hiërarchische houding; immers: 'adressanten kunnen niet geoordeeld worden de bevoegde personen te zijn, om zulk een authentieke verklaring' der wet (inzake het Reglement op het examen) 'met regt te vragen, daar die wet alleen verpligtingen oplegt aan de tot de openbare eeredienst geadmitteerden *en deze dus alleen regtstreeks aangaat'!* (bl. 144). Het volgend jaar komt dan het gevreesde Dordtse spook zich wéér met onstuimigen aandrang melden; Brummelkamp, Van Rhee, Gezelle Meerburg, Van Velzen zeggen, dat het niet iets nieuws is, doch het wettig eigendom der kerk, wat zij in en met die formulieren *gehandhaafd* willen zien; 173 predikanten requestreren. Maar *zèlfs* de *nadere verklaring* van het ondertekeningsformulier mocht toen niet gegeven worden; en de mannen-van-Dordt, d.w.z. de mannen der bestaande kerkelijke belijdenis, krijgen zonder meer ten antwoord, 'dat de Synode hunne vraag daaromtrent, als *in inhoud en toon geheel onvoegzaam,* zonder andere aanleiding daartoe, niet zoude hebben beantwoord'[74].

En zo blijft te concluderen, dat het dogmatisch belang der Afscheiding geen ander heeft willen zijn, dan de vraag om terugkeer, op gronden van Gods waarheid en van nuchteren waarachtigheidszin, naar Dordrecht. Omdat Dordrecht vijf bepaalde punten had behandeld? Neen - omdat het de laatste synode van leer-beslissingen en belijdenis-opstelling was. Men nam den draad der historie weer in handen. Want, gelijk Prof. Dr A.G. Honig zo juist heeft opgemerkt[75], met de leuze 'Terug tot de Canones' heeft De Cock zijn reformatorische actie *ingezet.* De uitgave *daarvan* spreekt duidelijke taal. Dat *hier* de cardo quaestionis lag, moet men *ondanks* de Handelingen der Synode constateren.

Dus is het natuurlijk wetenschappelijk onverantwoord, met een hedendaags auteur, van de in de Dordtse Canones behandelde punten *speciaal de praedestinatie* te zien als het eigenlijke[76]. Reeds de roep om een zuiver, eerlijk, bindend *ondertekeningsformulier* bewijst, dat men *geen enkel* van de 'Dordtse punten' *abstraheren* wilde van het geheel. Bovendien blijkt uit talloze publicaties van dien tijd, pro zowel als contra, dat het om *Dordrecht in zijn geheel* gegaan is. Zonder een systematische ordening te willen geven, noemen wij enkele der geschriften uit die jaren, geschriften, waarin *alle* punten der Canones, gezamenlijk of voor een deel, naar voren geschoven worden.

Wij verwijzen naar 'A.R.', die in 1833 Voetius' geschrift tegen de Remonstranten opnieuw uitgaf[77]; naar J.J.E.F. Schröter, apologeet van Kohlbrugge[78]; naar Z.H. v.d. Feen, reeds gemeld[79], die onder verwijzing naar den dogmatischen strijd van De Cock[80] een amsterdams catechisatieboek in 'n tegen-les-boek bestrijdt[81]; naar de polemiek van Mr C.M. v.d. Kemp tegen prof. Hofstede de Groot[82], in welke polemiek Mr v.d. Kemp uitvoerig Hofstede de Groot's onwetenschappelijk geknoei juist met de Canones afwijst, en, hun zuivere exegese vasthoudende, openlijk den terugkeer naar de door Dordrecht vastgestelde *kerkleer* tegenover Hofstede de Groot eist[83], en erop wijst, dat achter De Cock's aanval op Brouwer en Reddingius de kwestie lag van de Dordtse synode, en ook van de eenheid, èn de saamhorigheid der formulieren van enigheid; welke immers beide door Engels[84] en door Hofstede de Groot[85] ten onrechte waren geloochend, ten einde zo tussen 1618 en 1816 een verbintenis te kunnen leggen. Ik verwijs u naar de disputen bij prof. J. Heringa Ezn., betreffende de formulieren van enigheid, en op hun publicatie dd. 22 juni 1834; waarin al weer rondweg erkend wordt, dat de 'hevige twist', die de kerk 'sedert eenigen tijd' beroert, over die *formulieren* loopt[86]. Ik herinner u, dat de bekende *Maria Hoogendorp* de gezangen verdedigt, niet tegen de klacht dat zij *mensenwerk* zijn, doch tegen de aanklacht, dat ze met de *formulieren* van enigheid strijden[87]. Ik noem de namen van *H. van Heumen*[88], die behalve in Nederland, ook in Frankrijk de *Arminianen* veroordeeld toont[89], en die op den Utrechtsen Studentenalmanak voor 1834 ons wijst, waarin 'onder anderen de forten Dordrecht en Heidelberg' worden 'voorgesteld als ontmanteld en gesloopt'[90] en van *P.J. Baron van Zuylen v. Nyevelt,* die in den 2en druk van zijn 'Bazuin', 1835, de Afscheiding weer ziet als

een kwestie, niet van gezangen of van het dopen van kinderen van buiten de eigen gemeente maar van *Dordrecht*[91], een analogie van de scheiding tussen Noord en Zuid-Nederland, en een acte van 'uitleiding', door De Cock en Scholte, zonder dat enige nieuwe secte gevormd wordt, daar, waar slechts aan het bestaande trouw gezworen is[92]. Ik herinner u er aan, dat getuigenissen van *doopvaders* uit dien tijd[93] bewijzen, dat het dopen van kinderen buiten eigen gemeente *niet* te verklaren is, gelijk onlangs[94] getracht is, uit een bij De Cock onderstelde misvatting omtrent 'het objectieve in het sacrament', doch een kwestie van *leer* was (men denke aan de doopvraag: de leer die *'alhier'* geleerd wordt). Het stond op gelijke lijn als het bezwaar, dat 'calvinisten' en 'lutheranen' er tegen hadden, het brood (Christus' lichaam) in het avondmaal te ontvangen uit de hand van iemand, die daarbij andere dingen dacht dan de ontvanger van het sacrament (vergelijk Bijlagen, en noot 23). Soms ook lag de moeilijkheid in den *rechtvaardigen* onwil der ouders, om een *verminkt* formulier aan te horen (bijlage M). Ik noem voorts *J.W. Vijgeboom,* die nà de 'groote vossen', door Dordrecht gevangen, nu ook de kleine wil opsporen en daarom tegen Coccejus en Lampe zich verzet[95]; of *N. Borneman* in zijn antwoord op het z.g. 'schandschrift', dat in dien tijd het dilemma zelf aldus stelde: 'Kiest! Dordsch of - Vrij!'[96] Hier werd door een tegenstander zelf het probleem aldus gesteld; en er zijn tientallen brochures van *buiten*staanders, een roomse op 5 juli 1834 b.v.[97], of ook van hele en halve voor- of *tegen*standers, of bemiddelaars, er zijn ook brieven van bij de procedure heimelijk bijstand verlenende adviseurs als D. van Hogendorp, Capadose en Van der Kemp (zie bijlage L), die ronduit ook aldus het probleem stellen[98]. Uit de geschriften van De Cock[99] en - om maar van anderen te zwijgen - van Van Velzen[100], Scholte[101] en Brummelkamp[102] blijkt hetzelfde. De heer *Thorbecke* heeft ze 'goed' bekeken: zó goed althans, dat hij hen wist te qualificeren: 'quelques individus, *les formulaires de Dordrecht à la main...'*[103].

* * *

Het is - en nu kom ik tot het *tweede* deel van mijn toespraak - het is voor wie op de hoogte is van wat in die dagen geschreven werd, voorts duidelijk, dat *hiermee eigenlijk de dogmatische betekenis der Afscheiding uitgeput is.*

Iemand[104] heeft zich onlangs beziggehouden met de vraag, *hoe*

één der door hem wederrechtelijk uit de Canones *geabstraheerde* punten wel *opgevat* zou zijn door De Cock. Wij zullen zijn mening te dien opzichte, al schijnt ze ons ongenoegzaam gefundeerd, niet opzettelijk pogen te weerleggen. *Want wij weten veel te wel,* dat in de eerste jaren na 1834 onder de Afgescheidenen allerlei meningsverschil is openbaar geworden[105]. En ook, dat hervormd gebleven pleiters voor terugkeer tot Dordrecht soms den vinger konden leggen op fouten bij de Afgescheidenen, b.v. inzake Darby[106].

Zwakheid?

Ja zeker.

Maar juist die *dogmatische zwakheid* levert m.i. het afdoende bewijs voor de stelling, dat *ook in theologicis geen secte* hier is opgestaan. Immers, *juist* het feit, dat men in 1834 niet met *'interpretaties'* van de Canones kwam, en geen *lievelingsthemata* in het centrum plaatste, doch eenvoudig de *kerk* bleef houden aan haar *eigen* historisch aangenomen geestelijk goed, juist *dat* feit bewijst, dat de strijders van 1834 geen *secte* hebben willen vormen, doch zich alleen maar wilden houden aan wat reeds binnen de grenzen van het kerkelijk leven zelf als kerkelijk symbool *bestond.* Als de hervormde kerk slechts daarnaar terug wilde gaan, d.w.z. als haar bestuur brak met de listige ontkrachting van het ondertekeningsformulier, een ontkrachting, die Groen van Prinsterer om de wijze, waarop ze tot stand gekomen was, maar liefst niet wilde qualificeren[107], en als men dus maar handhaafde wat sedert Dordrecht - de laatste dogmatisch sprekende synode - wettig eigendom der kerk was, *dán was men tevreden.*

Met klem wil ik hierop wijzen. Men zal in de vele strijdschriften uit de dagen der Afscheiding, uit de vele petities dier dagen, geen enkel *speciaal* dogma naar voren zien schuiven. Geen enkel deel is van het geheel der symbolen geabstraheerd. Dat is, b.v. ten aanzien van de praedestinatie, of van andere punten, wèl gedaan door opponenten, b.v. door *'Anonimus'*[108] in 1834, of door J. v.d. Linden[109]; maar *niet* door de *Afgescheidenen zelf* in hun eerste, beslissende optreden. Wie - gelijk de zoëven bedoelde hedendaagse auteur - de vraag stelt, *wat voor* praedestinatiebegrip De Cock wel huldigde, of *welk bepaald accent* men in de kringen der Afgescheidenen legde of verlegde, hier of daar, die is niet slechts bezig, het appèl der Afgescheidenen op het *kerkelijk* geweten en hun beroep op den gewonen eerlijkheidszin in de *kerkelijke* oeconomie, *om te vormen* tot een botsing van *theologische* meningen, en die loopt niet alleen over

het toen niet, maar nù wèl bekende en hierboven reeds gememoreerde feit heen, dat De Cock's ‘memorie’ door Hogendorp geschreven was (bijlage L), - doch die dringt vooral aan de Afscheiding een *probleemstelling* op, die haar zou overleveren aan de scherpste *immanente* critiek, ware de probleemstelling nl. juist. Indien de Afscheiding een *‘interpretatie’* van de bestaande symbolen (stel het overigens ondenkbare geval, dat het spreken van zodanige ‘interpretatie’ zin hebben kon) had willen opdringen aan de hervormde kerk dier dagen, *indien* zij met een *bepaalde* lievelingsgedachte van een of ander theologisch *type,* of van een bepaalde *school* had willen staan of vallen, *dan* ware zij uit haar *eigen* mond geoordeeld; dan ware ze *sectarisch* geweest. Want dan had zij de *brede* basis verlaten, die na Dordrecht gegeven was voor *verdere* ontwikkeling. Het ging echter in feite niet eens om een *brede* basis; het ging om de *basis;* en die basis *was al gelegd.* Zelfs als Brouwer de ‘dordschen’ aanvalt inzake het détailpunt van 's menschen *zedelijk onvermogen’,* de praedestinatie, de persuasio, zelfs dan nog brengt De Cock de kwestie dadelijk terug tot de *algemene* vraag der formulieren: Brouwer heeft het toch zó ondertekend?[110)].

Wil men ons nu voorts wijzen op de dogmatische zwakheid, die bij de eerste synoden der uitgestotenen aan het licht trad? Wij zullen geen enkele moeite doen, om die klacht of aanklacht weg te nemen. Want op die *zwakheid* van toen *beroept* zich de Theologische School te Kampen; ze is een argument a posteriori, voor de these, dat men in de dagen van 1834 geen rumoer gemaakt heeft *vóór* een *orthodox neologisme,* doch alleen maar *tegen* een den grondslag der bestaande kerk zelf ridiculiserende en trotserende *liberalistische neologie*[111)]. Eén der *kerkhistorici* der Kamper Theologische School heeft den onderlingen strijd der eerste Afgescheidenen betiteld als: *‘de crisis der jeugd’*[112)]. Laat heden de *dogmaticus* van diezelfde hogeschool dat oordeel mogen *aanvullen* door de *dogmenhistorische* notitie, dat men hier *óók* kan spreken van de reconvalescentie-crisis van een jarenlang verwaarloosden, verweesden *ouderdom.* Men creëerde immers geen ‘nieuwe’ kerk? Het was heus *geen wonder,* dat de uitgeworpenen na 1834 niet *dadelijk* weer den wagen aan den gang konden krijgen, den wagen, die 250 jaar bijna op een dood spoor was gezet en verwaarloosd.

Maar *toen* men eenmaal daaraan begon, *toen* deed men weer het werk der *vaderen;* en al worstelende maakte men weer de *ontwikkeling* mogelijk, op welke de thetische arbeid van Dordrecht had ge-

hoopt, en waarvoor hij de baan had vrij gemaakt. ‘Kampen’ is van die *ontwikkeling* het bewijs. Over 1834 heen doet ‘Kampen’ weer het *brede* werk, dat niet in een secte, doch in de groot-nationale kerk, na de laatste internationale synode, was bedoeld, en aangevangen.

Wij voor ons achten het in onze positie van *kerkelijk* hoogleraar een oorzaak van grote *vertroosting,* dat in de Afscheidingslitteratuur het nooit om een *bepaald* dogma, en ook nimmer om een bepaalde filosofie gegaan is; dat de *dogmatische* betekenis der Afscheiding eigenlijk *samenvalt* met haar *dogmenhistorische,* beter nog: met haar *symbool-historische* betekenis. Wie ons van het tegendeel overtuigen kan, zal ons tot *boete*doening bereid vinden; wie het niet kan, vrage van deze hogeschool geen excuus voor haar bestaan. Wij *beroepen* ons op de *simplicitas* van het dogmatisch pleidooi van 1834; *slechts aan deze* willen wij het epitheton der *sanctitas* verbinden.

Men heeft daarom ook in 1834 van de ‘neologie’ geen enkel *speciaal* punt apart bestreden; een analyse van dit overigens vrij onzeker begrip vindt men trouwens eerder bij de *voorlopers* der Afscheiding, dan bij haar *woordvoerders zèlf.* Een bespreking van de vraag, of de ‘neologie’ door Rome, dan wel of Rome door de ‘neologie’ kan worden bestreden, en dan voorts een *afwijzing* van dit dilemma, vindt men eer bij Capadose[113)] dan bij De Cock en Scholte; en *als* Capadose dan de ‘neologie’ bestrijdt, dan gaat het bij hem zowel tegen Arius en Rome en Pelagius als tegen Arminius. Maar men voelde tenslotte, dat *àl* wat men bestrijden wilde, Arianisme, Pelagianisme, Arminianisme, Socinianisme, neologie, te weren zou zijn, indien de *laatste* grote synode weer tot erkenning komen zou. Het ging niet eens *speciaal* om de 5 Dordtse punten, maar om Dordrecht als historischen sluitsteen der symbool-vormende activiteit der kerk tot op dien tijd toe. Willem de Clercq heeft dat duidelijk gezien en gezegd.[114)] Als men zich weer *aansloot* bij de *laatste* confessie-doende synode, zou de stem der later uitgedrevenen tot rust gekomen zijn. Zo bleven zij dus *dáárop* aanhouden. Geen nieuw dogma, geen speciaal thema was de inzet.

Ook geen eigen wijsbegeerte had men.

Ook niet het dilemma: Aristoteles of Plato.

Wel hebben de *Godgeleerde Bijdragen*[115)] in 1834 aan Dordrecht en aan de handhavers der verbindingsformulieren een zeker *aristotelisme* verweten. Het doet bijna glimlachen: 250 jaar nadat de amsterdamse magistraat zich bezorgd voelt, wijl Arminius Aristoteles bekampt, komen de zonen van den inmiddels met al de zijnen tot

Aristoteles weergekeerden Arminius tot de patres van Dordrecht met het verwijt van Aristotelisme. Het ondertekeningsformulier moest weg, want: *Aristoteles* had óók het laatste woord niet gesproken[116)]. Maar dit 'neologisch' snufje vond nòch bij de Gescheidenen, noch bij hun tegenvoeters interesse. Bij de *Gescheidenen* niet, want - ze waren geen filosofen. Niet bij hen, doch eerst bij de Nederlandsche Stemmen (III, 26, 24 okt. 1835) zou het besef rijpen, dat tegen Van Heusde's 'Socratische school' het betekenende woord kon richten: 'De klassieke wijsbegeerte heeft in de zestiende Eeuw hare diensten bewezen; zij kon die der negentiende niet worden' (bl. 156). En hoe lang zou het nog duren, eer met dit woord *ernst* gemaakt werd? Neen, De Cock en de zijnen waren geen filosofen. En vooral: ze waren geen *sectariërs. Sectarisch*-antithetisch spraken op dat ogenblik zij, die meenden met dit anti-aristotelisch snufje-van-één-dag (vooral niet meer!) wetenschappelijke hulpdiensten te kunnen verlenen aan kerkelijke en politieke practici en tactici, die het ondertekeningsformulier tot geen prijs ondubbelzinnig wensten; maar om dan *na,* ja zelfs reeds *onder* die anti-aristotelische bestrijding van Dordrecht weer lustig Aristoteles te blijven volgen[117)]. Maar *niet* sectarisch waren zij, die de leerkamer van Aristoteles niet verlaten konden of wilden, eer de *gemeenschap,* die hen gebaard had, daarvoor den tijd gekomen achten zou.

Met enige ironie zou men dan ook kunnen opmerken, dat de uitgedrevenen en vervolgden van toen de enigen waren, die...Wilhelm Broes' ideaal hebben beantwoord, toen hij schreef: 'het is, meen ik, voor niets achterlijks bij het Nederlandsche volk te houden, maar wel voor eene proef van deszelfs voorzigtig wegend karakter, dat het, zelfs bij overleggen eener nieuwe orde van zaken, niet dra gegrepen heeft naar zeker nieuw wijsgeerig begip, waarvoor, indien het voor eenige eeuw gepast zijn mogt, zekerlijk onze eeuw niet rijp is.'[118)]

Echter, ook de tegenvoeters der Separatie hebben de Godgeleerde Bijdragen hun oprisping van anti-aristotelisme laten behouden, gelijk ook aan anderen een één-dags-bevlieging van empirisme of panentheïsme[119)]. Ze hebben wel een ogenblik Plato's licht boven dat van Aristoteles willen doen eren[120)], maar noch de overgang van den énen naar den anderen 'armen heiden' - om met Calvijn te spreken - noch een zeer bescheiden attentieverlening voor de Romantiek[121)], heeft aan hun kant iets *wezenlijks* betekend voor het *probleem van 1834.* Noch de zonen van Dordt, noch hun uitdrijvers, waren dragers

van *één bepaald* adagium, orthodox of liberalistisch. Slechts wilde de ene groep de deur weer opendoen voor Dordrecht, de andere wilde ze met geweld daarvoor gesloten houden. De ene wilde - in navolging van *W. Broes - 'Pelagiaan en Gomarist'* verbinden[122)], de ander de *verkregen* 'scheiding' tussen die twee handhaven.

En dat dit reeds lang voor de geesten van Bilderdijk, de Van Hogendorpen, en zoveel anderen *zwevende* dilemma van: vóór òf tegen Dordrecht, ten slotte in de *Afscheiding klaar* en *scherp* gehoord en *vastgehouden* wordt, *dàt* dankt elk dogmenhistorisch belangstellende heden niet aan enige filosofische scholing, niet aan enige dogmatische gepointeerdheid, niet aan enige immuniteit tegen ketterij. O neen, *ook daaraan niet. Gelukkig,* dat het *niet* daaraan lag. Want enerzijds mogen wij volhouden, dat wie den geest van *Schortinghuis* hier rond ziet waren[123)], den strijd dier generatie van vlees en bloed miskent. Maar anderzijds willen wij evenzeer belijden, dat wie den geest van Schortinghuis hier *bij voorbaat uitgesloten* acht, het *vlees en bloed* in den strijd van die generatie miskent[124)]. Neen, dat tenslotte het eigenlijke punt-in-kwestie *konkreet* en *publiek* gesteld werd, dat lag aan het zeer *nuchtere* feit, dat er weer mensen waren, die de kerk *hielden aan haar woord,* aan *haar eigen papieren,* en aan *niets anders. Daardoor* is het gebeurd, dat de fusie-droom der toenmalige regering, en haar gelijkschakelings-idealen voor goed[125)] gebroken zijn. Dàt heeft ons volk in 1934 dank te weten, - *niet* aan de *tenslotte* daadloze achtergebleven 'hervormers' van 'de kerk-in-de-kerk', die elkaar spoedig te lijf gingen[126)]; en niet aan den kring van Bilderdijk, wiens leerlingen elkaar straks rapporteren, dat hij *geen lid der kerk meer is,* en die dan voorts de lectuur der *Dordtse synodale acten* - ik denk aan Dirk van Hogendorp - en van *Triglands* werken moeten afwisselen met eschatologische jaartalberekeningen van den niet-meer-kerkelijken Bilderdijk of van Da Costa[127)], en *niet* aan de aristocraten, die het land wilden reformeren, maar elkaar in liberalen stijl[128)] vroegen: 'wat raakt ons de opinie van een suikerbakker?'[129)], zich aldus van de 'kleine luyden' afscheidende, precies als de door hen bestreden Remonstranten gedaan hadden[130)], doch dat dankt ons volk *alleen* aan de concrete nuchterheid van wie binnen de kerk de kerk hielden aan haar woord, en daarin predikanten en suikerbakkers gaarne samen zagen gaan in de bediening van het *ambt aller gelovigen.*

Dàt is dan ook het laatste woord op de Acte van Afscheiding, en De Cock komt er in particuliere correspondentie op terug[131)]. Die

Acte is getekend 13-14 October 1834. Drie dagen later zou een muzikale praestatie in de Jakobskerk van Den Haag geschieden. *Deze* zou dan voor A. Capadose reden worden tot een vlammend protest tegen: *'De ontheiliging van het Huis Gods'*[132]. Maar die Acte van Afscheiding met haar hanepoten had van *dat* begrip toch wel een àndere opvatting doen spreken, al is het ook waar, dat De Cock met instemming naar Capadose verwijst[133]. Want in den grond gaf die Acte van Afscheiding inzake de heiligheid van 'Gods Huis' een andere probleemstelling; ook hier scheidden zich mensenwegen.

En sinds heeft men niet dadelijk veel zien gebeuren. En de belangstellende informatiebrief van John Nelson Darby, die wel eens van de broeders wat meer wilde weten[134], heeft ook al geen synthese kunnen leggen; het ambtsbegrip was over en weer anders[135]. Maar de bediening van het sedert 1816 practisch en opzettelijke uitgeschakelde[136] *ambt der gelovigen* heeft het gelaat van ons volksleven veranderd.

Neen, men zag het niet zo dadelijk. Nog geen zes jaar na de Afscheiding liep ons volk wèl te hoop, toen in het koninklijk paleis een Roomse vrouw scheen binnen te zullen gaan als gemalin des konings[137]; maar voor het conflict Arminius-Gomarus had het zich niet druk gemaakt. Evenwel - zeven jaar *na* dit volksrumoer had de eenzame Scholte de Groninger School, dat wil zeggen, het *hoger* onderwijs, aangepakt in een 281 pagina's tellend geschrift[138]. En in datzelfde jaar *bestond er reeds* - dit wat het *lager* onderwijs betreft - een christelijke school onder het kruis[139]; de kerk onder het kruis heeft reeds toen den grondslag gelegd niet alleen, maar ook - en dan weer eveneens tegen de oppositie van de overheid, in casu de Gedeputeerde Staten van Drente, in - de praxis verricht van het christelijk onderwijs. De *Amsterdamsche Courant* van 20 aug. 1841 wist er reeds van te verhalen[140]. En *óók* bij dat lager onderwijs ging het om *Dordrecht,* om handhaving van wat aldaar (17e sessie) besloten was. Dat het den 'afgescheidenen' tot in hun onderwijs dáárom te doen was werd reeds in 1841 door Dr Z.H. v.d. Feen - nog steeds hervormd - publiek geschreven[141] (vgl. ook bijlagen O en P).

De kerk onder het kruis.

En de school onder het kruis.

In de schaduw van dat kruis moest men scherp toezien, wilde men er iets ontdekken.

Maar in 1934 heeft toch ieder, die wil, ontdekt, dat het gelaat van ons volksbestaan veranderd is, sedert dat volk weer het probleem

stellen zag, dat eens europese belangstelling had: Arminius contra Gomarus! Het heeft ontdekt, dat de wederkeer naar Dordrecht geen zelfmoordenaars, gelijk geklaagd was[142], doch bouwers van een vrij leven heeft geschonken aan ons vaderland; ook al schold het wetenschappelijk liberalisme hen voor *'vaten ter oneere'*[143], waarvan God het verlossen mocht...

* * *

Zo rest mij thans nog een laatste woord over de bizondere betekenis, die juist *voor onzen tijd* de Afscheiding om haar dogmatisch belang verdient.

Het is daarbij niet moeilijk, den overgang te vinden tussen het ene en het andere deel der rede. In 1834 ging de strijd tegen het liberalisme in kerk en theologie; welnu - ieder weet, dat in 1934 de theologische debatten, vooral door het optreden van Karl Barth, vrijwel beheerst zijn, of althans tot voor korten tijd beheerst waren door een geweldigen kamp tegen 'den Liberalismus'.

Op denzelfden dag, waarop De Cock, reeds geschorst, een bemoedigenden brief ontving van de aanstaande vrouw van Kohlbrügge[144] - 12 febr. 1834 - legde *Schleiermacher* voor altijd het hoofd te rusten. Hij had de intellectuelen onder de verachters der religie voor haar willen terugwinnen, o.m. door hun te prediken, dat de 'stichter van het christendom' nooit beweerd had, de enige middelaar te zijn, dat hij voor zich nooit zijn *'school'* had verward met zijn *'religie'*[145], en dat er dan ook niets onchristelijker was, dan de eenvormigheid te zoeken in de religie; het christendom versmaadde alle despotisme en eerde zijn *'elementen'* wel zó voldoende, dat het in elk daarvan ook wel weer gaarne een kern zag van een telkens weer eigen geheel[146]. De reflexie had de vaan gestreken voor het onmiddellijke gevoel en voor de 'Ahnung'[147]. En de filosofie der romantiek had de theologie geheel overwoekerd; het was niets anders dan *deze* filosofie, welke Schleiermacher er toe gebracht had, een 'oorspronkelijke' 'Anschauung' van het christendom te fantaseren, waarvan de éne 'helft' de vergankelijkheid was van al wat groot en goddelijk was in menselijke en eindige dingen, de andere 'helft' die immanente kracht, waardoor bepaalde goddelijke momenten kernpunt werden van telkens nieuwen opbloei in dat verderf, en van de tenslotte overwinnende vereniging van het goddelijke en het menselijke[148].

Een maand na Schleiermachers dood maakt dan de student *Søren Kierkegaard* een begin met zijn ‘werkzaamheid als schrijver’; later zal hij het ‘aandeel’, dat de ‘goddelijke voorzieningheid’ daarin heeft, weten te schatten[149)]; en thàns begint hij zijn ‘aanteekeningen’ over de *perfectibiliteit* van het christendom - d.w.z. over de vraag, of het nog tot hoger trap opstijgen kan dan waarop het stond ten tijde van het Nieuwe Testament; en hij begint te schrijven over de praedestinatieleer, over ‘objektieve’ of ‘subjektieve’ verzoening, en over de richting van Grundtvig[150)]. M.a.w. hij raakt aan de problemen van ‘Dordrecht’ - maar tegelijkertijd begint hij er aan te twijfelen, of een verbintenis tussen dogmatisch-theologische grondgedachten en volkscultuur en kerkreformatie mogelijk is, zoals Grundtvig ze wilde. Hij stelt de problemen van ‘Dordt’, maar twijfelt aan het recht der *gemeenschap,* die om ‘Dordt’ roept en er heil van wacht. De ‘spanning’ treedt op tussen de *volkskerk*-idee èn het strikt-*persoonlijk* voor God in verantwoording zijn. Inderdaad - het aandeel der voorzienigheid! 1834!

Ook in het buitenland is - blijkens deze twee namen - 1834 een jaar van betekenis.

Ja - 1834, wat is er toen al niet gebeurd? In dat jaar werd Herman Ulrici professor te Halle, om daar Hegel te bestrijden, wat op geheel eigen wijze, en met het radikalisme van zijn òf-of, ook Kierkegaard zou doen. Een wel niet gelijke, maar toch gelijktijdige oppositie tegen Hegel en diens kultuuroptimisme brengt, al weer in 1834, Friedrich W.J. Schelling tot de publicatie van zijn voorrede op Hubert Beckers' vertaling van een werk van Victor Cousin. In die voorrede verwijt hij Hegel diens lege objectiverende speculatie, gelijk ook Kierkegaard zal doen, doch ruimt aan de empirie de gezagsplaats in, die Kierkegaard haar zal betwisten. Weer in hetzelfde jaar publiceert nu zijnerzijds K.A. Eschenmeyer een beschouwing over Hegel; maar hij gaat weer een anderen kant uit dan Schelling, zich bewegend in supranaturalistische lijn. Von Schubert is in 1834 bijna toe aan zijn Geschiedenis der Natuur. Karl Marx is intussen 16 jaar geworden, Engels 14, Moleschott 12. Fechner wordt professor en voltooit zijn berlijnse studiën; hij zal het menselijk egoïsme gaan uitroepen als vertoning van het ware beeld Gods. Immanuel Hermann Fichte ziet een werk van hem gedrukt, en is aan een tweede bezig: hij is op weg naar het spiritisme, hij, de zoon van zùlk een vader. En Lotze wordt student. Intussen wordt Häckel geboren, en is Darwin op reis; voor zijn leven is deze reis beslissend; dus is ze het ook voor de mensheid.

Ik behoef nu verder in dezen kring geen woord meer te zeggen. Ieder uwer weet, dat de gelijktijdigheid van deze werkers en werken niet alleen betekend heeft een geweldige opleving van den hoogmoedswaanzin van het immanentisme ener in haar eigen autarkie gelovende ‘rede’, maar ook het program behelsde van een vernieuwden strijd *tegen* alle rede-immanentisme, en ‘vóór’ het getuigenis geven aan de transcendentie van God, en eeuwigheid, en *openbaringswoord.* Een ‘getuigenis’ echter, zó absolutistisch en eenzijdig, dat het tenslotte ophouden zou, zich als menselijke acte-van-strijd ‘vóór’ een transcendentieleer te willen aanbevelen: hoe kon de mens met zijn ‘strijd’ den transcendenten God der heerlijkheid ‘voordelig zijn’? Ja, in de gelijktijdigheid dezer in 1834 bij God te zaam bekende namen - gelijk in die van nog veel meer andere - ligt de afstand reeds geprojecteerd tussen twee *menselijk*-mogelijke uitersten. Aan den ènen kant werd het brede steun-*vlak* geëffend, waarop de mens zijn eigen troonbouw voleinden, zijn zelf-gebouwden troon ‘bezitten’ en ‘bezetten’ kon. Aan den anderen uitersten kant daarentegen begint al luider de verkondiging van de gedachte, dat voor den mens geen troon te bouwen is in der eeuwigheid, dat hij met al zijn ‘tronen’ onder het volstrekte *gericht* ligt, en dat er geen ‘steunvlak’ is voor enigen troon, geen ‘standpunt’ voor een menselijken voet, ja, dat ook zelfs deze krasse prediking van 's mensen verdorvenheid geen *standpunt* mag willen heten. Geen ‘standpunt’ en geen ‘leer’. Geen ‘leer’ en geen ‘school’.

Gij weet, hoe hiermee, eerst in het buitenland, later ook tengevolge daarvan in het binnenland, de vragen van Dordrecht weer aktueel geworden zijn. De dordtse problemen, althans wat de *termen* aangaat, vroegen weer de aandacht. Maar tevens - men denke aan Kierkegaard-Grundtvig - kwam het *standpunt,* waarop Dordrecht stond, in geding. De vraag rees, of men nog wel langer van een *‘stand*punt’ spreken kon, zodra men zich ervan bewust was geworden, dat theoLOGIE toch eigenlijk THEOlogie heette, maar dat het oneindige qualitatieve verschil tussen God en mens alle ‘-logie’, dus ook alle theoLOGIE, uit de hoogte moest verwerpen, en onder het oordeel brengen. De eerste ‘Satz’ der THEOlogie zou de ‘kritische’ opheffing van alle theoLOGIE te eisen hebben.

Het is jammer, dat niet ieder zich er dadelijk rekenschap van heeft geegven, dat het aan de orde stellen van dit *laatste* lid van het vraagstuk ‘beving’ had behoren te brengen, en wélk een ‘beving’!, in de eerste opwelling van ‘verheuging’ over het ‘op zichzelf’ toch zo toe-

lachende feit, dat uit de school van Schleiermacher, en uit zijn land, en uit zijn ‘maagschap’, weer de termen van Dordrecht werden gehoord, en met instemming (naar het scheen) overgenomen. Inderdaad, *indien* er in deze wereld iets ‘op zichzelf’ kòn staan, dàn zou men zich hebben te verheugen over het feit, dat Barth's Römerbrief weer sprak van uitverkiezing, en van menselijk verderf, en van den gebroken hoogmoed, ‘opdat geen vlees zou roemen voor God’. Dàn zou men zich erover moeten verblijden, dat hij in zijn eerste Prolegomena met vreugde verzekerde, dat stemmen als van Marcion, Arius, *en ook Arminius,* al hadden ze eenmaal ook nòg luider dan die van Schleiermacher geklonken, nú toch wel voor goed waren weggestorven[151)]. Dàn zou men er dankbaar voor dienen te zijn, dat in zijn laatste dogmatische Prolegomena naast vele gereformeerde symbolen ook herhaaldelijk de Synopsis Purioris Theologiae, die rijpe vrucht van ‘Dordt’, met welbehagen werd geciteerd. *Indien* iets ‘op zichzelf’ kòn staan in deze wereld..., *dàn...*!

Een feit is intussen, dat velen hebben gedaan, a*lsof* zij het recht hadden, deze dingen ‘op zichzelf’ te nemen. Ze hebben zich verheugd, zonder beving. Ze vonden het ‘beven’ te sectarisch, onwelwillend, uiting van kwade gezindheid. De tot gemeengoed geworden valse exegese van het bekende woord van Paulus, die zich verheugde, waar het evangelie gepredikt werd, al was het ook ‘onder een deksel’, deed de rest. En zo wilde men ons doen geloven, dat nu eindelijk sinds 1834, de oud-nederlands gereformeerde theologie, de vaderlandse kerkstrijd weer hulp gekregen had van buiten. Dat ook de stem van Kampen, die vrucht van 1834, en dùs van 1618/19, weer eens eindelijk klinken kon in een zich staag oefenend koor van principieel gelijkgezinden en gelijkgestemden. Waren niet de *Canones* van Dordt weer op den voorgrond gebracht? Had niet de stem van Kierkegaard doordringend-scherp weer velen doen te wapen lopen in een verbitterden kamp tegen alle liberalisme in kerk en theologie? Was niet wederom alle theologie *‘Onder het kruis’* gezet, ja tot een theologie-des-kruises geworden? Werd niet alle liberalisme verdoemd, de praedestinatie geloofd, des mensen verdorvenheid van de daken gepredikt? En wat de resterende punten van Dordrecht, Christus' dood en vooral de volharding der heiligen, betreft, viel daar niet nader over te spreken? Ik noem geen namen, want gij kent ze. Men wilde weer ontkomen aan Mani niet alleen, doch ook aan Pelagius. En toen óók op dien eerste nadruk werd gelegd, als op een man, die te bestrijden viel, toen leefde bij velen de hoop, dat er een

gemeenschappelijke kruistocht zou mogelijk zijn tot eerherstel der Dordtse Canones. Hoevele beroepstheologen zouden er niet te vinden zijn, die met al hun geleerdheid toch thàns, na een eeuw, wel hun handtekening zouden willen plaatsen onder dit door H.P. Scholte aan De Cock eens toegezonden[152)] rijm van een man uit het volk:

> Was Trigland nu eens hier,
> Gomarus daar beneven,
> Zij zouden vlam en vier
> Op deez' verleiders geven.
> De afgod (v.d. *vrijen wil* n.l.) is door haar
> In Dordrecht lang verwezen;
> Thans is die weder daar,
> Veel sterker als voor dezen.

Inmiddels schrijven we 1934. De laatste buiten- en binnenlandse berichten wijzen nog uit, dat inderdaad de casuspositie met dordtse termen is te tekenen geweest, maar ook,...dat van dien gemeenschappelijken kruistocht van daareven *toch niets komen kan.* In 1934 staan de Canones weer verlaten, en - het is beter, dat maar ronduit te zeggen - de strijd voor hun behoud zal voor Kampen zwaarder zijn dan hij in 1834 was. Want tegen de 'neologie' van 1834 was 't zwaar te strijden, maar tegen wie in 1934 wel de woorden van Dordrecht spreken, soms zelfs den naam van *confessionelen* dragen, maar intussen in Dordrecht geen *standpunt* willen kiezen, onder verzekering, dat het hebben van een *stand*punt *eo ipso* verloochening is van den trancendenten God, zal de strijd nog zwaarder zijn. De 'neologen' van 1834 sloegen 'Dordt' met geselen, *zij* doen het met schorpioenen.

Laat slechts de feiten spreken. Juist om de kwestie van de *anthropologie* en van het *aanknopingspunt,* dat Gods genade in den mens zou kunnen hebben, m.a.w. juist om één van de bekende 'Dordtse punten', gingen, een eeuw nadat De Cock de Canones herdrukken liet, de vrienden Barth en Gogarten scheiden[153)]. En om het probleem van *'natuur en genade'* deed in 1934, 100 jaar nadat De Cock werd uitgestoten, Emil Brunner zijn laatste poging voor een niettemin zo goed als zeker laatst gesprek met Barth[154)]. Ook deze vriendschap is geëindigd dus. Hun laatste gesprek liep over het *'aanknopingspunt',* dat Gods genade in den mens te zoeken of te vinden heeft, over het beeld van God, en dus ook over de verdorvenheid van den mens, en over de 'nieuwe schepping' van den mens als *reparatio.*

En aan het slot van Brunner's betoog, komt dan de zin, waarop in Kampen lang gewacht is[155]: de helaas te late erkenning, dat, indien deze vrienden eerder bij *Calvijn* ter school gegaan waren, zo'n zware strijd hen niet uiteen gedreven hebben zou. Maar deze postume erkentenis kan toch Kampen evenmin als Barth bevredigen. Brunner immers meent, als hij het verzuimde inhaalt, terecht te komen bij een *theologia naturalis;* een ketterij, waarvan gelukkig zelfs de naam sinds lang niet meer onder de gereformeerde theologen onzerzijds genoemd wordt, en een woord, dat wij háten als Karl Barth, zó fel, zó onmeedogend.

Zo staat in 1934 Barth weer alleen. Zijn eigen vrienden hebben weer den immanentie-afgod willen roken, naar hij klaagt, en zij verwijten hem hetzelfde. En voorts vecht Barth tegen een 'gelijkschakeling', die van staatswege de kerk drukken komt. Ook in 1834 voerden de Afgescheidenen, mutatis mutandis, zulk een strijd, naar we zagen. Maar *zij* deden het met de Canones van Dordt. Barth echter doet het anders. Hij denkt er niet aan, te verschijnen voor het front met 'in de hand' de dordtse formulieren, die een eeuw geleden in Nederland den gelijkschakelingswil van een 'verlicht despoot' gebroken hebben.

En zo liggen derhalve óók de Dordtse Canones nog steeds verlaten.

En dat verwondert niemand, die den strijd gevolgd heeft met ogen, gescherpt door hem, wiens beeld vóór deze Aula staat: Johannes Calvijn. Wie er wèl zich over mocht verwonderen, die heeft naar onze vaste overtuiging[156] uit de ogen van Calvijn nog *nooit* leren zien. De man, die aan de hand van Calvijn zich leerde oriënteren in de wereld, ook de theologische, hij weet, dat de *Canones nog nooit in feite* hebben kunnen komen tot gelding bij wie met blijdschap Barth begroet. Hij verwondert zich geen ogenblik erover, dat in het Eeuwjaar der Scheiding is uitgekomen wat jaren geleden[157] dezerzijds voorspeld is: geboren kinderen van Schleiermacher kwamen met schoorvoetend achteruitgeweken kampvechters uit den verloren slag der dialectische theologie op hun terugweg zich aaneensluiten, om samen onder het aanheffen van de leus: 'de openbaring der verborgenheid' te vergeten, dat de slag verloren is, en om voorts gezamenlijk hen te bestrijden, die door hun vaderen in 1834 gevangen zijn gezet[158]. Zo komen de kinderen der 'neologen' van 1834 den kinderen van De Cock het door Karl Barth geformuleerde, maar door hem niet eens tegen eigen vrienden houdbaar gebleken verwijt in het

aangezicht slingeren, dat *zij* de ‘neologen’ zijn en dat hun zelfverzekerdheid, hun gloriebouw, ‘tegen den hemel stinkt’; ik spreek hier de taal van bijbel, Barth, van Kierkegaard en Nietzsche.

Wij klagen onder deze vrij ironische situatie niet; wij in 1934 evenmin als De Cock en Brummelkamp en Scholte in 1834 hebben geklaagd. Wij weigeren alleen maar te loochenen of zelfs te *verzwijgen,* dat wij de kinderen der neologen van een eeuw geleden in dogmenhistorisch opzicht *doorzien,* dat wij door het dunne gaas van hun z.g. openbaringskleed de ‘neologische’ huid zien glanzen, dat wij tegen hen zullen moeten blijven overstaan, wijl zij tegen de klassieke gereformeerde theologie, tegen ‘Dordrecht’, tegen den na honderd jaar nog altijd actuelen eis van een eerlijk en ondubbelzinnig ondertekeningsformulier zijn blijven overstaan.

Niet, dat wij beter zijn dan zij. Of theologisch meer gescherpt. Dat niet. Wij hebben niet de minste reden, hun de ‘tactiek’ toe te dichten, die in 1834 Da Costa en De Cock, Van Hogendorp en Scholte, Moorrees en v.d. Kemp en Groen ronduit aan de uitdrijvers en gelijkschakelaars van 1834 in ronde woorden hebben verweten. En al hadden wij reden daartoe, wij zouden er nog geen woord over reppen. Ons bezwaar is alleen maar theologisch, confessioneel. En alle hoogmoed is ver van ons als wij beweren, dat zij Calvijn misduiden, zo vaak zij menen, zich op hem te kunnen beroepen. Heeft ook niet Hofstede de Groot op Dordt zich beroepen tegenover v. Zuylen v. Nyevelt en De Cock? Maar de historie heeft het ‘beroep’ van den Groninger hoogleraar illusoir gemaakt. En dat zal wèèr zo zijn. Neen. Wij zijn niet beter, niet wijzer. Er is alleen maar dit éne geweest: wij hier in Kampen hebben sinds 1834 *Calvijn gelezen.* Een eeuw lang Calvijn lezen, dat betekent heel wat. Dat betekent ook, dat men gemakkelijk den dood voorspelt van de vogels van zeer diverse pluimage, die in het nachtelijk donker van open of verzwegen Schriftverlating tegen den vuurtoren van Calvijn zijn aangevlogen. Wij hebben - en heden zeggen wij dat met dank en ootmoed - wij hebben gedurende 80 jaren Kampen gehad, dat klein begonnen is, hoewel niet zóveel kleiner dan wat in 1854 elders bestond, en dat sinds durfde spreken in de poort.

En daar hebben wij het leren verstaan, *waarom* toch eigenlijk de Canones van Dordt niet eens een begin van heerschappij geoefend hebben in den geest der velen, die uit de aangeduide kringen de klanken van Dordt weer hebben gebracht tot de *oren* van ons geslacht. Tot zulk een heuse overwinning kwamen de Canones bij hen reeds

hierom niet, wijl hun theologisch zoeken en tasten zich heeft laten ophouden of ver-leiden door een filosofisch eclecticisme, dat den één dezen kant, den ander een andere richting uitdreef[159]. En voorts, wijl tussen de overhaaste, soms teruggenomen[160], in eigen kring weersproken[161] voorlopige resultaten van dat zoeken en tasten enerzijds, en de gereformeerde theologie, de Canones van Dordt, anderzijds, een diepe kloof blijft gapen, een afgrond, dien niemand overbruggen kan[162].

Want op de *vóór-onderstellingen,* over en weer, strandt elke poging tot verbintenis tussen de boven bedoelde theologen en ons, gereformeerden. Die vóór-onderstellingen zijn de oorzaak, dat in 1934 de Canones van Dordt nòg meer dan in 1834 scheiding maken tussen de anderen en ons. Slechts de blinde ziet niet, dat een totaal andere opvatting omtrent wezen en waardij der *geschiedenis* tussen die anderen en ons ligt[163], en een volstrekt andere opvatting omtrent de verhouding van theologie en philosophie[164], en een absoluut andere opvatting inzake de relatie van eeuwigheid en tijd, van God en mens, en, daarmee samenhangende, ook inzake de openbaring en haar termen.

Zolang nu op deze punten de eenheid niet hervonden is - zólang zal het dogmatische verschil, dat in 1834 in de kerkelijke samenleving een scheur trok, helaas, ongemeen *verscherpt* worden, en zelfs, tenzij de vitaliteit mocht gaan ontbreken en het oordeel van den ‘diepen slaap’ over ons geslacht zou komen, tot nieuwe scheuring aanleiding kùnnen worden; met totaal andere grensaftekening, dan tot nu toe gebleken is. Want, nog eens: de ‘neologen’ van 1834 hebben de Canones met geselen gekastijd, de naar eigen zelfaankondiging als ‘openbaringsgetuigen’ alle neologie theorétisch bekampende theologen van 1934 kastijden ze met schorpioenen.

Daarom interesseert het ons in heel bijzonderen zin, dat in den laatsten tijd ook op het beslissende punt van *de geschiedenis,* haar waarde of waardeloosheid, haar al of niet plaats hebben voor een wezenlijk werk en woord van God, de *compromissen* niet van de lucht geweest zijn. Niet, dat wij ons een eeuw na 1834 op compromissen spitsen, of ons daarin verblijden. Maar wijl ze hebben bewezen, dat ze tot mislukking waren gedoemd, en dat men in deze allesbeheersende kwestie van tijd en eeuwigheid zal moeten *kiezen of delen.*

Oók nu nog.

Júist nu nog. Vóór of tegen de Dordtse Canones, en *vooral hun vóór-onderstellingen.*

Want wat hebben nu eigenlijk de compromissen van Althaus, van Tillich ons gebracht?

Althaus heeft de oude strijdvraag van Mani-contra-Pelagius, en zulks onder heenwijzing naar Flacius' bekende optreden, weer aan de orde willen stellen[165]. En hij heeft getracht, te ontkomen aan het radicalisme, waarmee de dialectische theologie alles wat eindig was, en dus ook de geschiedenis, de natuur, onder het goddelijk *gericht* plaatste, en dus een *volstrekt neen* er over uitroepen moest. Hij hoorde ook een zeker 'ja' over de geschiedenis uitroepen: was in haar geen mogelijkheid van reformatie, herleving, sanering, geen positieve opbouw vaak?[166] Maar het compromis is toch niet geslaagd: het *neen* en het *ja* waren bij Althaus twee woorden uit een telkens andere 'dimensie'; het ene (eerste) mat den tijd aan de eeuwigheid, het andere mat den tijd, de geschiedenis, aan hen zelf. En daarom kon Althaus het probleem, waarvoor de dialectische theologie ook naar zijn mening ons geplaatst had, niet overwinnen; de synthese bleef uit; een hinken op twee gedachten bleef over. En inmiddels is de kring, waarvoor het compromis bestemd was, ontbonden.

En dan is daar Paul Tillich, de man, die den Kairos-kring om zich heen verzamelde, en met zijn positieve 'Kairos-begrip' het negativisme en nihilisme van Kierkegaard's, Barth's, Brunner's ogenbliks-speculatie overwinnen wilde. Hadden laatstgenoemden de aanraking tussen den sprekenden, werkenden God en den horenden, gelovenden, gehoorzamenden mens tot een aktueel gebeuren in een *'ogenblik'* gemaakt, het daarmee onttrekkende aan de *geschiedenis,* Tillich, de religieuze socialist, de leerling van Nietzsche, had eveneens een poging gewaagd om het *minus*-teken, dat door Kierkegaard en Barth aan alle geschiedenis en geschiedenis-projecten gegeven was, te verbinden met het *plus*-teken, dat Nietzsche hem ervoor had leren schrijven, en dat hij niet wilde gedelgd zien[167]. Maar hij heeft de grondtermen van het probleem niet ontleed; zijn 'Christus' als 'Mitte der Geschichte' hangt evenzeer in de lucht, als Barth's en Althaus' 'Ur'- en 'Endgeschichte'; en wat den kring[168] zijner vrienden betreft, die is ontbonden, evenzeer als de daarvóór aanvankelijk aanwezige wetenschappelijke sympathie tussen Barth en Tillich een einde heeft moeten nemen[169]. En de sinds uit elkaar gedreven voormalige leden van den Kairoskring trachten ieder voor zich weer gereed te komen met de vraag, waarop wij het gereformeerde antwoord tot de vóóronderstellingen van Dordt zoëven rekenden: de vraag, wat toch te denken zij van de alpha der geschiedenis, en van

haar omega, en van den ‘verdorven staat des mensen’ en van het rijk der hemelen, en van het beeld van God, en de reparatio, en de verkiezing.

En dan is daar tenslotte nog Eberhard Grisebach. Men moge van den kant der dialectische theologie hem vrijwel hebben doodgezwegen, toch was hij één der eersten, die met Gogarten hebben saamgewerkt[170)], en daarom in dit verband onze aandacht even spant. Is het, vooral tegen den achtergrond der gememoreerde feiten van ontbonden samenwerkingskringen vóór en na, niet betekenisvol, dat Grisebach *reeds dadelijk* heeft verstaan, niet te kunnen blijven samenwerken met Gogarten?[171)] Evenmin als, wat later Gogarten zou begrijpen, deze het zou kunnen met Barth? En zie, intussen staat hij daar even eenzaam als Barth. En heeft hij de nihilistische consequenties uit de grondaxiomen, die in geding waren bij de dialectische theologie, getrokken. Een eeuw nadat Hollands theologendom geen plaats meer voor de Canones behouden had, heeft deze Grisebach gezegd, dat de consequentie van zijn denken eigenlijk was, dat de satanie in den mens diens natuur was[172)].

En wij, wij, die deze nihilistische consequenties in het Eeuwjaar van de Scheiding noteren, verheugen ons met beving. We *verheugen* ons, omdat de hoogmoedswaan van den liberalen mens weer zonde heet, omdat ook na de ontbinding van zóveel samenwerkings-kringen toch de *woorden* van de Canones op de lippen van de meesten hunner thans geïsoleerde vroegere leden gebleven zijn.

Maar wij verheugen ons *met beving,* - want wij *zien* voor onze ogen, dat, wat het *buitenland* betreft, op het probleem der vóór-onderstellingen van ‘Dordt’ zóveel wetenschappelijk-theologische werkgemeenschappen gestrand zijn. En wij weten, dat, indien in het *binnenland* over die vóór-onderstellingen van Dordrecht niet de nodige eenheid wordt gevonden, de scheur hier na 1934 *dieper* zal worden, en ook totaal anders lopen zal, dan vóór een eeuw 't geval geweest is.

Wij verheugen ons, dat in 1934, dank zij Kierkegaard-Barth, het *onmogelijk* mag schijnen, dat in een wetenschappelijk-theologisch tijdschrift een uitlating als eens Simon van Velzen deed, toen hij zeide, dat ook hem de gekruiste Christus den Joden een ergernis en den Grieken een dwaasheid was gebleken te zijn, zou worden beantwoord op dezelfde manier, als in 1836 de *Godgeleerde Bijdragen* hebben gevolgd: daar verklaarde iemand uit Van Velzen's woord dus te moeten concluderen, ‘dat Van Velzen te Drogeham aan Joden

(die er misschien wonen) en aan Grieken (die er zeker niet wonen) het Evangelie gepredikt heeft'[173]. Want een eeuw, nadat een verwaten liberalisme zó zich zelf en Paulus vergeten kon, schrijft bijna iedereen over het skandalon, de ergernis, en de paradox, de dwaasheid; 'Griek' en 'Jood', 'dwaasheid' en 'ergernis' zijn weer op ieders lippen schier.

Maar wij verheugen ons toch *met beving:* want *over dat andere,* dat Paulus zeide, over den *christenmens,* aan wien de *kracht Gods* en de *wijsheid* Gods *gebleken* zijn, en *over den modus quo* van dat 'blijken', en de *mogelijkheid* daarvan, *dáárover* is men het nog niet eens. Ja, *op dat punt* is *juist* de scheur gekomen in de kringen van Barth c.s., die Jood en Griek hadden 'gemeen' gemaakt, die hen tot *typen* van *kerk-* en *wereldmens* hadden omgevormd.

Daarom willen wij heden op die voor-onderstellingen tenslotte wijzen. Noch de vóór-, noch de tegenstanders van Dordt uit het jaar 1834 hebben *daarover* specialiter kúnnen twisten. Wij moèten het heden wel doen: de nood is ons opgelegd.

Daarbij herinneren wij ons de Acte van Afscheiding; zij was óók Acte van WEDERKERING. Wij weten, dat wijzelf, gelijk vóór een eeuw de toen verachten, die *wederkering* hebben te zoéken. Maar het zal dan slechts een 'wederkering' kunnen en mogen zijn tot wie de grondgedachten van de Reformatie, en daarmede ook de vóór-onderstellingen van Dordt aanvaarden. Dat dit *niet* het geval is bij de dialectische theologen, noch bij hun verscheiden ruïnes aan het oog onttrekkende proselietenmakers, hebben wij herhaaldelijk betoogd. En daarom - zoekende naar die eenheid, maar tevens wetende, dat het tenslotte niet om de 'forten Heidelberg of Dordrecht' gaat, gelijk de Utrechtse studenten vóór een eeuw het zeiden, maar om den *onderbouw* van alle forten, willen wij voor het laatst een beroep doen[174] op de naar zelfaankondiging 'belijdende' theologen; om hen te vragen, dat zij zich toch klaar mogen bezinnen over de vraag, of zij wel waarachtig geloven, dat het laatste woord niet wordt gesproken, waar men het kultuuroptimisme van Hegel en de liberale ideologie wil breken met de prediking van Gods volstrekte gericht over de geschiedenis en het geschapene, doch dáár slechts, waar men het vleesgeworden Woord aanvaardt, hetwelk onder ons *gewoond* heeft, en ons God verklaard heeft. En of ze na *deze* in den Zoon gegeven 'praesentia salutis' ook die àndere, de door den Geest gewerkte 'praesentia salutis' kunnen aanvaarden, waarvan Dordrecht belijdenis deed in zijn leer van den gevallen en weer opgerichten, we-

dergeboren, zich bekerenden, gelovenden, volhardenden mens.

Tenslotte zit het vraagstuk immers dáárop vast: heeft God *in de geschiedenis* plaats voor dat werkelijke drama van gericht en van genade, dat door de gnostiek weggefilosofeerd is, welks termen *door Mani-Pelagius* zijn geschonden, welks grondgedachten in den Reformatietijd door verscheiden confessies *opzettelijk tegenover Mani en Pelagius zijn vastgehouden en verdedigd,* en toen daarna, op den verderen grondslag ook der Nederlandse Confessie, *nader zijn uitgewerkt,* op enkele concrete punten, *door de theologen van Dordt.* Men kan zich niet van ons appèl op de nederlandse confessievoerende theologen afmaken door te zeggen: Dordt heeft van 'onze kwesties', van de kwesties der 20e eeuw *niet geweten.* We geven toe, dat de problemen anders zijn; maar we ontkennen, dat dit de onschuld beneemt aan wie zich confessioneel noemen en intussen de vóóronderstellingen der confessie loochenen. Immers: óók de Confessio Belgica bestrijdt met name Mani; en dit is nimmer mogelijk geweest, zonder in nuce reeds de *geschiedenis*-opvatting der dialectische theologie te veroordelen: veel van háár axioma's omtrent de *geschiedenis* als al of niet mogelijk 'raam' voor een in continuïteit sprekenden en werkenden God zijn reeds bij Mani en de zijnen te vernemen geweest. Achter Dordrecht nu liggen al de supposities van de Confessie; ligt dus ook heel het project van de verhouding van eeuwigheid en tijd, zoals dat in die confessie is gesteld; ligt dus ook zulk een waardering der *geschiedenis,* als door de dialectische theologie is afgesneden en toch tegenover Mani en haar gelijkelijk dient te worden gehandhaafd.[175)] Achter Dordt ligt dus de erkenning - zeer zeker - van de zonde, maar eveneens, van de almachtige, souvereine, in de geschiedenis *presente genáde.* Een *neen* over de *zonde,* niet over de *geschiedenis.*

Wie heden deze *supposities* niet aanvaardt, die zal noch Mani, noch Pelagius kunnen overwinnen; het fiasco der dialectische theologie, en van haar op compromissen zinnende naburen, spreekt ons daar duidelijk van. Maar wie weer ernst maakt met het geloof in de efficacia, de souvereine kracht van die openbarende en verlossende *genade,* welke daar werkt in de geschiedenis, gelijk van ouds ze *heeft* gedaan, die spreekt met ons, ook nu, de woorden van Dordt. Hij erkent in 1934 gaarne, dat hij ze dieper, rijker, voller spreekt, dan zijn vaderen het konden doen in 1834; hij dankt die weldaad niet alleen aan de door de vaderen zelf geopende perspectieven, maar ook aan den diepgang hunner opponenten in de 20e eeuw. Maar onder dat

alles blijft hij getuigen van de noodzaak, om opnieuw 't dilemma weer te stellen: Dórdt, als de Synode van voortgang en verdieping op de lijn der Reformatie, dan wel - de autarkie van den *tenslotte* ook bij de dialectische theologie bij *zichzelf* levenden mens.

Want wat baat het ons, of wij met haar de hele wereld verdoemen, maar de termen en de gronden en de grenzen van dit oordeel dier verdoemenis niet ontlenen aan een efficaciter ons in de geschiedenis toesprekenden, verlichtenden, wederbarenden *God?* Wij gereformeerden bukken ons met al ons denken en theologiseren gaarne onder ‘het’ oordeel; alleen maar: het moet dan ook *Gods* oordeel zijn. En *of* het ‘oordeel’ geen constructie van ons zelf, doch een *werkelijk* oordeel van *God* is, dat durven wij alleen de *Schrift* laten beslissen, - de Schrift, welker ‘perspicuitas’ wij om haars zelfs wil *geloven.*

Neen, wij durven niet ons *zelf* veroordelen; wij vinden dat het werk van onzen Rechter. ‘Ik oordeel ook mijzelven niet; die mij oordeelt is de Heere’, de Rechter van hemel en van aarde. Van die *beide.* En die Rechter is het, die ons toespreekt, in laatster instantie, niet in grondleuzen, ook niet van verdoemenis en van verderf, die wij ontlenen aan onszelf, maar die ons toespreekt in *ònze* taal, zoals Calvijn het wilde, in de kràcht des paedagogen, die het kind in eigen taal aanspreekt, maar het niettemin de *waarheid* zegt, niet adaequaat, wèl zuiver. En met vrucht. Efficaciter.

In deze laatste woorden zijn de grondgedachten van de Canones *toegepast óók* op haar *eigen* heden in discussie staande *supposities.* Wij reiken op grond dier supposities de hand aan allen, die met ons van één geloof zijn; wij geloven ook, dat de aanvaarding daarvan kerkvergaderend zal blijken tot het laatst der dagen.

En zo heeft het op 20 juni 1934 voor ons hier in deze Aula een heel bepaalden zin, als wij tenslotte eindigen met de laatste woorden van de laatste ‘verwerping der dwalingen’ in onze Canones: ‘Heilige Vader, bewaar ze in uwen naam’. En: ‘ik bid niet, dat Gij hen uit de wereld wegneemt, maar dat Gij hen bewaart van den boze’. En ook dat laaatste woord uit de laatste belijdenis van de waarheid zelf, in deze Canones: dat tegen God - ook in de volharding der heiligen, ook in het zich handhaven van God als God *in* onze continuïteit, ook tegen het dagelijks vernieuwen van Zijn genade in onze *theologische* continuïteit, dat ‘tegen God geen raadslag stand houdt, geen enkel ruw geweld ooit d'overhand behoudt’. Hem alleen, Vader, Zoon, en Heiligen Geest, zij de eer en de heerlijkheid, tot in der eeuwigheid.

Ik geloof aan de volharding der heiligen. Ik geloof aan God in de geschiedenis. Ik geloof aan de wedergeboorte, de bekering, de ordo salutis, en haar 'praesentia'. Daarin zie ik de vooronderstellingen van Dordt. Wie ze *niet* aanvaardt, staat verder van Dordt af dan de meest verzekerde liberaal van 1834. Maar wie ze wèl aanvaardt, met dien willen wij samenwonen. Met hèm zullen wij weer weten te zijn dragers van het geloof der kerk, goede vaderlanders[176)], kinderen der Reformatie, opgenomen in het *oecumenisch* christendom.

Ik heb gezegd.

Eindnoten:

1) 'Consules reipublicae Amstelredamensis'.
2) Visscher-v. Langeraad, Het Protestantsche Vaderland, Biografisch Woordenboek, Kemink en Zoon, Utrecht, 1803, s.v. Arminius, 229/230, noot 6 (Biografisch Woordenboek van protestantsche godgeleerden in Nederland, I, Haag, Nijhoff).
3) De brief is o.m. opgenomen in Herman de Vries, Genève pépinière du calvinisme hollandais, Tome I, p. 236/7. Fribourg (Suisse), Fragnière Frères, 1918; bizonderheden erover Biografisch Woordenboek, l.l., alwaar ook litteratuurverwijzing. Het antwoord van Beza is niet bekend; wel een latere brief van hem in antwoord op gelijke vraag van Lydius, zie De Vries.
4) S'il s'obstine dans la défense de ses opinions personnelles il vaut mieux que son esprit ne se dévoloppe pas davantage. De verhouding van Arminius tot het 'Ramisme' (zie ook dr G.P. van Itterzon, Fr. Gomarus, Den Haag, Nijhoff, blz. 25, 29) heeft zó lang de geesten bezig gehouden, dat ze nog na zijn dood de polemiek over hem ten dele beheerst. Men leest erover in *Petri Bertii* 'Liick-Oratie over de doot van den Eerweerdighen ende wytberoemden Heere Iacobus Arminius' (Leyden, Jan Paedts Jacobszoon, 1609) blz. B 2a. Deze bericht, dat in 1582 de magistraat hem naar Genève gezonden heeft, blz. B 1*b,* het Biografisch Woordenboek, s.v. Arminius, l.l. beweert (in overeenstemming met Charles Borgeaud, Histoire de l'Université de Genève, l'académie de Calvin 1559-1798, Genève, 1900, p. 158, waar als datum der 2e inschrijving op blz. 159 vermeld wordt 10 Dec. 1584), dat hij 1 Jan. 1582 reeds is ingeschreven geweest; prof. Knappert, in Winkler Prins, geeft als jaar van vertrek aan: 1581. Bertius, het conflict met de faculteit van Genève vermeldende, B, 2*a,* verhaalt, dat hij na zijn terugkeer in Genève op dit punt ietwat bedaarder geworden is: 'Te Geneven wederom ghecomen zijnde, heeft hij de ghemoederen van sijne vrienden jeghens de Philosophie van Petrus Ramus wat bedaerder ghevonden; ende hy self achtende dat hy van syne vorighe hevicheyt wat behoorde te laten sacken, heeft hen(m?) selven oock also gedragen dat een yder lichtelijk verstaen conde, dat sijn treffelijck verstant met Godzalicheyt vergheselschapt sijne jonghe jaren grootelijcks vercierde' (B, 2, *b*). Blijkens *Petri Bertii* Aen-Spraeck aen D.Fr. Gomarum op zijne Bedenckinghe over de Lijck-oratie ghedaen na de Begraefenisse van D. Iacobus Arminius zaligher (Leyden, Ian Paedt Jacopzoon, 1610, blz. A. 4*b*) heeft Gomarus betwijfeld, of Bertius' verhaal over het verloop der dingen inzake Arminius' verblijf te Leyden (waar hij reeds vóór zijn vertrek naar Genève onderwijs gaf, zie Borgeaud l.l.), Bazel, Genève wel betrouwbaar was; Gomarus meent getuigen te kunnen aanvoeren voor een andere reconstructie der feiten Zie ook nog (over Arminius' invoeren van 'scrupuleuze questien') Schouwe, over D.Fr. Gomari Proeve, van D.M.P. Bertii Aenspraeck, Bij een van zijn Discipulen, tot nodige protestatie voor de eere sijns meesters, ende voorbode van de Wederlegginghe van D. Gomari Waerschouwinghe uitgegheven, de tweede Editie, J. Paedts Jac. z., (Leiden) 1610, blz. A, 4, *b*).
5) Men zie daarover ook Dr G.J. Vos Azn., Gedenkboek bij gelegenheid van het 325 jaren onafgebroken bestaan van den kerkeraad en van de classis Amsterdam, Amsterdam, G.D. Bom, 1903, p. 35.
6) Zie Dr G. Keizer, De Afscheiding van 1834, J.H. Kok N.V., Kampen, 1934, blz. 487. De brief draagt het poststempel: *Amersfoort 19 Aug.*
7) Vertaling Dr Vos, a.w. blz. 35.
8) Dr A.G. Honig, Van Comrie tot De Cock, Kampen, J.H. Kok N.V., 1934.
9) Handelingen van de Alg. Chr. Synode der Herv. Kerk, 1834 ('s-Gravenhage, Algemene Landsdrukkerij, 1835), blz. 137/8. *Men lette erop, dat de herv. synode aanstonds in 1834, achter*

De Cock een zekere factie zocht, en in De Cock ook *deze* wilde treffen. Reeds dit kleine, maar historisch betekenisvolle trekje bewijst, dat het dwaasheid is, de kwestie van 1834 te maken tot een strijd om gezangen, doops-informaliteiten, etc. Men zag *dadelijk* het verband tussen De Cock en al zijn voorgangers. En dezen hadden reeds lang gepleit voor terugkeer naar de Gereformeerde leer. Vgl. hier blz. 11/12, en ook Bijlage L.

10) Cursivering van mij, K.S.
11) Vos, a.w. 35/6.
12) Afscheiding - van het kerk*bestuur,* gelijk later wordt verduidelijkt. B.v. De Cock, Verder Berigt, 103, en in vele andere plaatsen. Vgl. noot 101, 102, ook: Mr A.M.C. v. Hall, De Vrijheid der Geref. gemeenten, Amsterdam. Messchert, 1836, 28/9. *Ned.* Stemmen, II, 3, II, 14, Bijlage A.
13) Men leze maar eens in de Handelingen der synode, hoe angstvallig de overheid naar de ogen werd gezien. B.v. blz. 165/6. Vgl. hier blz. 12.
14) De brief is opgenomen in Dr H.T. Colenbrander, Gedenkstukken der algemene geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1840, Tiende Deel, Regeering van Willem I, 1830-1840, Tweede stuk, Den Haag, Nijhoff, 1919, blz. 372.
15) Handelingen Synode H.K., 1834, blz. 105/6. *'Dernièrement* le synode général de l'église protestante a envoyé aux pasteurs de cette religion une circulaire.....'
16) Zie noot 54, 73.
17) Colenbrander, Gedenkschriften, Tiende Deel, 2e stuk, 1919, blz. 400.
18) Journal de La Haye. 'Droit public ecclésiastique', 'Les Mesures contre les Séparatistes, examinées dans leur rapport avec le Droit public, par Mr G. Groen van Prinsterer', 9, 10, 11/12 Sept. 1837. Uit het nummer van 11/12 Sept.: 'Près de vingt années plus tard (na 1816!), quelques individus, les *formulaires de Dordrecht* à la main, prétendent de former de plein droit une Eglise réformée.....Vos idees étaient la source des dissensions du clergé d'autrefois avec des autorités de ce pays'. Groen van Prinsterer antwoordde in hetzelfde orgaan: 23 Sept. 1837. Hij wordt weer beantwoord 27, 28 Sept. en 1 Oct. In het nr. van 7 Oct. is Groen weer aan 't woord. Het nr. van 9 Nov. handelt over wat *Le Semeur* over de kwestie geschreven had; Groen schrijft daarover dd. 19 Nov. en wordt beantwoord 20/21 Nov., Mr A.W. v. Appeltere schrijft over Groen in het nr. van 26 Nov., en 10 Dec. 1837 neemt Da Costa nog het woord.
19) Colenbrander, Gedenkstukken, X, 2e stuk, bl. 508. Men lette op deze uitspraak: 'Les anciens étaient patriotes et les pasteurs orangistes. C'est peut-être par suite de ce souvenir que le nombre des anciens a été tellement réduit dans les synodes nouveaux, que le principe de leur action en a disparu entièrement.' Vgl. noot 136, Bijlage F.
20) 'Communautés'; zie daarover de zoëven vermelde polemieken in het Journal de La Haye. Vgl. hier noot 48.
21) Blz. 510.
22) 'Livrée à elle-même, la raison, à qui on laissant le choix de ses freins, a fait comme le peuple, elle n'en a voulu aucun, et un grand nombre de personnes en sont arrivées où ont été conduits tant de protestans en Allemagne d'abord, puis en Angleterre, en Suisse, en Danemark, Suède, à être chrétiens sans croire en Jésus-Christ'. (510).
23) 'Le sentiment hollandais ne put se faire à l'idée qu'un calviniste acceptât, comme du pain, ce qu'un luthérien lui présentait comme étant le corps même de Jésus Christ, ou qu'un luthérien prît ce pain comme ayant reçu sa transformation de la main d'un ministre calviniste qui n'avait pas cru la lui donner', a.w., p. 151.
24) In de 'Allgemeine kirchliche Chronik v. *Karl Matthes,* 1 Jrg., 1854. Leipzig, 1855, 74, is sprake van 'die Anhänger Scholten's'; zij vormen 'seit 1839 (!) eine Separatistenkirche von 30 Gemeinden'.
25) Gedenkstukken, Colenbrander, 5e stuk v.h. 10e deel, 1922, blz. 610.
26) Van Maanen heeft, April 1836, in zijn beoordeling van de in de volgende noot vermelde memorie, den Koning willen overtuigen, dat de vrijheid van *begrip* nog niet behelst de vrijheid van uitwendigen eredienst. 'De Grondwet zelve behelst' (en nu doet hij een gedachtensprong) 'de *tegenstelling* van *begrip* en *eeredienst'.* Gedenkstukken, X, 5e stuk, 605.
27) Gedenkstukken, X, 5e stuk, 602; Van Pallandt schreef zo (volgens noot 4 op blz. 602) in *April,* althans omstreeks April 1836. In April 1836 wordt een 'geheime pro-memorie over de Afgescheidenen' te Amsterdam *'den Koning in handen gespeeld'* (noot 4 blz. 602), en zelfs Van Pallandt was toen daarvan onkundig, volgens door Van Maanen tegenover Asser uitgesproken vermoeden (ibidem).
28) Natuurlijk gaan we hierbij uit van de veronderstelling, dat de registers op dit werk betrouwbaar zijn.
29) De Afscheiding van 1834, Kampen, J.H. Kok N.V., 1934, blz. 368.
30) Bekend is, dat de koning later niet te spreken was over (vaak ook: voor) de vervolgden. Maar betekenend is, ook met het oog op de door dr Keizer gestelde vraag, dat op *9 Aug. 1834* Drouyn de Lluys aan De Rigny schrijft: *'Je crois qu'au fond le roi voit avec faveur les progrès de cette doctrine,* bien qu'on soit obligé quelquefois d'en réprimer les écarts indiscrets.' Er zal op dit punt nog heel wat te onderzoeken overblijven; uitlatingen als deze doen vermoeden, dat in Nederland anders zou geregeerd zijn (en de scheur voorkomen), indien een paar (ook kerkelijke)

machthebbers hun listigheid eens hadden laten varen, en eens gewone eerlijke mensen hadden willen blijken (Gedenkst. X, II, 372). Bijl. D.F.

31) De 'Allgemeine kirchliche Chronik' v. *Karl Matthes,* 2. Jrg., 1855, Leipzig, G. Mayer, 1856, vermeldt, S. 113: 'Die Strengorthodoxen bilden seit 1839 (vgl. noot 24) eine separirte Gemeinde, haben ihren Hauptsitz im Haag, ihr Organ in der Zeitschrift "der Niederländer", ihre Führer an dem Staatsmann *Groen van Prinsterer* (dem holländischen Dr. Stahl) und dem bekehrten Juden *Dr. Capadose* und stehen *auf des Basis der Dordrechter Beschlüsse'.* Bij zóveel verwarring is dit laatste trekje te sprekender, ook om te weten, wie tot de 'factie', hier bedoeld in noot 9, vgl. blz. 10/1, werden gerekend.
32) Gedenkstukken X, 5, blz. 514; vgl. 404, dr G. Keizer, a.w. 389.
33) 'Cet affaissement des croyaumes positives parut au gouvernement se prêter au projet qui venait de s'exécuter en Prusse, de la réunion des églises protestantes en une seule église évangélique' (Gedenkstukken, X, 5, 511).
34) Waarschuwend Onderrigt omtrent het Eenvoudig Onderwijs in de Christelijke Leer, opgesteld door de H.H. S.D. de Keizer, J.C. Fabius, I. Prins, J. Corstius en M. v. Meeteren, door Z.H. v.d. Feen, Med. Doct. Amsterdam, J.H. den Ouden 1833.
35) Godgeleerde Bijdragen, VIII, 1, Amsterdam. W. Brave Jr, 1834, blz. 98. De opmerking was te wonderlijker, voor wie bedenkt, dat het gerecenseerde werkje dat van ds J. van der Linden van Kantens was: Bijdragen voor de zuivere Bijbelleer, of: het oude kleed *zonder nieuwe lappen'.* Schr. betoogde daarin (volgens den recensent) 'dat de zuivere, of oude leer des Bijbels, of bepaaldelijk die des Evangelies' (! men lette op de beperking) 'van tijd tot tijd, en meer en meer met menschelijke bepalingen is omhangen, en zelfs na Luthers tijd bij voortduring, al is het dan niet met zoo vele, als voorheen, dan toch met eenige lappen is bedekt geworden, die de oude leer òf hinderlijk zijn òf verdonkeren'. Men zou zo zeggen, dat *juist* als de 'lappen' verwijderd worden, weer ieder gelovend mens, al is hij medicus, jurist of kommies, weer recht van meespreken krijgt.....
36) W. Broes, De Engelse Hervormde kerk, benevens haren invloed op onze Nederlandsche van den tijd der Hervorming aan, Delft, 1825 (2 dln, bij de Wed. J. Allart). Later ging de fusie-gedachte bij Broes zó ver, dat hij in zijn 'De Kerk en de Staat in wederzijdsche betrekking', 2e stuk, Amsterdam, J. v.d. Hey & Zn., 1832, blz. VIII 'een wèl geordend mengsel' van liberalisme en absolutisme voorstond.
37) In het 'met algemeene en groote goedkeuring bij ons' (d.w.z. bij de liberalen) 'ontvangen geschrift van den Heer Broes over *de vereeniging der Protestanten in de Nederlanden'* (aldus de Bijdragen tot de beoefening en geschiedenis der Godgeleerde Wetenschappen, 14e deel, 1e stuk, Amsterdam, W. Brave Jr., 1826, blz. 109).
38) Na instigatie in deze richting door een recensie over het in de voorgaande noot vermelde werkje, zie Bijdragen l.l. ('de zeer gelukkige aanleiding'!). Vgl. Broes, a.w. Voorrede, blz. I.
39) Vgl. Bijdragen tot de beoefening, etc., 1826, (XIV, 1, 120). Broes, a.w. Voorrede, blz. III, deel II, blz. 240 v. 247.
40) Broes, Engelsche kerk, II, 266.
41) Des Christens wettelijke strijd of de Ware Belangen der Herv. Kerk (Amsterdam, J.H. den Ouden), blz. V. Men zie Broes' wee-makende voorrede, vooral blz. IV, en de Narede, II, 406, cf. 215. Vgl. hier noot 50.
42) Gedenkstukken Dr Colenbrander, *Negende* Deel, 1825-1830, Tweede Stuk, blz. 225, 533/4. Ds Bähler van Zwolle heet hier 'halfgek' (preek over de weduwe van Zarfath), de Bilderdijkianen maken school in het Gooi, de Roomsen zullen er wel bij varen, en Schaap, Mosch en Roothaan heten de *compagnieschap van de drie beesten.* Vgl. noot 43, 101, slot.
43) Broes, De Engelsche Herv. kerk, Voorrede, blz. III, deel II, blz. 203 v. Ook bij hem komt de bekende zaak van het *collegium philosophicum* naar voren. De vrees voor Rome komt ook aan 't woord bij G. Benthem Reddingius, Brieven over de tegenwoordige verdeeldheden en beroeringen in de H.K., Groningen, W. Zuidema, 1833, 33, 35. Vgl. noot 42, Gedenkst. X, 5, blz. 125/6, 602, 621 v.
44) Capadose, a.w. blz. VI.
45) Capadose, a.w. blz. 7, 10, 12, 14/15, 18.
46) Bijdragen tot de beoefening, etc., 1826, XIV I, 110.
47) Capadose, a.w. 26, 27, 29. Vgl. hierover ook P. Boeles, Over Staatsregt, Herv. Kerkbestuur en Separatismus, Groningen. J. Oomkes, 1838, blz. 127.
48) Geschiedkundig onderzoek over de vereeniging der Protestanten in de Nederlanden (schrijver noemde zich 'leeraar bij de *afdeeling* (!) der Hervormden', want alle protestanten waren slechts *'afdeelingen* van een en dezelfde godsdienst'; zijn anonymiteit was geen bezwaar z.i.; als men maar wist, dat hij *'liberaal en rechtzinnig'* was). Capadose, 16/17. Inzake den term *'afdeelingen'* leze men ook de officiële *Acta* der Herv. Synode zelf, 1841, blz. 96. Vgl. hier noot 20, Bijlage K.
49) Hofstede de Groot heeft later den naam verklapt; vgl. diens Gedachten over....., enz., en Mr C.M. v.d. Kemp's, De Beschuldiging tegen de Leeraars.....enz. daartegen ingaande, blz. 23 en blz. 60. Inzake de gemengde huwelijken ook: Broes, Engelsche kerk, II. 375 (over gemengde huwelijken tussen Rooms en protestants: II, 238).

50) De Beschuldiging tegen.....enz., bl. 60. Capadose is tegen Broes en de fusie-gedachte óók opgekomen in: Ernstig en Biddend woord a.d. getrouwe Leeraren der H.K. in Nederland, Amsterdam, W. Messchert, 1835, blz. 84-102.
51) In zijn brief aan Thiers, Gedenkstukken etc. X, 2e stuk, blz. 512.
52) Over die *vaccinatie* (in verband met 'oorzaken van Separatismus') P. Boeles, Over Staatsregt enz. 1838, 55, 263.
53) ibidem blz. 512.
54) Brummelkamp, Uitgang enz. (vgl. noot 73), zegt het zelf duidelijk, blz. 12. Brummelkamp schrijft dd. 23 Juni 1835 aan de synode inzake *Dordrecht;* beziet in *dat* adres *na een jaar* de zaak aan De Cock *alleen* onder dit gezichtspunt; krijgt *daarop* van de synode antwoord d.d. 14 Juli 1835; en ontvangt *daarna,* d.d. 11 Aug. 1835 bericht, dat men hem vanwege het Provinciaal Kerkbestuur d.d. *8 Aug.* '35 zal 'aanpakken' over de *gezangen!* Zie a.w. blz. 15-62 (vooral 22). De op blz. 56 afgedrukte noot is volgens eigenhandig bijschrift van den auteur in het door mij gebruikte exemplaar een 'eigenwillige en ongevraagde noot van den uitgever'.
55) Gedenkstukken, X, 5, 612.
56) April 1934. Zie dr G. Keizer, a.w. blz. 382.
57) Vgl. noot 48.
58) Gedenkstukken, X, 5e stuk, blz. 602, noot.
59) Ten onrechte (zetfout) dateren de Bijdragen tot Beoefening etc. XIV, 1, 1827, blz. 108: 1815.
60) Vgl. Bijdragen, XIV, 1, 134; zie Broes, De Engelsche Kerk, II, 250 v.
61) De Kerk en de Staat, 1832, IV, 1e stuk, blz. 142.
62) Gedenkstukken X, 2e stuk, blz. 515-518; c'est au milieu de cet état de choses que le bruit se répandit, il y a 3 mois, que le Roi était sur le point d'épouser une Belge, et une femme catholique', p. 515. Blok, Gesch. v.h. Ned. Volk, VIII, Leiden Sijthoff, 1908, blz. 4, zegt, dat reeds in den zomer van 1839 het huwelijksaanzoek (gravin d'Oultremont) gedaan is.
63) Boislecomte, a.w. 516.
64) Vgl. hier bl. 14 en noot 43.
65) Zie Bijdragen tot de beoefening etc., XIV, 1, 132.
66) W. Broes en zijn recensent in Bijdragen, XIV, 1, 132; vgl. Broes zelf (Engelsche kerk, II, 219). Zie ook aldaar de positieve neiging tot verzet tegen den terugkeer tot Dordt, II 218 ('vader Perizonius en de Haas'! praedestinatie achterplaatsen bij ruime Evangelie-aanbieding; niet terug naar Hofstede, Noseman, Comrie, Fruitier, v.d. Honert, Schultens; bestrijding van Bilderdijk, Da Costa, Capadose). *Vrees voor herhaling van de 'Scheuring'* (!) *van 1618 en 1619!* (219). Tegen Bilderdijk, Haller, De Costa, Graaf v. Stolberg, 222.
67) Bijdragen ter beoefening, XIII, 1, blz. 460.
68) J. v.d. Linden. Bijdragen voor de zuivere Bijbelleer, of het oude kleed zonder nieuwe lappen, in verscheiden nummers. In nr 5 gaf hij als *reden* voor het 'ten opzigte van hunne eeuwige belangen' op den voorgrond plaatsen der praedestinatieleer der dordsen aan, 'dat zij opzien tegen den strijd met hunne geliefkoosde zonden'. Vgl. Godgel. Bijdragen VIII, 2, 1834, blz. 774. Gelijke verwijten (inzake het vasthouden aan de leer der *voldoening* door Christus) had de bekende, door De Cock bestreden ds. (L. Meyer) Brouwer zich gepermitteerd. De Cock (Verdediging van de ware Gereformeerde leer en van de ware gereformeerden, enz., Groningen, J.H. Bolt, 1833) citeert van hem (op blz. 23) deze uitspraak: 'En welk een Zaligmaker is hij hun? Bijna alleen een borg, een plaatsbekleeder bij God, een verzoener, Hoogepriester, offer en toevlugt *ter geruststelling* bij eigene, dikwijls helaas *opzettelijk begane* overtredingen'. Hiertegenover wijst De Cock op Antw. 64 Heid. Cat.
69) J. v.d. Linden, Proeve eener vrije handeling van den Heidelb. Cat., in den geest v.h. gezuiverd Christendom, overeenkomstig het beginsel der Kerkhervorming. Groningen, W. v. Boekeren, 1825.
70) Bijdragen, tot de beoefening enz. XIII, 1, 1825, blz. 460/1.
71) Aldus P. Boeles, Over Staatsregt, Hervormd Kerkbestuur en Separatismus, Groningen, J. Oomkens, 1838, blz. 41.
72) Lees de 4 'in overweging genomen' (gegeven) punten, 12 Juli 1834. Handelingen, blz. 140/1.
73) Op 11 Juli '34 rapporteert de Commissie (Clarisse, Sluiter, Delprat) dat De Cock (na zifting door de commissie) 4 argumenten had aangevoerd tot zijn verdediging. Twee ervan (3 en 4) stelden de dogmatische kwestie: 'waarde en gezag' der Evangelische Gezangen 'gaan niet die van den *Heidelb. Cat.* te boven, noch der overige *Formulieren van Eenigheid,* welke echter door niet weinigen, *'ook zelfs in openbare geschriften,* straffeloos zijn en worden aangerand' (no. 3); en: de gezangen zijn deels door Luthersen en Remonstranten 'vervaardigd', deels, voorzover het gereformeerde teksten betrof, 'deerlijk tot hun nadeel veranderd' (no. 4). De commissie verklaart zich dadelijk (blz. 139) noch geroepen, *noch bevoegd* (!) de argumenten, over en weer ingebracht, te toetsen; de synode praat er geen woord meer over en neemt *alleen* de 4 punten der orde-verstoring in bespreking (blz. 140/1). Eerst *daarna* (als De Cock afgemaakt is) mag de met zijn argumentatie samenhangende kwestie der *formulieren* aan de beurt komen. Wie den gang der discussies, of liever den gang naar het *vermijden* der discussies nagaat, moet *Brummelkamp* gelijk geven in zijn bewering, 'dat wat het wezen der zaak aanbelangt niet het overtreden van

deze of gene der kerkelijke verordeningen (hoewel dit werd voorgewend) maar het getrouw verkondigen en handhaven van de waarheid Gods, de oorzaak was' (van de besluiten inzake De Cock en Scholte), Brummelkamp, Uitgang uit de gemeenschap met het Ned. Herv. Kerkbestuur, noodzakelijk gemaakt door Afzetting, 's-Gravenhage, J. v. Golverdinge, 1835, blz. 9. Men zie ook aldaar de blz. 15-62 (eerst na afwijzing van de vraagstelling betreffende Dordrecht wordt de gezangenkwestie naar voren geschoven door de aanklagers, blz. 17, 19, vgl. blz. 22). Over gereformeerd en remonstrant, blz. 51, vgl. hier noot 54. Over de in den aanvang dezer noot vermelde argumenten van De Cock, zie hier bijlage L. Gelijke gang der procedure-Brummelkamp: zie noot 102.

74) Handelingen, 1835, blz. 161/2, vgl. blz. 120-136.
75) Dr A.G. Honig. Van Comrie tot De Cock, of: Het Credo der Afscheiding. Kampen, J.H. Kok N.V., 1934, blz. 21.
76) Ds J.W. Verschoor, De Afscheiding en de Geref. theologie, in het wetenschappelijk-lichtvaardige 'Afscheidingsnummer' van 'Onder Eigen Vaandel', Veenman en Zonen, Wageningen, April 1934, blz. 139.
77) De uitnemendheid v.d. Leer der Geref. kerk tot bevordering van troost en heiligheid, in tegenoverstelling van de troostelooze en krachtelooze leer der Remonstranten, aangewezen door *Gisb. Voetius,* Amsterdam, J.H. den Ouden, 1833.
78) H.F. Kohlbrugge tegen eenen naamloozen briefschrijver verdedigd door J.J.E.F. Schröter, Amsterdam, den Ouden, 1833, blz. 12, 21: lijdelijkheidskwestie; blz. 19: wedergeboorte en bekeering, voldoennig door Jezus Christus.
79) Waarschuwend Onderrigt, enz. (vgl. noot 34, 35).
80) Blz. VII (Brouwer-Reddingius; blz. VIII, onderteekeningsformulier). Blz. 5, 13, 26/7, Aanhangsel vóór de formulieren en tegen de Remonstranten.
81) Later kwam hij op de zaak terug: 'Satans list ontdekt en Triumfklank in Sion, bij den 3en druk v.h. Eenvoudig Onderwijs in de Chr. Religie opgesteld door.....enz. door Z.H. v.d. Feen, *31 Dec. 1834* (Amsterdam, J.H. den Ouden 1835), *van beteekenis,* wijl, blz. 20 en 21, de kwestie van *afscheiding* een kwestie van 1618/1619 heet.
82) Mr C.M. v.d. Kemp, De Beschuldiging tegen de Leeraars der N.H. Kerk dat zij hunnen eed breken, door af te wijken v.d. leer hunner kerk, die zij beloofd hebben te zullen houden, *gestaafd,* en de gedachten van P. Hofstede de Groot over die beschuldiging weerlegd, Rotterdam, Wed. v.d. Meer & Verbruggen 1834; zie zijn gedetailleerde polemiek met Hofstede de Groot over de rechte exegese der Canones, vooral in de aanteekeningen.
83) A.w. Aanteekeningen; en voorts blz. 5, 6 sqq., blz. 9: men mag de Canones niet 'afscheiden' van Geloofsbel. en Catech. Belangrijk is blz. 15, tegenover Hofstede de Groot's opmerking, 'dat de Dordsche Synode en hare Leerregels allengskens vergeten werden, dat zelfs Brakel in zijn *Redelijke Godsdienst* nergens van de Formulieren van eenigheid gewaagt', blz. 37: beroep op Capadose; blz. 45: de formulieren en de historie; blz. 59 over Brouwer en Reddingius en het *onderteekeningsformulier,* in verband waarmee de brochure van *De Cock* tegen hen genoemd wordt.
84) Ontboezeming over de godsdienstige denkwijze enz.: zie v.d. Kemp 59.
85) Gedachten etc. zie v.d. Kemp, blz. 69, 73, sqq.
86) Berigt aangaande zeven stellingen, betreffende formulieren v. eenigheid des geloofs in de N.H. Kerk, onlangs verdedigd, onder voorzitting van den Utrechtschen hoogleeraar der godgeleerdheid Jodocus Heringa, Eliza's zoon, nu nader door hem verklaard, Utrecht, J.G. van Terveen en Zoon, 1834 (gedagteekend 22 Juni 1834). De 1e, 2e, 5e, 6e Stelling, in dit boekje opgenomen, zijn verdedigd op 16 Oct. 1833 (door D.J. Gulden, Lochem), de 3e, 4e, 7e op 5 Febr. 1834 (Chr. Knabbe, Voorburg). Reeds 22 Juni 1813 was, wat de heer Gulden thàns verdedigde, onder voorzitting van prof. Heringa verdedigd door J. Wijs J. Czn., ber. pred. te Vinkeveen, zakelijk door den auteur reeds lang gedoceerd, of door anderen (J.J. Scholten) verdedigd (blz. 17, 19, 27). Men behoeft niet te vragen, waarom hij dan nu nog eens weer op de zaak terugkomt (nu anderen het niet doen, blz. 9). Trouwens, reeds de bedoeling, om 'niet als twistschrift, doch als woord van *bemiddeling'* te dienen, blz. 9, bewijst dat deze publicatie rechtstreeks erkent, wat in de dagen van De Cock de eigenlijke kwestie was. Bijlage D.
87) Maria Hoogendorp, De Evangelische Gezangen, getoetst aan den Bijbel en de Formulieren van Eenigheid der Herv. kerk, Leiden, G.C. v.d. Hoek, 1834 (gedateerd 1 Febr. 1834), zie blz. 1, 122-4.
88) Zamenspraak tusschen twee vrienden over het zalig sterven; gevolgd van eene Toelage, Den Haag, J. v. Golverdinge, 1834 (gericht tegen Hofstede de Groot, v. Herwerden, Amshoff); de aanval van H. de Cock op Brouwer en Reddingius heet 'eerlijk' en 'kras'; en wordt in verband gebracht met den formulierenstrijd, VII; vgl. XIV, VIII (over v.d. Kemp en Schröter). Sympathie voor Kohlbrugge (72); terugkeer tot Trigland (66/7).
89) A.w. blz. 87-91 (Canon der Geref. kerken van Vranckrijck, 6 Oct. 1620, tegen de Arminianen).
90) Raad over de geschikte middelen om de Roomsche kerk staande te houden, door drie bisschoppen, die zich te Bologna in den jare 1553 vereenigd hadden, aan den paus Julius III voorgesteld. Uit het Fransch, 's-Gravenhage, J. v. Golverdinge, 1835, voorrede blz. 7; vgl. blz.

6 over *Dordrecht!* blz. 10/11 over Scholte, blz. 20-22 (noot) over de Remonstranten; blz. 41, idem, 77 idem, 84/5 vervolgingen tegen de Afgescheidenen, 105/6 idem. - Iets over den Utrechtschen Studentenalmanak v. *1833* in: *(Justus Philecclesius),* Vrijmoedige Bedenkingen betr. de zaak der Kandidaten tot de H. Dienst, Utrecht, N. v.d. Monde, 1835, blz. 23.

91) *Bazuin* tot vergadering der uitverkorenen, 2e druk, Amsterdam, J.H. den Ouden, 1835. 'Hebben de Noord-Nederlanders door hunne vereenigt met regt zich mogen onderscheiden van de hunnen Koning verwerpende Belgen; met geen minder regt mogen zich de Oud-Gereformeerden, de aan de Besluiten van het Nationaal Synode te *Dordrecht* van 1618 en 1619 getrouw blijvende Gereformeerden, zich onderscheiden van allen, die zich ontrouw betoonen: met regt mogen zij zich afscheiden.....' (blz. 6; vgl. 6-8). Over het *'alhier'* in de 2e doopvraag, Bazuin, 7e druk, 1835, 93/4, v.; vgl. hier noot 24, 93.
92) Zie blz. 28/29.
93) B.v. *D.v. Dulst,* Een woord tot opwekking aan mijne land- en geloofs-genooten, aangaande mijne uitleiding uit het zoozeer vervallen en verbasterd kerkgenootschap, Den Haag, J. v. Golverdinge, 1835, blz. 31. De moeilijkheid was 'om met het antwoord *ja* getuigenis te geven dat een leugenaar de waarachtige en volkomene leer der zaligheid leerde'. De man had nog overwogen ('bij zich zelven geredekaveld') om ja te antwoorden *'voor zoover* als zijn leer met de waarheid overeenkomstig was'; maar een *'quatenus'* komt gewoonlijk uit 'hoogere' regionen, dan uit de kraamkamers der eenvoudigen. Vgl. hier noot 91, slot, en noot 94, Bijl. F. en M.
94) J.W. Verschoor, De Afscheiding en de Geref. Theologie, art. in 'Onder Eigen Vaandel', Veenman en Zonen, Wageningen, IX, 2, April 1934, 142. Dit artikel lijdt aan menig misverstand. B. v. inzake de uitdrukking (doopsformulier): *'in Christus geheiligd'.* Volgens ds Verschoor liet De Cock dit slaan op *'uitwendige* heiligheid'. Maar in De Bazuin 10 en 17 Mei 1929 bewees ik het tegendeel. Beweerd wordt dat De Cock voor zijn verbondsopvatting zich beriep *niet* op Calvijn, *maar* op Koelman, den vader der Konventikelen. Maar ter synode van 1837 (Handelingen blz. 27) noemt hij *vóór* Koelman.....Calvijn. *En in 1837 bezorgt De Cock een uitgave van Calvijns Institutie,* Veendam, T.E. Mulder. Eerst de Canones, daarna de Institutie uitgeven, doet dat de geest van Schortinghuis? Of van de konventikelen? En hoe vaak spreekt De Cock over opwekkingen in het *buitenland?* Zijn blik was te breed voor het op de spits drijven van particuliere meningen (zie de programmatische voorrede op de uitgave der Canones). Ook wat over de *kerk*-beschouwing van De Cock gezegd wordt, is onjuist en verwarrend (zie Handelingen 1837, blz. 37, 60-62). De van de zijde van 'Onder eigen Vaandel' geponeerde beweringen inzake De Cock's opvatting van de sacramenten zijn te haastige 'conclusies' uit het feit, dat hij kinderen doopte uit andere gemeenten; de Herv. Kerkbesturen hebben wel zelf den doop door een predikant van een andere gemeente, dan waartoe het kind behoorde, gewild. Zo in het geval van Scholte, die weigerde een kind te dopen, waarvan noch vader noch moeder 'lidmaten der gemeente of *geloovigen* waren.' Het classicaal bestuur, 'allen doelloozen briefwissel met den Doeverschen Leeraar afwijzende, schreef het aan een' der naburige Predikanten, en noodigde denzelven uit tot het doopen des verstooten kinds, met verzoek tevens, om den Heer Scholte hiervan te berigten, opdat Zijn Eerw. den doopeling, in het register zijner gemeente zoude kunnen inschrijven.' De predikant doopte, de *kerkeraad* weigerde de inschrijving. Zie: *G.W. Pape,* Handelingen v.h. Klassicaal Bestuur van Heusden omtrent den gewezen predikant H.P. Scholte, en zijne aanhangers, 1e stuk, Den Haag, Erven Doorman, 1835, blz. 30-32, 2e stuk, blz. 53-56. Het Klassikaal Bestuur beschouwde de *'inlijving'* (van het kind in de gemeente) als 'de hoofdzaak, en *al het overige als vorm'* (blz. 54). Men moet met zulke officiële kerkelijke uitspraken rekening houden, eer men uit het dopen van kinderen uit andere gemeenten 'concludeert' op de wijze van 'Onder Eigen Vaandel'. Zie ook over doop (en avondmaal): Ned. Stemmen, III, 17, 22 Aug. 1835, blz. 100, 2e kolom. Ook de correspondentie tussen Scholte en De Cock, of tussen Molenaar en De Cock inzake het dopen (enkele passages daaruit neem ik op onder Bijlagen: wie de stukken in hun geheel leest, zal de mening van 'O.E.V.' geheel verloochenen). Ook Bijl. B. en G.
95) J.W. Vijgeboom, Een overtuigde opwekking aan de Nederlanders, en inzonderheid aan 's Heeren Bondsvolk, Heerenveen, J. Krediet, 1835, blz. 31. Vgl. van *denzelfden* auteur: Eenige Gebeurtenissen en Lotgevallen, etc., Middelburg, J. Moens & Zn., 1836, titelblad (Dordt!), blz. 4, 10, 19, 25, 35. Zie ook: *P.J. Meertens,* J.W. Vijgeboom, Ned. Archief v. Kerkgeschiedenis, XXVII, 1934, 30-56; blz. 40:

> Lees en geloof den bijbel slechts,
> Geef *Dort* en *Maurits* gratie,
> En snoei de bomen, Hovenier,
> 't Is een *predestinatie.*

96) N. Borneman, Gods bevelende Roepstem om weder te keeren door bemoedigende beloften van zijne trouw, albestuur en krachtdadige bescherming aangedrongen. Ter opwekking van de Gereformeerde Leeraars, die.....Sneek, P. Joling Ozn, 1835, blz. 7, 10, 12, 17. Tegen de 'neologen', blz. 23. Het door Borneman bedoelde 'schandschrift' draagt tot ondertitel: 'Een

Broederwoord vooral aan de jongere leeraars der Herv. Chr. kerk in Nederland', en verscheen te Groningen, bij A. Kamerling, 1835. Men leze daar de duidelijke probleemstelling op blz. 3-5, voorts 8, 9, 10. *Borneman* schreef daartegen óók nog: *De Eere Gods* en die der ware Gereformeerden gehandhaafd, ter bestrijding van het kerk en staat verpestend geschrift: Kiest! Dordsch of vrij; enz.; z.j., zonder plaatsvermelding, zie bl. 25. Het geheel telt 79 blz. Van Borneman zijn ook andere werkjes verschenen. Van betekenis is ook diens: *Hij maakt te niet de gedachten der arglistigen,* Sneek, P. Joling Ozn. 1834, blz. 141.

97) Eene Catholijke Nederlandsche stem bij de tegenwoordige Godsdienstwoelingen in ons vaderland. Naar aanleiding van het ter uitlegging opgeven der 'moejelijke' bijbelplaats: 1 Petr. III:18-22, als prijsonderwerp, door de Leijdsche Hoogeschool, 's-Hertogenbosch, J.J. Arkesteyn en Zoon, 1834, kerkelijk goedgekeurd, blz. 69/70. De schrijver kent Da Costa, en Capadose (III, 17), Broes, v.d. Palm, Scharp (6), Tideman, Clarisse (7), le Roy (35), Schotsman (39, de kerkelijke beroeringen, 39), Jac. Klok, Maria Hoogendorp (40), De Cock (40), Meyer Brouwer (41), Bilderdijk (43), en vermeerdert zelfs het aantal der geestigheden, die aan den klank der namen van Klok en De Cock zich hebben vergast, blz. 71.

98) Ik noem er enkele ten bewijze. *Brieven aan mijn Vriend* ***, over het al of niet wenschelijke en waarschijnlijke van eene scheuring in de N.H.K., Leeuwarden, J.W. Brouwer, 1834, blz. 3, 8, 55, 76 (Da Costa), 85 (formulieren van eenigheid), 87 (Reddingius, Dordrecht), 89. - *De vriendelijke vraag* van eenen Vriendenkring beantwoord uit Damear, Groningen, J. Oomkens, 1834, blz. 4-6, 8/9, 10, 11 ('wij allen hebben in onzen leeftijd veel met de canons van Dordrecht hooren spotten en vermoedelijk er zelve mede geschertst'), 12, 15, 25, 32, 35, 39, 43, 44 (de Cock met name in verband met de kwestie van de Dordtsche Canones genoemd), 46. - *Ernstig antwoord* aan de schrijvers van de Vriendelijke Vraag, aan den predikant De Cock te Ulrum gedaan door een onderzoekend geref. protestant. Groningen, M. Smit, 1834, blz. 4, 8, 13, 19. *Kort Verslag* van het zoo geruchtmakend gedrag des afgezetten Predikants H.P. Scholte.....door een' vriend der waarheid en des vredes, Utrecht, L.E. Bosch, 1835, blz. 15. - *Quia en Quatenus,* problema der 19 eeuw, Antwoord op een Brief, Leeuwarden, L. Schierbeek, 1835, blz. 5: 'eene onderteekening der *Dordsche Canones',* 'hoe is het mogelijk, dat men in den 19 Eeuw daar nog over doleren kan'; blz. 4: 'ik meende intusschen dat over uw problema *in een vorig jaar* reeds gedoleerd was', blz. 7: electie en rejectie, 8, 10, 14 (gedateerd Mei 1835) - *Mr P.C. du Bois,* Een woord over den strijd in de kerk, Utrecht, N. v.d. Monde, 1836, blz. 4 - *J.J. le Roy,* De ware geest en strekking van de leer der Herv. kerk in Ned., volgens hare formulieren van eenigheid en liturgische schriften, bijzonder ook de dordsche leerregelen, nader in het licht gesteld en van misbegrippen gezuiverd, ter vereeniging van allen, die de waarheid liefhebben, in het middelpunt Christus Jezus. Te Amsterdam bij A.B. Saakes, 1834. Hij wil (Voorberigt, blz. IV, V) 'de ware geest en strekking *vóóral ook dier Leerregelen* aantoonen'.....'immers, ik houd mij verzekerd, dat, wanneer maar eens zulk een onpartijdig onderzoek naar de ware leer en bedoeling onzer vaderen met ernst wordt aangevangen, het dezelfde uitkomst als bij mij zal teweegbrengen, en de nu nog verschillend denkenden en elkander schuwenden in het ééne Middelpunt Christus Jezus zal vereenigen' (V).

Voorts lette men nog op volgende publicaties:

1. *Korte Beantwoording* der vraag: wat moet men denken van die leden der N.H. Kerk, welke in het begrip staan, dat hunne leeraars van de zuivere leer v.h. Ev. zijn afgeweken (Den Haag, A. Kloots, 1833), blz. 7: de bekeering van Lydia (lijdelijkheid!), blz. 8: onderteekeningsformulier.
2. *De Gemaskerde ontmaskerd,* of de z.g. vriendelijke vraag beantwoord, voor rekening van een gezelschap gereformeerde waarheidsvrienden, 2e uitg., Leeuwarden, S.Y. v.d. Werff, 1834. Van betekenis, omdat in den strijd tegen den 'edelen' en 'braven' (blz. 6) De Cock ingegrepen wordt, door beantwoording van de dezen gestelden vraag, waarom men 'heden ten dage' 'precies zóó' moet geloven 'als in 1618 en 1619 is vastgesteld' (blz. 6; vgl. over de Arminianen, blz. 8, 10, 11, 14, 15). Hierover meer in: J.S. Faber en J. Meyering, Omstandig Verhaal, Groningen, J.H. Bolt, blz. 1.
3. *'Aan de leden der Gereformeerde Gemeenten in Nederland,* wien de eer van den drieëenigen God, en het heil van Sion, ter harte gaat'; enz. blz. 7 (leerregelen van Dordt e.a. formulieren); blz. 8 (Arminiaansche heerschzucht); blz. 10/11 (tegen Hofstede de Groot), blz. 12 (vóór De Cock). Van belang, omdat *naar aanleiding van de procedure De Cock* (blz. 12), na het vonnis der Synode, aangekondigd wordt *niet* een actie tegen de gezangen (het met nadruk vooropgestelde puntje, men denke aan de kwestie v.d. voorrede van Jac. Klok) doch een adres (naar het bekende voorbeeld uit Groningen en Drente) *'ter herstelling der oude leer, of afscheiding',* blz. 15.
4. *G. Witteveen,* Wat moet ik gelooven? 2e druk, Sneek, F. Holtkamp, 1834 (kwestie van Dordrecht, vooral het slot).
5. *W.M. Smitt,* Het Zaad des Geloofs, vrijmoedig gestrooid op den akker des Heeren, tegen het onkruid onzer dagen, Den Haag, J. v. Golverdinge, 1835, blz. 10/11 (Dordtsche Synode). Het geheel handelt over Dordtse kwesties.
6. *Dezelfde:* Is de verwerping v.h. Nederl. Herv. Kerkbestuur al dan niet noodzakelijk geworden? Den Haag, J. v. Golverdinge, 1813; blz. 6 en 7 (Afscheiding om Dordrecht), vgl. 8/9, 11-13; 21

(*verschil tusschen Labadie en De Cock-Scholte),* 25-28 (over de fusieplannen der regeering). Merkwaardig de uitspraak op blz. 6: het kerkbestuur na 1816 een *'tusschenbestuur'.*
7. *Adres* a.d. Alg. Synode der N.H. kerk van 1835, aangeboden door eenige predikanten, in de Provincie Groningen. - Groningen, R.J. Schierbeek, 1835 (blz. 6). Vgl. *De Reformatie* I, 1837, 28, 29.
8. *Adres* aan Z.M. den Koning der Nederlanden etc., blz. 4, 5/6, afgescheiden van een *secte!* vgl. blz. 7 (Vgl. *De Reformatie* I, 1837, blz. 4-7).
9. *Wat mogen en moeten wij verwachten* v.d. ophanden zijnde Alg. Synode der N.H. Kerk? Groningen, W. v. Boekeren, 1835, blz. 5 (Dordrecht), 10, 14v.
10. *Adres* a.d. Hoog Eerw. Alg. Synode der N.H.K. door J.J. le Roy (benevens het antwoord v.v.n. Synode), Rotterdam, v.d. Meer & Verbruggen, 1835 (ook: *Adres* a.d. Alg. Syn. der N.H.K. over de formulieren, de academische opleiding der predikanten, het onderwijs en het kerkbestuur, Leiden, S. en J. Luchtmans, 1842, blz. 44).
11. *P.J. Baron v. Zuylen v. Nyevelt.* Bazuin tot vergadering der uitverkorenen, 2e druk, 1835, Amsterdam, J.H. den Ouden, blz. 15; De Eenige Redding, Amsterdam, J.H. den Ouden, 1831, blz. 11.
12. *J.J. le Roy,* Aan al mijne Hervormde Landgenooten, ter verdediging van mijn.....adres, en tot verdere voortzetting....., Rotterdam, v.d. Meer & Verbruggen, 1836, blz. 7, 8, 9, 33, 57-59.
13. *Adres,* ingediend aan Z.M. den Koning en opwekking der gemeente tot.....door de *Synode* der Chr. Geref. Kerk onder het kruis in Nederland. Amsterdam (Höveker), Den Haag (v. Golverdinge) 1836. Voorrede blz. 11/2.
14. Men lette ook op de *recensies* in Godgeleerde Bijdragen van dien tijd, die telkens weer themata van Dordrecht ter behandeling krijgen. Inzake praedestinatie VIII, I, 215; inzake *wedergeboorte* (de 'Beoefeningsleer'!) VIII, I, 415, sqq. enz.; inzake Dordt VIII, I. 98 (sommigen zijn nog wat teleurgesteld omdat Hofstede de Groot nog den schijn aanneemt, 'de neologie' aan de Canones te kunnen verbinden), 99 (v.d. Linden). In verband hiermee 'Iets over de Recensien', Amsterdam, J.H. den Ouden, 1827, blz. 9 v. (over Da Costa). Vgl. over Hofstede de Groot no. 22.
15. Vergelijk bij dit alles Dr G. Keizer, a.w. blz. 325, 328.
16. *Gedachten* over den Herderlijken Brief der nederduitsch Herv. predikanten te Amsterdam, aan hunne gemeente. Rotterdam, J. v. Baalen, 1836, blz. 24/5.
17. *E.A. Talma,* De Leer der Herv. Kerk vervat in hare formulieren van Eenigheid, Amsterdam, J.H. den Ouden, 1836, blz. 4 (v.v.), 17, 18 (over de beroeringen en Dordrecht).
18. *J. v. Heusden,* Het behoorlijk eerbiedigen van de Geloofs-formulieren der Herv. Kerk in Nederland, 's-Hertogenbosch, H. Palier & Zoon, 1836.
19. *P. Boeles,* a.w. blz. 68 ('bij dergelijke menschen meestal hoofdzaak'), 82/3, 114/5/9, 162-165.

20. *Adressen,* ingediend door de gemeente Jesu Christi te Amsterdam (voorrede H.P. Scholte), 's-Gravenhage, v. Golderinge, 1835, 12.
21. *Een Woord* aan de Afgescheidenen uit de Hervormden en tevens aan de overige belijders van den Heere Jezus Christus, Leyden, C.C. v.d. Hoek, 1841, blz. 6.
22. *En Grunneger Roeker.* Ook al over de Kockerij op de Groote Hofstede van *Peiter,* Leeuwarden, J. Proost, 1834:

Leive mensken! 'wat viktorie!'
Ropt de Duvel nou in glorie,
Nou er zoo veul leipe kwanten
Met zoo veule Dördse Santen
  Striiden over 't waar geloof,
  Schrewen mensk en beisten doof.

Wil men kristen-vrijheid preken;
Laat men dan als mannen spreken,
Rond en flink en zönder flaijen
Zönder boegen, vringen, draijen:
  'Förmeleiren! weg d'er met!
  ''t Bibelwoord! allein de Wet!

  Peiter krait, nou krit de *Haan!*

Ons Perfessertien gong denken
(Zolt ziin harsenties ook krenken?)
  Veir gedachten achter ein.
Kanst ze op veirtig ziidties lezen.

Vast wordt nou *de Haan* genezen:
Peiter snidt hom van de stein.

I.

‘Bist de grootste gek der gekken,
‘(Heurst mij? *Haan*) en al diin bekken
‘Teunt, dou kenst de Geist nog neit.
‘Altiid mouten wij jae vedder,
‘'t Schaop neit slegs, maar ook ziin Hedder.

II.

‘Zweur hij ans; das nix,’ zegt *Peit.*
‘Eiden mag men soms wel breken.

III.

‘En heufst na diin eid neit preken,
‘Ast hom deest an Kerkeleer.

IV.

‘Maar zoo is bij ons nooit zworen;
Schoon daar as Sunt Martens toren
't Förmeleir stait, Dört ter eer’.

(‘Peit’ = Petrus Hofstede de Groot, schrijver der bekende ‘Gedachten’ over het al of niet breken van den eed der predikanten; ‘de Haan = De Cock; vergelijk den titel).

Waarbij dat ze zweuren
Nooit gien taal te veuren
Tegen *Dördregs* leer!
In dat zulfde boekien
Stait (knap 't as en koukien,
walgt dy 't neit te zeer).....enz.

23. Om niet te breed te worden, noem ik nu slechts kort enkele namen nog: *R. Engels* (Geloofs-Roem, Groningen, Schierbeek, 1e stuk, 1835, 100-104); *R.W. Duin* (over wien De Cock schreef in zijn: De Dagon onzer dagen, Amsterdam - Zwolle, Höveker - Rigter, 1836, III) (die in zijn ‘Des Christens Pligt en Voorregt te zingen, Christus zijnen Heer, ook volgens de waarheden des N. Verbonds, naar Col. 3:16, Leeuwarden, S.Y. v.d. Werff, over De Cock en J. Klok zeer veel *kwaad* zegt, als het over de *gezangen* gaat, blz. 7, 8; in dezen hebben zij ‘Satan gediend’, blz. 8; maar die inzake de *belijdeniskwestie* vóór hen kiest en vervolgingsmaatregelen tegen hen afkeurt, wijl zij voor *Dordrecht* opkomen: men zie zijn verdere geschriften: *a)* Emdens en Oostvrieslands Geestelijke Hoerdom of ontrouw aan den God der Vaderen, J.J. Hamelau Tacke, Amsterdam 1837; over de praedestinatie blz. 68 v. over Dordrecht blz. 99, 101; *b*) Reformatie! Reformatie! zij onze zinspreuk, Hamelau Tacke, Amsterdam, 1838; over Dordrecht 21; *c)* Rondborstige Protestatie of ernstige en vrijmoedige betuiging tegen het schromelijk verval in de leer en tucht der Geref. kerk te Emden en geheel Oostvriesland, Hamelau Tacke, Amsterdam, 1838; § 28, blz. 25: ‘vervolgingen,.....onzen Gereformeerden medegeloovigen in het Koninkrijk der *Nederlanden.....*aangedaan’); *J. de Liefde* (Niet de kinderdoop, maar de Doop der Bejaarden is het bondszegel des N.V., Zutphen, W.C. Wansleven, 1844, blz. 1 over de Afgescheidenen, die *‘de Dordtsche instellingen handhaven’;* blz. 2 verhaal omtrent correspondentie met H.P. Scholte); *Nederlandsche Stemmen* over godsdienst, staat-, geschied- en letterkunde, Amsterdam, G. v. Peursem, 1834 (herhaaldelijk sprekende over de kwestie van terugkeer tot de belijdenis als eigenlijk strijdpunt der synode, die De Cock in '34 veroordeelde; Deel I nr. 16, 23 Aug. '34, blz. 7; nr. 19, 13 Sept. 1834, blz. 3; nr. 25, 25 Oct. 1834, blz. 1-4; deze aangelegenheid komt in Deel II, nr. 2, 8 Nov. 1834, weer, zeer beteekenisvol, aan de orde in direct verband met het 2e Eeuwfeest v.h. seminarium der *Remonstrantsche Broederschap,* blz. 5, 6; zie verder Deel II, no. 5, 29 Nov. 1834, blz. 27, 28 over Dordt en de ‘separatisten’; Deel II, nr 6, 6 Dec. 1834 ‘niet

uitsluitend de leer der waarheid, maar een geschil over kerkelijke inrigting.....het voorwerp van den strijd' bij Scholte, blz. 30. Bewijzen van *voorzichtigheid* in het beoordeelen der procedure, formeel genomen: Deel II, nr. 3, 15 Nov. '34, blz. 13, kolom 1, en Deel II, nr. 10, 3 Jan. 1835, blz. 54, kolom 1, noot 1 alsmede Deel II, nr. 14, 31 Jan. 1835, blz. 80, kolom 1; in deze over de procedure sprekende nrs geen woord over de gezangen, over Brouwer-Reddingius, Klok, wèl over de leer; het motief voor het 'blijven' in de herv. kerk: Jesaja's misduide uitspraak: 'in stilheid en vertrouwen zal uwe sterkte zijn', Deel II, nr. 11, 10 Jan. 1835, blz. 61; ook II, 14, 31 Jan. '35, blz. 80, kolom 2; in kolom 1 aldaar over De Cock's *leer;* Deel III, no. 1, 2 Mei 1835, blz. 2, kolom 1; in nr. 2, 9 Mei '35 begint reeds het protest tegen de vervolgingen, en wordt wederom wat het dogmatisch verlangen betreft, instemming met de vervolgden betuigd; III, 17, 22 Aug. 1835; III, 18, 29 Aug. 1835, blz. 107, quia en quatenus; IV Amsterdam, 1836, blz. 195, 216, gelezen in het licht van het 'Bericht' op blz. 217); in verband hiermee: *Gereformeerde Stemmen* uit de niet afgescheidene gemeente (opponeerende tegen de Nederl. Stemmen) 1e nummer, Amsterdam, J.H. den Ouden, 1838, 2e nummer, idem 1839, men vergelijke de voorrede in het 2e stuk blz. IV, inzake het al of niet *terugkeeren tot de formulieren,* met de voorrede in het 1e stuk, blz. IX, waar erkend wordt, dat de Afgescheidenen op dit punt tegenover de Ned. Stemmen gelijk hebben, en hadden; *Z.H. v.d. Feen,* Opwekking aan de niet afgescheidene geloovige medeledematen der Ger. Gem. te Amsterdam, A'dam, J.H. den Ouden, 1840, blz. 4, 8, 14-17; *Noodzakelijke Aanwijzing* (de volledige titel volgt hier in noot 125), blz. 59 v., passim, 90, 107, *Joh. Andriessen* en *J.B. Wielinga* (Tegengedachten op de Gedachten van P. Hofstede de Groot, Sneek, F. Holtkamp, 1834, blz. 50 over De Cock-Brouwer; één doorlopend pleidooi voor *'Dordrecht'), J.J.E.F. Schröter* (herhaaldelijk door tegenstanders als medestander van De Cock betiteld: Gedachten over den toestand van Neerlands Kerk,.....ook naar aanl. v. Hofstede de Groot, Amsterdam, J.H. den Ouden, 1834, idem); *Mr. C.M. v.d. Kemp* (De Beschuldiging tegen de Leeraars der N.H. Kerk, ook naar aanl. v. Hofstede de Groot, Rotterdam, v.d. Meer & Verbruggen, 1834); *Joh. Andriessen,* List des satans, in drie bijzonderheden openbaar gemaakt, Sneek, P. Joling Ozn, 1835 (blz. 12 over: 'Kiest! Dordsch! of - vrij!); *Dezelfde,* Korte Opwekking aan allen, die de waarheid liefhebben, en in alles vereenigd zijn met de leer onzer Dordsche Vaderen, Sneek, A. Andriessen, 1839 (de auteur dient zich aan 'als afgescheidene van de Herv. kerk in 1835', die 'zich genoodzaakt vond, in 1837 zich af te scheiden van de afgescheidenen', titelblad; de vooropstelling van de leer van Dordt in den titel spreekt dus nog krachtiger; vgl. blz. 3, 5, 7, 10, 11, 17); *J. Hasselman,* De Afscheiding der geloovigen van het Herv. Kerkbestuur en Genootschap in Nederland, getoetst aan het Woord Gods, Den Haag, J. v. Golverdinge, 1841, blz. 16: 'De Dordtsche nederlaag is in den krop van het slangenzaad, altoos blijven steken'; *G. Benthem Reddingius,* Brieven over de tegenwoordige verdeeldheden en bewegingen in de Herv. Kerk, Groningen, W. Zuidema, 1833; over de 'separatisten' reeds vóór 1834, en de *formulieren* blz. 20, 21, 23, 25, 27, 33; *K.W. Schultz,* Proeve over het Separatisme, naar het hoogduitsch door een' *Christenleeraar,* Nijmegen, J.F. Thieme, 1838, blz. 60 (de terugkeer naar de 'symbolische boeken'); *J.C. Couprie,* Eenige Aanmerkingen op den Herderlijken Brief v. al de leeraren der Geref. Gem. te A'dam, A'dam, H. Höveker, 1836, blz. 11; *Dezelfde,* Iets tot versterking voor het Geloof, Amsterdam, Höveker, 1837, blz. 46; *Adres* v. Joh. v. Rhee en G.F. Gezelle Meerburg (1 Juli 1835, afschrift, of ontwerp, archief Th. School Kampen); *Ootmoedig Smeekschrift* v.d. geloovigen der Provinciën Groningen en Drenthe, Veendam, T.E. Mulder, 1836, blz. 12; *Adres* aan de Algemeene Synode v.h. N.H.K. genootschap.....door de Leeraren der Chr. Afgesch. gemeenten te *Ommen* en in *Den Ham* (Ommen, E. ten Tooren, 1842; onderteekend A.C. v. Raalte en C.G. de Moen, vooral de Aanteekeningen, blz. 19); *Eene voor onzen tijd gewichtige Vraag* v.d. Apostel Paulus overwogen (1 Kor. 1:13*a*) door eenen *Herv. Predikant* in de Prov. Groningen, Appingedam, J. Mekel, 1834 (vooral blz. 14/15, *Dordt* is de twistvraag, vgl. 16/17, 20, 27); *D. Hoksbergen.* Eene Korte Verklaring van de voornaamste oorzaken van de verdrukking der Gereformeerden in Nederland, F. Holtkamp, Sneek, blz. 21, 23; *Mr François Frets,* De Betrekking van den Staat tot de godsdienst, volgens de grondwet, Rotterdam, M. Wyt & Zonen, 1837, blz. 1 (zie over Frets, hier, blz. 15); *Mr C.M. v.d. Kemp,* Beoordeeling van het geschil over de maatregelen tegen de Afgescheidenen, 1e en 2e stukje, Rotterdam, v.d. Meer & Verbruggen 1837, 1838, 1e stukje blz. 23/4, 36, 39, 2e stukje, blz. 77, 79-81; *Mr A.W. v. Appeltere,* Het Staatsregt in Nederland, Den Haag, A'dam, Gebr. v. Cleef, 1837, 19, 36; *E.B.* Korte Scheikundige Beschouwing der Cockine, eene allegorische voorstelling, Groningen, H. Eekhoff, 1842, blz. 12 ('zoodat.....in 1618 en 1619 in Dordrecht eene fabrijk werd opgerigt, in welke deze stof meer gezuiverd en meer algemeen bereidbaar gemaakt werd.....etc. Blz. 13: in Ulrum 'eene domperfabrijk' opgerigt voor deze stof); *Vriendelijk Adres,* door den Kleinen Vriendenkring aan Mr C.W. v.d. Kemp, Groningen, H. Eekhoff, 1834, blz. 6 v.; *Brief van Goedkeuring* aan Prof. Hofstede de Groot, Groningen, A. Kamerlingh, 1834, blz. 14, 19 (pseudoniem: *Melangus,* Hagiobama, 25 Junij 1834); *Over de Formulieren van Eenigheid* in de H.K. v. Nederland, geschreven uit Damear (vervolg v.h. Antw. op de Vriendelijke Vraag, aan Ds de Cock van eenen Vriendenkring, Groningen, Oomkens, 1834, blz. 1, 2, 6, 23 v., 42, 58/9, 61, 64/5, 81, aanteekeningen. Zie de recensie daarvan in Godgel. Bijdr. VIII, no. 2, blz. 470 v.; *A.M.C. v. Hall* (vgl. noot 12) blz. 28/9; *De Reformatie* (tijdschrift) passim.

99) *H. de Cock,* Verdediging tegen de aanvallen op de ware gereformeerde kerk en mij gedaan door onderscheidene dwaalleeraren dezer Provincie, Groningen, J.H. Bolt. *No. I* blz. 7 (brief v.d. Linden) 12/13; 15; *No. II,* blz. 19, 21/2, 25/6/7; *No. III,* p. 3 v.d. omslag; *No. IV,* blz. 55, 73.
Dezelfde, Noodige Waarschuwing en Tegengift tegen het gruwelijke boek De Dweeper getijteld (van Ds J. Laurman), Veendam, T.E. Mulder, 1834, blz. 10/1 (titelpagina anders dan omslag).
Uitgave v.d. 'Acte v. Afscheiding of Wederkeering' en Toespraak en Uitnoodiging aan de geloovigen en ware Gereformeerden in Nederland, door *H. de Cock,* en *ouderlingen en diakenen* der Geref. Gem. te Ulrum, Groningen, J.H. Bolt, blz. 6, 9 (!): men hoort 'van onze Predikstoelen en onze Akademische leerstoelen: *De Synode van Dordrecht is afgeschaft en blijft afgeschaft, onze formulieren binden ons niet meer'.* (In verband hiermee de kwestie v.d. Linde en Hofstede de Groot besproken, *'te vergeefsch door mij aangeklaagd en bij het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen en bij de Sijnode').* Wat bemerkt men daarvan in de Acta?, blz. 11, 12.
Dezelfde. De Leer der Waarheid en de ware Godvrezenden, aangerand door den Heer Brouwer en Reddingius (aan de binnenzijde een anderen titel voerende: Verdediging van de ware Geref. leer en van de ware Gereformeerden.....of de Schaapskooi van Christus aangetast door twee wolven.....) Groningen, J.H. Bolt, 1833, blz. 9 v. *(breed onderzoek naar den gang der beraadslagingen op de Synode van Dordrecht),* 15, 20 v., 42, 43/4 (zelfs een Remonstrant, 'onze liberale en verlichte leeraars een pluimpje gevende, zegt dat wat de geest aangaat, schier de geheele Gereformeerde kerk, tot de Remonstranten is overgekomen: mijne ondervinding leert mij ook niet anders. Onze geheele Classis van Middelstum.....verklaarde het eens te zijn met deze.....schriften van den Heer Brouwer en Reddingius, althans niemand durfde er op aanvrage voor uitkomen, dat hij daarvan verschilde'), 52, 56, 62.
Dezelfde, Verzameling van eenige Brieven der Geloovigen ten blijke hunner overeenstemming (aan de binnenzijde een andere titel: *Overeenstemming* der geloovigen van Nederland, uitgedrukt in *brieven* uit onderscheidene provincien onzes vaderlands en uit Oostvriesland) Veendam, T.E. Mulder, 1834, blz. 10 (formulieren), 23 ('de Synode van Dordrecht is opgelost'), 34, 36.
Dezelfde, Tweede verzameling van eenige Brieven der Geloovigen; ten blijke hunner Overeenstemming, Veendam, T.E. Mulder, 1835, blz. 4, 26, 28, 41.
Dezelfde, De zoogenaamde evangelische gezangen, de oogappel der vervoerde en verleide menigte in de synodaal hervormde kerk, Groningen, J.H. Bolt, 1835, blz. 7, 8, 14, *16,* 19, 23/4, 27, 64.
Dezelfde, Verder Berigt nopens mijne verantwoording voor de Synode mijner conditioneele veroordeeling en mijne verdere pogingen tot herstel van Gods waarachtigen dienst, Veendam, T.E. Mulder, 1835, blz. 9, (men verbaast zich, na de lezing van deze apologie over de oppervlakkige wijze, waarop De Cock's argumenten door de rapporteerende commissie ter synode zijn 'weergegeven', - een 'weergave', die dan verder geheel en al buiten bespreking gebleven is; zie hier blz. 17/8), 16/7, 67.
Dezelfde. Een paar Brieven, uitgegeven ter opheldering der waarheid en ter wederspreking van den laster dezer dagen, blz. 3 (brief van 10 Maart 1834), 4, 9/10, 14/5.
Dezelfde. Voorlopig Berigt aan mijne geref. geloofsgenoten, nopens mijne Verantwoording en de onredelijke handelwijze v.h. Prov. Kerkbestuur, Groningen, J.H. Bolt, 18, 19 ('onze formulieren zijn en blijven afgeschaft'), 20, 21, 24.
Dezelfde, Wederlegging v.h. goddelooze stuk etc. Veendam, T.E. Mulder, 1835, blz. III, passim.

Dezelfde, Vriendelijk Antwoord a.d. kl. vriendenkring, Veendam, Mulder, blz. 19.
Dezelfde, Vervolg van het Vriendelijk Antwoord a.d. kl. vriendenkring no. 2, Veendam, Mulder, 1834, blz. 3, 7, 8, 25.
Dezelfde, Voorrede op: Brief van *D. Hoksbergen* over den tegenw. verdorvenen kerkstaat en de verbastering v.h. schoolwezen. Veendam, Mulder, 1835 (het heele werkje, 51 blz., handelt over 'Dordt').
Dezelfde, Openlijk Protest tegen zeker Blaauw-Boekje, Veendam, Mulder, 1834, daarin: Digtregelen van Luitse Dijkstra, blz. 3.
Dezelfde, Ernstige en Hartelijke Toespraak, Veendam, Mulder, 1834, 23, 32/3, 35 v.
Dezelfde: Voorrede op de uitgave der Canones!! (Besluiten v.d. nationale dordsche synode). Veendam, Mulder, *1833.*
[*Opmerknig:* De 'Vriendelijke vraag door eenen kleinen vriendenkring, gedaan aan H. de Cock' (vgl. noot 98) verscheen in 2en druk te Groningen, bij H. Eekhoff Hzn, 1833; handelt over 'Dordrecht'. Dat De Cock met ds Molenaar heeft gecorrespondeerd, zegt voor ons onderwerp ook zeer veel, wijl in diens adres en de daaromheen gevormde strijdschriften het steeds weer om Dordt en het Arminianisme gaat.]

100) *S. v. Velzen,* Stemme eens Wachters op Sions Muren, Leeuwarden, G.H. Swartte van Loon, 1836: blz. 8/9, 17: 'een der Predikanten verklaarde zelfs liever zich den hals te laten afsnijden, als de Dordsche leerregels te onderteekenen', blz. 10/11, adres aan de Synode; 13, dogmatische bezwaren tegen Hofstede de Groot, van Herwerden. Amshoff, vgl. blz. 17; blz. 34 v.v.; dogmatische kwesties van Dordrecht. De hatelijke recensie in Godgel. Bijdragen X, 5 (1836) blz. 788-796, zinspeelt telkens op Dordrecht en de Canones; een sprekend trekje. Voorts: *S. v.*

Velzen, Adres aan Z.M. den Koning ingediend door de gemeenten in Vriesland, Leeuwarden, G.H. Swartte v. Loon, 1837, blz. 10; *dezelfde:* Verantwoording wegens godsdienst hoofdzakelijk gedaan voor de Regtbank te Heerenveen, Leeuwarden, Swartte v. Loon, 1836, blz. 5, 7/8, 16.

101) *H.P. Scholte,* Vervolg der liefdelooze Handelingen v.h. z.g. Hervormd kerkbestuur, ten opzigte der Geref. gemeenten van Doveren, Genderen en Gansoyen benevens derzelver Herder en Leeraar, 's-Gravenhage, J. v. Golverdinge, 1835, blz. 19 (dagboek v. Toplady, en daarin naar voren gebrachte Acta v. Dordt) blz. 20, vgl. 12 (Toplady), 13 (Groen v. Prinsterer), 32 (Dordt) 146 (formulieren, in officieele verklaring), 50 (afgescheiden van het *bestuur,* teruggekeerd tot de Geref. *leer*), 60 (idem), 65/6 (de oude leer handhavende, vormt men geen nieuwe kerk, doch ontkomt aan de *secte*); blz. 84/5 (Groen v. Prinsterer geciteerd; men lette blz. 85 op de - door *tegenstanders* gegeven - gualificatie: *'het Dordtsche begeeren',* blz. 85), blz. 95 (beroep op Calvijn). - *Dezelfde,* Laatste getuigenis tegen de liefdelooze Handelingen v.h.z.g. Herv. kerkbestuur, benevens eene opwekking, etc. 's-Gravenhage, J. v. Golverdinge, 1835 (voorrede: Dordrecht!), 23, 35 (Schotsman), 36 (Bilderdijk, Da Costa, Ynia, Molenaar etc.). - *Dezelfde,* Adressen aan Z.M. den Koning, aangeboden ter handhaving van conscientie- en godsdienstvrijheid door de bedrukte en dolerende gemeenten, welke zich....., met eene voorrede door *H.P. Scholte,* 's-Gravenhage, J. v. Golverdinge, 1835, blz. 5/6. cf. (adres uit *Vuren*) 24. Voorts nog: *Voorrede* van Scholte in: *Handelingen* v.d. opzieners der gem. Jesu Christi, Amsterdam, 1836, Amsterdam, Höveker, Den Haag, v. Golverdinge, 1836; - Merkwaardig voorbeeld van hedendaagse verdraagzaamheid v.h. Ned. H. kerkbestuur, Den Haag. J. v. Golverdinge, 1834, blz. 9, 12. Scholte heeft vaak een present-exemplaar gezonden aan ds Bähler (vgl. noot 42).

102) Men leze het adres 'aan de Algemeene Synode der H.K.' van A. Brummelkamp, 23 Juni 1835. Geen woord over de gezangen (zie daarover blz. 12 der brochure), het stuk gaat alleen over de 3 formulieren en hun handhaving (ook inzake De Cock en Scholte). Van de zijde der herv. kerk is de *gezangen*-kwestie 11 Aug. 1835 aangesneden; inzake de formulieren van enigheid verklaarde d.d. 14 Juli 1835 de synode zich onbevoegd! zie *Brummelkamp,* Uitgang uit de Gemeenschap v.h. Ned. Herv. kerkbestuur noodzakelijk gemaakt. Den Haag, Golverdinge, 1835. Vgl. nog: *Adres,* ingediend door de Gereformeerden in Overijsel en Gelderland, Den Haag, Golverdinge, 1836, blz. 4-6, 12, 14, 20. Zie ook hier noot 73.

103) Ik citeerde deze uitspraak reeds hierboven (zie noot 18). De vertaling is ook authentiek: 'Omstreeks twintig jaren later beweren sommige individu's, met de formulieren van Dordrecht in de hand, een Hervormd Kerkgenootschap, buiten het algemeen Hervormd Kerkbestuur, *ipso juro* op te rigten' (Thorbecke, Kerkelijk Staatsregt, 1837, blz. 18).

104) J.W. Verschoor, art. in O.E. Vaandel, reeds geciteerd, vgl. noot 94, 105.

105) Zie de Handelingen der eerste Synoden der kerk na de scheiding. Ook: Dr H. Bouwman, De crisis der Jeugd, Kampen, J.H. Kok. Het spreekt voor zichzelf, dat in de eerste dagen de theologische uitdrukkingswijze zwak was. Als De Cock (Ernstige en Hartelijke Toespraak, 1834, blz. 4) het heeft over den door de vijanden gezochten 'middenweg, om *natuur en genade te vereenigen,* om allerlei godsdiensten, ja, om licht en duisternis te vereenigen', dan zou 'Onder Eigen Vaandel' zeer wel een *roomsen* De Cock hieruit kunnen construeren. Precies zó kon men ook Dordrecht zelf 'beoordelen'. Vgl. noot 94. Overigens was De Cock's opvatting inzake de praedestinatie zo wonderlijk niet. Hij komt juist ertegen in verzet als men het begrip vervalst: Verdediging etc., 14-16.

106) We denken hier aan de bezwaren van *G. de Hoest,* c.s. tegen Scholte's voorrede voor een brochure van Darby, zie *Noodzakelijke Aanwijzing,* etc., en vergelijk, hier, noot 125, 135.

107) Groen van Prinsterer, De Maatregelen tegen de Afgescheidenen aan het Staatsregt getoetst. Leiden, S. en J. Luchtman, 1837, blz. 20. Dat het formulier van verbintenis 'alle kracht had verloren en dat deszelfs werking *geene* was', is duidelijk uitgesproken en geïllustreerd door b.v. Godgeleerde Bijdragen, VIII, 2e stuk, 868/9 (1834).

108) *Anonimus,* herv. geref. predikant, Iets over de liefdebeurten van H. de Cock, z.g. geref. leeraar te Ulrum, vervuld den 25 Aug. 1833, des v.m. te Lagemeeden, en des n.m. te Oostwold, en den 1 Sept. d.a.v. te Niezijl, benevens een brief aan ds De Cock, en een ernstig woord, of de mystieke De Cock vernederd en ten beste geraden. Groningen, N. Volkers, 1834, blz. 60. Inzake de 'mystiek': Bijlage G.

109) *J. v.d. Linden.* Bijdragen voor de zuivere Bijbelleer, of het oude kleed zonder nieuwe lappen, Groningen, W. v. Boekeren. No. 5 en 6 handelen over de praedestinatie (in no. 5 goocheltoeren met Lukas 13:24*b*-30, en met Rom. 9-11; in no. 6 met Rom. 8:28-30 (een wetenschappelijk-hol beroep op Calvijn); vgl. Godgel. Bijdr. VIII, II, 775. Zie ook Godgel. Bijdr. VIII, I, 86 v. (recensie over De Cock's Verdediging v.d. ware Geref. leer), blz. 80-82 (persuasio), 87 (*onmiddellijke* dan wel *onafhankelijke* wedergeboorte, 'interpretatie' van Dordt). Een recensent in hetzelfde nr. (35) wil de kwestie der 'lijdelijkheid' (wedergeboorte) langs *psychologischen* weg afhandelen!

110) De Cock, Verdediging v.d. ware geref. leer.....enz. blz. 15/16; vgl. 14/15. Zie inzake praedestinatie en zedelijke natuur blz. 17. Inzake de *persuasio:* blz. 11/2 (beroep op Dordt!) gaat het debat over de 'lijdelijkheid', dan beroept De Cock zich op ook te Dordrecht ter sprake gekomen loci, en spreekt breed over *'het gevoelen van de Godgeleerden uit Grootbrittanje in het Synode van*

Dordrecht', en over de meningen van de daar aanwezige theologen uit Zwitserland, Hessen, en de *provincies* van Nederland. De tekst ('letter') der besluiten wordt gezien in historisch licht. Ook inzake vr. 21 en 65 Catech. (Remonstr.!) blz. 11/2.

111) Over de neologie, 'vooral de halve Neologie in ons vaderland', *Nederl. Stemmen,* Deel III, nr 8, 20 Juni 1835, blz. 41 v. Ook: III, 9, 13. *Godgel. Bijdragen,* 1836, X, 5, blz. 754: 'misbruik der leer van Semler'. Semler schreef: 'Versuch einer freiern theologischen Lehrart', Halle 1777, en wordt geciteerd in: Over de formulieren van eenigheid in de N.H.K., geschreven uit Damear, Groningen, Oomkens, 1834, blz. 32. 61.

112) Dr H. Bouwman, a.w.

113) Des Christens wettelijke strijd, enz. blz. 12, IX; vgl. noot 111.

114) Nederl. Stemmen, IV, 1836, blz. 263.

115) Godgel. Bijdragen, VIII, II, 1834, blz. 840.

116) 'Zij (de Synode v. Dordt, 1618, K.S.) vergat te bedenken, dat de wijsbegeerte, zoo nauw met de godsdienstbegrippen verbonden, en op deze zoo beduidenden invloed uitoefenende, niet door alle eeuwen heen dezelfde was geweest, en dat de *aristotelische* wijsbegeerte, hoe groot een gezag zij ook mogte hebben en hoe veel vertrouwen de Dordtsche geleerden ook aan dezelve vermeenden te moeten schenken, een menschelijk werk en alzoo voor verbetering vatbaar was' (VIII, II, 840).

117) Reeds het op de belijdenis toegepaste *vorm-inhoud-schema* (waarmee men het gedraai met de proponentsformule wilde goedpraten) bewees, dat men het met de anti-aristotelische neigingen zo serieus niet nam. Vgl. noot 94 en zie ook b.v. Godgel. Bijdr. VIII, I, 1834, 94, 95, 96. *Tegenover* deze kunstgrepen: ibidem, zelfde jrg., blz. 733-756 (Kerkelijke geschiedenis).

118) W. Broes, De Kerk en de Staat in wederzijdsche betrekking. Eerste Stuk, Amsterdam, J. v.d. Hey en Zoon, 1832, 357.

119) Zie het beroep op Locke, Shaftesbury etc. bij *M.H. de Graaff,* Memorie over de Godsdienst, of Bijbelsch en Wijsgeerig onderzoek naar de vraag: is eene wetsbepaling voor dweepzuchtige denkwijzen in zaken van godsdienst geoorloofd, of niet, Den Haag, S. de Visser & Zoon, 1836, blz. 12, sqq. 27, 39, 41. Over Feith, blz. 17; Montesqieu, blz. 25; Mosheim 26; Herder 44. Het geschrift doelt blijkbaar herhaaldelijk op de afgescheidenen, 30, 21, 43/4, 46/7. Curiositeitshalve noemen we - wat de *methode* aangaat - nog even een poging, om de 'gemoedelijkheid' (!) in de aanwending der formulieren aan te prijzen met een beroep op.....*Kant:* 'Men zoude.....den gang kunnen houden, die in onzen catechismus voorkomt, gelijk *Engels.....*heeft opgemerkt, zonder juist daarom denzelven ten grondslag te leggen, of geheel in de behandeling te volgen. Deze gang, welke door *Kant* in de wijsbegeerte (voor zoo verre namelijk de onderwijzer van den mensch begint of wat het aanvangspunt aangaat) gevolgd is, komt ons gemoedelijker.....voor', zie Over de *formulieren van Eenigheid* in de N.H.K., geschr. uit Damear, Groningen, Oomkens 1834, blz. 83.

120) Godgeleerde Bijdragen VIII, 1, 1834 (over Van Heusde's Initia Philosophiae Platonicae), de wijsbegeerte van Plato leert ons denken o.m. wijl zij ons bevestigt in ons geloof aan de goddelijke openbaring (!), blz. 1 (Wessel Gansfort! Platonem passim anteposuit Aristoteli, velut pietatis Christianae *προπαιδεύτην,* ac ducem *meliorem,* A.M. Isinck, Brevis Historia de reformatione in urbe Gron. et Omlandia, in Emmii vita H. Altinghi, p. 41).

121) Godgel. Bijdr. a.w. 18 (Hemsterhuis!).

122) W. Broes, a.w. 357. 'Een *scheidingsprocès* bestaat in hetgeen zamengesteld is uit zijn geheel te brengen, en hier tegen pleegt men immers, buiten het gebied der *Chymie,* als een kwaad te waarschuwen. Elk *ultra* is afwijking van de middelmaat, waarin hand aan hand waarheid en vrede wandelen; maar hoe menig *ultra* ontstaat er niet uit *afscheiden*;.....in de godsdienstleer, door het *scheiden* van *vrijen wil en afhankelijkheid, de Pelagiaan en de Gomarist'*. (Geschreven 2 jaar vóór 1834!).

123) J.W. Verschoor a.w.

124) P. Boeles, Over Staatsregt, Hervormd Kerkbestuur en Separatismus, 1838, blz. 60-62 *combineert* de anti-remonstrantse gedachten met labadisme, en invloeden van Schortinghuis. Maar daar is het ook P. Boeles voor, die zeldzaam fantaseren kon over 'de oorzaken van het Separatismus'. Ook hij klaagt reeds, gelijk later Dr Th.L. Haitjema over wat deze noemde 'de overbelasting van het subject' in de kringen, die leefden bij de Canones, Boeles, blz. 61.

125) *'Voorgoed',* zeiden we. Want wel heeft de bekende *Evangelische Kerkbode* (prof. G. Rooijens) opnieuw gepropageerd (na 1841) het 'aanknoopen' van 'broederschap' met de 'andere genootschappen', en wel heeft de herv. synode van 1841, Handelingen, blz. 87/8, de redactie nog vóór de verschijning van het eerste nummer, op grond van het haar toegezonden prospectus den wens uitgesproken, 'dat alle Collegien van kerkelijk bestuur, ieder in den haren, tot de verspreiding van den Evangelischen Kerkbode zullen medewerken en dat vooral de leden der Ringvergadering dit weekblad zullen lezen en ook in hunne gemeenten bekend maken', in de hoop, *'dat hierdoor aan de zaak der Evangelische kerk* groote dienst zal worden bewezen'; maar veel heeft het niet geholpen. Het is trouwens merkwaardig, dat het diezelfde synode was die zich beducht toonde ter zake van het *concordaat* met Rome! De parallel met vroegere toestanden is weer duidelijk (vgl. hier blz. 15 en noot 42, 43). Zie over deze zelfde aangelegenheid nog:

Z.H. v.d. Feen, Eenerlei Meening v.d. Evang. Kerkbode met den Paus van Rome, Amsterdam, J.H. den Ouden, 1842, blz. 43, 66/7, (adres ds Moorrees), 68 (de synode prijst de *'sedert* door de Amsterdamsche Leeraars en eenige Hoogleeraars aangeknoopte broederschap met de andere Genootschappen' aan). Ook deze brochure van *v.d. Feen* is van betekenis voor ons onderwerp, al is ze uit 1842; want er is een merkwaardige parallelie van controversen; vooral als men weer aan de 'factie' denkt die door de Herv. synode in 1834 zou moeten getroffen worden in De Cock. Over de *Evangelische Kerkbode* zie men ook nog: *Noodzakelijke Aanwijzing* v.h. groot onderscheid tussen de adressen van de H.H. D. v. Hogendorp c.s. en dat der in 1841 tot de synode zich gewend hebbende gereformeerde ledematen.....met een *nawoord* opzigtelijk den tegenstand van den heer Mr I. da Costa tegen onze formulieren van Eenigheid, Amsterdam, J.H. den Ouden, 1843, blz. 36 (alwaar tevens blz. 29, 33, 59 passim over de *Gereformeerde Stemmen* contra de *Nederl. Stemmen;* schrijvers dezer brochure zijn: *G. de Hoest, P.J. van Zuylen v. Nyevelt, J.H. den Ouden, Z.H. v.d. Feen).* - Hoe snel de historie haar loop genomen heeft, blijkt uit het feit, dat nog in 1827 een boekje verscheen: *'Over een ontwerp van Geloofsbelijdenis voor alle protestantsche Gezindten',* in 2 brieven aan de 'Revue Protestante' door 'een' provincialen Papist'. Utrecht, A. Schikhoff, blz. 6, 19, 20.

126) Zie de aan het eind der voorgaande noot gememoreerde *Noodzakelijke Aanwijzing* (ook inzake de 'Haagsche Heeren'), blz. V, 4, 6, 8/9, 11, 12, 29, 33, 35, *45.*

127) Zie de interessante brieven uit den Bilderdijk-kring. Gedenkstukken der Alg. Gesch. enz., 8e deel (1815-1825), 3e stuk, blz. 418 (Bilderdijk geen lid der kerk meer), 415 (eschatologische berekeningen van Da Costa, Bilderdijk) 423 (idem van Bilderdijk) 448 (Bilderdijk en Da Costa, idem) 458, 463 (Bilderdijk). Over *Da Costa,* die de formulieren tenslotte niet meer begeerde, om *eschatologische* privaat-opinies, zie de reeds gememoreerde *Noodzakelijke Aanwijzing* (zie noot 125), blz. 125.

128) Men leze: P. Boeles, Over Staatsregt, Hervormd Kerkbestuur en Separatismus, Groningen, J. Oomkens, 1838, 25/6/7 v.

129) Dirk van Hogendorp aan Jacob van Lennep, 21 Sept. 1823, Gedenkstukken a.w. 431. Zie Willem aan Dirk, een anderen kant uitgaande, althans theoretisch, 449. In de correspondentie met De Cock (De Cock-archief) maakt D. v. Hogendorp De Cock er op bescheiden manier een vaag verwijt van dat de geleerde zich heeft ingelaten met de pennevrucht van een ongeleerde: Jac. Klok.

130) 'De Theologie was eertijdts een heylige saecke, nu is zij een tijdtverdrijf des volcx. De verborgentheden der Theologie (ick sal de woorden Nicephori Gregore ghebruycken) zijn oock selfs voor den Ambachtsluyden uytghestort, ende zij gapen nae de redenkavelingskens ende sluytredenlycke woordekens, even als 't vee na 't gras der weyden' (Discours oft Vertoogh van *Caspar Barleus,* onder-regent van 't Collegie der Godtheyt tot Leyden. Wt den Latijne verduytscht, na de Copie. Leyden, Govaert Basson, 1616, blz. D2, b). *Precies dezelfde* redeneringen hielden 2 eeuwen later de grote heren tegen de latere Gescheidenen. Over het optreden van 'leken' (o.a. v.d. Kemp) zie men: 'Over de Bevoegdheid van Leeken', art. in: *Nederlandsche Stemmen* over Godsdienst, Staat, Geschied- en Letterkunde, Deel I, nr 17, 30 Aug. 1834, blz. 1/2, Deel II, nr. 3, 15 Nov. '34, blz. 16.

131) *Tweede* Verzameling Brieven, 1835, blz. 18 (de bedoelde brief is geschreven in de week van de verschijning van de Acte van Afscheiding).

132) A. Capadose, med. doct.: 'De Ontheiliging van het Huis Gods op 16 en 17 Oct. 1834 te 's-Gravenhage', 's-Gravenhage, J. v. Golverdinge, 1834 (2e druk!). Vgl. over het 'muzykfeest': *Nederl. Stemmen,* nr. 25, 25 Oct. 1834 (blz. 4).

133) Zie: De z.g. Evang. Gezangen, de oogappel, etc. Groningen, Bolt, 1835, blz. 62.

134) Zie *De Reformatie,* Tijdschrift der Chr. Geref. kerk in Nederland, III, Amsterdam, H. Höveker, 1838, blz. 301 v. De brief is gedateerd 3 April 1838.

135) Over het 'gevoelen van *J.N. Darby'* in zijn boekje 'De tegenwoordige Verwachting van de kerk van Christus', 'door den afgescheiden Predikant H.P. Scholte met eene Voorrrede.....uitgegeven' (waartegen dan van hervormde, doch dogmatisch met de Afscheiding instemmende heren G.D. Hoest, P.J. v. Zuylen v. Nyevelt, J.H. den Ouden, Z.H. v.d. Feen bezwaar wordt ingebracht) zie de reeds gemelde brochure van laatstgenoemden: 'Noodzakelijke Aanwijzing' (volledige titel vermeld onder noot 125), blz. 37.

136) 'Les anciens étaient patriotes et les pasteurs orangistes. C'est peut-être par suite de ce souvenir que le nombre des anciens a été tellement réduit dans des synodes nouveaux, que le principe de leur action en a disparu presque entièrement' (de reeds geciteerde *Mémorie* van *Boislecomte,* 3 Mei *1840,* Gedenkstukken, X, I, 509). Hij tekent in duidelijke cijfers hoe *abnormaal* tegenover andere vrije landen de *grootte-* en de *verhoudings-*qetallen der synode in het democratische calvinistische Holland met geweld geworden zijn. Vgl. noot 19.

137) Zie den brief, 3 Mei 1840, van Boislecomte aan Thiers, Gedenkstukken, X, II, 507. Typerend is, dat Boislecomte meedeelt, dat het verzet tegen het voorgenomen huwelijk met een roomse bij de heersende families hieruit te verklaren viel, dat de koning 'avait toché à la passion nationale....., à *l'établissement calviniste'* (a.w. 507). Dat komt nog voor: de één is calvinist in

positieven zin (Dordt, De Cock), de ander is 't alleen maar in negatieven zin (niet rooms, antipapistisch).

138) H.P. Scholte, Verzameling van leerstellige stukken, hoofdzakelijk gerigt tegen het antichristendom der Groningsche School, Amsterdam, Hoogkamer & Cie, 1847.

139) Zie Ds J. Kok, Meister Albert en zijne zonen, Kampen, J.H. Kok 1909. Blz. 94 (Dwingelo!) 'Het schooltje bestond *nog* in 1848' (blz. 100). Zie aldaar ook over Ruinerwold (31 Mei *1835!*) blz. 102/3. Over den daar genoemden ds W.A. Kok: Biografisch woordenboek; pionier van het chr. lager, én van het hoger onderwijs (theologische vorming). Wie aan deze scholen in *Drente* denkt, zal misschien voorlopig niet te veel den naam van Schortinghuis aan de Afscheiding verbinden (O.E. Vaandel, l.l.). Van Ds Kok's eerste orgaan *De Herderstem* schijnen geen complete jaargangen meer overig te zijn, helaas. Zie verder over de Afscheiding en het chr. lager onderwijs: *Gereformeerde School,* Mei, Juni, 1934 (IV, 7, 8) v.v. De kwestie van de 'openbare school' stond spoedig bekend als punt der debatten; men zie b.v. P. Boeles, Over Staatsregt, Hervormd Kerkbestuur en Separatismus (naar aanleiding v. Groen v. Prinsterer's 'Maatregelen' etc.), Groningen, J. Oomkens, 1838, blz. 11, sqq. Zie verder de laatste Bijlagen.

140) Het ongegronde en voor de geref. kerk vijandig-gevaarlijke der door de synode in haar rapport voortgebragte redenen (inzake ds *Moorrees!),* Amsterdam, J.H. den Ouden, 1841, blz. 56.

141) V. d. Feen, 56.

142) Men leze over die bewering (in de Vaderl. Letteroefeningen, Oct. 1832): Mr C.M. v.d. Kemp, Iets over het toenemen van den zelfmoord in onze dagen, Amsterdam, J.H. den Ouden, 1832.

143) Godgeleerde Bijdragen, 1836, X, 5, blz. 796 (recensie van S. van Velzen, Stemme eens Wachters op Sions Muren).

144) Zie Dr G. Keizer, De Afscheiding, Kampen, J.H. Kok N.V., 1934, blz. 369.

145) Ueber die Religion, ed. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1906, S. 186.

146) S. 190: 'Es ehrt jedes seiner eignen Elemente genug, um es gern auch als den Mittelpunkt eines eignen Ganzen anzuschauen'.

147) S. 191. Over de 'Ahnung', K. Schilder, Zur Begriffsgeschichte des Paradoxon. Kampen, J.H. Kok 1933, de hoofdstukken over Otto, Fries, etc.

148) a.w. S. 189.

149) Der Anteil der Vorsehung an meiner Schriftstellerei, Ges. Werke, Diederichs, Jena. Bd. X, S. 45.

150) Ed. Geismar, Sören Kierkegaard, Göttingen. Vandenhoeck & Ruprecht, 1927, S. 19.*)

151) K. Barth. Chr. Dogmatik, Prolegomena (Die Lehre vom Worte Gottes), München, 1927, S. 368.

152) Men vindt het vers in: H. de Cock, Verdediging van de ware geref. leer en v.d. ware gereformeerden, etc., Groningen, J.H. Bolt, 1833, blz. II. In het door mij gebruikte exemplaar staat 'n geschreven aantekening, volgens welke De Cock het vers ontving van H.P. Scholte. Scholte schrijft in een brief aan De Cock (6 Dec. 1833, De Cock-archief, vgl. Bijlagen): 'Het versje waarvan gij eenige coupletten op het titelblad geplaatst heb, is oorspronkelijk niet van mij, maar van een armen man in de hei van Noord Brabant, ik heb het alleen wat beschaafd.' Een soortgelijk vers, uiterst gebrekkig, maar daarin te beter de kern der zaak blootleggend, is *W(olter) H. v. Dam,* Ontboezeming mijns harten omtrent de Dordsche Leer, Veendam, T.E. Mulder, 1841; een tegen-vers gaf *Klaasje R. Post,* Tegen het ongegrond werkje van Wolter H. van Dam, Groningen, O.L. Schildkamp.

153) Voor wie het nog niet mocht voorvoeld hebben bij de lectuur der tijdschriften, is zelfs een bepaald *conflict* inzake de verhouding tussen theologie en antropologie rondweg erkend in het nog zeer kort geleden resolute afscheidswoord, waarmee Karl Barth, optredende als handhaver der theologie als *theo*logie, zich heeft teruggetrokken uit het bekende tijdschrift *'Zwischen den Zeiten'* (XI, 6, 1933, S. 536 f.), dat inmiddels opgeheven is. In dit afscheidswoord verklaart Barth als theoloog niet meer te kunnen samenwerken met Gogarten, wiens anthropologie reeds enkele jaren lang hem een doorn in het oog was. Reeds in den zomer van 1931 heeft Barth, naar hij in herinnering brengt, aan Gogarten de vraag gesteld, in hoeverre diens *anthropologische* onderbouw onder de theologie zich nu eigenlijk wel van de z.g. 'natuurlijke' theologie van het *katholicisme',* en van het aanvankelijk door beiden gemeenschappelijk bekampte *neoprotestantisme,* nog zou kunnen onderscheiden? Maar Gogarten - zo beklaagt Barth zich - antwoordde niet. Een reden temeer voor Barth, om zich te herinneren, dat ook Schleiermacher eens een epochemachende wending van theologie tot anthropologie had genomen, met al de fatale gevolgen daarvan. Vgl. Barth, Die Lehre vom Worte Gottes, München, Kaiser, 1927, 86. En Brunner - men denke aan diens leer van het 'aanknopingspunt', dat de sprekende God toch in den mens hebben moet - Brunner sloeg, zo vervolgde Barth zijn klacht, óók àl verder uit den eens gemeenschappelijk ingeslagen koers. Barth vraagt zich daarom af, of niet een fatale verbintenis van 'Vernunft *und* Offenbarung' de vrienden van eertijds heeft afgevoerd van 't oude pad, waarop aanvankelijk aan de 'Vernunft' het zwijgen opgelegd werd tegenover de 'Offenbarung'.

*) In de noten 150 t.m. 178 geeft de auteur goeddeels coupures uit zijn inaugurele oratie, gehouden op 17 jan. 1934 onder de titel 'Barthiaansche existentie-filosofie contra Gereformeerde geloofsgehoor-theologie'. Deze mededeling is afkomstig van prof. C. Veenhof.

Het zal wel waar zijn.
Maar iets anders is óók waar: de anderen, met name Gogarten, hebben Barth reeds lang hetzelfde verweten. Viel Barth Gogarten aan om diens 'katholisierende', Vernunftspekulative *fundeering* der theologie, Gogarten zijnerzijds vraagt Barth rekenschap van diens opereeren met griekse, en we kunnen eraan toevoegen: ook idealistische, schemata in den *optrek* van den theologischen bouw. Met name twee daarvan vallen te noemen: het *vorm-inhoud,* èn het *subject-object-schema.*
Wat het *vorm-inhoud-schema* betreft, Barth had in zijn eerste Prolegomena beweerd, dat de christelijke rede, de kerkelijke prediking, 'Gegenstand' der dogmatiek diende te zijn; hier moeten we *wèl* luisteren, omdat, naar Barth tegelijkertijd schreef, deze kerkelijke verkondiging één der (drie) gestalten was, waarin het Woord van God optreedt, en dan als *'aanspraak',* als *'Anrede'* optreedt, in een *Ich-Du-relatie,* sprekend van Vernunft tot Vernunft, en daarom rechtstreeks de menschelijke *existentie* rakende, en deze tot vraag stellende, een vraag om haar eigen *verwerkelijking.* Maar, verder gaande, had Barth betoogd, dat nu wel die kerkelijke verkondiging tot object der dogmatiek worden moest, maar *niet* wat Barth noemt: die 'christliche *Sache'.* De kerkelijke verkondiging als VORM der christelijke redespraak, *niet* haar *inhoud,* moest dus dit object zijn. *Hiertegen* nu had Gogarten, (Theologische Rundschau, N.F., I., 1. 1929. Tübingen 1928, S. 61, 63) reeds in 1928, aangevoerd dat het moeilijke probleem, hoe er een *wetenschap* kon zijn van een 'Gegenstand', die *zelf niet tot object worden kon,* niet viel op te lossen met de overigens zeer bekende onderscheiding van *vorm* en *inhoud.* Een bedenking, die voor Barth temeer pijnlijk moest zijn, wijl hij verzekerd had, *a* dat de 'Akt' van het spreken Gods (dat immers ook het essentiële, het 'christelijke', in de 'kerkelijke verkondiging' is) geen inhoud van óns, doch alléén van Gods bewustzijn wezen kan, en *b* dat Gods Woord Gods sprekende persoon *is,* dat er geen objectief Woord is, dat zijn 'subjektiviteit' niet op te heffen valt (cf. Barth, Lehre vom W. Gottes, 1927, 63, 64, 81, 122).
Reeds hier bleek dus het probleem van den God-horenden mens, als object van wetenschappelijk onderzoek, door Barth slechts te kunnen behandeld worden met behulp van juist voor *hèm* lang niet onbedenkelijke filosofische constructies. De uit Barths kring onophoudelijk klinkende profetische oproep tot *konkrete* bezinning op een *konkreet geschieden* werd, voor wie scherp luisterde, reeds in zijn ernst verzwakt door deze aanwending van het bij grieken èn idealisten zeer inheemse vorm-inhoud-schema. Een vlucht uit het concrete, en daarin tevens uit de afwikkeling van het eigen werkprogram, werd daarin openbaar, welke zich wel het populairst laat illustreren met Barths gelijktijdige formulering van de pure abstracte: *'het'* predikt, zoals *'het'* ook regent.
Nog een tweede crux vond Gogarten in Barth's dogmatiek: het *subject-object-schema,* waarvan zich Barth bediende. Handelende over de mogelijkheid der openbaring, en der genade, ook der genade van het hóren, had dezelfde Barth, die alle kentheorie had afgewezen (Lehre vom W.G. 105) juist om niet op zandgrond te bouwen, het niettemin bestaan, om in zijn eerste Prolegomena (Lehre vom W.G. 1927, 64, 222/5, 284/5) de vleeschwording des Woords als OBJECTIEVE, en de uitgieting van den Heiligen Geest als SUBJECTIEVE mogelijkheid der openbaring te stellen.
Nu vraagt Gogarten of deze onderscheiding wel verenigbaar is met den wil der dialectische theologie als THEOlogie, om God niet te maken tot object, *noch apriori,* wat Barth trouwens niet wilde, *noch ook aposteriori,* zooals thans Barth toch wèl scheen te doen. Of niet voorts, wat die *'subjectieve* mogelijkheid' aangaat, deze onderscheiding van object en subject vals heten moet voor wie, overeenkomstig de leuzen der dialectische theologie, God *niet geïsoleerd* tegen*óver* den mens wil zien, doch wil blijven uitgaan van het *Faktum* van zijn vleeswording, het *presente* Faktum van alle *aktuele* openbaring, die *nimmer* geopenbaard-*heid* worden mag?
Gogarten's vraag, men voelt het, was serieus genoeg, omdat Barth tegelijk met het ontwerpen van dit object-subject-schema, vol bleef houden, dat *óók* bij de *subjectieve* mogelijkheid, bovenbedoeld, *geen enkele kontinuïteit* tussen God en mens mag worden ondersteld; deze wordt immers door de openbaring juist genegeerd. (Lehre vom W.G. *1927,* S. 293).
Hoe reageerde nu Barth op Gogartens bedenkingen? In zijn *tweede* Prolegomena, (Die Lehre vom W.G. München *1932,* 128 f., 177/8) neemt hij zijn subject-object-constructie *nog steeds in bescherming.* Niet al te licht moet men, zegt hij, triumfantelijk zijn overwinning op het griekse denken kondgeven. O neen, Barth denkt er niet aan, de vleeswording des Woords *ànders* dan als *Akt* te verstaan, hij maakt er, zegt hij, heus geen toestand van (bv. een eenheid van subject en object). Maar deze 'Akt' kan als 'Akt' eerst *verstaan* worden, wanneer men onderscheidt tussen: 'Gott *an sich'* en 'Gott *für uns'. 'Gott an sich'* is dan, volgens Barth, de *terminus a quo, Gott für uns* de *terminus ad quem,* bij dit indenken van den openbarings-actus.
Nu is de term 'Gott *an sich'* voor een denker, die ons uit den greep van Kant verlossen wil, al bedenkelijk genoeg. Onder nog zwaarder verdenking komt hij vervolgens te staan, als die term uit de pen van een man komt, die God niet anders dan in zijn *aktuele 'Handeln',* in het *geschieden* der openbaring, zegt te kennen. Nog verwonderlijker wordt het spreken hier van 'Gott an sich' als *terminus a quo,* wijl immers de terminus a quo, evengoed als de terminus ad quem, niets zegt, tenzij men objectiveert, en abstraheert. En hoort men dan tenslotte nog verzekeren, dat 'Gott an sich' niet slechts een terminus a quo, van welken men komt tot den terminus ad quem, maar ook de *achtergrond* is (178/9), dien men zien en in rekening brengen moet, zal de terminus

ad quem, de Gott für uns, ons ook maar het geringste *zèggen, dàn* wordt deze God met zijn objectieve openbaringsmogelijkheid toch wel heel bepaald *geabstraheerd* van het Faktum der openbaring, en der konkrete ontmoeting in Ich-Du-relatie, met den horenden mens, als drager van zijn subjectieve openbaringsmogelijkheden.
Het schijnt ons onloochenbaar, dat ondanks alles hier de eerste vóórbesprekingen reeds van de analyse van den hórenden mens gedrukt worden door een juk van filosofisch, en dan wel grieks, en idealistisch denkmateriaal, hetwelk juist déze theologen onder geen beding wilden dragen. Ze zijn niet, zooals Kurt Leese beweert (392/3) volkomen a-philosophisch, maar vals-philosophisch, vooral uit een oogpunt van immanente critiek. Er is door dr Berkouwer opgemerkt, dat de derde in dit thans prijsgegeven verbond, Emil Brunner, met zijn leer van het 'aanknopingspunt', dat de sprekende God in den horenden mens heeft, hebben *mòet,* feitelijk in haar *consequenties leiden* moest tot loslating van de *grondslagen* der dialectische theologie. Men kan misschien de situatie nog scherper tekenen door de opmerking, dat reeds de eerste Ansätze (zowel bij Brunner, als bij Gogarten, en ook Barth) tot deze leer van het aanknopingspunt door *géén* van hen zijn kunnen gevonden worden, zonder feitelijke loslating van de grondslagen der dialectische theologie.
Vandaar ook het wederzijds verwijt, waaronder zij het tafellaken tussen elkander doorsnijden; Barth verwijt Gogarten en Brunner een terugkeren, in hun anthropologie, tot de verlaten vleespotten van het Egypte der Grieken en der kantianen; Gogarten verwijt Barth, dat hij eigenlijk om die vleespotten altijd heen en weer heeft gedrenteld, zijn lippen lekkende; en intussen schrijft Emil Brunner rustig verder, om van het gebod tot de ordeningen te komen, en merkt zo langs zijn neus weg op, dat in de woorden van Barth soms veel meer opgesloten ligt, dan hij woord hebben wil. (Gebot und Ordnungen, 594).

154) Emil Brunner. Natur und Gnade. Zum Gespräch mit Karl Barth. Tübingen, Mohr, 1934.
155) Vgl. mijn 'Tusschen Ja en Neen', De Reformatie, Prof. Haitjema's jongste probleemverschuiving, Mei 1930, en mijn 'Zur Begriffsgeschichte des Paradoxen', Kampen, J.H. Kok.
156) Vgl. de voorgaande noot.
157) De Reformatie, 15 Juli 1927, en mijn: Bij Dichters en Schriftgeleerden.
158) Typisch symptoom is een in 1934 onder dezen titel verschenen uitgave van Bosch & Keuning, Baarn.
159) De invasie der filosofen in het kamp der theologen heeft huns ondanks velen, ook uit de kringen der dialectische theologie, paradigmen doen worden van een op *élk* standpunt fatale vermenging van 'ijzer' en 'leem'; of van de bereiding van.....limonade, als men liever Barth's eigen beeldspraak (Zwischen der Zeiten, slotnummer) volgt. Maar al te veel filosofisch kwelwater kon door den dijk heensijpelen, die aan duizenden de sterkste, en hechtste scheen. Men kan dit horen verzekeren uit den engeren kring der dialectische theologen zelf (zie noot 153), beter dan uit de wetenschappelijke Unverfrorenheit, die den hoogleraar Haitjema, zijnde confessioneel, *ongeveer 6 maanden* vóór het uiteenvallen van den om Barth gevormden kring, in staat was te laten spreken, ('Onder Eigen Vaandel', VIII, 3, Juli 1933, blz. 183) van zijne 'evoluties op het slappe koord eener Schriftbeschouwing, hetwelk *aan den eenen kant vastgeknoopt is aan het Oud-Protestantsche Schriftdogma en aan den anderen kant aan het existentieele openbaringsbegrip der jong-Zwitsersche theologie'.* Want wie deze 'evoluties' zou willen afdoen, door het dezen keer niet-onvriendelijke, wijl autografische epitheton *'slap'* aan dit 'koord' te geven, zou daarmee toch het ernstige probleem ontlopen, dat ik aldus zou willen formuleren: *bestaat* dit koord soms alleen meer in de *verbeelding* van den geachten referent? IS tussen enig oud-protestants dogma en het z.g. existentiële openbaringsbegrip inderdaad een *verbintenis* te leggen, al was het dan ook maar die van het slappe koord, waarop men toch altijd *konkrete* avonturen in *werkelijke* levensverrichtingen en -verbanden praesteert? Wij ontkennen dat; en willen thans alleen maar erop wijzen, dat een filosofisch eclecticisme van schier ongekende overhaasting den weg gebaand heeft tot de jongste evoluties met het door Dr Haitjema hier naar voren gebrachte existentiebegrip.
Bij het zoeken naar wat hier het belangrijkst is, kan men veilig den naam van Kierkegaard vóóropstellen. Want wel heeft hier ook het verschil, dat de scholastiek, met haar onderscheiding tussen existentia (anitas, als bestaan of vanwaar-bestaan) enerzijds en essentia (of quidditas, de hoedanigheid) anderzijds zijn historisch belang, vooral ook door de eruit verklaarbare neiging der roomse theologie, om de essentia te laten *geactualiseerd* worden door de existentia, en existentie, als altijd *actueel,* te plaatsen tegenover blote potentaliteit. En wel zou ook over de oud-protestantse theologie, zover ze soms existentie van subsistentie onderscheidde, te spreken zijn. Maar twee dingen zijn zeker: *a.* dat Kierkegaard zich van al die onderscheidingen niets heeft aangetrokken, en *b.* dat ons dit uit een oogpunt van christelijk theologisch denken en spreken niet spijten kan; wie b.v. de litteratuur nagaat, die zich opgehoopt heeft rondom de concilies van Ephese en Nicea, vindt daar tussen existentia en essentia immers geen wezenlijk verschil; existentie is daar *ὕπαρξις, εἶναι, τυγχάνειν,* 'vita'; als Christus' *leven* van de aarde wordt weggenomen (Jes. 53) dan is dat leven synoniem met zijn 'existentia'; en de *existentia* van Christus' *essentia* heet *èlders* de *substantia* van zijn *existentia* (vgl. *Schwartz,* Concilium Universale Ephesenum, vol. V, pars I, Berolini et Lipsiae, Walter de Gruyter & Co., 1924-'25: *a.*

Cyrilli expositio symboli Nicaeni, blz. 351: aufertur enim a terra vita eius, hoc est existentia (posuit enim pro existentia vitam); *b.* Nestorii Sermones a Mario Mercatore translati, ib. p. 32: quaerebatur enim quae prima esset existentia essentiae eius, quae hominem gessit (Joh. 1); *c.* Nestorii capitula a Cyrillo excerpta et a Maria translata, ib. p. 57: quaerebatur enim quae prima esset substantia existentiae quae hominem gessit).

Volstrekt origineel is tegenover dit alles de aanpak en het woordgebruik van Kierkegaard. De wijsgerig-historisch 'Ort', vanwaar Kierkegaard terecht gekomen is bij zijn existentie-begrip, is ongetwijfeld te zoeken in zijn biografisch dateerbaar protest tegen Hegels geestesfilosofie. Déze is *abstract, objectief,* en *abstraheert* haar subject van het konkrete leven, klaagt Kierkegaard; een klacht, die juist tegenover Hegel tegelijk *zaak*kritiek is, omdat Hegel de absolute geest in zijn objectieve processen den existentiëlen denker, althans in diens groot-menselijke levensverbanden, in zijn 'Kommune', of 'Kommunikatie', om met Kierkegaard of Jaspers te spreken, opnemen moet. Zo werpt Kierkegaard, - daarbij niet slechts op den 'existierenden' mens, doch óók op Hegels constructie van den absoluten geest lettende - aan Hegel het verwijt voor de voeten, dat diens geestesfilosofie geen aut-aut, geen òf-òf, geen Entweder-oder stelt. Maar het *léven* is, aldus Kierkegaard, anders; *daarin* treedt niet de *conjunctie,* doch de *dis*junctie op, en dwingt tot het volstrekte Entweder-oder. Hegels objektivering van het geestes- en wereldgeschiedenisproces heeft den enkeling van de existentiële Leidenschaft, en van elke persoonlijke Entscheidung ontdaan.

Onder dit *filosofisch* gezichtspunt nu plaatst Kierkegaard het konkrete existeren tegenover het 'reine' zijn. *Hier* ligt het zwaartepunt; waarbij wèl bedacht dient te worden, dat het hier om de tegenstelling van abstrakt-konkreet, en van ogenbliktijd, en van pathos-reflextie gaat; *niet* om oud-scholastieke onderscheidingen van 'essentie' en 'existentie'; immers, in onderscheiding van alle 'heden' wordt door Kierkegaard alle verleden als object van niet-geïnteresseerde objectieve beschouwing eenvoudig als 'ge-existeerd-*hèbben'* tegenover het pathetisch tot beslissing dwingende *existeren* in het 'ogenblik' geplaatst. Het praesens der existentie staat tegenover het perfectum der reflexie, ook tegenover elk z.g. perfectum propheticum of futurum exactum.

In dit z.g. 'oogenblik' nu staat Kierkegaards existentiële mens in de volstrekte paradox. Tegenover Hegels 'negatie van de negatie', waarmee later ook de existentiefilosoof Heidegger het te kwaad krijgen zal, stelt Kierkegaard *de verbintenis van negatief en positief.* De existerende heeft, zegt Kierkegaard, de oneindigheid in zijn 'ziel'; zijn 'Form' is dus negatief, want hier ligt een breuk NIET *IN,* DOCH *MET* de immanentie. Alleen maar: deze existerende *'weet'* van dit negatieve, en het komt *bij* hem, en *met* hem *in rekening,* het wordt dus mede situatievormend, in elk levend ogenblik. En *dat* is nu het positieve. Zo komt oneindigheid tot eindigheid, evenwel zonder de minste mogelijkheid van synthese; deze laatste immers zou terugvoeren, principieel tot Hegel. En tevens is hier de existerende volstrekt in isolement; de 'Kommune', of, om met Jaspers te spreken' de kommunikatie, of ook, om met Heidegger te spreken, het 'in-der-Welt-sein', kunnen geen *constitutieve* elementen worden in Kierkegaards existentiebegrip.

Tegenover Kierkegaards probleemstelling kiezen nu, direct of indirect, vrijwel alle existentiefilosofen of -theologen van den laatsten tijd positie. Heinrich Barth, Karl Barth, Brunner, Gogarten, Jaspers, Heidegger, Heim, Cullberg, Bultmann, Traub, Heinemann, Grisebach, Dell, Tillich, zelfs K. Leese, Althaus, etc. Maar - zoveel existenties, zoveel existentiebegrippen hier. -

Nu valt het niet moeilijk, hier in te zien, hoe alles hier wankel staat, onrijp is, innerlijk tegenstrijdig, een stoten van Scylla op Charybdis, en hoe dus, indien barthiaanse existentiefilosofie zich reeds niet kon vrijwaren tegen de door haar zelf aangewezen doodzonden, haar onbruikbaarheid a fortiori nog doorzichtiger wordt, als men Barth zijn weg zich onzeker ziet aftekenen tussen zijn zelf ook reeds onderling in kardinale vragen elkaar weersprekende tijdgenoten.

Ik noem hier enkele de hoofdzaken rakende punten.

a. In de eerste plaats wijs ik op den z.g. *'Ort',* waarop de discussie bij Barth begint. Kierkegaard kwam tot zijn existentiethema *niet* langs *thetisch-theologischen,* doch langs *antithetisch-filosofischen* weg, gelijk we zagen. *Heinrich Barth,* in zijn uiteenzetting van het verschil tussen christelijke en idealistische geschiedenis-opvatting, *Knittermeyer* in zijn poging, om de geschiedenis den ernst te laten behouden, dien Hegel haar ontnomen had, doen desgelijks. Uit dit filosofische raam is Kierkegaards existentiebegrip niet los te werken. Dat Kierkegaard overigens wat hij in *philosophicis* als axioma *erkent,* óók in *theologicis* laat spreken, en dat hij dit zelfde ook van den existentiëlen gelovende onderstelt, brengt wel obligaties mee voor ieder, die zich bij hem aansluiten wil, maar geeft geen enkelen van zijn leerlingen het recht, van de filosofische probleemstelling over te gaan tot de theologische, *indien n.l. die leerling tussen filosofie en theologie zó'n kloof ziet gapen,* als Barth herhaaldelijk zei te zien. Als nu Barth (Prolegomena, *1932,* 231, vgl. 479/80, 428) den *filosofischen* Satz: finitum non capax infiniti, *juist* als *filosofischen* Satz van generlei waarde acht voor den theologischen opbouw, en hem vervangt door den *theologischen* Satz: homo peccator non capax verbi Domini, - dan rukt hij niet slechts het waarheidsgebied, filosofie-theologie, maar ook Kierkegaards probleemstelling uiteen; en dan kan hij zijn beweerde onafhankelijkheid als theoloog tegenover de filosofie slechts handhaven door zich, zo on-existentieel mogelijk, van haar isoleerbaar te wanen (39). Hier is

K. Barth niet consequent. Als hij thans (Prolegomena *1932,* 39) zich vrijwaren wil tegen de z.g. *'algemene',* of ook de *'kritische'* existentiephilosophie van Heidegger, Bultmann, Heinrich Barth, e.a., - juist wijl ze 'algemeen' is, - dan zou hij het *ook* moeten doen tegen het existentiebegrip van *Kierkegaard.* En toch betwist hij aan Wobbermin en anderen het recht, zich op Kierkegaard te beroepen (a.w. 19), en doet dat ten gunste van zichzelf. Hier is alles onklaar, juist op het standpunt van wie tussen theologie en filosofie zó onderscheiden als hier pleegt te geschieden. Bedenkt men daarbij, dat Brunner, Heim, Grisebach weer totaal anders de relatie theologie-filosofie stellen, dan wordt de terreinverkenning nog moeilijker, - voor deze kampvechters zelf niet in de laatste plaats. Hoe het zij, Barth's aansluiting bij Kierkegaard is *òf* illusoir, *òf* de door hèm zo gevreesde inbreuk van filosofie op theologie is hier een feit. In dit verband is Barth's requisiet van de Inanspruchnahme van den GEHELEN theologischen MENS, de vraag om een fictie; hoe kon hij dan scheiden wat God, ook Gods Woord, één maakte?
b. Natuurlijk hangt met het voorgaande dan voorts ten nauwste de kwestie der *anthropologie* samen. In zijn laatste Prolegomena zet Barth zich schrap tegen elke kantiaanse, thomistische, cartesiaanse poging om een zekere anthropologie als *prae-ambula fidei* te erkennen (35, 177/8, 133, 135, 200, 251). Maar of men *prae*-dan wel *post*ambuleert, zoals Barth op verscheiden plaatsen blijkt te willen doen, het is tenslotte éven fataal voor wie *eerst* beto*o*gd heeft, dat de God vóór, *èn* de God *in* ons één zijn, in dézen zin, dat het effect van Gods werk in de openbaring, onder triniteitsaspect, met den sprekenden God *ident* is (312), dat in het geloof de goddelijke en de menselijke logos één zijn (255, 258). Wij verwijzen weer naar de reeds besproken terminologie van den terminus a quo en ad quem.
En nu moge Barth zich verder afgrenzen, zo scherp hij wil, tegen *Brunner* met zijn Anknüpfungspunkt, tegen *Bultmann* met zijn 'Vorständnis' omtrent den mens, dat aan het 'Verständnis' van God voorafgaat (132), tegen *Heidegger* met zijn phaenomenologischen kenniscirkel, waarin men daar weer uitkomt, vanwaar men begon, en evenzo tegen Gogartens constructie van een cirkel tussen de leer van God en die van den mens (132 f.) *het hèlpt hem niet:* een theologische, of kerkelijke anthropologie, tot welke fictie Barth de toevlucht neemt, is, al *kòmt* ze ook *aposteriori,* een even grote miskenning van de leer van de niet-objectiveerbaarheid van God en existentie, en van de leer van de niet-analyseerbaarheid van het existentiële horen van Gods 'aanspraak', als het gevreesde kantiaanse apriorisme dat is. Geen wonder dan ook, dat Barth zelf (201) zich gedwongen ziet tot de concessie, dat het begrip van een religieus apriori nog wel te aanvaarden zou zijn, als het niet zo erfelijk belast was.
c. Daar is ten derde de kwestie der methode. In zijn eerste Prolegomena (47) waagde Barth zich aan een veelbesproken (Prol. 1932, 128 f.) *afwisseling* van phaenomenologisch en existentieel denken. Al wilde Barth zich daar slechts 'gelegentlich' van het phaenomenologisch denken bedienen, en al wilde hij dit 'bewust en open' *subordineren* aan het existentiële denken (49), deze *sub*ordinatie redde Barth toch niet van een inconsequentie. Hoe kan phaenomenologisch onderzocht worden, wat (gelijk Barth van het effect van Gods spreken beweerde), met den sprekenden God identiek, en in *Hem* als Anreder *verborgen* is? Indien in deze Ich-Du relatie het 'Du' phaenomenologisch ontoegankelijk is, en indien het 'Ich' zich *alleen 'vormt' 'aan' dat 'Du',* en dat in een konkrete 'ogenblikssituatie', hoe kàn dan hier de phaenomenoloog den geringsten dienst bewijzen? Barth bleef den objectieven 'Zuschauer' de voordeur wijzen, maar de achterdeur kwam deze toch weer binnen. 'Slechts diegene denkt den mens', zo had Barth gezegd, 'die zichzelf denkt, zijn existentie'; en ook: 'slechts diegene denkt werkelijke relaties, die ze denkt als konkrete situaties, als handelingen, waarin hij zelf existentieel verwikkeld is,.....in geen enkel opzicht bekwaam, zichzelf als neutraal toeschouwer objectief te bezien' (48). Maar dat is met de subordinatie van phaenomenologisch onderzoek onverenigbaar. En nu is 't ons bekend, wij brachten het trouwens reeds in rekening, dat Barth dit roken aan den phaenomenologischen baäl heeft betreurd en herroepen (Prol. *1932,* 128 f., 135). Doch, als wij dan thans hem horen spreken over het enige vestigium trinitatis, dat hij aannemen wil, n.l. de gestalte, die de drieënige God in openbaring, Schrift en verkondiging *aangenomen* heeft in onze taal, wereld en mensheid (Prol. 1932, 366/7), dan vrezen we, dat 'de hoogten nog niet werden weggenomen'. O zeker, wanneer Barth van dit *vestigium* beweert, dat het *illustratie* der openbaring is, dan mogen we ons verwonderen over dit logisch monstrum van een vestigium, dat illustratie, en dan nog wel van een niet-object, is, maar we denken dan *tòch:* de dogmaticus tracht blijkbaar te *blijven* in het door hem in *laatster* instantie gekozen spoor. Maar wanneer wij dan verder vernemen, dat met het oog op ditzelfde vestigium trinitatis de theologie onderscheiden moet worden in *exegetische* (wijl in woorden en begrippen de openbaring spreekt, de Vader), en in *dogmatische* (wijl in de Schrift het Woord Gods is tot ons gekomen, de Zoon) en in *practische* theologie (wijl de verkondiging van het Woord in ons leven een feit wordt, de H. Geest), en als we dan een parallel horen trekken met het oude schema van *grammatica, rhetorica en dialectica* (367), dan vragen we maar niet meer, welke methode Barth kiest, verwerpt, coördineert, of subordineert. We geloven, dat hij dan geen methode meer overhield. We zien in dit alles een bewijs van de *wanhopigheid* zijner pogingen, om zich te ontdoen van Gogartens vraag: hoe men een wetenschap kan vormen van een Faktum, dat geen object worden kan, en dat slechts in konkrete Augenblickssituationen werkelijk zijn kan? Vandaar ook de innerlijke tegenstrijdigheden,

die hier optreden. Zo bijvoorbeeld in zake de vraag van de ervaarbaarheid of niet-ervaarbaarheid van het Woord Gods. Erfahrung wordt hier afgewisseld met Erkenntnis (228), de bewuste Ervaringsakte heeft een Innen- en een Aussenaspekt (wie denkt hier niet weer aan Gogartens verwijt over het niet-overwonnen griekse, en idealistische denken?), en uit mijn confrontatie met Gods Woord (dus in mijn existentiële horen) valt dan weer licht op.....mijn existentie; die dan echter zelf weer eerst in Gods aanspraak verwerkelijkt wordt.....We zwijgen nu maar over de moeilijkheden, die men hier op den weg legt inzake het object der theologie, de geschiedenis, het tijdsbegrip, en zo heel veel meer.

160) Barths tweede Prolegomena, ten dele boetedoening over de eerste.

161) Zie noot 153.

162) Blijvende bij het in de voorgaande noten besproken thema, wijzen we op dat éne punt, dat in de dagen der Afscheiding zozeer de aandacht had: de verdorvenheid des mensen, de wedergeboorte, de mogelijkheid van ontvangst der genade. Een bekende exegetische *moeilijkheid,* waarop de gereformeerde theoloog stuit, betekent toch feitelijk een *vergemakkelijking* van zijn zelf-afgrenzing tegen de dialectische theologen en hun adepten. De bedoelde *moeilijkheid* is deze, dat *ἀχοή* zowel de *daad* van het horen, als ook den *inhoud* ervan, *het gehoorde,* aangeven kan, en dat daarom met name in Gal. 3:2 voor velen een crux lag: de vraag naar de onderlinge verhouding der genetivi in *ἐξ ἀχοῆς πίστεως.* Tegenover de Statenvertaling, met haar *'prediking des geloofs',* stelt Dr S. Greijdanus, daarin later door het woordenboek van Kittel gesteund, *'geloofsgehoor'.* Welnu, het feit, dat men over de vertaling twisten *kàn,* illustreert *zelf* reeds, dat de bijbel in de 'daad des gehoors' *allerminst* een paradoxale verhouding tussen openba*ring* en geopenbaard-*heid* wil gesteld zien; dat hij er niet aan *dènkt,* deze door gene in de volstrekte krisis te laten brengen. Dienovereenkomstig wordt dan ook in de Canones het begrip van het geloofsgehoor bepaald door de opvatting der *wedergeboorte,* waarvan het geloven, het hóren, de *ἀχοή* zowèl als de *ὑπαχοή, vrùcht* is. Deze wedergeboorte nu heet een *nova creatio;* de *efficacia* van den Geest *penetreert* (men lette op dit woord) *TOT* de 'intima' van den mens; ze geschiedt wel 'sine nobis', maar toch ook *'in* nobis'. En ook in onze kosmische continuïteit geschiedt ze, want, al heet ze in de Canones *'plane supernaturalis',* blijkens het vervolg - (men denke aan de woorden *potentissima, mirabilis, arcana)* - is dit woord een *heenwijzing* naar haar *Auteur, niet* een *qualificatie* van haar 'ORT'. En van den modus dezer z.g. 'operatie' wordt nu gezegd, dat de gelovigen ze 'in dit leven' *niet tenvolle* kunnen begrijpen. *Niet tenvolle,* - naar het *negatieve* wijst dit *naar* het *mysterie;* naar het *positieve* wijst het *àf* de qualificatie van het mysterie als paradox in strikten zin, wijst het ook *àf* de doorsnijding van den band aan het kontinuum, - (immers: er is óók *reparatie*) - en wijst het *óók* af de *'existentieele' verbintenis* en identificatie van *menselijk horen* en *goddelijk spreken* in één 'ogenblik', en in de eenheid van een niet-objectiveerbaar Faktum; immers: *atque tum voluntas IAM renovata, non tantum agitur et movetur a Deo, sed a Deo acta, agit et ipsa.* Hier is *uit-een-legging* in den *tijd;* zowel de *anthropologie* van *Gogarten-Bultmann,* als de *cirkel* van *Heidegger, de grens-situatie* van *Jaspers,* de *Dimension* en de *mathematische grens-fantasie* van *Heim,* als pendant van Barth's bekende *doodslijn* tussen de *Dimensies van het goddelijke 'Du' en het menselijke 'Ich',* - het is àlles, àlles hier *overwonnen, te boven gegaan.* Deze totaal andere probleemstelling, deze vaste overtuiging, dat *tussen eeuwigheid en tijd geen antinomische relatie* kan staan, dwingt de gereformeerde theologie ook tot het co-ordineren *enerzijds* van de begrippenreeksen van 'hart-opening', 'suscitatie', vivificatie, waarin het 'Augenblick' wordt gekend, en *anderzijds* tot de belijdenis van een ongetwijfeld een *tijdsproces doorlopend werk Gods,* bestaande in het *'zacht maken'* van het *'harde hart': cor clausum aperit, durum emollit.*

163) Zie de voorgaande noot (de continuïteit). *Natuurlijk* heeft dat ook zijn betekenis voor de andere punten van Dordrecht: Christus' dood (1e en 2e Adam, men denke eens aan Barth, Tillich, Althaus, en hun 'constructie' van de verhouding van die beiden), volharding der heiligen, verkiezing en 'roeping', geloof, wedergeboorte, bekering.

164) Zie noot 153, 159.

165) Paul Althaus, Schöpfung und Sünde - die Grundfrage der Evangelischen Ethik, artikel in 'Evangelische Wahrheit', Heft 10/11, Juli-August, 1932, 185 ff., 190.

166) Letzte Dinge, passim; vgl. W. Schmidt, Zeit und Ewigkeit, Gütersloh, 1927, 110/1, 125; zie ook Althaus, Grundriss der Dogmatik, Erlangen, 1929, I, 12-25, II, 1932, 15, 43-71.

167) Protestantismus als Kritik und Gestaltung, Darmstadt, Reichl, 1929 14, 20/1; Kairos, Darmstadt, Reichl, 1926, 21, 36/7, 38; Religiöse Verwirklichung, Furche-Verlag, Berlin, 2e Aufl. o. J., 29-32, 35, 81 f., 67, 116, 289. Das Dämonische, Tübingen, 8, 9, 20-22, 23, 26.

168) Adolf Allwohn, Simon Frank, Heinrich Frick, Ernst Lohmeyer, Alfred D. Müller, Eugen Rosenstock, Th. Siegfried, Max Wiener en...een rooms geestelijke.

169) K. Schilder, Zur Begriffsgeschichte des Paradoxon, Kampen, J.H. Kok, 1933, 398, 399.

170) E. Grisebach, Die Grenzen des Erziehers und seine Verantwortung, Max Niemeyer, Halle/Saale, 1924, S.X.

171) a.w. S.X.

172) Grisebach, Gegenwart, eine kritische Ethik, Niemeyer, Halle/Saale, 1928, 468, 469, vgl. 470/1.

173) De Reformatie, I, Amsterdam, Höveker, 1837, blz. 40.

174) Een beroep, want wij geloven niet dat op den duur de schijn kan blijven aangenomen, alsof men na zóveel débacles in den kring der dialectische theologie nog, met volstrekte negatie van wat er tegen ingebracht is, over de betekenis der dialectische theologie een boek (noot 158) kan schrijven, alsof er niets gebeurd was. Wij herinneren nog eenmaal aan het feit, dat *'Zwischen den Zeiten'* gestrand is op de moeilijke kwestie van de verhouding van theologie en anthropologie. Waarom zou men niet naar Dordrecht luisteren? De leer-spreuken zijn er wèl-doordacht. Is het overmoed, of is het gehoorzaamheidsbetoon, als wij in het jaar 1934, enkele maanden na het verdwijnen van 'Zwischen den Zeiten' de vaak meer enthousiaste dan overtuigde lezers dezer periodiek wijzen op de hun problemen *vóór-zijnde* klassieke gereformeerde theologie? Zij kunnen ons het 'pathos' niet ten kwade rekenen, waarmee dezerzijds erop gewezen wordt, dat de gereformeerde theologie het *geloofs-gehoor* zich laat in-zetten bij een 'nova creatio', die enerzijds Bavinck's epitheton van een 'ondoordringbaar mysterie' reeds in 1618 en '19 zelf ontving, - de wedergeboorte in engeren zin - en die anderzijds een instorting van een nieuwe *substantie* even stellig weigert te heten, als zij toch een 'reparatio' heten wil, ook daarin, dat de mens weer 'hóórt' naar zijn God. *Weer,* zeide ik. Een constructie als deze moge door een misverstand van Barth, in zijn polemiek met Gogarten e.a., herhaaldelijk zijn afgewezen, omdat zij soms de - overigens o.i. onjuist formulerende - leus opheft: gratia non tollit naturam, sed perficit (vgl. Z.d.Z. XI, 6, 537). Maar zodra dit misverstand blootgelegd zou zijn, en dit 'perficit' door een beter woord vervangen, ware misschien uit den kring van Zwischen den Zeiten althans een enkele bereid, zijn thans lege hand te laten vullen met de Canones Dordraceni. Hij zal er met verwondering uit leren, dat deze, door van de wedergeboorte in engeren zin als van een nova creatio te spreken, alle *niet-gelovende* anthropologie uitsluiten; dat zij voorts door de *'reparatie'*-leer alle *gelovende* anthropologie binden aan het *vóór-wetenschappelijk* aanvaarde, bevend erkende *geloofsbezit-aangaande-den-geloofsoorsprong;* en dat zij eindelijk, door de efficacia van den sprekenden God in een *historisch* proces te begrijpen, en als *beschrijfbaar* te belijden (in steê van haar met Barth in 'den sprekenden God', dat grote asylum ignorantiae, *op te bergen),* tussen theologen en anthropologen den twist over het primaat van theologie of anthropologie stillen. Want de vrede wordt hier verkregen door de solutie van: het primaat, *niet* ener -logie, *óók niet* der *theologie,* doch van het aktueel gelovig *belijden* en belijdend *geloven* der in klaarblijkelijkheid gegeven openbaring. In deze klaarblijkelijkheids-aanvaarding ligt de *eenheid,* tussen 1834 en 1934, tussen Hendrik de Cock en ons. En in de noodzaak, om de 'naieve' aanvaarding dezer 'klaarblijkelijkheid' (perspicuitas) der openbaring, uit de dagen van 1834, thans, in 1934, te vervangen door een *opzettelijke* handhaving ervan als óók één der beheersende punten in de kwesties van dezen tijd, ligt de *verscheidenheid* gedemonstreerd, die ik *in* de zoëven gereleveerde eenheid zie. Initium a Deo, dat is werkelijkheid geweest in Dordt, in 1834, het zij het ook in 1934. Maar dan alleen zó, als Dordt het heeft bedoeld: met *dezelfde supposities* aangaande God, natuur, geschiedenis, en openbaring.

175) Dit klemt nog te meer, omdat tussen de opstelling der Ned. Geloofsbelijdenis en die der Canones in Nederland de strijd tussen Remonstranten en Contra-Remonstranten valt. De Remonstranten hebben toen in de discussies herhaaldelijk het *Manicheïsme* ter sprake gebracht, en daarmee dus tevens op de 'interpretatie' der Confessie trachten invloed te oefenen, en hun eigen opvatting met de Confessie willen verbinden. Ze zeiden, de 'absolute' praedestinatie o.m. hierom te verwerpen, wijl door het geloof daaraan (opgevat in den zin der Contra-Remonstranten) God tot tyran werd gemaakt niet alleen, maar ook manichese (en mahomedaanse of 'turkse') grondgedachten in het christendom werden geïmporteerd, Acta I, 275, vgl. Seeberg, Lehrb. d. Dogmengesch. 2. Aufl., Leipzig, W. Scholl, 1917, 694. Ziet men dan voorts nog de ontwikkelingen der Katharen (oosterse invloeden) in tegenstelling met de Reformatie lopen, dan kan men zonder meer voorbijgaan aan het betekenisvolle feit, dat de Confessio Belgica, gelijk ook de belijdenis der synode van Debreczin (vgl. Conf. Aug., art. 1, Form. Conc. I, 16, 26) het Manicheïsme (in verband met het Pelagianisme) heeft veroordeeld, en daarmee zich *feitelijk* schrap gezet heeft tegen de eigenaardige *geschiedenis*-waardering, die in gnostiek en manicheïsme, gelijk in heel het oosterse denken, de oorzaak is geweest van zoveel onchristelijke aanslagen op de werkelijkheid van de 'heilsfeiten', den oorsprong der zonde, etc. Wie de geschiedenis-opvatting van *déze* haeresieën verwerpt, kan *niet anders* doen ten aanzien van de geschiedenis-opvatting van Barth, Althaus, etc. Want op veel punten komt deze laatste tot gelijke axiomata als de eerste. Men kan voor barthiaanse theorieën inzake 'Geschichte', 'Ur-' en 'End-geschichte' niet meer ingang vragen, zonder in te gaan tegen den grondslag, de supposities, de letter ook der Confessie, en (gelet op de polemiek tussen Remonstranten en Contra-Remonstranten) den eerlijken zin der Canones. Zie, om het Remonstrantse gevoelen te leren kennen, o.m.: Zedich Onder-soeck van eenige handelingen in Gelderlandt in de maent Februarius ter oorsaecke van seecker verschil tusschen de Predicanten voorghevallen, 1617; daar blz. 16: 'den onpartijdighen Leser sal na rijpe overlegginge ghelieven te oordeelen, of dat gevoelen der Turcken oft Mahometanen,.....met de Leere der Contraremonstranten niet heel en al over een comt.....' Of: Weeghschael om in alle billickheydt recht te overweghen de Oratie van den Edelen, Hoochgeleerden, wijsen voorsienighen Heere, mijn Heere Dudley Carleton, ambassadeur van den doorluchtichsten Coningh van Groot-Brittannien, onlanghs ghedaen in de Verg. der Ed. H.M. Heeren Staten

Generaal, 1617, blz. 69 (inzake de tolerantie): '.....als sijnde ghedaen, opdat het volcke van twee even-ghevaerlijcke steen-klippen in dese Leere (aen d'een zijde der Manicheen, aen d'ander zijde der Pelagianen) soude worden ghewaerschouwt ende afghekeert'. Ook: Vertoogh van verscheyden Nieuwigheden, nopende principalijc d'absolute Praedestinatie metten aenkleven van dien (die by de Leeraars van dezelve Praedestinatie ghedreven worden: ende om dewelcke de Contra-Remonstrantsche Scheur-makers haer-zelven van eenighe openbare kercken af-scheyden; reghelrecht strijdende met de Leere van de Catechismus, Nederlandtsche Confessie, en andere Formulieren van de Ghereformeerde Kercken hier te Lande, 2e dr., Rotterdam, Matth. Bastiaensz., 1617. Het boekje eindigt met de 'bondighe sluytreden', 'waermede in de Haegsche Conferentie, sol. 109, bewesen wordt, dat de Leere van de absolute Praedestinatie, ende de Leere van de Verdiensten ende de Voldoeninghe Jesu Christi voor onze zonden: malkanderen om-verre stooten, zoo dat men 't eene niet ghelooven en kan, ende 't ander mede'. Men treft hier bij de Remonstranten gelijke trouvailles als in 1834 bij de 'neologen'; die beweerden óók, dat ze het met de formulieren eens waren, dat v. Zuylen, De Cock, e.a. ertegen streden, zie corresp. Hofst. de Groot, opgenomen in Dr G. Keizer, a.w., zie ook Godgel. Bijdragen, passim. Doch dat niet alleen. Men ziet hier duidelijk, hoe de Canones hebben móeten oordelen over 't Manicheïsme; hoe de historie van hun ontstaan dus bewijst, dat de grondgedachten daarvan zijn ingedacht en afgewezen. En deze grondgedachten vertonen verscheiden analogieën met de dialectische theologie, zodra deze zich moet uitspreken inzake de feitelijkheid van Christus' verdienend werk, de historiciteit ervan, en den samenhang tussen praedestinatie, en geschiedenis. Als Barth, Althaus, zich afgrenzen tegen Mani en Pelagius, dan doen dat reeds eerder de Confessie en de Canones. Men dient eerlijk toe te geven, dat de een en de ander hierbij fundamenteel van elkander verschillen. Want de Canones (na de Confessie) kónden Mani en Pelagius bestrijden, wijl ze de waardering der *geschiedenis* behielden, *zó,* als het oude christendom tegen Mani, en de gnostiek die had gehandhaafd. Maar *op dit punt* heeft de dialectische theologie juist het oude christendom principieel tegenover zich; en is dus door haar aan de oppositie van Confessie en Canones tegen Mani en Pelagius de kracht, de draag-grond ontnomen. Men kan *niet* zeggen: in deze kwestie is *nog niet voorzien:* confessionelen, die met Barth al is het ook maar een eindweegs meegaan, hebben de Confessie ondergraven.

176) 'Goede vaderlanders'; immers: de Acte van Afscheiding is er ook een van 'wederkering' (tot de 'hervormde', d.w.z. op wettige wijze in de gereformeerde kerk vastgestelde *leer).* De Cock gaf in 1833 de Canones weer uit, 'tot *wederkeering* tot den Hervormden *Godsdienst'* (voorrede). De wijziging in de bekende ondertekeningsformule had z.i. *'den hervormden godsdienst'* zonder hem officieel te verloochenen, de facto aan willekeur prijs gegeven. Thans komt De Cock op de wettige *historische* lijn weer te staan: een goed vaderlander, die weer hetzelfde doet als de classis van Appingedam (onder goedkeuring van die van Groningen) had gedaan, toen zij de Canones liet herdrukken, begin 18de eeuw (voorrede uitgave der Canones). Niet eens om de Canones scheidde De Cock zich af, maar om zijn terug-willen naar de Canones werd hij onderdrukt. *'Toen er van afscheiding nog geen sprake was* riep de kerkelijke macht, het liberalisme dier dagen, de hulp in van den wereldlijken arm' (Helenius de Cock, Veertig Jaren. Gedachtenisrede, Kampen, Zalsman, 1874, blz. 8).

Bijlagen

A

Uit een brief van *N. Borneman,* 'aan de kerkeraad der Gereformeerde Gemeente te Ulrum', dd. 12 December 1834, uit Sneek[1]:

.....te betreuren is het echter, dat men overal zoo veel tegenstand ontmoet, gelijk wij bij het tekenen onzer Requesten, maar al te veel ondervinden. - Ook doet er zich een zeer groote zwarigheid hier tegen op, namelijk deze; dat de vijanden dan in het bezit der Kerken en Kerkengoederen zullen blijven, hetwelk de grootste ongerijmdheid zoude zijn, ja, zelf, de scheeúwendste onrechtvaardigheid, dewijl wij Erfgenamen van dat Erfrecht zijn, waarover onze Vaderen 80 Jaren hebben gestreden, en hun goed en bloed voor hebben opgeofferd.

(Deze brief is geadresseerd aan J.J. Beekema te Ulrum)

B

Uit een brief van *H. de Cock* aan zijn vrouw, uit de gevangenis (ongedateerd):

.....Zie nog eens naar die stukken van Klok en de Bakker van Delfzijl en zend mij dan het Grieksche N.T. hetwelk een boek is in 4° van agteren met een rode band met doorschoten papier de Statenbijbel één martelaarsboek en Gutry ja ook maar de kleine Kalvijn. Ik hoop dat die alle mij tot onderwijzing en vertroosting zijn.

C

Uit een fragment van een brief van De Cock:

.....Wat J. den Ouden aangaat het spijt mij dat hij zoo verkeerd is, schoon het mij niet zeer grotelijks verwondert want de Hollanders willen over het algemeen liefst de menschen zelf bekeeren, den Heere Jezus het werk van zaligmaking uit handen nemen,.....Ook roepen de Roepstemmen van Borneman nog al vrij luide. Ik heb daar een groot 20 exemplaren van gekreegen en zal er bij gelegenheid eenigen van zenden.....Stuur mij bij gelegenheid Eene Afscheiding of Wederkeering en de preeken van Lowe.

D

Uit een brief van De Cock aan zijn vrouw, uit Den Haag, *'den 16den Mey 1834':*

1) De brieven, bedoeld onder A-M zijn mij ter inzage verstrekt door Dr G. Keizer, onder wiens berusting ze zich bevinden (De Cock-Archief). Ten dele kan men Dr Keizer's boek erop naslaan.

Dinsdagavond kwamen wij daar en zijn Woensdagmorgen bij den Koning op audientie geweest en hebben nog al eenigen tijd met hem gesproken eerst ik en daarna De Wit. Zijn Majesteit zocht ons kennelijk te verbijsteren en van het stuk

te brengen maar de Heere gaf en mij en De Wit ook daarna vrijmoedigheid om de waarheid voor te stellen en vast te houden, en hem onder het oog te brengen dat niet de wijze van doen maar de waarheid zelve het doel der vervolgers was gelijk ik hem aantoonde uit de moeijelijkheid die niet alleen mij maar ook Scholte en Meerburg reeds gemaakt wierd, uit de ontbinding onzer formulieren door De Groot en Van der Linde, en vooral door de gruwelijke en Goddeloze voorslagen van Laurman. Zijn Majesteit verwees mij onder anderen ten dezen opzigte naar Pallandt van Keppel maar ik zeide Hem dat deze met anderen hoogstwaarschijnlijk even zeer van de waarheid verwijderd was, denkelijk zal ik dezen van daag nog eens gaan spreken.

E

Uit een brief van Joannes Ridderinkhof (Hofwijk bij Dalfsen buurtschap Ankum) dd. 3 April 1834 aan Hendrik de Cock:

Met veel genoegen heb ik uw boekje gelezen, de Verdediging tegen Brouwer En Reddingius.....Mogte de Heere uw en alle Zijne getrouwe diensknegten die hij nog in den Lande heeft oovergelaten die voor den afgod van den Vrijen wil nog niet zijn neergebogen dog met een heiligen ijvergeest bezielen om als helden het slijk der straten te treden om in Zijn kragt de vervallene Muren Van Sion Weer op te bouwen.

F

Uit een brief van H.P. Scholte aan H. de Cock, Doveren, 9 Jan. 1834:

.....hebt gij de wet gezien waarbij het leeren en doopen verboden word, dat men die voortbrenge; ik ken ze niet. Gij weet wat ik u over het doopen geschreven heb, bestaat er eene kerkelijke Synodale wet, dan zou ik u raden om die op te volgen 1 Cor. 1 vs 14-17; onderwijzen kan en zal men u niet durven beletten; maar bestaat er ook een wet tegen het aannemen? Zoo ja dan zou ik de leerlingen van elders aanmoedigen om bij hunne eigen leeraars belijdenis af te leggen van de hoope die in hen is.....en dit zal die zwarte heeren zeeker nog meer verdriet aandoen, als dat gij ze aanmaant, en dan hooren zij nog met een, dat zij nog niet geheel baas zijn, maar de volkomen leer der zaligheid ook in de Christelijke Kerk aldaar geleerd word; willen zij dan om de waarheid wil de zoodanigen afwijzen dan worden zij degenen, die door de ledematen moeten aangeklaagd worden, als geweldige verkorters van het regt der gemeente en als verstoorders en afbrekers van de Gereformeerde kerk; en dan zou het eigenlijke punt met u alleen op de zaak van Brouwer en Reddingius gebracht worden, en dan kan ik haast niet denken dat zij zoo dom en blind zouden zijn om uwe afzetting te bewerkstelligen[1)].....Werd de Koning met de zaak naar waarheid bekend gemaakt, wierd ze hem niet in een verkeerd licht voorgesteld, dan zou Oranje's hand, die nog in het verloopen jaar de nieuwe Gereformeerde academie te Geneve ondersteunde, geen Synodaal besluit kunnen bekrachtigen, hetwelk mede een krachtig middel zou zijn ter ondermijing van het wezenlijk geluk onzes Vaderlands en daarmede van de vastheid zijns troons.....Ik hoop zoo spoedig

1) Gelijke opmerkingen in een brief van 5-3-1834.

mogelijk een stukje over de Psalmen uittegeven, en dan volgt zoo de Heere wil een preek over de *zaligmakende dwaasheid* daarin hoop ik Brouwer, Reddingius, Laurman met namen te gedenken en denkelijk ook wel de president van het groote Sanhedrin D: C:.....[2)]

2) Brief van 5-3-1834: *De Costa* gaf Scholte den raad, preeken uit te geven.

G

Uit een brief van H.P. Scholte aan H. de Cock, Doveren, 6 Dec. 1833:

In het laatste van de verlopene week ontving ik van de boekverkoper uit Amsterdam 2 door u uitgegeven werkjes: de besluiten van de Synode[1)] en het boekje tegen Brouwer en Reddingius.....over het uitgeven van de 5 artikelen tegen de remonstranten had ik reeds in het vorige jaar met Ds Slothouwer gesproken; doch die was tot hiertoe agterlijk gebleven.....ook het door u uitgegeven en mij toegezonden Kort Begrip voldeed mij bijzonder.....hoewel men in mijne gemeente zeer aan Hellenbroek gehecht was heb ik echter van den beginne af aan dadelijk het Kort Begrip gebruikt voor de catechisatieen.....daarenboven is er bij Dordrecht eene groote verzameling van wezentlijke geestdrijvers, die met verwerping van Gods Woord, en verachting der Sacramenten, in gemeenschap van goederen en des vleesches leven.....ook dezen oefenen eene verderfelijken invloed op de harten van vele eenvoudigen en schijnvroomen.....

H

Uit een brief van Scholte aan De Cock, Doveren, 5 Maart 1834:

.....ik hoop nu spoedig over te gaan tot de preeken welke ik op raad van broeder Da Costa in een bundeltje denk uit te geven.....de Zondagavondoefening bij Da Costa word hoe langer hoe drukker bezocht, ook zijn weekelijksche Collegie over de Vaderlandsche geschiedenis.....

I

Brief van *Hofstede de Groot* aan *De Cock,* Groningen, 14 Oct. 1832:

.....ik wil de beschuldiging niet dragen, van niet.....alles te hebben aangewend, ten einde.....u tot het eenvoudige Evangelie terug te brengen. Maar waarlijk, het is een zware post.....dat ik beginnen moet met mijn oordeel over v. Zuylen's boekje te geven.....Cock! Cock! zulk een bitter onchristelijk geschrijf behelst uwe geloofsbelijdenis? Hoe diep, diep zijt gij gevallen, en hoe donker is mij Gods raad, dat zulk eene leer aan de gemeente, die eens de mijne was, nu wordt verkondigd.....

Zie voor de correspondentie Hofstede de Groot-De Cock het werk van Dr G. Keizer. Ze is van betekenis, wijl H. de G. zich inspant te bewijzen (gelijk ook vaak de tactiek is van de Godgel. Bijdragen) dat wat De Cock, v. Zuylen e.a. leren *niet* overeenkomt met ‘Dordrecht’. Bewijs, dat hier de kern der kwestie reeds vóór '34 gezocht is. De tegenstanders zochten aanvankelijk Dordt als gereformeerd tegenover De Cock's en anderer gevoelen als *‘over* gereformeerd’ aan te prijzen (vgl. een brief van A.M.C. v. Hall aan De Cock. Den Haag, 28 April 1834):

Ook ben ik verzekerd, dat wanneer U weleerw. het stuk van Smeedes zult gelezen hebben, daarin door U Weleerw. niets strijdigs met onze formulieren van eenigheid, niet *over*gereformeerds zult vinden.

1) De 5 artikelen tegen de Remonstranten, K.S.

J

Brief van *D. van Hogendorp* aan *De Cock,* 11 April 1833:

Veel heb ik voor mijzelven te doen met de gedachten van Prof. Hofstede de Groot, 't geen mij voorkomt al zeer bijzonder listig te zijn geschreven en veel kwaad te doen.

K

Brief van *D. van Hogendorp* aan *De Cock,* 4 Aug. 1834:

Sommige leden van het Synode, en onder anderen naar mij verhaald is, Prof. Pareau, hadden zich sterk uitgelaten over de liefdeloosheid van het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen, aan de huizen van particuliere persoonen bezoeken afleggende. Alle adressen en requesten uit Groningen, Vriesland &c. zijn ter zijde gesteld. Het Synode moet het zeer oneens geweest zijn, en tegen het Besluit van ter zijde stelling moet zelfs door leden van het Synode geprotesteerd zijn. Men noemt Clarisse en Rooijaards als voor de Regtzinnigheid geijverd hebbende. Wat zal ik zeggen? Van Clarisse was het zeeker geene Bijbelsche oud Nederlandsche Regtzinnigheid, want hij heeft in die dagen alhier gepreekt, en van den predikstoel getreurd dat Arius, Pelagius en de Remonstranten, *die Christus gekocht had door zijn bloed,* de Kerk waren uitgezet!

Gij vraagt mij of de Staten Generaal het over de Gereformeerde Godsdienst oneens zijn. Waarde Vriend, in ons land dat helaas de Godsdienst zijner vaderen Staatsgewijze heeft afgezworen, kunnen de Staten Generaal het over de Gereformeerde Godsdienst, noch *ééns* noch *onééns* zijn. Ons land is thans geen Christen land meer, maar een Goddeloos en dus heidensch land. Doch geloof mij, zoo de Staten Generaal over de Gereformeerde Godsdienst oordeelen moesten, zij zouden vragen, wat is Gereformeerde Godsdienst, evenals Pilatus vroeg, wat is waarheid. Men maakt zich moeilijk een denkbeeld van het volkomen gebrek aan belangstelling in de eer van God en eigene zaligheid welke onder de aanzienlijken, en ik moet zeggen zelfs onder den Burgerstand in de Provincie, heerscht, en de daaruit voortvloeyende onkunde in alle Godsdienst of openbaring.

L

Brief van *D. van Hogendorp* aan *De Cock,* Den Haag, 19 Juni 1834 (vóór de vergadering der Synode dus):

Hiermede zend ik U de Akte van Appel en de Memorie van Defensie zoo als ik die voor U ontworpen had.....Ik heb dezelve aan Van der Kemp en Capadose voorgelezen, en bij het copiëren van eenige door hen geopperde bedenkingen gebruik gemaakt.....Al wat gij wilt uitlaten, bijvoegen en veranderen, kunt gij wat mij betreft vrij doen. Ik heb mij zoo veel mogelijk in Uwe plaats trachten te stellen, en vooral eenige harde uitdrukkingen in Uwe schriften te verschoonen. Bij het herlezen der memorie heb ik zelve de aanmerking gemaakt, dat de laatste helft, wellicht voor het Synode minder beleedigend had moeten zijn. Dan ik had geen tijd meer om te veranderen, daar gij dient te zorgen dat Uwe akte van appel zoo wel als Uwe memorie den 28 dezer maand in handen van den Secretaris van het Synode is, en ik u toch eenige dagen laten moest om dezelve te lezen en te overdenken.

Ik behoef Uw WEW. wel niet te zeggen, dat de stukken door U aan den Secretaris van het Synode toe te zenden, geheel met uw eigen hand geschreven en gefrankeerd dienen te zijn. - - - -

Van der Kemp hoopt u de memorie voor Uwen kerkeraad eersdaegs te zenden. Hij was nog niet gereed. Met dezelve is ook minder haast, en wanneer Uwe

Kerkenraad zich met dezelve vereenigt, behoeft zij slechts voor de opening van het Synode te worden ingezonden.

Dat wij deze stukken gesteld hebben verbreiden wij niet. Ik geloof dat het niet raadzaam is dat het bekend worde dat zij uit onze pen gekomen zijn, alvorens het Synode gevonnisd heeft. Wat wij dan doen zullen, zal de Heere ons, hopen en vertrouwen wij, toonen.

Opmerking. De Memorie, zoals ze door Van Hogendorp aan De Cock is toegezonden, is blijkens door De Cock op het *origineel* aangebrachte aantekening, door hem ‘eigenhandig afgeschreven’. Men kan dus nagaan, in hoeverre hij wijzigingen of aanvullingen aanbracht. Ze zijn zeer gering. *Het feit, dat in dit officiële stuk* de geest van Capadose, (die blijkens Van Hogendorp's brief het stuk gelezen heeft), v.d. Kemp, v. Hogendorp aan het woord komt, bewijst afdoende de onvruchtbaarheid van alle speculaties (als in ‘Onder Eigen Vaandel’), welke trachten aan te tonen, dat het in 1834 eigenlijk alles zich bewogen heeft om private meningen en gedragingen van De Cock. ‘De factie’ (vgl. aant. 9) sprak mee; en dat bij haar ‘Dordrecht’ de quintessence was, zal niemand betwisten. De Memorie zelf spreekt er trouwens in ronde woorden over (blz. 8/9, 16). Na lezing van het stuk ergert men zich aan de z.g. weergave van zijn inhoud op de synode van 1834.

M

Brief ds D. Molenaar aan De Cock (Den Haag, 12 Mei 1833):

In onze streken.....kent men zoover ik weet, de voorbeelden niet van menschen, die hunne kinderen ongedoopt laten liggen, behalve alleen van den Heer Köhlbrugge, wiens belangrijke werk: *het lidmaatschap der hervormde kerk mij geweigerd,* u niet onbekend mag blijven, doch wiens omstandigheid dan ook geheel buitengewoon is. Voor mij ik ben tegen dat ongedoopt laten der kinderen zeer sterk, dewijl het strijd tegen de leer onzer kerk. Al is het ook, dat een Predikant niet in den geest onzer kerk preekte, en het formulier verdraayd voorlas, nogthans zou (ik) mijn kind laten doopen, *voor 1.* omdat het niet voor mijne maar wel voor zijne rekening is, dat hij dwaalt, *ten 2.* omdat het de schuld is van de Kerkenordening in 1816 en 1817 vervaardigd (zie mijn Adres) dat aan de Leeraren zulk eene onbepaalde vrijheid gegeven wordt; zoo lang dit geene herstelling vindt is er geene verbetering, maar wel verergering te wachten, *ten 3.* omdat ik dat formulier beantwoorde in den zin en geest onzer hervormde kerk en niet naar menschelijke verdraaijing van een of ander Leeraar, hetgeen men hem desnoods vooraf zou kunnen zeggen. Alzoo denkende zoude ik er in uw geval veel bezwaar in vinden, om een kind uit eene andere gemeente te doopen; niet omdat men zulks niet mag doen, het tegendeel, nog heden namiddag word hier een kind uit eene naburige gemeente gedoopt; maar omdat men zich tegen zijne naburen en ampts broederen (al dwalen die ook) vooral bij de thans bestaande kerkenordening voorzigtig gedragen moet, en elke schijn des kwaads vermeiden. Tracht dus liever den vader van dat kind in bovenstaande denkbeelden te leiden; of dat kind te dopen, als gij eens voor dien nabuur, welke in die gemeente staat, een liefdebeurt vervult. Er is dunkt mij nog wel een of ander op te vinden, dat in den weg der gerechtigheid zou kunnen plaats hebben.

Wat uwe andere vraag betreft, hoe te handelen met menschen, die in leer en wandel enz. hier aan kunt en moet gij niets stelligs doen; zoolang de kerkelijke discipline niet hersteld en in orde gebragt is, hebt gij noch regt noch magt en als gij er veel aan deed zou er welligt een of ander magtige en listige vijand in blazen en u in onverkomelijke bezwaren wikkelen.....

Opmerking. De Cock heeft Molenaar om raad *gevraagd.* Ook inzake het dopen van kinderen uit andere gemeenten. Het blijkt, dat de kwestie ook samenhing met

verdraaiing van den formuliertekst. Dat De Cock geweigerd heeft, Molenaar's uitweg te zoeken (op een liefdebeurt laten wachten), bewijst, dat *zijn* sacramentsbeschouwing niet zó was als ‘Onder Eigen Vaandel’ heeft beweerd.

N

Brief van G. Benthem Reddingius aan J.D. Janssen, secretaris en adviseur van het Departement v. Herv. Eeredienst, Assen, 24 November 1834 (Rijksarchief):

Ds De Cock heeft zich hier in de vorige week van Maandag tot Zaterdag opgehouden. Tusschen beide is hij naar de Smilde geweest. Daar heeft hij Donderdag namiddag gepredikt in eene schuur voor wel 400 menschen. Na die preek heeft hij 17 kinderen van hier en van de Smilde gedoopt. Voorts de acte van scheiding voorgelezen, verklaard dat nu de Gereformeerde kerk was geconstitueerd.....

O

Uit denzelfden brief (De Cock's verblijf te Assen, 'Vrijdagavond'):

En hierop zijn hier dan ook twee ouderlingen en twee diakenen benoemd, en tot leeraar een verloopen ondermeester uit de prov. Groningen, die in de vorige week begonnen is op de Smilde eene school te houden voor de kinderen der gereformeerden op ouden trant en met oude schoolboeken, maar die groot gevaar loopt van eerstdaags in handen der justitie te geraken, daar hij reeds om dit bedrijf tegen overmorgen geciteerd is voor de regtbank alhier. Een der hier benoemde ouderlingen zal catechisatie houden voor de leerlingen uit de gereformeerden.

P

Uit een anderen brief van denzelfden auteur aan denzelfden geadresseerde, Assen, 27 November 1834:

Op de Smilde was het dus wel noodig voor die menschen dat De Cock steeds onder hen was, tot hunne bemoediging maar het is onzeker of hij er wel weder durft komen, want hij heeft er groot gevaar geloopen, om door het Herv. gemeen mishandeld en in het water geworpen te worden, waarom hij dan ook overhaast en onverwacht met de postkar weer van daar hier gekomen is. Ook ontmoedigt het die lieden daar, dat de onderwijzer van hunne kinderen, die daar eene school wilde oprigten, gister voor de regtbank alhier den eisch des officiers tegen hem gehoord heeft van ƒ 50. - boete en de kosten van het proces te moeten betalen en wel aan de regters heeft kunnen bemerken, dat hij aanstaande Woensdag wanneer het vonnis zal worden uitgesproken niets beters maar misschien nog wat ergers te verwachten heeft. Op de Smilde riep men met woede De Cock na: De Potter! de Potter! en dat werd daar door veroorzaakt dat de quasi leeraar Dijkstra naar er gedebiteerd wordt, dikwijls lasterlijke, oproerige uitdrukkingen gebracht, in zijne redevoeringen en gebeden, tegen den koning en het gouvernement, waarom velen daar, die tegen de separatisten zijn, derzelver zaak beschouwen als gelijkstaande met die der Belgen in 1830.

Beginsel, recht en betekenis der Afscheiding*)

Het was bij missive van 27 April 1833, dat Ds G.H. van Senden te Zwolle aan den koning van Nederland een exemplaar aanbood van een door hem uitgegeven geschrift over het ‘Achttiende eeuwfeest van des Heilands dood’. Te Zwolle had men kort te voren dit ‘feest’ gevierd, en nu verzocht de Zwolse predikant den koning, het naderende Pinksterfeest tot een ‘algemeen godsdienstig Jubelfeest van de invoering des gezegenden Christendoms’ te verheffen. De koning had met betrekking tot deze zaak advies gevraagd; en de commissie, die haar mening over de aangelegenheid uit te spreken had gehad, rapporteerde nu omtrent haar handelingen in dezen ter synode van de Hervormde kerk van 1833, 4 Juli. Zij berichtte, den koning te hebben gezegd, weliswaar ‘het gewigt des voorstels’ erkend te hebben, doch van mening te zijn, dat men ‘de behartiging dezer zaak diende over te laten aan den indruk van den wenk, door den Heer *van Senden* in het openbaar gegeven, waarvan zij niet twijfelde of elk regtschapen en welgezind Evangelie-Dienaar ten nutte der Christelijke gemeente op het aanstaande Pinksterfeest gebruik zoude weten te maken’.

Toen de commissie rapporteerde, was het Pinksterfeest reeds achter den rug. Van het ‘algemeen godsdienstig Jubelfeest van de invoering des gezegenden Christendoms’ schijnt inmiddels niet veel gekomen te zijn. Het algemeen initiatief ontbrak; de geesten waren te weinig gespannen, om den ‘wenk’ van ds Van Senden te behartigen.

Bovendien - en hier raken wij het fijne puntje, dat òns hier in

*) Op 10, 11 en 12 oktober 1934 werd onder auspiciën van *het Comité tot herdenking van de Afscheiding van 1834* te Utrecht de Afscheiding van de Nederlandsch Hervormde Kerk, zoals deze zich vanuit Ulrum in de jaren 1934 e.v. voltrok in een aantal vergaderingen herdacht. Zie het verslag van deze bijeenkomsten in De Ref. 19 okt. '34, 15e jrg. no 3, blz. 27/8 ‘Indrukken van de Afscheidingsbijeenkomsten’. Op donderdag 11 oktober sprak prof. Schilder in de grote zaal van *Tivoli* de rede uit, die nu in de Verzamelde Werken opgenomen wordt; de rede is voor de eerste maal gepubliceerd in het gedenkboek *Van 's Heeren wegen,* uitgegeven door het comité tot herdenking van de Afscheiding van 1834, bij J.H. Kok N.V. te Kampen, bl. 44-85, vgl. de aankondiging in De Reformatie, 8 febr. 1935, 15e jrg., no. 19, bl. 155 (Kerkel. Leven).

deze herdenkingssamenkomst bizonder interesseert, er waren veel te veel *onbeantwoorde vragen.*

De vraag rijst immers: is het wel waar, dat het christendom is *ingevoerd* op het Pinksterfeest te Jeruzalem? Tegenover wie het Pinksterfeest zó zien staat zeer stellig de mening van Paulus, die Romeinen IX-XI heeft moeten schrijven, juist om te betogen, dat op het Pinksterfeest in Jeruzalem, waarvan Handelingen II ons verhaalt, *niet* iets nieuws is *'ingevoerd';* doch dat toen alleen maar is *vernieuwd,* en tot *vervulling* gebracht, wat reeds van vele eeuwen af bestond. In Romeinen IX-XI is het juist Paulus' grote hoofdgedachte, dat op het Jeruzalemse Pinksterfeest *geen nieuwe boom* geplant is; dat daarentegen slechts op den *ouden stam* nieuwe loten zijn geënt, die dan zelf in de plaats kwamen van de dorre takken, welke van den ouden boom waren afgevallen.

Feitelijk stelde dus de Zwolse 'feestviering', later gevolgd door het Zwolse verzoekschrift, voor dieper geesten de vraag aan de orde: of in Jeruzalem, bij de uitstorting van den Geest, het instituut, dat toen geboren is, iets *nieuws* betekende, dan wel de *wettige voortzetting* van het oude was.

Al heeft nu op deze vraag de volks-attentie, ook al vanwege het ontbreken van het particuliere initiatief, geen antwoord kunnen geven, toch kwam een jaar later, zij het dan ook op heel andere wijze dan ds Van Senden begeerd had, een gelijksoortig probleem weer naar voren toe. Toen de Zwolse petitie van 1833 reeds in het vergeetboek was geraakt, werd dezelfde Hervormde synode, die in 1833 het rapport van deze commissie had moeten aanhoren, in het jaar 1834 geplaatst voor de noodzaak, te oordelen over het geval-Hendrik de Cock. Leest men geheel argeloos de Handelingen der Synode zelf, dan krijgt men geen anderen indruk, dan dat het toen gegaan is over een ruziemaker, die in vrij onbeschaafde taal enkele ruwe dingen had gezegd, of helpen zeggen, over den liturgischen schat der Hervormde kerk, immers over de Evangelische Gezangen. Over een fanaticus, die, al te onbehouwen, onrust had gebracht in de rustige deining van het kerkelijk leven. Maar daar zijn er toch duizenden, deze grote vergadering is daarvan het bewijs, die ondanks deze synodale Handelingen, in 1834 een heel andere kwestie op het tapijt zien komen. Zij menen in 1834 dezelfde vraag als op het eerste Jeruzalemse Pinksterfeest aan de orde te zien gesteld. Deze vraag: is hier wat *nieuws* 'ingevoerd', *òf* is het *oude* 'gehandhaafd?' En, - indien het oude gehandhaafd is, hoe loopt dan de lijn der wettige successie?

De kwestie is brandend, en moet vandaag ook ònze belangstelling hebben. Want voor ons *geweten* hebben wij een antwoord *nodig.* Zo dikwijls als in de kerkelijke verhoudingen de vraag naar de *wettige successie* aan de orde gesteld wordt, moet - zal hij niet spelen met den ernst - elk 'zijn eigen' kerkelijk instituut gerechtvaardigd achten voor God. Zulks te meer onder hen, die de kwestie van de *wettige successie der kerk* niet binden aan het bezetten van de oude gebouwen, of aan het voeren van denzelfden naam, of aan het volgen van dezelfde instituuts-'autoriteiten', doch aan het bewaren van de door 'apostelen en profeten' overgedragen *leer.* Het moge aan Roomsen, en aan wie op hen lijken, overgelaten zijn, de wettige kerkelijke successie afhankelijk te stellen van dingen, die *'voor ogen* zijn', wij onzerzijds binden haar aan de *'leer der apostelen en profeten'.* Want op dàt 'fundament' moet gebouwd worden. En daarom is slechts *dáár* de successie wettig, waar naar de leer van apostelen en profeten teruggegaan wordt, en zó de greep naar het norm-predikend verleden weer wordt gedaan. Hoe zien *wij* zelf vandaag deze kerkelijke successie? Wat doen wij, levende mensen van gister en heden, van 1834 en 1934, voor haar? Over die vraag handelen wij hedenmorgen, wanneer wij ons bezighouden met *'beginsel, recht en betekenis der Afscheiding'.*

I.

Wanneer wij nu in de eerste plaats over 'het *beginsel'* der Afscheiding handelen, moge vooraf de opmerking vergund zijn, dat de formulering van het onderwerp niet gekozen is door den spreker van hedenmorgen zelf. Het is hem aldus ter behandeling opgegeven.*)

Hiermede is allerminst een aanmerking bedoeld op hen, die het thema aldus formuleerden; maar toch wordt deze formulering enigermate gedrukt door een bezwaar. Onwillekeurig toch wekt ze de

*) Vgl. voor het volgende, het artikel: Een eigen beginsel? De Reformatie 16 nov. 1934, 15e jrg. no. 7, bl. 58/9 (Kerkelijk Leven); dit artikel is vrijwel woordelijk gelijk aan de hier gegeven tekst tot aan de volgende door de bewerker aangebrachte voetnoot. Het begin luidt als volgt: Telkens weer wordt, met name van confessionele zijde, de Afscheiding veroordeeld door een aanval te ondernemen op haar 'theologie', of haar 'beginsel'. Daaraan ligt dus de onderstelling ten grondslag, dat de Afscheiding inderdaad een 'eigen beginsel' gehad heeft. En een 'eigen' *theologie.* Men voedt de voorstelling, alsof deze daad van kerkreformatie zou gestreden hebben voor een eigen leuze, alsof ze dáárvoor erkenning zou hebben gevraagd, alsof ze zulk een 'eigen leus' tot inzet van den strijd zou hebben gemaakt.

gedachte, alsof de Afscheiding een *'eigen beginsel'* gehad heeft, alsof deze beweging van kerk-reformatie zulk een *'eigen beginsel',* waarvoor zij dan zou hebben gestreden, en een *eigen* leuze, waarvoor ze erkenning zou hebben gevraagd, tot inzet van haar publieke worsteling heeft gemaakt.

Nu is inderdaad deze opvatting niet nieuw. Er is reeds herhaalde malen gesproken over het 'beginsel' der Afscheiding, en dit beweerde eigen beginsel is zelfs vergeleken met dat van andere reformatiedaden.

Men mag echter de vraag opwerpen: heeft het wel zin, te spreken van een *eigen beginsel* der Afscheiding, hetzij thetisch, het anti-thetisch? Indien het eens principieel fout mocht blijken, van zulk een 'eigen beginsel der Afscheiding' te spreken, wat dan? Men voelt reeds aanstonds, dat daarmee een einde gekomen zou zijn aan de polemieken, die dat onderstelde 'beginsel' der Afscheiding trachtten te plaatsen tegenover het ondersteld beginsel van een andere reformatorische beweging, of waarin aan dat gepretendeerde beginsel der Afscheiding conclusies zijn vastgeknoopt in betrekking tot de pluraliteit der kerkelijke instituten in ons vaderland, en haar recht of onrecht. Tevens springt dan aanstonds in het oog, dat dàn ook de zo noodzakelijke eenheid tussen zonen van hetzelfde huis, tussen belijders van denzelfden geloofsinhoud, dichterbij komen kan, dan thans reeds het geval is. Stel, dat het inzicht veld won, dat de Afscheiding nooit een 'eigen beginsel' heeft willen hebben, dan zou het kunnen zijn, dat zij als daad van reformatie ook velen, die haar thans veroordelen, kon aanspreken in het geweten, en tot aktuele gehoorzaamheid prikkelen.

Het loont dus de moeite, op die vraag nader in te gaan: hàd de Afscheiding een *'eigen beginsel',* waardoor haar 'vaders' zich onderscheidden van hun tegenstanders, en waarin zij, zoveel het aan hen lag, beginsel tegen beginsel plaatsten?

Nu wordt in kerkelijk-theologische twistgesprekken niet altijd woord voor woord op een goudschaaltje afgewogen. Ook het woord *'beginsel'* niet.

Hieruit is verklaarbaar, dat velen hebben gesproken van een eigen 'beginsel' der Afscheiding, in den laatsten tijd zelfs van een eigen 'theologie' der Afscheiding. Eenmaal bij deze onderstelling aangekomen, beweerden zij dan verder, dat de Afscheiding haar 'eigen beginsel' stelde, b.v. in de handhaving der praedestinatie-leer, of in den strijd tegen hetgeen in de Afscheidingslitteratuur doorgaans heet:

'de afgod van den vrijen wil', of in een bepaalde doopsopvatting, of in de bekamping der 'Evangelische Gezangen', of in het z.g. separatisme, eerst in 'gezelschappen' (konventikels), daarna ook in kerkelijk verband; ja, volgens sommigen, zelfs in de vaccinatie-bestrijding. Het zou geringe moeite kosten, nog meer van dergelijke speciale 'beginselen' der Afscheiding op te sporen.

Geen van deze punten echter is ooit door de Vaders der Afscheiding als het speciale punt, waarom het hun in hun worsteling eigenlijk ging, naar voren gebracht. Het zou niet mogelijk zijn, het bewijs ervoor te leveren, dat in de dagen der Scheiding één van deze punten, of welk ander punt men voorts ook noemen wil, geïsoleerd, geabstraheerd van de andere, tot inzet is gemaakt van de worsteling dier dagen.

Men kan dan ook, ter kenschetsing van die strijdvragen als punten van het debat uit de dagen van omstreeks 1834, geen ogenblik zich van het woord *'beginsel'* bedienen.

Wij zullen elkander hier niet vermoeien met de vraag, wat onder een *'beginsel'* is te verstaan. Men kan dat nagaan in lexica en woordenboeken. Maar men zal in geen van die alle ooit het woord 'beginsel' aldus zien opgevat, dat de omschrijving past op het eigenlijke werkprogram der 'vaders' van de Scheiding, op hun strijdkreet, hun strijdleus.

Dit is ook eigenlijk allerminst verwonderlijk. De Afscheiding viel niet op het erf van wetenschap, of van politiek, ze is niet een sociaal-economische worsteling, doch geschiedde op het gebied der *kèrk.* Welnu, dàt geeft haar een zeer bizondere betekenis, met name dan, wat die vraag naar het al of niet aanwezig zijn van een *'eigen beginsel'* betreft.

De *kèrk* toch gaat niet uit van *beginselen, doch van de openbaring der beginselen.* Gods openbaring in de Schriften nu - immers, daarmee heeft de kerk te doen - heeft wel beginselen *aangegeven,* men kan ze ook wel er uit *afleiden;* maar ze liggen nooit *'gereed',* nooit *'uitgewerkt',* nooit *'geformuleerd'* in de openbaring *'gegeven'.* Teruggang naar een beginsel betekent in de kerk - zal het goed zijn - altijd teruggang naar het *Woord.* Anders is het geen reformatie, doch ten principale zelfhandhaving.

Het is waar, de kerk heeft ook haar *belijdenis,* waarin zij soms formuleringen gaf, die wel gelijken op anderer formulering van 'beginselen'. Maar dat neemt toch niets van het gezegde weg. Want de belijdenis valt zelf steeds weer te toetsen aan de in het Woord gegeven openbaring van God. En dit toetsbaar-zijn der belijdenis is

zelf ook een *inhoud* der belijdenis. Hierin onderscheidt de kerk zich dan ook b.v. van verenigingen, welke vaak in haar statuten bepalingen opnemen, waarvan een deel veranderlijk heet, en een ander deel *ònveranderlijk.* Zuke onveranderlijke artikelen echter bevat de kerkelijke belijdenis niet. *Al* haar artikelen zijn veranderlijk; zodra iemand aantonen kan, dat zij strijden met de Schrift, zal de kerk volgens bij voorbaat gegeven verklaring ze onmiddellijk willen veranderen. Daarom kan de kerk - zal zij haar ere behouden - geen vaste pleitbezorgster wezen van bepaalde *beginselen* als zodanig, afgeleide beginselen, waaraan ze in onveranderlijke statuten zich bindt, of voor de propaganda waarvan zij zich garant stelt. Zij is meer, véél meer: ze is predikster van de in de Schrift gegeven openbaring Gods. Daaraan acht zij zich zelf gebonden, en daaruit weet zij haar eigen leven opgekomen.

Ook bij elke *reformatie* van de kerk zal het dus *hierom* gaan moeten: of de kerk zich van deze haar heerlijkheid en van haar hogen ernst bewust blijft, en of ze praktische consequentie daaruit trekt. Opent de kerk een strijd voor een ‘eigen beginsel’, voor een ‘eigen idée’, legt zij zulk een ‘eigen beginsel’ aan anderen op, zonder teruggang naar, zonder blijvende confrontatie met Gods Woord, dan is de reformatie van de kerk als daad van haar zelf reeds onmogelijk geworden. En wat zij dan als ‘reformatie’ aandient, dat verdient dien schonen naam niet. Het is een werk der secte. Zelfs, al was het ‘beginsel’ zelf goed.

En ditzelfde geldt natuurlijk voor allen, die in de kerk op zodanige wijze voor een ‘eigen beginsel’ strijden. Ook zij vallen onder het onbarmhartig oordeel, dat over elke secte gaat; en dat blijft zo, al is het kerkelijk instituut, waartegen ze strijden, ook nòg zo verdorven. Slechts wie ten principale afziet van het alternatief van ‘eigen beginsel’ tegen ‘eigen beginsel’, en naar de *Schrift* terug wil keren, kan in de kerk man van reformatie heten.

Zo was het immers ook in de dagen van Luther en Calvijn? Zij kwamen ook niet op voor iets ‘eigens’, iets nieuws, maar voor het oude, voor hetgeen ‘van den beginne’ in en van de kerk zelf was. Zij hebben geen eigen lievelingsgedachten tegenover de haeresieën der pauselijke kerk gesteld, doch slechts de kerk herinnerd aan wat zij nog zelf had: de openbaring, het Woord van God, om, ware het mogelijk, weer daaraan de kerk te binden. Zij hebben getracht, uit het lichaam der kerk de innerlijke tegenstrijdigheid, waaraan zij laboreerde, weg te nemen, opdat zij ophouden zou, een huis te zijn, dat

tegen zichzelf verdeeld was. Zo hebben zij gepoogd, de kerk af te brengen van haar zelfverhindering in het dienen van God naar den eis der oudste symbolen, der oorspronkelijke openbaringsinhouden, die immers nog steeds geteld werden onder de schatten der kerk. Het adagium: 'alleen door het geloof' is wel *ná* den reformatietijd tot het slagwoord der kerkhervorming geworden, maar van den beginne was het alzo niet: het was immers niet deze éne stelling, maar het waren er toch vijf-en-negentig, waarmede Luther zijn reformatorische actie heeft ingezet? En in die 95 stellingen trachtte Luther de kerk te bevrijden van de dodende tweeslachtigheid en dubbelzinnigheid, waaraan zij dreigde ten gronde te gaan.

Precies datzelfde nu kan men zeggen van de reformatie in de voorgaande eeuw, die bekend staat als de Afscheiding. In den grond der zaak ging het bij haar niet om een bepaald theologoumenon; wie verhandelingen schrijft over 'theologie der Afscheiding', behandelt een fictie.*) En wie aan het dopen (door De Cock) van kinderen uit 'andere' gemeenten zwaarwichtige theorieën vastknoopt over De Cock's 'doopsbeschouwing' fantaseert; de Hervormde kerkbesturen zelf hebben dien maatregel soms gewild (wij komen op dit voor velen kardinale punt terug). Neen, het ging in de Afscheiding niet om *iets bepaalds,* iets *eigens.* Zelfs in de *methode* van proces-voering, en in *terminologie,* waarmee men de consequenties aanvaardde van de besluiten van het kerkbestuur, zoekt men vergeefs naar een *'eigen'* slagwoord, een *'eigen'* kern- of vaandel-spreuk, als zou daarmee het vaandel zijn gesierd, waarmee men optrok in den oorlog: 'der Angriff', 'der Stürmer'.....

En dit negatieve resultaat verblijdt ons, nu we hier in een herdenkingssamenkomst bijeengekomen zijn.

Want dit negatieve *ontbreken* van iets 'eigens' laat ruimte over voor de positieve *aanwezigheid* van de echte reformatie, die, als we zeiden, juist niet met *'eigen'*-aard-igheden den reformator afgrenst tegen 'zijn' kerk, doch die haar terugleidt tot *'het hare',* tot dat wat waarlijk 'der kerk is'. De *af*wezigheid van den fascinerenden oproep

*) Tot hiertoe loopt de tekst van het artikel in de vorige voetnoot vermeldt; het afzonderlijk slot luidt als volgt:
Het ging in haar om de Canones èn de Kerkorde van Dordrecht. En deze werden slechts hierom 'het credo' en de kerkbestuursnorm der Afscheiding, omdat zij het eigendom der kerk zelf waren, of geweest waren. Het was een roep om terugkeer tot een kerkelijke belijdenis, die niet officieel was afgeschaft, maar in de praktijk krachteloos was geworden.

der revolutie houdt plaats over voor die *aan*wezigheid van den ontdekkenden vocativus der reformatie.

De vocativus der reformatie?*)

Ja, - want wij denken hier aan den profeet *Micha.* Als deze, in zijn zesde hoofdstuk het ontrouwe volk van het genadeverbond tot bekering roepen wil, dan zegt hij tot dat volk, dat de HEERE, Jahwe, een *rechtsgeding,* een *proces* tegen dat volk wil openen, Want Micha, de *profeet,* weet het wel, dat het woord *'genade-verbond',* geen oorkussen is, om rustig op te gaan liggen, dat het allerminst zich met enig 'verbonds-methodisme' (een contradictio in terminis trouwens) in verbinding zetten laat. Integendeel, Micha weet, en leert, dat er in heel de wereld geen scherper prikkel voor het geweten is, en geen krachtiger incitament tegen de vals gerusten in Sion, dan juist het *verbond* der genade. Immers, in het *verbond* heeft God Zijn volk opgeroepen tot Zijn dienst. Het moet een dienst der liefde zijn; want Jahwe vraagt dien in den verbondskring niet slechts krachtens Zijn recht als *Schepper,* doch uit kracht van Zijn recht als *Her*schepper. Hij heeft het volk verlost, en uitgeleid, en 'ge(re)formeerd', opdat het Hem dankbaar zou zijn. In het *verbond* heeft Hij zichzelf uit souvereine genade aan het volk gebonden, gelijk ook dat volk aan zichzelf. De verbondssluiting zelf reeds is - men denke maar eens aan Genesis XV - een aangaan van een *rechts*-verband, over en weer, een *rechts*-verhouding tussen twee partijen, een *rechts*-relatie, die begeerd is door de liefde. Is dus dat volk geplaatst in éénzelfde *rechts*-raam met zijn God, dan moet het ook verdragen, dat de Heere een *proces* tegen zijn volk opent. Dat is geen *onderbreking* van 't verbond, doch zijn *handhaving.* Is niet het *verbond* de enige gemeenschapsvorm, waarin zulk een proces *mogelijkheid* heeft, een proces tussen God en zijn maaksel? God en zijn maaksel, die twee zijn van elkander onderscheidden door een 'oneindig qualitatief verschil'; van nature kunnen zij dus nooit 'partijen' worden in één proces. Maar het *verbond* heeft door Gods éénzijdige beschikking, hen tot partijen van elkaar *gemaakt;* er is geen proces tussen God en mens zonder (oorspronkelijk) verbond, maar er is ook geen verbond tussen God en mens zonder (volgend) proces, zonder den 'twist des HEEREN'.

Ja, zeker, wie daaraan denkt, die verstaat in eens, waarom de profeet Micha ten slotte zijn scherpe requisitoir tegen de ontrouwe verbonds-

*) Vgl. Verzamelde Werken, De Kerk, I, bl. 375 v.v.

gemeenschap laat uitlopen op de bekende uitspraak: ‘Hij heeft u bekend gemaakt, o mens! wat goed is; en wat vraagt de Heere van u dan recht te betrachten, en goedheid lief te hebben en ootmoedig te wandelen met uw God?’ (vertaling Dr J. Ridderbos).

In deze laatste woorden nu vraagt één bepaald trekje onze opmerkzaamheid: die vocatief. De profeet spreekt zijn hoorders aan, niet als: ‘kinderen Abrahams’, niet als: ‘kinderen van het genade-verbond’, niet als: ‘zonen Israëls’, doch hij spreekt hen aan met den algemenen naam van *‘mens’.* Hij doet niet zoals velen, die de *gegeven* verbondsgemeenschap als zodanig tot maatstaf nemen voor de vaststelling van wat goed en kwaad is, van wat men in en aangaande haar doen of laten moet. Het is er ver vandaan. Micha weet, dat de verbondsgemeenschap zelf steeds weer moet worden teruggeleid tot de *oorspronkelijke* gehoorzaamheid, dat ze als gegeven*heid* steeds weer moet worden getoetst aan den maatstaf der openbaring. En daarom gebruikt hij, wat wij zouden willen noemen: *den vocatief der reformatie,* den vocatief van *àlle* reformatie: *‘o, mens!’* Prof. Ridderbos zegt: ‘het profetische woord richt zich hier niet zozeer tot het volk als wel tot de individuen, en spreekt deze aan in hun meest algemene kwaliteit van mens. Wat de profeet hier gaat noemen, is de kern en het middelpunt, het meest wezenlijke der Goddelijke wet; daarom worden degenen, tot wie deze eisen zich richten, nu ook toegesproken in hun meest wezenlijke kwaliteit, d.i. zoals ze als mens staan tegenover God.’ (Korte Verklaring H.S., Kleine Profeten, II).

Dit is een ingrijpende gedachte; want zij brengt ons verder in het zoeken naar den toetststeen der ware of valse *reformatie.*

Niet alleen toch grijpt elke reformatie, in haar *persoonlijke* aanspraak tot den enkelen mens, die in de verbondsgemeenschap leeft, dezen *persoonlijk* in zijn geweten aan, maar ook houdt zij vol, dat wat zij in Gods naam van hem eist, niet iets ‘aparts’, niet iets ‘eigens’, niet het requisiet van een groep, een club, een secte is, doch dat het hetzelfde is, als wat God ‘van den beginne’, van den aanvang af, reeds in het *werk*verbond dus, van den mens geëist heeft. Het *genade*-verbond toch eist niet wat nieuws, maar grijpt terug naar het *werk*-verbond. Dat is zijn glorie: het herstelt en behoudt de dingen, die *‘van den beginne’* zijn, de *oer*-verhoudingen. Een ‘profeet’, die de reformatie van het vervallen verbondsvolk ter hand zou wilen nemen door ‘iets nieuws’ van die gemeenschap te eisen, iets, dat hij ‘uit zijn hart’ bedacht heeft (‘iets eigens’), of dat hij van het geheel der wet Gods geabstraheerd heeft, zulk een profeet ware *vals* profeet;

zijn prediking ware onzuiver. Reeds hierin ware zijn werk veroordeeld. Doch instee daarvan grijpt de *ware* profeet - let maar weer op Micha - naar het oude, en laat gevoelen, dat hij dit doet: o *mens.*

De reformatie, op déze wijze teruggrijpende naar hetgeen in dézen zin 'oorspronkelijk' was, laat daarin tevens zien, hoe 'vreselijk' ze is. Hoe geweldig het proces is, dat de Verbondsgod voeren gaat met 'zijn volk', juist *omdat* het *zijn* volk is. Een 'reformatie', die niet naar de *oorspronkelijke* dingen teruggreep, schokt het leven niet, is helemaal niet 'erg', brengt geen 'Entscheidung'. Zulk een quasi-reformatie laat ieder de vrije keus in het aanvaarden of verwerpen van haar eisen. Alles immers, wat zich niet laat afleiden uit hetgeen 'van den beginne' was, is zonde, en zondigt tegen den verbondsstijl. Elke reformatie echter, die in den kring van het genadeverbond den bondeling als 'mens' aanspreekt, en daarin naar het *oude,* naar de *oer*-verhoudingen teruggrijpt, is 'vreselijk'. Waarom? omdat zij - naar den wil en de dagorde Gods - altijd weer 'van den mens eist wat hij niet doen kan'. En dit laatste *weet* zij. Want zij leeft bij het woord: 'dat God den mens geen onrecht doet', met name juist den *kèrk*mens niet, 'wanneer Hij in zijn wet van hem eist *wat hij niet doen kán.'*

Dit punt is van zó veel gewicht, dat in dezen dan ook de weg der schijnreformatie van het pad der ware reformatie afbuigt.

Alle schijnreformatie immers, alle liberalisme en humanisme, alle ongebroken menselijke *hoogmoed,* vragen zich, in het opstellen en afkondigen van 'normen' en 'wetten', in heel hun legislatieven arbeid steeds weer af: wat kan ik met mijn wet *bereiken?* wat *kán* de mens doen? en wat kan ik dus met mijn normen en voorschriften *'gedaan krijgen'?* Zij regelen hun wetgeving naar hetgeen *bereikbaar,* en *'voor ogen'* is. In woestijnen van zonde stellen zij wetten, die op de woestijn rekenen, in den chaos wetten, die op den chaos ingesteld zijn, in den verdorven verbondskring bepalingen, die op den verdorven toestand reflecteren. Iets anders vinden zij hopeloos dwaas.

De ware reformatie evenwel gaat precies den anderen kant uit. *Zij* doet, gelijk Christus in de bergrede en in andere redevoeringen deed: teruggrijpen *naar het begin.* 'Die *van den beginne* gesproken heeft, hebt gij Hem niet gehoord?' 'Daar is *van den beginne* gezegd: hebt gij het niet gedaan?' Christus is inderdaad zó 'ontactisch' en 'onpractisch', dat Hij in de woestijn de wet van het paradijs stelt, in een verdorven verbondsgemeenschap de verbondswet van den aanvang, van het oerverbond, van het eerste verbond, van het werkverbond.

‘Onpractisch’ is dit voor den *‘vleselijken* mens’, den liberalen, den hoogmoedigen, den schijnreformator. Maar *óók in dezen* is hetgeen ‘het vlees’ ergernis en dwaasheid noemt, kracht Gods en wijsheid Gods. Want door deze ‘ònpractische’ wetgeving, door dezen permanent-‘unzeitgemässen’ vocativus van de reformatie: *‘o mens’,* daardoor is Christus de hoogste der profeten, hun vervulling, hun kroon. Daardoor is Hij onze *Verlosser,* onze *Heiland,* onze Heer en onze God. Slechts hierdoor breekt Hij den hoogmoed en leert ons om genade roepen, d.i. bereidt Hij 't evangelie-woord zijn weg.

Hierom zal elke reformatie hieraan te kennen zijn, dat haar woordvoerders niet slechts met pathos uitroepen: *‘aanschouw het verbond’,* alsof zij de statische *gegevenheid* van een bepaalde verbonds*gemeenschap* in elke bepaalde periode van wording of verwording mochten kiezen tot uitgangspunt voor de taxatie van die gemeenschap zelf, alzo die gemeenschap metende aan zichzelf (hetgeen juist het ‘verbond’ *voorbijzien* betekent), doch zij zal hieraan te herkennen zijn, dat zij de verbonds*gemeenschap,* gelijk zij op een bepaald tijdsgewricht geworden of verworden is, confronteert met de konkrete, levende verbonds*eisen.* En dan wel nader met de allereerste, met die dus van het *werkverbond. ‘O mens!’*

* * *

Op dit punt nu kan de reformatie van 1834 den toets doorstaan, dien wij den profeet Micha ter hand zagen nemen. Want ook zij heeft dezen vocativus der reformatie weer gebruikt, en dat in een tijd, die een dergelijk bedrijf dwazer vond dan ooit. Zij heeft immers de Hervormde Kerk van die dagen niet lastig willen vallen, niet eens lastig *kùnnen* vallen met een ‘eigen theologie’, een ‘eigen beginsel’, doch ze heeft alleen maar voor de conscientie dezer kerkgemeenschap het pleit gevoerd voor.....de eerste eisen van het werkverbond.

Wat zijn die eisen? Micha weet het: recht te betrachten, goedheid lief te hebben, ootmoedig te wandelen met God. Recht, goedheid, ootmoed. *Recht:* d.w.z. geen oneerlijkheid, geen *dubbelzinnigheid,* d.w.z. wereldgelijkvormigheid, in de *methode* van den kerkopbouw en in de kerkpolitiek. *Goedheid:* een haard van liefde zijn: niet de plaats, waar men zelf staat, abstraheren van het totaal der kerkelijke gemeenschap, waarvoor en waarmede men verantwoordelijk is, niet zich met eigen zuiverheid opsluiten in eigen kring, doch *uit-strálen* het vuur, dat men zelf in zich brandende weet. *Ootmoed:* in ootmoed wandelen met God, d.w.z. overal de wet zien optreden, alles op de wet betrekken. Niets in mijn woestijnleven onttrekken aan de hoog-

spanning, die God als wetgever-van-den-beginne brengt in elk leven, dat de confrontatie met Hem niet durft vermijden.

Welnu, de Afscheiding van 1834 heeft juist deze drie themata in haar reformatorischen oproep aan de Nederlandse Hervormde Kerk doen horen. Deze drie: de algemeenste, de eerste, de eenvoudigste. Meer heeft zij niet gedaan. En *daarom* heeft men tot haar woordvoerders gezegd: vertrek van hier, want *hier* is het een 'koningsheiligdom'. Daarin juist ligt haar rechtvaardiging voor God.

Laat ons slechts elk van deze drie punten nagaan.

Daar is vooreerst de eis om *recht te doen.* Hoe lang en door hoevelen was niet reeds vóór de Afscheiding deze eis gesteld, en tegen zijn veronachtzaming gestreden? Hoe krachtig was reeds lang geprotesteerd tegen de *dubbelzinnigheid,* die met name na de listige ontkrachting van het oude ondertekeningsformulier der proponenten de nieuwe formule kenmerkte? Of tegen de onwaarachtigheid ten aanzien van de evenmin afgeschafte als gehandhaafde belijdenis? Men denke slechts aan Bilderdijk, Da Costa, Capadose, Van Zuylen van Nijevelt, de Van Hogendorpen e.a. Maar bij geen van allen kwam er 'doorbraak'. Die kwam er wel bij de Afscheiding. Zij toch stelde het conflict, o neen, niet opzettelijk, en niet eens afzonderlijk. Maar *zover* zij het aan de orde stelde, deed zij het *volhardend,* pleitend voor Gods recht, en niet van zins, juist vóór de grens der consequente *daad* halt te houden. Zo heeft zij de kerk gedwongen, metterdaad te tonen, wie zij beschermen, en wie zij vervolgen wilde. De vaders der Afscheiding redeneerden uit dezelfde gedachte, als welke eens Karl Barth treffend onder woorden gebracht heeft, toen hij zeide, dat een kerk, die haar belijdenis op papier aanhoudt, zonder dat evenwel ook ernstig te 'ménen', of die mogelijk de éne belijdenis verbindt aan een andere, welke feitelijk tegen de eerste strijdt, te vergelijken valt met Nebukadnezar. Niet alleen toch gaf deze aan de magiërs opdracht, zijn droom uit te leggen, maar ook eiste hij van hen, dat zij zeggen zouden, *wat* hij gedroomd had. De scherpe snede van deze ironie treft de toenmalige vaderlandse kerk rechtstreeks in het hart. Groen van Prinsterer heeft gezegd, dat hij maar liever niet de listigheid kwalificeren wilde, die men gevolgd had bij het aanbrengen van bovenbedoelde wijziging in de ondertekenings-formule. Wie er kennis van neemt, verstaat Groen. Volgens besluit der Dordtse Synode van 1618 en 1619 hadden de a.s. predikanten instemming moeten betuigen met de drie formulieren van enigheid, *als in alles overeenkomende met Gods Woord.* De Synode van 1816 echter bracht deze

wijziging aan, dat volgens art. 38 van het reglement op het examen de proponenten beloven moesten, de leer der Nederlandse Hervormde Kerk, ‘welke overeenkomstig Gods heilig Woord’ in de aangenomen formulieren vervat is, te zullen handhaven, enz. ‘De een’, zegt Fabius, (Kerkelijk Leven, 1918, bl. 14, 15), ‘las daarin, dat de leer met Gods Woord overeenkomt; de ander, dat hij die leer zou handhaven, *voorzover* zij met dat Woord overeenkomt’. Deze bekende wijziging van het *‘omdat’ (quia)* in het *‘voorzover’ (quatenus)* heeft vóór en na de Afscheiding algemeen ergernis gewekt. Ja, ook nog lang *daarna* was ze velen een doorn in het oog. Fabius herinnert aan een uitspraak van *De Nederlander* van 9 Januari 1854, waarin de duitse hoogleraar Lange inzake dit *‘quatenus’* wordt geciteerd. Lange merkte op, dat men, alzo een belofte vergende, en alzo een belofte afleggende, zijn énen voet *uit* de kerk, *uit* den gemeenschapskring zet, in hetzelfde ogenblik, waarin men den anderen *erin* plaatst. Op hetzelfde ogenblik, - aldus nog steeds Lange - waarop zo iemand verklaart, dat hij de waarheid van de desbetreffende kerkgemeenschap voor de zijne *aanneemt,* stelt hij ze ook weer geheel disputabel. En ook het *Handelsblad* van 28 Januari 1836 heeft den staf gebroken over het rapport, dat de commissie ad hoc had uitgebracht op de Synode van 1835, en waarin feitelijk de *dubbelzinnigheid* van het ondertekeningsformulier ronduit werd toegegeven. ‘Het is er ver van af’, aldus de commissie, ‘dat de z.g. *dubbelzinnigheid* van het ondertekeningsformulier (daarom nog geen dubbelhartigheid of noodzakelijk daartoe leidende) op zichzelve als ene der voorname bronnen der in de vaderlandse kerk bestaande onenigheid te beschouwen zij; integendeel, deze is uit haren aard veeleer *geschikt, om onenigheid te voorkomen.....’* (Acta, blz. 124). Het is toch wel een ontstellende gedachte, dat hier op een officiële kerkelijke vergadering de dubbelzinnigheid rondweg als *methode* in den opbouw der kerk aanvaard wordt, dat zij als middel tot handhaving der eenheid wordt gezien, en aangeprezen. Zo iets is nu wereldgelijkvormigheid (een zelfde *schema* volgen met de wereld). Terecht merkten de later in afscheiding gedrevenen op, dat een langs dezen weg verkregen eenheid geen ware eenheid was, doch slechts de eenheid van het ‘ja’ *èn* ‘neen’. Een eenheid, die overal, dus allereerst in het huis van God, te verfoeien is. Inderdaad, - ‘wat eist de Heere van u, o mens, dan *recht te doen?’*

Dàn is er dat tweede: *weldadigheid lief te hebben.* Een haard van liefde te zijn. Zich niet op te sluiten in eigen particulieren kring, niet

- nadat Christus het verhaal van den samaritaansen man gedaan heeft - de grenzen van zijn eigen verantwoordelijkheid zo eng trekken, als die van den allernaasten kring, - doch zich één te weten mèt, en verantwoordelijk voor de *ganse kerk,* waaraan men immers verbonden is, zelfs nog door den tekst van het ondertekeningsformulier, met zijn verwijzing naar 'de' overigens hypothetische leer der Hervormde Kerk? Ja, zeker: *weldadigheid liefhebben;* - het was o.m. deze verbondseis, die de 'vaders der scheiding' verbood, genoegen te nemen met een positie, waarin zij zelf in *hun* plaatselijke gemeenten de waarheid mochten prediken, zonder echter te mogen strijden tegen de valse, de belijdenis verloochenende leer, welke *elders* de waarheid en de kerk in het hart sneed. Er is in den laatsten tijd van Hervormde zijde (Woelderink, De Afscheiding en wij, 31) een beroep gedaan op een door Van Velzen in het jaar 1843 gedane uitspraak. Van Velzen merkte daarin op: 'wij werden niet gedwongen de leugen te preken, ook niet om de waarheid of een gedeelte van de waarheid in de prediking achter te laten'.....maar.....'wij moesten daarbij onderworpenheid betonen aan reglementen, die tot ontstichting der godzaligen en tot verwoesting der gemeente dienden. De belijdenis niet slechts met den mond, maar metterdaad, dat Jezus Christus de van God gezalfde Koning is over Sion, haalde ons de vijandschap der mensen op den hals.' Nu wordt van dit citaat door sommige hedendaagse beoordelaars der Afscheiding in dier voege gebruik gemaakt, dat men zegt: 'hoe zou men zich mogen afscheiden, zolang men toch niet verhinderd werd, te preken wat men voor waarheid hield?' Maar het eerste lid van Van Velzens uitspraak mag men nimmer isoleren van het tweede. En overigens is de kerk toch wel wat meer dan een *preekhuis?* Bovendien getuigt het toch wel van weinig liefde voor de schapen van Christus, indien men de prediking, gelijk met die zelf begeert, elders ziet weersproken *met hetzelfde 'gezag', dezelfde* 'autoriteit', waarop men zelf voor zich steunt in den eigen plaatselijken kring. Men 'berooft' zo het Woord van zijn gezag; en dat is een kwade dienst. Inderdaad, wat eist de Heere van u, o mens, dan weldadigheid lief te hebben? Wat anders - in dit geval - dan dat ge de eenheid tussen leiders en geleiden, tussen theologen en niet-theologen, tussen de allernaasten kring en de verste kringen van gelovigen op andere plaatsen erkent, en bevordert?

En dan is daar dat *derde* punt: *in ootmoed wandelen met God.* Alles te plaatsen onder zijn gebod. Geen wetgeving te begeren *op de basis* van wat ons *mogelijk,* of *bereikbaar* is, geen wet ontwerpen

naar hetgeen *'voor ogen* is', doch te leven bij het ontdekkende en benauwende woord: uw 'ja' zij 'ja', en uw 'neen' 'neen'; en wat *bóven* deze is, dat is uit den boze. Hier is, zoal niet ipsis verbis, dan toch door met dit woord zijn discipelen uit de greep van het vleselijk jodendom te bevrijden, door Christus principieel elke 'twee-terreinen-leer' veroordeeld: de leer, dat er een terrein is *zonder,* èn één *met* hoog-spanning vanwege Gods presentie. Zulk een leer kan een kerk slechts verwoesten, in steê van haar eenheid te bevorderen. En weer denken we hier aan de kerkelijke machthebbers uit de dagen van De Cock. O neen, niet aan hun persoon, doch aan den neerslag van hun in bond met de regeringsmachten ondernomen kerk-beleid. Was niet hun *diplomatie* in strijd met de eerste regelen, die zij in hun *'persoonlijk'* leven zich haast vanzelf zouden willen stellen? En kwam het zo bij hen niet practisch neer op de onderscheiding van 'twee terreinen', of 'sferen': een sfeer, waarin men gebeden doet, persoonlijke biecht aflegt, en wat dies meer zij, en een andere sfeer, waarin men kerk-diplomatie bedrijft? Maar mochten zij - 'ver'-diplomatiekt als ze waren - mochten *zij* al de éne sfeer, waarin 'de ziel' direct God in de ogen ziet, van de andere, waarin men praktische kerk-politiek drijft, kunnen separeren, - de later 'afgescheidenen' geheten kenden die twee 'sferen' niet. Sancta simplicitas! nu kon Micha de reformator er verstaan worden. Inderdaad, wat eist de Heere van u, o mens, dan ootmoedig te wandelen met uw God? In *alle* 'sferen' te verkeren coram Deo? Als in zijn tegenwoordigheid?

* * *

Die verbondseisen - en de stem van Micha. En de Afscheiding. -

Welnu, dat deze drie reformatie-eisen ten slotte gekonkretiseerd werden in den énen roep: 'terug naar Dordrecht', willen wij hier niet verder trachten aan te tonen, wijl wij dan slechts herhalen moesten wat reeds eerder gezegd werd in 'De dogmatische betekenis der "Afscheiding", ook voor onzen tijd'. Slechts zij opgemerkt, dat terugkeer naar Dordrecht om *twee* redenen begeerd werd. Wat de *leer* betreft, zou daarmee teruggegrepen worden op wat de *kerk zelf* als waarheid had gepredikt. En tevens zou daardoor weer een kerkelijke *rechtspraxis geschapen* zijn, die, door herstel van de *ón*dubbelzinnige ondertekeningsformule, en door veel meer, aan de kerkelijke dubbelhartigheid een einde zou maken. 'Hoe lang hinkt gij op twee gedachten?' -, die kreet van Elia is op de lippen van De Cock en de zijnen.

Want, dát inderdaad op twee gedachten gehinkt werd, dat is niet alleen door de vaders der scheiding, maar ook door anderen zeer goed begrepen. En dat met name de invoering van het listige ‘quatenus’ in de proponentsformule hiervoor aansprakelijk was, dat is zeer duidelijk uitgesproken door de ‘Godgeleerde Bijdragen’ (VIII, 2e stuk 1834, 868/9). In dit bij uitstek liberale, op de z.g. separatisten uit de hoogte neerziende, wetenschappelijk tijdschrift, wordt zonder blikken of blozen het volgende geschreven:

‘Hoe verre de vrijheid ging, welke de Leeraren zich hier konden toekennen, leert één voorbeeld voor velen. De predikant S. Magnet gaf in 1827 een stukje in het licht, getiteld: *Gods oorspronkelijke genadige mensenliefde volgens de leer van Jezus Christus en Zijne Apostelen,* in welks voorrede hij zegt, dat hij hier voorstelt de hoofdwaarheid zijner prediking, in welke hij toen bijna vierenvijftig jaren was onledig geweest. Het stukje geeft ons dus, wat hij langen tijd, *onder* de werking van het bedoelde formulier, gepredikt had. En wat vinden wij nu hier als de hoofdinhoud dier prediking? Onder anderen, dat het eene bejammerenswaardige dwaling is, dat men God beschouwt als “een Opperheer, boven zijn zedelijke wetten verheven die vanwege zijne gerechtigheid, de edelmoedigheid, welke hij den mensch aanprijst, zelf niet kan of mag bewijzen, dewijl zijne wraak noodzakelijk de straf vordert der beleediging, Hem door de zonde aangedaan, en, zonder voldoening aan de gekwetste oneindige majesteit, geene overtreding vergeven kan”; dat het “eene dwaling is”, door Johannes tegengesproken, dat God, als een Heilig Wezen, “afkeerig is van zondaren”; dat “God en niet Jezus Christus, door Johannes, als de Verzoener wordt voorgesteld”, en dat “nergens in den Bijbel geleerd wordt, dat God door Christus verzoend is; dat Gods oorspronkelijke menschenliefde niet is bepaald tot sommige bevoorregte menschen met uitsluiting van anderen”; dat het “met Gods eer onbestaanbaar is, te stellen, dat Christus aan God het rantsoen met Zijn bloed betaald heeft”, omdat men, zoo stellende, “de genade van God miskent; Gods vrije gunst aan onwaardigen verloochent, terwijl men dezelve met woorden meent te roemen”; dat het “onmogelijk waar kan zijn, dat de rechtvaardige God den onschuldigen Jezus heeft gestraft; dat Jezus niet vatbaar was voor straf; dat Jezus geene helsche zieleangsten heeft ondervonden”: en wat van dezen aard meer zij. Indien men deze en dergelijke dingen vierenvijftig jaren achter elkander kon prediken zonder door enig kerkbestuur gemoeid te worden, dan was, zo wij niet geheel mis zien, toch wel het bewijs

gegeven, dat het formulier van verbintenis alle kracht had verloren en dat deszelfs werking *gene* was.'

Nu is het uit een oogpunt van kerkelijke apologie van betekenis, dat de klacht over de ontkrachting van de proponentsformule, en daarmede het verwijt, dat de kerk zelf de *dubbelzinnigheid* als middel tot zelfhandhaving gebruikte, *door De Cock zelf officieel ter tafel gebracht is.* En dit wel in de beslissende vergadering van de synode van 1834.

Deze synode heeft naar men weet, De Cock veroordeeld. Bij den opbouw nu van haar vonnis heeft de synode - men kan het uit de Acta nagaan - *geen nota genomen* van de door De Cock in zijn memorie van defensie ingebrachte klacht, dat men *hèm* wilde dwingen, respect te betuigen voor de evangelische *gezangen,* maar dat men *zèlf* geen respect betoonde voor de *belijdenis.* De Cock merkte op, dat 'wat en hoedanig zij' (d.w.z. de evangelische gezangen) 'ook zijn mogen, derzelver waarde en gezag niet die van den Heidelbergsen Catechismus te boven gaan, noch der overige formulieren van enigheid, *welke echter door niet weinigen, ook zelfs in openbare geschriften, straffeloos zijn en worden aangerand'.* Door dit punt in geding te brengen, heeft De Cock de synode willen *dwingen,* zijn zaak in nauw verband te zien en te zetten met de kwestie van de *ondertekeningsformule,* en van het gezag der belijdenis.

Deze poging van De Cock zou voor elke synode, welke de zaken der kerk eerlijk begeerde te behandelen, bizondere betekenis hebben gehad. Door het in discussie brengen toch van *dit* argument, kwam feitelijk heel de lange rij van bezwaren, die *reeds jaren lang* publiek ingebracht waren tegen de toenemende kerkverwording, konkreet voor de synodale aandacht te staan. Feitelijk kwam in dat zinnetje 'de wolk van getuigen' - getuigen der laatste jaren - en heel de rechtzinnige *'factie'* der 'Dordsen' *vragen om recht,* smeken om terugkeer tot *on-dubbelzinnigheid.* Het was immers D. van Hogendorp, die onder dagtekening van 19 Juni 1834, vóór de vergadering der synode, aan De Cock de 'Akte van Appèl en de Memorie van Defensie', gelijk hij deze ontworpen had, heeft toegezonden. En Van Hogendorp had ze eerst laten lezen aan Van der Kemp, en aan Capadose. De Cock heeft, blijkens het nog aanwezige origineel, waarop hij aantekeningen aanbracht, dit door Van Hogendorp c.s. opgestelde stuk, eigenhandig afgeschreven, en *zo goed als ongewijzigd bij de synode ingezonden.* In dit stuk sprak De Cock allesbehalve zijn 'private meningen' uit. Neen, neen, niet zijn 'eigen theologie'

kwam in geding, maar *heel de z.g. 'factie',* waarmede men in synodale kringen reeds zoveel te doen had gehad, en die de liberale machthebbers zo buitengewoon ergerde, omdat ze *'naar Dordrecht'* terugriep, sprak in dit stuk zich uit. De bij de synode ingediende Memorie van De Cock kan eigenlijk het *kort begrip* heten van de 'bezwaren tegen den geest der eeuw', gelijk deze in de gehate factie der z.g. 'Dordsen' onophoudelijk tot uiting waren gekomen.

En nu heeft de synode weliswaar een commissoriaal rapport aangehoord, waarin fatsoenshalve van De Cock's memorie min of meer, maar dan uiterst onvolledig, verslag werd gedaan door de rapporterende commissie; - maar de synode heeft van de *argumenten* niet de minste nota genomen, gelijk trouwens de rapporterende commissie angstvallig dit heeft willen voorkomen. De opbouw van het vonnis blijkt geheel en al losgemaakt te zijn van De Cock's zelfverdediging. Ze geschiedde op grond van beweerde *ordeverstoring.* En nadat toen De Cock veroordeeld was, met totale negatie van deze, de bekende kwestie van het ondertekeningsformulier de facto in het middelpunt plaatsende, argumentatie, heeft de synode vervolgens de gelijktijdig ingekomen verzoekschriften, waarin om een ondubbelzinnig ondertekeningsformulier werd gesmeekt, eenvoudigweg zonder nadere argumentatie opzij gezet.

In schrille kleuren is daarin heel de ellende der toenmalige kerkelijke lauwheid en zonde aan het licht gekomen. Men *moest* gezangen eren, maar *mocht* niet de formulieren eren. De gezangen, een *later* opgekomen, en met geweld opgedróngen bezit der kerk, werden sacrosanct verklaard, maar de formulieren, die veel oudere kerkelijke stukken waren, niet opgelegd, doch in vrije beslissing van het internationaal concilie van Dordrecht uit het leven der kerk zelf opgekomen, werden prijsgegeven aan willekeur.

Hierin is de strijd van die veelbewogen dagen duidelijk getypeerd, en het kernpunt ervan blootgelegd. Daarom heeft de Afscheiding geen 'eigen' gedachte, en geen 'eigen' beginsel; zij heeft alleen maar de Hervormde Kerk terug willen voeren naar *haar* eigendommen, *haar* eigen formulierenschat. Formeel bleef zelfs de vraag buiten discussie of Dordrecht in alle punten even duidelijk de waarheid had gesproken. Het feit, dat de Afgescheidenen later inzake enkele punten van Dordrecht met elkander het oneens zijn geweest gedurende korten tijd, geeft daaraan te dieper relief. De tegenstanders van die dagen hebben zich wel diets gemaakt, dat de z.g. separatisten vochten voor een secte-gedachte, voor een 'eigen', en dan zeer archaïstisch

credo; zij dachten dan ook, dat de zaak wel dood zou bloeden, zodra men maar hen tot zwijgen had gebracht, of den nimbus der martelaarskroon hun zou hebben afgenomen. Dat blijkt b.v. duidelijk uit de ‘geheime pro-memorie over de Afgescheidenen’, die in April 1836 den koning bij een bezoek te Amsterdam ‘in handen is gespeeld’. In dit stuk, waarin de ten aanzien van de vervolgde ‘separatisten’ ietwat ‘mildere’ geest van de Amsterdamse rechtbank aan het woord trachtte te komen, om zo mogelijk ook den koning tot een zachter oordeel te bewegen, luidde § 11 ‘Er is hoogst waarschijnlijk uitzigt, dat ‘de adressanten en zoovelen (als) gereed staan om hun toe te vallen, dus ver onder het kruis nauw en vurig vereenigd, zoodra het *fiat* op het gemaakt adres door Z.M. verleend zij, staande het wijder beramen en oprigten der nieuwe kerk, in menigte partijen zich zullen scheuren, een voortgang en eene uitkomst der *nieuwsgierigheid* bij welke haar dreigen al minder wordt’. Men ziet het: de opsteller der memorie denkt nog min of meer met secte-vorming en secte-belangstelling te doen te hebben. Maar hij durft niet eens te boud spreken; hij is er nog lang niet zeker van, dat de afgescheidenen, als hun maar eenmaal de wind uit de zeilen genomen zou zijn, in hun eigen kleine kringetje de belangstelling voor sectegeest en sectedogma wel zouden zien tanen. Daarom werd dan ook in deze zelfde geheime pro-memorie óók reeds voorzien in het andere geval; gelijk b.v. blijkt uit § 12: ‘Zoo integendeel de nieuwe godsdienstvereeniging in den loop van jaren mogt stand houden, zich bevestigen en uitbreiden, daarnevens ook, gelijk het met de Herstelde Lutherse kerk zich heeft toegedragen, allengs bezadigder en rekkelijker mogt geworden wezen, zoo zal die *toekomende* tijd aan Z.M. aanleiding kunnen geven tot nieuwe maatregelen, tot zulke als de nieuwe kerk ten aanzien van (hare) verhouding tot het staats-gouvernement aan de bestaande kerken meer gelijk maken, de *gedachte waaraan echter dus verre een staatsgeheim zij’* (blz. 603, Gedenkst. d. Alg. Gesch. v. Ned., 1830-1840, V).

Wèl heeft de uitkomst deze verwachtingen beschaamd. De afgescheidenen zijn *niet* ‘rekkelijker’ geworden. Zij kònden dat ook niet Want zij hadden geen separatistisch sectebeginsel; ze waren alleen maar trouw aan de ‘schat der kerk’. Wat Luther eens, toen hij alleen stond, voor de kerk, gezegd heeft: ‘damals war ich die Kirche’, dat konden toen de afgescheidenen zeggen: zij hebben toen de zaak van de Hervormde Kerk tot de hunne gemaakt, hebben voor die kerk gestreden. Hun reformatie had geen eigen beginsel, of het moest zijn

het beginsel van den profeet Micha: het beginsel van niet-beginsel, het beginsel ‘van den beginne’. Want hetgeen ‘van den beginne was’, dat moest voor een verworden kerk weer constitutieve factor worden in den kerkopbouw, dàt was kerkherstel. De vocativus van 1834 is - en daarin ligt rechtvaardiging voor God en voor den mens - de vocativus van de reformatie: o mens, o *mens!*

II.

Zo zijn wij dan reeds ongemerkt naar ons tweede deel gekomen; wij moeten nu spreken over het *recht* der Afscheiding.

Men kan, gelijk nog onlangs van Hervormde zijde gedaan is (Ds Woelderink, De Afscheiding en wij, Maassluis 1934), de kwestie van het *recht* der Scheiding in tweeërlei verband aan de orde stellen: in *staats*verband èn in *kerk*verband.

Wat het eerste betreft, krijgen we dus te doen met de grondwet en haar uitlegging. Wat het tweede betreft, raken we aan het kerkrecht. Zowel het ius constitutum als het ius constituendum.

Wat nu het eerste punt betreft, men zal van ons in deze herdenkingsrede niet verwachten, dat we trachten zullen, een détailbeschouwing te geven inzake de vele staatsrechtelijke en grondwettelijke kwesties, die in direct verband met de geschiedenis der Afscheiding aan de orde zouden te stellen zijn. Er is over deze zijde van het vraagstuk zeer veel geschreven. Reeds aanstonds heeft, een eeuw geleden, de strijd tussen Groen van Prinsterer en Thorbecke zich met de grondwettelijke rechten der afgescheidenen, ook in hun kerkreformatie, alsook met die inzake recht of onrecht de regering in het nemen van haar bekende ‘maatregelen tegen de afgescheidenen’, ingespannen bezig gehouden. En onlangs nog heeft Dr J.C. Rullmann in ‘Antirevolutionaire Staatkunde’ daarover een zeer instructief artikel geschreven. Wanneer wij dan ook daarheen en naar andere litteratuur verwijzen, kan het onzerzijds alleen maar de bedoeling zijn, enkele opmerkingen te maken, die voor deze samenkomst zich geredelijk nog lenen.

En dan treft het ons, dat niet alleen door Groen van Prinsterer en vele anderen het recht der gescheidenen en het onrecht der regeringskringen, met name dan in beider confrontatie met de grondwet, is beweerd en betoogd, doch dat ook van andere zijde dit is gedaan. Zeer sterk spreekt hier het artikel, dat het *Handelsblad* van 28 Januari 1836 heeft gepubliceerd. Dit artikel, later opgenomen in de Gedenk-

stukken, uitgegeven door Dr H.T. Colenbrander, (1830-1840, V, 598/9), luidt aldus:

'De aanschrijving van wege den prokureur-generaal bij het hooggeregtshof aan de onderscheidene regterlijke ambtenaren, om degenen die zich van het door een koninklijk besluit gecreëerde kerkbestuur hebben afgescheiden, te vervolgen, wanneer zij van het hun in art. 193 der Grondwet gewaarborgde regt gebruik maken, is inconstitutioneel, maar zij is dit vooral om de gronden waarop zij rust. Men past toch art. 192 niet toe alsof er van *gezindheden,* maar van kerkelijke *organisatie* werd gehandeld; men handhaaft niet de Hervormde Kerk maar de besluiten *over* of *omtrent* de Hervormde Kerk sedert eenige jaren genomen. Met één woord, het gouvernement zegt niet: Ik verklaar de gereformeerde gezindheid te willen beschermen; maar: *de gezindheid, die ik beschermen wil, verklaar ik voor de gereformeerde.*

Deze gang des gouvernements is dus ongrondwettig, maar zij is ook onstaatkundig. Immers de regeering, die boven alle partijen moet verheven zijn, neemt daardoor niet alleen partij, maar klemt zich aan eene partij vast, die reeds verscheiden onberadene stappen heeft gedaan, en wier invloed aan het zinken is. Wanneer toch eene kerkelijke Vergadering zich niet voldoende kan regtvaardigen van den algemeenen blaam van onopregtheid; wanneer zij zelve openlijk verklaart *dubbelzinnig* (ofschoon, dan ook al niet *dubbelhartig),* te spreken, dan kan men zulk eene vergadering in de toekomst weinig duurzaamheid beloven. Wanneer zij daarenboven hetzij zelve door hare ondergeschikte besturen schier wekelijks de kordaatste en krachtigste jonge leeraars afzet, dan vermeerdert zij daardoor het getal harer beduidendste tegenstanders zoo geweldig, dat zij tevens haar eigen reeds wankelend bestaan ondermijnt.....

Wij achten het dus als de vordering der grondwet, dat het gouvernement, bij de aanstaande vrijvergunning der herstelde gereformeerde kerk, die vergunning niet geve aan eene nieuwe secte, welke in den zin der grondwet niet bestaat, maar als aan een van het overige deel afgescheiden gedeelte der gereformeerde *gezindheid.....*en eindelijk, dat men deszelfs gemeenten.....doe deelen in de regten en voordeelen, die de constitutie aan de Hervormde gezindheid in het algemeen verzekert.....'

De uitspraak van het *Handelsblad,* hierboven geciteerd, is kras genoeg. Het vermoeden, dat men reeds bij het lezen van dergelijke artikelen in zich opkomen voelt, het vermoeden n.l., dat ook in

regeringskringen zelf op dit punt grote onzekerheid geweest is, vindt dan ook van alle kanten bevestiging.

Bekend is, dat de Amsterdamse rechtbank milder heeft geoordeeld dan vele[1)] andere rechtscolleges. Wij herinnerden reeds er aan, dat in April 1836 een geheime pro-memorie over de afgescheidenen den koning is overhandigd. Van Maanen, de bekende minister van justitie schreef d.d. 26 Mei 1836 aan Asser, dat het stuk zeer geheim en, naar zijn mening, zelfs niet aan minister Van Pallandt, den minister van hervormden eredienst, bekend was. Hij proefde in dit stuk den geest der Amsterdamse rechtbank en zocht daarachter haar invloed. 'Er bestaat' - aldus Van Maanen - er bestaat 'eene *merkwaardige overeenkomst* tusschen de staatsregtelijke en regtsbeschouwingen, in de zeven eerste §§ der memorie ontwikkeld, en die, welke de correctioneele regtbank te Amsterdam, bij haar vonnis in de zaak H.P. Scholte c.s. op 21 April l.l. gewezen, tot grondslag van hare uitspraak heeft gelegd. Die beschouwingen ondertussen' - aldus nog steeds Van Maanen - 'waren ook reeds vroeger door de verdedigers van Scholte ter sprake gebracht bij hunne pleidooien voor het Hooggeregtshof alhier' (Gedenkstukken, 1830-1840, V, 604).

Van bedoelde pro-memorie luidde § 1: 'Er is volkomen vrijheid van godsdienstige begrippen gewaarborgd, tevens van derzelver belijdenis en openbare en gemeenschappelijke eeredienst, zoodat er buiten de godsdienstgezindten, welke tijdens de invoering der grondwet bestonden, ook andere en nieuwe zijn geoorloofd (art. der Staatswet 190 met 193 en 196)'.

Van Maanen, hierover om advies gevraagd, schreef den koning d.d. April 1836, van een ander gevoelen te zijn. Doch in de uitwerking van deze zijn 'andere gevoelens' was hij al dadelijk op het beslissende punt vrij onzeker. Zèlfs hij. *Juist* hij. Tegenover § 1 der bedoelde memorie toch wist hij slechts dit te stellen: 'Wel vrijheid van *begrip,* maar daarom nog niet van *uitwendige eeredienst.* Als laatste consequentie moge aan vrijheid van begrip verknocht zijn de vrijheid van *manifestatie,* maar de openbare eeredienst is meer dan eene manifestatie of mededeeling van begrippen, het is het in werking brengen der begrippen. De grondwet zelve behelst de *tegenstelling* van *begrip* en *eeredienst,* en het is juist om de ondergeschiktheid aan het hoog gezag ten opzigte van alle naar buiten werkende daden te doen uit-

1) Nauwkeuriger archiefstudie (b.v. van Dr. H. Kaajan blijkens enige artikelen in Utr. Kb., najaar 1934) zullen doen zien, dat vele gezags- en rechtscolleges liefst milder hadden geoordeeld.

komen, dat in art. 190 de vrijheid van begrip wordt vermeld. Dit is waar in dien zin, dat nieuwe gezindheden niet absoluut zijn geprohibeerd, doch daarom is derzelver oprigting nog niet *onbeperkt* vrij'.

'Niet absoluut geprohibeerd'.

'Niet onbeperkt vrij'.

Dat is dus een dubbele restrictie in het overigens scherpzinnig betoog van den minister van justitie. Men zou zo zeggen: de minister is in het beslissende punt wel wat al te zeer onzeker; te onzeker voor een bewindsman, die met dragonders werken wil, en met alle kracht dit wil *blijven* kunnen doen.

De in regeringskringen waarneembare onzekerheid was fataal genoeg: ze betrof de *rechtsgronden* zelf, waarop men zou kunnen vonnissen. Duidelijk blijkt dit in het tussen Van Maanen en den opsteller der geheime pro-memorie gevoerde van de zijde van Van Maanen slechts noodgedwongen voor de aandacht van den koning geplaatste debat, waarvan wij zoëven spraken. In de pro-memorie wordt blijkbaar een nieuw instituut 'gezindte' genaamd. Van Maanen blijkt het woord 'gezindheden' in gelijken zin te bedoelen; hij spreekt immers van 'derzelver *oprigting'.* Niettemin komen beide penvoerders reeds tot uiteenlopende conclusies ten aanzien van de vraag, wat de grondwet van zulke nieuw opgerichte 'gezindheden' of 'gezindten' te zeggen heeft.

Behalve de verwarring, die den pennestrijd tussen Van Maanen en zijn hem opgedrongen opponent van achteren tot een bezwarend getuigenis tegen de regering maakte, treft ook elders, wanneer andere liberale tegenstanders van de afgescheidenen aan het woord komen, de onzekere gang van het betoog. Zo b.v. in wat P. Boeles in zijn berucht boek 'Over Staatsregt, Hervormd Kerkbestuur en Separatismus', een bestrijding van Groen van Prinsterer's 'De Maatregelen tegen de Afgescheidenen aan het Staatsregt getoetst', opmerkt. Hij schrijft blz. 150, 151: 'Zij zeggen, dat zij *Gereformeerden* zijn, - ook de heer G.v.P. zegt zulks (blz. 60); hoe echter daarmede overeenkomt de bijzonderheid, dat sommigen hunner er op aandrongen, dat de aanteekening van den aan hen of hunne kinderen toegediende Doop *doorgehaald* mocht worden in de Doopboeken hunner Gemeente, - verklaar ik niet in te zien, daar, zoo ik het wel heb, de Doop zich niet zoozeer tot leden van deze of gene *gezindheid* in de Christelijke Kerk, als wel tot leden der Christelijke *Kerk* inwijdt' (155). Hier wordt tussen 'gezindheid' en 'Kerk' de onderscheiding weer anders aangegeven dan in de geheime pro-memorie en in Van

Maanen's antwoord daarop geschiedt. Natuurlijk kan Boeles' mening met die der anderen worden geharmoniseerd; maar de poging daartoe zal slechts kunnen geschieden onder gelijktijdige erkenning, dat behalve het begrip ‘gezindheid’ nu ook dat van ‘kerk’ in den nevel is komen staan. ‘Gezindheid’ wordt den énen keer met een kerk-instituut identiek verklaard, den anderen keer wordt het een onderscheiding *binnen* het kerk-instituut, tenzij men de ‘Christelijke kerk’ abstraheert van haar instituut. Bedenkt men dan daarbij, dat de verscheiden instituten in dienzelfden tijd in de onderscheiden vertogen om beurten ‘gezindheid’, afdeling (communauté) van een gezindheid, van een (den) godsdienst, van een (de) kerk heten, dan vraagt men zich bij zóveel rekkelijkheid in het spraakgebruik af, wat te denken is van een overheid, die de *kerk* - om nog eens met Barth te spreken - tegen haar zin in de reeds nader aangeduide positie van Nebukadnezar brengt, doch zich *zelf* alle uitleggende magiërs angstvallig van het lijf houdt, bevreesd, dat het anders niet meer gelukken zou, even krampachtig vast te houden aan haar eigen bepaalde opvatting van een overigens onzeker begrip in de grondwet. Een onzeker begrip? Ja, want in den loop der geschiedenis waren ‘godsdienstgezindten’ tegenover elkaar uit een oogpunt van *confessionele* onderscheiding afgrensbare, historisch geworden instituten. De overheid had evenwel *zelf* de Herv. kerk doen ophouden een *gezindheid* te zijn.

Het is dus wel een tragische verwarring geweest. Den énen keer wil men de onderscheiding tussen ‘kerk’ en ‘gezindte’ zó maken, dat de pluraliteit der instituten ermee kan verbonden worden, den anderen keer zó, dat ze er mee te verhinderen valt. En van *Het Handelsblad* zwijgen we nog maar, hoewel de klacht van dit orgaan, dat de overheid de ‘gezindheid’, die zij beschermen wil, voor de gereformeerde verklaart, te pijnlijker ironie krijgt, als men bedenkt, dat de overheid, gelijk wij opmerkten, de Herv. kerk had gebracht in een positie, waarin zij ophield ‘gezindheid’ te zijn in den aan de auteurs der grondwet vertrouwden zin des woords. Sedert het geknoei met de proponentsformule had de overheid zich gehandicapt in het zwaaien met het zwaard der grondwet. Niettemin greep zij er naar, en wachtte den raad der wijzen niet af. Nebukadnezar - die zat in de synodezaal en in het kabinet; maar Daniël was er ook, al zou het nog lang duren, eer hij aangehoord werd.

De schuldige overhaasting, waarmee de Nebukadnezars dier dagen hun onzekerheid en onderlinge verdeeldheid hebben trachten te maskeren, allereerst voor zichzelf, - heeft soms tot pijnlijke incidenten

geleid. Zo schrijft b.v. J.M. van Maanen, neef van den bekenden minister van justitie aan den minister over een audientie, die op 12 April 1837 te Amsterdam door den koning gegeven is. In den brief komt weer de Amsterdamse rechtbank om den hoek gluren. Want de heer Van Maanen klaagt over de 'hoogst mogelijke onhandigheid van onzen president van Hall (vader van Mr F.A. van Hall, den lateren minister van financiën, K.S.) bij het houden zijner aanspraak, wanneer de regtbank den Koning wordt voorgesteld.....verbeeld u dat in zijn discours de president den Koning namens de regtbank bedankt voor de beschikking van het nieuwe Paleis van Justitie, en ten slotte deze woorden zegt: "dat dáár het regt naar de wijze der voorvaderen met de meeste onpartijdigheid wordt uitgesproken", drukkende daarbij op de woorden "*met de meeste onpartijdigheid*". Al aanstonds bemerkte ik dat Z.M. zeer goed vatte waar deze woorden op doelden, en niemand onzer twijfelde er aan of zij hadden betrekking op de zaak der separatisten. De Koning was zigtbaar ontevreden, en antwoordde met bevende lippen, dat hij hoopte zich te kunnen overtuigd houden, dat het regt bij deze regtbank in alle zaken met de meeste stiptheid en onpartijdigheid zoude worden uitgesproken en gehandhaafd.....'.

Die 'bevende lippen' en dit 'discours', zijn ze na 100 jaar niet een bewijs van de al te grote gemakkelijkheid, waarmede in dien tijd is toegeslagen door de overheid? Indien de minister van justitie een ander man geweest ware, zou de historie in Nederland anders zijn gelopen. De strijd, die tegen de onderdrukking van de afgescheidenen gevoerd is, was feitelijk een worsteling tegen den minister van justitie, die niet de magiërs toelaten wilde, zijn dromen anders uit te leggen, dan hij het zelf deed. Hoe zeer deze bewindsman dan ook langzamerhand geisoleerd werd, blijkt uit een mededeling in denzelfden brief, die zoëven reeds geciteerd werd. Schrijver bericht, in de Amsterdamse rechtskringen nog eens de opinie van minister Van Maanen te hebben verdedigd, 'door zeer breedvoerig het systhema nog eens te behandelen en uiteen te zetten om de regtbank het erroneuse harer gevoelens in de zaken der separatisten aan te tonen'. 'Ik heb', zo vervolgt de auteur, 'een anderhalf uur gepleit, of liever staan spreken voor het publiek, niet voor de leden der regtbank, want dezen luisterden niet eens naar mijne redenen, gingen met elkander soms praten, en waren zeer ontevreden er over, dat ik in deze zaak zoude pleiten. Mijne pogingen zijn vruchteloos gebleken; de regtbank, zoude ik bijna zeggen, wil niet overtuigd zijn.....' (Gedenkstukken 1830-1840, V,

630). Dat deze meningsverschillen, al werden zij voor de kleine luiden van dien tijd verborgen gehouden, toch vrij diep hebben ingegrepen, moge blijken uit het verhaal, medegedeeld in den brief, weer van J.M. van Maanen aan den minister van justitie, d.d. 1 Mei 1835, volgens welk verhaal Van Hall al eens eerder bij een audiëntie (op 1 Mei 1835) tegen den koning opvallend koel geweest was en even koel door den koning was beantwoord.

Wij laten nu verder deze dingen rusten, om reeds gemelde reden. In deze herdenkingsrede kunnen wij niet verder op de kwesties van grondwettelijken aard ingaan. Het is hier de plaats daar niet voor. Wij vragen alleen maar, heden, na een eeuw, of men eigenlijk niet eens erkennen moet, dat de hand die op den rug der afgescheidenen geslagen heeft, misschien wel daarom juist zo hard sloeg, omdat hart en hoofd van wie deze hand te besturen hadden, te onzeker zijn geweest?

Evenwel, niet alleen het staatsrecht, maar ook het kerkrecht moet hier onze aandacht hebben. Zowel het in de kerk geldende ius constitutum anno 1834, als het in de kerk te stellen ius constituendum. Had ten aanzien hiervan de Afscheiding haar 'recht'?

Ons antwoord is weer, evenals bij de bespreking van ons eerste punt: men kan slechts in zoverre van een *recht* der Afscheiding spreken, indien men - naar de grondgedachte der verbondsgemeenschap, die haar redenen steeds opent met den vocativus van den profeet Micha - recht en plicht op het allernauwste aan elkander *verbindt.* Dan toch krijgt men een oog ervoor, dat in de kerk, waar Christus koning is, de belijdende christen geen 'rechten' van anderen erkennen kan, die hèm zouden belemmeren, zijn 'plicht' te doen. Want zijn eigen 'recht' is dat der gehoorzaamheid, der dankbaarheid. Is hij niet verlost, *opdat* hij dankbaar zou zijn aan Christus, en *liefhebben* zou diens huis? Zodra dan ook het in dat huis vast gestelde ius constitutum - gelijk het in de Hervormde Kerk het geval was - 'tweelingen' 'in zijn schoot' heeft, *moet* men *kiezen* en *tot kiezen nopen.* Dit is juist het frappante, dat de vaders der scheiding erop gewezen hebben, dat zij, gelijk ieder normaal mens in de kerk dier dagen, voor de vraag geplaatst waren, *wat nu eigenlijk wel dit ius constitutum was?* Twee lijnen liepen er samen; de éne betekende het 'neen' tegenover het 'ja' der andere. Het huis der Hervormde Kerk was in kerkrechtelijken zin tegen zichzelf verdeeld. Men *móest* dus tot een oplossing komen. En in het zoeken van deze oplossing had -

volgens de éne lijn, de éne helft der officiële papieren - *niemand* enig *privilege, dat anderen uitsloot van het werken voor en van het zoeken naar een oplossing.* Het *ambt der gelovigen* gold in *de kerkelijke belijdenisschriften;* men vergete niet, dat dit in de *belijdenis* is vastgelegd. Met name degenen, die heden ten dage een volksbeweging over hebben voor het 'onvervalste' *artikel 36* (!) mogen wel eens daaraan denken, dat de *officiële belijdenis* der Herv. Kerk (ius constitutum voor De Cock c.s.) het *ambt aller gelovigen* erkent, en van zijn uitoefening een kenmerk van het lidmaatschap der kerk maakt. Deze belijdenis omtrent den *plicht* en het *recht* tot bediening van het ambt der gelovigen gold als ius constitutum in 1834, al werd de handhaving daarvan factisch door de bestuursmachten tegengegaan, zodra zij de gehoorzamenden aan de oudste papieren der kerk met hen in botsing bracht. Zodra een kerkelijk instituut ten aanzien van zijn rechtsinrichting op twee gedachten hinkt, *móet* ieder - zelfs nog afgedacht van het ambt der gelovigen - zich afvragen, welke van die twee lijnen hij volgen moet. Dat is geen gereformeerd ideetje, dat weet men zelfs in de loge. Wie aan de belijdenis trouw bleef, schond de reglementen, wie aan de reglementen trouw bleef, schond de belijdenis. De wel zeer eigenaardige constellatie bracht mede, dat er *niemand* was, gelijk er óók vandaag *niemand* is, in de Hervormde Kerk, die *niet* met enige bepalingen of uitspraken in het ius constitutum in strijd kwam. In de Hervormde Kerk overtreedt nu eenmaal ieder een deel der kerkelijke 'bepalingen'. Tot het ius constitutum behoort ook de belijdenis, die inzake het kerkrecht geen angstvallig zwijgen bewaart, maar zijn grondbeginselen opneemt in den geloofsinhoud.

En nu verweet men aan de 'separatisten', dat *zij* in strijd kwamen met het geldend recht. Dat verwijt - het is nog niet verstomd - is echter zinloos, omdat zij, die het inbrachten, of inbrengen, evenzeer ermede in strijd waren, en komen. Het verschil is alleen maar, dat de één de tweeslachtigheid, de innerlijke tegenstrijdigheid, de kerkelijke oneerlijkheid *bestendigt,* zover het hem zelf betreft, en dat de ander de geloofsdaad, waartoe een deel van de eisen van het ius constitutum, immers de belijdenis, hem noopt, verricht, om zo den 'vocativus van de reformatie', waarvan de profeet Micha ons de tolk bleek, op de lippen te nemen.

Zo wijst vanzelf dat ius constitutum ons uit naar het ius constituendum. Maar daarover hebben wij na ons eerste punt niets meer te zeggen. Dat men, wijzend op het gemeenschappelijk in overtreding

zijn tegenover het ius constitutum, dan teruggrijpt naar Gods Woord, om daarmee den ban der tweeslachtigheid te breken, wie is daarover nog in onzekerheid? Het ius constituendum lag reeds vast in het ius constitutum een *'eigen'* kerkrecht was het dus ook weer niet, waarmee het recht der Afscheiding zou zijn gepretendeerd door haar woordvoerders. Echter, ook nu geldt van dit ius constitutum (eigenlijk dus re-stituendum) weer hetzelfde, als wat wij reeds hierboven stelden: het was en is een recht, dat zijn keerzijde vindt in *plicht,* een recht van niet-recht, een recht, dat slechts ligt in de noodzaak, in het: *wee mij, als ik het niet doe.*

'Op zichzelf' immers bestaat er geen 'recht' van scheiding in de kerk. Wij belijden, dat *de Zoon* Gods *zich* een gemeente vergadert van het begin der wereld tot aan het einde toe. Hij vergadert ze *voor zich,* dat is het primaire. Wee daarom elk, die Hem daarin tegenkomt, die Hem daarin tegenwerkt; wee ieder, die verstrooit, dáár, waar *Christus vergadert.* Wanneer Elia Achab ontmoet, dan is *dit* het conflict: de koning zegt tot Elia: zijt gij daar, *beroerder Israëls?* maar de profeet, zijnerzijds erkennende, dat het inderdaad een grote zonde is, Israël te beroeren, neemt het thema op, en antwoordt: niet ik ben de beroerder Israëls, maar *gij* zijt het, en uws vaders huis, daarom, *dat gij de geboden van Jahwe verlaten hebt.* Hier stelt Elia het probleem, gelijk het gesteld zijn móet: hij veroordeelt alle eigenwilligheid, die in de kerk als gemeenschap der heiligen op eigen initiatief, en op eigen gezag een breuk slaat; hij noemt het elks plicht, in de kerk te reformeren zolang het mogelijk is; hij ontkent alle 'recht' van afscheiding, *inzover de beslissing* inzake blijven-of-niet-blijven in het oude instituut *nog staat aan ons zelf;* maar aan den anderen kant houdt hij even nadrukkelijk vol, dat in de kerk de *gehoorzaamheid,* de actuele, konkrete, permanente, gehoorzaamheid, in stêe van Israël te 'beróeren', Israël *behóudt,* dat zij geneest, en reformeert. Niet Elia pretendeert een 'recht' van afscheiding, maar Achab voltrekt de 'daad' van afscheiding. Achab scheidt Elia af. De ongehoorzamen in de kerk zijn altijd de afgescheidenen. Uit ressentiment klagen ze dan ook daarna ook altijd 'de gescheidenen' aan.

Zo laten wij ook in de Afscheiding van 1834 het verwijt, dat Achab keerde tegen Elia, terugvallen op 'Achab', d.w.z. op de ongehoorzamen, op de verlaters van de geboden van Jahwe, zelf. Hebben de 'afgescheidenen', gelijk het heet, *zich* afgescheiden? Ja zeker, zal men zeggen: ze verklaren het zelf. Maar het is niet zo. Scheidde Elia zich af, toen hij het instituut van den Baälsdienst *metterdaad* weer-

stond? En de kerk ervan bevrijdde? Neen, door het valse *instituut* uitgeworpen, scheidden de afgescheidenen zich *daarvan,* zij scheidden zich *niet* van de *kerk* af. Hadden zij het gedaan, zij waren schuldig voor God, en vandaag zou het boetekleed het *enige* zijn, waarin wij treden mochten voor het oog der natie. Maar wij ontkennen ten sterkste, dat de 'vaders der Scheiding' - als men hun handelingen in een 'hoofdsom' samenvatten wil - *zich* hebben afgescheiden. Afscheiden, - dat hebben de bestuurslichamen gedaan, de trawanten van een op de kerk ingrijpend koninklijk gezag. De mensen, die vandaag een stok wilden zijn in de handen van de regering, en die morgen de regering vroegen, een stok in de handen te nemen. Men lette op het in 1835 door de Hervormde synodale commissie meegedeelde, en daarna door de synode goedgekeurde[2)] tot de regering gerichte verzoek dier commissie, om een krachtige aanschrijving uit te vaardigen aan de officieren en ambtenaren van justitie, teneinde *ook zonder afwachting van aangifte van enige contraventie tegen de bestaande wetten* met allen ijver werkzaam te zijn ter handhaving der artikelen 291-294 van het Strafwetboek van het koninkrijk. Wij gaan nu maar voorbij aan de overigens interessante opmerking van Wormser in de Nederlander van 2 December 1854, aangehaald in Fabius, Kerkelijk Leven, 28, dat dit verzoek der synode om te vervolgen, toen Wormser schreef, nog in volle kracht was. Wij zeggen alleen maar: waar de dingen zó staan, daar hebben de Afgescheidenen niet *zich* afgescheiden, doch ze *zijn* afgescheiden, slachtoffers van een gelegenheidsrecht, welks constituenten zich niet den tijd gunden, rustig de door Groen van Prinsterer naar voren gebrachte onderscheiding tussen 'recht van afscheiding' en 'recht van vereniging' te overwegen.

En wat voorts het recht der *kerk* betreft, het recht dat Koning Christus op zijn kerk laat gelden, ook ten overstaan daarvan blijven wij de oorzaak van het gescheiden zijn in de Hervormde bestuurslichamen zelf zoeken, en nergens elders. Het zijn de kerk-bestuurders geweest, die - en weer verwijzen wij naar De Cock's reeds vermelde memorie van defensie - de hun gevallige schenders van het oudste recht der kerk beschermden, en die, in naam van een de kerk opgelegd nieuw 'recht', de Elia's in hun vraag, om niet langer op twee gedachten te hinken, zelfs zonder afwachting van aangifte van contra-

2) Acta, 1835, bl. 39, 94. Wormser, geciteerd in Fabius, Kerkelijk Leven, 27, laat enkele woorden weg uit het citaat (aangifte van).

ventie met de bestaande wetten, vervolgden. Zo zijn het deze bestuurders geweest, die uit den *kerkstijl* uitgevallen zijn, die niet meer deden wat der *kerk* was, die in hoogster instantie niet meer hoorden naar de stem van het *ambt der gelovigen.* Deze bestuurders zijn het geweest, die de armoedige 'kwestie' van De Cock's voorrede voor een anti-gezangenboekje van Jacobus Klok hebben aangegrepen als motief voor zijn veroordeling, en elkaars oren stopten voor De Cock's apologie, die hen zelf beschuldigde van het in verzet komen en laten komen tegen de papieren van de kerk.

In die dagen zijn het dus de 'afgescheidenen' geweest, die, toen de bestuurders der kerk opzettelijk in gebreke bleven, te doen wat 'der kerk was', hun eigen ambt - het ambt der gelovigen - hebben bediend, naar den eis der kerkelijke belijdenis. Op dit punt krijgt dan ook het boven reeds gemelde pleit van Micha, den profeet, een nieuwe aanwendingsmogelijkheid in betrekking tot de Afscheiding.*) Eén van de fijne puntjes toch in Micha's profetische rede tegen de ontrouwe bondsgemeenschap is dit: het volk klaagt wel over zijn God, doch maakt daar zijnerzijds geen *rechtsgeding* van, - hoewel dit toch eigenlijk een directe eis is van het verbond, dat bij voorbaat alles plaatste onder het striktste *rechts*verband. Het volk - aldus Micha - klaagt wel, dat Jahwe het vermoeit, en zijn leven schade toebrengt, maar het brengt deze klacht *niet* binnen den hel-verlichten onderzoekingskring van de vierschaar van het verbond. En nu haalt de profeet dat *verzwegen* punt overeenkomstig den aard van het verbond officieel als procespunt naar voren toe. 'O mijn volk, waarmee heb Ik u vermoeid? wat voor kwaad heb Ik u gedaan? *betuig tegen Mij!'* En in dien laatsten roep: *betuig tegen Mij, rèdt* de HEERE door zijn profeet het verbond: het *rechtskarakter* van het verbond wordt weer in het volle licht gesteld. Het is een directe zonde tegen het verbond, als men - gelijk Micha's tijdgenoten zulks deden - zijn gravamina tegen de andere partij in het verbond maar laat voor hetgeen zij zijn. Verbond is geen oorkussen om op te rusten. Verbond betekent geen afstomping van de prikkels van het recht. Integendeel, - het verbond stelt den allersterksten rechts-norm en hanteert daarom den scherpsten rechtsprikkel, dien men ooit hebben kan of voelen kan. Verbond is de uiterste *rechtshandel,* juist wijl het zijn rechtsnormen ontleent, niet aan de schepping, doch aan de herschepping.

*) Vgl. voor het vervolg dezer alinea de uiteenzetting in de artt. Dolerende opmerkingen in De Ref. van 28 dec. 1934 tot 18 jan. 1935, in dit deel opgenomen op bl. 142-150, vooral bl. 146/7.

Gelijk nu Micha het volk dwingt, zijn *verzwegen* verbonds-rechts-conflicten naar verbondseis 'publiek' aan de orde te stellen in Gods presentie, d.w.z. in kerk-verband, zo is dit ook gedaan in 1834 van de zijde dergenen, die opkwamen voor terugkeer naar Dordrecht, en voor het uitsnijden van den kanker der tegenstrijdigheid en der dubbelzinnigheid in het lichaam der kerk. Al luisterde de synode niet naar De Cock's apologie, - het *indienen* en het *handhaven* ervan was niettemin zèlf een eenvoudige acte van gehoorzaamheid. Laat ons de moeilijkheden der synode en der overheid zo onbevangen mogelijk onder de ogen zien, en dus erkennen, dat de invoering der reglementen en der nieuwe proponentsformule zonder gelijktijdige terzijdestelling van de oude belijdenisschriften een z.g. *collisie* van plichten had geschapen, gelijk ook van meningen, en dat dit hun 'moeite maakte', - moet men dan niet erkennen, dat deze z.g. *'collisie van plichten'* hen des te meer begerig had moeten maken, om De Cock's apologie geheel en al recht te doen, haar òf te weerleggen, òf te aanvaarden, maar in geen geval haar dood te zwijgen op dit kardinale punt van de collisio officiorum der kerkbestuurders zelf? Een 'collisie van plichten' moet ieder pijn doen, maar allermeest de kèrk; *zij* immers belijdt, dat God één is in wat Hij wil en beveelt, en dat dus *zijnerzijds* nooit een *wèrkelijke* plicht kan *collideren* met een anderen wèrkelijken plicht: Hij *heeft* u bekend gemaakt, o mens, wat goed is. *Komt* er dus inderdaad een collisie van wat *mensen* plichten *noemen,* dan moet er een menseninzetting zijn, die Gods gebod krachteloos gemaakt heeft. Wie dan, daarop gewezen zijnde, *niet eens luistert,* ja, met bizondere zorg het punt *aan de aandacht onttrekt,* die valt *daardoor* uit den kerkstijl, negeert het kerkklimaat, laat na te doen wat der kerk is.

En wie het dan wèl doet, die verricht in de kerk eenvoudig kerkwerk. Brengt hij deze zaak ter synode, en luistert *deze* niet, dan kan hij niet verder, in het oude kerkverband.

Maar hij late door menselijke vonden zich niet verhinderen, Gods gebod te gehoorzamen.

Om deze reden is het dan ook onjuist, te beweren, gelijk door *De Heraut* van 13 October 1871 is gedaan, (vgl. C. Mulder, Proeve van inleiding op de geschiedenis der Afscheiding, Kampen, Zalsman, 1874), dat de Afscheiding *te vroeg voor de traagheid van onzen volksgeest is gekomen.* Wij stellen tegenover deze de gehoorzaamheid naar haar resultaat normerende uitspraak van den toen nog hervormden dr A. Kuyper de andere, dat *veel te laat* de traagheid van onzen volksgeest weer is opgeschrikt door de verkondiging der verbonds-

gedachte, volgens welke Jahwe juist *ter wille van* en óók *uit de oorzaak* van zijn verbond een proces voert met zijn volk. Dat had dadelijk moeten gebeuren na 1816.

Dat het *nièt dádelijk* gebeurd is, daarover zullen zij schuld hebben te belijden, die eerder hadden kunnen spreken, doch het niet deden, of die begonnen zijn te spreken, maar het niet volhielden. *Dáárover* hebben schuld te belijden de Molenaar's, en de Van Hogendorp's, en Bilderdijk, en Da Costa, en de classis Amsterdam. *Dáárover* hebben schuld te belijden, óók de 'vaders' van de Afscheiding, in zoverre misschien zij nog eerder hadden moeten spreken, dan zij gedaan hebben, gesteld, het ware hun eerder mogelijk geweest. Wat wij overigens betwijfelen.

Maar over het aan de orde stellen zèlf van den *'twist* des Heeren' *mógen* wij geen schuld belijden, hoe volhardend velen dan ook door het stellen van den eis van 'gezamenlijk schuldbelijden' de kwestie in geding pogen te ontzeilen. Want het proclameren van den 'twist des HEEREN' is de roeping van de kerk, en volgens haar belijdenis zelf concreet mandaat van het ambt der gelovigen. Dezen zijn in Christus vrijgemaakt *tot* het instituëren der kerk naar zijn bevel.

De Cock heeft dan ook niet willekeurig *zich* afgescheiden, doch gepleit tot het laatste toe. Separatistische daden heeft hij niet gedaan, noch wat de *gezindheid,* noch wat het *kerkrecht* van dien tijd betreft. Ook niet - al wordt hem dit in den laatsten tijd weer herhaaldelijk verweten -, toen hij kinderen doopte uit andere gemeenten.

Want, wat de *gezindheid* betreft, - met een 'magische' opvatting van den doop heeft De Cock's handelwijze in dezen natuurlijk niets te maken; ze bewijst alleen maar, dat de cri de conscience tegen de kerkelijke *dubbelzinnigheid* (niet door iedereen zo fijntjes onderscheiden van dubbelhartigheid) óók *onder het volk* opklonk, in dat dopen-laten bij De Cock zich openlijk een uitweg zocht, en alzo reeds lang vóór de synode het protest tegen de dubbel-zinnigheid *van de daken predikte.* De synode is voor De Cock's memorie doof geweest. Toen was ze doof voor de gehate 'factie', die in die memorie (opgesteld door Van Hogendorp) haar jaren lang gehandhaafde klachten had concreet gemaakt. En ze stopte eveneens de oren voor de weer dáárachter liggende klacht der talloze eenvoudigen, die geen tijd hadden, en geen pen, om als Van Hogendorp een memorie te schrijven, doch dezelfde klacht ophieven in het dragen van hun te dopen kind naar De Cock.

Immers, de moeilijkheid lag voor die ouders in het uitspreken van

het jawoord op de vraag, of in de kerk ‘alhier’ *de waarheid werd geleerd.* Deze ouders, meestal in hun eenvoudigheid, werden geplaatst voor den eis, dat zij in hun plaatselijke gemeente de dubbelhartigheid of dubbelzinnigheid van het kerkelijk instituut in het algemeen zouden maken tot de hunne, door het afleggen van verklaringen, die *niet* op den feitelijken toestand in hun plaatselijke gemeente klopten. Geleerde heren mogen een eeuw later bij deze ouders-in-het-verbond een magische doopsopvatting onderstellen, vermakelijke dokteraars over tot patiënt verklaarde mannen-van-stavast; maar wie de kerkelijke situatie doorziet, eert in deze ouders helden, die met al hun eenvoud de kwestie der kerkelijke dubbelzinnigheid aan de orde stelden, hoewel ettelijke proponenten daartoe bekwaam noch gewillig waren. In den laatsten tijd is van Hervormde zijde de nadruk er op gelegd, - zie boven - dat in een plaatselijke gemeente een predikant toch niet verhinderd werd, de waarheid te prediken. Nu hebben wij daartegenover hierboven reeds opgemerkt, dat een plaatselijke gemeente niet los staat van een andere, in eenzelfde instituut mede opgenomen, plaatselijke gemeente. Thans echter voegen wij daaraan nog toe, dat de *doopouders* verhinderd werden, de waarheid te zeggen ten aanzien van hun plaatselijken predikant, indien deze ambtelijk hen daarnaar vroeg of vragen moest. Die doopouders zuchtten onder de ‘collisie van plichten’, welke het ongehinderd preken mogen van de leugen in de kerk op hen als vrije leden van Christus' lichaam had gelegd. De kwestie van het dopen bij een ander moet tot *dit* vraagpunt worden herleid. ‘Een eigen theologie’? Welneen, - de roep om eerlijkheid. Nog simpeler: de weigering van een afgeperste daad-van-oneerlijkheid! ‘Hij heeft u bekend gemaakt, o *mens,* wat goed is.....’.

En wat het *kerk-recht* betreft, vergete men niet, dat de *Hervormde bestuurslichamen zelf* wel eens uit moeilijkheden zich hebben gered door een predikant aan te wijzen, die een kind had te dopen, dat niet tot zijn gemeente behoorde. Men zie hierover, hetgeen wij opmerkten in ‘De dogmatische betekenis der Afscheiding ook voor onzen tijd’.

Daarom blijft onze conclusie, dat niet De Cock *zich* heeft afgescheiden, maar dat de tot horen geroepenen, die zijn woord *niet* hoorden, zijn verdedigingsredenen voorbij gingen, en hem den mond snoerden, van hùn kant de daad van afscheiding verricht hebben. Toen konden De Cock c.s. niet anders, wilden zij althans God meer gehoorzaam zijn dan den mensen. Ze moesten de consequentie aanvaarden van de verhouding, waarin de synode hen had gebracht.

Onder dit aspect moet dan ook gezien worden de kwestie van de

vervolgingen. Over het recht van de vervolgingen, of (gelijk het euphemistisch heet) van de ‘maatregelen’ tegen de *Afgescheidenen* wordt nog maar al te vaak gesproken in de onderstelling, dat ze zich alleen en direct hebben gekeerd tegen de afgescheidENEN, d.w.z. tegen hen, die *reeds hàdden* gebroken met het bestuur der Hervormde kerk. Natuurlijk zou, stel, dat deze mening juist was, en dat dus inderdaad *alleen* de reeds afgescheidENEN vervolgd werden, dit nog niets afdoen van onze stellige overtuiging, dat de ‘maatregelen’ tegen de afgescheidenen onjuist zijn geweest, en met de grondwet, als ook met Christus' recht in Zijn kerk, ten enenmale in strijd. Maar de hele kwestie komt, voor wat de beoordeling der Afscheiding naar het *kerkelijk* recht betreft, nog heel anders te staan, wanneer men bedenkt, dat de vervolgingen in de eerste plaats niet tegen de afgescheidenen zich keerden, doch tegen wat men in het liberale jargon dier dagen noemde: de *separatisten.* En met dien naam werden *reeds lang vóór de Afscheiding* de mensen getekend, die in den geest van Bilderdijk, Da Costa c.s. hun ‘bezwaren’ hadden ingebracht ‘tegen den geest der eeuw’. Reeds lang vóór 1834, zeiden we, was de naam ‘separatisten’ in gebruik. Men vervolgde in eerster instantie niet de gesepareerden, maar de ‘separatisten’. En onder separatisten werden door de regerende clique al diegenen begrepen, die zich niet voegden onder den *hoor*dwang, die de keerzijde was van de *leer*vrijheid. De leervrijheid toch was voor de predikanten, maar de hoordwang voor de gemeente. Ieder, nu, die zich tegen de prediking van zijn plaatselijken predikant keerde, of zelfs maar naast of boven die prediking in een ‘gezelschap’ bevrediging zocht voor zijn godsdienstig besef, heette separatist. Men kan nu nog lezen, wat de heer Bergmann, gewezen ontvanger der registratie te Lier, aan den Minister van Justitie Van Maanen d.d. 8 Juli 1836 schreef over een zitting der correctionele rechtbank te Amersfoort van den voorgaanden dag. Daar stonden er twee terecht. De tweede van hen, aldus Bergmann, erkende ‘alle de daadzaken in het procesverhaal’. Hij had n.l. meer dan 20 personen in zijn huis gehad. De man verdedigde zich aldus: ‘Wij allen, die te mijnent vergaderd waren, behoren tot de Hervormde kerk, zoals dezelve bestaat en sedert eeuwen bestaan heeft; *afgescheidenen waren bij ons niet;* na den openbaren godsdienst in de kerk verzamelden wij ons sedert ondenklijken tijd in de woning van den een of anderen ingezetene der gemeente, zongen psalmen, onderhielden ons over het woord, van den kansel gepredikt, en verwachtten dan ook niet dat ons thans deze christelijke bijeenkomsten zouden verboden geworden

zijn'. Maar ook in deze zaak zag, gelijk Bergmann rapporteert, het openbaar ministerie 'eene contraventie, en eiste tegen beiden een boete van 8 tot 100 fl.' De rechtbank heeft de zaak in deliberatie gehouden. Hoe de afloop was wordt niet gemeld. Maar het incident geeft antwoord op de vraag: wat werd in die dagen als separatisme gezien? In werkelijkheid heeft de Hervormde synode van die dagen, door haar tot de overheid gerichte, boven reeds gemelde petitie, de hand geslagen aan de *kinderen van haar eigen kerk.* De naam 'separatisten' disqualificeerde de bezwaarden, ook zonder dat een breuk met het kerkgenootschap of het kerkbestuur geconstateerd kon worden. En feitelijk deden de arme stakkers niets anders, dan hetgeen nog vandaag in de Hervormde kerk gebeurt op ettelijke plaatsen. Immers, organiseert men zich niet in z.g. 'evangelisaties', teneinde in eigen plaatselijke gemeente een andere prediking te zoeken dan de plaatselijke predikant geeft? Wie na honderd jaren een billijk oordeel vellen wil, moet zich eens afvragen, wat er heden gebeuren zou, indien al die Hervormde bezoekers van de z.g. 'evangelisaties', die dus in de ogen der kerkelijke overheid van voor een eeuw rasechte separatisten, aanhangers van het georganiseerde separatisme heten moeten, gemolesteerd werden, vervolgd, uiteengejaagd met het zwaard der overheid, met inkwartiering gestraft. Er is in 1834 ingegrepen op allergewoonste rechten van velen, die nog niet van het instituut der Hervormde kerk waren gesepareerd. Feitelijk was de interventie van de overheid, om welke interventie de Hervormde kerk gevraagd heeft - zie boven - in *eerster* instantie niet een tussenbeide komen tussen het 'oude' en het 'nieuwe' instituut, doch een interventie tussen de meerder- en minderheidsgroep *binnen hetzelfde instituut.* Pas in secundairen zin is het een maatregel tegen de afgescheidENEN geworden. 'Separatisten' van die dagen zijn niet zo maar 'gesepareerden' te noemen. En *'separatisme'* mag niet vertaald worden door 'afscheiding', gelijk b.v. Prof. Dr Th.L. Haitjema doet, en met hem vele anderen.*)

Doelbewust heeft dan ook de overheid in die dagen in eerster instantie zulke *nog-niet-gescheiden* z.g. separatisten, vervolgd, ten einde voor gevreesde moeilijkheden de Hervormde Kerk te kunnen vrijwaren. Zo heeft minister Van Maanen reeds d.d. 29 Augustus 1832, lang vóór de Afscheiding een feit werd, den koning geadviseerd

*) Vgl. het artikel Prof. Haitjema, prekend over de Afscheiding in De Reformatie, 19 oktober 1934, 15e jrg. no. 3, bl. 27 (Kerkelijk Leven)

inzake een ontwerp van grondwet. Bedoeld ontwerp was in *1832 gevraagd* door den koning, ‘geheel geheim en alléén voor den koning’, hij had het opgedragen aan Cannemann, rustend staatsman, Piepers (staatsraad) en Van Royen (idem). Eén der ‘hoofdtrekken’ was geweest: ‘gelijkheid voor alle godsdienstige gezindheden’ (Gedenkst. V, 21, 113). Daarna was Van Maanen opgedragen, zich erover uit te spreken. En deze waarschuwde toen tegen de weglating, in Art. 191 der bestaande grondwet, van de woorden: ‘in het Koninkrijk bestaande’. En dan zegt hij o.m. (Gedenkstukken 1830-1840 V, 125, 126): ‘de verdediging dier uitlating in de toelichtende memorie beschouw ik.....als een fraaie theorie, maar van gevaarlijke gevolgen; - die uitgelaten woorden hebben in de tegenwoordige Grondwet de heilzame strekking om de regering op haar gemak te stellen, indien ik mij zoo eens mag uitdrukken, ten opzigte van scheurmakers, sectarissen en dweepers; de ondervinding heeft in de jaren 1816 en later, bijzonder in België, het groote nut, ja zelfs de noodzakelijkheid eener zoodanige beperkende verordening geleerd, met betrekking tot de toenmalige woelingen der Stevenisten; - *en de scheuringen, welke sedert eenige jaren ook in onze Hervormde Kerk hier en daar in ons oude vaderland worden aangekweekt en gevoed,* bijzonder ook de secten van Vijgeboom, Muller en andere dweepers uit de heffe des volks, onder de Hervormden: - die van Lehren (d.w.z. Herschell Lehren; K.S.) onder de Israëlieten, - misschien ook nog wel eenmaal de Saint-Simonisten onder de Roomschgezinden (indien ook die dwaasheden naar herwaarts mogten overkomen), zijn gebeurtenissen van eenen te verschen aard, dan dat men, zonder groot nadeel, het hierboven genoemde 184ste artikel, zooals het is opgesteld (d.w.z. zonder die woorden, K.S.) zou kunnen in werking brengen.’ En bijna vier jaar later, twee dus *ná* de Afscheiding wordt geheel in den geest van Van Maanen's twee jaren *daarvóór* uitgebracht advies gehandeld in het geval, waarover Bergmann aan Van Maanen rapporteerde. Het betrof - gelijk reeds hierboven bleek, een gezelschap van als separatist bejegende *Hervormden.*

Zulke gevallen zijn leerzaam. Ze bewijzen, dat men uit een oogpunt van regeringspolitiek de afgescheidenen niet vervolgde, wijl zij de officiële kerk verlaten hadden, doch wijl ze de overheid voor moeilijke problemen plaatsten, ook zonder dat zij zelf dat wilden, of met de grondwet in strijd kwamen. In de vervolgingen hebben gescheidenen met *niet*gescheidenen saam geleden; niet slechts de kerkelijke, doch ook de burgerlijke vrijheid was in geding. Als de overheid

niet bang geweest was voor moeilijkheden inzake haar verhouding tot andere volksgroepen, zou ze minder hard hebben geslagen op den rug van Hervormde mensen. Men leze Van Maanen c.s. anno 1832. Als de ‘separatisten’ òngehinderd bleven, zouden ook de Roomsen kunnen komen met eisen inzake ‘processiën, heiligenbeelden en andere insigniën van het ultramontaans polytheïsmus’ (Bergman aan Van Maanen, Gedenkstukken 10, V, 621). Daarom heeft, in denzelfden gedachtengang zich bewegende, de president van de rechtbank te Amersfoort in Juli 1836 Ds Budding toegevoegd, dat hij eens hierover na moest denken: stel eens, dat.....‘bijvoorbeeld de St. Simonisten of een andere secte, zulke verderfelijke beginselen belijdende, verschenen onder ons, preekten in 't openbaar de polygamie, gemeenschap der vrouwen, en meer zulke absurditeiten, denkt gij, dat het gouvernement zulks zoude moeten gedoogen, zoo zij zich maar verschansten gelijk gij achter het door u aangevoerde artikel van de grondwet?.....nochtans verlies dit niet uit het oog: die secte heeft niet minder regt als de uwe, die dispositie, en uwe gevolgtrekkingen, ook op zich toe te passen.....’

In het licht van dit alles krijgt het door Prof. Fabius aangehaalde scherpe woord van Groen van Prinsterer te dieper relief: ‘de Afgescheidenen werden ‘geëxcludeerd’. O neen; gelijk Groen van Prinsterer schrijft: ‘Het was alsof men in de afgescheidenen weggeloopene lijfeigenen zag. De Synode nam meer dan één maatregel in dien zin, en zelfs aan den Minister, belast met de zaken der Hervormde Kerk, is eenmaal een vermaning ontvallen om terug te keeren tot de *gehoorzaamheid* aan het kerkbestuur door Z.M. erkend’ (Kerkelijk leven, 27). Doch daartegenover hebben de in afscheiding gedrevenen erkend, dat in de kerk Christus' koningschap de wet mag stellen, en dat het ambt in de kerk er niet is om te heersen, maar om te dienen. Daarom heeft dan ook in de Acte van Afscheiding, en in onderscheidene geschriften uit dien tijd, het ambt der gelovigen den moed gegrepen, zich te laten gelden op zijn ‘eigen’ plaats, d.w.z. in de kerk.*) Het ambt der gelovigen is toen weer verstaan in den breden zin, waarin het in Zondag 12 van den Heidelbergsen Catechismus wordt opgevat: een vervulling van de roeping, die in de zalving met Christus Jezus gegeven is. Dit ambt der gelovigen heeft de bekende vraag: ‘waar is de scheidbrief van ulieder moeder?’ *uitgelegd gelijk het betamelijk is.* Het las daar *niet* een vergunning in, om ‘moeder’,

*) Vgl. voor het hier volgende gedeelte dezer alinea het art. Waar is de scheidbrief? in De Ref. van 4 jan. 1935, in dit deel opgenomen op blz. 150/1.

de verbonds*gemeenschap,* maar te laten zondigen tegen de huwelijkstrouw, om dan hoogstens daarover te zuchten, doch een *oproep* tot de *gemeenschap* om het werk ener (met Jahwe) ‘getrouwde vrouw’ naar eis van het huwelijksverbond te *blijven doen.* Waar is de scheidbrief? Heeft Jahwe soms zijn ‘vrouw’ *zijnerzijds* verstoten? Welneen, zij *zelf onttrok zich harerzijds,* zondigde, voegde zich niet meer ‘onder de wet des mans’. Dus wordt de *daad* geëist. Welnu, die *daad* was in 1834, neen, *niet* een afscheiding van de kerk, maar wèl van een onzalig kerkbestuur, dat de ‘moeder’ bejegende, *als had* ze een scheidbrief gekregen, als ware ze ‘vrij’. Het ambt der gelovigen heeft, naar het *recht,* dat in Christus' kerk als *plicht* is aangekondigd, de zaken der kerk uitgericht, zonder rechts of links te zien, zonder politieke bedoelingen te hebben, staande in dezelfde houding, waarin Luther sprak: hier sta ik, ik kan niet anders, God helpe mij, amen.

Dus herhalen we: er is slechts sprake van een *recht* der Afscheiding, wanneer men dat *recht* ziet als de keerzijde van den *plicht.* Er is onlangs gezegd, dat het op een ontzaglijke vergissing berust, als men het levensveld, waarop wij ons bevinden, en onzen weg hebben te zoeken, ziet als den effen bodem van een droog gelegen polder: rechte wegen, overal, weliswaar telkens een kruispunt, maar toch ook daar niet de minste moeite, om zich te oriënteren. Het leven was zó eenvoudig niet. (Woelderink, De Afscheiding en wij, 1934). Deze opmerking diende dan, om het stellen van het alternatief gehoorzaamheid - ongehoorzaamheid te wijten aan een ál te simplistische geschiedbeschouwing. Maar wij zien het anders. Het volhouden van het alternatief gehoorzaamheid-ongehoorzaamheid rust niet op een simplistische geschiedbeschouwing, doch op een eenvoudige aanvaarding van de wet van God, juist in de ingewikkeldheid van het bonte menselijke leven. En op de ontkenning van een collisie van ware plichten.

Toen dus het kerkelijk instituut de gelovigen definitief en met geweld verhinderde, *kerkelijk* te handelen, hebben de afgescheidenen krachtens het ambt der gelovigen het werk der noodzakelijkheid gedaan, dat het instituut weigerde te doen. Toen hebben zij daarin de vaderlandse kerk niet verwoest, doch voortgezet. Zij hebben zich niet bezondigd aan het valse quietisme, dat zich troost met de als een oorkussen der traagheid misbruikte en overigens filosofisch nogal bedenkelijke these, dat het *instituut* der kerk niet tot het *wezen,* maar tot het *wèlwezen* der kerk behoort, en dat men daarom een vals instituut maar dragen moet, als de meerderheid het nog tolereert. Want

zij hebben begrepen, dat het *instituut* als gegeven*heid* niet mag worden geabstraheerd van de daad, de actuele daad van *het instituëren.* God maakt geen eeuwigdurend verbond met een instituut als gegeven*heid,* doch vernieuwt dagelijks zijn verbond met de zijnen, opdat zij zich geven en begeven zouden tot den immer naar de wet zich richtenden dienst van het kerk-institu*eren:* het actief deelnemen aan den opbouw der kerk, in *alle* onderdelen van dien opbouwdienst. Dit instituëren der kerk is een roeping, het behoort tot de gehoorzaamheid, het is een stuk van ons kerkelijk *leven.* Valse leerheiligheid zegt: het is genoeg, indien in ons dorpje nog zuiver gepreekt wordt, ook al is het instituut, waaronder wij rusten, verdorven. De gehoorzaamheid echter spreekt: aan een leer, die van het leven los zou staan, geloven wij niet: het leren behoort tot het leven, - 'leren' is trouwens een *werk-woord* - en het instituëren behoort daar ook toe en daarom toetsen wij het gegeven instituut aan de roeping, die wij ontvingen inzake het instituëren.

In deze worsteling vertonen de afgescheidenen parallellie met de aanvangen van het christendom, dat in zijn missie-arbeid naast de erkenning, dat men 'beginnen' moest 'van Jeruzalem', toch ook de andere stelde, dat wie de gehoorzaamheid volgde naar de lijn der Schriften, niet een nieuwe planting stelde, maar de oude handhaafde. En in een wijd uitzicht op heel het kerkelijk organisatieleven hebben de 'gescheidenen' verantwoordelijk zich geweten voor heel de kerk en heel het volk. Als goede vaderlanders hebben zij, door de zaken van de kerk te behartigen, het gelaat van ons volksleven vernieuwd. In eenzame gevangenissen heeft weer de werkelijkheid zich vertoond van Luther's bekende woord: 'damals war ich die Kirche'.

III.

Hiermede zijn wij gekomen aan ons derde punt: de *betekenis* der Afscheiding. Eigenlijk behoeven wij er weinig van te zeggen. Hedenmiddag immers wordt over de betekenis der Afscheiding voor ons nationale leven afzonderlijk gesproken, en ook de referaten van morgen zullen de betekenis der Afscheiding doen zien. Wij zouden trouwens ook niet in staat zijn de betekenis van deze kerk-reformerende daad in zo korten tijd als ons hier gegeven is te schetsen. Men vergunne ons, met enkele losse opmerkingen te volstaan.

De Afscheiding heeft, gelijk elke daad van gehoorzaamheid en elk verzet tegen het gebruiken van valse middelen in den opbouw van

het leven der gemeenschap, sanerend gewerkt, niet slechts in de kerk, maar in heel het leven van ons volk. Haar betekenis in en voor het nationale leven kan misschien wel het beste hierdoor getypeerd worden, dat de kwade evolutie, die het regeringsbeleid van Koning Willem I als 'verlicht despoot' genomen heeft, op zeer duidelijke wijze, en op een in het volksleven diep insnijdend punt van uiterste belangrijkheid, tot staan gekomen is in haar.

Wij noemden daar Willem I 'verlicht despoot', en denken aan de prachtige studie, die Prof. A. Goslinga aan dit onderwerp gewijd heeft. De lichtzijde van het beleid der 'verlichte despoten' is, dat volgens hen de vorst er is om het volk; de schaduwzijde, dat dan ook naar hun stelregel alles vóór, doch niets *door* het volk gedaan moet worden, en - dat alleen de rede daarbij geldende maatstaf is. Prof. Goslinga bewijst, dat ook Willem I zich het ideaal der verlichte despoten voor ogen heeft gesteld; hij beroemde zich, op de wijze van zijn groten oom Frederik te regeren en heeft persoonlijk in contact gestaan met Napoleon, met wien Prof. Goslinga overeenkomst in geestesrichting niet uitgesloten acht.

Deze aldus gequalificeerde heersers nu mogen hier en daar aan kleinere groepen een vroeger haar geweigerde geloofsvrijheid hebben verleend, maar hun streven blijft, de heersende kerk te onderwerpen aan de staatsmacht. In het regeerbeleid van Willem I ziet men dezelfde tendenzen. Reeds Napoleon was begonnen, tussen de protestanten de z.g. eenheid des geloofs te bevorderen. 'Hij erkende slechts Lutheranen en Gereformeerden. De Joden vormden (naast de Roomschen, K.S.) een vierde gezindte. Maar wie niet tot de vier erkende gezindten behoorden hadden slechts een beperkte godsdienstvrijheid' (Goslinga, 16). In grote trekken bleef Willem I dit standpunt trouw: hij had trouwens de franse wetgeving, administratie en belastingen vrijwel ongewijzigd overgenomen (Goslinga, 23). De beruchte Code Pénal, in de dagen der Afscheiding de nachtmerrie van de gelovigen, spreekt hier duidelijke taal. Een nationale synode als van 1618 wenste de koning evenmin terug als de provinciale synodes; de kerk moest onder staatsmacht blijven. De procureur-generaal Philipse, spreekt in den stijl van dien tijd, als hij 'die ongelukkige herstelling van een algemeen Synode' 'de wortel des kwaads noemt', en, schimpend op 'die fraaie vergadering A^{o} 1618', de 'voorvaderen' prijst, die ervoor 'gezorgd hebben, 'dat die gebefte knapen nimmer wederom bij den anderen kwamen' (Goslinga, 36). Wel wilde de koning 'geen gedwongen vereniging der gezindten',

maar toch trachtte hij, ‘alvast de beletselen voor een vereniging in de toekomst weg te nemen (a.w. 38). ‘Die beletselen’ - aldus weer Prof. Goslinga - ‘hangen samen met verschil van belijdenis en van kerkvorm. Wat het eerste betreft, de Christenen moeten voortaan minder zien op datgene waarin ze uiteengaan dan op wat ze gemeen hebben, en, is dat niet genoegzaam, dan moeten ze krachtens de liefde, door onzen Heer en Zaligmaker voorgeschreven, de verschilpunten maar over het hoofd zien.....Nog minder dan de leer behoeft de kerk-vorm de Christenen verdeeld te houden, immers die is slechts van menselijke instelling. Men zou alvast een goede verstandhouding tussen Protestanten en Roomsen kunnen bevorderen door deelneming over en weer aan elkaars eredienst en sacramenten’ (a.w. 38). In deze woorden geeft prof. Goslinga de mening van Willem I weer. De feiten bewijzen de juistheid van deze karakteristiek. Aan Lutheranen en Israëlieten is een organisatie *opgelegd,* heus niet alleen aan de Hervormde Kerk dus. De vrijheid van beweging werd ook bij hen beknot. Op de interne regeling van hun ‘kerkelijk’ leven werd pressie geoefend. Tot hoofdbestuurders van het Israëlietische ‘kerkgenootschap’ werden mensen benoemd, die volgens Willem van Hogendorp ‘de verklaarde vijanden van hun eigen kerk’ waren. Wat de Roomsen betreft, is de droevige historie met het Collegium Philosophicum overbekend. De ‘verlichte despoot’, die de opleiding van de predikanten der protestantse kerken gaarne naar eigen inzicht geregeld zag, wilde met de Roomsen in gelijken geest gehandeld zien. Volkomen consequent was het ook, dat de kring van Bilderdijk en Da Costa, die voor de later afgescheidenen sympathie gevoelden, eveneens bezwaard was over het aantasten van de bewegingsvrijheid der Roomsen. Hoezeer de regering er op gesteld was, alles naar haar hand te zetten, blijkt uit de Gedenkschriften van Falck (224), die ons mededeelt, dat er ‘in overweging genomen’ is, *‘of men Bilderdijk storen zoude* in de lessen over de Vaderlandse Historie, door welke hij niet weinige jongelieden van den regten weg afgebracht en hen ook op andere dan geschiedkundige punten ont- en overstemde’. Falck heeft toen, daarin[3)] met Kemper eensgezind, aangeraden, ‘den geleerden kwast te laten begaan’. Tegenover de houding van verdraagzaamheid, welke Falck ten aanzien van den ‘kwast’ Bilderdijk innemen wil, staat echter het andere feit, dat naar de mening van Falck ‘een schrijven van Da Costa aan den Koning, ten geleide van

3) Noot van den uitgever der Gedenkschriften.

zeker over-orthodox, maar zeer ongrondwettig werkje' (bedoeld[4]) is: Bezwaren tegen den Geest der Eeuw), 'uit de hoogte beantwoord diende te worden'. Hij deelt mede, dat een *'daartoe ingediend ontwerp'* 'onafgedaan' bleef. Maar dàt het ingediend kon worden, tekent zeer scherp de situatie van dien tijd. Da Costa behoorde tot de 'factie'.....

En hoe is niet met de kerken in die dagen gehandeld? Wanneer in België de Stevenisten de eenheid der gevestigde kerkgenootschappen bedreigen, worden zij daar vervolgd, gelijk in het Noorden de afgescheidenen. De voorliefde voor de heersende kerk is in den grond der zaak de wil tot behoud van een willig instrument der staatsmacht. Daarom werd ook op niet in het oog lopende wijze getracht, 'met geld.....Rome's inschikkelijkheid te winnen' (Goslinga, 36). Parallel met dit streven liep de poging, om alle protestanten in één kerkverband te verenigen, en dan daarna, zo het mogelijk was, nog verder te gaan, m.a.w. om ook tussen Protestanten en Roomsen toenadering tot stand te brengen. Waar men daartoe kans zag, is ook in dien geest gehandeld, b.v. in de koloniën. Op Curaçao is 'ene Protestantse Gemeente' gevormd uit de bestaande hervormde en lutherse gemeenten; de 'secte-naam' hervormden, luthersen, moest worden afgelegd (Fabius, Kerkelijk leven, 23). En bij besluit van 7 December 1820 was een commissie ingesteld 'tot de zaken der *protestantse* kerken in Nederlands Oost- en West-Indië', zulks dan ter vervanging van de in 1815 ingestelde commissie tot de zaken der *hervormde Kerken* aldaar. Een jaar na de Afscheiding is in Oost-Indië de lutherse kerk met de hervormde verenigd. Aanvankelijk was daar nog tegenstand van de zijde der Luthersen in Batavia. Maar in het jaar, waarin de Afgescheidenen in het moederland tot de oprichting van hun Theologische School kwamen, werd in Indië de lutherse tegenstand tegen de fusie gebroken, en het besluit van '35 ook feitelijk doorgevoerd.

Alles werd dus 'gemassregelt' van boven af, in naam van het z.g. staatsbelang.

Alles, - tot de zaken der vrijmetselarij toe. De Gedenkschriften van Falck, uitgegeven door Dr H.T. Colenbrander, verhalen menige bizonderheid in dezen. Naar aanleiding van een onderschepten brief, geadresseerd aan een zekere Simarivan te Gent, die aldaar onbekend was, heeft Graaf de Thiennes, minister van Willem I, den koning een rapport uitgebracht, omdat gebleken was, dat er tussen het Groot-

4) Volgens noot 4 van den verzorger der Gedenkschriften.

Oosten van Frankrijk en een loge in Gent gecorrespondeerd werd op een wijze, die oorzaak van nadenken gaf. Hadden niet de franse loges vaak revolutionaire gevoelens verbreid? En was ook thans niet de invloed van het franse Groot-Oosten gevaarlijk? Vooral niet door den invloed van Joseph Buonaparte? De Thiennes dringt daarom aan op een verbod van correspondentie met het franse Groot-Oosten. Ruim een jaar later (1 Juni *1816!*) komt Falck weer op de zaak terug. Hij weet, dat de vrijmetselaren den volgenden dag een Groot-Oosten zullen houden, ter benoeming van een nieuwen grootmeester. En, om nu invloed te kunnen krijgen op den gang van zaken, meent, gelijk Falck mededeelt, 'de heer Bijleveld, dat het daartoe nuttig is, dat Prins Frederik Hendrik wordt voorgedragen'. De Koning antwoordt 2 Juni 1816, dat zijn grootvader ook vrijmetselaar geweest is, en dat hij daarom geen zwarigheid ziet, dat Frits het ook worde; het kan immers 'een nationaal voordeel zijn', 'indien op die wijze de loges van het gehele land verenigd worden onder een generale directie, en de Zuid-Nederlanders op die wijze onttrokken worden aan de opperheerschappij van het Parijse Groot-Oosten'. Weliswaar weet de koning niet, of Frits 'grote genegenheid heeft het ligt te zien', maar dit was al gebeurd, in Berlijn. (Gedenkschriften Falck, 402-404, 195). In dit alles zal ook gerekend zijn met de oproerige beweging in Gent, 1815, en met een artikel uit den Spectateur Belge, waarin naar hereniging met Frankrijk werd gestreefd (Gedenkschriften Falck, 381).

De belgische kwestie zat trouwens ook achter de onderwijsregeling, waarover wij straks nog iets zullen zeggen.

Hoe ver de 'verlichte despoot' zijn idealen zich uit liet strekken, blijkt uit een door Goslinga (38) gememoreerd vertrouwelijk schrijven van den koning aan de ministers uit 1827, waarin de hoop werd uitgesproken, 'dat men met medewerking van den pauselijken stoel tot een betere wereldorde zal kunnen komen. De vorsten van Europa, tot een Areopagus verenigd, onder voorzitterschap van den Paus, moeten trachten zulk een toestand te scheppen, dat het met alle wapengeweld voor goed uit is'.

Zo werden de zaken van kerk en godsdienst dienstbaar gesteld aan het verkrijgen van staatkundige verlangens. Bekend is ook, inzake de fusieplannen, wat W. Broes geschreven heeft (vgl. mijn 'De dogmatische betekenis der Afscheiding').

Welnu, het is de eer geweest van de afgescheidenen, dat zij door hun aan Gods wet naar hun geweten trouw blijvende houding, de fusiedromen van de regering definitief hebben verstoord. In dien tijd

zijn er twee groepen geweest, die wisten wat zij wilden: de Roomsen in het Zuiden, de afgescheidenen in het Noorden. Eerstgenoemden echter hebben de volkseenheid helpen verscheuren, de afgescheidenen hebben ze bevorderd, zover het aan hen stond. Mr Mackay, aangehaald in Fabius a.w. 21, heeft geschreven dat ‘de gehele uitvoering der daarstelling van een algemeen Protestants Genootschap’ niet heeft mogen gelukken. Waarom niet? ‘Men begon van een andere zijde wakker te worden en de Afgescheidenen staken de hoofden zodanig op, dat men niet verder durfde gaan’.

Men was overigens al zeer ver gegaan met dit plan der algemene protestantisering. Fabius a.w. 20-21, herinnert er aan, dat Ds van der Hoeven (Remonstrant) in den Dom te Utrecht moest preken en Ds Dermout (Hervormd) in de Remonstrantse kerk te Rotterdam. De hoogleraar Kist preekte in de remonstrantse Kerk te Amsterdam, daartoe uitgenodigd door den Remonstrantsen Kerkeraad ‘om ene nauwere aansluiting der onderscheidene *afdelingen* in de Hervormde Kerk te helpen bevorderen’ (hoe zou niet voor zulke mensen de oproep tot terugkeer naar Dordrecht het schrikkelijkste zijn, wat zij horen konden?). Tussen de hervormde en evangelisch-lutherse synode was reeds contact gelegd; men nodigde elkaars leden uit tot bijwoning van de zittingen; de grondwet van de hervormde Kerk werd model voor die der evangelisch-lutherse (Fabius, 21).

Dat nu de Afscheiding zulke dromen der regering wreed verstoord heeft, is haar pioniers wel heel kwalijk genomen, maar het heeft toch, gelijk na honderd jaar te constateren valt, het leven van het Nederlandse volk weer die mogelijkheid van nationalen opbloei gegeven, welke ieder zal moeten erkennen als van de grootste betekenis, ook voor den troon der Oranje's zelf, en voor de waarachtige eenheid der natie.

Wij noemden reeds even de schoolkwestie. Daarover wordt morgen nog afzonderlijk gehandeld. Wij stippen dus alleen maar aan, dat ook de school door de regering gebruikt werd ter bereiking van haar reeds aangeduide bedoelingen. Haar gemengd karakter maakte haar ‘al spoedig over 't algemeen slap-Protestants’ (Goslinga, 44); ‘het lezen van den bijbel geraakte meer en meer in onbruik. Van regeringswege werd dit bevorderd, ook al in verband met de vereniging met België. De overgrote meerderheid der gezamenlijke bevolking was nu Rooms, en haar ten gevalle werd de school in het Noorden al meer ontdaan van datgene, waarop de rechtzinnige Protestant in de opvoeding zijner kinderen prijs stelde. Het Christelijke van de school

werd zo algemeen, dat ook Joden van het openbaar onderwijs gebruik konden maken en dat ook inderdaad wel deden. Die onderwijzers, welke nog aan de rechtzinnige belijdenis vasthielden, werden veelszins bemoeilijkt, terwijl het oprichten van bijzondere scholen zo goed als onmogelijk was' (Goslinga, 44). Ook op dit punt heeft de Afscheiding den geest des tijds gebroken. 'Door de Afscheiding kwam, naar De Bosch Kemper en Franssen van de Putte, de ontevredenheid over het onderwijs-monopolie der regering aan het licht'. Het verband tussen de Afscheiding en den schoolstrijd kwam ook in het adres van de zeven Haagse heren uit (Goslinga, 44, 56).

Wij zien er nu maar van af, nog andere speciale terreinen aan te wijzen, waarop de Afscheiding betekenis gehad heeft; wij zouden slechts vooruitgrijpen op hetgeen nog vanmiddag en morgen komen moet. Over heel de linie - zo besluiten wij - is de Afscheiding een sanering van ons volksleven geweest. Het is van de grootste betekenis, voor *'heel de kerk en heel het volk',* wanneer in het volksleven een pleit tegen kerkelijke dubbelzinnigheid en staats-tyrannie voert tot een aan dit pleit zelf getrouwe *daad.* Want daardoor komt er weer plaats voor gezonde verhoudingen, en voor een leven, dat uit eigen immanente geloofskracht zich in eigen stijl ontplooit. Wie na een eeuw de gevolgen overziet, die de Scheiding nam, of den loop van de kerk der Scheiding tot aan 1886 nagaat, zal den rijkdom erkennen van wat uit de Afscheiding aan het Nederlandse volk is toegekomen aan nieuwe kracht, jong initiatief, zuiverder levensopenbaring. 'De partij van het juiste midden', welker plan volgens een artikel van Mackay in 1847 (Fabius, 20) 'alle positieve waarheid bestreed en vrijheid verlangde voor wettige verkondiging van anti-hervormde beginsels en wegwerping van de belijdenis als menselijk stelsel' is in dit haar pogen gestrand op dit aanvankelijk als nietswaardig beschouwde troepje 'ellendelingen' en achterlijke 'dwepers'. En daarin is tevens de Hervormde Kerk bewaard gebleven voor den totalen ondergang van het in haar sluimerende leven.

Groen van Prinsterer immers heeft scherp maar juist gezegd: 'het is een gevolgtrekking van den eis ener algemene verdraagzaamheid in ene Kerk die den naam van Gereformeerd en Christelijk behoudt, dat ten laatste iedereen, behalve de Gereformeerden, Gereformeerd, iedereen behalve de Christen, aldaar Christen kan worden genoemd; dat, ter handhaving der onbekrompenheid der Kerkgemeenschap, de Gereformeerde en de Christen, uit de Gereformeerde en Christelijke

Kerk, als voor haar te exclusief zijnde, geëxcludeerd wordt' (Het regt der Hervormde gezindheid, 125). En Fabius (a.w., 26), deze uitspraak citerende, merkt zijnerzijds op: 'men vervolgde uit 'verdraagzaamheid'. Uit het begrip van verdraagzaamheid in den geest van Thomasius. Uit die opvatting van verdraagzaamheid, welke aanneemt, dat vele wegen naar den Hemel leiden, en, onverdraagzaam noemt de leer omtrent Jezus Christus: 'de zaligheid is in geen anderen.....'.

Daarom heeft ook de Hervormde Kerk zelf aan de Afscheiding bizonder veel te danken. Te meer, omdat zij de vruchten plukt van den offerzin, dien de z.g. gescheidenen aan den dag hebben gelegd, toen het er nog op aankwam, het hoofd te bieden aan een het geweten knechtende regering. Wij bespraken reeds den naam separatisten, en vermeldden, dat onder dien naam werden saamgevat ook zeer velen, die er niet aan dàchten, de Hervormde Kerk te verlaten. Nu voor het laatst: de hedendaagse Hervormde kerk heeft zich, om in den stijl van 1834 te spreken, in het separatisme vastgelegd. Indien zij reeds separatisten zijn, die tegen den hoordwang zich trachten schadeloos te stellen, dan is de Hervormde kerk, waarin thans de éne groep 'evangeliseert' tegen de andere, en waarin de éne kapellen sticht tegen de andere, die het kerkgebouw nog in bezit neemt, een huis van *georganiseerd separatisme* geworden. Dat dit gebeuren kon, moge den haastigen ijver remmen van hen, die menen, de separatisten van 1834 te mogen veroordelen. Zij zelf zijn separatisten volgens den stijl van wie in 1834 (later op verzoek van de Hervormde synode) de separatisten hebben vervolgd. Deze herinnering moge hen, zo vaak zij 'separatistisch' samenkomen zonder van dragonades hinder te hebben, tot dank stemmen jegens degenen, die de boete hebben betaald, en gevangenisstraf hebben verduurd, om zichzelf, *maar ook hun,* deze burgerlijke vrijheid te veroveren. En voorzover de Afscheiding een strijd was, die niet bedoelde een vrijheidsgoed op *mensen te veroveren,* doch een gehoorzaamheids*plicht* jegens *God* te vervullen, moge haar betekenis worden erkend door allen, die met ons geloven, dat het doen der geboden 'een groten loon' heeft, het loon ook van *nieuwe* eenheid en van nieuwe scheiding. Een eenheid, en een scheiding, welke zuiverder criteria volgen. De Acte van Afscheiding was ook een acte van wederkering; zij strekte zich daarin uit tot allen, die eenzelfde geloof zouden willen zijn toegedaan, zich bereid verklarende, met hen saam te wonen.

Zo heeft zij dan ook voor deze laatste bereidverklaring, welke

niemand vergeten moge, de lijn van het Pinksterfeest doorgetrokken; de lijn der wetsbetrachting in gehoorzaamheid, d.w.z. in evangelische *vrijheid,* heeft ze ongeacht de gevolgen doorgetrokken.

Wanneer wij dan ook op dezen historischen dag ons afvragen, hoe het verder zal gaan met de aftekening der kerkelijke grenzen, dan wagen wij ons niet aan een profetie. Slechts houden wij ons overtuigd, dat een nieuwe grensaftekening komen zal, zodra de hoge ernst weer overwinnen zal, de ernst van een zuiver willen zien en een zuiver willen leven. Thans zijn er onder degenen, die zich naar de belijdenis noemen, velen, die niet slechts de Drie Formulieren niet geloven, maar die zelfs, strikt genomen, de twaalf artikelen niet meer kunnen aanvaarden, laat staan ondertekenen. De dubbelzinnigheid in de methode van den kerkopbouw, of van het kerkherstel is nog niet gebroken.

Zo klinke dan als laatste woord op dezen herdenkingsdag tot wie binnen en buiten zijn de stem van Micha, met den vocativus van de reformatie: ‘Hij heeft u bekend gemaakt, o mens, wat goed is; en nu, wat vraagt de HEERE van u, dan recht te betrachten, en goedheid lief te hebben, en ootmoedig te wandelen met uw God?’

Vragen inzake de kerk*)

In het algemeen kan ik niet op vragen antwoorden in ons blad. Er komen er meer dan ik beantwoorden kan. Mijn ruimte is niet onbeperkt, mijn tijd nog minder; en beide moet ik kunnen overzien.

Een enkele maal echter heeft een vraag algemeen belang. Dan kan ik soms er op ingaan.

Zo schrijft een predikant mij o.m. het volgende (ik breng enkele cijfers aan, die naar het antwoord verwijzen):

Over 't algemeen lees ik uw artikelen in ‘De Reformatie’ met veel instemming. Ik ben zeer dankbaar, dat we in deze tijd van ‘onzakelijkheid en vlucht voor het concrete’ in uw methode van polemiek voeren het tegendeel zien.

Ook met uw beschouwingen over de kerk, ben ik geneigd geheel mee te gaan.

Hier liggen voor mij nu echter twee moeilijkheden, die ik graag eens in ‘De Reformatie’ behandeld zag.

1e. De kwestie van ‘wettig kerkinstituut en erkenning van de doop van andere ‘kerken’. U hebt wel eens iets daarover geschreven, maar zeer terloops (als ik mij niet vergis). Ik weet dat meerderen hiermee zitten, en dat enkele artikelen over deze zaak ook hun zeer welkom zouden zijn. 1)

2e. Wij hebben de Gereformeerde Kerken te erkennen als het wettig kerkelijk instituut (het alleen-recht-van-bestaan-hebbende). 2) Sluit dat niet in, dat gelovigen uit andere ‘kerken’ zich bij ons behoren te voegen (cf. art. 28 Gel. Bel.)? Sluit dat (en hier gaat het voor mij om!) ook niet in, dat op plaatsen, waar een ‘afgescheiden’ kerk was in 1886, de broeders, die met het Herv. Instituut braken, zich aanstonds bij die wettige kerk hadden moeten voegen (gelijk ze dat al eerder hadden behoren te doen)? 3) Toen, in 1886, was er toch ook de tegenstelling: Afgescheiden kerk, wettig instituut, tegenover het onwettig instituut der Herv. Kerk? Men kan hiertegen toch niet aanvoeren: de dolerenden moesten eerst proberen de Herv. Kerk tot reformatie te brengen? 4) Want, 1834 was er geweest, en de

*) De Reformatie, 14 december 1934, 15e jrg. no. 11, bl. 90/1 (Kerkel. Leven).

geschiedenis van na 1834 was er de bevestiging van, dat de Afscheiding een werk Gods was, en dat de Herv. Kerk weigerde voor het Woord van God te buigen.

Ja, sluit het genoemde principe voor het *heden* niet in, dat wij eigenlijk tegen de Geref. broeders in de Herv. Kerk niet mogen zeggen: 'Ga in gehoorzaamheid leven op de plaats, waar ge u thans bevindt' maar.....gehoorzaamheid aan Gods Woord betekent voor u, dat ge u voegt bij ons, als de wettige openbaring van de kerk van Christus? 'Ge zijt op de *verkeerde* plaats kerkelijk!' 5)

Van onze zijde wordt vaak de stelling verdedigd: men mag een kerk waarin men geboren is niet verlaten, zonder pogingen aangewend te hebben om die kerk, waar ze verbasterde, tot reformatie te voeren. En natuurlijk ben ik het daarmee van harte eens, wanneer men aanneemt, dat er naast de bewuste kerk, waarin men geboren is, geen ander, wettig instituut staat (reformatie van 1517 o.a.). Maar, wanneer er nu op een plaats een *wettig* instituut *is,* staat de zaak dan niet zo, dat wie nog niet tot dat wettig instituut behoort, zich er ten spoedigste 6) bij moet voegen, en de roeping heeft onverwijld met het onwettige instituut te breken? 7) Men mag wel liefde koesteren voor de dwalende broeders in het onwettig instituut, maar toch niet voor het onwettige instituut zelf? Wel liefde voor de gereformeerde broeders in de Herv. Kerk, maar niet voor die kerk zelf, die toont dag aan dag, geen 'kerk' te willen zijn? 8)

Post-scriptum:

Uw citaten uit Calvijn (in uw polemiek met Prof. Hepp) (geen tweede kerkelijk instituut oprichten als er nog een 'dragelijk is', - dus zeker niet, als er een wettig is) hebben mijn moeilijkheden t.a.v. de methode der doleantie nog vergroot! Er is toen toch een tijdlang op de meeste plaatsen tweeërlei instituut geweest - dat der afgescheidenen, en dat der dolerenden. Welk was het *wettige?* 9)

Tot zover de brief.

Hieronder enkele opmerkingen ten antwoord:

1) We 'erkennen' óók den doop van *niet-kerken* (darbisten b.v.). Een bewijs, dat het nalaten van een weder-doop nog niet insluit de erkenning der ambten, als van Christus' wege ingesteld, doch hoogstens van het ambt der gelovigen, dat, gehoorzaam tot een zekere grens, niet verder kwam in de gehoorzaamheid. Pluriformiteit der kerk en catholiciteit van het christendom zijn te onderscheiden.

Overigens: eerst de grote lijnen trekken, en dan conclusies trekken inzake onderdelen van het vraagstuk.

2) Alleen - HIER - recht van bestaan hebbende.
3) Neen, - ieder moet vandaag proberen in eigen huis te reformeren. De Acte van Afscheiding beloofde eenheid te zullen zoeken met de hervormde kerk, zodra DEZE zou wederkeren tot den waarachtigen dienst des Heeren.
4) M.i. kan men dat wèl beweren. Ik zou 't vandaag nog niet anders raden aan de hervormde gereformeerden. Laat ieder de kerk, waarin hij is, dwingen tot een ‘Entscheidung’. Het is vermoeiend, zeker. Maar God dienen maakt altijd moe, al geeft het ook daarin rust.
5) Zeker, de plaats is verkeerd. Maar Christus vergadert; wij kunnen zijn wegen Hem niet voorschrijven, doch moeten alleen maar gehoorzaam achter Hem aankomen. Al is de doleantie niet in staat gebleken het hervormde instituut om te zetten, wie durft beweren, dat een volgende doleantie het roer niet zal omwerpen?
6) Ten spoedigste - d.w.z. door directe gehoorzaamheid, hetzij alleen, hetzij gezamenlijk in een *publieke* worsteling. Wie de Herv. Kerk van heden door zulk een worsteling zou helpen in het ‘wederkeren tot den waarachtigen dienst des Heeren’ is, als het instituut veranderd is, daarmee in de wettige kerk teruggekeerd, want (zie onder 3) dan zou de hereniging met de Gereformeerde Kerken dadelijk geschieden. Zouden deze laatste dat niet willen, dan hielden zij zelve op de wettige kerk te zijn.
7) Als dit geplaatst is voor de consequentie. Een nieuwe constellatie kan voor een nieuwe actie nieuwe mogelijkheden bieden.
8) Zeker, zeker; maar hoe velen plaatsen haar voor de ‘Entscheidung’, behalve dan op papier?
9) In zulke gevallen treden *beide* instituten ‘in de crisis’. Om wettig te blijven, moeten ze dadelijk begeren naar elkaar toe te komen. Aan deze begeerte en aan het ondernemen van pogingen tot haar verwerkelijking, hangt de wettigheid af. Zou het nieuwe instituut (1886) wèl willen, en het oude (1834) niet, *dan* zou het *oude* ophouden wettig te zijn.

M.i. klopt dit alles volkomen met de tot nu toe ontwikkelde gedachten. De vraag inzake 1886 is mij al vaker gesteld: daarom grijp ik deze gelegenheid gaarne aan, om met een enkel woord mijn mening op dit punt toe te lichten en concreet te maken.

Nog eens: vragen inzake de kerk*)

Gewoonlijk komt van de ene vraag, beantwoord zijnde, de andere. Dat is dan ook de reden, waarom ik voor een vragenbus benauwder ben dan voor een menigte andere verschrikkingen des levens.

Evenwel, nu ik eenmaal de vragen van verleden week beantwoord heb, wil ik even vervolgen, en één onzer trouwste lezers antwoorden op een vraag, die hij naar aanleiding van mijn antwoord, in het nummer van verleden week een anderen lezer gegeven, mij zoëven stelde.

Vrager meent, dat uit mijn redenering van verleden week dit volgt:

'als de vereniging van 1892 niet geschied was, dan zouden de dolerenden van 1886 de wettige voortzetting van de kerk zijn geweest'; -

en roept dan uit: 'Neen'.

Maar zó heb ik het niet gezegd. Naast de verleden week gegeven concrete toepassing van den toen gestelden algemenen regel, geef ik ook de volgende:

'indien de "dolerenden" *niet* begeerd hadden, saam te leven met de uit de afscheiding voortgekomenen, zouden zij nimmer *hier* in Nederland een wettige kerkformatie zijn geworden'.

Daarom zei ik dan ook, dat in gevallen als het verleden week bedoelde, men *elkaar* in de (niet 'een') crisis brengt.

Voorts: mijn correspondent concludeerde uit mijn brief: 'dan zouden we allemaal naar de Hervormde kerk terug moeten', en voegt eraan toe: 'feitelijk naar de Roomse'. Hij vindt dit niet juist want z.i. moeten de hervormden tot ons komen.

Ook hier schijnt het verschil me niet al te groot. Immers, zodra de Herv. Kerk zich bekeert tot de gehoorzaamheid, is zij de Herv. Kerk van nu (dat instituut) niet meer; bovendien: de Geref. Kerken zijn de voortzetting van de oude vaderlandse kerk; vervolgens zodra er twee gehoorzaam zijn, trekken ze naar elkaar toe, want dat behoort tot de gehoorzaamheid, vooral als ze pas gelezen hebben de slotverzen van het boek Jona; eindelijk: als er een zoon is, die eerst zei:

*) De Reformatie, 21 december 1934, 15e jrg. no. 12, bl. 98/9 (Kerkel. Leven).

ik ga niet, en die tenslotte toch ging, dan verblijdt zich de Vader, dus ook elke andere zoon, die 'bij' is.

In dien geest schreef ik dan ook indertijd in 'De Reformatie' met betrekking tot de Chr. Geref. Kerk. Zodra deze zich toch wil bekeren, wil ik niet de dagloner zijn, die tot den heer zegt: ik heb 3 uur, 4 uur, 5 uur langer gewerkt in den wijngaard, dan deze laatkomer, noch de oudste zoon uit de gelijkenis, die misschien binnen gekomen zou zijn, als zijn broer ook hem excuus gevraagd had. Ik houd het met de Acte van Afscheiding: gemeenschap willen oefenen met de Herv. Kerk, als ze terugkeert en met elke andere gemeenschap, die.....enz.

'De hele kudde nog eens naar buiten', o confessionelen![*)]

We hebben in het hoofdartikel van verleden week gesproken over de parabel van Huber, gelijk die door Ds Groot Enzerink in de bekende confessionele Afscheidings-herdenkings-redevoeringen was oververteld, en aan het geweten aangedrongen.[**)]

Dat was de eis.

Nu spreken we eens even over de *daad,* die den eis getrouw moet zijn.

Is men *bereid* tot die dáád?

Hoort, en leest.

In 'De Gereformeerde Kerk', orgaan der confessionelen, komt een merkwaardig ingezonden stuk voor. We verblijden ons er over, want we zien er een bewijs in, waarvoor we dankbaar zijn, dat we niet voor niets schrijven.....vóór de wáre eenheid. Het stuk luidt als volgt:

> Geachte Redactie,
>
> In verband met het bezwaar dat Junior in uw blad van 24 Januari aanvoert tegen de oproep 'Aan alle belijders der Gereformeerde religie in Nederland, niet behorende tot de Gereformeerde Kerken', zou ik gaarne de aan-

*) De Reformatie, 22 februari 1935, 15e jrg. no. 21, bl. 174/5. Wij geven dit artikel en de volgende hiermede samenhangende artikelen hier een plaats, omdat dr. A.L.C. Kromsigt in haar tweede citaat van prof. Schilder verwijst naar het artikel Vragen inzake de Kerk. Het eerste citaat is uit het artikel De Vocativus van De Reformatie, ook in 1834, vgl. Verzamelde Werken, De Kerk, I, bl. 375 v.v.

**) Vgl. de hoofdartikelen-serie Kerkelijke gedeeldheid en Verbondsgehoorzaamheid, De Reformatie, 15e jrg., vanaf 15 februari 1935; vooral bl. 161. De serie wordt hierna verwerkt bij den her-druk van de brochure 'Ons aller Moeder', ann oDOMINI 1935. Vgl. bl. 153 van dit werk.

dacht willen vestigen op wat prof. Schilder schrijft in ‘De Reformatie’ van 12 October en 14 december.
Daar lezen we: ‘Laat elk Hervormd kerklid, elk Hervormd predikant, doen, consequent doen, wat hij houdt voor de daad van kerkelijke gehoorzaamheid. Dan komt er reformatie’ (12 October, p. 10). ‘Ieder moet vandaag proberen in eigen huis te reformeren.....Laat ieder de kerk, waarin hij is, dwingen tot een “Entscheidung”. Het is vermoeiend, zeker, maar God dienen maakt altijd moe; al geeft het ook daarin rust.....Al is de doleantie niet in staat gebleken het hervormde instituut om te zetten, wie durft beweren, dat een volgende doleantie 't roer niet zal zien omwerpen.....door directe gehoorzaamheid.....in een *publieke* worsteling. Wie de Herv. Kerk van heden door zulk een worsteling zou helpen in het “wederkeren tot den waarachtigen dienst des Heeren” is, als het instituut veranderd is, daarmee in de wettige kerk teruggekeerd.....dan zou de hereniging met de Gereformeerde Kerken dadelijk geschieden. Zouden deze laatste dat niet willen, dan hielden zij zelve op de wettige kerk te zijn’ (14 Dec., p. 90).
En ik denk, dit lezende, aan wat Dr Hoedemaker schreef (De Congresbeweging, 1887):
‘Er komt een ogenblik in het leven van “een opziener”, waarin hij, hetzij als lid van den Kerkeraad, hetzij als lid van een Bestuur tot zichzelven zegt: Neen, nu *kan* het niet langer! Ik *kan* niet getuigen, dat deze man onberispelijk is in belijdenis en wandel. Ik *kan* deze leden niet inschrijven, deze attesten niet afgeven, deze bespotting van het heilige niet verdragen! Dan staat ook hij voor het dilemma: “buigen of uittreden! gehoorzamen of afgemaakt worden!” - Ene belijdenis te vragen, en volstrekte vrijheid te geven aan ieder om te belijden wat hem behaagt; tot de bediening des Woords of de regering der Kerk te roepen, en het geheel van de beleefdheid te laten afhangen, of men al of niet tegen dat Woord wil ingaan, of men ook soms de regering (in geestelijken zin) tot ene bespotting wil maken, is eenvoudig ene dwaasheid, op Bijbels standpunt een verwerpen van Christus en Zijn gezag’ (p. 25); ik denk aan zijn verzuchting:
‘Welke getrouwheidswaan wordt nog altijd bij broeders in de bediening gevonden! “Ik sneuvel op mijn post”, zo spreekt men dan. “Dit zal ik niet doen, en dat zal ik laten”, enz., enz.’ (p. 63) en aan zijn roep om de grote worsteling:
‘Een voor één aangevallen en neergesabeld! De vijand wenst niets liever! Maar als de bezielende kracht van de grote Godsgedachte in u vaart, die u doet gevoelen, dat gij één zijt, één lichaam, één Hoofd, hebbende één belang, zó één, dat gij in ieder lichaamsdeel door een giftige pijl *dodelijk* kunt worden getroffen, dan denkt gij anders, dan blijft gij niet op uw post, maar loopt gij te wapen, niet onder een eigen gekozen opperhoofd, maar onder Jezus zelf, den Koning zijner Kerk, wiens banier gij opheft en in wiens naam, in wiens kracht, op wiens bevel gij wenst te strijden, en *aan wien gij bereidt zijt de uitkomst van dezen strijd over te laten!’* (p. 63).
Leiders, ligt hier niet voor u een grootse taak?
Met dank voor de plaatsing.
A.L.C. KROMSIGT.
Warnsveld, 31 Jan. 1935.

Natuurlijk ben ik blij met dit ingezonden stuk. De geachte schrijfster vergunne mij de opmerking, dat zij niet *geheel* terugslaat op mijn opmerking. Zij toch schrijft boven haar artikel het opschrift (en zo

dit niet van haar zelf, dan toch aan het slot) van ‘een taak voor *leiders’.* Maar ik noemde, behalve dezen ook *‘elk* Hervormd kerklid’. Want ik geloof aan het ambt der gelovigen, ook het ambt van inzendster.

Horen we nu, wat de Redactie van het blad, Dr J.Ch. Kromsigt de inzendster ten antwoord geeft:

Welke taak?

Het doet mij genoegen, hier mijn waarde nicht, Dr A.L.C. Kromsigt, de naamgenote van mijn onvergetelijke Moeder, te begroeten. Gaarne ging ik uitvoerig op haar opwekking in. Daartoe ontbreekt mij nu echter tijd en plaats.
Nu alleen dit:
De beginselen van Hoedemaker, op wien zij zich beroept, beginnen blijkbaar in onze dagen almeer door te werken en te drijven tot daden, men denke op kerkelijk gebied aan niet meer te stuiten bewegingen als Kerkherstel en Kerkopbouw. Ook op politiek gebied komt er mede naar aanleiding van het optreden van de N.S.B. roering en beweging in zijn richting. Van harte hoop ik, dat ook haar oproep stuwkracht geeft.....*in die richting.*
Of 't dan juist is om aan een citaat uit H.'s geschrift toe te voegen (als van geheel gelijke bedoeling) één citaat uit een blad, waarin Hoedemaker nog onlangs als ‘een draaibord’ den volke werd voorgesteld en men met Dr de Wilde, die hem van dien laster zuiverde, zelfs niet discussiëren wil, - meen ik te moeten betwijfelen. Over het al of niet gegronde van dezen twijfel kan ik me echter niet direct uitspreken, daar van ‘De Reformatie’ ons niet geregeld een ruilnummer wordt gezonden. 't Valt niet mee uit een enkel artikel en citaat iemands bedoeling terstond te doorgronden. Alleen - 't schijnt mij toe, dat uit Prof. Schilders woord mij tegenklinkt een individualistisch independentisme, dat vierkant staat tegenover Hoededmakers principieel antiseparatisme, wijl het niet genoegzaam rekent (op de manier van het liberalisme) met het *organisch* geheel zowel van volk als van kerk.
Dat geeft dan een totaal andere opvatting omtrent de taak der leiders. Ook dus over gehoorzaamheid en ongehoorzaamheid. Men leze de aanhalingen in verband met H.'s gehele brochure. Maar 'k hoop dat nog nader te onderzoeken. Mocht inmiddels dit schrijven reeds voor zeer velen aanleiding zijn genoemde brochure van Hoedemaker bij Wristers te Utrecht zich aan te schaffen, te lezen, in zich op te nemen en te overdenken.

Ik merk op:

a. dat de qualificatie van Dr Hoedemaker als ‘draaibord’ niet door mij is gebruikt;
b. dat met Dr de Wilde ons blad wèl discussiëren wil;
c. *indien* een ruilnummer wordt gezonden (maar is het wel zo? betaalt onze uitgever niet het abonnement op ‘De Geref. Kerk’?[1)] ik weet het niet precies) zal dit toch wel geregeld geschieden;
d. een kerk tot ‘Entscheidung’ dwingen, is evenmin individualis-

1) Ja! (Uitgevers).

tisch-independentistisch, als het brengen van een gewetens-zaak voor de 'hoogste' rechtbank; het is geen separatisme, doch een blijven staan in de gemeenschap, waar men toe behoort, in het geloof, dat God den wèrker niet beschaamt, die het Woord spreekt;

e. het is integendeel daad van liefde en van behoudzucht;
f. God heeft geen 'organisme' geschapen, dat Zijn Woord den vrijen loop weerhoudt; waar dit 'organisme' ergens wèl is, daar is het zondig mensenwerk, dat het ambt der gelovigen zelf plaatst voor de noodzaak van persoonlijke 'Entscheidung', of zij nog langer mee-mogen-doen aan wat ze voor zonde houden;
g. indien men de *'gehele kudde nog eens naar buiten wil doen treden',* moet men dan niet dadelijk beginnen? Of moeten de schapen wachten op enkele synodale 'herders'? Dat *zij* het zullen doen? Maar dat is rooms. In Christus Jezus hebben de schapen zelf recht, de herders (leiders) aan te spreken. De confessionelen moeten niet protestantse reformatie binden aan *roomse* condities;
h. welke taak? deze: geen dag langer iets tegen het geweten doen; het eerste het beste konkrete geval brengen voor het tribunaal van 'heel de kerk' en 'heel het volk'.

'In de crisis'*)

In het Hervormde Weekblad 'De Gereformeerde Kerk' komt Dr J.Ch. Kromsigt nog eens terug op het ingezonden stukje van Mej. Dr A.L.C. Kromsigt, dat wij reeds in deze kolommen hebben overgenomen. Wij gaan op wat Dr J.Ch. Kromsigt schrijft nog nader in. Niet om te polemiseren, wat wij met dit blad heel zelden doen, wijl daarvoor de afstand doorgaans mij te groot lijkt, maar uit oprechte vreugde, dat er althans een begin van een gesprek is tussen kerk en kerk. Soms heb ik het gevoel, alsof God ook in dezen ons 'gelegenheden' laat zien van toekomstige eenheidsverwerkelijking, gelegenheden, die men niet verwaarlozen mag, ook al weet men, dat een direct tastbare vrucht niet te verwachten is.

Dr J.Ch. Kromsigt geeft eerst een citaat uit Hoedemaker, van wien gezegd wordt, dat hij altijd het *'geheel'* van de kerk, en van het volk voor ogen had. En hij interpreteert Hoedemaker aldus:

*) De Reformatie, 15 maart 1935, 15e jrg., no. 24, bl. 198/9 (Persschouw).

> Hoedemaker bedoelt hier dus: Wil er waarlijk sprake kunnen zijn van een *kerkreformerende* daad, dan moet daardoor *de samenhang niet worden verbroken.* Dan moet hij, die handelt zich bewust zijn, dat hij zelf deel uitmaakt van een groot geheel, dat dus (in vals confessionalisme) de leer -, de historische confessie, niet zo maar kan worden losgemaakt uit de drievoudige samenhang: 1e *belijdenis,* 2e *het Woord* als bron en richtsnoer dier belijdenis, en 3e de gegeven historische belijdende *kerk.* Waaraan H. bij deze 'kerk' denkt zegt hij op treffende wijze op blz. 72. Daar blijkt ook als hoedanig hij de 'congres'-beweging en de ganse daardoor beheerste doleantiebeweging beoordeelt en verwerpt, n.l. als eigenmachtige *partij*-beweging.

Wij willen Hoedemaker niet becritiseren, doch wijzen slechts er op, dat - wat het zakelijke betreft - deze constructie imaginair ons dunkt. De leer, zegt Dr Kromsigt *volkomen terecht,* mag niet worden losgemaakt uit den drievoudigen samenhang, belijdenis, Woord en kerk. Maar ons bezwaar is juist, dat hij, die het *'geheel'* van de Hervormde Kerk zich konkreet voor ogen stelt, stuit op het pijnlijke feit, dat daar *(juist in dat geheel,* en *niet* in een practisch afgescheiden *groep)* de belijdenis juist wèl wordt gelicht uit dezen drievoudigen samenhang. Officieel ligt zij nog op den preekstoel, maar de preekstoel zelf erkent in de meeste gevallen het Woord *nièt* als 'bron en richtsnoer der belijdenis', noch ook, (dit element laat Dr Kromsigt weg) noch ook de belijdenis als vertolking van Gods Woord. M.a.w. de 'gegeven historische *belijdende* kerk' *bestáát niet* in de Hervormde Kerk. De drievoudige samenhang is er wèl bij òns, maar niet bij het instituut van Dr Kromsigt. En ondanks alle geroep om 'het geheel' toch niet voorbij te zien, blijft toch dit geheel zelf een imaginaire grootheid. Men *fantaseert* een 'geheel' als sublimering van zijn eigen deel, zijn eigen groep, zijn eigen partij. Dr. Kromsigt vervolgt dan:

> Als ik nu de woorden van Prof. Schilder: 'ieder moet vandaag proberen in eigen huis te reformeren' - wel begrijp, dan noemt hij hier wel een soortgelijke daad als H., maar waardeert hij de betekenis van die daad geheel anders dan H. Hij wil juist wèl, wat H. niet wil, n.l. die maken tot 'het uitgangspunt of het beginsel van 'de Reformatie'. Kuyper wilde volgens S(lotemaker) de B(ruïne) van den enkele komen tot het geheel. Zo wil Prof. Schilder ook.

Dr Kromsigt houde mij ten goede, dat ik deze probleemstelling niet aanvaarden kan als de mijne. Ik verwijs hem naar mijn artikel over de Afscheiding, opgenomen in 'Van 's Heeren Wegen', uitgave J.H. Kok, gedenkboek der Herdenking van de Afscheiding. Ik wil volstrekt niet, dat men komt van den enkele tot het geheel, ik wil alleen maar dit, dat de enkele *'het geheel'* confronteert met.....het 'geheel'. M.a.w. *dat men de kerk houdt aan haar eigen papieren.*

Dan zijn er drie mogelijkheden.

Heeft de kerk maar *één stel* papieren en zijn o.i. die papieren zuiver, d.w.z. naar Gods Woord (b.v. de belijdenis), dan eise men de consequente *erkenning* daarvan.

Heeft de kerk - dat is een ander geval - wederom slechts één stel papieren, doch zijn deze *niet* naar Gods Woord (b.v. de reglementen) dan stelle men tegenover die papieren Gods Woord.

Heeft de kerk papieren van *tweeërlei* aard (de éne helft overeenkomstig Gods Woord, de andere er tegen), dan is elk nuchter mens *gedwòngen,* de kerk te wijzen op haar tweeslachtigheid. En is het dus ook een op het hart dragen van de zaken-van-het-*gehéél,* als de enkeling - maar dat hoeft heus niet door A of B of C op z'n eentje te gebeuren - de kerk op deze tweeslachtigheid wijst.

Dit *laatste* geval nu is dat der Herv. Kerk. Zie mijn afscheidingsrede bovenbedoeld.

Feitelijk verloochent in de bestaande Hervormde Kerk iedereen 'het geheel'. Want de één richt zich naar de goede papieren, zo goed en zo kwaad als dat gaat, en de ander richt zich naar de kwade papieren, wat heel goed gaat. Wie nu, hervormd zijnde, binnen de Hervormde Kerk (als geheel, dus tot aan de synode toe) dit probleem niet aan de orde stelt, *verwaarloost dus het konkreet 'geheel'.* Hij drinkt zich een geestelijke roes aan een *imaginair* 'geheel'. De Hervormde Kerk zelf is in de *inrichting,* die zij *als geheel* aanvaardt, schismatiek. Want volgens Calvijn (citaten geven wij tegenover Dr Kromsigt in dit of in een ander nummer) is die kerk schismatiek, welke Gods Woord verwerpen gaat. M.a.w. 'het *geheel'* van de Hervormde Kerk is schismatiek, wijl het *tegenover* het officieel nog erkende Woord Gods de *tegen dat Woord ingaande, en dus schisma brengende 'andere papieren'* in het leven riep, en weigert ze van de tafel te nemen.

Ik kan dus niet aanvaarden wat hier van Kuyper en Schilder gezegd wordt.

Om het belang der zaak wil ik het gehele stuk van Dr Kromsigt beantwoorden. Ik bewaar volgende punten voor een volgend nummer.

Laat ons moed houden, en daarom het gesprek met elkaar, waar het mogelijk wordt, dankbaar voor de gelegenheid, voeren.

Misschien vergunt Dr Kromsigt mij de opmerking, dat ik steeds hem letterlijk citeer, en dat het voor het gesprek goed zou zijn, als hij het ook mij deed.

Dr. P.J. Kromsigt over ‘een vergeten citaat van Calvijn’*)

Dr P.J. Kromsigt - Den Haag**) - heeft onlangs een citaat van Calvijn in het orgaan ‘De Gereformeerde Kerk’ geplaatst. Thans volgt er weer een van dezelfde strekking. Wij lezen:

> Wij willen nog een kras woord van Calvijn in herinnering brengen, waaruit zo heel duidelijk blijkt, dat de hervormer, op grond der H. Schrift, vast overtuigd was, dat men den *‘titel van Kerk’* niet mocht ontzeggen aan een Kerk, waarin wel velerlei verkeerdheden, de tucht betreffende, voorkwamen, maar waarin nochtans de twee voornaamste kenmerken, de *wezens*kenmerken der Kerk, gevonden werden. Hij wijst in dit verband inzonderheid op de Kerk te Corinthe en laat dan volgen:
> ‘Indien de Kerk blijft onder de Corinthiërs, waar hete twisten, scheuringen en afgunst zijn, waar krakelen, gekijf en hebzucht omgaan, waar openlijk een schelmstuk goedgekeurd wordt, dat zelfs in het oog der heidenen verfoeilijk zijn zou, waar de naam van Paulus, dien zij als een vader hadden behoren te eren, baldadig bespot wordt, waar sommigen *de opstanding der doden belachen,* welk stuk weg te nemen gelijk staat met een vernietigen van het ganse evangelie, waar de gaven Gods aan de eerzucht en niet aan de liefde worden dienstbaar gemaakt, waar zeer vele dingen onvoegzaam en onordelijk worden gedaan, indien de Kerk nochtans *daarom* te Corinthe blijft, omdat de bediening des *Woords* en der *Sacramenten* daar niet wordt verworpen, wie zou dan den *titel van Kerk* durven ontnemen aan zulke vergaderingen, aan welke zelfs het tiende gedeelte dezer gebreken niet kan worden ten laste gelegd?’ *(Instit. V, I, 14).*

Dr Kromsigt behoeft dit woord van Calvijn nu niet bepaald onder de ‘vergeten’ woorden van Calvijn te rangschikken, want verleden jaar is in onze eerste pluriformiteits-reeks uit de omgeving van deze woorden van Calvijn herhaalde malen geciteerd.

Dat wij wat Calvijn hierboven zegt, geheel en al voor onze rekening nemen, behoeft niet expres verzekerd te worden. Ook wij menen, dat men de kerk, hoe ook verbasterd, niet zo maar verlaten mag.

Een andere kwestie echter is deze, dat men haar telkens moet plaatsen voor de beslissing, de Entscheidung, wanneer men bederf in haar optreden ziet.

*) De Reformatie, 15 maart 1935, 15e jrg., no. 24, bl. 199 (Persschouw)

**) Dr P.J. Kromsigt - Ned. Herv. theoloog (1866-1941), promoveerde te Utrecht in 1895 op een diss. *John Knox, als kerkhervormer, vooral in zijn verhouding tot Calvijn.* Behoorde tot de voormannen van de Confessionelen in de Ned. Herv. Kerk.

Wij wilen óók op deze 'vergeten' gedachte van Calvijn den nadruk leggen, en daarom naast de citaten van Dr P.J. Kromsigt enkele andere leggen, eveneens van Calvijn, en uit dezelfde naaste omgeving. Zo b.v. het volgende:

> Daarom zegt hij (Cyprianus, K.S.), dat ketterijen en scheurmakerijen daaruit ontstaan, dat men niet terugkeert tot den oorsprong der waarheid, en het Hoofd niet zoekt, en de leer van den hemelsen Meester niet bewaart. Laat hen nu heen gaan en uitroepen, dat wij ketters zijn, omdat wij van hun kerk zijn afgeweken: daar er geen andere oorzaak van die vervreemding geweest is dan deze ene, dat zij de zuivere belijdenis der waarheid niet kunnen verdragen. En ik zwijg erover, dat ze ons door vervloekingen en verwensingen hebben verdreven. Dat spreekt ons echter reeds meer dan voldoende vrij, tenzij ze ook de apostelen wegens scheurmakerij willen veroordelen, met wie wij onze zaak gemeen hebben. Christus, zeg ik, heeft zijn apostelen voorzegd, dat ze om zijns naams wil uit de synagogen zouden geworpen worden (Joh. 16:3). En die synagogen, over welke Hij spreekt, werden toen voor de wettige kerken gehouden. Daar dus vaststaat, dat wij uitgeworpenen zijn, en wij bereid zijn aan te tonen, dat dit om den naam van Christus geschied is, moet men ongetwijfeld eerst naar de zaak onderzoek doen, alvorens over ons iets beslist wordt naar de ene of de andere richting. Maar, wanneer zij dat willen, scheld ik hun dit uit eigen beweging kwijt: want het is voor mij meer dan genoeg, dat wij van hen hebben moeten weggaan, om toe te gaan tot Christus. (Institutie ed. Sizoo, III, bl. 47, 48).

Hier ziet men duidelijk, hoe Calvijn denkt over een kerkelijk instituut, dat, geplaatst voor noodzaak van een principiële beslissing, officieel en in laatster instantie de goede beslissing *weigerde* te nemen.

Een volgende uitlating van Calvijn is deze:

> Want indien men de kerk beschouwt op die manier, dat men haar oordeel moet eerbiedigen, haar gezag erkennen, haar vermaningen gehoorzamen, door haar kastijdingen bewogen worden, haar gemeenschap in alle dingen nauwkeurig moet onderhouden, dan kunnen wij niet toegeven, dat zij de kerk zijn, zonder dat wij genoodzaakt zijn ons aan haar te onderwerpen en haar te gehoorzamen (bl. 51).

Dit is voor ons óók van betekenis. Volgens Calvijn toch betekent erkenning van een instituut als kerk feitelijk, dat men het dan óók moet *gehoorzamen.* Dit citaat is ons hierom van zoveel waarde, wijl het ons *zowel* tegen Dr Kromsigt, *als* tegenover de pluriformiteitsleer b.v. van Prof. Hepp, duidelijk schijnt te maken, dat Calvijn een veelheid van *'ware kerken'* naast elkaar in dezelfde plaats *niet erkent.* Waar een *'kèrk'* is, moet men zich aan haar onderwerpen. Waar men zich niet onderwerpt, *erkent men dus niet dat daar de kèrk is.*

Wat het bestuur der kerk betreft, lezen wij:

> Voornamelijk echter in het bestuur der kerk is niets meer ongerijmd, dan met terzijdelating van de leer, de opvolging te stellen alleen in de personen. En niets was minder de bedoeling der heilige leraars, die zij ons ten onrechte

> voorwerpen, dan eens voor altijd als door een erfelijk recht te bewijzen, dat kerken zijn overal waar de ene bisschop den anderen opgevolgd heeft (bl. 44).

Dit is van betekenis tegenover de Roomsen, en ook tegen vele hedendaagse anti-papisten, die precies in de Roomse lijn voortredeneren, en de vraag, waar de wettige voortzetting-van-de-oude-kerk is, beantwoorden, *niet* door een heenwijzing naar de gehandhaafde apostolische *leer,* doch door een heenwijzing naar de gehandhaafde eenheid van het *gebouw* en van het uiterlijke, in bepaalde *persoons*opvolging continue instituut.

Voorts lette men nog op het volgend citaat van Calvijn:

> Wat handelen wij dan vrijwillig dwaas in het beoordelen der kerk, daar Christus haar van een geenszins twijfelachtig kenmerk voorzien heeft? Welk kenmerk, overal waar het gezien wordt, zonder bedrog aantoont, dat daar een kerk is; maar waar het niet is, blijft niets over, dat een juiste aanwijzing van de kerk zou kunnen geven. Want Paulus leert niet (Ef. 2:20), dat de kerk gefundeerd is op het oordeel van mensen of op priesterschappen, maar op de LEER der apostelen en profeten (bl. 45, 46).

En eveneens nog op het laatste:

> Maar ook dit moet men opmerken, dat deze gemeenschap der liefde zo hangt aan de eenheid des geloofs, dat de laatste het begin, het einde, kortom de enige regel der eerste moet zijn. Laat ons dus bedenken, dat, telkens als de kerkelijke eenheid ons aangeprezen wordt, het hierom gaat dat, terwijl onze *verstanden* overeenstemmen in Christus, óók onze *willen* door een wederkerige welwillendheid in Christus met elkander verbonden zijn. Daarom, wanneer Paulus ons tot die eenheid vermaant (Ef. 4:5), dan neemt hij als fundament, dat er één God is, één geloof en één doop (bl. 46, 47).

Wie Calvijn wil doen spreken, moet het volledig doen. En dan zal hij met ons erkennen, dat naar Calvijns mening weliswaar aan een ieder het grootste geduld past, zolang men in een bepaald kerkelijk instituut zelf nog verbeteren kan, maar dat toch tevens moet blijven vastgehouden worden aan het zuivere begrip van eenheid, in den uitsluitenden zin van: eenheid in de *leer,* en in het *streven* naar de leer, en de door *haar* gewerkte eenheid.

Citaten van Dr. Hoedemaker 'De toepassing' daarop volgens de leiding der confessionelen[*)]

Wij hebben reeds een enkele maal melding gemaakt van wat Dr A.L.C. Kromsigt van Warnsveld had geschreven in het confessionele orgaan 'De Gereformeerde Kerk', en ook wat de redacteur Dr J.Ch. Kromsigt daarop antwoordde. Thans komt in een ingezonden stuk eerstgenoemde Dr A.L.C. Kromsigt op de zaak terug.

Zij schrijft het volgende:

Verduidelijking

Geachte Redactie,
Mag ik, ter verduidelijking van wat ik onder kerkelijke gehoorzaamheid versta[1)], nog eens Hoedemaker citeren en wel ditmaal enkele passages uit 'Op het Fundament der apostelen en profeten' (1885, 6)?
Eerst iets over den stand van zaken: over 'belijders' en 'bestrijders' der waarheid:
'Er bestaan.....redenen te over, waarom de "belijders" en de "bestrijders der waarheid" niet zouden samenwonen in éénzelfde Kerk. Haar oorsprong, haar wezen, haar doel brengt dit mede. De Kerk toch is ene vereniging van gelovigen, die geroepen en verplicht zijn te belijden en zich daartoe aaneensluiten. "Verdraagzaamheid".....is hier dus gene voorwaarde tot het bestaan, maar juist het tegenovergestelde. Ene Kerk, die ophoudt te belijden, houdt daarmede op ene "Kerk" te zijn. Indien "de belijders" ene plaats aan "de bestrijders" in de Kerk gunnen; hun "neen" op het "ja" des geloofs, hunne principiële ontkenning, onder welke algemeenheden ook verborgen, wettigen, zijn zij medeplichtig aan deze verloochening en plegen zij feitelijk zelfmoord. Wie dit ontkent, heeft voorbijgezien, dat "de belijdenis" der Kerk een pand is waarover men niet vrijelijk mag beschikken; dat de belijdenistrouw even onafscheidelijk is van het wezen des geloofs, als de belijdenis zelve van dat der Kerk.'
(Het Kerkelijk vraagstuk. Advies, inzake de Amsterdamse Lidmatenkwestie. Met een woord aan de Kerkeraden der Ned. Herv. Kerk, p. 251, 2).
'De vrijheid, die de Modernen nodig hebben voor den bloei van hun beginsel, die, wat meer zegt, de voorwaarde is van hun bestaan, ruïneert het begrip van Kerk. Haar te verlenen, zou zijn in strijd te handelen met het voorschrift van Christus; de trouw te schenden, die wij aan Hem zijn verschuldigd.....van weerszijden zijn wij aan ons beginsel gebonden. Tevergeefs zoekt de Synode de klove te verbergen.....'
('Waarom studeert gij nog theologie aan de vrije universiteit?' p. 220, noot).

*) De Reformatie, 22 maart 1935, 15e jrg., no. 25, bl. 206/7 (Persschouw).
1) Zie ook mijn schrijven aan de synode (nummer van 10 Jan.).

'.....is het niet eis van het Woord, dat de opzieners waken over de kudde, hun toevertrouwd?'
('Geen lappen ongevold laken op een oud kleed', p. 153).

'Men weet, dat men nooit, hetzij als leden, hetzij als opzieners, in die Kerk zou zijn gekomen, indien men niet had gespeeld en gespot met het woordenboek en de spraakkunst; indien men niet had goed gevonden, op echt Jezuïetische wijze een nevenzin in zijne verklaringen, zijn beloften en eden te leggen, die daarmede in lijnrechte tegenspraak was.....Spreek mij niet meer in dit verband van 'verdraagzaamheid'. Indien het bedrijf, waarvan wij hier spreken, schandelijk is, het is nog schandelijker, het op deze wijze te kwalificeren. Waar gaat het om? Niet om ene plaats in de Kerk naast de rechtzinnigen, maar om het uitsluitend recht, die Kerk naar eigen beginselen te vervormen, d.i. te vernietigen. Gij bant 'de belijders' niet uit; gij niet; - neen, erger dan dit. Meer geniepig en verraderlijk. - Zij moeten ophouden 'belijders', d.i. zich zelven te zijn, om met u te kunnen samenwonen en samenwerken.....'Ja' en 'neen' gaan niet samen. De 'stelling' drijft de 'tegenstelling' uit.
(Het Kerkelijk vraagstuk p. 253, 4).

Nu over de 'daad, die den eis getrouw moet zijn': over directe, kerkelijke gehoorzaamheid:
'de meest schuchtere handeling is in den toestand, waarin wij verkeren, van meer betekenis dan de meest gedetailleerde en zelfs de meest principiële beschouwing'.
(Aan den Kerkeraad der Ned. Herv. Gemeente te Schaarsbergen, p. 56).

'Op welke wijze kunnen de belijders en de bestrijders worden gescheiden.....? Men kan het Modernisme op reglementair terrein en met de middelen, die de reglementen aan de hand doen.....bestrijden, terugdringen en het hoogste Kerkbestuur nopen de uitspraak te doen, waardoor de kwestie in een vorm zou komen, die kerkelijke actie mogelijk maakte en op de ene of andere wijze tot een eindbeslissing moest leiden (p. 259). Op dien weg zoekt men, in aansluiting aan den eis van het algemeen Reglement, in verband met alles, wat daarmede nog in de overige Reglementen in overeenstemming is, zelf de belijdenis te handhaven en de hogere Besturen te dwingen, dit te doen (p. 263).....Het is de geschiedenis van onze ellende, onzen strijd en onze vernedering.....wel weet ik, dat ik de eerste was om te zeggen: "broeders! Laat ons onze schande begraven! Voor mij is de zaak uit!" Toch zou ik, ofschoon raillerender wijze hierover sprekende, ongaarne den raad geven, dezen weg *onder alle omstandigheden* ter zijde te laten liggen. Indien het waar is, dat wij moeten voortgaan van het punt, waarop de Here ons gebracht heeft, en ons niet mogen laten leiden door hetgeen voor anderen, maar alleen door hetgeen voor ons, met ons inzicht, in onze positie plicht is, dan kan ik dezen weg niet onvoorwaardelijk afkeuren. Gehoorzaamheid heeft en geeft altijd een zegen, die, dunkt mij, niet gering is te schatten. Wij mogen nooit lijdelijk verkeren ten opzichte van het kwade. Het is geen vroomheid, maar traagheid des geestes door een onheiligen schijn bedekt, door een valse Schriftbeschouwing gesteund, door geestelijken hoogmoed

gevoed en getroffen door den ban des Heren, die ons leidt, in het verkeerde te rusten en te berusten. Juist naar de mate, waarin men ophoudt tegen het kwade te getuigen, met het kwaad te strijden, houdt men ook op het als kwaad te zien, als schuld te gevoelen, als ellende af te bidden. Hij wacht te vergeefs op ene nieuwe openbaring die de duidelijke aanwijzing van het

Woord Gods niet als zodanig eert en ontvangt en naar de mate van zijn inzicht en zijne kracht gehoorzaamt. Voor al het andere zal God zorgen!' (p. 264, 5).
Men zal mij tegenwerpen dat Hoedemaker er aan toevoegt: 'Voor hem, die principieel tegenover de organisatie staat, is deze weg misschien gesloten', hij kan alleen betreden door dengene die 'de Synode als wettige overheid beschouwt'. Nu beschouwen wij de Synode niet als wettige overheid, dat is waar. Maar wel wordt zij door ons feitelijk aanvaard. En daarom geloof ik dat geldt voor ons allen, wat Hoedemaker verder schrijft:

'In dit geval kan en mag men, trots de meest bittere ervaringen, in spijt van alles wat waarschijnlijk of zelfs mogelijk is, geen anderen dan dezen weg kiezen. Maar op dien weg moet men dan ook voort, voortgedreven door Gods eis, waarbij alles wat wij denken, menen, weten en willen wegvalt, omdat het geloof en de gehoorzaamheid blind zijn voor de uitkomst en alleen ziende op het gebod.' (p. 266.)
(Het Kerkelijk vraagstuk.)

Uw taak? 'Alle gedachte gevangen leiden tot de gehoorzaamheid van Christus' (2 Cor. 10:5).
Met dank voor de plaatsing,
Warnsveld, 4 Maart 1935. A.L.C. KROMSIGT.

Op dit stuk antwoordt Dr J.Ch. Kromsigt als volgt:

Onderschrift

Vriendelijk dank voor deze citaten! Er moet echter wel bij worden bedacht, dat ze in Hoedemakers gedachten*verband* (zoals dat b.v. heel duidelijk blijkt in zijn: *De Kerk en het moderne staatsrecht)* een heel bijzondere betekenis krijgen. Daardoor behoudt de tegenstelling: bestrijders en belijders, haar volle principiële kracht, maar verliest ze haar separatistisch farizese nevenwerking.
Bestrijders van 'mijn' waarheids*inzicht,* zijn nog niet altijd bestrijders van *Gods Waarheid* en zodra *belijders* met Petrus op de opperzaal eigen trouw gaan belijden, trekken ze met Petrus in Gethsémané het vleselijk zwaard, dat niet alleen den vijand, maar ook den vriend vleselijk wondt. De H. Geest (en die alleen) leert nog met Petrus op den Pinksterdag voeren het zwaard des Geestes, hetwelk is Gods Woord, waarbij men (beschaamd over *eigen* menigvuldige *ontrouw* en *Christusverloochening* met *zelfhandhaving)* alleen maar meer met *zelfverloochening* weet te belijden *'s-Heeren* trouw. De volgende week D.V. een citatenreeks vooral van Hoedemakers meest vergeten en miskende gedachten uit Boissevain's brochure.

Mij dunkt, dat het antwoord van den redacteur er niet in geslaagd is, het beroep-op-het-geweten, dat inzendster bij herhaling gedaan heeft, van zijn klem en scherpte te beroven. Wie er even over doordenkt, voelt, dat *feitelijk hier de belijdenis als accoord van kerkelijke gemeenschap wordt uitgeschakeld.* Eén van de bedoelingen, waarmede de belijdenis opgesteld werd, is o.m. deze, dat men zowel naar binnen als naar buiten een regel hebben zou, waarnaar men elkander kon

beoordelen, en zichzelf bekend kon maken bij degenen, die buiten zijn. Daarom is de belijdenis dan ook geen kwestie van *'mijn'* waar-

heids-INZICHT, doch een uiting van *'ons'* gemeenschappelijk *geloof.* De belijdenis is in een eerlijke gemeenschap door ieder vrijwillig aanvaard. En zij betekent dus niet, dat haar 'inzicht' misschien met Gods waarheid strijdt, maar dat zij, zover wij *allen* zien, daaraan uitdrukking geeft. Zij doet dat niet, absolutistisch, en ook niet farizeeuws, want zij zegt er bij, dat elk die bewijzen kan, dat de belijdenis Gods waarheid niet zuiver weergeeft, aan de belijders *een dienst doet* als hij dat, naar den in de belijdenis aangegeven geloofsregel, *bewijst.* Zolang dit echter niet gebeurd is, wil de belijdenis gelden en is zij geldig verklaard, door wie haar aanvaard hebben.

Men moet dus daarvan niet maken een kwestie van een zelfvoldane 'ziel' tegenover een andere 'ziel', want het behoort tot de belijdenis, dat men eigen menigvuldige ontrouw erkent en 's-Heeren trouw er tegenover stelt. Maar indien de belijdenis eenmaal aanvaard is als een uitwerking van het geloofsbezit, dat de kerk door ''s-Heeren trouw' ontvangen mocht, dan is het een kwestie van *trouw* aan den Heere, en van *trouw* aan de kerk des Heeren, en van *trouw,* óók tegenover de tegenstanders, die men immers door die belijdenis op de hoogte stellen wilde van wat in eigen kring geloofd werd, dat men ook de belijdenis *handhaaft.*

Men komt er niet onder vandaan: deze redactionele redeneringen zijn slechts verstaanbaar, als men principieel de belijdenis van haar waarde berooft. O ironie der feiten: bevestigt zich daarin niet, wat wij reeds jarenlang betoogd hebben, dat de 'confessionelen' - niet wat de enkele personen aangaat, maar blijkens hun publieke officiële houding - de 'confessie' niet handhaven, en dat zij dus hun naam ten onrechte dragen, als groep genomen?

Een vergeten citaat van Brakel

Dr P.J. Kromsigt schrijft in het weekblad 'De Gereformeerde Kerk' over een citaat van Brakel. Het luidt als volgt:

> *''t Is een schrikkelijke zonde* de Kerk te verlaten en *een betere* te willen oprichten, want *de Kerk is maar één.* Zij is Christus' lichaam; van de Kerk zich af te scheiden is van Christus' volk, van Zijn lichaam af te scheiden; 't is zich aan de belijdenis van Christus te onttrekken en de gemeenschap der heiligen te verlaten.....Tegen zulk doen kant zich de apostel als hij dezulken vleselijk noemt, 1 Cor. 3:1, 3, als hij, daarvoor waarschuwende, zegt: 'Ik bid u, broeders, door den naam van onzen Heere Jezus Christus, dat gij allen hetzelfde spreekt en dat onder u geen scheurlingen zijn, 1 Cor. 1:10.'

Dr Kromsigt wil hiermede blijkbaar tegen de ‘afgescheidenen’ geopponeerd hebben, want hij spreekt over iemand, een vrouw uit zijn eerste gemeente, die trouw bleef aan de Hervormde Kerk. En waarom? Dr Kromsigt zelf zegt het ons:

> Op zekeren dag bemerkte ik echter, dat de voornaamste reden daarvan was, dat zij veel in Brakel's *Redelijke godsdienst* had gelezen en blijkbaar onder den indruk gekomen was van zijn ernstige polemiek tegen de ‘afgescheidenen’ zijner dagen (Labadisten, piëtisten enz.), waaraan een groot hoofdstuk van dat werk (I, blz. 599-625) onder den titel *‘Men moet zich bij de Kerk voegen en bij haar blijven’* is gewijd.

Wij behoeven niet veel te zeggen. Want in die citaten, die Dr A.L.C. Kromsigt van Warnsveld uit Hoedemaker aangaf, blijkt duidelijk, dat een kerk die de belijdenis officieel prijsgeeft, en die dat in laatster instantie *volhoudt,* niet ‘de kerk’ is, waarover Brakel sprak. Dat over het recht van kerk-*voortzetting* onder een ander bestuur in het citaat van Brakel niets beslist is, blijkt uit het feit, dat er in de Gereformeerde Kerken geen mens is, of hij onderschrijft ten volle wat hierboven van Brakel werd geciteerd.

Trouwens, Brakel zelf is op dat punt ook duidelijk genoeg. Hij zegt (Editie Donner, 1893, I 577): ‘Het eerste en 't voornaamste is de zuivere leer overeenkomstig met het Woord Gods’ (het gaat hier over de ware kentekenen der kerk). ‘Die het Woord Gods wil houden tot enigen regel van leer en gedrag, die zal uit het Woord kunnen zien dat dit alleen de ware kerk is, die de zuivere leer overeenkomstig met het Woord heeft’. En dan is het tweede kenmerk volgens Brakel: ‘Dat de kerk het Woord als een toevertrouwde schat bewaren moet’. En het derde: (578) ‘Dat de kerk voor de zuivere leer moet strijden’. ‘Zo is dan de zuivere leer van het Woord Gods een kenteken der kerk’. ‘Indien het Woord een kenteken is, waaruit men de valse kerken kennen kan, zo is dan het Woord, door den weg van het tegendeel, een kenteken van de ware kerk.’ Het is, alsof Brakel voorvoeld heeft den redeneergang, waarvan Dr J.Ch. Kromsigt, de redacteur, 'n staal gaf, toen hij sprak over het onderscheid tussen ‘mijn’ waarheids*inzicht* en Gods waarheid. Brakel noemt zulks een *tegenwerping,* die hij dan weerleggen gaat. Ook dit citaat leggen wij aan de lezers voor:

> *Tegenwerping:* Ieder roemt dat zijne leer het Woord overeenkomt, daarom kan de leer het kenteken niet zijn, want het blijft in twist, wie het Woord voor zich heeft.
> *Antwoord:* Dit toont dan klaar dat ieder overtuigd is, dat het hebben van de ware leer immers het kenteken is, omdat ieder wil dat zijne leer met het Woord overeenkomt. Roemen en zijn scheelt het gehele wezen. Daarom moet men aan den toets ieders leer beproeven.

Tot ‘Entscheidung’ brengen*)

Men herinnert zich, dat ik in de beantwoording van een vraag van één onzer predikanten opgemerkt heb, dat m.i. de roeping er lag, om een kerk, welke haar leden verhindert God naar Zijn Woord te dienen, tot ‘Entscheidung’ te dwingen. We herinnerden reeds, dat Dr J.Ch. Kromsigt daarop teruggekomen was, en beloofden, hem verder te citeren. Dr Kromsigt, in ‘De Gereformeerde Kerk’, schrijft verder:

> Maar daarbij vergeet dan m.i. deze enkele, dat hij niet verenkeld is, *niet opzichzelf staat,* maar juist als christen gemeenschapslid is. En daarmee verspert al dadelijk deze enkele zich den weg tot het geheel. Deze weg moet voeren tot voortgaande gemeenschapsverscheuring. Aan het eind wordt eenvoudig *openbaar* het individualistisch, separatistisch, independentisme, dat bij het begin al terstond *verborgen aanwezig was.* Hierover zou nog veel te zeggen zijn, bijzonder wat aangaat de beoordeling van 't geen in 1816 is geschied en de houding die diens volgens door ons daartegenover in gehoorzaamheid aan Gods Woord moet worden aangenomen. Daarover later misschien nog.

Feitelijk schijnt mij dit alles hierop neer te komen, dat de enkele de gemeenschap alleen dán tot Entscheidung dwingen mag, als hij denkt, het te winnen; m.a.w. als de gemeenschap reeds in een toestand gekomen is, die een nadere Entscheidung niet meer behoeft. Reformeren zou dus opgaan in constateren. Maar de verhouding tussen den één en de ‘allen’ is in Gods Woord anders getekend. De persoonlijke arbeid voor de gemeenschap ook.

‘Dolerende opmerkingen’**)

Onder ‘Persschouw’ vinden de lezers een artikel van ds C. Mak, overgenomen uit het kerkblad der Geref. Kerken in N.O.-Indië. Naar

*) De Reformatie, 5 april 1935, 15e jrg., no. 27, bl. 223 (Persschouw).
**) Serie van drie artikelen, De Reformatie 28 dec. 1934-18 jan. 1935, 15e jrg., no. 13, 14, 16, bl. 107, 114/5, 131. (Kerkelijk Leven).

belofte plaatsen we hier enkele opmerkingen in terugslag op dit artikel*)

We kiezen als een der belangrijkste punten de door ds Mak gestelde vraag, of we wel 'opschieten met de reformatie van ons kerkelijk leven. Of niet de *vrees* ons terughoudt van het invoeren van maatregelen, die de reformatorische actie verder voeren. Zo dan met name voor wat de liturgie betreft. Blijkbaar toch gaan de verlangens van ds Mak verder dan die, waaraan voldaan is door de synode in betrekking tot de nog-enige gezangen, de liturgische formulieren, etc. En nu stelt ds Mak daartegenover de gedachte, dat er een andere 'sfeer' moet komen, de sfeer van den Heiligen Geest.

Zonder verder over dat woord 'sfeer' te spreken, zonder ook uit de geschiedenis de voorbeelden aan te halen van een doodlopen der discussie (d.w.z. van een door den Geest gewilde werkzaamheid) door het invoeren van de leus van 'terugkeer tot de sfeer van den Heiligen Geest', willen we gaarne erkennen, dat er ook in Nederland zeer velen zijn, wier verlangens verder gaan, dan het punt, waar de synode halt heeft gehouden. Dat is ook niets nieuws. Het is in de pers meer dan eens rondweg gezegd. Ook de deputaten zelf, die van advies gediend hebben, zullen voor hun persoonlijk leven verder willen gaan dan thans in hun met àllen rekening houdend advies gebleken is.

Maar nu klemt juist daarom de vraag, die ds Mak opwierp: wat is de sfeer van den Heiligen Geest.

Om te beginnen met wat reeds in mijn laatste woorden om den hoek kwam gluren: elke reformatie, die uit den Heiligen Geest is, rekent met allen. Niet met een gedeelte. Niet met een kring. Ook niet met een kring van fijnproevers, intellectuelen, beter-wetenden, 'geestelijken', vaste-spijze-eters.

Reeds dit éne puntje verdient hier de volle aandacht. Met volle waardering van de goede bedoelingen, waarvan ds Maks artikel blijk geeft, vraag ik me toch af: weten auteurs in Indië zich nog wel te herinneren, wat er in het moederland gebeurt? Weten ze, hoe hier het schisma èlk ogenblik voor de deur ligt? Ik vrees dat ze het soms vergeten. Zij hebben zelf het voorrecht (dus ook het gevaar!) van te leven in een kring van mensen, die door beroep, levensgang, levens-ontwikkeling het dikwijls verder hebben gebracht in de kunst van

*) Het artikel van ds. Mak, opgenomen in de Persschouw van De Reformatie d.d. 28 dec. 1934, vindt hier geen plaats, omdat het betoog van prof. Schilder in zichzelf een afgerond geheel vormt.

wèl-onderscheiden, dan vele duizenden, die - God zij er voor gedankt - hier in het moederland leden der kerk zijn, en vaak trouwe leden. Feitelijk is het kerkelijk leven in Indië enerzijds gelukkiger, anderzijds ongelukkiger dan dat in Nederland. Gelukkiger - men heeft er geen last van schismatische kerken, die met de hengel in de hand naar alle troebel water naarstiglijk onderzoek doen. Wij hebben dat hier wel. Ongelukkiger - want de pluriformiteit van het leven is er niet zo rijk als hier (de bonte schakering van de leden der kerk naar den zeer verscheiden ontwikkelings- en cultuur-interesse-graad ontbreekt ginds maar al te veel). Gevolg kan zijn, en is ook naar het schijnt bij sommigen, dat zij de moeilijkheden niet verstaan, waarvoor in Nederland elk, die 'in den Geest' wil leven, zich geplaatst ziet. Geen wonder - als bij hen een bezoek uit Apeldoorn*) komt, dan drinkt men samen met den gast een kopje thee, spreekt een goed woordje over de eenheid en schudt misschien het hoofd over het ruziemakende Holland. Maar als de Apeldoornse gast thuis is, dan is hij er bij - en hij komt met bijbel en votum en zegengroet - als in Flakkee of ergens elders theologisch misverstand en eigengerechtigheid den kop opsteekt voor het zoveelste schisma. Daarna drinkt men weer een kopje thee, maar de kring ziet er anders uit, dan wanneer men in witte pakjes zit onder de veranda.

Is het nu 'uit den Geest', met de mensen van die *laatste* theevisite te rekenen, ja dan neen? M.i. is het een onbetwistbare eis van den Geest, dat er met hen gerekend wordt. Dat de reformatie-drang, *juist om de eenheid der kerk te bewaren* (waarover men bij die eerste theevisite zo broederlijk praten kon) zich beheerse, naar den eis, dien Paulus aan de 'geestelijken' stelt. Het is *ongeestelijk,* mensen die niet zo hard mee kunnen lopen als anderen, achter te laten op den weg, d.w.z. hen over te leveren aan de tweede thee-visite-sfeer in Neveldijk.**) Hoe lang zijn die mensen in hun natuurlijke ontwikkeling *tegengehouden* door valse leuzen? Mogen wij hen *alleen* de wrange gevolgen laten dragen van *verkeerde voorlichting?* Die is in den gezangenstrijd wel in zeer bizondere wijze noodlottig gebleken: 'de' gezangen zijn niet onderscheiden van 'bepaalde' gezangen; gezangen-in-vrijheid-gekozen zijn op één hoop geworpen met gezangen-van-

*) Apeldoorn - de plaats, waar de Theologische School der Christelijke Gereformeerde Kerken gevestigd is.

**) Zinspeling op het boek van D.H. van de Vliet (pseudoniem voor D. Hogenbirk Jzn), *Neveldijk, Uit het leven van godsdienstige dorpsmenschen,* uitgave van J.H. Kok, Kampen (vierde druk uit 1930).

boven-af-opgelegd. Een liturgisch vals gedacht principe van ‘in Gods huis *alleen* Gods Woord’ deed de rest. Welnu - ambtsdragers van heden moeten de gevolgen der fouten van vroegere ambtsdragers niet door de eenvoudigen *alleen* laten dragen.

Dat is geestelijk; de rest is het niet.

Volgende week iets anders.

‘Dolerende opmerkingen’ (II)

Men zal dan ook met factoren als door ons verleden week vaag werden aangeduid moeten rekenen, eer men constateert, gelijk ds Mak het doet: ‘ons gereformeerde volk is niet wakker’, of ‘er is geen “beweging”, in ons volk gaande, gelijk wij dat van een volk des verbonds verwachten mogen’. Het is ongetwijfeld volkomen juist, maar de oorzaken van het euvel der beweging-loosheid zijn eerst op te zoeken.

En doet men dat, dan blijken het al te vaak zulke factoren te zijn, als welke door verscheiden klagers of aanklagers worden voorbijgezien, of - in de hand gewerkt.

Van dat voorbijzien noemde ik reeds een enkel voorbeeld; in het nummer van verleden week. Er zou meer te noemen zijn. Zo vergeet men ook al te vaak, dat er mensen zijn, die voor zichzelf er niets tegen hebben, dat we onzen liturgischen schat wat uitbreiden, misschien zelfs nog veel sterker, dan reeds geschied is, maar die bedenken, dat - zoals trouwens reeds gebeurt - het doorzetten van een dergelijken maatregel uitgelegd wordt als een teken van onverschilligheid ten aanzien van de zo nodige vereniging van alle gereformeerden. Misschien, dat men in kringen, die evenzo ‘doleren’ als ds Mak het doet, het niet zo erg vindt, dat er niet meer uitbreiding kwam in de belijdenis. Er zijn er althans, die het helemaal niet betreuren, dat de uitbreiding der *belijdenis* niet doorgevoerd is, die daar eigenlijk wel blij om zijn (en er kunnen daarvoor inderdaad goede redenen zijn), maar die nu juist wèl het niet-uitbreiden van den schat der *liturgische* geschriften, met name dan de liederen, heel erg vinden. Zulke ‘dolerende’ broeders moeten echter bedenken, dat er mensen kunnen zijn, die om dezelfde redenen de uitbreiding der *liturgie* willen tegenhouden als waarom ze óók die der *belijdenis* hebben willen remmen

voor een deel: ze vrezen, dat op die manier de ene kerkgroep al meer van de andere zich verwijdert, en dat straks de hereniging van wat bijeenhoort er maar door bemoeilijkt worden zal. Wie dan in het ene geval zich verblijdt, moet niet dadelijk in het andere gaan ‘doleren’.

Ik geloof dan ook, dat zolang Nederlands Gereformeerden zich niet bekeren van het goddeloze scheuren-maken, waar het volstrekt overbodig is - met als gevolg daarvan een vallen in het andere uiterste: een loze-kalk-pleistering over diepgaande scheuren, die wel degelijk betekenis hebben - overal de reformatie wordt verhinderd en in kiem gesmoord. En als men dan die kerkverscheuring goedpraat, en met haar bedrijvers coquetteert, dan kan men klagen zoveel men wil over het altijd maar weer achterblijvende volk: men vergeet evenwel, dat de practijk erop uitloopt, dat men zich bindt aan allerlei kenmerkjes, van den buitenkant (1, 2, of 3 gezangen, vóór 12, maar tegen 12 plus 17 liederen), dat men zich blind staart op theologische probleempjes, die men geen dag zelfs naar hun dilemma kon overeind houden, indien men zijn tijd bijhield, en wat meer daarvan zij.

Het aan de orde stellen nu van déze kwesties is daarom broodnodig. Ds Mak schrijft: elke generatie krijgt de Synode, die ze verdient. Ik antwoord: ze krijgt de dolerenden, die ze verdient. Laat mij het ronduit zeggen mogen: eigenlijk vind ik al dat geroep om wat meer gezangen (die ik met genoegen zal zien komen) met gelijktijdige betuiging van aversie tegen het aan de orde stellen van de kerkelijke polemiek een beetje onwezenlijk.

Juist aan ds Mak zeg ik dat. Want hij spreekt - terecht - telkens over het *verbond* en zijn verplichtingen. Welnu: juist de rechte verbondsbeschouwing noopt tot het *blijven* behandelen van veel verzwegen conflicten.

Op dit punt heeft het bekende pleit van Micha, den profeet, grote betekenis. Eén van de fijne puntjes toch in Micha's profetische rede tegen de ontrouwe bondsgemeenschap is dit: het volk klaagt wel, over veel en velerlei, doch maakt daar zijnerzijds geen *rechtsgeding* van, - hoewel dit toch eigenlijk een directe eis is van het verbond, dat bij voorbaat alles plaatste onder het striktste *rechts*verband. Het volk - aldus Micha - klaagt wel, dat Jahwe het vermoeit, en zijn leven schade toebrengt, maar het brengt deze klacht *niet* binnen den hel-verlichten onderzoekingskring van de vierschaar van het verbond. En nu haalt de profeet dat *verzwegen* punt overeenkomstig den aard van het verbond officieel als procespunt naar voren toe. ‘O mijn volk,

waarmee heb Ik u vermoeid? wat voor kwaad heb Ik gedaan? *betuig tegen Mij!'* En in dien laatsten roep: *betuig tegen Mij, rèdt* de HEERE door zijn profeet het verbond: het *rechtskarakter* van het verbond wordt weer in het volle licht gesteld. Het is een directe zonde tegen het verbond, als men - gelijk Micha's tijdgenoten zulks deden - zijn gravamina tegen de andere partij in het verbond maar laat voor hetgeen zij zijn. In wijderen zin geldt dat ook voor de andere deelgenoten in het verbond. Verbond is geen oorkussen om op te rusten. Verbond betekent geen afstomping van de prikkels van het recht. Integendeel, - het verbond stelt den allersterksten rechts-norm en hanteert daarom den scherpsten rechtsprikkel, dien men ooit hebben kan of voelen kan. Verbond is de uiterste *rechtshandel,* juist wijl het zijn rechtsnormen ontleent, niet aan de schepping, doch aan de herschepping.

Gelijk nu Micha 't volk dwingt, zijn *verzwegen* verbonds-rechts-conflicten naar verbondseis 'publiek' aan de orde te stellen in Gods presentie, d.w.z. in kerk-verband, zo moet dit nog altijd gebeuren. Dat is ook verbondswerk. En wie het verbondsvolk op het éne punt (het zingen) activeren wil, moet niet iemand, die op een ander, z.i. dieper liggend punt (het scheuren der zanggemeente) actief is, daarin alleen laten staan.

'Dolerende opmerkingen' (slot)

Het komt mij dan ook voor, dat Ds Mak niet op rechte wijze de vraagstukken stelt, zoals ze in den kring der kerken leven. Dat blijkt met name, wanneer hij het heeft over ons conservatisme. Ds Mak meent in ons gereformeerde leven een statische geloofshouding te zien treden, in plaats van een statisch-dynamische, een houding van stilstand, in plaats van een houding van moedige, vreugdevolle beweging, in geloof verzekerd van vast uitgangspunt en leiding des Geestes.

Nu lette men erop, dat wij volgens Ds Mak in dezen laatsten volzin, van ons 'vaste uitgangspunt' in het *geloof* verzekerd moeten zijn.

Maar hier is oppassen de boodschap. Want hier staan wij op de grenslijn, die het Gereformeerde denken scheidt van alle spiritualisme

en mysticisme, tegenwoordig ook van.....het Barthianisme. Want een *uitgangspunt,* dat is geen ding dat men in geloof in te nemen heeft, althans niet in dezen zin dat de nuchtere zelfcritische bezinning daartegenover zou hebben te zwijgen. Wie een ‘uitgangspunt’ heeft, moet dit kunnen verantwoorden tegenover het Woord en de wet van God. Wij geloven niet aan ons ‘uitgangspunt’, doch wij geloven aan het Woord van God. En als ik dus geloof, dat dat Woord Gods in de *Schrift* zich bekend gemaakt heeft, en dat het daarin klaarblijkelijk tot ons allen spreekt, dan kan ik, *dit* geloofsstandpunt innemende, vervolgens langs wetenschappelijken weg komen tot belijdenis-vorming mét mijn kerk. En ik kan dan voor mijn persoonlijk leven deze *belijdenis* aanvaarden, omdat ik, langs den weg van geloofsredenering erken, dat de door mijn geloof aanvaarde Schrift zelf daarin tot uitdrukking komt.

Zo vaak echter onder den Calvinistischen naam zeer oncalvinistische leringen worden voorgestaan, en men b.v. ‘Schrift’ en ‘Woord Gods’ uit elkander rukt, of de klaarblijkelijkheid van de openbaring, of haar in de historie optredende *werking* als een *van God gewilde* en in den grond *goedgekeurde* werking ontkent, heeft het geen zin, elkaar toe te roepen: Weest statisch-dynamisch, en *gelooft* in uw uitgangspunt, weest dáárvan, in 't geloof ‘wel verzekerd’. Want de vraag komt dan op: wat is dat uitgangspunt? Hebben wij als orthodoxen in Nederland nog een gemeenschappelijk geloof ten aanzien van de vooronderstellingen der belijdenis? Geloven wij nog, dat de Schrift ‘Gods Woord’ is, en dat men ‘Gods Woord’ onder meer tot zijn recht kan doen komen, en tot zijn eer, door het opstellen ener belijdenis?

Het zij verre van mij, op dit punt binnen den kring der Gereformeerde Kerken in het moederland of in de Koloniën iemand te beschuldigen van het voorstaan van een andere gedachte dan ik zelf heb. Maar het zij evenzeer verre van ons allen, voorbij te zien, dat er zijn, die den gereformeerden naam voeren, en toch wel degelijk op dit punt andere gedachten hebben. En dat er met name in de inrekening-brenging van dit ernstige feit onder ons verschillende graden zijn van activiteit, dàt zou ik ook niet graag ontkennen. Ds Mak zelf bewijst dat. Hij heeft immers in zijn door ons geciteerde artikel beweerd, dat er in Zwitserland een groepje theologen opgestaan is, die het in tien jaar klaarspelen konden, de overwonnen gewaande, en in een hoekje geschoven theologie der Reformatie, in het bijzonder die van Calvijn, voor het forum der theologisch? wereld te brengen.

Ds Mak houde het mij ten goede, dat ik daarvan niets geloof. Zeker, men heeft den *naam* van Calvijn weer met nadruk genoemd. Maar dat is heel wat anders, dan diens *theologie* voor het forum brengen, en daarin een bestaanden tegenstand te breken. Heeft niet Emil Brunner in zijn laatste 'gesprek met Barth' (Natur und Gnade) zijn laatste woord tot Barth doen uitlopen op de erkenning, dat indien de door Ds Mak bedoelde kring vroeger bij Calvijn ter schole was gegaan, onder de leerlingen (hier is bedoeld de groep die ook Ds Mak op het oog heeft) niet zulk een strijd ontstaan zou zijn, als nu metterdaad ontbrand is? Een strijd, die heel dezen kring van theologen uiteen geslagen heeft, en binnen tien jaar het groepje heeft verstrooid? Het wordt, zo zegt Brunner, *hoog tijd, dat men het verzuim nog inhaalt.*

Dit is een andere kijk dan Ds Mak op de toestanden heeft. Maar daarin wordt bevestigd wat geschreven is door de Nederlandse gereformeerden, die opgetreden zijn tegen de dialectische theologie. Is nu niet op dit éne punt de klacht van Ds Mak onwezenlijk gebleken?

En wanneer in dezen tijd dan óók onzerzijds daarop telkens weer gewezen wordt, dan is dat in den grond der zaak *niet* een roepen om terugkeer naar het oude, zoals Ds Mak, zonder iemand te noemen, constateert, doch dan is dat de vraag, om royale afbakening, over en weer, van de positie. Wij geven Ds Mak gaarne toe, dat op veel punten het gesprek bij de Gereformeerden is doodgelopen. Wij wijzen echter alle beschuldigingen juist als *beschuldigingen* af, welke *niet* rekening houden met het dubbele feit:

a. dat *over heel de linie der orthodoxie* ALLE gesprekken vandaag zijn doodgelopen, omdat men zich heeft vastgezet in een onwaarachtigheidspositie, die andere woorden hanteert dan eigenlijk gemeend zijn (de confessionelen in de Hervormde kerk, de dialectische theologie, het vasthouden aan een confessioneel 'uitgangspunt', met gelijktijdige ontkenning hetzij van de mogelijkheid, hetzij van de betrouwbaarheid van het beweerde uitgangspunt);

b. dat in den strijd, die gevoerd wordt vóór de bezinning over deze grondvragen menigeen over den ernst van de vragen heenloopt, en al maar door roept om reformatie, en om verrijking van het Gereformeerde leven, zonder dat allereerst de bede gesteund en overgenomen wordt, de bede om ons eens rustig en eerlijk af te vragen: hebben wij nog wel eens een uitgangspunt: 'wij' nu als groot-orthodoxe groep genomen?

Soms is de situatie ironisch. Wie in de Gereformeerde pers dergelijke problemen behandelt, wordt als vechtjas aangezien, en door

mensen, die beter moesten weten, afgehandeld als een die almaar strijdt voor speciale discussiepuntjes *van zijn eigen kerkgezelschap.* Terwijl *juist* deze vraagstelling *alle orthodoxen* raakt. Wie zulk een vraagpunt aan de orde stelt, behandelt géén specifieke kwestie van zijn eigen kerk-huis-publiek, doch van *àlle orthodoxen.*

Zolang dan ook op *dit* punt niet onder ons de eenstemmigheid weerkeert, zal door de zonde van de belijders der orthodoxie-in-het-groot *elke reformatie in den grond worden verhinderd.* Want reformatie aan den buitenkant is onmogelijk. Wij moeten eerst weer eens in de kerk eerlijke mensen gaan worden, die ons bezinnen over den objectieven en subjectieven ernst van ons gesproken belijdeniswoord, en dus over de eerste begrippen van eerlijkheid en trouw, dáárin, dat wij weer menen, wat wij publiek belijden. De 'nood' in het Gereformeerde leven is groot. Maar hij is *oecumenisch.* Het christendom zelf is in nood, wijl vele christenen op leidende posities hun niet-geloof willen goed praten, als wáre het geloof.

Waar is de scheldbrief?*)

Vaak wordt gezegd: in een bepaald kerk-instituut (in casu: het hervormde) gebeuren nog wedergeboorten. Ergo: God heeft dat instituut nog niet een scheldbrief gegeven. Ergo: al dwingt het u ook tot dingen, die uw geweten u verbiedt, drijf de gehoorzaamheid nimmer zó ver, dat dit instituut ù den scheidbrief geven zou vanwege uw gehoorzaamheid.....

Tegenover dergelijke drogredenen moet men weer het ambt der gelovigen leren verstaan in den breden zin, waarin het in Zondag 12 van den Heidelbergsen Catechismus wordt opgevat: een vervulling van de roeping, die in de zalving met Christus Jezus gegeven is. Dit ambt der gelovigen zal de bekende vraag: 'waar is de scheidbrief van ulieder moeder?' *uitleggen, gelijk het betamelijk is.* Het leest daar *niet* een vergunning in, om 'moeder', de verbonds*gemeenschap,* maar te laten zondigen tegen de huwelijkstrouw, om dan hoogstens daarover te zuchten, doch een *oproep tot de gemeenschap* om het werk ener (met Jahwe) 'getrouwde vrouw' naar eis van het huwelijksverbond

*) De Reformatie, 4 jan. 1935, 15e jrg., no. 14, blz. 115 (Kerkelijk Leven)

te *blijven doen.* Waar is die scheidbrief? Heeft Jahwe soms zijn ‘vrouw’ *zijnerzijds* verstoten? Welneen, zij *zelf onttrok zich harerzijds,* zondigde, voegde zich niet meer ‘onder de wet des mans’. Dus wordt nu in bekering van dit harerzijds verstoten van Jahwe van haar de *daad* geëist. Die daad is *niet* een afscheiding van de kerk, maar wèl van een onzalig kerkbestuur, dat de ‘moeder’ bejegende, *als had* ze een scheid-brief inderdaad gekregen, als ware ze ‘vrij’. Het ambt der gelovigen heeft, naar het *recht,* dat in Christus' kerk als *plicht* is aangekondigd, de zaken der kerk uit te richten, zonder rechts of links te zien, zonder politieke bedoelingen te hebben, staande in dezelfde houding, waarin Luther sprak: hier sta ik, ik kan niet anders, God helpe mij, amen.

Fantasieën[*)]

‘De Nederlander’ van 4 Januari 1935 schrijft:

> Dat de kerkelijke situatie zeer precair is, wordt wel door de meeste ‘kerkformaties’ in ons land beseft. Alleen in de Gereformeerde Kerken schijnt een enkele stem, die op afbrokkeling aan den buitenrand en op de verwereldlijking en ontgeestelijking aan den binnenkant wijst, de stem van een patiënt van ‘Ich - alleinsamkeit’. Men heeft zich veilig verschanst achter hoge muren en bestookt, trots op eigen solidariteit, het oude, vaderlandse kerkgenootschap. Binnen die muren kijkt men elkander argwanend aan! Is er een ambtsdrager, die blijk geeft van interkerkelijken zin (zoals onlangs de Geref. pastor van Ulrum, die prof. Haitjema's Afscheidingsrede kwam horen in de Hervormde Kerk aldaar) dan vliegen onmiddellijk allerlei Kerkbodebisschopjes ter executie op. Is een ander Geref. predikant in oecumenischen zin actief, dan moet hij tussen de spitsroeden dierzelfde gevreesde redacteurtjes door en, zo verzekerde in een onderhoud één hunner: ‘we werken hem er eerlang stellig wel uit.’

Daargelaten het feit, dat dergelijke zinnetjes, als waarmede hier besloten wordt, oncontroleerbaar zijn, en bovendien in strijd met de gereformeerde tuchtprocedures, merken wij slechts op, dat hier gefantaseerd wordt. Bisschopjes hebben wij niet. En het geval, dat hier als uiting van interkerkelijken zin wordt voorgesteld, heeft met interkerkelijken zin niets te maken. Wij vinden het wel nuttig eens te luisteren naar anderen, om te weten, hoe ze ons bekijken. Maar meestal stelt de diagnose teleur door oppervlakkigheid.

*) De Reformatie, 25 jan. 1935, 15e jrg., no. 17, bl. 142/3 (Persschouw).

Deze hindert ook in het volgende citaat:

> Afscheiden om af te scheiden. Zo moet 't wel blijven gaan in een kerkgemeenschap, die de belijdenis der kerk heeft losgemaakt van die kerk-zelve, dus haar weggenomen heeft uit de wezenlijke Verbondsgemeenschap, waarin alle gedoopten begrepen zijn, om voorts die belijdenis te maken tot accoord van gemeenschap. Allen, die het er mede eens zijn, vormen de ware kerk. De rest is de valse kerk. Maar, zo zeide Hoedemaker: een hart behoort niet op sterk water gezet te worden, het behoort in het lichaam thuis, juist als dat lichaam ziek is, zal dat gezonde hart er zijn werking ten goede in doen. Sinds dit stellen van de belijdenis (zonder kerkgemeenschap) als accoord van gemeenschap; sinds de besluiten van Assen, waardoor men de huidige ambtsdragers bindt aan menselijke uitleggingen van Schrift en belijdenis, beweegt zich het leven in die kringen, langs een spiraal van kerkelijke afkering en inkering en vereniging naar 't dode punt.

‘Om af te scheiden’, - welk een miskenning van het eigenlijke probleem. Welk een snelwerkend opium voor een geweten, dat zelf den eis der actuele gehoorzaamheid inzake het kerkinstituut veronachtzaamt.

‘De belijdenis losgemaakt van de kerk zelf’, - welk een dwaas verwijt van de zijde ener kerk, die de belijdenis in geen enkel opzicht weet te handhaven, aan het adres van een andere, die het wel doet.

‘De ware kerk tegenover de valse kerk’, - hoe armoedig is dit dilemma tegenover de vele discussies, die juist in de gereformeerde pers het dilemma anders stellen.

Het beruchte ‘hart op sterk water’, - welk een vermoeiende beeldspraak (als surrogaat voor nauwkeurige begripsomschrijving) in den mond van hen, die de belijdenis in geen enkel opzicht weten te handhaven, en haar juist als antiquiteit hebben losgemaakt uit het concrete leven en werken van de kerk.

Vlucht voor zich zelf!

‘Ons aller Moeder’ anno Domini 1935

Een ‘Roepstem’ beantwoord door Prof. Dr K. Schilder

Op 15 februari 1935 begon prof. Schilder in De Reformatie een serie van 12 hoofdartikelen onder de titel: Kerkelijke gedeeldheid en Verbondsgehoorzaamheid; de ondertitel luidt: (‘Een roepstem’ beantwoord.); 10 mei 1935 werd deze serie afgesloten. In hetzelfde jaar verscheen bij J.H. Kok N.V., Kampen de brochure ‘Ons aller Moeder’, die een omwerking van deze artikelen-serie bood; vgl. de aankondiging in De Reformatie, 26 juli 1935, 15e jrg. no. 43, bl. 347 (Kerkelijk Leven).

In het hiervolgende vindt de lezer de ongewijzigde herdruk van deze brochure. In door de bewerker toegevoegd noten-materiaal wordt uit de artikelen-serie slechts datgene overgenomen, wat zakelijk in de tekst van de brochure niet teruggevonden kan worden; tevens vindt een enkele maal in het noten-materiaal overname plaats van een opmerking uit de rubriek Persschouw van De Reformatie, waarin op bepaalde zaken nog nader ingegaan wordt.

Woord vooraf

Zelden ontving ik onder het schrijven van een artikelenreeks zóveel tekenen van belangstelling, en een zó vaak herhaald verzoek tot uitgave ervan in brochurevorm, als toen ik in het weekblad 'De Reformatie' een reeks onder den titel: 'Kerkelijke Gedeeldheid en Verbondsgehoorzaamheid' plaatste.

Voor die belangstelling ben ik dankbaar.

Want ze bevestigt mij in het groeiend besef, dat ons ingezonken leven, met zijn ingeroest woord-misbruik, zijn gewenning aan onwezenlijkheid, met name in de probleemstellingen, waarmee men God en mens vermoeit, en den bijbel, in zijn voor-onderstellingen, ook inzake de openbaring, op het diepst miskent, slechts dan weer tot reformatie en tot bekering, en tot zuivere ontmoeting met den anti-christ komen kan, wanneer men met elkander over de kwesties van den dag spreekt; d.w.z. dat men met elkander polemiseert.

Met de bedoeling n.l., dat men elkaar zal leren verstaan. De irenischen toch, die den vrede niet máken, lopen in nevelen tegenwoordig. Ze verstaan elkaar niet. Ze 'horen' niet naar elkander; ze 'überhören', de een den ander. Deden ze het niet, de chaos, waarin we leven, zou gapend hun voor ogen staan. Een pijn? Ja, - maar ook een weldaad.

Reeds heeft in andere kerkelijke kringen, dan waartoe de schrijver dezer regelen behoort, de aan-de-orde-stelling van het in deze brochure aangeraakte vraagstuk de belangstelling gaande gemaakt, en een reeds eerder zich uitende conscientie tot nòg-meer-spreken gebracht.

Moge het resultaat zijn, dat ook deze nieuwe uitgave den nood van het christelijk leven op een bepaald punt nog dieper leert peilen, en zo aan de bekering van ons leven bevorderlijk wordt.

K.S.

§ 1. *Van den onder-titel.*

De hierbij den lezer aangeboden brochure draagt op het titelblad een ondertitel. Een ondertitel, die mij eigenlijk meer waard is, dan de titel zelf.

Ik zal zeggen, waarom hij mij zoveel waard is. Het is hierom, wijl ik door de uitgave van dit geschrift een beroep wil doen op het christelijk geweten.

Ik zal n.l. in de volgende bladzijden mening tegenover mening hebben te plaatsen. De mening van anderen bestrijdende, zal ik echter in positieven zin tevens eigen mening trachten te geven, of te handhaven.

Er zullen nu wel weer toe-schouwers (‘Zuschauer’!) zijn, die met een frons zeggen: polemiek dus. Want wat wil men, als de belangstelling zo vaak gedoofd, menig ‘hart’ zo interesseloos geworden is, als het in onzen tijd met zijn anathema's tegen de interesse-loos-heid het geval is? Polemiek? Ja zeker, maar vergeet niet: polemiek, die geen eigen gedachte stelt, of handhaaft, is het in deze brochure niet.

Polemiek dus. Zonder blikken of blozen.

Want naar mijn stellige mening bekeert zich heden niet, wie niet polemiseert. We tappen tegenwoordig allen zo stillekens uit telkens weer een ander vaatje. Dat wil zeggen: we verschillen *fundamenteel.* Wie dat ziet, moet daarop wijzen, opdat wij, ophoudende met elk voor zich uit een eigen vààtje te tappen, terugkeren tot de Brón. Polemiseren wordt dan ook tegenwoordig door haast iedereen, die meetelt, of het begeert, gedaan. Er wordt gepolemiseerd in de pers. Er wordt ook hevig gepolemiseerd op Woudschoten. Of in Pniël. Of in onderscheidene lokaliteiten, die den naam ‘Irene’ voeren. Dáár heus niet in de laatste plaats. Er wordt gepolemiseerd mèt en zónder argumenten. Er wordt gepolemiseerd hardop en zachtkens. En - de één wil het weten, de ander niet.

Neder-liggen contra neder-lèggen[*)]

In een onklaren tijd, een tijd, die met woorden tovert, die theologen van allerlei

*) Deze en de hierna steeds volgende in de tekst ingebouwde en gecursiveerde korte kenschetsing van de volgende tekst werd oorspronkelijk door de schrijver als bovenschrift van de pagina's gehanteerd. Verandering van bladspiegel in deze herdruk maakte dezelfde opmaak onmogelijk. Daarom zijn de kopjes in de tekst ingebouwd.

slag, met alleen door vakkundige afrukbare maskers voor het gezicht, onder Gods in al zijn eenvoud, ondanks zijn ‘ambt der gelovigen’, verkochte volk rondlopen laat; in een tijd, die aan ‘evangelische katholiciteit’ oden wijdt, maar die het *evangelie* niet meer weet te omschrijven, en dus niet 't christendom, en niet 't evangelie, doch een aggregaat van min of meer nog op traditie terende en toch zich ‘boven’ de traditie ‘uit’...althans róepende mensen ‘katholiek’ (algemeen) maken wil; in een tijd, die den Heiligen Geest als ‘léven-wekker’ verheerlijkt, en aan de ‘kerk’ (lees: dit quasi-katholiek aggregaat) Hem ‘toebidt’, in hetzelfde moment, waarin men zich ontdoet van *juist die* bepaalde lévens-functies, die den geachten spreker-bidder nu net niet aanstaan, of hèm niet zo ‘liggen’, of nog niet lijken; - in zùlk een tijd is onbekeerd, wie niet polemiseert, op welke manier dan ook. Hij hoort immers tot de familie van dien énen zoon van vader Jakob, van wien de dominees zo gaarne vertellen, dat hij ‘nederliggende is tussen twee pakken’. Gewoonlijk wordt daar de luiheid des nederliggers onder verstaan, mitsgaders enige onverschilligheid in het dragen van de lasten van Gods strijdende volk. De nederligger, die te vadsig is om neder-lègger van vijanden te worden, al is hij daartoe verwekt.....in 't verbond der genade.....volgens Psalm 8! Hoe dit zij - want we zullen dit alles niet curieuselijk onderzoeken - in elk geval is dit waar: *indien* op zo iemand toepasselijk is het *eerste* gedeelte van dien bekenden tekst, dien ik maar eens naar de frisse zuid-afrikaanse vertaling citeren zal, *dàn* geldt van hem ook het tweede. Het eerste gedeelte luidt aldus: ‘Issaskar is 'n sterkgebeende esel, wat tussen die veekrale lê. Toe hij sien dat die rus goed en die land lieflik is.....’ en hier houdt dan gewoonlijk de faam op, Issaschar te typeren. Maar daarom vergeet men ook zo vaak, dat het *tweede* gedeelte van den tekst luidt: ‘.....het hy sy skouer gebuig om te dra, en hy moes dwangarbeid verrig’. Geen wonder: hij durfde zijn traagheid niet verbieden, de vrijheid te verkwanselen, die hij in Christus had.

Polemiek alzo, - maar dan in een wel wat anderen zin, dan sommige irenische, maar juist tegen polemisten niet irenische broeders dit woord gebruiken, het meteen beperkende, verarmende en misduidende.

* * *

Polemiek, middel tot Gods oecumenischen vrede

Waarom echter deze ‘polemiek’, in den door mij hierboven eraan gegeven

zin, een expres beroep op het christelijk geweten doen wil?

Omdat - en nu komt die óndertitel voor den dag - omdat terwille van den vrede, van de eenheid, van de toekomst, die we allen zoeken voor de katholiciteit van het *Evangelie,* om dit woord gevraagd is.

Neen, het is niet van iemand persoonlijk gevraagd. Van den schrijver dezer brochure dus ook niet. Maar het is wèl gevraagd van de kerkelijke gemeenschap, waartoe schrijver behoort. En daarom wil deze brochure een gedeelte doen van dat nimmer rustende werk, dat aan de kerk, dewelke sedert overoude tijden de gemeenschap der heiligen heet, is opgedragen.[*)]

§ 2. *Aanleiding tot deze brochure.*

Gevráágd is om een woord als dit, zeiden we.

Hiermee wordt gedoeld op de samenkomst, belegd vanwege het Hoofdbestuur der Confessionele Vereniging, bij gelegenheid van de herdenking der Afscheiding van 1834, in de Pieterskerk te Leiden, op Donderdag 18 October 1934. Daar in die Pieterskerk - met haar herinnering aan de Pilgrimfathers, een kerk dus, die ook de kerkelijk-Gereformeerden aanspreekt[**)] - is op dien dag een drietal redenen

*) De tekst in De Reformatie heeft hierna nog:
Ik doe dus ook hier weer het werk van mijn broeders. Onverschillig, of zij dat willen weten, ja dan neen.

**) In de Persschouw van De Reformatie van 8 maart 1935, 15e jrg., no. 23, bl. 191 is het volgende te lezen:

> *'Een kerk, die ook ons aantrekt': 'De Nederlander'.*
>
> 'De Nederlander' laat zich den laatsten tijd herhaaldelijk uit over kerkelijke kwesties en betrekt een enkele maal ook ons blad in den gezichtskring. Soms gebeurt dat op niet al te boeiende wijze, b.v. wanneer onze opmerking, dat Gereformeerde predikanten zich niet voor het karretje van anderen, o.a. van den heer Mussert, laten spannen, beantwoord wordt met de vraag, of dan de heren bovenbedoeld zich dan toch wel voor een karretje laten spannen, en of zij daar ook met opgeheven hoofden lopen.
> Ook in het nummer van verleden week Vrijdag wordt over ons blad gesproken. Wij lezen het volgende:
>
> > In 'De Reformatie' bestrijdt Prof. K. Schilder de redevoeringen van drie confessionele voormannen, bij gelegenheid van de herdenking der Afscheiding gehouden in de Pieterskerk te Leiden. Laat ons er bijvoegen (al is dit overbodig): Prof. S. doet dit op hoogstaande wijze èn met aangrijpende ernst.
> > Nu gaat het hier niet om de zaak zelve, maar om een enkele, zijdelingse opmerking van Prof. S. in deze polemiek. Hij zegt n.l., bij de vermelding der Pieterskerk: - die kerk, 'met haar herinnering aan de Pelgrimfathers, een kerk dus, die ook òns aantrekt.....' (lees: aanspreekt.....').
> > Nu moge ons een (in dit verband) ondeugend citaat veroorloofd zijn.
> > We lezen n.l. in een beschrijving van de laatste preek, die de leider der Pelgrimvaders, Ds John Robinson, voor dat kleine troepje pioniers, te Leiden, hield, vóór zij Leiden verlieten, dat hij aanleiding vond om den toestand van de kerken der Reformatie te betreuren.
>
> Daarna citeert 'De Nederlander' uit de preek wat Robinson opmerkt over den toestand van de kerken der reformatie zelf. Hij zegt, dat zij
>
> > 'gekomen waren tot een rustpunt in hun religie en niet verder durfden gaan dan de bewerkers van hun hervorming. B.v. konden de Luthersen er niet toe bewogen

gehouden. De redevoeringen waren van Ds A.B. te Winkel, Den Haag; Dr J.Ch. Kromsigt, Rinsumageest; Ds J.W. Groot Enzerink, Leiden. De toespraken zijn per radio uitgegaan tot het hele nederlandse volk. Ze bedoelden de Afscheiding van 1834 te gedenken, te bespreken, zó, als dat in den kring der gemelde vereniging geschiedt, en hier bij ons geweten ingang zoekt.

Antwoord gevraagd, en gebóden

Die avond is voor het besef der sprekers zelf van historische betekenis geweest. Voor hen. En voor de Gereformeerde Kerken.

Voor henzelf.

Begon niet de eerste spreker, Ds te Winkel, met de opmerking, dat het eigenlijk beschamend was ‘voor ons, Hervormden’, ‘dat er in de honderd jaar, die verlopen zijn sinds de scheiding, nimmer zulk een moment van grote geestkracht bij ons’ (Hervormden) ‘geweest is, dat wij de boodschap hebben doen uitgaan tot de gescheiden broeders in ons vaderland: kom toch samen, kinderen des verbonds om des Heeren zoendood te gedenken, kom toch weder tot den enen avondmaalsdis’? Het had, zegt Ds te Winkel, eerder moeten geschieden. Maar thans zouden deze sprekers het doen. ‘Nu willen wij, nu mogen wij niet langer wachten. Geen moment meer en wij willen door de snelle wegen der lucht spreken tot de harten, tot de consciëntiën der gescheiden broeders’.

En hier begint het dus de Gereformeerde Kerken te raken. Mijn

> worden om verder te gaan dan 't geen Luther ervaren had, en, hoeveel meer van Zijn wil God ook had medegedeeld en geopenbaard aan Calvijn, ze zouden liever sterven dan 't erkennen. En evenzo, zei Robinson, *blijken de Calvinisten vastgegroeid te zijn, waar Calvijn hen verliet* 'n euvel, dat zeer te betreuren is. Want ofschoon ze in hun tijd kostbare, schijnende lichten waren, zo heeft God toch nooit Zijn gehelen wil aan hen geopenbaard, en, zo ze nu nog in 't land der levenden waren, zouden ze zeker even gretig en bereid zijn om verder licht te ontvangen als ze destijds waren om te ontvangen datgene, wat hun toen werd toebedeeld.’

‘De Nederlander’, dit citerende, besluit dan met de volgende woorden:

> Wij meenden, juist in dit verband, dat déze herinnering aan de Pelgrimfathers niet ontoepasselijk schijnt!

Indien soms ‘De Nederlander’ menen mocht, dat de hedendaagse Calvinisten niet verder zijn gekomen dan Calvijn, laat het blad het dan maar zeggen, dan zullen wij met genoegen constateren, dat het zich vergist. Iets anders echter interesseert ons meer: Wij menen nog steeds, met Calvijn aan de Schrift te moeten vasthouden. En wij menen ook, dat wij hierin met de Pelgrimfathers het eens zijn, gelijk wij dat ook zijn in ons verder-willen-komen-dan-Calvijn. En nu wordt de allervoornaamste vraag dus, niet, of soms de één verder komen wil dan Calvijn en de ander niet, maar dè kwestie wordt deze, of zij, die, ook in ‘De Nederlander’, zich nog presenteren als dragers van hetzelfde geloof in de Schrift dat Calvijn gekend heeft, inderdaad nog die Schrift geloven. Want eer wij het dilemma: ‘verder òf niet verder’ dan Calvijn aan de orde stellen kunnen, moet een ander dilemma besproken worden: op den *weg* van Calvijn, of op een *anderen* wèg dan hij? Wij kunnen slechts op *denzelfden* weg een wedstrijd houden. En iemand die een anderen weg heeft ingeslagen dan wij, kan met ons kwalijk in discussie treden over de vraag, of wij in den wedstrijd verder zijn dan hij. Wij willen hem eerst uitnodigen op *denzelfden* weg te gaan staan.

eigen kerk. Mijzelf. Hier wordt onder vele duizenden ook ik opgeroepen ‘tot den énen dis des Verbonds’. Hier word ik gevraagd, hier worden mijn kerken gevraagd, wat ze zullen doen, - naar de consciëntie - met de boodschap der redenaars, wien het gescheiden zijn der kerken ter harte gaat, gelijk ook ons zelf. Wij zijn hier aangesproken, in het openbaar. De sprekers móchten niet zwijgen. Mogen wij het dan?

Neen, wij mógen het niet. Er is immers om een wederwoord, een ant-woord gevráágd. En men moet de beslissing inzake het al-of-niet geven van een antwoord nooit laten afhangen van de vraag, of een weder-woord nu heus wel helpt. Gods Woord - ook als het polemiseert - keert niet ledig weer. Als 't maar het zijne is.

Er is, zeiden we, gevráágd om een antwoord naar Gods Woord.

Begon de eerste spreker nog met de opmerking, dat hij niet zou spreken over de vraag, hoe men deze ‘roepstem tot den énen avondmaalsdis bij de gescheiden broeders en zusters ontvangen’ zou, toch eindigde hij niet, voor hij aan de ‘gescheiden broeders’ de vraag ter beantwoording had overgelaten, ‘of zij nog het geloof hebben voor onze’ (de Hervormde) ‘kerk, of dat naar hun oordeel’ deze ‘kerk niets meer van den God des Verbonds’ te wachten heeft, of de God des Verbonds haar ‘heeft verlaten’. En zijn slot was weer een directe ‘roepstem’ tot de ‘gescheiden broeders en zusters: aanschouw het Verbond. Wij horen bijeen. Wij horen in dezelfde kerk. Wij knielen bij één Heiland’. Mogen wij zwijgen?

‘De gehele kudde nog eens naar buiten’

Maar de laatste spreker heeft aan het eind een gelijkenis van Huber naverteld. ‘Toen ik’ - aldus het verhaal, dat ik letterlijk van den laatsten spreker citeer - ‘toen ik nog schaapherder was, kwam het dikwijls voor, dat ik een schaapje verloor, omdat een hond het van de kudde wegdreef, of omdat het zelf een hond achterna liep, om zijn jong te verdedigen. Wanneer het dan later terugkwam, liep het blatend rond den stal, doch kon niet meer naar binnen, hetzij uit eigen opwinding, hetzij omdat de deur reeds gesloten was, of - wat meestal het geval was - het durfde niet meer naar binnen, omdat het schuldbewust was en ik aan de deur stond. Het schaapje was bang voor slaag. Ach, het had iets goeds willen verdedigen (zijn lammetje) en verdwaalde.....Wat bleef daar anders over dan de hele kudde nog eens een weinig naar buiten te laten, opdat het afgedwaalde schaap zich daarmee kon verenigen? Hoe gelukkig was dan zulk een schaapje; hoe gaarne ging het dan weer den stal binnen!’

‘Aangrijpende gedachte’, zegt de laatste spreker: ‘de gehele kudde nog eens een weinig naar buiten laten!’ ‘Als dat eens’ - zo gaat hij verder - ‘als dat eens gebeurde met alle kerken en alle secten! Huber vraagt terecht of daar niet ligt de oplossing van het zo precaire en oecumenische vraagstuk: de eenheid der Kerk’.

‘Doch’ - zo vervolgde de auteur - ‘doch de herders der schapen zullen dat waarschijnlijk liever niet doen: heel ons doen en laten in 't volle licht brengen en onder 't oordeel’.

Hiskia's koeriers en hun boodschap

Ik vrees ook, dat het niet vlot lopen zal met dat zoeken van 't volle licht. De onzakelijkheid en oneerlijkheid, of nalatigheid, waarop men tegenwoordig helaas ook onder christenen maar al te vaak stuit in de polemiek, is zelf wel het beste bewijs er van. Ze is een ontstellend symptoom van de wereldgelijkvormigheid der kerk. Doch - *indien het ernst is met dat verhaal van Huber - indien* het ernst is, dan moet er onophoudelijk gepolemiseerd worden. Vólhouden, wat waar is. Laten vallen, wat niet waar is. Maar dóórpraten. Dóórpraten.....In Gods naam, - dóór-praten.

Ach, neen, er komt doorgaans niet veel van dat dóórpraten terecht. Maar juist om te voorkomen, dat straks de anti-christ ons naar elkaar toe-ránselen móét, m.a.w., om het mogelijk te maken, dat wij onze zaken nog zèlf afhandelen, of tenminste gaan behandelen, en onze geschillen zèlf bespreken, en onze houding zèlf bepalen, móét er wor-

den gepolemiseerd, d.w.z., moet voor de vragen van ‘heel ons doen en laten’ het ‘volle licht’ worden ‘gezocht’, en het ‘oordeel’ van Gods Woord gevraagd worden.

Ziehier dan ook de reden, waarom deze brochure van gereformeerde zijde een antwoord op de gereleveerde toespraken zal trachten te geven. De redenaars, die - en ik respecteer dat - zich met de ‘snelle lopers van Hiskia’ hebben vergeleken, die immers óók eens hebben opgeroepen tot de gemeenschappelijke viering van het pascha, ze moeten aan de Gereformeerde Kerken straks niet kunnen verwijten, dat geen enkele van haar auteurs op hun roepstem antwoord gaf.

Reeds heeft ondergetekende voor de microfoon der N.C.R.V., in het kort natuurlijk, het onderwerp behandeld, dat de in het ‘Woord vooraf’ vermelde titel aangeeft. Thans hoopt hij de toen ontwikkelde gedachten, vanwege den ondertitel nog wat gepraeciseerd en vermeerderd, hier weer te geven. Hij spreekt dus wel geheel persoonlijk, maar toch in zekeren zin ook direct van kerk tot kerk.

‘Den stal uit’; - ‘laat ons samen richten’, zegt Jahwe.

Want het zal te doen zijn om het horen van zijn Woord, opdat de snelle lopers van Hiskia met ons één zijn, althàns reeds hierin, dat wij voor onszelf niets anders begeren, dan zij in hun oproepbrief zeggen uit te dragen, en konkreet te maken in een konkrete situatie: Gods Woord, het bevel van den Groten Herder der schapen, die nog heden - en dan, gelijk alle eeuwen door, zo ook nu, ook door het middel van recht-uit, konkreet sprekende polemiek - ‘zich een gemeente tot het eeuwige leven verkoren, vergadert door Zijn Geest en Woord’.[1)]

§ 3. *Naar de éne avondmaalstafel?*

De twee zoeken de tien, de twaalf

Met vollen aandrang wordt door den eersten spreker van den leidsen herdenkingsavond vermanend heengewezen

1) Wij vermelden nog, dat de bedoelde redevoeringen zijn uitgegeven onder den titel: Scheiding en Verbond, door Ds A.B. te Winkel van Den Haag, Scheiding en Eenheid door Dr J.Ch. Kromsigt van Rinsumageest, Scheiding en Toekomst door Ds J.W. Groot Enzerink van Leiden, Toespraken gehouden in de samenkomst vanwege het Hoofdbestuur van de Confessionele Vereniging, bij gelegenheid van de Herdenking der Afscheiding van 1834 in de Pieterskerk te Leiden op Donderdag 18 October 1934. - H. Veenman & Zonen, Wageningen.

naar een bekend feit uit de geschiedenis van het volk van Abraham. De redenaar herinnert er aan, hoezeer, naar de Schrift ons meedeelt, de vrome koning Hiskia bedacht geweest is op de reformatie. Hem treft daarbij voornamelijk, dat Hiskia toenmaals den kring en het werkings-gebied van de door hem gezochte hervorming niet beperkt gehouden heeft tot zijn eigen rijksgebied, het rijk immers van de *twee* stammen, doch gepoogd heeft, de nodige reformatie uit te breiden tot *àlle* stammen van Israël, dus óók tot het *tien*-stammenrijk. 'Nu denkt de koning, gedreven door den Heiligen Geest niet enkel aan de eigen stammen, waarover hij de scepter zwaait, aan Juda en Benjamin. Neen, hij rekent er mede, dat er nog andere stammen zijn, die tot Israël behoren en hij zendt de snelle lopers uit van Dan tot Berseba toe, hij zendt ze tot Naftali en Zebulon, tot alle stammen van Israël met de boodschap: viert met ons mede het pascha des Heeren, keert terug tot den tempel te Jeruzalem om samen feest te vieren. Hij voelde de eenheid van Israël, hij voelt dat alle stammen bij het Paasfeest horen.'

Welnu, - in dezen zelfden geest ener tot 'heel de kerk en heel het volk' zich uitstrekkende liefde, in gelijken reformerenden eenheidszin, wil thans ook de eerste spreker van den leidsen herdenkingsavond aan de 'gescheiden broeders' toeroepen: 'Kom toch weder terug tot den énen dis des Verbonds. Wij ontmoeten elkaar op allerlei terrein, wij werken op meer dan één gebied soms samen, maar de plaats waar alle kinderen des Verbonds samen horen, de plaats waar de eenheid der stammen toch allereerst en allermeest en allergeestelijkst uit moet komen, is toch de dis des Verbonds. Kom toch weder tot de kerk der Hervorming'.

Is de parallel reëel?

Wij zullen dezen redenaar wel niet misverstaan, wanneer wij uitspreken, dat naar zijn mening met 'de kerk der Hervorming' bedoeld is, en bedoeld moet worden: de Nederlandse Hervormde Kerk van vroeger en vandaag; de vraag, of de Herv. Kerk van eertijds identiek is met die van heden, blijft hier voorshands buiten beschouwing.

Wie zou niet den ernst eerbiedigen, die in dezen oproep spreekt? En dùs: wie zal niet verlangen, dat op deze vraag het antwoord konkreet zij?

Welnu, een konkreet antwoord zoekende, merken wij twee dingen op:

a. dat de parallel, die door dezen spreker getrokken wordt tussen

dezen zijnen oproep ter ener, en dien van Hiskia ter anderer zijde, niet klopt op de feiten van de hedendaagse Hervormde Kerk, en dus onzuiver, feitelijk imaginair is.

b. dat hij ook niet rekent met het ingrijpende verschil tussen Oud en Nieuw Testament, en dus zijn oproep niet 'op zijn tijd' is, immers, niet beantwoordt aan den loop der heils- en openbaringsgeschiedenis.

* * *

ad *a).*

Wat het eerste punt betreft, het is - en men worde niet boos, want een christelijk antwoord moet konkreet zijn - het is, objectief gezien, in den grond toch eigenlijk niet meer dan een schijn-beweging, wanneer op dien avond in de Pieterskerk tot ons, tot het nederlandse christenvolk, deze boodschappers komen met de pretentie: neemt onzen oproep aan als zulk een, die óók geschied is in de dagen van Hiskia.

Het probleem, ook verscherpt, aanvaard

De eerste redenaar van dien avond zelf maakt het ons gemakkelijk, dat te bewijzen, Hij begint immers zijn rede zelf met de erkenning, dat koning Hiskia 'het met Gods hulp weder zover heeft mogen brengen in Juda, dat het Paasfeest zal worden gevierd, zoals het in jaren en eeuwen niet gevierd is.'

Blijkbaar bedoelt de spreker, dat koning Hiskia terzake van het Paasfeest weer teruggegrepen heeft naar de wet; dat de koning getracht heeft, een hervorming door te zetten, welke tegenover de tot usantie geworden afbuiging van het mozaische voorschrift weer daarmede in overeenstemming wilde leven en doen leven. Naar alle waarschijnlijkheid heeft de redenaar gedacht aan 2 Kronieken 30:5. Wij lezen daar: 'Zo stelden zij dan, dat men een stem door gans Israël, van Berséba tot Dan, zoude laten doorgaan, opdat zij zouden komen om het Pascha den Heere den God Israëls te houden in Jeruzalem; want zij hadden het *in lange* niet gehouden gelijk het geschreven was.' De Statenvertaling heeft hier de woorden *'in lange';* en misschien klinkt deze uitdrukking nog na, als de redenaar zegt, dat *'in jaren en eeuwen'* het paasfeest niet gevierd was, zó als het nu zou gaan gebeuren.

Nu herinneren wij ons evenwel, dat de tegenwoordige Prof. Dr A. Noordtzij, in onzen studententijd lector te Kampen, op het college archaeologie ons heeft geleerd, dat het hebreeuwse woord *laroob* niet

vertaald moet worden door ‘in lange’, doch door *‘in getale’.* Het paasfeest was niet naar de Schrift in getale gevierd. Het was m.a.w. niet *met het ganse volk* gevierd. Blijkbaar slaat dit op de politieke gedeeldheid sinds Salomo.

Een kleinigheid, die vertalings-kwestie?

Min of meer wel.

Maar dat wij er even op attenderen, is toch feitelijk voor den objectieven lezer het beste bewijs, dat het ons er niet om te doen is, elkaar in woorden te vangen.

Want het is duidelijk, dat de bijbelse mededeling inzake Hiskia's oproep *nú nóg meer* klemt, dan uit de Statenvertaling blijkt. En dat wij, daarop attenderende, nog bewuster ons zelf nopen, het *eigenlijke* probleem van de leidse radio-redenaars te blijven stellen. We komen dus - met onze critische verwijzing naar die vertalingskwestie - feitelijk hun tegemoet.

Waar is een ‘Pascha’ ‘naar de wet’?

Ieder kan dit begrijpen.

Lezen we toch den tekst van het bijbelse verhaal inzake Hiskia's oproep tot reformatie op de wijze der Statenvertaling, dan zou een gereformeerde zich eigenlijk wel wat heel spoedig van de vermaning van den hervormden spreker kunnen ontdoen. Hij zou dan den redenaar kunnen tegenwerpen: ‘gij hebt zelf ons er aan herinnerd, dat de uitnodigende koning Hiskia, *voordat* hij den oproep tot anderen richtte, in zijn eigen gebied eerst weer met Gods hulp een paschaviering naar de Schrift in het leven geroepen had. Met Gods hulp - aldus zegt gij zelf - heeft hij het eerst zóver gebracht, dat zijn snelle lopers kunnen zeggen: komt naar ons toe, wij waarborgen u een paasfeest, dat *naar de wet* gevierd wordt’. En zulk een gereformeerde zou, den spreker aan zijn eigen woorden houdende, hem kunnen vragen: gij, die ons oproepen wilt naar Hiskia's voorbeeld, hebt gij, vóór uw oproep uitging, het ook al zo ver gebracht als Hiskia? Gij in uw ‘rijk’? Wordt óók bij u, die óns komt nodigen, inderdaad nu reeds een viering van het ‘pascha’ *naar de wet,* naar de Schrift, ons gewaarborgd? Zo neen, dan is uw parallel niet juist; want gij kunt dan niet de waarborgen ons geven, die Hiskia's boden aan de door hen genodigden konden schenken.

Maar wij willen niet zulk een misschien wat al te gemakkelijke en dus onbroederlijke beantwoording van den tot ons komenden oproep. Wij mógen ze ook niet ons permitteren, want we zijn verplicht, den geciteerden tekst uit het Kronieken-boek te lezen, zó, als hij er feitelijk

staat: het pascha was niet gevierd *'in getale';* het volle getal ontbrak. De scheuring tussen twee- en tien-stammenrijk had tot gevolg gehad, dat het pascha niet gevierd werd door het volle getal van de ertoe geroepen volksgenoten.

Het 'volle getal' is 'naar de wet'

Welnu, wij, die uit Leiden den eenheids-oproep tot ons horen komen, wij aanvaarden den thans nog verzwaarden ernst van de in den bijbeltekst tot ons komende boodschap. Want wij geloven, dat komen in het volle getal behóórt tot het gebód.

Deze erkenning is onzerzijds gul en grif geschied. Wij zouden ze niet graag achterhouden. Ook hierom niet, dat wij nu ineens het probleem scherp stellen kunnen. Wat is het, waardoor het volle getal *niet* tot de éne avondmaalstafel komt? Welke eerste misstand is voor dezen misstand aansprakelijk? Welke eerste ongehoorzaamheid voor deze tweede?

Stellen wij het probleem zó, dan wordt ons veel 'kleingoed' bespaard. We behoeven dan niet eens den tijd te vermorsen, en meteen het gesprek dadelijk te verkoelen, door een overigens voor de hand liggend verder uitspinnen van de getrokken vergelijking tussen de leidse radioredenaars en de koeriers van Hiskia. *Wilden* we hier den getroffen parallel curieuselijk onderzoeken, dan zouden we moeten opmerken, dat de 'gescheiden broeders' - om in den onjuisten stijl van de redevoeringen van den leidsen avond te spreken - juist ontkennen, dat zij tegenover deze 'Hiskia-boden' van 1934 de rol vervullen van de tien stammen. Die in het tien-stammenrijk den toon aangaven, hebben juist al het mogelijke gedaan - Jerobeam! - om hun mensen af te houden van de éne pascha-viering, en hebben daartoe opgericht hun 'eigen' en eigenwilligen stierkalverendienst. En een kind weet, dat de 'gescheidenen' juist hunnerzijds steen en been hebben geklaagd over wat zij noemden den 'kalverendienst' in de Herv. Kerk, en daarom zijn afgezet, beboet, uitgestoten. Ze zouden dus, strikt genomen, kunnen klagen, dat deze nieuwe 'Hiskia-boden' h.i. feitelijk de rollen omkeerden.

Laat ons echter niet het gesprek zó beginnen. Laat ons liever beiderzijds tenvolle erkennen, dat Gods eis inderdaad is, dat zóvelen 'in getale' komen móeten, als er behoren tot de verbondsgemeenschap.

Want juist dàn klemt de vraag te meer: kunnen deze Hiskia-gezanten van 1934 volstaan met een tot òns te richten oproep? Houden we eigenwillig hun ziel op, als wij, opgeroepenen, tot hen zeggen:

wacht eens even, we moeten nog eens met u dóórpraten over de zakelijkheid van uw invitatie?

Waar is de tafel der éénheid?

Naar onze mening is dit zo niet.

Want klemmender dan de zoëven op den achtergrond gedrongen tegenwerping zou geweest zijn, is toch de andere, die wij *niet* achteruit willen dringen: wij willen vragen aan de ‘snelle lopers’ van 1934: gij roept ons op tot de éne avondmaalstafel: wilt gij ons eens zeggen, waar die bij u is?

Neen, die vraag is niet onbillijk. De boden van Hiskia, de boden van dien radio-avond, ze hebben geen gezag in zichzelf; ze moeten mét ons allen hun boodschappen haar gezag laten ontlenen alleen aan de wet van God. Men màg, men mòet hun de vraag voorleggen, of zij, tot de éne feestzaal ons oproepende, het adres der feestzaal ons noemen kunnen. Waar is dat adres? Waar is - nu konkreet gesproken - waar is in de Hervormde Kerk de éne avondmaalstafel? Waarheen roepen ons onze boden?

Neen, neen, dat is nu eens geen handigheid. Het is hier een gewetenskwestie. Het is tevens een uiting van allerernstigste, wijl primitieve nuchterheid, als wij opmerken: die parallel met Hiskia's boden gaat niet op. Hiskia, ja zeker, *die* kon zeggen: dáár en dáár kunnen wij, zichtbaar en tastbaar, onze eenheid bewijzen. De sprekers van dien avond kunnen het niet. Hun avondmaalstafels zijn tegen elkander verdeeld. Hier is er een voor de vrijzinnigen. Daar is er een voor de confessionelen. Ginds een andere voor ethischen, of voor gereformeerden. En ook hun formulieren zijn tegen elkander verdeeld. En hun formules zijn tegen elkander verdeeld. De ene avondmaalstafel staat binnen de Hervormde Kerk tegenover de andere. Wie door een orthodoxen kerkeraad van de avondmaalstafel der Hiskia-reformatie geweerd wordt (niet ‘aangenomen’ wordt) behoeft maar naar een door deze Hiskia-gezinden in kerkbode en preek als Jerobeams-kalverdienst-employé bestreden modernen predikant te gaan, teneinde bij hem zich te ‘laten’ ‘aannemen’, om haastiglijk onder óverlegging van hun naar de wijs der ‘tien stammen’ gewaarmerkte en uitgereikte vergunningsbiljet, zich weer triomfantelijk te presenteren bij de ‘twee-stammen-koeriers’ van Hiskia, en in hun vergadering den toegang tot de ‘éne’(?) avondmaalstafel af te dwingen van wie hem hun eerst ontzegden. En de Hogepriester naar Melchizedeks wijs leeft intussen, ziet toe en bidt. Bidt zó, dat de hemel *zijn rechten* ieder ogenblik erkent.

Is er de tafel, - er ligt een belofte

O neen. Wij railleren niet: we hopen, dat onze verwijzing naar den hemelsen Hogepriester zo'n vermoeden afsnijdt. Wij begrijpen het wel, dat de machinerie zeer ingewikkeld worden kan, binnen een op twee gedachten hinkende kerk. Maar we constateren toch, dat zó de feiten zijn. En als nu deze Hiskia-koeriers van 1934 ons oproepen tot 'de éne' avondmaalstafel, die der eenheid, dan hebben wij het recht, hun ten antwoord te geven: toont ons die *éne* avondmaalstafel; en toont ons tevens, dat het inderdaad een *avondmaals*tafel is. En zo gij dat kunt, wij zullen dadelijk met u meegaan. Want dat is onzerzijds al een eeuw geleden beloofd. Wij wijzen u op de hanepoten van hen, die de Acte van Afscheiding ondertekend hebben. Deze met bevende hand schrijvende 'lidmaten' uit het gebied, dat gij vergelijkenderwijs thans tot de tien stammen rekent, ze hebben bij voorbaat op een eventuelen oproep geantwoord, dat zij met de Nederlandse Hervormde Kerk - die gij vergelijkenderwijs de positie van het twee-stammenrijk toekent - geen gemeenschap meer willen hebben totdat deze terugkeert tot den waarachtigen dienst des Heeren.

Zijn wij uw vijand geworden, u deze waarheid zeggende?

Wij hopen het niet.

En zo gij het ons euvel duiden mocht, dat wij zó spreken, het zou ons niet de spraak benemen. Want als wij u, Hiskia-boden-van-1934, op *christelijke wijze* aanhoren, d.w.z. over uw boodschap *geduldig nadenken,* dan kunnen wij niet anders zien, dan dat gij zelf uw boodschap van kracht berooft, in hetzelfde moment, waarin gij ze ons voor het geweten legt. Dat gij ze relativeert in het ogenblik, waarin gij ze absoluut maken wilt, als een boodschap Gods.

De absoluut gestelde eis gerelativeerd

Gij vraagt bewijs?

Maar denkt dan aan uw eigen inleidingswoorden. Denkt dan aan uw eigen 'boodschap'. Gij, hervormden, roept ons, 'gescheidenen', toe, het is zelfs de epiloog in uw boodschap: 'verwar niet langer dat uiterlijke kleed der organisatie, dat ook wij knellend vinden, met het wezen, want het wezen, dat is de Kerk des Heeren in onze landen.'

Op het eerste gehoor afgaande, vinden wij dit vrij wijsgerig gesproken (vorm-wezen-filosofie!); we zullen er nog wel eens over praten moeten, dunkt ons zo. Maar voorlopig begrijpen wij, in onze Gereformeerde Kerken, wel zóveel, dat gij, Hiskia-deputaten van

1934, van mening zijt, dat die organisatie niet *'het wezen'* raakt. Dat is tenslotte maar een *'uiterlijk kleed'.*

Welnu, waar komt het vandaan, dat bij u, hervormden, de éne avondmaalstafel, d.w.z. de *avondmaalstafel der éénheid,* ontbreekt? Waar komt 't vandaan, dat bij u de avondmaalstafel van de éne groep tegen die van de andere óver staat?

Dat komt van diezelfde organisatie, die gij als een kwestie van slechts ondergeschikte betekenis hebt aangediend, daareven.

Dit is dus de situatie: gij zegt tot ons: 'komt tot de eenheidstafel: God wil het.' En wij, op onze beurt, antwoorden u: 'wijst ons die eenheidstafel aan, wij komen wis en zeker.' En gij, replicerende, geeft ons dan weer uw bescheid; gij zegt: 'die avondmaalstafel-der-eenheid, die is er weliswaar bij ons nog niet, maar dat is een gevolg van een euvel, *dat er niet zó heel veel toe doet, dat althans niet het "wezen" raakt.'* Maar door dit bescheid teleurgesteld, moeten wij, gereformeerden, u, hervormden nu wel toevoegen: 'gij, hervormden, roept ons op tot een eenheidstafel, die wij *bij ons zelf wèl,* maar *bij u zéker niet* kunnen ontdekken; gij legt ons eisen voor de consciëntie, die gij relatief maakt in hetzelfde ogenblik, waarin gij ze stelt; op dit punt handhaaft gij dus de fout van uw organisatie zelf; uw oproep tot reformatie is gedragen door de ketterij, die zelve roept om de reformatie, de ketterij van relatief stellen van wat absoluut gebod van den God der twaalf stammen is.'

Huber, Huber, de hele kudde moet den stal uit![2)]

* * *

Hiskia kende geen 'jaar onzes Heeren'

ad *b).*

En nu wij toch reeds aan die Acte van Afscheiding herinnerd hebben, willen wij maar dadelijk meteen een andere passage daaruit citeren. Dezelfde lidmaten, die we zoëven aan 't woord lieten, verklaarden 'tevens gemeenschap te willen uitoefenen met alle ware Gereformeerde ledematen, en zich te willen verenigen met elke op Gods onfeilbaar Woord gegronde vergadering, aan wat plaatse God dezelve ook verenigd heeft'.

Dat is, honderd jaar geleden, een proclamatie en een acte geweest van het *ambt der gelovigen.* Nu wij - met eerbied - daaraan terugdenken, vinden wij daarin tevens gelegenheid, om onze tweede ge-

2) Vgl. § 2, blz. 157.

dachte hier uit te spreken: Uw oproep, zo zouden wij aan de boden van 1934 antwoorden willen, rekent niet, althans niet in wat gij ons met zoveel woorden laat horen, met het verschil tussen het Oude en het Nieuwe Testament.

In de dagen van Hiskia, ja, tóen was er inderdaad één bepaald en aanwijsbaar centrum voor den eredienst. Eén vaste plaats, waar men het pascha vieren moest, zoals thans nog het nederlandse volk *één* residentie heeft. Maar het was dan ook in Hiskia's tijd nog maar de *toestand van het Oude Verbond.*

Veel tafels, doch één tafel-woord en -Heer

Na dien tijd is evenwel het *Nieuwe* gekomen. Aan *àlle* plaatsen kan nu het evangelie worden gebracht. De uiterlijk zichtbare eenheid uit den tijd, toen de kèrk nog in het vólksleven ingeweven was, bij Israël n.l., is voor ons voorbij. Eens en voorgoed voorbij. De centralisatie heeft plaats gemaakt voor de décentralisatie. Met andere woorden: de avondmaalstafels zijn, *krachtens Gods gebod,* pluraal, meervoudig, geworden. Haar pluraliteit behóórt tot het gebod. Ze behoort evenzeer tot het gebodene, als het komen-in-het-volle-getal. Geen afgezant van 'Hiskia' mag in 1934 *'na* Christus' tot iets anders ons verlokken, dan tot een huis met *vele* avondmaalstafels, Want zo zeker als in de dagen van Hiskia de éne feestvloer voor het pascha door het gebod geëist was, en de pluraliteit van dergelijke *plaatsen* van den eredienst *tóen nog verboden* was, evenzeer is vandaag, 'onder het nieuwe Testament' die pluraliteit *geboden.*

Natuurlijk zijn wij het over en weer hierover eens.

Is nu echter, vanwege de expansie, die de kerk in het Nieuwe Testament genomen heeft, de pluraliteit der feest*plaatsen* een eis van God, toch is niettemin de éénheid van het feest *zèlf,* van den feestgrond, den feestinhoud, het feestwoord, een eis van God gebleven. De plaatsen van zijn heerschappij zijn onnoemelijk veel. Maar de heerschappij blijft één. De avondmaalstáfels moeten pluraal zijn. Maar het avondmaal moet één zijn. Eén Heer. Eén geloof. Eén doop. Eén brood. Eén wijn en drank. Eén gedachtenis. Eén woord-van-gedachtenis. Geen andere naam, dan die van Christus. Geen ander bloed dan zijn zoenbloed.

Natuurlijk zijn wij het ook daarover eens.....in theorie althans.

Verbindt men evenwel de éne gedachte aan de andere, dan *komt de theorie om de practijk vragen.* Om de gehoorzame, de getrouwe daad. De daad van het ambt der gelovigen. En nu moeten wij aan

onze ‘snelle lopers’ van 1934 antwoorden: wij zijn niet meer in het Oude Testament, doch in het Nieuwe. Wij weten, dat de zuiverhouding van het feest, en het tegengaan van de pluraliteit der feestgronden, der feesttheorieën, het tegengaan dus van de pluraliteit der christologieën, der kerkverwoestende filosofemen, en het vásthouden, het koste wat het kost, aan den enigen Naam, die tot zaligheid gegeven is, altijd reformerend werken zal. En ook: dat dit de eenheidstafels bereiden zal, waar de engelen begerig zijn, in en aan te zien. Mocht in Hiskia's dagen de reformatie zijn gelegen in het terugroepen naar de éne, de centrale plaats, die tóen veel meer ófferplaats dan verkondigingsplaats wezen kon, thans is de reformatie hierin gelegen, dat het Woord der verkondiging erkend blijft in zijn éénheid, zijn gezag, zijn zuiverheid, en zulks op élke plaats, waar God zich zijn mensen saamgebracht heeft. De avondmaalstafel worde immers verbonden aan den kansel, die het Woord, en den enigen Naam verkondigt, zonder dien ‘enigen naam’ te laten op één hoop werpen met namen, die niet tot zaligheid gegeven zijn, zonder hem te laten verbasteren, of van zijn kracht beroven.

Decentralisatie en ‘ambt der gelovigen’

En daarom - wij willen nu naar den gesprektoon terugkeren - en daarom, wat zullen wij u antwoorden, u, Hiskia-boden van 1934? Noemt ons niet heren, doch knechten, als wij zeggen: wij zijn niet afhankelijk van enigen Hiskia, of van zijn boden. Neen, *krachtens het ambt der gelovigen* moeten wij *zélf* de handen uit de mouw steken, *zélf* reformeren, *zélf* de eenheid openbaren tot het uiterste der aarde. Doch de eenheid mogen wij niet binden aan één centrale plaats - want dat is joods, dat is teruggang, dat is geen reformatie, maar een anachronisme. Paulus heeft in den brief aan de Galaten ons dat uitdrukkelijk verboden. Neen, wij moeten de eenheid geloven, als een eenheid, eerst in het Woord, en daarnà in het sacrament.

En zó wijzen wij met klem op die Acte van Afscheiding. En dus keren wij, niet om ons te onttrekken aan den ernst van uw roepstem, maar om u en ons samen te plaatsen onder den volstrekten ernst van het éne gebod - heel de kudde ‘naar buiten’! - nu keren wij de rollen om. Nu worden *wij* de ‘snelle boden’. De nood is ons opgelegd, door het ambt der gelovigen. Nu vragen *wij* u: komt tot de éne avondmaalstafel. *Bij ons is ze er al.* Zorgt, dat ze er ook bij u komt, opdat gij ons wat te boodschappen krijgt, dat reëel is en naar een realiteit

heenwijzen kan. Komt, gij zelf, in het gebied van uw ‘stammen’ tot de éénheid van de Woordverkondiging, en daarna van de sacramentsbediening. Bedient het ambt der gelovigen. Dat is: doet, elk op uw eigen plaats, precies datgene, wat gij diep in uw hart houdt voor 't gebod van God.

Naar den énen woord- en sacramentsdienst

Eerst dàn zal het duidelijk worden, of de plaats, waar gij staat, in den grond beheerst wordt door den wil van ‘Hiskia’, dan wel door den geest, die nu werkt in de kinderen der ongehoorzaamheid, in de trawanten van ‘Jerobeam’.*) Gebruikt uw bevoegdheid, bedient uw plicht, in het ambt der gelovigen. En wij verzekeren u: zodra gij ons weer getoond hebt, dat het ambt der gelovigen bij u bediend wordt naar de orde van het Nieuwe Testament, en gij wéér de éénheids-avondmaalstafel hebt, omdat gij vóór alle dingen de éne Woordverkondiging zult hebben hersteld, zullen wij in de *practijk* betonen, wat wij reeds lang konkreet belijden en erkennen, dat de éénheid van den Woorddienst zich óók heeft te openbaren in de éénheid van den sacramentsdienst. En wij zullen de pluraliteit van de avondmaalstafels onmiddellijk numeriek gelijk maken met de pluraliteit van de Woordbedienings-plaatsen. Zovele gij er stellen zult, zullen wij zoeken; en dus zullen wij u zoeken. Wij zullen ons geven, eerst den Heere (den Kurios), en daarna aan u, en aan alle anderen, die Hem erkennen ‘aan alle plaatsen’, niet van *ónze* eigenwilligheid, maar van *‘zijne heerschappij’.* Wij zullen de belofte inlossen, die in de Acte van Afscheiding met bevende stem gegeven is.

Huber, Huber, de hele kudde naar buiten!

§ 4. *Barbaren-overmacht of eigen plichts-verzuim?*

Onze voorgaande paragraaf liet ons uitkomen bij het ambt der gelovigen. Dat zagen we naar voren treden krachtens zijn van God gegeven recht, en plicht. Recht is tevens plicht: het is de vrijheid tot het oefenen van de heerschappij, in de erve, die door Christus staan mag ‘in de vrijheid’.....tot zijn door geen hiërarchie en bisschoppelijke apparatuur gehinderden dienst.

*) In De Reformatie is deze zin als volgt geformuleerd:
En dan zal dadelijk blijken, of de plaats, waar gij staat, in den grond beheerst wordt door den wil van ‘Hiskia’, dan wel door de trawanten van ‘Jerobeam’.

Het komt er wèl op aan, deze gedachte nu ook verder vast te houden. Immers, wij hebben in verband hiermede gewezen op het *verschil tussen Oud en Nieuw Testament.* Het diepgaand onderscheid nu tussen de éne en de andere 'bedeling', tussen Oud- en Nieuw Testament, heeft men ook in het oog te vatten, wanneer in den bedoelden herdenkingsavond de eerste spreker zijn woord vastknoopt aan een uitspraak uit Psalm 74: aanschouw het verbond. Wij komen op deze woorden - met name wat die verbondsgedachte en haar uitwerking betreft - nog wel nader terug. Thans echter willen wij eerst iets zeggen over de plaats, de omgeving, het verband, waar dit tekstwoord uit genomen is.

En hiermee komen wij dan tevens vanzelf weer terug op de kwestie van Oud of Nieuw Testament.

* * *

Morgen- en middagproblemen in den 'Jôm Jahwe'

Psalm 74 klaagt over Gods 'huis', Gods 'heiligdom', dat een ruïne geworden is. Het is *'ontheiligd'.* Welnu, de eerste spreker van den leidsen avond brengt dat motief van het ontheiligde heiligdom óver op den toestand van de Nederl. Herv. Kerk, waarvan hij toegeeft, dat ook zij 'ontheiligd' werd, en door een macht, die niet in haar regeren màg, gebracht is in een toestand van ontheiliging. Een toestand, die in strijd is met wat God wil, en dus om reformatie roept.

Hier komt nu een vraag bij ons op.

Is het inderdaad juist gezien, kwesties van de kerk onder het Nieuwe Testament te behandelen onder het aspect van het Oude? Is het goed, de problematiek van den mid-dag te behandelen, als waren het problemen van den vroegen ochtendstond? Het antwoord ligt voor de hand: eigenlijk is dat niet geoorloofd. Men moet immers *héél* de Schrift in rekening brengen, als men een bepaald verschijnsel toetsen wil aan wat zij ons leert. Het zo maar 'overbrengen' van oud-testamentische toestanden en verwikkelingen op nieuwtestamentische, is exegetisch-hermeneutisch verboden, en blijkt steeds weer een bron van misverstand.

Ook hier is dat het geval.

Laat ons eens zien.

In de eerste plaats: dat heiligdom, waarvan in Psalm 74 sprake is, is niets anders dan een stenen gebouw. Wij behoeven dat niet eens te 'bewijzen', want we zullen wel niet voor tegenspraak hebben te

vrezen, als wij gemakshalve ons aansluiten bij den laatsten commentator, die van onze zijde over Psalm 74 geschreven heeft: Prof. Dr. A. Noordtzij. Deze zegt in zijn populaire verklaring (Korte Verklaring der Heilige Schrift met nieuwe vertaling, Kampen, Kok): de dichter klaagt over den ondergang van den tempel. Er zijn 'ruïnen', er is een 'gruwel der verwoesting'. M.a.w.: het gaat dus volstrekt niet om de vergadering der gelovigen (de kerk), maar om hun vergader*plaats,* om een stenen bouwwerk; en ook om nog andere vergaderplaatsen: 'alle vergaderplaatsen Gods hebben zij tot den grond toe verbrand'.

Morgen- en middag-ontheiliging in den Jôm Jahwe

Men voelt al dadelijk, dat dit voor het probleem, dat in de Pieterskerk werd aangesneden, toch wel van grote betekenis is. Niet over de vergaderplaats liep de strijd in de Afscheiding, doch in de eerste en laatste plaats om de vergadering, om het vergaderde vólk, om de wijze van vergaderen, de voorwaarde van vergadering. Want de Afscheiding viel in één der jaren 'onzes *Heeren',* d.w.z. in één der jaren van den verhoogden Christus. Maar zó stond het niet in het jaar, toen Psalm 74 werd gedicht. Tóen ging het om een vergaderplaats, een stenen gebouw. En dat stenen gebouw had in die dagen nog wel een heel bepaalde missie te vervullen, het was immers tot op den tijd van het Pinksterfeest toe het zichtbare teken van den *gecentraliseerden* eredienst onder het Oude Testament, maar tenslotte bleef het maar een stenen gebouw; meer niet. Het was trouwens *bestèmd,* om onder te gaan. Elke nieuwe dag maakte dat gebouw 'ouder', en bracht het nog meer 'nabij de verdwijning'. Het is dus totaal iets anders dan de gemeente van den levenden God. En - het verbaast een weinig, dat men dat nog herinneren moet aan dezelfde mensen, die tussen het *'wezen'* van de kerk en haar *'wèl-wezen'* zo spitsvondig weten te onderscheiden - ontheiliging van een tempelgebouw kàn *geheel en al omgaan buiten enige ontheiliging van Gods volk:* déze ligt in de zonde van dat volk. Maar als het oudtestamentische 'heiligdom' met hamers en bijlen en breekijzers wordt bewerkt door vreemden, door vijanden, door barbaren, dan moet men dat niet vergelijken met een averechtse kerkinrichting in de dagen van het Nieuwe Testament, die van elk der kerk-leden een 'ja' of 'neen' vordert. Want het zijn telkens heel andersoortige grootheden.

Waar zijn de barbaren, aan wie gij verkocht zijt?

Wij spraken daar van barbaren, - en hiermee raken wij reeds een tweede verschilpunt aan. Wie waren het eigenlijk, die in de dagen van Psalm 74 het heiligdom verontreinigden? Waren dat leden of leiders van Israël zelf? Schriftgeleerden? Wetspredikers? Raadslieden der kroon? Kinderen des volks? Gepeupel van de straat van Jeruzalem? Wel neen, het waren 'vreemden' in denzelfden zin, als waarin een buitenlander, die met ons in oorlog leeft, een 'vreemde' is voor ons. En die vreemden bleven vreemden, en vroegen volstrekt niet, op voet van gelijkheid in Israël te worden opgenomen. Ook waren ze heus niet van plan, in den tempel zelf als Israëls ware hiërarchie plaats te nemen, om vandaar Israëls godsdienstige leven verder te besturen, een kerkelijk-ritueel wetboek te geven, of te helpen geven, en zich te proclameren tot opperste, of althans tot mede-gerechtigde godsdienstleiding in den staat, waartoe de tempel behoorde. Van dit alles is in Psalm 74 geen sprake. Zij waren en bleven barbaren, die het goud en het zilver uit den tempel roven wilden, den tempel zelf eenvoudig prijsgaven, Israëls godsdienst, in zoverre die zichtbaar zich organiseerde, wilden vernietigen, en afschaffen, en in ketenen slepen wat zij konden.

Maar voelt men nu niet, dat het gewelddadig ingrijpen van deze barbaren op geen enkel voor onze bespreking elementair punt te vergelijken valt met dat knellende 'organisatie-juk', waaronder, naar ook deze sprekers zelf erkennen, de Hervormde Kerk nog steeds 'gebukt' gaat? De redenaars worden niet moede, ons te verzekeren, dat dit juk aan de kerk feitelijk 'vreemd' is. Dat het niet tot het *'wezen'* der kerk behoort. En onwillekeurig brengen zij zichzelf en anderen daarmede onder den indruk, dat dit 'juk' toch eigenlijk wel zo iets is als het barbarenjuk, welks verschrikking op den dichter van Psalm 74 gevallen is. Maar zulk een gedachtenverwarring (waartoe beeldspraak zo vaak de brug slaat) brenge niemand van de wijs.

Zijt gij prijsgegeven, of prijsgevend?

Want wij mogen ons aan een strikt indenken der vergelijking, en van het tertium comparationis, geen ogenblik onttrekken. De organisatie van de Hervormde Kerk is *geen oplegsel van barbaren,* die met wapengeweld alles neerslaan wat tegen hun wil zich verzet, maar ze is een *ding van de Hervormde Kerk zelf* geworden. Ze wordt door alle leden dier kerk feitelijk aanvaard. Ze wordt althans, zodra 't nijpen gaat, door hen dagelijks gehoorzaamd. Ieder bukt zich er

voor. Zelfs zij doen dat, die voor Karl Barth een buiging maken, met betuiging van eerbied, omdat hij althans den moed heeft, tot kerkknechtende ‘barbaren’ en tot hun adepten te zeggen: gij zijt ‘vreemden’ ten aanzien van de kerk en haar ‘verkondiging’; waarom laat gij dan uzelf en andere barbaren commanderen in Gods huis? De organisatie der Herv. Kerk is geworden tot een integrerend bestanddeel van het georganiseerde hervormd-kerkelijke leven van hier-en-nu.

En nu is dit het grote bezwaar, dat wij hebben tegen een zodanige aanwending van Psalm 74 als in Leiden geschiedde: men doet, ‘alsof’ het hier een strijd is tegen een gewapende overmacht van barbaren, maar men loopt daarmede heen over het juist in geding zijnde feit, dat men zèlf, zonder daartoe door enige macht van buitenlandse tirannie gedwongen te zijn, elken dag méédoet met datgene, wat men noemt: de verontreiniging, den gruwel der verwoesting. Zeker, zeker, men voert een oorlog. Wij zullen niet ruw-weg gewetens veroordelen, en dus voorop stellen, dat men in zijn gemoed verzekerd zegt te zijn, dat men den ‘oorlog des HEEREN’ voert. Maar dit alles neemt niet weg, dat we hier te doen hebben met een strijd, die binnen de hier-en-nu gegeven Hervormde Kerk slechts een binnenlandse oorlog heten mag. Zeker, zeker, men heeft in den binnenlandsen oorlog zijn ‘vijanden’ (polemioi). Maar dit alles neemt weer niet weg, dat men toch ook met die ‘vijanden’ dagelijks Gode ‘dienst doet’, en zulks als 't er op aankomt, op dezelfde wijze als de ‘vijanden’. Met hen bleef men zich vooralsnog verbinden, om dingen te doen, die men zelf met vele sterke woorden verkeerd en kerkverontreinigend noemt. En zie, - van zulk een *binnenlandsen* oorlog máákt men nu een *buiten*landsen.

Schapen onder wolven? of vrouw in huis?

En dat is altijd één van de ergste ongelukken, die de kerk overkomen kunnen. Want op die manier wordt - geheel ten onrechte - het actieve mee-doen aan de zonde voorgesteld als een gebukt gaan onder een vreemde macht, waar men niets tegen doen *kàn.* En dat gebeurt dan in denzelfden tijd, waarin men elkander den voorgang en den voorrang betwist (confessionelen, ethischen) in de sympathiebetuigingen voor Karl Barth, die weer eens laat zien, wat iemand, die wil, doen kàn. Dit alles is het onrechtvaardige, het verleidende in al zulke vergelijkingen tussen den dichter van Psalm 74 en de radio-sprekers van dien avond. Neen, neen, laat men niet boos worden: de ‘ganse kudde’ moest immers ‘naar buiten’?

De dichter van Psalm 74, en de radio-sprekers van Leiden.....

Men zou het haast van de daken willen roepen: voelt gij het geweldige verschil niet? Die dichter van Psalm 74 stond bij een ruïne. Een zwaard had de man niet. De vijand was afgetrokken. Maar het geld ontbrak, om de muren weer op te bouwen. Maar stel nu eens, dat diezelfde dichter erbij was geweest, toen de vijand probeerde, in de stad te komen, en dat de muur van den tempel hem ter verdediging toegewezen was, en dat Jahwe en de volksoversten hem gezegd hadden: vecht, zo lang gij kunt, want de daad der gehoorzaamheid blijft nooit ongezegend, zou dan die dichter niet hebben gedaan, wat hij kon? Als hij met de vijanden gemene zaak gemaakt had, zou dan zijn psalm niet met een: 'uwe liederen màg Ik niet', zijn weggescholden door God, juist wijl Deze 'het verbond aanschouwt'? Of, stel eens, dat de muren al reeds afgebroken waren, maar dat God weer de middelen had verschaft, om de muren te herbouwen, zoals Hij het later inderdaad heeft gedaan, zou het dan niet een miskenning geweest zijn van den verbondseis, zou het dan niet een *niet*-'aanschouwen' 'van het verbond' zijn geweest, indien de dichter dàn gezegd had: de dingen liggen nu eenmaal zo, en zij raken het 'wezen' van de kerk niet, en dus blijven wij liever hopen op later, en tot zolang treuren en klagen? Het antwoord op die vraag is niet eens nodig. Maar daarom te meer blijft ons bezwaar tegen zulk een tekstaanwending erg groot.

Wie niet deserteert, niet despereert

Van een binnenlandsen oorlog een buitenlandsen maken, eigen deelname aan de ongehoorzaamheid als opgelegde tirannie van barbaren voorstellen, - ja zeker, dat kwaad wreekt zich. Want het verhindert de kudde, nog eens 'naar buiten te gaan'. Het bedekt de waarheid, het verdoezelt de problemen, het schroeit de gewetens toe. Immers, wanneer barbaren met gewapende overmacht stad en tempel verwoesten, dán mag een dichter klagen zoals Psalm 74 dat doet. Maar wanneer binnen het heilige erf zelf de zonden binnendringen, en de avondmaalstafel der éne verbondsgehoorzaamheid, en dus der éénheid wégnemen, omdat men zelf aan die tafel gemeenschap houdt met mensen, die men in zijn tekstkeuze uit Psalm 74 en zijn tekstaanwending met barbaren vergelijkt, of anders om beurten op voet van gelijkheid de aanwending van die tafel met de 'barbaren' regelt, - ja wat dán?

Wel, in zo'n geval, wanneer het dus van binnen in het heiligdom

niet deugt, dan doen de profeten wel wat anders dan Psalm 74 zingen. Dan schrijven ze b.v. Jesaja 28. Of ze zeggen (Jesaja tijdens Achaz!): barbaren, met wie ge u associeert, zullen straks uw oordeel worden; houdt op met uw weeklagen: *doet* liever, wat Jahwe wil. Dan zeggen alle profeten: bekeert u. Dan moet het oordeel 'beginnen van het huis Gods'. Dàn is het geen tijd, om te zeggen tot God: 'aanschouw het verbond', maar het is de tijd om Hem te horen roepen tot ons: doet gij maar liever naar het verbond; want machteloos zijt gij niet: Ik heb u de wacht opgedragen, en u daartoe bekwaamd.

En deze roep: bekeert u, bekeert u, doet dadelijk, zonder de gevolgen te berekenen, wat u bekend is als de wet en de wil van God, - deze oproep is dan ook de enige toepassing, die men aan het klagend constateren van 'binnenlandse' misbruiken, van zonden bij voorgangers en volk, - zonden, ook volgens hun eigen zeggen - verbinden mag.

§ 5. *Het scheidbrief-motief geen getuigenis à décharge.*

Jesaja en Jeremia over den scheidbrief

Op dit punt gekomen, denken wij aan den zo vaak misbruikten tekst, die trouwens ook op dien leidsen radio-avond weer naar voren kwam: 'waar is de *scheidbrief,* dien Ik ulieder moeder gegeven heb?' De eerste spreker van den leidsen avond citeerde dit woord uit Jesaja 50:1, en 'bracht' het weer 'over' op het instituut van de Hervormde Kerk van Nederland. 'Wij geloven', zegt hij, 'dat God dit evenzeer thans zegt tot de kerk van zijn verbond. Neen, Hij heeft onze Hervormde Kerk niet verlaten. Hoe ook ontheiligd, hoe ook gesmaad, hoe ook verlaten, Hij toont het dag aan dag, haar niet verlaten te hebben.'

Op deze wijze wordt dus - gelijk zo dikwijls - dat overbekend scheidbrief-motief als déchargerend woord gebruikt. Het *gegeven* instituut der Ned. Herv. Kerk wordt er door bevestigd tegen allerlei critiek: als God niet verlaten heeft (en dit toont), wie zal dan wèl verlaten? Wie zal *heengaan* vandaar, waar God *blijft?* Hetgeen God verenigd houdt (het huwelijk tussen Hem en dat instituut), dat scheide de (gescheiden) mens niet. Wil men zichzelf verdedigen, dan zingt men den psalm der verguisden (74, § 4). Wil men anderen bestraffen, dan spreekt men als niet-verguisde-vrouw-in-huis (§ 5).

Maar ook hier speelt de verwarring van oud-testamentische met nieuw-testamentische verhoudingen den redenaar parten.

Al dadelijk springt dat in het oog, wanneer men zich er rekenschap van geeft, dat naast dien tekst van Jesaja, die onophoudelijk in den mond van confessionele en andere hervormde redenaars en sprekers ligt, er nog een andere is óók over een scheidbrief, van Jeremia. Die andere uitspraak van Jeremia (3:8) schijnt eigenlijk met die van Jesaja te strijden. Zulke schijnbare tegenspraak is niets bizonders; want in den bijbel verdringt telkens de éne beeldspraak de andere. Want pas uit de volheid *en de veelheid* der beelden wordt duidelijk wat de waarheid is. Een waarschuwing dus - zie boven - tegen de gevaren der beeldspraak, die zo vaak 't ‘opium’ der kerk is.

‘Afkerigheid’ en ‘trouweloze’, óók een parabel

Immers, wat die beide teksten betreft, Jeremia 3 is geschreven in den tijd van koning Josia; Prof. Aalders (Korte Verklaring, Kok, Kampen) vermoedt, dat de profetie dateert uit den tijd van vóór de reformatie van Josia. Men zou dus deze periode kunnen vergelijken met den tijd, die vooraf ging aan de reformatie van Hiskia. In deze profetie noemt de profeet de twaalf stammen (twaalf!) met persoonsnamen. Met namen van overspelige vrouwen, zinnebeeldige namen. Hij noemt het tienstammenrijk: Afkerigheid, en het tweestammenrijk noemt hij: Trouweloze. Welnu, dan volgt daar deze schrikkelijke uitspraak: Afkerigheid heeft het huwelijk, dat zij met den Heere had, geschonden. Zij heeft harerzijds, heus niet onder dwang van barbaren, maar door eigen persoonlijke daad, de huwelijksrechten, waaraan zij gebonden was, verworpen en den huwelijksplicht geschonden. Toen heeft de Heere (vers 7) haar gezegd: keer weder tot mij, maar zij kwam niet weer. En daarom heeft (vers 8) ter oorzake van die echtbreuk de Heere deze Afkerigheid verstoten, en haar een scheidbrief gegeven.

Wil men dus dat óver-bekende motief van den ‘scheidbrief’ op gezond-bijbelse manier hanteren, dan dient het toch wel wat anders gebruikt en bepreekt te worden, dan doorgaans geschiedt. Maar àl te gauw en goedkoop wordt er allergemoedelijkst mee geopereerd, om in een vals verbondsbegrip, waarover wij nog nader spreken, het instituut, het gegeven instituut, de ‘gegeven-*heid’* van het Hervormde Kerkinstituut te blijven voorstellen, wat er ook gebeure, of vooral niet-gebeure, als delende in Gods verbond. Waar is de scheidbrief? vragen dan vóór en na de redenaars. Wij antwoorden: let ook eens op Jeremia. Indien gij Jesaja openslaat en Jeremia's boek toegesloten houdt, past dan op: dan kan een ander met hetzelfde recht Jeremia

openslaan, en Jesaja dichtdoen, en dan de volksmassa onder den indruk brengen, roepende tégen de Hervormde Kerk: de scheidbrief? wel, zij heeft in haar organisatie de huwelijkstrouw geschonden, dus, de scheidbrief is er!

Nietwaar, zó eenvoudig zijn de dingen niet.

En juist om die reden is het beter, dat wij op die scheidbrief-kwestie nog eens even afzonderlijk terugkomen, om Jesaja naast Jeremia te leggen.

We zullen, als we de motieven van den niet- en den wèl-gegeven scheidbrief, van Jesaja èn van Jeremia, naast elkaar leggen, vanzelf komen tot de kwestie de*r verbondsgehoorzaamheid.* 'Aanschouw het verbond'. Waar is de scheidbrief? Waar is hij niet? Wat staat er in een eventuelen scheidbrief? Wat staat er in den huwelijksbrief?

§ 6. *Scheidbrief en verbond.*

'Notarieel' geregistreerde acte-van-scheiding

Onze voorgaande paragraaf heeft ons terecht doen komen bij het in eersten aanloop enigszins paradoxaal schijnende feit, dat Jesaja vraagt: 'waar is de scheidbrief, dien Ik gegeven heb, Ik, de Heere?' terwijl daarentegen(?) Jeremia zonder enige aarzeling uitspreekt, dat de Heere wel degelijk aan het tienstammenrijk den scheidbrief heeft gegeven.

Zijn deze uitspraken tegenstrijdig?

O neen, dat allerminst.

Zij bewijzen alleen maar, dat men met het scheidbriefmotief (of moeten wij misschien zeggen: het scheidbriefquietief?) uiterst voorzichtig moet zijn.

Beginnen we eens met Jeremia. Prof. Dr G.Ch. Aalders, in zijn bespreking van den geciteerden tekst (Korte Verklaring H.S., Kampen, Kok) merkt op, dat de profeet het gedrag van Israël - d.w.z. het tienstamenrijk - heeft aangeduid 'in het beeld van echtelijke ontrouw, doelende op den afgodischen en onwettigen eredienst'.....'De van haar echtgenoot weggelopen overspelige vrouw wordt uitgenodigd tot hem terug te keren, maar daarin ligt tevens de gedachte der bekering van Israël tot zijn God'. Maar dat de Heere 'Afkerigheid-Israël' 'om haar echtbreuk verstoten en haar haren scheidbrief gegeven had' wordt uitdrukkelijk geconstateerd. Prof. Aalders merkt ter nadere bevestiging van die gedachte dan ook nog even op,

dat waarschijnlijk de tekst opzettelijk den ‘notariëlen stijl der scheidbrieven’ volgt. Het beeld is dus wel zeer konkreet bedoeld. En nu wordt aan het twee-stammenrijk met opzet deze uitreiking, vanwege Jahwe, van den scheidbrief aan Israël, het tienstammenrijk ter waarschuwing voorgehouden.

Jahwe registreerde, maar begeerde de breuk niet

Strijdt dit nu met wat Jesaja zegt?

Allerminst.

Want Jesaja wijst er op, dat het volk Israël - nu in zijn geheel genomen - weliswaar ‘verkocht en verstoten is’ (Prof. Dr J. Ridderbos, a.w. op Jesaja), maar dat dit gebeurd is ‘om zijn zonden. Dus is de hoofdgedachte deze, dat het verstoten en verkopen *niet van den Heere is uitgegaan.* Het beeld van de scheidbrief doet daarnaast ook uitkomen, dat de band tussen den *Heere* en Israël niet geheel is doorgesneden’ (Ridderbos). De Heere heeft zijnerzijds ‘geen scheidbrief (een bewijs van formele scheiding) gegeven, om haar daarmee te verstoten’ (idem).

Hoe weinig men hier dus het recht heeft, zich van dezen overbekenden tekst te bedienen, om dan te ontkennen, dat er een heuse scheidbrief is, en hoe lichtvaardig dus uit een oogpunt van rustige Schriftlezing zulk tekstgebruik is, blijkt wel uit het vervolg bij Jesaja.

Gewoonlijk toch wordt uit den scheid-brief-tekst van Jesaja afgeleid: er *is geen* scheidbrief, - en daarmee uit.

Registratie - rechtshandhaving tegen -verkrachting

En, o zeker, wanneer men de profetie van Jesaja op zichzelf beschouwt, als men dus dezen tekst uit zijn verband knipt, en zo, geïsoleerd, hem leest, kan men er uit ‘concluderen’, dat de scheidbrief (als bewijs van formele scheiding) *niet* gegeven is. Maar daar staat tegenover, dat onze opmerking van zoëven niet die van den gestrengen exegeet van Jesaja alleen wil zijn. We hebben slechts bedoeld, Schrift met Schrift te vergelijken. En dan hebben wij ongetwijfeld recht voor onze op grond van samenvoeging van Jeremia en Jesaja verkregen ‘dogmatische exegese’. Want alles wordt door de vraag beslist, hoe Jesaja het volk, dat hij toespreekt, dat hij verkocht en verstoten ziet, ‘beschouwde’. Welnu, onverschillig hoe men over het auteurschap van Jesaja 40-66 moge denken: ieder is het er over eens, dat hij het volk ‘ziet’ als in ballingschap. Daarop komt hier alles aan. Het in-ballingschap-zijn heet bij Jeremia een ontvangen hebben van den scheidbrief. En zo komt voor

wie beide gegevens samenvat, de conclusie zich vanzelf opdringen: dat n.l. officieel geregistreerd is door den ‘man’ de acte van de verlating, die van de zijde der vrouw uitging. Van *haar* acte neemt hij nu acte (dit is het, wat wij straks aanduiden als ‘geestelijke verlating’), zodat hij kan blijven zeggen: ik heb mijnerzijds u niet een scheidbrief gegeven, noch aan mijn schuldeisers u verkocht (Jesaja), en toch óók zeggen kan: de scheiding is er (Jeremia). Beide profeten echter roepen op tot bekering, en zien *deze* als *beëindiging* van den toestand der verstotenheid, die door een scheidbrief is afgebeeld.

Wie zulk een samenvatting van de gegevens van Jesaja en Jeremia niet zou aanvaarden, zou moeten concluderen: Jeremia bewijst, dat het tien-stammenrijk definitief (met een officiëlen scheidbrief) was verstoten, zulks dan in tegenstelling met het twee-stammenrijk, waarover Jesaja sprak. Maar wie durft dat beweren? Als het waar was, hadden Christus en de apostelen zwaar gezondigd, door zich eerst tot de schapen óók van de tien stammen te wenden.

Trouwens, Jesaja spreekt nog onder een ander beeld, een tweede, van de verhouding tussen Jahwe en zijn volk. Let nu eens even op dat tweede beeld; en ge voelt onmiddellijk het onhoudbare van de hierboven afgewezen redenering. Immers, dadelijk daarop volgt bij Jesaja de vraag, en dat nog wel in hetzelfde vers (50:1): ‘wie is de schuldeiser van Mij, aan wien Ik u verkocht heb?’

Men zou, weer op den klank afgaande, dus, indien de leidse redenaars gelijk hadden, in hun betoogtrant blijvende, eveneens moeten concluderen: het volk is dus niet verkocht. Maar dat het wel degelijk verkocht is, blijkt nog in hetzelfde vers: ‘Zie, om uwe misdrijven zijt gij verkocht’. Dat is toch wel duidelijk.

En, als om alles af te doen, en heel dezen redeneergang voorgoed te breken, wordt er dadelijk - en hier wordt dan weer het scheidbriefmotief opgenomen - aan toegevoegd: ‘om uw overtredingen *is* uw moeder verstoten’.

Verkopen en verstoten zijn beide een feit; gelijk van alle verkopen een koop-acte opgemaakt wordt, zo ook van alle verstoting. Alleen maar: de verkochte kan teruggekocht, de verstotene weer aangenomen worden, de weg daartoe is: *verbondsgehóórzaamheid.*

Ook deze verbondsacte roept tot bekering

Neen, wij verlopen ons niet in betekenisloze détails, als wij op deze exegetische kwestie even attenderen. Want de jesajaanse scheidbrief-tekst komt telkens weer terug als steunsel voor

hervormd-kerkelijk-apologetische redenen. Wij kunnen daarom de vraag niet terugdringen: heeft nu nooit een van de vele zó sprekende redenaars en apologeten en debaters dat bekende vers, Jesaja 50:1, in zijn geheel ingedacht? Telkens wordt alléén maar het eerste gedeelte aangehaald. En altijd gebeurt het dan in denzelfden zin, als waarin de eerste spreker van den leidsen radio-avond het doet: 'God toont dag aan dag haar (d.w.z. de Herv. Kerk) niet verlaten te hebben'. Onmiddellijk volgt er dan op: *maar als God haar niet verlaten heeft, dan mogen ook wij het niet doen.* Wij willen nu geen woord verspillen aan de vraag, of deze probleemstelling, voor wat 'ons' betreft, juist is. Wij willen echter wel de sprekers aan hun woord houden. Indien zij zomaar op de Hervormde Kerk van 1934 toepassen, wat van de 'moeder' van Jesaja 50:1 gezegd wordt, dan zeggen wij: uw eigen tekstgebruik verteert uw redenering; want, niet een paar verzen verder op, maar in *hetzelfde* vers wordt gezegd: om uw overtredingen *is* uw moeder verstoten. De verstoting is niet definitief, maar wel feitelijk.

Zijn we het daarover eens, over en weer, dan hebben we veel gewonnen in de discussie. Dan toch loopt alles over de vraag: welke is de weg om de (niet definitieve) verstoting straks te zien wijken voor weder-aannneming? Dàn wordt het verbond niet tot een oorkussen der traagheid, doch tot den scherpsten prikkel ter *bekering.*

'Uw moeder is verstoten', ook de Statenvertaling is hier in orde. En daarom is er - men vergunne ons, dat te zeggen - toch eigenlijk geen verontschuldiging voor dit herhaalde tekst-misbruik, dat het denken over het verbond niet scherpt, en daardoor den wil niet beweegt tot verbonds*gehoorzaamheid.*

Leest men nu de dingen zo, als wij hier aangaven, dan blijkt tussen Jesaja en Jeremia niet de minste tegenstrijdigheid te zijn. Beiden zeggen: de scheidbrief *is* gegeven. Maar beiden zijn het er ook over eens, dat dit geen definitief oordeel is. Want zij roepen beiden het volk tot bekering. Zodra de bekering doorbreekt en men zich van de paden der ontrouw afwendt, wordt de verstotene weer aangenomen. Maar anders ook niet. Het scheidbriefmotief is noch bij Jesaja, noch bij Jeremia een duivels-oorkussen om op te gaan liggen. Noch bij den één, noch bij den ander is het een quietief, om te zeggen: God heeft ons niet verlaten, laten de mensen het ook niet doen. Men zij voorzichtig. Want indien deze gedachten-concatenatie juist zou zijn, zou een ander, die één regel in Jesaja 50:1 verder leeft, de 'toepassing' kunnen maken, dat het voor iedereen dadelijk plicht was, de Her-

vormde Kerk te verlaten. God heeft den scheidbrief gegeven, en daarom moeten wij het ook doen.....het ware even ‘logisch’. Voelen de sprekers van den leidsen avond niet, dat zij met hun tekstgebruik op een al te dun koord balanceren?

§ 7. *Van verstoting tot weder-aanneming; de verstoting niet definitief.*

Parallellie in verharding, verstokking, verlating

Op dit punt bleken dus de beide profeten het eens: de scheidbrief, die inderdaad gegeven is, vond zijn oorzaak niet in een bondsbreking die van 's Heeren kant zou uitgegaan zijn, doch in de ontrouw van het volk zelf.

Dat laatste voorop te stellen is dan ook de enige rechte manier van citeren van den bekenden scheidbrief-tekst uit Jesaja. De scheiding is een feit. Het volk is geruïneerd. Het heiligdom ligt verwoest. *Maar hoe komt het?* Het komt niet daarvan, dat *Jahwe* veranderd is. Doch het komt daarvandaan, dat het *volk* veranderd is.

Het is met heel die echtscheidings-kwestie precies als met het vraagstuk der verstokking, der ‘geestelijke verlating’. Wanneer Farao *zich* verhardt, dàn *wòrdt* hij verhard. Wanneer de zondaar *zich* verstokt, dàn *wòrdt* hij verstokt. Wanneer wij onzerzijds den Heere verlaten, dàn wórden wij verlaten. Dit is dan ook de bittere realiteit van alle ‘geestelijke verlating’. Deze is hoge werkelijkheid. Niet in dien zin, alsof de geestelijke verlating uit zou gaan van God, den Heere, als ware Hij willekeurig, tiranniek, ontrouw aan zijn verbond. O neen, tegen alle fatalisme in dezen moet gewaakt worden. Elke theorie over geestelijke verlating, welke in onbegrijpelijke lichtzinnigheid de reden, de oorzaak van onze eigen dorheid aan den Heere toeschrijft, beledigt Hem. Maar er is toch ook een andere zijde aan deze medaille. Want juist, omdat onder het treffende beeld van *huwelijk* tussen den ‘Maker’, die ook ‘Man’ geworden is, Jahwe dus, ter ener zijde, en zijn verbondsvolk ter anderer zijde, de verbondsrelatie getekend wordt, juist daarom wordt de ontrouw, die van óns zèlf uitgegaan is, *opgenomen,* precies als die verstokking en die verharding, *in de voorzienigheid van God,* opgenomen in zijn regeerbeleid. Zo komt er een werkelijkheid van ‘verlating’. Van ‘overgave’ in den waan. Zo wordt - gelijk we het in de voorgaande § uitdrukten - de verstoting ‘geregistreerd’, ‘in de boeken’ Gods in-

gedragen, wordt er een ‘acte’ van opgemaakt. Zo komt er een toestand, waarbij b.v. de officiële ‘ogen’ van het volk (Jesaja 29) niet zien, en zijn officiële ‘oren’ niet horen, en de zieners niet zien, en - om het nu eens in twintigste-eeuw-taal te zeggen - de officiële hoog- en zeergeleerden, de officiële leiders, niet meer zien, waar het om gaat. En vele enkele leden der kerk het ook niet meer zien. Een toestand, waarvoor de Kerk steeds beven moge.

Forensische registratie, maar voor 't verbóndsforum

In zulk een periode-van-verlating grijpt dan de profetie in. Om te zeggen tot het volk: aanschouw het verbond. Maar dan niet in dezen zin, alsof dat betekenen zou: blijft uiteindelijk toch vrede houden met den bestaanden toestand. Maar om - vlak àndersom - te zeggen: aanschouw het verbond, in dézen totaal ànderen zin, dat de kreet der profetie bekerend tot in het hart doordringt. Bekerend, niet geruststellend. Prikkelend, niet in slaap wiegend. Bekeer u, bekeer u dadelijk, en doe de eerste werken; en zo niet, ik zal uw kandelaar van u weren.

Door dien eis van bekering te stellen, laten die profeten dan zien, dat de hoop nog niet afgesneden is. Want de *registratie* der volksontrouw moge forensisch zijn geschied, het forum is toch de vierschaar des *verbonds.* Dat bemoedigt elk, die zich voor die rechtbank buigt: 't verbond is niet geannuleerd. Doch als de bekering uitblijft, *dàn* zal de inderdaad reeds gegeven scheidbrief van kracht *blijven,* en de scheiding *definitief* worden.

Monopleurisch-dipleurisch; ‘Gods tijd’ is heden

De scheidingsdaad is niet van Jahwe uitgegaan; daarom kàn men met berouw tot Hem terugkeren. Maar Hij heeft van zijn kant acte genomen van het feit, dat de bruid hárerzijds ontrouw geworden is. En waar het verbond twee ‘partijen’ heeft, en dus *‘twee*-zijdig’ is, daar kan - en dit is nu vólle ernst - ‘de liefde niet van één kant blijven komen.’ Ze *moet* van één kant komen *vóór* het huwelijk, in het *ont*staan van het verbond. Maar ze *mag* niet van één kant komen *tijdens* het huwelijk, in het bestaan van het verbond. Daar is het juist een verbond voor!!

Wij komen hier nog op terug. Maar vooraf stellen wij dus vast op dit punt van ons betoog, - dat - zie ook Prof. Ridderbos, blz. 105 - de reden der verstoting *nimmer buiten Israël lag.* En daarom worde met alle kracht geprotesteerd tegen het onbedoelde, maar als 't er

op aankomt toch feitelijk onvermijdelijke quietisme van de leidse redevoeringen. Onophoudelijk poogt zulk onbedoeld quietisme zich tegen mogelijke zelferkenning te beschermen, door steeds maar weer die klemmende organisatie voor te stellen als een ding, dat van buiten af op de Herv. Kerk gekomen is, en van buiten af die kerk drukt. Toch is het duidelijk, dat de reden van de ellende, van de door de sprekers zelf geconstateerde ontheiliging, van de ruïnering, niet *buiten* de kerk zelf ligt.

Daarom roept het feit van deze ruïnering *binnen* de kerk tot bekering. 'Op Gods tijd', zeggen de sprekers. Het is ons wel, mits onder één conditie: dat Gods tijd de tijd van *heden* is. 'Op Gods tijd?' Goed: heden, zo gij zijn stem hoort, verhardt uw hart niet. Nu is het de dag der zaligheid. Heden is het de dag, om 'de kudde naar buiten te laten gaan,' en elkaar te dwingen tot de 'Entscheidung'.*) Want dat is de 'deur der hoop'. De scheidbrief - ja zeker. Maar nu betekent dat woord, dat wèl *onze* verlating in Gods boeken is *geregistreerd* als *onze* daad, maar dat niet *Gods* straf op de verlating is *gefixeerd* als de zijne.

§ 8. *'Moeder'-geschiedenis. Voorlopige bepaling van het begrip 'moeder'.*

'Moeder' 's morgen- en middag-oeconomie

Ook inzake dat motief van den scheidbrief moet men voorts ter dege blijven letten op het verschil tussen Oud en Nieuw Testament, waarover we nog niet uitgesproken zijn.

Want wanneer, hetzij Jesaja, hetzij Jeremia, tot 'Sion' zeggen, dat het terugkomen mag, omdat de Heere het niet geheel heeft losgelaten, ook al zou Sion dat menen, (Prof. Ridderbos), dan is in hun tijd dat volk Israël de 'Una Sancta' van toen. De éne heilige kerk ('una sancta') was toen nog een volk, een natie. Want in dat éne volk, met zijn vólksbestand, was de kerk begrepen. Zolang de Messias nog niet gekomen was, moest, vóór het grote Pinksterfeest, Jacob's vleselijk kroost in zijn volkseenheid als kerk bewaard blijven, en moest de stroom des heils door déze bedding lopen.

*) In de tekst van De Reformatie loopt de zin als volgt door:
.....Dr Kromsigt, inzendster, en Dr Kromsigt, redacteur.
Dan verwijst prof. Schilder in een noot naar het artikel 'De hele kudde nog eens naar buiten', o, confessionelen!, dat in dit deel is opgenomen op bladzijde 128.

Maar dit is sedert veranderd.

Wij zijn thans in het Nieuwe Testament. D.w.z. de ‘Una Sancta’ is in geheel ánderen zin ‘moeder’ - met of zonder scheidbrief, dat doet er thans niet toe - dan zulks onder Israël het geval was.

‘Moeder’, zeiden we daar.

Naar een zeer bekenden spreektrant immers, waaraan ook zeer velen in andere kringen zich nog maar al te vaak bezondigen, wordt door de leidse radio-redenaars de ‘vaderlandse kerk’, het bekende instituut, waaraan men zelf toebehoort, genoemd: ‘onze moeder’.

Men moet dit beeld van de moeder, precies gelijk de andere beeldspraak van ‘Sion, van den ‘tempel’, en wat dies meer zij, lezen naar de orde van de openbarings- en de heilsgeschiedenis. ‘Moeder’ heeft haar geschiedenis, dat vergete niemand.

Wij zullen wel niet de plank misslaan, wanneer wij het vermoeden uitspreken, dat de meeste mensen bij dat beeld van de kerk als ‘onze moeder’ zinspelen op Galaten 4:26.

‘Hagar’- en ‘Sara’-oeconomie

Maar juist dit feit bevat voor de velen, die in den trant der leidse redenaars blijven spreken over ‘hun’ bepaalde kerk *als moeder,* een klemmende waarschuwing. Juist in de omgeving van Galaten 4:26 toch spitst weer alles zich toe om de tegenstelling tussen Oud en Nieuw Testament. Het begrip: ‘onze moeder’ - Paulus bezweert zijn lezers, dat ze op dit punt toch scherp luisteren zullen - het begrip ‘onze moeder’ *màg* men zich niet meer indenken op oud-testamentische, doch alleen op nieuw-testamentische wijze. De ‘moeder’, die in oud-testamentische kategorieën gedacht wordt, is Hagar; en deze baart tot dienstbaarheid. Maar de dienstbare moet worden uitgeworpen. Geen enkel kerkinstituut mag sedert Pinksterfeest meer een analogon zijn van het Jeruzalem-van-beneden. Dat wil zeggen: geen enkel instituut late zich wringen in, of knechten ònder staatsverband, gelijk vroeger de kerk in het nationaal bestand van het vleselijk Israël was ingewezen. Zodra een kerkelijk instituut zich daartoe laat verleiden, vindt het in het Jeruzalem-van-beneden zijn symbool, verbeurt het in zóverre zijn erenaam van ‘moeder’, gooit het zijn Sara's-eer weg voor Hagar's-dienst, en onttrekt het zijn ‘moederschap’ aan de van den Man in het huwelijk gestelde ‘gelegenheid des tijds’. Dit is dan weer echtbreuk; en zo komt er weer een scheiding, door de ontrouwe ‘vrouw’ den ‘Man’ harerzijds opgedrongen, en door Hem in zijn boeken geratifiëerd. Een uiterlijke, lichamelijk-zichtbare eenheid in

een hiërarchisch-gecentraliseerd gezag is er niet meer. Want thans - in het Nieuwe Verbond - hebben wij als onze moeder te eren het Jeruzalem-daar-boven. En *dàt* is vrij. Dàt alleen bepaalt ons hier beneden al-of-niet-delen in haar vrijheid. De *dienstmaagd*-moeder móet worden uitgeworpen; de moeder-in-vrijheid is vandaag de enige, die den moedernaam verdient, en het recht heeft, kinderen te baren in vrijheid voor den 'Man', en deze kinderen Hem als de zijne op te dragen.

Kinderen baren in vrijheid.

Welke vrijheid?

De vrijheid 'waarmee Christus ons vrijgemaakt heeft'. Ons, dat wil zeggen geleerden en eenvoudigen. Ons, dat wil zeggen mannen en vrouwen, de assepoesters en de vrachtrijders. Ons, die voor het over-, overgrote deel niet in een synode zitten, en die principeel een synodaal 'bestuur' verwerpen. Ons, die misschien hoogstens een ingezonden stuk in de krant schrijven, of die mogelijk niet eens dàt klaarspelen. Ons, die publiek of in de eenzaamheid tobben over het vraagstuk van de kerk. Ons àllen, hetzij wij een speciaal ambt hebben, of niet. Ons àllen heeft Christus vrij gemaakt, d.w.z. Hij heeft ons een ambt geschonken, en zulks dan nieuw-testamentisch: het ambt der gelovigen. We zijn dus vrij *van* de hiërarchie, van àlle juk. En zijn dus vrij *tot* den dienst van 't koninklijk priesterdom. Vrij tot het zelf ter hand nemen van de zaken-van-den-staat-van-God (d.w.z. ons 'boven-Jeruzalem'.)

Moeders jubileumbrieven dragen geen datum postmerk

Ja, dat ambt der gelovigen, dat in de dagen der Afscheiding telkens weer zijn réchten hardop noemen en nemen durfde, het viert enkel reeds daardoor de overwinning, die het nieuw-testamentische kerkbegrip op het oud-testamentische behaald heeft. Dat ambt aller gelovigen, - dat is vandaag de enige manier, om 'contemporain' te spreken over 'moeder'. Als 'moeder' 70 jaar geworden is, moeten de kinderen haar niet behandelen, als ware ze nog een meisje. Men moet de *geschiedenis van 'moeder'* bijhouden; dan pas viert men goed haar jubilea.

Dat oud-testamentische kerkbegrip, - is het wonder, dat het telkens weer den kop opsteekt juist in de kerk-apologetische reden van Hervormde zijde? Van deze zijde wordt telkens van 'onze' kerk als 'onze moeder' gesproken: ook in Leiden is dit zeer bepaalde instituut 'onze moeder in geestelijk opzicht' genaamd. Hoe men dat bedoelt,

blijft vrij onhelder. Maar in ieder geval is één ding klaar als de dag: in de vorming van zijn kerkbegrip laat hier het doolgeraakte denken zich in oud-testamentische richting afdrijven. Precies als bij de Roomsen. Het nieuw-testamentisch kerkbegrip daarentegen weet, dat Jeruzalem-bóven onze moeder is. Dat wij gebaard zijn tot de vrijheid. Dat daarom niet een opgelegd instituut van boven af 'Moedertje Kerk' over ons spelen kan, zoals de staat, volgens een vals staatsbegrip, 'Vadertje Staat' over ons spelen wil, maar dat, omgekeerd. wij, als vrije zonen, vrij zijn tot het instiueren, als onze daad. Wij zijn niet afhankelijk van een gegeven instituut, ingekleed naar hiërarchisch model, doch wij zijn vrij tot het instiueren der kerk, door de vrijheid, die wij in Christus hebben, en die ons nu niet alleen het 'recht', maar ook als vrije zonen den plicht oplegt, in eigen verantwoordelijkheid de kerk te instiueren.

Vergelijkingspunt geen vergelijkingsveelvlak

Het oud-testamentisch kerkbegrip stelt voortdurend de gegevenheid van een bepaald insti*tuut* in 't midden, het nieuw-testamentische daarentegen brengt de spanning mee van het onafgebroken God dienen in het vrij en onafhankelijk insti*tueren* der kerk door het ambt der gelovigen.

Dit oud-testamentisch opgebouwde kerkbegrip is dan ook meermalen het drijvende principe in vele kerkelijke apologieën, waarin de auteur den indruk wekt, alsof die 'moeder' wat anders is dan de 'kinderen'. En vandaar komen dan al die gemakkelijke zelfvertroostingen. We krijgen dan b.v. het voorbeeld ons voorgehouden van die brave zonen, die àl maar door klagen, dat die arme, zieke 'moeder' er zo slecht aan toe is.....maar kijk, ze lééft toch nog, en nu lopen de brave kinderen niet van het ziekbed weg.

De situatie zou voor deze oppassende oppas-kinderen vleiend zijn.....als we inderdaad zulk een moeder hadden. Maar zo staat het niet. Het ene beeld - we herhalen het - wil gelezen worden in samenhang met het andere. En daarom worde de volle nieuw-testamentische werkelijkheid erkend: die moeder, dat is de uit den hemel geregeerde *gemeenschap der kinderen zelf;* het is niet een macht, die buiten de kinderen staat. Het lokkende tafereeltje van de brave jongens bij 'moeders' ziekbed is al te zoet. *Gij* zijt die moeder; - een enkel punt van vergelijking moet men niet tot een veel-vlak-van-vergelijking maken; er is nog altijd een zekere Aristoteles.

§ 9. *Moeder, of.....slechts baker? - Baren, of.....alleen maar verzorgen?*

Zo is dan onze voorgaande paragraaf uitgekomen bij de gedachte, dat men het bekende beeld van de kerk als ‘onze moeder’ moet handhaven in den vollen ernst, waarmee het werd aangewend in het Nieuwe Testament, met name in den brief van Paulus aan de Galaten.

Kinderen baren naar de huwelijks-oeconomie

Wanneer wij thans nog even op deze zaak terugkomen, dan heeft dat zijn reden: wij willen nu de beide beelden van de ‘moeder’ en van de ‘huisvrouw’ *samenvatten.*

En zulks om twee redenen.

Alleereerst, omdat de *bijbel* dat wil: zie wat wij aan het slot der vorige § opmerkten.

En voorts ook nog hierom: beide beelden zijn gebruikt door den eersten spreker van den leidsen radio-avond. Hij staat daarin trouwens volstrekt niet alleen. Niemand zal ontkennen, dat deze twee ‘beelden’ ieder ogenblik terugkeren in de onderscheidene kerkelijke pro-domo-pleidooien. Niet alleen als ze van Hervormde zijde, maar evengoed, als ze van anderen kant komen. Ik ben er zeker van, dat b.v. ook heel wat debatten over ‘gemengde’ verlovingen, waarbij de ouders van de éne partij het paartje naar ‘hun’ kerk willen trekken, en die van de andere mutatis mutandis hetzelfde doen, feitelijk denzelfden redeneergang volgen. En in allerlei mogelijke en onmogelijke debatjes over ‘gezangen’, en over de ‘goede’ dominé's, die er ‘nog’ zijn in een bepaald instituut, tegenover de ‘minder goede’, horen wij in gelijken zin spreken over de kerk als ‘vrouw’, die ‘nog’ (!) geen scheidbrief gekregen heeft, en als ‘onze moeder’, die wij niet in den steek mogen laten.

Maar nu moet het ernst worden: Wat is nu eigenlijk het speciale van de ‘vrouw’ in de verhouding tot haar ‘man’? En van de ‘moeder’? Wij behoeven het niet zelf te zeggen. Want ieder, die Galaten 4 leest, weet het antwoord: het gaat daar over het *baren van kinderen.* Paulus wijst op de tegenstelling van Hagar en van Sara, en over het door de positie der barende moeder bepaalde verschil tussen de kinderen van de éne, en de kinderen van de andere. Moeders waren ze allebei: ook Hagar. Want beiden *baarden* aan Abraham.

Nu moet het ons van het hart, dat verreweg de meeste apologetische redenen, waarmee een bepaald kerkelijk-instituut, ergens bestaande

zich verdedigt, deze geweldige spankracht uit het tweevoudig bijbelse beeld van ‘vrouw’ en ‘moeder’ wegnemen.

‘Ons aller.....baker’

Gewoonlijk toch komen de ‘bewijzen’ voor de zelfapologie, waarin men de ere-titels van ‘moeder’ en van nog-niet-verstoten-vrouw voor zijn eigen bepaalde instituut opeist, hierop neer, dat men betoogt: ‘onze’ kerk *‘zorgt’ zo goed voor ons!* Zij ‘zorgt’ ‘nog’ zo goed voor ons; ondanks alles (!) is er ‘nog’ zoveel goeds in haar gedrag tegenover ons. ‘Onze’ kerk staat klaar, om op een uitgerekenden Zondag ons kindje door onzen groepsdominee (als hij er is) te dopen. En zij geeft ook catechisatie. En wij kunnen nog een ‘goeden’ dominee uitzoeken, - in vele gevallen tenminste. En wij hebben er onze jeugdromantiek beleefd, en onze eerste gemoedelijkheid voor stichting aangezien. Moeder - de bezorgster van stichtelijkheid. - -

Maar voelt men niet, hoe het beeld hier vervlakt wordt? Laat mij het heel populair, *maar in volkomen ernst* zeggen: al déze goedbedoelde loftuitingen bewijzen niet alleen, maar handhaven feitelijk ook de ‘echtbreuk’, die de reden was voor Jesaja en Jeremia, om de ‘moeder’ van het Israël hunner dagen als verstotene te zien. Wij kunnen 't zo zeggen: inplaats van den énigen en dan altijd goeden *moeder*-dienst (baren) stellen ze een anderen, en dan vaak nog wel zeer gebrekkigen *baker*-dienst (verzorgen) als criterium der kerk. ‘Ons aller moeder’ betekent in de practijk feitelijk niet meer dan ‘ons aller baker’.

Laat ons eens zien.

De *‘moeder’*-dienst wordt ongemerkt als ideaal en als kenmerk losgelaten, zeiden we, om met een minder zwaren genoegen te nemen. Dit vooreerst. In zeer vele kerk-apologetische redenen toch komt ‘der langen Rede kurzer Sinn’ hierop neer: voor den goedwillenden orthodoxe biedt ‘onze kerk’ nog zoveel *verzorging.* De lofredenaarapologeet verzwijgt echter maar al te vaak, dat in meer dan één geval ‘zijn’ kerk eenzelfde ‘verzorging’ biedt aan de kinderen der nietorthodoxie. Hij verzwijgt, dat haar ‘verzorging’ door een orthodoxe preek en door een orthodoxe catechisatie in veel gevallen opgeheven wordt door een niet-orthodoxe catechisatie. Hij verzwijgt, dat zijn kerk als instituut vandaag hem ‘verzorgt’ met een ‘amen’ op het Woord Gods, en morgen, of nog vandaag het ook doet met een ‘amen’ op de tegenspraak van het Woord Gods. Of, om het in het beeld van ‘moeder’ en van ‘vrouw’ zelf te zeggen: hij verzwijgt, dat

een bepaalde, konkreet-gegeven kerk dikwijls den énen keer den uiterlijken schijn-dienst doet voor haar ‘man’, en een poos later dienzelfden dienst bewijst aan een ‘vreemde’.

Het funeste woordje ‘nog’

Wat is dat nu anders dan een wel onwillekeurige, maar toch feitelijke, theoretische handhaving van wat wij de zonde van de ‘echtbreuk’ noemen? Wee ons, als we het oog sluiten voor de gevallen, waarin de kerk haar ‘man’ den rug toekeert, en een vreemde volgt, om voorts in de laatste paragrafen onzer apologie ten slotte alleen te letten op die andere gevallen, waarin zij *‘nog’* haar huwelijkswerk (naar het ons voorkomt) doet voor den ‘man’.

Is *dat* nu inderdaad leven naar het verbond? Is dàt in de praktijk nu een: ‘aanschouw het verbond’? Wij willen ons wachten voor trivialiteit in de beeldspraak. Maar een enkel woord volstaat. Welnu: de pleitredenen, die men voor een ‘ja’-en-‘neen’ verbindende kerk op deze wijze aanvoert, zijn in den grond te vergelijken met de pleitredenen van de echtbreekster, die, aangeklaagd van overspel met een vreemde, uitrekent, hoe vaak zij ‘nog’ thuis geweest is, en ‘nog’ haar wettigen man ‘het zijne’ gaf. ‘Aanschouw het verbond!’ roepen wij *daar-tegenóver* uit. Den ‘man’ het zijne geven? Maar ‘het zijne’ *is juist de trouw!* Een *verbond* weet niet van ‘geven èn nemen’, weet niet van ‘ja èn neen’. ‘Verbond’ zegt: alles of niets. Het is nooit contract. Het woordje ‘nog’ (de kerk doet ‘nog’ zoveel goeds, en wij hebben ‘nog’ zoveel ‘goede’ dominees) is hier zeer ‘funest’ (vgl. een artikel van ons in ‘De Reformatie’ van 21 Oct. 1932, XIII, 3).*) Want *dàt* woordje ‘nog’ kan elke overspeelster ook zeggen, die ‘nog’ in huis haar huis-werk (het opus operatum) doet, behalve dan dit éne: dat haar hart onverdeeld klopt voor den ‘man’.

Religieus vlees weiden of ‘uit den Geest’ baren

Is reeds deze opmerking in haar eenvoudigheid duidelijk genoeg, nog duidelijker zal misschien zijn, wat wij nu vervolgens, ter adstruering van hetgeen hierboven reeds gezegd werd, opmerken. Zolang n.l. in pleitredenen, als de bovenbedoelde, telkens weer er op gewezen wordt, dat een bepaald kerkinstituut ‘nog zo goed voor de kinderen zorgt’ (d.w.z. elk van zijn leden, tot op zekere hoogte, naar hun ‘geestelijke ligging’ tegemoet komt, d.w.z. hun ‘re-

*) Vgl. Verzamelde Werken, De Kerk, I, bl. 202-210.

ligieuze' 'vlees' 'weidt), zólang wordt er ook principieel gezondigd tegen de bijbelse beeldspraak van 'vrouw' en 'moeder'. Want dan wordt het *speciale* (immers als 'kenmerk' der authenticiteit aangeprezen) werk van die moeder en van die vrouw gezocht in het: verzorgen, het spijsbereiden, het te drinken geven.....naar verlangen.

Maar is dat nu een gebruiken van het beeld van moeder en vrouw naar bijbelse trant? Ik meen: neen. Want koffiezetten kan ook de baker. En kleren wassen kan ook de huishoudster. En de tafel dekken kan ook de dienstbode. Elk die, constaterende, dat 'zijn' kerk 'nog' zo goed voor hem 'zorgt', ze dáárom 'vrouw'-van-Jahwe, vrouw-zonder-scheidbrief, en 'móéder-der-gelovigen' noemt, heeft het eigenlijke punt van vergelijking angstvallig ontdoken. Kinderen baren, - *dát* is het bepaalde, *waardoor de 'moeder' zich onderscheidt van de baker,* de huishoudster, het dienstmeisje.

De vraag is dan ook niet, of een kerk, zoveel het haar mogelijk is, haar 'heilige tijden' en haar 'heilige plaatsen' op den grondslag van evenredige vertegenwoordiging distribueert aan de onderscheiden in haar gezin aanwezige, elk met hun 'ja' en 'neen' elkaar bekampende, maar àlle van 'moeder' het hunne krijgende groepen, maar de vraag is deze: of de kerk *krachtens haar eigenlijkste verrichting* (dienst des Woords, en der sacramenten) *kinderen baren kan.*

Kinderen?

Ja, dat zijn gelovigen. Kinderen immers van Abraham. En Abrahams kinderen zijn, naar het Nieuwe Testament, geen kinderen van 'beneden-Jeruzalem'. Ze worden niet automatisch als kinderen Abrahams geregistreerd, omdat ze behoren tot een gegeven instituut, dat afgerond, gegeven, 'fix und fertig', ergens gevestigd is, en daar staan blijft, onverschillig, wat er ook mee gebeure. Neen, het zijn gelovigen. Kinderen van de geloofsgemeenschap.

't Woordje 'nog' klinkt overal.....

Dus is de enige vraag, of de kerk, krachtens het eigenlijke, dat als konstitutieve factor in haar leven haar roeping bepaalt, het Woord zó bedient, dat door den dienst des Woords *het geloof wordt opgewekt en pas daarna versterkt.* (Zondag 25, Heidelbergse Catechismus). De grote vraag is deze: of Abraham, *niet* door den tenslotte 'toevalligen' dienst van een fractie *in* de kerk, maar door den eigenlijken kerkdienst zelf, kinderen krijgt, d.w.z. gelovigen.

Zodra toch een kerk-instituut officieel, d.w.z. door wat haar inrichting bepáált, het kinderen-baren-door-het-Woord tegenstaat

(bv. op de dorpen met alleen maar een ‘modernen’ dominee), of het opwekken van het leven door het Woord weer zelf relativeert, en dus op één lijn plaatst met het bestrijden van het leven, dat uit God is (b.v. in de steden met ‘ja-’ en óók met ‘neen--prediking), en dus haar eigenlijke ‘huwelijks’-werk afwisselt met werken-van-‘echtbreuk’ (om nog in het beeld te blijven), heeft dat bepaalde *kerkinstituut* het recht verbeurd, den naam van ‘moeder’ voor zich op te eisen, en anderen te bevelen, het naar dien naam te beoordelen. Want het werk, waar het voor de kerk op aan komt, heeft zo'n instituut zich onmogelijk gemaakt; en wanneer men het neemt, zoals het is, dan ziét men dat ook.

Laat men dan ook maar liever ophouden, te zeggen: bij ‘ons’ zijn er ‘nog’ zoveel goede mensen, en ‘nog’ zoveel gelovigen, en ‘nog’ zoveel gemoedelijke zielen: God verliet ons *dus* ‘nog’ niet. Zijn die gelovige mensen er ook bij de ‘Darbisten’ niet? En bij het Leger des Heils? En bij de Adventisten? Maar dat is de vraag niet, waar het over loopt. Als dàt de eigenlijke kwestie was, dan was het aantal kerken en kringen legio, waarvan elk voor zich kon vragen: waar is mijn scheidbrief? God heeft mij ‘nog niet verlaten, want bij mij gebeuren ‘nog’ goede werken, vruchten van ‘heiligmaking’ worden er ‘nog’ gezien, en wat dies meer zij. De leidse confessionele redenaars hebben in hun orgaan meer dan eens de pluriformiteitsleer van Dr A. Kuyper bestreden. Schrijver dezes deed dit ook. Het komt hem evenwel voor, dat in de lijn van een argumentatie, als hierboven de hunne bleek te zijn, de pluriformiteitsleer zelf gesanctioneerd zal worden. Vele instituten toch (zelfs het roomse) kunnen zeggen: bij ons zijn nog zoveel gelovigen.

Huis-van-Verbond of - hotel?

Neems eens even aan, dat een bepaald instituut, dat zich óók alzó verdedigt, inderdaad eenmaal met recht den naam van ‘vrouw’ en van ‘moeder’ zou hebben mogen voeren, dat het echter daarna in de officiële inrichting van zijn kerkelijk leven zich zelf zou hebben verbonden tot verrichtingen, die naar het huwelijksrecht als daden-van-echtbreuk zijn te qualificeren, wat moet men dan zeggen van zulke zelf-verdedigingspogingen? Niets anders dan dit: dat de ‘ontrouwe vrouw’ gaat gelijken op die andere, waarvan - in de afrikaanse vertaling, die hier juist op mijn tafel ligt - gezegd wordt in Spreuken 30:20: ‘So is die weg van 'n vrouw wat owerspel bedrijf: sy eet en

vee haar mond af en sê: Ek het geen sonde gedaan, nie'; het ligt 'aan' de organisatie, weet u?

Ja zeker, het ligt 'in' de organisatie, maar daarin ligt het 'aan' haar zelf: want zij *kán* en *mòet* die organisatie breken. Dit is toch die organisatie: zij werpt waarheid en leugen door elkaar, zet ze op één worp, geeft aan elk van de 'kinderen' precies, wat elk van hen wil, 'verzorgt' dus zowel diegenen, die zich 'kinderen' noemen, als ook diegenen, die in de taal der kinderen zelf 'vreemden' blijven heten, en zegt dan: heb ik niet goed de tafel gedekt, den énen keer voor de kinderen, den anderen keer voor de vreemden? En ben ik dus geen goede huis-houdster? Kan men een 'vrouw' naar huis zenden, die 'nog' eten kookt, onder anderen óók 'nog' voor de kinderen van het huis?

Maar het huis is inmiddels een hotel geworden; het behandélt den 'man' en de 'kinderen' op gelijken voet als 'den vyant' en de 'vreemden'. Er is dan ook geen gevaarlijker manier van 'het verbond' *niet* te 'aanschouwen', van het verbond voorbij-te-zien, dan deze manier.

Geen 'moeder-kerk' als 'vader-staat'

Daarom zegt het ons niets, indien men ons wijst naar een bepaald, op een willekeurigen kalenderdatum ergens gegeven instituut, zelfs al was het dat der 'Gereformeerde Kerken', waartoe de schrijver van deze regelen zelf behoort, - om te zeggen: daar is 'een(!) moeder', God heeft haar niet een scheidbrief gegeven, blijf er dus in, wat er ook met 'haar' gebeure, d.w.z. wat er ook met uzelf gebeure, hoezeer ook uw vrijheid in Christus ingeknot worde door een oud-testamentische geconcipiëerde, of althans verdedigde, hiërarchie, die uw nieuw-testamentische vrijheid breken wil. Zulk een vermaning zegt ons hierom niets, wijl zij door haar quietisme te kort doet aan den *ernst* der scheidbrief-gedachte. Juist daarom wezen wij de spanning aan tussen Jesaja en Jeremia. Wij trachtten daardoor weer te doen voelen, dat het Sion-van-den-*'ouden-dag'* moest blijven bezien worden, tot op het Pinksterfeest toe, onder het Hagarbeeld van Galaten 4, d.w.z. als dat oude Sion, waarin het ambt der gelovigen zich nog niet vrij kon stellen tegenover de hiërarchie ('vader' staat liep toen nog parallel met 'moeder' kerk). Terwijl daarentegen het Sion-van-*héden* moet gezien worden onder het licht van het nieuwe verbond, onder het Sara-beeld: de vrije gemeenschap van de vrijgemaakte leden van Christus, en die allen in hun ambt. het ambt der gelovigen.

§ 10. *Metropool. - Hemelse hiërarchie. Moeder bóven.*

De hemel-hiërarchie

Het zijn uiterst eenvoudige, nuchtere opmerkingen, die we hierboven deden. Ieder is in staat, ze te doen. De ongerijmdheden, die we als liggende in de lijn der afgewezen redeneermethode, aanwezen, kan ieder constateren.

Is het daarom geen tijd, dat men zich weer eens eraan gewenne, het beeld van de 'moeder' te laten staan zó, als het in Galaten 4 bedoeld wordt? Want daar in Galaten wordt niet aan enig instituut, dat beneden aanwijsbaar is, 'fix und fertig,' de naam van 'moeder' vergeven. De tijd, waarin dat mógelijk was, is voorbij: het was de periode van het Oude Testament, toen het 'beneden-Jeruzalem' de kinderen der verbondsgemeenschap in zich besloot. Toen 'moeder'-kèrk nog hetzelfde adres had als 'vader'-stáát. En toen nog van boven-af alles voor de gelovigen 'gemassregelt' werd. Maar thans - we lazen het in Galaten 4 - thàns hebben we in het N.T. een 'moeder' hierbóven. Niet het beneden-Jeruzalem, maar het boven-Jeruzalem is onze 'moeder'. Dàt baart ons: Christus zendt zijn Woord en Geest van boven; we worden wedergeboren 'van boven', zegt de Schrift. Dat regeert ons: Christus bestuurt en 'ordineert' de kerk van boven: Hij geeft zijn ambtsdragers, stelt de kerken-ordening boven vast, en geeft ze ons bekend in de Schrift, waarin Hij spreekt 'van boven'. Ook vroeger (onder het O.T.) regeerde en sprak God 'van boven' in zekeren zin. Maar Hij deed het door mensen-en-middelaars-van-beneden (Mozes b.v.). Thans doet Hij het door den middelaar-hierboven (Christus, meer-dan-Mozes). Vroeger sprak Hij orakelen hier beneden (Hebr. 12:25), thans geeft Hij orakels van boven (ibidem).[3)]

De metropool in den hemel

Het is dus niet een beneden-Jeruzalem, met een aardse hiërarchie, maar een boven-Jeruzalem, met een 'hemelse hiërarchie', een 'coelestis hiërarchia'. Maar deze laatste wordt dan in heel anderen zin bedoeld, dan wanneer Dionysius Areopagita, of een andere mysticus-neoplatonicus van dat slag, aan dat thema ener 'hemelse hiërarchie' zijn pen verslijt. Het wil zeggen, dat onze Profeet, Priester en Koning, hierboven is.

3) De Statenvertaling heeft hier: 'die van de hemelen (is).' Betere exegese leest: 'die van (uit) de hemelen (spreekt), orakels geeft'; hetzelfde praedicaat, dat reeds gebruikt is.

En dat Hij nu vandaar ons vergadert, ons baart, ons tot een ‘stad Gods’ door den ‘staf Gods’ ‘saam’ doet ‘komen’. En *alleen* aan dat boven-Jeruzalem mag de naam ‘moeder’ worden gegeven. Niet aan de Hervormde Kerk. Niet aan de Gereformeerde Kerken. Niet aan enige andere. Maar aan die hemel-hiërarchie alleen, waar of vanwaar Christus, rechtstreeks voor den Vader getreden, de zaken van zijn kerk uitricht, haar bestuur in handen houdt, openbaringen aan haar geeft, b.v. op Patmos, apostelen in zijn naam zendt, en voorts zijn burgers beveelt, dat zij, krachtens de in Galaten 4 afgekondigde ‘vrijheid', die hen van elke beneden-hiërarchie fundamenteel bevrijdt, “zich” zullen “laten bouwen op het fundament der apostelen en profeten”, d.w.z. op de door dezen gegeven leer en kerkinrichting. Waar dàt gebeurt, dààr kunnen de aldus vergaderden (coetus, in vrijheid, en congregatio, in onderwerping aan Hem)[4] zeggen: onze “moeder” is boven; zie, hoe de hemelse hiërarchie, niet van een aards adres, een beneden-Jeruzalem, of een ministerkabinet in Den Haag, of een synodale hiërarchie, doch van haar eigen “Ort” uit, van den hemel uit, ons “baart”, bijeenvergadert, voedt, en onderhoudt. En overal waar dat niet gebeurt, daar zegt die hemelse hiërarchie: wat speelt gij met namen? Wat speelt gij met den “moeder”-naam, die thans een privilege van de hemel-hiërarchie geworden is? Uw moeder? Moeder? *Uw metro-pool is in den hemel.* Nergens anders. En vandaar uit, d.w.z. uit den Vader (God), die zijn kerk (als zijn vrouw) zich in Christus ondertrouwd heeft, moet alle “moeder”-zorg, en “moeder”-geboorte hier op aarde genoemd worden. Wie aan een “all-round”, een “gegeven”, een aards-gemonteerd’ instituut den naam van metropool geeft, en dan verder die metropool gaat regeren naar een wet, die niet ontleend is aan de ‘metropolis coelestis’, aan de ‘hiërarchia coelestis’, die is gelijk aan een Venizelos onder de Hellenen, die is opstandig onder den Hemelkoning, bouwer naar eigen maaksel; die wil het moederschap niet ‘noemen’ laten uit ‘den Vader’, die als Man-en-Maker alleen recht heeft tot ‘benoeming’ van het moederschap der kerk.

En wie zo handelt, moest nu eens niet langer met Karl Barth fraterniseren. Want hij doet wat Barth - in dit opzicht terecht sprekende - zo heel sterk veroordeeld heeft, en wat al veel eerder door Paulus

4) Zinspeling op artikel 27 der Ned. Geloofsbelijdenis, waar de kerk *coetus* heet (samen-*komst,* door eigen daad) en *congregatio* (saam-*vergadering,* als een door den herder bijeen*gebrachte* en bijeen*gehouden* kudde).

is afgewezen als zonde en hybris: die benoemt ‘de’ hemelse Metropool naar een aardse; maar het moet juist omgekeerd gebeuren: de aardse metropool moet benoemd worden naar de hemelse. ‘Alle vaderschap’, zegt Paulus, althans volgens de Statenvertaling van Ef. 3:15, alle ‘patria’ moet naar den Vader hierboven worden benoemd. Die tekst is in de laatste jaren door heel de theologische litteratuur heengewandeld, verminkt, of onverminkt. We laten de exegese rusten,[5] maar naar analogie van de redeneringen, die men in de genoemde litteratuur telkens aantreffen kan, zeggen we op onze beurt: alle ‘moederschap’ op aarde moet naar het hemelse benoemd worden: men moet de dingen niet op zijn kop zetten, men moet niet aan hybris zich bezondigen, men moet niet den hemel en de hemelmetropool ‘maken’ naar het ‘type’, dat ons hier in het dal, in beneden-Jeruzalem, of in Den Haag, of in Assen, getoond wordt. Moet men dat nog zeggen aan redacteuren en radio-redenaars, die zo vaak zich met Barthiaanse redenen den volke hebben voorgesteld?

Ons ‘politeuma’ in den hemel

Moeten wij het nog duidelijker maken? Welnu, dan herinneren we aan het woord, dat Paulus op een andere plaats zegt: ‘onze wandel’, dat wil zeggen ons politeuma, is in den hemel.

Kolonisten, geen emigranten

Prof. Dr S. Greijdanus vertaalt het aldus: ‘de staat, waarvan wij burgers zijn, is in den hemel’. Onlangs hebben wij elders[6] daarover geschreven, onder den titel:

5) Meestentijds wordt de tekst misbruikt. ‘Patria’ (vertaald door ‘vaderschap’) betekent: klasse, soort, groep van schepselen, stam, geslacht. Alle geslacht in hemel (b.v. de engelen) en op aarde (b.v. de dieren, de mensen) wordt genoemd, of ook: ‘geroepen’ uit God. De tekst heeft, mits goed geëxegetiseerd, niets te maken met een archetype-ectype-schema, welk schema trouwens wèl in de lijn van neoplatoniserende mystiek, maar niet in de lijn der H. Schrift en der gereformeerde gedachte ligt.

6) Tot recht verstand van de zaak, waar het hier over gaat, laten we, met enige wijziging, dat artikel hier volgen (‘De Reformatie’ 1-3-'35):

KOLONISTEN OF EMIGRANTEN?

In ‘Opbouw’, ‘weekblad voor Humanistisch Christendom’, staat elke week een ‘Woord van de Week’. In een der laatste nummers is het een uitspraak van Emil Brunner. Wij drukken ze hier af:
De eerste christelijke eis is niet de verbinding met den staat, maar het bewaren van een afstand, het inzicht van de christelijke gemeente en der gelovigen afzonderlijk, dat zij vreemdelingen zijn in het geheel van deze zondige wereld, welker machtigste gestalte de staat is. Zij zijn zich bewust zowel van hun tegenstelling tot het wezen van den staat als van hun verbondenheid met den staat. De blijde dankbaarheid voor den staat is alleen christelijk op grond van den afschuw en het leed over het feit, dat er ondanks Gods macht een staat moet zijn. Want als lid van het lichaam van Christus behoort men in wezen tot de nieuwe orde der uit geloof en hoop geboren liefde en slechts als oude rest tot de orde van wet en dwang. Geestdrift voor den staat is een volstrekt heidens verschijnsel. Emil Brunner.
Blijkbaar vinden óók bij de vrijzinnigen Brunners beschouwingen ingang. Maar daartegenover staat de gereformeerde gedachte. De staat is volgens haar één van de vele organisatievormen van het menselijk leven. Door Brunner wordt hij hier gezien als een uiting van de *‘zondige’* wereld, en dan wel nader als de machtigste ‘gestalte’ daarvan. Die macht is echter, voor wie

‘Kolonisten of emigranten’; we betoogden, dat de Schrift in dezen tekst ons als *kolonisten* ziet, als burgers, die wel

principieel toetsen wil, bijzaak; want tenslotte komt het voor de *principiële* kwalificatie van een ding er niet op aan, hoe gróte macht het heeft. M.a.w. in principe past eenzelfde houding tegenover den staat, als tegenover andere levenskringen, andere ‘gestalten’, waarin de wereld optreedt, ons voegt. Tegenover Brunners beschouwing stelt dus het gereformeerde denken deze gedachte, dat een lid van het lichaam van Christus niet behoort tot een nieuwe orde, doch door genade is hersteld in de oude orde. Dat hij dus niet ‘afstand’ moet ‘nemen’ van deze wereld, maar God daarin moet dienen met geheel zijn kracht, en dit grote gebod volbrengen moet op het enige terrein, dat hier en nu hem openstaat, dat is: *déze wereld.*
Brunner zegt in zijn Religions-philosophie: onze Politeia is in den hemel. En dan volgt daar een tirade van dezen inhoud: dat wij dus geen Politeia (staat van Plato, of van zijn navolgers) kunnen aanvaarden, omdat zij, volgens Brunner, een illusie is, en evenals de kerkstaat en de kerkelijk geleide cultuur, een project van bijgeloof is. Zo spreekt de meester. En de leerlingen oordelen insgelijks. Jammer echter voor Brunner, dat er in Philippenzen 3:20, op welken tekst hij blijkbaar zinspeelt, niet staat ‘politeia’, maar ‘politeuma’. Prof. Greijdanus vertaalt dien tekst aldus: ‘Want de staat waarvan wij burgers zijn is in de hemelen’, d.w.z.: ‘de plaats waar wij ons tehuis, ons burgerrecht hebben, is van nature of oorspronkelijk, vgl. 2 : 6, in de hemelen, omhoog, zodat wij ook zoeken en bedenken moeten, wat boven is, niet wat op aarde is, d.w.z. niet aangenaamheid en aanzien onder de mensen, maar Godes ere, de gemeenschap met Christus, hoe wij Hem zullen behagen en dienen.’ Maar dan: Hem dienen hier in dit leven, o.m. óók in den staat, de cultuur, de kerk, het gezin, elken levenskring.

M.a.w., wij zijn niet, om het met een bekend modewoord uit te drukken, emigranten, die in een land verkeren, waar wij eigenlijk geen enkelen dag thuishoren, maar wij zijn kolonisten. Wij weten, dat onze regering in een ver gelegen plaats resideert (hier boven); vandaar krijgen wij de bevelen. Maar in déze wereld van vandaag zijn wij vandaag op onze plaats. En wij mogen niet eens er uit weg. En wij mogen geen ‘afstand’ er van ‘nemen’.
Wie over het verschil van ‘emigranten’ en ‘kolonisten’ een kwartier lang nadenkt, ziet op dit punt de gereformeerde lijn zich scherp aftekenen tegen de lijn van Brunner.
En hij is weer gewaarschuwd.

vèr van het ‘moeder’-land verblijf houden, maar toch hun burgerrecht daaraan ontlenen, en door dat *rècht* eraan verbonden blijven.

En daaraan blijve men nu bij de exegese steeds indachtig. Een gegeven kerk-instituut beneden mag zijn ‘kinderen’, d.w.z. de rijksburgers, slechts organiseren, en instituëren, naar die wet, welke in het boven-Jeruzalem, in den ‘staat’, waarvan wij burgers zijn, en het burgerrecht hebben, ‘in het moederland’, gegeven is. En wat niet naar deze wet van het boven-Jeruzalem hier beneden is geïnstitueerd, heeft op den moedernaam geen recht meer. Evenmin als een kolonie, die ‘zich’ anders instituëert dan het ‘moederland’, heel ver weg, bevolen, en zelf gedaan heeft.

Slechts één ‘moeder’

Dit alles legt nu heel het kerkelijk leven onder een bizonder beslag. Het zegt ons niets, of men al wijst naar een bepaald instituut, dat, op een willekeurigen kalenderdatum, ergens ‘gegeven’ is, en of men dan zegt: ‘daar is nog wat goeds voor de ziel, ziedaar - “een” moeder’. ‘Een’ moeder, - maar zo te spreken (‘n moeder’) is al ongeoorloofd, volgens Gal. 4. Want er is maar *één* moeder. Het zegt ons niets, ook niet wanneer men het bloot-formele schema van deze redeneer-methode hanteren zou voor een pleidooi ten bate van, laat ons zeggen: de Gereformeerde Kerken in Nederland. Het beeld van de moeder - we toonden dit

reeds aan - wijst in de Schrift naar het baren ‘in vrijheid’ en ‘tot vrijheid’. Een ‘vrijheid’ echter, die, gelijk onmiddellijk er op volgt, nimmer gebruikt mag worden tot een oorzaak voor de boosheid. Ook niet tot een oorzaak voor die boosheid, waardoor de getrouwde vrouw, die tot het *eigenlijke* werk der vrouw (baren) onwillig is, of zichzelf ertoe verhinderd heeft, met onbeschaamd gelaat zou durven zeggen (zie boven): heb ik niet een maaltijd opgediend, ben ik dus geen vrouw voor u, en geen moeder voor die kinderen hier in huis? baren (door mijn eigenlijksten dienst) kan ik voor u niet, maar bakeren wel, ben ik geen vrouw, geen moeder? De Kurios der kerk antwoordt: bakeren - dat kunnen alle secten ook; om haar baker-diensten worden ze juist gezocht; maar gij: aanschouw het (huwelijks)verbond, en doe die excuses weg, als b.v.: dat gij ‘nog’ zoveel goeds hebt te geven, gij, in uw aan de Metropolis Coelestis niet meer onderworpen kerk-polis van beneden.

De ‘vrijheid’ van boven-Jeruzalem

Indien dus maar de band aan de Hemelse Metropool, en de eis, dat wij *vandaar* uit ons zullen laten regeren en instituëren, wordt vastgehouden, zal tegelijk gebleken zijn, dat wij alleen op deze wijze een theorie en een practijk kunnen breken, welke de eenheid van het instituut hier beneden zou prijs geven aan de willekeur.

Sommigen duchten daarbij willekeur; volgens hen komt deze steeds weer mee in het gevolg van de massa, die immers leeft bij den regel: zoveel hoofden, zoveel ambtsdragers-in-vrijheid (ambt der gelovigen!). Maar wie zó vrezen, vergissen zich. Want de wàre vrijheid is die der Metropool; ze is door genade gegeven, is dus een totaal andere dan die der zoveel-hoofden-zoveel-zinnen-massa. Deze laatste is eo ipso onchristelijk. Christelijk evenwel is de saamvergadering (‘coetus’ en ‘congregatie’) der massa, die door den band aan de hemelmetropool van één gevoelen en van één zin is. En die dus dat éne gevoelen, en dien énen zin beleeft ook in het instituëren (zoveel het aan haar ligt), van de kerk in haar zichtbare eenheid. Het grote verschil tussen de ene (de afgewezene) en de andere beschouwing loopt dan ook niet over de vraag: zal de eenheid der kerk afhankelijk zijn van een hiërarchie, een opgelegd bestuur? Maar het loopt over deze kwestie: zal die eenheid worden geconstrueerd onder inwerking van een oud-testamentisch moederbeeld, waartegen Galaten 4 zo scherp opponeert, - of.....zal de eenheid van de kerk ook in het zichtbare opgebouwd worden uit de vrije daad van het ambt der gelovigen, en zich schikken naar de hemelhiërarchie?

Want Jeruzalem-bóven is onze moeder. Ook ons politeuma, de staat, welks burgerrecht wij hebben, is in den hemel.

En uit den band aan dien Christus die in den hemel is, verwerpen wij dus principiëel elk bestuur, dat ons knechten zou of zelfs maar beknotten in de groot-burgerrechten van onze vrijheid. Maar anderzijds aanvaarden wij den hemelsen oproep, die ons in uiterste spanning zet, om n.l. niet de vrijheid te gebruiken tot een oorzaak der boosheid, en dus niet de eenheid der kerk te laten breken door menselijke grillen en nukken. Noch door die der vreemden, noch door die van - ons zelf.

§ 11. *De kwestie van ‘de schaar’.*

‘Eigenmachtig de schaar zetten in 't verbond’?

Men moet ons dan ook niet - en dan weer in dat anachronistische oud-testamentische gedachten-complex van vele huidige kerk-apologeten - men moet ons dan ook niet vragen, of wij nu eens ‘op willen houden’ met ‘eigenmachtig de schaar in het verbond te zetten.’

Telkens weer kunnen wij daartegen ons horen waarschuwen. Dan is dit de redenering, die men krijgt te horen: de Hervormde Kerk is de

kerk des verbonds; en nu de toepassing: ‘niemand, ook niet een individuele ambtsdrager, heeft het recht, de schaar in dat verbond te zetten’. Of, een ogenblikje later: de ‘ontheiliging van het heilig erf was geschied door onze vaders en door de vaders der Afscheiding mede. Alleen, als er nu samen verootmoediging en samen een zich stellen voor het aangezicht des Heeren is, is er werkelijke reformatie te wachten. Anders komt er onherroepelijk een eigenmachtig een schaar zetten in dat verbond’.

Maar al zulke goedbedoelde redeneringen stuiten bij ons weer àf op het bezwaar, dat hier weer oud-testamentisch gedacht wordt. Typisch is dan ook, dat de Roomse Kerk, - die wij hier boven ook reeds in haar denken oud-testamentisch noemden - met precies dezelfde formele redenering deze en andere Hervormde sprekers kan kapittelen. Er waren immers óók vóór Luther en Calvijn mensen, in de kerk, die moeder der gelovigen heette? Luther en Calvijn hadden toch óók deel aan de schuld der toenmalige kerk? Ook toen waren daar toch vrome mensen? Ook toen kon toch zeker de pauselijke kerk zeggen: bij ons gebeuren nog wedergeboorten, God heeft ons dus nog niet verlaten, de moeder heeft nog geen scheidbrief, men mag dus ons ook niet verlaten?

De kwestie der ‘schaar’ is die der ‘sleutels’

Dit laatste was volkomen juist. Dat n.l. de vrije mensen Gods, Luther en Calvijn, de kerk niet eigenwillig mochten verlaten hunnerzijds, maar dat ze hun vrijheid gebruiken moesten om de kerk tot ‘Entscheidung’ te brengen, en om te profeteren van de waarheid, en de gevolgen aan God over te laten. De ‘sleutels’ hanteren!

Waarlijk, men moet zich niet van oud-testamentische beelden bedienen. Want men komt dan terecht bij apologetische redenen, die ook de roomsen letterlijk kunnen voorlezen in een philippica tegen het protestantisme.

En hierom blijven wij waarschuwen tegen elke veronachtzaming van nieuw-testamentische grondgedachten. Men moet niet een ‘gegeven*heid’* zien als het lichaam, waarin zich het verbond kristalliseert, doch de spanning weer aandurven, wijl het moet, de spanning van de betere verbondsbeschouwing, die, in plaats van een statisch verbonds*statuut* en verbonds*instituut,* de levende presente, permanente verbonds*gehoorzaamheid* voor de aandacht plaatst.

Maar hier raken wij de grote kwestie aan waarover in de volgende paragraaf zal te spreken zijn.

§ 12. *Het instituut of het institueren?*

Zo zijn wij dan genaderd tot het punt, waarop ons betoog den overgang vindt vàn de o.i. onjuiste opvatting van het ‘verbond’, als ware dit een min of meer ‘statisch’ rust-motief, tòt de o.i. betere verbondsbeschouwing, welke de ongebroken verbonds*gehoorzaamheid* nimmer wezenlijk laat behoren tot de levende verbondswerkelijkheid als een konstitutief element in dit begrip.

Het valt niet te loochenen, dat de leidse redevoeringen, met name dan de eerste, die het ‘verbond’ in haar titel opgenomen heeft, ons eigenlijk in het onzekere lieten over de vraag, wat bij deze sprekers het woord ‘verbond’ eigenlijk wel betekent. Uit hun betoog - dat trouwens uiteraard gedrongen zijn moest - wordt niet duidelijk, hoe zij de onderscheiding zien tussen verbondskring en verbondsgehoorzaamheid, tussen verbondsgemeenschap en verbondswerkingen, tussen verbondsgebied en verbondsgehoorzaamheid. Het enkele feit reeds, dat er gesproken wordt van een ‘willekeurig de schaar zetten in het verbond’, bewijst dit. Men zou immers aanstonds denken: wie kan nu een schaar in het verbond zetten? Maar natuurlijk bedoelt de schrijver-redenaar, dat men niet willekeurig de schaar moet zetten in den verbondskring; een stelling, waarmee wij het volkomen eens zijn.

Waar is de ‘stof’, waarin ‘de schaar’ kan knippen?

Nu is echter de vraag: wat is dan die verbondskring? Hoe krijgen wij hem te zien? Hoe tekenen wij hem af? Hoe kunnen wij dien eretitel van ‘verbondskring’ geven aan een bepaald ergens aanwijsbaar menselijk gezelschap? Op deze brandende vraag wordt hier niet geantwoord. Slechts zóveel is duidelijk, dat de leidse sprekers met dien wettigen verbondskring, die anderen tot zich roepen mag, de ‘kerk der hervorming’ hier te lande bedoelen. ‘De kerk der hervorming’, zeggen zij, ‘hier te lande is een planting van Gods eigen hand. De kerk van zijn verbond. Dat heilig erf mag ontheiligd zijn, er mag een organisatie aan opgelegd zijn, het is en blijft de kerk van het verbond’.

Men hoort het: hier wordt frank en vrij met een allerminst vage aanduiding gesproken van ‘de kerk’ van het verbond. Men behoeft niet te vrezen, dat mogelijk onder ‘de kerk der hervorming hier te

lande' een soort van abstractie bedoeld zou zijn: een onzichtbaar, niet in één instituut aanwijsbaar lichaam, een onaanwijsbare massazonder-adres. Neen, hier wordt duidelijk heengewezen naar de bestaande Hervormde Kerk. Al wordt toegegeven, dat er kinderen des verbonds thans buiten haar staan, toch is *zij* die verbondsgemeenschap, welke ons oproept tot het 'aanschouwen van het verbond', gelijk Jahwe zelf dit doet. 'Een groot deel dergenen, die tot het Verbond behoren' is wel 'gelegerd'.....'in gescheiden kerken', en de Hervormde Kerk zelf 'zit' nog wel 'onder de opgelegde organisatie', maar ook ondanks dat eerste feit en ook ondanks die organisatie, is de Hervormde Kerk van heden de verbondsgemeenschap, welke naar 'het wezen' dien naam blijft voeren. *Zij* roept ons toe: 'verwar niet langer dat uiterlijk kleed der organisatie, dat ook wij knellend vinden, met het wezen, want het wezen, dat is de kerk des Heeren in onze landen.'

Gehoorzaamheid in het instituteren

Zo wordt dus een gegeven instituut als verbondsgemeenschap aangewezen. De uit onze voorgaande paragrafen bekende 'moeder'-beeldspraak accentueert dan nog daarenboven dit fixeren van *die bepaalde* gemeenschap als zulk ene, welke nu eenmaal door 'het verbond' is getekend en met gezag is bekleed.

Nu moet het ons van het hart, dat wij niet dezen weg op kunnen gaan. Wij wijzen een dergelijk quiëtisme - want daarheen moet het betoog ook nu weer leiden - van de hand, zowel voor de Hervormde Kerk als ook voor de Gereformeerde Kerken, om nu maar van andere te zwijgen.

Naar onze mening toch wil de bijbelse oproep: 'aanschouw het verbond', niet zeggen, en mag hij dus, overgenomen in onzen mond, nimmer bedóelen te zeggen: blijft onder alle omstandigheden trouw aan *dit of dat* gegeven *instituut.* Integendeel: deze kreet mag, in zoverre het een woord van mensen tot mensen is, alleen maar dit betekenen: blijft onder alle omstandigheden trouw aan *God* in het *institueren.* M.a.w., het is geen oproep, om in eerster instantie *aan* een *instituut,* doch een, om vóór alle dingen *in* het *institueren* trouw te zijn. Trouw, - aan wien? Aan de mensen? Aan de kerk? Neen, dat niet. Want dan kwam in onze vermaning àlles weer neer op die valse, boven afgewezen 'moeder'-speculaties. De 'kolonisten', bedoeld in de voorgaande bladzijden, moeten trouw zijn aan hun Regering in het moederland. Trouw dus aan God. Aan hun Koning,

die immers in den hemel op den troon zit. Trouw aan Hem, in het institueren. Want ‘het’ ‘institueren’ van de kerk, dat is levend, spanningsvol, konkreet, immer doorgaand werk, dat de gelovigen onder vele andere hun opgedragen werken dienen te verrichten. En ook daarin hebben zij, gelijk in alle werk, dat hun ter hand gesteld is, eenvoudigweg gehoorzaam te zijn aan hun Koning, die in de ‘coelistis hiërarchia’ hun bevelhebber is.

§ 13. *Geen quiëtisme.*

Wij spraken daar van quiëtisme, dat ieder bedreigt, die de actuele, ongebroken verbondsgehoorzaamheid abstraheert van den verbondskring, het verbondsstatuut, de verbondsrealiteit; quiëtisme, dat altijd in de lijn ligt van de willekeurig ingeperkte mandaten. Kinderen-baren-als-moeder, dat mandaat zagen we feitelijk ingeperkt tot: geboren-kinderen-verzorgen-als-baker. *Die* inperking was eigenwillig en dus een oorkussen der traagheid (in groepsverband), eer men het weet (in persoonlijke aandacht).

Dat het onder dezen naam aangeduide gevaar inderdaad dreigt, sterker: dat ook zelfs de leidse redevoeringen, naar hun inhoud aan dit gevaar niet geheel ontkomen zijn, menen wij, ter waarschuwing óók van ons zelf, om de volgende redenen te moeten aanwijzen.

a. Allereerst wijzen wij er op, dat reeds de gangbare uitwerking van het bekende ‘moederbeeld’ zelf in deze richting wijst. Een predikant wees ons op de treffende opmerking van een exegeet, die in zijn uitlegging van den bekenden tekst uit Philippenzen (‘de staat, waarvan wij burgers zijn, is in den hemel’) herinnert aan Handelingen 16 : 12. Daar staat, dat Philippi een kolonie was. De in Rome gevestigde staat, de overheid dus van Rome, had gezegd tot de kolonisten: gaat daarheen, en gehoorzaamt, daar in den vreemde, aan de wetten van *ons* hier in Rome zetelend gezag. Die kolonisten zouden revolutie gepleegd hebben, als zij, eenmaal in Philippi aangekomen, en de stad goed bevonden hebbende, gezegd hadden: ubi bene, ibi patria, oftewel: wij hebben het hier goed, wij beschouwen Philippi als onze vaderstad, wij noemen haar onze ‘moeder’. Neen, zij waren kolonisten, en bleven dus aan *Rome* trouw. Zij zeiden: de staat, waarvan wij burgers zijn is in Rome. En nu komt straks Paulus, en die schrijft aan de christenen daar in Philippi: uw romeinse (heidense) omgeving zegt: de staat, waartoe wij behoren is *in Rome;* maar ik zeg u: de

staat, waartoe gij in laatster instantie behoort, is niet in Rome, maar *in den hemel.* Inderdaad, een treffende gedachte: de tekst omtrent de kolonisten (zie § 12) is geschreven aan een gemeente in een stad van kolonisten.[7)]

Kolonisten en 'moeder'-stad

Welnu, zodra in Philippi, die kolonie, hetzij ten aanzien van 'Rome', hetzij ten aanzien van den 'hemel', de kolonisten zouden zeggen: waar wij het goed hebben, daar is onze moederstad, zouden zij de *'gegeven'* stad *'hunner'* woonplaats, de gegeven*heid* van de stad, waarin zij zichtbaar verkeerden, tot basis hebben gemaakt van hun handelingen. Maar dat mocht niet. Want de kolonie mocht slechts *'hun'* stad heten, in zoverre zij de moeder-stad lieten zeggen: die kolonie is *'mijne'.* Het *'perfectum'*[8)] van de op een bepaalden dag gegeven ordening *'hunner'* woonplaats mocht *nimmer* geabstraheerd worden van het *praesens*[9)] der in de moederstad zich óók tot die kolonie uit-strek*kend* gezag. Zomin een romeinse kolonie het moeder-stadsbestuur (het imperium romanum) in de behaaglijke afgeslotenheid van haar gegeven-heid vergeten, d.w.z. beledigen mag, door - revolutionair - zich 'in te richten' als gegeven*heid,* los van dat *praesens* van het 'imperium romanum', zó min mag een kolonie van christenen hier beneden de behaaglijke verzorgd-*heid* van haar (kerk)-instituut[10)] (institutum, perfectum) ook maar een seconde abstraheren

7) Ook deze bizonderheid bewijst dat inzake het *'aanknopingspunt'* in de missieprediking (d.w.z. in de ambtelijke verkondiging van het Woord Gods aan de aanvankelijk nog vreemden) er wel wat meer te zeggen valt, dan K. Barth doet, als hij - blijkbaar in terugslag op Brunner - meer geestvol dan juist opmerkt, dat *'het enige* en waarlijk zeer ironisch gebruikte "aanknopingspunt" bij Paulus merkwaardig genoeg het altaar van den ONbekenden God is' (Hand. 17:23), De Apostolische Geloofsbelijdenis, Nijkerk, 1935, blz. 26. Reeds aanstonds valt op te merken, dat ook dat woord van één der griekse poëten: 'wij zijn ook zijn geslacht' zulk een 'aanknopingspunt' mag zijn (relatie God en mens). Voorts is er deze plaats uit den brief aan de Philippenzen. Zelfs de tekst uit 1 Cor. 8:6, dien Barth (a.w. 68) ten onrechte wil laten zeggen, dat de naam 'Kurios' (Heer) het 'Heerzijn' ident met het 'God-zijn' maakt, zelfs deze tekst is onverklaarbaar zonder het 'aanknopingspunt': want ook wie zich ver houdt van de speculaties der religions-geschichtliche school, kan Grosheide (Komm. Bottenburg, en ook Korte Verkl. Kok, s.v.) toestemmen, dat Paulus hier zinspeelt op het feit, dat de griekse godenleer tussen 'goden' en 'heren' in elk geval een wezenlijk verschil stelde. -

8) *Voltooid* tegenwoordige tijd.

9) *Onvoltooid* tegenwoordige tijd.

10) (Kerk)instituut: we plaatsen 'kerk' tussen haakjes. Want *hetzelfde geldt van alle christelijke gemeenschappen:* een vakorganisatie, een kunstgenootschap, een hogeschool, een gezin, een vriendenkring. De club- en kliek-geest is even wereldgelijkvormig als een kerk-instituut, dat quiëtistisch zich meet aan zichzelf: revolutionerende kolonisten! Vandaar de goddelijke opdracht tot ongebroken polemiek ook naar binnen!

van het praesens der geweldoefening der ‘hemelse hiërarchie’. De kerkelijke ellende *begint* daar, waar men ‘kenmerken’ der kerk opstelt, die het *gegeven* instituut *alleen* als gegeven-*heid* qualificeren en autoriseren. Roeping toch van zulk een gegeven-heid is de permanente trouw (trouw in onvoltooid-tegenwoordigen tijd) aan de permanente regeer-daad vàn, en de in onvoltooid-tegenwoordigen tijd *geschiedende* hemelse in-beslag-neming van dat instituut dóór: den hemelsen Koning, die verder wil met zijn macht. Het waarmerk van een instit*uut* (voltooid tegenwoordige tijd) is: dat het instit*ueert* (onvoltooid tegenwoordige tijd). De spanningsvolle trekking van den wettigen band aan hun staat, heel ver weg, in Rome, of - in den hemel, *die* bepaalde daar in Philippi de eigenlijke kinderlijke, burgerlijke trouw. *‘Kinderlijk’,* zo zeiden we, om in het beeld van de *‘moeder’* te blijven. ‘Burgerlijk’, voegden we er aan toe, om in het beeld van den *‘staat’* te blijven.

Permanente kerkhervormingswil waarmerk der kerk

Reeds het enkele feit nu, dat over heel de linie van het kerkelijk leven - ook in gereformeerde publicaties - men eigenlijk aan deze verbondsgehoorzaamheidserkenning blijkt ontwend te zijn, en deze ontwenning te demonstreren in quiëtistische zwoele ‘moeder’-speculaties, bewijst wat wij zeiden. Wij betrekken ons zelf in het gericht, - niet voor wat de grondlijnen van ons kerk-instituut betreft, maar wel degelijk voor wat onze ‘spanning’ in het gehoorzamen, het benoemen, het institueren, het polemiseren, betreft. Want *het institueren* gaat dagelijks door. En ten aanzien daarvan citeren wij Dr A.L.C. Kromsigt (ingezonden stuk N.R. Ct.): ‘Zou iets goeds in de kerk niet in practijk te brengen zijn, dan is het geen kerk’ (16-3-'34 Avondbl.).

‘Iets maken’, ja of neen?

b. Een tweede aanwijzing van den ernst van het dreigende gevaar zien wij in de redevoering van den eersten leidsen spreker, wanneer hij schrijft: ‘Neen, wij willen niet iets *maken.* Het verbond is geen maaksel van mensenhanden. Het is een verbond Gods’. Tot zover de spreker.

Wij moeten weer openhartig spreken, en zeggen dus, dat wij deze redenering in den grond typisch quiëtistisch vinden. Zeker, het verbond is een werk van God. Dat heeft de gereformeerde theologie eeuwenlang gepredikt. Maar zij zag daarbij op het *ont*staan van het verbond, en tevens op de garantie, waardoor het voor ons *geloof* zekerheid biedt van onverbrekelijkheid. Het verbond is onverbrekelijk; juist daarom zal de God van het verbond farizeeuws-zelfgenoegzame, zich met den 'moeder'-naam 'ijdellijk' sierende voormalige verbondsstatuten kunnen doen 'springen': 'de wrake des verbonds'! Maar dezelfde gereformeerden, die over het *ont*staan van het verbond zó spraken, wisten toch óók, dat het *b*estaan van het verbond nimmer heten mocht een zaak van God alleen. 'In alle verbonden zijn twee delen begrepen'. Door een *een*zijdige beschikking Gods, die het verbond tot stand brengt, wòrdt het voorts een *twee*-zijdige verbondsverhouding.

En daarom mag de toepassing nimmer zijn: 'neen, wij willen niet iets maken'. Want, omdat in alle verbonden twee delen begrepen zijn, is de verbondsregel: wij, verbondskinderen, *moeten altijd wat maken.* Maken, doen, werken, - o.a. óók *het institueren* van de kerk van Christus hier in deze wereld, door onvoorwaardelijk aan het gezag van de hemel-hiërarchie te *gehoorzamen,* - dat moet een ongebroken, onafgebroken verbondsverrichting zijn. Het gaat om de verbondsgehoorzaamheid.

'Verootmoediging', - en haar vrucht

En als de leidse redenaar zegt: het verbond was er op het ogenblik der Scheiding in 1834, en vervolgens, - dan antwoorden wij: volkomen juist. En omdat het er was, waren al de verbondelingen verplicht tot de verbondsgehoorzaamheid, o.m. in het kerk-institueren, krachtens het ambt der gelovigen. Daar was er niet één onder hen, of bij zijn doop was gezegd: dat in alle verbonden - ook voor hem - twee delen begrepen waren. Dus móésten zij wèrken. Wanneer zij dat deden, ziende in het gebod, blind voor de toekomst, dan was dat geen 'eigenwillig een schaar zetten in het verbond', maar het was juist de weigering, om, eigenwillig, een *twee*zijdige relatie te behandelen, als *ware* zij *een*zijdig. En als, vandaag en morgen, de gedoopten in de Hervormde Kerk ter ener en de gedoopten in b.v. de Gereformeerde Kerken ter anderer zijde, het verbond weer zó gaan zien, *dàn* komt er wederzijds de verootmoediging, waartoe heel terecht de leidse redenaar oproept. Maar met de verootmoediging

komt er dan óók weer de haar bewijzende daad, die aan beide zijden van de scheidslijn noodzakelijk is.

Aan den óverkant der scheidslijn - zo zal een kerkelijk-gereformeerde zeggen - zal die daad moeten wezen: terugkeer tot de trouw, de weigering van kerkelijke dubbelhartigheid, de weigering om ontrouw te zijn aan kerkelijke formulieren, want (zie de rede van schrijver dezes in het Gedenkboek[11)] der Afscheiding): *elk* hervormd mensenkind is blijvend in overtreding tegen zijn eigen kerkelijke papieren, die immers tegen elkaar verdeeld zijn; hij kan pas uit die overtreding tegen zijn kerkelijke papieren uitkomen door zichzelf, en (zoveel 't aan hem ligt) daardoor tevens zijn kerk te verhinderen, nog langer op twee gedachten te hinken. En aan dézen kant van de scheidslijn is dan voor dien kerkelijk-gereformeerden zèlf de daad der gehoorzaamheid: het open staan, elken dag, voor iedere op goeden grondslag ondernomen poging tot hereniging met de zich tot de gehoorzaamheid in het institueren bekerende gelovigen uit andere kerkformaties en het ongebroken corrigeren van eigen kerkelijk leven.

'Wezen' en 'wèl-wezen' en.....Schortinghuis

c. Een derde oorzaak van quiëtisme zien wij in de fatale onderscheiding tussen *'wezen'* en *'wèlwezen'.* Het 'wezen' heet de kerk, het 'wèl-wezen' zou dan een kerk zijn zonder dat reeds genoemde knellende organisatie-juk.

Maar zó wordt toch feitelijk voorbijgelopen aan de ernstige kwestie, die wij aan de orde stelden. Men gaat zo 'de organisatie' beschouwen als een opgelegd iets, waaraan men niet ontkomen kan, tot nu toe. Daarover spraken we reeds, het blijve dus hier rusten. Het is ons te doen om wat er nu verder volgt. Want, zó redeneert men dan verder: 'al zou het nu voor het *"wel-wezen"* inderdaad goed zijn, wanneer die bestuursorganisatie verdween, het *"wezen"* wordt er toch niet door geraakt'.

Hiertegen hebben we onze ernstige bedenking.

Want, zo antwoorden wij, het *'wezen'* van een verbondsverhouding is, dat niet alleen God werkt naar ons toe, maar wij naar Hem toe. Het 'wezen' is voor wat ons betreft: het gehoorzaam zijn; het 'wezen' is: de leer in het leven bewijzen, *doen wat men houdt voor plicht.* Tot het 'wezen' der verbondsrelatie behoort dus ook de trouw aan God in het institueren, elken dag, ongeacht de kwade ge-

11) 'Van 's Heeren Wegen', Kampen, J.H. Kok N.V. 1934.

volgen, die de ongehoorzamen ons erom mochten willen laten lijden.

Laat ons, voor het afwijzen van die valse onderscheiding tussen ‘wezen’ en ‘wèl-wezen’ toch eens ernstig ons bezinnen over wat dr J.Ch. Kromsigt heeft opgemerkt in zijn dissertatie over Wilhelmus Schortinghuis, ene bladzijde uit de geschiedenis van het piëtisme in de Gereformeerde Kerken, Nederland, Groningen, Wolters, 1904, dissertatie van Utrecht. Men begrijpt, waarom ik juist dezen naam noem: dr J.Ch. Kromsigt was de tweede leidse redenaar. En niet alleen dit; er is immers van de zijde der hedendaagse confessionelen in de dagen van de October-herdenking der Afscheiding, en daarvóór, zoveel moeite gedaan, om De Cock te dringen in den hoek, waar Schortinghuis en de zijnen stonden. Welnu, het is geen debatershandigheidje, maar een serieus verzoek, om al weer ‘de hele kudde naar buiten te laten gaan’, wanneer wij wijzen op deze dissertatie. Daaruit kan men zien, hoe het piëtisme en het quiëtisme juist zich den dood gegeten hebben aan heel die fatale onderscheiding tussen ‘wezen’ en ‘wèl-wezen’ in het geloven.

Nu is het geloven een werkwoord.

En instituëren is ook een wèrkwoord. Beide zijn permanente gehoorzaamheids-verrichtingen, die de Verbondsgod van ons eist. Laat men dus óók op dit terrein vlieden van Schortinghuis, en van het piëtisme. En laten wij ons samen bekeren tot het gereformeerde denken, dat aan deze scholastiek den rug toekeert, en zich keert tot God, met de belofte, en de daad, van trouw in het instituëren.

Dan wordt het laatste woord niet de uitroep: in 1834 was het verbond er al, wee hem, die de schaar er in zette. Maar het laatste woord wordt dan een vraag: het verbond was er in 1834, wie hebben het gehouden?

§ 14. *Middelpuntbespiegelingen.*

Is men nu eenmaal zó ver gekomen met zijn bespiegelingen, dat de ‘moeder’-theorie van de doorsneê-kerktaxatie herleid is tot de echte, bijbelse grondgedachten, die we hierboven trachtten weer te geven, dan valt er ook met één slag licht over de ‘middelpunt’-theorieën, waarmee men zo vaak het kerkelijk vraagstuk probeert op te lossen.

Middelpunt-theorieën?

Ja; we zullen zeggen, wat in het speciale geval der leidse redevoeringen daarmee bedoeld blijkt te zijn; en vervolgens, wat wij, den

eenmaal gegrepen draad in handen houdende, er tegenover plaatsen willen.

Het 'ware' en het 'valse' middelpunt

Het is met name de tweede spreker van den leidsen avond geweest, die over het 'middelpunt' in de kerk, óók de 'strijdende kerk', bij herhaling gesproken heeft.

Deze spreker - dr J.Ch. Kromsigt - heeft over het valse en het ware middelpunt gehandeld.

Het *valse* middelpunt - dat is de mens. 'Om 't even, of die mens Gunning of De Cock, Hoedemaker of Kuyper, Groen of Calvijn heet.'

Het *ware* middelpunt - dat is Jezus Christus.

Wat bedoelt de redenaar met deze onderscheiding van het valse en het ware middelpunt in de kerk?

Rechtsherstel voor De Cock, Gunning, Hoedemaker?

Wat het 'valse middelpunt', den 'mens', betreft, de spreker handelde over het rechtsherstel, dat mensen in de kerk af en toe moeten ontvangen. Hij geeft toe, dat De Cock veelszins onrechtvaardig bejegend is. Hij heeft - en we zijn daar erkentelijk voor - 'aan het rechtsherstel van De Cock willen meedoen', en acht het 'billijk, dat we nu ook' voor anderen 'rechtsherstel pleiten'. Die anderen zijn met name Gunning en Hoedemaker. 'Strijders waren zij' - en 'in navolging van hen de thans haar 70-jarig jubilé vierende Confessionele Vereniging' - strijders waren zij 'tegen verbrokkeling vóór de eenheid'. Omdat zij 'de eenheid in 't middelpunt' stelden, werden zij 'op hun beurt gesmaad. Ook tegengestaan, zij het gans anders dan De Cock, toch vaak niet minder pijnlijk. Of moest het hen niet grieven, telkens te worden verdacht gemaakt als halven, beginsellozen, najagers van ijdele droombeelden?' Welnu - zo luidt de conclusie: 'in het jubileum der gescheiden kerken heeft De Cock nu zijn rechtsherstel gehad. Nu zijn daarvoor Gunning en Hoedemaker aan de beurt en we mogen niet rusten voor het hun gewordt.'

Tot zover voorlopig de aanhaling van den tweeden spreker.

Nu zullen we maar niet ingaan op de overigens interessante kwestie, of De Cock inderdaad rechtsherstel krijgen kan, en zo ja, of hij het gehad heeft. Wij geloven dat niet. We willen in deze brochure elk prikkelend woord vermijden. Maar zelfs met dat voornemen voor ogen, vragen we ons toch af, of de beschouwingen, waarmee met

name van ‘confessionele’ zijde de Afscheidingsherdenking in 1934 geaccompagneerd is, wel rechtsherstel pleitten voor De Cock: ds J. Douma van Arnhem sprak, met het oog daarop, ter vergadering van de gereformeerde Afscheidings-herdenking zijn bewogen woord: ‘men moet maar durven’.

Hoe evenwel dit alles ook zij, - naar onze mening zou de Ned. Hervormde Kerk *alleen dan* De Cock rechtsherstel kunnen geven, als zij publiek haar vonnis van 1834 vernietigde, en, opnieuw rechtdoende, naar het in 1834 geldend recht de ‘Memorie van Defensie’ - dat door Nederlands beste zonen[12)] opgestelde pleidooi - van voren af aan behandelen ging naar het recht der kerk. Willen de confessionelen de eersten zijn? Gaarne! We willen - een publieke zaak publiek behandelende, en ‘de gehele kudden naar buiten leidende’ - gaarne dit stuk mee helpen bespreken b.v. in een onderling persdebat, bij wijze van inleiding dan op een tot de hervormde synode te richten adres. Een methode, die vóór heeft, dat zij een officieel stuk van de Herv. Kerk zelf, opgesteld door leden van die kerk, ‘in het middelpunt’ van dezen rechtshandel stelt.

Geen mens ‘in het middelpunt’

Overigens, met dat rechtsherstel loopt het nog niet direct zo'n kerk-jurisprudente vaart, zoals thans blijken kan. De redenaar van den leidsen avond immers haast zich, aan zijn zoëven door ons geciteerde woorden iets anders toe te voegen.

Dat andere is een lofprijzing op Gunning en Hoedemaker.

Waarom worden deze twee door den spreker zo ‘bijzonderlijk’ geëerd? Hierom: ‘zij wijzen dit rechtsherstel nadrukkelijk af: voorzover het hun, en niet Hem, dien ze belijden, geldt’. Zonder den redenaar in de rede te willen vallen met de vraag, of hij dan van De Cock heus iets anders onderstelt, lezen we verder: ‘Spreek niet over het recht van een mens’, zeggen ze. ‘Zie toe, dat, waar ge valse eenheid afwijst, waarbij Christus uit het middelpunt wordt verwijderd, ge nu niet een mens in het middelpunt stellen en ten troon verheffen gaat.’

Daar hebben we het dan: niet een mens moet in het middelpunt gesteld worden. Gunning niet, De Cock niet, Hoedemaker, Kuyper, Groen, Calvijn ook niet. Want zo iets maakt valse scheiding, ‘tenzij

12) Zie hiervoor Dr G. Keizer, De Afscheiding van 1834, of mijn: De dogmatische Betekenis der Afscheiding, ook voor onzen tijd, Kampen, J.H. Kok N.V.

ge, gelijk Rome doet, dezen mens als een paus, met goddelijke onfeilbaarheid bekleedt, waardoor dan eenheid, maar valse eenheid gehandhaafd blijft.'

De mens dus niet in het middelpunt.

De 'middelpunt' ('kern')-belijdenis in het middelpunt

Intussen - dat middelpunt is natuurlijk beeldsprakig bedoeld. En met beeldspraak is het een wonderlijk ding; men komt er meestal niet verder mee, al denkt de schare dit ook. We zullen dus moeten vragen: wat bedoelt de redenaar met 'den mens in het middelpunt'? Wat is de heuse, konkrete ongehoorzaamheid, waartegen hij ons zo indringend waarschuwen wil?

Vatten wij zijn bedoeling recht, dan denkt hij b.v. aan den oproep, die van de jongste gereformeerde synode van Middelburg (1933) uitgegaan is, den oproep tot kerkelijke eenheid. De spreker waardeert die daad, dien oproep. Maar hij heeft ook een bedenking. 'Hier is', zo schrijft hij, 'hier is een oproep van gereformeerden (personen of kerken) tot gereformeerden (personen of kerken) gericht. Hier is een moeilijkheid. Hoe, als de ene gereformeerde meent de andere niet voor vol gereformeerd en gans zuiver te kunnen en te mogen aanzien?'.....'Hier blijft o.i.' - aldus besluit dan de redenaar - 'de gereformeerde mens nog te veel in het middelpunt staan.'

En natuurlijk moet dat niet. Wij moeten, - zegt de spreker - terug naar.....Kuyper. Welken Kuyper? Den Kuyper, die eens schreef in.....'De Groene Amsterdammer'. Niet den Kuyper der pluriformiteitsleer, lezen we, maar den Kuyper, die, 80 jaren oud, in genoemd blad schreef, dat de christelijke eenheid er een was, 'die de weelde der verscheidenheid kende. Juist daarom vereiste het geloofsleven, dat alle christenheid in de kern-belijdenis: "vrede door het bloed des kruises", één was en één bleef'. In deze kern-belijdenis moeten we dus één zijn, oordeelt de redenaar. 'Juister, niet in deze belijdenis, maar in den aldus naar Zijn Woord en Geest Beledene, die de levende kern der belijdenis is.'

Nu zou men al vast vragen kunnen, teneinde van de beeldspraak zich los te wringen, om in heus hógere regionen van het leer-proza, dat goede geschenk Gods, te komen: meent de redenaar in gemoede, dat wij met deze kern-belijdenis de zonde, die hij mèt ons ducht, te boven komen kunnen?

'De kérn-belijdenis'!

Een tweede middelpunt-beeldspraak dus.
Het zij zo.
Maar wat betekent het?
Handelen we daarover afzonderlijk.

§ 15. *Een 'kern-belijdenis' 'in het middelpunt'?*

Wat is een 'kern-belijdenis'?

We hoorden den eis stellen, dat de christenheid één zou zijn in de kernbelijdenis: vrede door het bloed des kruises.

'Vrede door het bloed des kruises'! Is dat genoeg?

Schrijver dezes, sprekende voor zichzelf, antwoordt dadelijk: ja. Met weinig woorden kan men tevreden zijn. Het christendom van vandaag zou gered zijn, als ieder b.v. de twaalf artikelen geloofde.

We herzeggen: ge-lóóf-de.

Daarom is de formule: 'vrede door het bloed des kruises' 'op zichzelf' ook wel voldoende. Want b.v. de gereformeerde ziet daarin alles, wat hij gelooft, samengedrongen. *'Vrede'* - hij hoort daarin de rechtvaardigmaking. *'Door'* - hij verneemt daarin de 'toepassing' (feitelijk een gebrekkige en onjuiste[13)] terminologie) van Christus' werk, daarin gaat voor hem Dordrecht open. *'Het* bloed' - daar is de middelaar, de enige. 'Het *bloed',* daar is het thema van de straf, en dus ook dat van Gods gerechtigheid, en dus ook dat van de schepping. En het manicheïsme is nu veroordeeld. En de Hegelarij. En de N.S.B. En de dialectische theologie. *'Des kruises',* en daar is de geschiedenis, en de offerande, en de God, die ook mens is, en heel veel meer. De calvinist hoort dat allemaal méé, als hij die 'kern-belijdenis' verneemt.

Maar een ander?

Ettelijke anderen 'horen' dat *niet* er in mee. Zij denken daarbij heel andere dingen. Ethische. Vrijzinnige. Hegeliaanse, Barthiaanse.

En daar staan we nu. Wat nu?

De 'kern-belijdenis', - 'als-of-filosofie'

Waarvan is nu de kern-belijdenis de kern? Een kern, een middelpunt, behoort tot een bol, een cirkel: tot wélken cirkel behoort déze 'kern'?

13) Onjuist: want wat men 'toepassing' noemt, is feitelijk *voortzetting,* doorvoering, verder-brenging van Christus' werk in en door den Heiligen Geest.

Men zal antwoorden: dat is nog al eenvoudig: het is de kern-*belijdenis.* Deze éne kreet: 'vrede door het bloed des kruises' is de kern der te belijden waarheid.

Maar als nu ieder zijn *eigen* 'cirkel' om die kern denkt? Wat dan?

Het antwoord is simple comme bonjour: dàn is de kern-belijdenis eenvoudig wèg! Dan zijn er even zoveel kernen als er cirkels, denkcirkels zijn. Want een kern kan pas konkreet zijn in een konkreten cirkel. Ach ja, - die beeldspraak! Wie die kern-belijdenis niet nader 'interpreteert', die heeft haar eenvoudigweg afgeschaft.

Ja, maar, zal men op zulk een bedenking antwoorden: wij willen die nadere interpretatie juist niet. Want als de calvinist zijn cirkel, den gereformeerden, gaat trekken om dat middelpunt (hoewel, eigenlijk kàn dat niet, een middelpunt is er altijd tegelijk met den cirkel), dan gaat straks de barthiaan zijn cirkel trekken, de lutherse den zijnen, de ethische doet desgelijks, de vrijzinnige dito. En dat moet niet, want dan krijgen we toch dadelijk weer den gereformeerden mens 'in het middelpunt op den troon', en den barthiaansen, den luthersen, den ethischen, den vrijzinnigen mens eveneens. Laat dus - zo zal men besluiten - laat dus uw 'theoretischen', uw dogmatischen waarheids- en beschouwings-cirkel buiten geding blijven, en maak van die kern-belijdenis een middelpunt dat geen 'abstracte' beschouwingen, doch levende, konkrete mensen verenigt. Ieder, die deze, of andere kern-woorden op een of andere wijze naspreken kan, neem hem in de gemeenschap op, en vraag niet, wat hij erbij denkt, vraag niet, of het kèrn-woord ook een kèn-woord is.

Juist zó 'de mens op den troon'

Afgedacht nu van ons bezwaar, dat dit feitelijk een onmogelijke eis is (wijl deze *'kern'*-belijdenis feitelijk geen 'kern'-*belijdenis* meer is), willen wij vragen: als ge in uw eenheids-kring ieder opneemt, die maar - afgedacht van zijn nadere bedoeling - die *woorden* van uw geformuleerde 'kern-belijdenis' naspreken kan, doch ge laat de bedoeling verder buiten discussie blijven, is dan *dàt* niet met recht: *de mens op den troon?* Is dat niet: den mens met zijn 'interpretatie', met zijn mening, met zijn theologie op den troon zetten? Den mens, met al 'zijn' armoe? O.m. met deze 'armoe', dat leentje-buur speelt bij - den mens?

Want, wat dit laatste aangaat, hoe kòmt zo'n ethische broeder, zo'n barthiaan, aan de formule van 'vrede door het bloed des kruises'? Waar haalt hij juist *die* formule vandaan? Waar anders

dan van de *traditie?* Waar anders dan van de krachtigste, klaarstformulerende groep uit het *verleden?* ‘Vrede door het bloed des kruises’, - zeker, 't is een bijbeltekst. Maar er zijn legio bijbelteksten. Zal, als 't op de keus van een ‘kernwoord’ aankomt, niet dadelijk een heftige strijd ontketend worden? Zal die oorlog ook maar iets zachtzinniger zijn dan die van vroeger dagen? Het staat te vrezen, dat hij nog scherper wezen zal.

* * *

Men voelt het: met de beeldspraak, die van ‘kernen’ en ‘middelpunten’ spreekt, komen we nog niet veel verder.

En nu raakten we nog maar alleen aan dat negatieve - *‘niet* de *mèns* op den troon in het middelpunt.’ En reeds bij de overweging van dien negatieven eis kwamen we tot de ontstellende conclusie, dat men, al doorredenerende, niet alleen elk heus ‘middelpunt’ kwijtraakt, doch dat men op die manier óók de kerk in een Huis-van-Mythologie onderbrengt, dat men den mens op den troon zet, en dus, de kern-belijders zonder haar eigen cirkel-van-belijdenis latende, de vrije hand laat aan de ‘zoveel hoofden, zoveel zinnen’. M.a.w. dat men ‘één’ wordt in een begrippen-abstractie, een idool, maar niet - gelijk dit toch zoëven terecht verlangd werd - in den ‘Beledene’. Want als ieder *zijn* cirkel er stilltejes bij denken mag, dan wordt de in schijn Beledene feitelijk wègbeleden, *niet* beleden.

En als we nu reeds zó zeker van beweging worden bij de overweging van dat nog maar *negatieve* advies: niet de mens in het middelpunt, hoe zal het dan gaan, als we nu toekomen aan het positieve: Jezus Christus in het middelpunt?

We zullen zien.

§ 16. *‘Jezus Christus in het middelpunt’?*

Alleen Christus ‘op den troon’

Wat bedoelde de tweede redenaar, toen hij niet den mens, ook niet den gereformeerden mens, doch Jezus Christus ‘in het middelpunt’ wilde geplaatst zien?

Dàt hij dit wilde, is ons reeds gebleken. ‘Eén’ moeten we z.i. zijn ‘in den.....naar Zijn Woord en Geest Beledene, die de levende kern der belijdenis is’. Want ‘onze hervormigheid of gereformeerdheid redt ons niet, die verenigt niet, maar verdeelt.’ ‘Redden en verenigen kan alleen de enige Hervormer en Reformator. Niet Calvijn,

noch Luther, maar Hij, wiens instrumenten zij slechts waren, Jezus Christus'. 'Eén in openbaring, waar wij komen om ons te scharen rondom den troon van het Lam', dat is het ideaal. Is het maar eenmaal 'niet meer: wij, hervormden, of wij, gereformeerden, of wij, calvinisten', doch is het 'alleen maar Hij', 'dan onttroont Hij ons en drijft ons uit het middelpunt weg, zodat het nu is: Niet meer wij, maar Hij. Wij van den troon, ook van een als troon misbruikte belijdenis.'

'Moeder' en 'troon' - beneden of boven?

Wij hoorden daar van een 'troon' spreken. En wij leggen hier even den vinger. Want - zien we wel, dan is hier een kleine, maar niettemin sprekende discrepantie tussen den eersten en den tweeden redenaar.

De eerste had het over 'de moeder'.

De tweede handelt over 'den troon'.

De eerste spreker zette - practisch - die 'moeder' hier op aarde.

De tweede ziet den troon allereerst in den hemel.

En nu wordt het zaak, op te letten.

* * *

'Den troon' zag de tweede spreker vooreerst in den hemel. 'Jezus Christus in het middelpunt', zo zegt hij, 'het Lam, dat is in het midden van den troon (Openb. 5:6-14). Hij het middelpunt van de triumferende Kerk, zoals Johannes op Patmos het in de geopende hemelen zag. Hij ook het middelpunt van de strijdende Kerk.'

De voor onze bespreking inderdaad verblijdende betekenis van deze woorden is, dat daarin - anders dan in het geval van de reeds besproken 'moeder'-beelden - bij den hemel wordt begonnen. Eerst is in de 'triumferende kerk', pas daarna en daarom is óók in 'de strijdende kerk'[14] het Lam in het middelpunt gesteld.

Maar nu moeten we ook verder.

Hoe groot het verschil moge wezen tussen den strijd en den triumf der kerk, het blijft in den grond der zaak één kerk.[15]

14) Wij gebruiken deze overbekende onderscheiding, zonder daarmee haar juistheid te erkennen. Immers: de kerk van hier beneden *overwint* dagelijks (denk b.v. aan de overbekende uitspraken: dit is de overwinning, die de wereld overwint, n.l. ons geloof; of: in dit alles zijn wij meer dan overwinnaars). En de kerk van hierboven *strijdt* nog dagelijks; zij strijdt met het *scherpste* wapen, dat men hanteren kan: het gebed (vgl. voor de kracht van een 'bevoegd' strijdend gebed, 'exousia', Openb. 11, en denk voorts aan Openb. 5).

15) Zie o.m. vorige noot. Overigens is ten bewijze van de éénheid der kerk (met haar boven-en-beneden-afdeling) uiteraard veel meer nog te zeggen.

En wijl in den hemel Christus in het midden van den troon zit, daarom moet Hij daar geëerd worden. Daar. Maar evenzeer hier. Hij moet hier beneden geëerd worden ‘zo gewillig en trouw, als de engelen in den hemel doen’ (Catechismus, op de derde bede).

Konkrete cirkels, in den hemel, en op de aarde

Zonder nu ook maar een ogenblik het ingrijpende onderscheid tussen ‘beneden’ en ‘boven’ uit het oog te verliezen, merken wij toch op, dat voor een waarachtig hier-beneden eren van den daar-boven op den troon zittenden Christus de verwijzing naar den trouwen dienst der engelen zeer veel betekent. Boven belijdt men, hier beneden belijde men dus ook. Boven is de mens door de genade in énen Geest met den ander verbonden; hier beneden sta men daarnaar ook. Boven is elk abstraheren van een ‘kern’-belijdenis uit de periferie verdwenen; hier beneden begere men dit ook. Boven wordt de Christus-in-het-middelpunt geëerd, doordat men nimmer van een ‘middelpunt’ spreekt, zonder dat tegelijk de konkrete cirkel valt aan te wijzen; beneden hebbe men dus die nederigheid ook. Want een middelpunt zonder cirkel, *dat* is in *èlk* geval ‘als-of-filosofie.’ Boven heeft men Christus geëerd in de aanvaarding van de feitelijke erkenning van den ‘numerus clausus’, d.w.z. van het *afgesloten getal* der kerkleden; men gelooft daaraan en zingt ervan; beneden doe men dan ook geen ogenblik zó, alsof de kerk geen ‘numerus clausus’ is; men late zich in zijn reactie tegen de ‘eenzijdigheid[16)] van donatisten en wederdopers en konventikels niet tot een andere eenzijdigheid verleiden.

We weten het wel, dat met deze algemene opmerkingen nog niets *bepaalds* gezegd is; en zulks, om de eenvoudige reden, dat men het onderscheid tussen ‘boven’ en ‘beneden’ zien en in rekening brengen moet, *vóór en aleer* men deze algemene grondlijnen in de practijk kan doen gelden. Maar dit alles doet niets af van het feit, dat een zeer eenvoudige opmerking toch in elk geval nu haar plaats hier hebben mag: indien, zo vragen wij, indien gij spreekt van Christus-in-het-middelpunt, *wijs ons dan aan, in welken cirkel gij Hem u denkt.* Want als men van een middelpunt spreekt, en den omtrek van den cirkel niet aanwijst, dan verdwijnt zowel de omtrek als het middelpunt. Reeds Cusanus in de middeleeuwen heeft dat gezegd en breed uitgewerkt: peetvader o.m. van...wederdopers en konventikels en enthousiasten.

16) Natuurlijk is het woord ‘eenzijdigheid’ hier feitelijk veel te flatteus.

De 'numerus clausus'

Achten wij dan een mens in staat, dien omtrek aan te wijzen? Met een passer hem te tekenen. Dat zij verre van ons.

Maar al kunnen wij den omtrek van den cirkel niet vaststellen, niet aanwijzen, wij moeten toch beginnen met hem te geloven, en dan voorts ook naar dat geloof te handelen. Want hier spreekt weer de Schrift duidelijk tot ons. Ze heeft ons gezegd, dat de kerk een bij God bekenden 'numerus clausus' heeft; ze heeft daarna ons geleerd, dat Christus zijn Kerk (naar de verkiezing, dus *tot* dien 'numerus clausus' toe) vergadert; vervolgens ons opgevorderd, dat wij zijn *mede-arbeiders* daarin zouden zijn, d.w.z. dat wij de volkskerk-gedachte als oud-testamentisch in het Nieuwe Testament zouden tegenstaan met denzelfden ijver, als waarmede Paulus in den brief aan de Galaten het teruggrijpen in het N.T. naar den schaduwdienst van het O.T. heeft veroordeeld, en ons algemene grondregelen gegeven, die ons moesten leiden, naar ons inzicht in 'de geopenbaarde dingen', in het mede-arbeiden met God, opdat de ons nog 'verborgen' 'numerus clausus' door Hem zou worden bereikt. Door Hem, maar dan door het medium van ons aan het *geopenbaarde* Woord gebonden medewerken met Hem. Want, al mag de som van het getal, den 'numerus clausus', ons bekend zijn, en al mogen we dus niet ons 'in-stellen' (vergeef het germanisme) op die ons onbekende en onmogelijke som-bekering, wij mogen ons toch óók niet aan-stellen, *alsof* er *geen* vast getal is. De cirkel is er, en wij mogen niet terwille van zijn óns drukkende (of misschien 'naar het vlees' ons troostende?) onafgrensbaarheid ons aanstellen, *als ware hij er niet*.

* * *

En dus slaat het betoog weer om naar wat hierboven reeds besproken is. Hetgeen in de voorgaande paragrafen en in deze opgemerkt werd, thans samenvattende, constateren wij, dat veler redenering is als volgt:

a) men zegt: *nièt* de mens in het middelpunt.
b) men zegt: *wèl* Christus in het middelpunt.

Wij antwoorden:

ad *a):* we zijn 't met u eens; maar in de voorgaande paragraaf bleek ons, dat ge feitelijk de kernbelijdenis als middelpunts-belijdenis prijsgeeft; m.a.w. dat gij wel spreekt over een middelpunt, doch den cirkel niet alleen niet aanwijst, maar ook niet met hem rekent;

ad *b):* we zijn 't weer met u eens; maar in deze paragraaf bleek

ons, dat ge feitelijk weer den cirkel zelf, waarin ge uw middelpunt ziet, verzuimt in rekening te brengen.

Maar daarom is uw middelpunt-bespiegeling ook niet konkreet, d.w.z. niet naar ‘het voorbeeld, dat ons op den berg getoond is’, niet naar de metropool hierboven.

§ 17. *‘Geen belijdenis op den troon’. Maar het belijden de weg tot den troon. Rusten in een ‘gegeven-heid’.*

‘Troon’-bespiegelingen en symbool

We hebben gehandeld over de ‘middelpunt’-bespiegelingen, gelijk ze in de leidse redevoeringen gegeven werden. En we zagen, hoe men daarmee in het slop zitten blijft: men komt er niet verder mee.

Hieraan laat zich geredelijk vastknopen, dat wij nu verder zeggen willen. Immers: we hoorden ons verzekeren, dat niet wij op den ‘troon’ mochten zitten, doch alleen Christus. Wij mochten het niet; we mochten óók niet op den troon der ‘belijdenis’ ‘gaan zitten’.

Ieder is geneigd, daarop dadelijk ‘amen’ te zeggen. De belijdenis mag toch nimmer een ‘troon’ zijn, waarop men ‘zit’. Integendeel, zij is een daad van gehoorzaamheid, en ook een verklaring omtrent het bepaalde werk en den bepaalden weg der gehoorzaamheid. En - gehoorzaamheidsverrichtingen zijn, al evenmin als gehoorzaamheidstekenen of -verklaringen, ‘tronen’, waarop men ‘zit’. Zéker niet, zolang het nog de dag is om als knecht te werken.

Indien dan ook door de leidse redenaars bedoeld mocht zijn, dat men de belijdenis steeds toetsen moet aan de Schrift, dat men haar nimmer als een onfeilbare gegevenheid zou mogen hanteren, doch elk ogenblik bereid moet zijn, Schrift-getrouwe bedenkingen tegen haar inhoud metterdaad te doen gelden, dan zouden wij zulk een betoog van harte ondersteunen; want dat is altijd ook zó gezegd door de belijdenis zelf.

De belijdenis onttroond - maar niet het instituut

Alleen maar - zó wordt het blijkbaar niet bedoeld. En dat ligt aan de verbonds-beschouwing, gelijk we die in konkrete waarderingsoordelen aan het woord hoorden komen bij den eersten redenaar.

Legt men immers de *middelpunt*-theorieën van den tweeden naast

de *verbonds*-opvatting van den eersten spreker, dan komt men tot de conclusie,

a) dat terecht verboden wordt, de belijdenis als een 'ten troon' geheven gegeven-heid te beschouwen en te handelen, alsof men dan vandaar had uit te gaan in het stellen en handhaven van kerkelijke in- en uitsluitings-decreten;

b) dat daarentegen een bestaand kerk-instituut, in casu dat der Hervormde Kerk, wél wordt aanvaard als een 'ten troon' geheven gegeven-heid, een gegeven ding, van welks bestaan men uit mag gaan om te eisen, dat men zich daarbij voege.

Niet de belijdenis dus, maar wel het instituut wordt op die manier onwillekeurig als een 'troon' beschouwd, waarop men 'zitten' kan.

Laat ons dit even nagaan.

* * *

ad *a)* Wat het eerst genoemde betreft: men mag de belijdenis niet misbruiken als een troon, zo lezen we: *'Onze* hervormdheid of gereformeerdheid redt ons niet, die verenigt niet, maar verdeelt.' 'Wij van den troon, ook van een als troon misbruikte belijdenis, - wij aan het kruis, wij met Christus gekruist en wij leven, doch niet meer wij. Hij leeft in ons en maakt nog gelijk vroeger Joden en Grieken, zo nu Hervormden en Gereformeerden tot "één man" in Hem.'

ad b). Daarnaast echter treft het, dat de sprekers de gegeven Hervormde Kerk hier te lande als de kerk des verbonds zien; zij heeft het recht, op te roepen tot de éne avondmaalstafel, en mag niet worden verlaten, omdat God ze niet verliet; wij spraken reeds hierover (§ 6, 9). Deze gedachte, hoewel ze speciaal door den eersten redenaar werd uitgewerkt, heeft toch ook van den tweeden spreker de instemming. Immers, hij meent, dat de 'nationale historische Hervormde Kerk' een 'bijzonder recht' heeft 'als hoedster der eenheid'. Hier wordt dus de Hervormde Kerk als gegevenheid - afgedacht van haar niet het 'wezen' rakende (§ 3) organisatie - genomen als uitgangspunt voor een daarna volgende redenering over wat te doen staat. Er wordt daarbij heengelopen over de belangrijke vraag, of de Hervormde Kerk soms haar plicht als hoedster der eenheid verzaakt heeft, toen zij *ophield, de belijdenis te handhaven.* Geen wonder, dat men deze kardinale kwestie passeert: dat is geen boze listigheid, doch het ligt aan de oudtestamentische redeneerwijze, de verbondsopvatting, de moeder- en de middelpunt-theorieën, welke alle reeds besproken zijn. En toch ligt hier de quintessence van heel het probleem.

Om het bepaalde gegeven instituut als een ‘troon’ te kunnen handhaven, wordt op het gebruiken van de ‘belijdenis’ ‘als’ ‘troon’ critiek geoefend.

Maar dat loopt scheef.

Want ook het ‘instituut’ is geen gegeven-heid, welke zich abstraheren laat van de vraag, wat er concreet gedaan wordt, en gedaan kan worden voor en door en ten behoeve van de belijdenis.

* * *

Belijden institueert

Het *belijden* immers behoort tot de taak van het instituut; ja, nog krasser: het belijden institueert. Is al de belijdenis geen troon, het belijden is wel waarlijk de weg tot onzen troon. Tot den troon, waarop eenmaal de profeten van God zitten zullen, oordelende engelen en mensen.

We denken hier aan een uitspraak van ds S.G. de Graaf, die nog pas voor een kring van reunisten van N.D.D.D. een referaat heeft gegeven over ‘Kerk en kerk’. Ds de Graaf heeft reeds in 1925 over de kerk en het kerkelijk besef geschreven. ‘Om een voorbeeld te geven’, zo schreef toen dr J.C. de Moor (Heraut, no. 2498) in zijn recensie van ds S.G. de Graafs brochure (Kerkelijk Besef, Ons Arsenaal) ‘van de pakkende, diepzinnige opmerkingen’, die ds de Graaf in deze brochure ten beste gaf, citeerde dr de Moor dezen - ons in dit verband zeer toesprekenden - passus van ds de Graaf: ‘slechts zij, die den strijd opgaven en verzoening prediken, verzaakten de worsteling om de eenheid. Ook deze eenheid kan alleen in de worsteling om de waarheid verkregen worden’. ‘Dit ziet’ - aldus dr de Moor in zijn recensie - ‘op de quaestie van de eenheid en pluriformiteit’ (Heraut, 6 Dec. 1925). We menen, dat het óók verband houdt met de in deze brochure besproken kwesties, want we kunnen het nu zó zeggen: slechts zij, die den strijd der thetische en antithetische praecisering in het belijden opgaven en teruggang tot de inmiddels mythologisch geworden figuur ener ‘kern-belijdenis’ prediken, verzaakten de worsteling om te komen tot den troon der profeten-in-eenheid, den troon, die beloofd is aan de gemeenschap der voltooide profeten. Ook deze troon der eenheidsprofetie en -profeten kan alleen in de worsteling om de waarheid verkregen worden.

§ 18. *Taak-toewijzing à la Friedrich Heiler. 'Pluriformiteit'.*

Wederzijdse waardering gepleit

Want, wat dit laatste weer betreft, laat ons eens letten op de merkwaardige rolverdeling, die dr J.Ch. Kromsigt, de hier bedoelde tweede spreker van den leidsen avond, voorslaat als hij de 'nationale historische Hervormde Kerk' en de 'Gereformeerde Kerken' met elkaar vergelijkt. Die rolverdeling herinnert zó sterk aan Friedrich Heiler's denkbeelden, dat ze de vermelding en overweging ten volle waard is.

Dr J.Ch. Kromsigt pleit voor 'wederzijdse waardering'. 'Hervormde Kerk en Gereformeerde Kerken' zouden 'saam kunnen komen.....om.....elkaar in ieders bijzondere waarde en roeping te waarderen'. 'Zo zou ook' - aldus vervolgt hij - 'iedere kerk bij deze vereniging in Christus kunnen komen tot haar bijzonder recht.'

Welke is dan die 'bijzondere waarde en roeping', over en weer?

Men hore:

'De nationale historische Hervormde Kerk kon komen tot haar bijzonder recht als hoedster der eenheid, nu strijdend voor ware eenheid en in het kerkherstel, waarnaar De Cock eens uitzag, afwijzend alle valse eenheid en kerkontheiliging, alzo de hand reikend aan de Gereformeerde Kerken.'

Dit wat de Hervormde Kerk betreft.

En nu wat de Gereformeerde Kerken aangaat:

'En de Gereformeerde Kerken konden komen tot haar bijzonder recht als hoedster der gereformeerde zuiverheid, opkomend voor heiligheid en gerechtigheid, maar afwijzend alle eigengerechtige scheiding onder broederen, alle kerkverscheuring, alzo de hand reikend aan de Hervormde Kerk'.

* * *

'Evangelische katholiciteit'

Wie zou de hartelijke eenheidsverlangens, die hier zich uitspreken niet waarderen? Wij voor ons willen daarin voor niemand onder doen; wij willen zelfs niet eens nadrukkelijk vragen, wat dr Kromsigt hier nu toch eigenlijk onder die 'vereniging', dat 'samen komen', konkreet genomen, verstaat.

Maar wij mogen het toch ook niet verhelen, dat wij hier een taakverdeling horen bepleiten, die ons onwezenlijk en dus onuitvoerbaar lijkt.

Diastolisch-systolisch

We herinnerden aan Friedrich Heiler. Deze ijveraar voor het denkbeeld van een ‘evangelische Katholizität’ of van een ‘christelijk universalisme’ heeft gezegd, dat eerst in de *wisselwerking* van de beide kerk-typen, het roomse en het protestantse, de z.g. christelijke idee zich in haar waarheids- en waarde-rijkdom ontplooien kon. Met een verwijzing naar Lehmann geeft hij het rooms-katholicisme tot taak, hoedster te zijn der universele eenheid (ja-en-neen-verbindend!); het protestantisme daarentegen heeft z.i. tot zijn ‘bijzondere waarde’, wachter te zijn der zuiverheid, waker over de ongereptheid van het oorspronkelijke christelijke leven. De roomse kerk moet het christendom bewaren tegen ‘ver-eenzijdiging’, het protestantisme tegen ‘ver-ontreiniging’. Roomse ‘universaliteit’ en protestants ‘puritanisme’ werken zo volgens hem samen in prachtig-harmonisch samenspel van goddelijke voorzienigheid: gezegende synthese! In de eenheid van die beide kerken ziet Heiler de diastolisch-systolische beweging van het ‘hart’ van het christendom: de hartspieren zetten zich uit (diastolisch) en trekken zich weer samen (systolisch). En zo *leeft* het lichaam door dat aldus zich bewegend hart.

Lijkt dat niet erg op wat dr Kromsigt verdedigt? De geachte redenaar zal misschien tegenwerpen: Heiler heeft het over rooms en protestants; ik heb het over hervormd en gereformeerd. Maar ik zou op die tegenwerping antwoorden:

a) àls men eenmaal zich in beeldspraak verliest(de één heeft het over het ‘middelpunt’, de ander over een ‘hart’), waar ligt dan de grens?

b) als men de tegenwoordige ‘èn-èn’-verbinding, de o.i. ongeoorloofde ja-en-neen-verbinding, die de hervormde kerkinrichting ten aanzien van de leer nog steeds aandurft, als beeld ener levens-uiting’ ziet, welke tegenover de gereformeerde ‘niet-zó-maar-zùs’-practijk even gelijkwaardig is als de door God gewilde *uitzetting* der hartspier het is tegenover de evenzeer door Hem gewilde *samentrekking* der hartspier, waarin ligt dan de *bekering?* Waarom is deze dan nog nodig? Waarom zendt men ons dan nog ‘Hizkia-boden’ (§ 3)? Als de dingen zó staan, dan heeft men door het voordragen van zulke theorieën en passant de zònden der Hervormde Kerk, die men met ons bewenen wil, tot eenzijdigheid omgetoverd, en de geprezen zuiverheid der Gereformeerde Kerken tot een tweede eenzijdigheid. Dan moeten we feitelijk niet - al worden we daartoe opgewekt - beider-

zijds onze zonden bewenen, doch God danken voor onze prachtige wederzijdse aanvulling.

Möhler, Baur, Heiler

Inderdaad: waar is de grens? Bij Heiler ligt de belijdenis van het protestantisme gerelativeerd. Wat zal men in confessionele kringen - aldus redenerende - nog verder doen tegen de idealen van dr Boissevain? Tegen de de N.C.S.V.? Tegen de roomsen? Tegen.....de pluriformiteitsleer van dr A. Kuyper, om welker bestrijding schrijver der onderhavige brochure onlangs in dr Kromsigt's orgaan geprezen werd, maar van welker 'pink' men hier zelf zijn 'lendenen' maakt? Wat zal men doen tegen Baur, het hoofd der Tübinger school, die ook tegenover den roomsen Möhler het evolutionistisch syntheseprincipe van een verfilosofeerd protestantisme heeft willen verdedigen? Möhler had - terecht! - Schellings poging om boven de tegenstelling van rooms-katholicisme en protestantisme uit te komen, willen breken; Baur trachtte nu het protestantisme te redden uit de roomse handen: in het rooms-katholicisme had z.i. het objectieve element overheerst, in het protestantisme het subjectieve; het moderne denken echter had, met name bij Schleiermacher, beide principes 'verzoend'.

Men ziet het: de idealen van dr. Kromsigt zijn niet nieuw; hij past ze alleen maar op nederlands-protestantse verhoudingen toe.

Maar wij kunnen ze niet aanvaarden. Want:

a) élke kerk heeft de zuiverheid der belijdenis te handhaven; en *daarin* de eenheid te zoeken, *daarin* zich universeel te weten. Wie de oorspronkelijke belijdenis *met* haar vóór-onderstellingen (b.v. inzake God en de geschiedenis) vasthoudt, *die* is universeel, oecumenisch. Wie het *niet* doet, *die* is feitelijk 'schismatiek', ook al doet hij ook menigen gang naar een oecumenisch geheten conferentie.*)

b) heel die redenering van dr Kromsigt over de bizondere taak

*) De tekst in De Reformatie heeft in plaats van de laatste zinnen in deze alinea het volgende:

Zie wat ik in mijn 'Open Brief' aan Prof. Kuyper opmerkte over de Encyclopaedie van Dr A. Kuyper.
Deze 'Open Brief aan Prof. Dr H.H. Kuyper' is te vinden in De Reformatie, 12 april 1935, 15e jrg., no. 28, blz. 226/7 (Kerkelijk Leven). Het bedoelde citaat luidt als volgt:
Deze week las ik wat Uw Vader schreef in Zijn Encyclopaedie over de vraag, wie *Separatistisch* is. *Separatistisch* is, zegt hij, ieder, die ZIJN symbool niet meer vasthecht aan het oudste christelijke symbool. Separatistisch ook, wie om het leggen van zulk een verbintenis tussen ZIJN symbool en de oude christelijke Kerk niet waakt. Wie dat *wèl* doet, die is *niet* separatistisch.

en het bizonder recht der Herv. en der Gereformeerde Kerken gaat o.i. uit van het historisch gewordene, ijkt dit achteraf door een theorie, doet alsof de loop der geschiedenis normatief was, d.w.z. norm zijn *mag,* en lijdt dus feitelijk aan dezelfde kwaal, die we meenden te moeten bestrijden in de pluriformiteitsleer.

c) heel het systeem vervalt, als men weer, in stêe van het gegevene als uitgangspunt te nemen, positie kiest in den hierboven bij herhaling reeds gestelden eis van verbondsgehoorzaamheid. Want dan komt ‘het belijden’ en ‘het instituëren’ als konkrete, dagelijkse gehoorzaamheidsverrichting ons in spanning zetten, om het quiëtisme van een tenslotte rusten in de belijdenis en in het instituut als gegeven*heden* te breken.

§ 19. *Secte?*

Het verwijt van sectarisme

Is eenmaal de geloofs-inhoud erkend, die ligt uitgesproken in de gedachte, dat het doen van Gods gebod - zonder rechts of links te zien - de eenheid wèrkt, dan komt meteen het over-en-weer elkander met den sectenaam bestempelen tot rust.

We zullen hier niet ingaan op de kwestie, die de tweede redenaar opwierp. Een van die vraagpunten is: het dopen - omstreeks 1834 - van kinderen uit andere gemeenten, b.v. (De Cock deed het, maar anderen, ter zelfder tijd daartoe soms aangezocht door de besturen, deden het ook). Een ander vraagpunt is: De Cock's critiek op dien *bepaalden* gezangenbundel (wil men ons eens zeggen, hoeveel Hervormde predikanten van vandaag het nog bonter maken?) En zo zijn er nog wel andere punten-in-geding.

Dit alles echter gaan we voorbij.

Wél nemen we er nota van, dat de redenaar zegt, dat de gebonden kerk van 1834 (zie daarover § 4) niet doen *kon,* wat de Cock ‘van haar eiste’. Maar wij vragen alweer: kón in 1834 de kerk niet De Cock's ‘memorie van defensie’ bespreken? Voor het minst bespreken? Zij heeft het niet gedaan; wij toonden het elders aan.[17)] Willen de confessionele predikanten nu eens ronduit zeggen, wat *zij* doen zouden, als zij, anno 1935, bij de synode ingediend hadden De Cock's

17) De dogmatische betekenis der ‘Afscheiding’ ook voor onzen tijd. Kampen, J.H. Kok N.V.

memorie, en dan gestraft werden als hij, met gelijk doodzwijgen van hun argumenten? Om nu maar te zwijgen van de dragonders?

De tweede redenaar beroept zich op het feit, dat de regering aan de 'afgescheidenen' geweigerd heeft, hun vergadering als landskerk te erkennen. Daargelaten of dit juist uitgedrukt is (wij geloven het niet), schijnt het ons toe, dat daarmee nog niet het recht gegeven is, om deze 'afgescheiden' kerk daarom als secte aan te dienen. Indien de afgescheidenen hun *samenkomen zèlf,* hun in 'coetus' zich verenigen tot den dienst des Woords en der Sacramenten, hadden afhankelijk gesteld van een regeringsbesluit, *dàn zou de zaak anders hebben gestaan.* Maar zij hebben dat niet gedaan. Zij hebben alleen dragonders en dergelijke lieden van de kerkdeur weggewerkt, en den greep der overheidshand naar de offeranden, die Christus van hen vroeg voor zich zelf en voor zijn achtergelaten armen, willen verhinderen. Maar zij hebben vooropgesteld den wil èn de daad van dat samenkomen en offeren.

Het verwijt van eigenmachtige tuchtoefening

En die wil, en die daad, ze zijn wel iets anders geweest dan 'een *eigenmachtige tuchtoefening'.* Was die memorie van defensie tucht-oefening? Neen, ze was het doen van 't werk der kerk! Die de memorie dood-zwegen, die lieten hun kerkwerk na, schoon ze daartoe waren aangesteld; die dreven de kerk daarmee in den secte-hoek. Trok de indiener dezer memorie van defensie 'een eigenmachtige scheidslijn tussen zich en de zijnen als de alleen-getrouwen tegenover al de anderen als ontrouwen'? Geen sprake van: die memorie was een psalm: Kom, ga met ons, en doe als wij! Slechts zij, die de memorie doodzwegen trokken eigenmachtig een scheidslijn. Aan den énen kant dier scheidslijn plaatsen zij dan zichzelf en de hunnen, als de heden aan de overheid en aan het gegeven instituut, en Gode misschien later nog wel eens getrouwen. En aan den anderen kant ervan zetten zij dan al de anderen als ontrouwen, die men uitbannen moest, hun het woord en den kansel benemende. Ze waren ook zulke orde-verstoorders.

Onze verlegenheid overwonnen in onze gehoorzaamheid

Konkrete gehoorzaamheid. Wie daartoe zich verplicht weet, zal het quiëtistisch standpunt niet aanvaarden, dat daar zegt: 'onze verlegenheid is Zijn (Gods) gelegenheid.' De gehoorzame durft niet op deze al te verzekerde (onbar-

thiaanse) wijze, ‘more geometrico’, met behulp van enkele gegevens, uit onze aporetische verhoudingen een ‘gelegenheid’ Gods te construeren; hij laat de verborgen dingen over aan den Heere, en wacht er zich wel ervoor, het slop, waarin hij door zijn ongehoorzaamheid zichzelf en zijn kerk gewerkt heeft, te prijzen als mogelijke doortochtsbaan van Gods gerechtigheid en heerlijkheid. Hij weet, dat God roept de dingen, die niet zijn, alsof ze waren, en Hij heeft dat beleden in zijn geloof, dat hij zelf wedergeboren is, levend gemaakt, en zie, hij wàs dood. Men behoeft hem dus niet te verwijten, dat hij een ‘koningsmens’ waant te zijn, die in zijn hoogmoed Gods ‘gelegenheid’ scheppen wil uit zijn eigen ‘niet-verlegenheid’. Ach, - men late dien onzin varen; zo denkt onder de gereformeerden, de z.g. ‘neocalvinisten’, heus niemand. Zij graven nog veel dieper, dan degenen die zeggen: ‘onze verlegenheid, onze a-porie, is Gods gelegenheid’. Want zij belijden: Gods weg is niet een opengebroken slop van óns, doch hij is oneindig veel meer: hij is gelègd, daar, waar eerst geen weg was, ook geen slop. Hij is gelègd, die weg, ‘door Hem, door Hem alleen, om 't eeuwig welbehagen’. Hij is gelegd, daar waar bergen geslecht en dalen gevuld moesten worden, en waar een woestijn was, geen door-tocht, en ook geen slop, dat ten minste nog een in-tocht heeft.

Maar juist omdat God zijn weg door een almachtig wónder heeft gelègd, en door eenzelfde wònder zijn volk op dien weg gezèt heeft, en het gewillig heeft gemáákt tot marcheren - juist daarom is Gods geschapen gelegenheid onze enige, maar ook nimmer-falende gelegenheid. Gehoorzaamheid komt nooit in het slop; daarin komen alleen zij, die haar niet onderkennen kunnen of willen. En die komen er ook àllen.

Kerk of secte?

De tweede redenaar heeft den naam ‘secte’ gegeven door te letten op wat de kerk der ‘Scheiding’ (o, die onduidelijke naam!) deed *na* het kritieke moment, toen de Herv. Kerk De Cock's memorie - geschreven door haar eigen kinderen - doodzweeg. Wie evenwel den nadruk legt op de konkrete verbondsgehoorzaamheid, die zal eerder letten op hetgeen *in* dat moment zelf geschied is. Daar ligt de rechtshandel open, en daar moet de critiek zich inzetten.

De ‘twaalf stammen Israëls’

Laat ons dus naar elkander luisteren. De één roept: *alle* stammen Israëls. Hij heeft gelijk. De ander betuigt: alle stammen *Israëls.* Hij

heeft ook gelijk. De Cock echter heeft béide roepstemmen verstaan en op de lippen genomen. Die hem uitwierpen, hebben de tweede veronachtzaamd, en in het ‘alle’ van de eerste een streep getrokken. Eigenmachtig; immers op andere wijze dan hun bevolen was.

De één prijst Elia: hij bouwde een altaar op Karmel. Een altaar van twaalf stenen, want de twaalf stammen horen bijeen!

De ander hoort de lofprijzing aan, en zegt: ik prijs met u mee. Maar begin dan bij Elia's begin: hij sprak eerst: hoe lang hinkt gijlieden op twee gedachten? Dat was het woord, waarmee hij Israël weer liet *zijn,* wat het *heette.* En hij verdeed de Baälspriesters, ambtelijk. Dat was de daad, waarmee hij wat Israël heette, doch het niet was, verdeed. De *twaalf* stammen Israëls? Zeker, zeker. Maar: dan ook de twaalf stammen *Israëls.*

§ 20. *Verbondsgehoorzaamheid en toekomst.*

Natuurlijk ware van de tweede redevoering nog wel iets meer te zeggen, dan geschied is. Wij zullen echter niet verder gaan, en ons thans haasten, met een enkel woord nog de derde en laatste redevoering te noemen. Zij werd gehouden door ds J.W. Groot Enzerink. Deze sprak over ‘Scheiding en toekomst.’

De redenaar wijst er op, dat ons ernstige dingen te wachten staan, dat heel het wereldleven wankelt op zijn grondvesten, en dat de kerk zich al meer voor een buitengewoon ernstige taak geplaatst ziet. De vraag rijst nu, wat men doen moet voor de toekomst. De spreker van dien avond verwacht nog altijd voor de toekomst iets van de Confessionele Vereniging, en van het door haar voorgestane beginsel. Dat beginsel is: ‘reformatie-door-reorganisatie.’

Daartegenover stellen wij nu onzerzijds:
‘reformatie-door-verbondsgehoorzaamheid.’

Reorganisatie - of onvoorwaardelijke gehoorzaamheid

Is dat iets anders dan wat de Confessionele Vereniging wil? Ja zeker, het is iets anders. Wanneer ik spreek van ‘reorganisatie’, dan blijf ik vóór alle dingen mij toch weer bezig houden met het bestaande instituut. Daarvan wil ik onder geen omstandigheid afstand nemen, al wil ik het gaarne gewijzigd zien, een anderen bestuursvorm eraan gegeven zien.

Maar daarmee val ik toch weer terug in de reeds aangewezen fout.

De fout is deze, dat ik de ‘gegevenheid’ van het bestaande instituut voorop stel, in plaats van het elken dag gehoorzaam-zijn binnen het bestaande instituut op den voorgrond te plaatsen. De fout is ook, dat ik daardoor gedwongen blijf, dingen te doen, die mij tegen de borst stuiten. Of - want op zichzelf is dàt nog zo erg niet - die tegen mijn geweten, tegen wat ik voor Gods gebod houd, indruisen. Men denke maar eens aan toestanden, gelijk ze nóg voorkomen; als b.v. een kerkeraad ergens weigert, bepaalde doopleden zijnerzijds toe te laten tot de belijdenis en het avondmaal, doch straks hen in alle gelatenheid in móét schrijven, wanneer een andere kerkeraad zich ertoe geleend heeft, hun openbare belijdenis ‘af te nemen’ en hen toe te laten tot het avondmaal. Velen is het een raadsel, hoe hervormde predikanten in 1934 nog altijd bezwaren konden inbrengen tegen De Cock, die kinderen doopte van rechtzinnige ouders (zie daarover wat reeds opgemerkt werd) hoewel deze ouders niet tot zijn gemeente behoorden[18], terwijl nog heden ten dage met ieders medeweten modernistische doopleden belijdenis afleggen bij een predikant van elders, teneinde zo toch in de Hervormde Kerk te komen als ‘aangenomen’ lidmaat.[19]

Neen, tegenover al deze dingen stellen wij wéér de geloofsuitspraak, dat het doen van Gods gebod zelf institueert. Dat maakt Gods instituut. Dat bouwt het op. Dat geeft daaraan zijn gezondheid en zijn kracht. Waar de Heilige Geest door het geloof de liefde werken laat naar de Schriften, bloeit vanzelf het wetsgetrouwe instituut op.

Duitse toestanden, - een baken in zee

Laat ons toch juist met het oog daarop de *toekomst* ons indenken. Wat zullen wij tegenover onzen kranken tijd nu ànders stellen dan onze gehoorzaamheid? Is de wortel van die krankheid, ja is de grote krankheid zèlf, wel iets anders dan de óngehoorzaamheid? Immers neen? Hoe zullen wij onze tijdgenoten oproepen, terug te keren tot de fonteinen van het leven, als de oproepende kerk zelf officiëel volhardt in de eigenwilligheid; als zij het effect, dat Gods gebod in haar kring hebben zal, *tenslotte* laat afhangen van de aangenomen ‘gedienstigheid der praktijk’? Van de uitkomst, die men verwacht?

18) De ouders konden hun belijdenis niet verloochenen door de verklaring, dat hun eigen predikant (‘alhier’, 2e doopvraag) de waarheid preekte.

19) De doopouders van 1834 zochten dus *behoud* voor hun rechtzinnige belijdenis; zulk belijdenis-‘afnemende’ vrijzinnige kerkeraden *verloochenen* ze.

Gehoorzaamheid institueert.

Men denke daar óók aan, wanneer men in onze dagen met rasse schreden zich het kerkelijk vraagstuk vlak naast onze grenzen ziet ontwikkelen.

Ieder denkt hier aan Duitsland.

Indien het zedelijk voorschrift, dat de confessionele predikanten ons voorhouden, en waaraan zij ons binden willen, juist is, dàn moet het overàl juist zijn. Reformatie-door-reorganisatie! Indien wij, overeenkomstig dezen kánon, dezen regel, wandelende, vóór alle dingen aan het in staats-papiertjes officieel geheten instituut vasthouden moeten, en onze verbondsgehoorzaamheid tot elken prijs van die gegevenheid moeten laten afhankelijk blijven, moet zo iets dan ook niet in Duitsland gebeuren?

Zegt men ‘ja’, dan zal ontkend moeten worden, dat Christus zijn gelovigen in Duitsland anno 1935 daar realiter vergádert, waar men de kerk van Christus fier en vrij zich ziet losmaken van tyrannieken dwang der nationaal-socialistische overheid. Zegt men ‘neen’, dan begint men toe te geven de mogelijkheid, dat Christus, anno 1935, zijn duitse gelovigen wel eens kon vergáderen (hier en nu), *niet* binnen dat kerk-instituut, dat het hoofd in den schoot legt, de z.g. ‘Duitse Christenen’ met hun heidendom de waarheid Gods ten onder laat brengen, en de kerk tot slavin maakt van een het heidendom importerende overheid, *doch* in die vernieuwde, zich in stormgetij vormende gemeenschap, waarin men weer ‘blind’ durft zijn voor de toekomst, en wederom begeert te ‘zien’ in het gebod, wetende, dat konkrete gehoorzaamheid vanzelf de toekomst goed maakt, èn kerkelijk, èn wetenschappelijk, èn oeconomisch, èn nationaal, èn sociaal.

De bedding van den stroom verlegt zich soms

Indien wij hier in Nederland uit de gebeurtenissen van den laatsten tijd een ernstige roepstem elkaar willen doen horen, laten we dan elkaar waarschuwend wijzen naar Duitsland. Daar kan men zien, wat er terecht komt van een kerk, die zich knechten laat door de overheid. In zijn rede over ‘De dogmatische Betekenis der Afscheiding’ (Kampen, J.H. Kok), en ook in zijn tweede rede over ‘Beginsel, Recht en Beteekenis der Afscheiding’ (opgenomen in ‘Van 's Heeren Wegen’, Kampen, J.H. Kok), heeft schrijver dezes rechtstreeks of zijdelings een parallel getrokken tussen de eigenaardige positie van de nederlandse christenen in 1834, en die van de duitse christenen in 1934 (‘duitse christenen’ is natuur-

lijk in dit verband geen partij-naam). Hij heeft er op gewezen, dat in 1834 de overheid onder den ‘verlichten despoot’ Willem I greep naar het terrein der kerk, teneinde zich ‘rechten’ toe te eigenen, die zij niet had, die zij nimmer hebben mocht, teneinde ook de rechten van den Christus tegen te spreken, en te beknotten. En tevens is in die redevoeringen aangewezen, dat die overheid in 1834 dan toch maar haar al te harde hoofd gestoten heeft tegen dien muur van onverzettelijk geloof en van onwankelbare gehoorzaamheid...in de kerkinstituerende ‘afgescheidenen’.

Sedert 1834 nu lopen wij in Nederland rond met het Ezechiëlsprobleem (schoon het totaal andere termen heeft dan in Ezechiëls dagen): waar is het adres van Gods volk?

Op deze vraag antwoordt de één aldus, en de ander alzo.

De Hervormde Kerk intussen heeft zich in al dien tijd nog steeds niet bekeerd tot de gehoorzaamheid.

En wij verwijten niemand iets. Wij verstaan het zo goed, dat men hangt aan de oude gebouwen, dat men niet afkomen kan van den toch feitelijk roomsen zuurdesem, volgens welken de wettige successie afhangt van uiterlijk waarneembare dingen: een oud gebouw, een oud notulenboek, een oude relatie met de overheid.

De ‘verlichte despoot’ en de ‘gelijkschakeling’

Maar laat ons nu eens zien naar Duitsland. Vandaag lopen daar ettelijke predikanten rond in een boevenpak. De kerkelijke pers wordt er door de overheid geknecht en aan banden gelegd. De kerk, die in haar veroordeling van het nieuw-germaanse heidendom puur en alleen kèrkwerk doen wil, en zulks zonder dat zij ook maar enigszins revolutie in den zin heeft, wordt in dit haar kerkwerk verhinderd.

O zeker, het zijn ándere verhoudingen, en ándere toestanden, dan in de dagen van den ‘verlichten despoot’ van vóór 1834 hier in Nederland. Maar is het principe wel iets anders?

We kunnen het niet zien.

Want in 1834 en in 1934 ziet men beurtelings aan déze èn aan géne zijde van de nederlands-duitse grens een overheid, die de kerk verhindert, kerkwerk te doen, en die inbreuk maakt op de wet der ‘souvereiniteit in eigen kring’. En weer is het in ónzen bewogen tijd aan den anderen kant van die grens dat onverzettelijke geloof, en die onwankelbare gehoorzaamheid, in de kèrk, waarop de overheid haar hoofd stoten zal, en reeds bezig is te stoten.

En nu kan in de toekomst die overheid het winnen met het zwaard (art. 36!). Wie zal 't zeggen! Of het bestaande instituut van de Evangelische Kerk kan misschien op den duur toch den kanker van de z.g. 'Duitse christenen' met hun bloed- en ras-verheerlijking uitsnijden. Wie zal dàt zeggen? Maar dat zijn allemaal slechts toekomstspeculaties. Dat zijn maar mógelijkheids-berekeningen. Maar héden vraagt God gehoorzaamheid, van elk onzer. Hij vordert gehoorzaamheid aan beide kanten van de grenspaal, aan beide kanten ook van de kerkmuren.

Laten wij dus niet langer elkander troosten (of vliegen afvangen) met het armelijke gebaar, dat tòch geen wezenlijkheid heeft, van 'elkander-over-de-kerkmuren-heen-de-handen-reiken'. Doch laat ons liever vandaag, en morgen, maar vooral vandaag, beginnen met ieder binnen eigen kerkmuren God, den Verbondsgod, den HEERE, de hand reiken. 'Geeft den HEERE de hand, en komt in zijn heiligdom, en dient den HEERE met een volkomen hart': - men kent den oproep van.....diezelfde boden van Hizkia, wier optreden den leidsen avond zijn paraenese heeft gegeven (2 Kron. 30:8).

Zonden der vaderen bij zich onttrekkende kinderen

Men heeft in de dagen van October 1934 van confessionele zijde de Gereformeerden beschuldigd van 'revolutie-maken'. Laat men ons geloven, dat er geen rabies theologorum in het spel is, wanneer we heden, daaraan indachtig, aan de confessionele sprekers van die maand de vraag voorleggen: durft gij? Durft gij zeggen, dat zij, die vandaag in Duitsland zich schrap zetten tegen de inmenging van de overheid, als deze de kerk wil hinderen in het doen van *kèrkwerk,* ook revolutionair zijn?

Wij voor ons antwoorden: neen.

En eer wij ons volk nog verder overgeven aan de ellende, en nog langer schipperen met de kerkelijke tucht, en nog langer aan de N.S.B.-ers en vele anderen zelf ruime baan laten om met de belijdenis te knoeien, doordat 'de kerk' zelf de *waarde van het kerkelijk woord* en van de kerkelijke belijdenis heeft laten verkeren in waardeloosheid, zullen wij ons tot God Jahwe hebben te bekeren, en Hem binnen onze kerkmuren - daar zijn zij toch voor, als het kerkmuren zijn - 'de hand' hebben te 'reiken'.

En zodra ieder, die God vreest, binnen de Gereformeerde Kerken en buiten haar, zijn God weer de hand geeft, en weer gehoorzaam wordt, zullen wij de eenheid krijgen, waarnaar in 1834 gesnakt is.

Dan komt er dat levende, konkrete samen-opnieuw-zich-institueren. Dan zal het éne gegeven instituut het andere ‘in de krisis brengen’; dan zal de levensstroom zich verleggen; hij zal den onwillige voorbijgaan, den zuurkijkenden Jona, die niet danken kan voor een konkrete bekering, ook bij anderen. Dan zal ‘de hele kudde’ - om nu voor het laatst met Huber te spreken - ‘naar buiten’ zijn ‘geleid’. En dán zullen wij iets hebben gedaan tegen den anti-christ, die op weg is. Dit iets zal dán meer zijn stichtelijke praat; 't zal daad zijn. Stichtende, bouwende daad.

Een rede van dr A. Kuyper

Verbondsgehoorzaamheid en toekomst.....We denken hier aan het woord van dr A. Kuyper. Het werd gesproken in die rijke eerste zitting van de eerste synode, waarop in 1892 de verenigde Gereformeerde Kerken krachtens de Acte van Afscheiding eenheid zochten en vonden met allen, die eenzelfde belijdenis liefhadden, en zo kwamen tot het opnieuw-institueren, teneinde niet buiten den stroom te raken, den stroom van Christus' actuele kerk-vergadering. Aldus sprak dr Abraham Kuyper in dat mooie uur, toen de mensen van 1834 en die van 1886 elkaar hadden gevonden op de basis der belijdenis, die op de hervormde preekstoelen lag.....in drukinkt, - aldus sprak hij:

> En waarom tintelt daarbij blijdschap in uwe en onze zielen? Het is, omdat wij beiden niet als nieuwe mannen in een vreemd land de banier van Christus planten; maar elkander hier wedervinden als zonen van dezelfde vaderen, die eerst te zamen tegenover Rome hebben geworsteld en van Rome geleden; die, toen in het Arminianisme nogmaals de zuivere Belijdenis wierd aangerand, na bange worsteling opnieuw de victorie hebben weggedragen; en die, als vrucht van dezen hunnen arbeid, de volste en diepste belijdenis van Gods vrijmachtige Genade in de wereld hebben uitgeroepen.....
> Ja er is nog meer, dat ons saam verbindt.
> Er is ook de belijdenis van de gemeenschappelijke schuld dier andere vaderen, die daarna zijn gekomen, en van wat wij aan de schuld van deze onze vaderen hebben toegevoegd. Hoe spoedig is in de Kerk het rijkste pand uit het oog verloren, het fijne goud verdonkerd! Hoe zeer heeft de hoogmoed der menselijke geleerdheid, het Pelagianisme en het toegeven aan wereldzin, de Kerken onzer vaderen doen dalen in levenskracht en kracht des geloofs.....! In rechtvaardige oordelen kwam God toen over onze heilige erve, en Hij zond in toorne vreemde machten en vijandige autoriteiten, om Zijn eens zo heerlijke Kerke te kastijden.
> En waar nu in uwe en onze kringen door Gods genade weer een opleven kwam, daar was dit niet uit ons; maar het was God, de Driemaal Heilige, Die om het bloed des Verbonds in het heilig zaad een steunsel liet.
>
> Die God heeft in Zijne genade in uwe kringen het eerst den Heiligen Geest laten ruisen; en toen wij dit hoorden, en ook wel iets gevoelden van dit werk Gods in uwe consciëntien, doch zonder alsnog zelf op te waken,

heeft Hij over ons uitgegoten een geest van nog dieperen slaap; totdat het Hem beliefde, in het eind ook ons te wekken, wier schuld was doorgegaan; maar die Hij dan nu ook te plotselinger en te talrijker deed opstaan.
Van dat ogenblik af keerde in ons gemoed het bewustzijn weder, dat wij stonden niet meer tegen u, maar naast u. Vroeger hadden we wel waardering voor uw kloekheid en sympathie voor uw moed; doch we betreurden uw uitgaan, en meenden nog altijd, dat uw scheiden onze kracht had verminderd. Doch nu verstonden wij, dat breken nodig was; dat gij door juister inzicht waart geleid dan wij, waar wij nog op hope tegen hope worstelden zonder te willen breken. Toen zagen wij het: Gods Geest had u in 1834 geprikkeld tot een daad, waartoe ook wij tenslotte komen moesten, toen ook voor ons het ogenblik van breken en van handelen aanbrak.....
Aan Nederland schonk God een gave Zijner genade, en in die gave de hoge roeping, om van Nederland uit, ook bij andere natiën de zuivere banier van Zijn volle waarheid weer op te richten.
En toen, met dat brede vergezicht vóór ons, werden de zaken, die ons scheidden, zó nietig, en wierd onze taak zó machtig, dat wij dorstten naar uw gemeenschap.

Leeringen wekken, voorbeelden trekken

Laat ons nu maar niet verder citeren. Doch laat ons, zonder elk woord hier op een goudschaaltje te wegen (b.v. inzake dat ‘breken’, blijkbaar met de besturen, niet met de kerk), eens ons afvragen: is hier niet de *daad,* is hier niet de wil: *heel de kerk en heel het volk?* Is hier de vaste overtuiging niet, dat gehoorzamen institueert?

Als de confessionelen van tegenwoordig, en de vele, de vele anderen, die wij zoeken na 1834, willen terugkeren met de daad tot de confessie, al is het ook om ze dadelijk nadat ze weer gemeenschappelijk erkend is, te gaan toetsen aan de Schrift, dan zullen ook wij ons verblijden, indien degenen wier schuld naar onze mening op dat éne punt ‘langer’ is ‘doorgegaan’ (dr A. Kuyper), eindelijk ‘te plotselinger en te talrijker’ opstaan.

En laat hen van ons aannemen; dàt zien wij als het konkréte samen schuld-belijden. Dàt zien wij als het uitleiden van de ganse kudde naar buiten.

§ 21. *‘Ons aller moeder’ in het jaar onzes Heeren 1935.*

Tussen twee herdenkingen

En hiermee besluiten wij. We hebben aan dit geschrift den titel gegeven: ‘Ons aller Moeder’, ‘anno Domini 1935’. Waarom we van ‘moeder’ spraken, is wel duidelijk geworden uit den tekst.

En dat we in den titel het jaartal 1935 hebben vermeld, heeft ook

zijn goede reden. We leven tussen twee herdenkingen in. In 1934 viel de herdenking der Afscheiding (honderd jaar geleden), en in 1936 komt de herdenking der Doleantie (vijftig jaar geleden). Zo zal dus de 'hele kudde' weer zich geplaatst voelen voor een *keus;* met haar positie zal ze gereed moeten komen voor God en geweten.

Daarom heeft het in dit jaar, tussen die twee herdenkingen in, zijn goeden zin, als wij elkaar voor de vraag plaatsen, wat wij denken en wat wij doen voor 'ons aller moeder', wij, in 1935.

Niet voor niets hebben we voorts in den titel van het jaar onzes Heeren, van den 'annus *Domini'* gesproken. Want de Heer, de Kurios, is de thans verhoogde Christus. Wie hem als 'Heer' belijdt, zegge daarmee niet, dat de naam 'Heer', Dominus, Kurios, ident is met den naam 'God'. Maar die beluistere in dien naam het gepredikte woord van Christus' 'verhoging'. Er is immers in den tijd, in de geschiedenis van deze aarde, en van deze mensheid, een ogenblik geweest, waarin de vernederde Christus verhoogd is. Hij is opgestaan uit de doden, en ten hemel gevaren. En daar heeft Hij toen zijn 'hemelhiërarchie' gevestigd.

De herinnering aan het jaar 'onzes *Heeren'* is dus een directe verwijzing naar wat in den tekst dezer brochure is genoemd: de *geschiedenis* van ons aller 'moeder'.

Die 'geschiedenis' van 'moeder', zeiden we, moet elk in het oog vatten, zal hij *contemporaine* redenen over haar kunnen houden.

Onze dáád gevorderd

Derhalve: wat doen wij, in het jaar onzes *Heeren* Jezus Christus voor Hem, die in den hemel woont, en van daar regeert? En wat doen wij dus ook voor de hemel-hiërarchie, en voor 'ons aller moeder?'

En - wat doen wij voor Hem, die het koningschap van Christus straks zal overnemen, en die de kerk gezegd heeft: zie, uw Maker is uw Man? Wat doen wij voor den drie-enigen God?

Geen scheidbrief hier op aarde draagt reeds het opschrift: definitief; want de verborgen dingen, ook de verborgen opschriften, zijn voor den Heere, de geopenbaarde zijn voor ons en onze kinderen. Een mene-mene, tekel-ufarsin werd slechts onder het Oude Testament met zichtbare hand geschreven. Thans hebben wij te leven uit het geopenbaarde Woord.

Welnu, alzó spreekt dat geopenbaarde Woord: bekeert u; en doet het dadelijk, en doet het in verbondsgehoorzaamheid.

Anno Domini 1935, - niets is onmogelijk bij God.

Naschrift

In ‘De Gereformeerde Kerk’ is dr J.Ch. Kromsigt begonnen met een artikelenreeks, die op de in ons ‘Woord Vooraf’ vermelde artikelen antwoord geeft.

Schrijver dezes heeft de mogelijkheid overwogen, met de uitgave van dit geschrift te wachten, totdat dr Kromsigt zou gereedgekomen zijn met zijn reeks, waarop dan in een ‘Naschrift’ had kunnen gereageerd worden. Bij informatie bleek hem evenwel, dat dr Kromsigt niet kon zeggen, hoeveel tijd zijn reeks zou vorderen. Uitstel van deze uitgave zou dus niet wel doenlijk zijn.

Daarom gaat deze uitgave toch maar in zee. Of op dr Kromsigt's artikelen nog zal geantwoord worden, en of zulk een antwoord zin zal hebben, moet de tijd leren.

Vraagbeantwoording over ‘Ons aller Moeder’*

H.K. te E. U vraagt mij over de in de hoofdartikelen uitgewerkte gedachte, dat ‘moeder’ boven is. U is het er mee eens, maar vreest toch, dat U dan minder houvast hebt. Immers, zo zegt U: ‘Calvijn leert het ons: die God tot een Vader heeft, voor dien is de kerk een moeder. En U herinnert aan Ds De Graaf, die in zijn ‘Kerkelijk besef’ de kerk de moeder der gelovigen noemt, welke ons begeleidt van wieg tot graf. Maar hier is volstrekt geen strijd. Immers, het begrip ‘moeder’ is in verband gezet met het andere: metro-pool. ‘Pool’ betekent: stad. Daar liggen dus alle burgers in opgesloten. De burgers zijn echter verdeeld over twee gebieden: hemel en aarde. De koning van de stad is in den hemel, de rijksdienaren, zover ze tot de engelen-wereld behoren, zijn daar ook. Zij houden het verband tussen boven en beneden in stand. De Koning doet dat ook (ambten, dienst de Woords, etc.). Elken dag bovendien laat *God* burgers, kolonisten, komen in den hemel (in Christus sterven). Zo kan dus inderdaad de moeder ons ‘begeleiden’ van wieg tot graf; maar de leiding gaat uit van den hemel.

* De Ref., 19 april 1935, 15e jrg. no. 29, bl. 239 (Correspondentie van de Redactie). Het opschrift is van de bewerker. De hoofdartikelen hier genoemd zijn afzonderlijk verschenen in de brochure *‘Ons aller Moeder’ anno Domini 1935* in dit deel opnieuw uitgegeven.

Wat wordt nu eigenlijk afgewezen?*)

Eerst dezer dagen kwam onder mijn ogen een recensie, waarschijnlijk geschreven door Ds H. Bakker (H.B.) in het 'Kerkbeurtenblad' der Hervormde Gemeente te Amsterdam; gerecenseerd werd mijn 'Ons aller Moeder'. De recensent schrijft:

> Deze uitvoerige brochure, ontstaan uit een artikelenreeks in het weekblad 'De Reformatie' over 'Kerkelijke gedeeldheid en Verbondsgehoorzaamheid', werd uitgegeven, 'dat men elkaar zal leren verstaan'.
> Aanleiding tot het schrijven was de samenkomst, door het hoofdbestuur der Confessionele vereniging belegd bij gelegenheid van de herdenking der Afscheiding van 1834 in de Pieterskerk te Leiden, 18 okt. 1934. Daar spraken Ds A.B. te Winkel (Den Haag), Dr J.C. Kromsigt (Rinsumageest) en Ds. J.W. Groot Enzerink (Leiden); de toespraken werden per radio uitgezonden. Hun thema was natuurlijk, dat gedeeldheid onder de kinderen van één Verbond op den duur onbestaanbaar is. Hierop nu diende Prof. Schilder van repliek. Ge kunt u voorstellen hoe. Op de bekende pikante wijze, gelijk men van hem gewend is. En...ofschoon waarderend, toch ten enenmale afwijzend. Inzoverre een goede voorbereiding voor de herdenking der Doleantie, die we in het volgend jaar hebben te wachten. Men leze en oordele zelf.

Het merkwaardige in deze bespreking is, dat een lezer, die het boekje niet gezien heeft, den indruk krijgt, dat ondergetekende 'ten enenmale afwijzend' staat tegenover de stelling 'dat gedeeldheid onder de kinderen van één Verbond op den duur onbestaanbaar is'. Natuurlijk werd die gedachte niet afgewezen; ze was juist de grondslag van heel het betoog.

En zo blijven de kerken van elkaar verwijderd, o.m. ook doordat men de problemen voortdurend verkeerd stelt, en telkens weer 'de vlucht uit het concrete' onderneemt.

*) De Ref., 15 nov. 1935, 16e jrg. no. 7, bl. 55 (Persschouw).

Aäron en de Egyptenaren*)

Ds H.L. Both van Arnhem, heeft een boekje geschreven: ‘Arbeiders in Zijn oogst’. Het draagt tot ondertitel: ‘Een woord aan allen, die den naam van Jezus Christus aanroepen, inzonderheid tot mijn broeders in de Gereformeerde Kerken’.

Wanneer wij over dit boekje iets gaan zeggen, dan doen wij dat alleen, omdat het moet. Wij doen het niet ‘graag’. Wel ‘gewillig’, en dus tenslotte ook wel ‘met vreugde’, maar niet gretig, niet gemakkelijk. Liever hadden wij, zoveel het aan ons ligt, dit boekje niet besproken.

De redenen, waarom wij het liever niet gedaan hadden, zijn niet zo moeilijk te verstaan.

Het boekje toch is zelf - dit in de eerste plaats - blijkens de officiële opdracht, geschreven *‘met dankzegging en gebed tot God voor het werk der Oxford-groep’.* De schrijver weet, dat er onder zijn ‘broeders in de Gereformeerde Kerken’ velen zijn, die God *niet* danken voor de ‘Oxford-groep’, als zodanig, doch die van mening zijn, dat zij het proces der ontkerstening zal helpen verhaasten. En nu is het al dadelijk enigszins pijnlijk, dat reeds in het ‘Woord Vooraf’ wordt gesproken over ‘liefdeloze critiek’, die het ‘opmerkelijke verschijnsel’, dat zich laat aanduiden met den naam van Oxford-groep, van een zeker ‘etiket’ zou willen ‘voorzien’. Wij menen hier het gevaar te zien van ‘liefdeloze critiek’ van den Oxford-groep-man op de critiek van den *niet*-Oxford-groep-man. En het wijzen daarop kan, evenals het zakelijk handhaven der critiek, dan aanleiding worden voor nieuwe liefdeloze critiek op de critiek en de critici.

Een tweede reden, waarom wij liever dit boekje niet besproken hadden, ligt in zijn persoonlijk karakter. Blijkens het ‘Woord Vooraf’ wil de schrijver uit eigen leven verscheidene dingen ons mededelen, en ons ‘in het hart laten lezen’. Het gevaar is niet denkbeeldig, dat wie na het gelezene afwijzend tegenover het *geschrift* staat, daarna

*) De Ref., 29 maart 1935, 15e jrg. no. 26, bl. 211 (Kerkelijk Leven).

geacht wordt, een kostelijk *hart* te hebben miskend. Terwijl het juist niet over dat hart gaat, doch over de waarheid.

Dat wij niettemin toch over dit geschrift enkele opmerkingen gaan maken, heeft zijn goede reden. Vooreerst: het is ons *gevraagd.* Ook aan ons blad werd het boekje *ter recensie* gezonden. Bovendien: het zou onbroederlijk zijn, het geval opzettelijk dood te zwijgen. In de derde plaats: er wordt aan dit geschrift nu eenmaal aandacht gewijd, en wij kunnen dus, willen wij in ons kerkelijk leven de beweging der geesten 'bijhouden', dit geschrift niet zonder meer passeren.

De bekende Karl Barth heeft in een van zijn eerste geschriften zich eens uitgelaten over de vraag, in hoeverre wij, christen-mensen, anderen of ons zelf overtuigen kunnen, dat het *Woord van God 'in' ons, en 'aan' ons, krachten heeft gedaan.* Hij zegt, dat wij de werking van Gods Woord in ons leven *niet* zullen kunnen bewijzen. Dat wij de kracht van Gods Woord in onze christelijke religie tegenover andere 'religies', teneinde de 'onze' als een werk Gods te vertonen niet kunnen bewijzen. Wie inderdaad teneinde 'het ware' van 'het snode' te onderscheiden, zou willen aantonen, dat Gods Woord in zijn leven en religie werkelijk zijn goddelijke *uitwerking* gehad heeft, zo zegt Barth, dien zou het evenzo vergaan als indertijd Aäron, toen hij voor den farao van Egypte stond en den staf op den grond wierp. De staf werd inderdaad tot een slang; *maar de Egyptenaren deden het ook.*

Deze opmerking van Barth strookt geheel met het gedachtencomplex, waarmee hij zijn aanval op 'kerk' en 'christendom' heeft ingezet. Zij strookt echter in zoverre niet met den bijbel, als zij zich het probleem vergemakkelijkt. Dit laatste doet de bijbel niet. Barth immers beperkt zich tot de eerste wonderen, die de egyptische tovenaars Mozes en Aäron konden nadoen. Maar hij verzuimt, er op te wijzen, dat, volgens het verhaal van de Schrift, de later door Mozes gedane tekenen allerminst konden worden nagedaan door de tovenaars van Egypte. God begon - aldus tekent het ons de bijbel - met het mindere, en met datgene wat - en dan nog maar schijnbaar - imiteerbaar was. Maar Hij ging voort met wonderen, die *niet* te imiteren vielen. En zo tekende Hij, voor het geloof, zijn knechten Mozes en Aäron inderdaad als zijn knechten.

Dit alles, nog eens, blijft bij Barth's terloops gedane opmerking buiten beschouwing. Evenals het feit, dat *reeds dadelijk* bij dat eerste teken Aärons slang die der egyptenaren opslokte.

Wie de beweging der geesten in onzen tijd op godsdienstigkerkelijk gebied met aandacht gadeslaat, moet wel zeer vaak aan deze opmerking van Barth denken. Hoe vaak toch ontmoet hij christenen, die geneigd zijn elk stichtelijk gezelschap, als het maar *in staat is, een teken van Mozes en Aäron te imiteren,* onmiddellijk in te rekenen tot den kring, binnen welken God 'geestelijke werkingen' (iets anders dan de heilsprogram-matige werken van den Geest) doet: immers: *men kan óók daar tekenen doen, die Mozes heeft gedaan!* En hoe vaak BLIJFT men dan staan bij dit toch zeer oppervlakkig werk-van-vergelijking. Men vraagt niet naar het vervolg der dingen. Men vraagt niet, hoe de afloop is. Niet, bij wie het *Woord* is. Zelfs niet - hoewel de geschiedenis ettelijke voorbeelden oplevert van Aärons 'kerkstaf', die andere staven opslokte - zélfs niet, of soms het imiterend gezelschap met zijn imitatiewonder haast verteerd werd en verbleekte voor de majesteit der - kerk. Men blijft eenvoudigweg staan bij datgene, wat Mozes-Aäron met de tovenaars van Egypte, naar het uiterlijke gezicht, gemeen hebben. Maar in zijn vreugde over hetgeen men gezien heeft, vraagt men niet naar de *uitkomst* der werken. En niet naar den mandaat-brief van den Heere.

Wanneer ik b.v. aan Möttlingen denk, met zijn genezingswonderen, en ik hoor dan sommigen zeggen: ziet gij wel? dáár is de Geest, dáár is het oude christendom! - dan denk ik: de tovenaars kunnen het ook. De Christian Science kan het ook. Lourdes kan het ook. De Maria-cultuur kan het ook. Let wel: ik zeg niet, dat daarmee *de personen* van Möttlingen getekend zijn. Want het kunnen best oprecht gelovige christenen zijn; van velen geloof ik het onmiddellijk. Maar *dat bepaalde, dat Möttlingen van de anderen* ONDERSCHEIDT, inderdaad. DAT *kunnen de tovenaars ook.* De beslissende vraag is voor mij dus slechts: wat het Woord Gods van deze dingen zegt. En als mij dan de Schrift het inzicht geeft, dat bij toenemende uitstraling van het *geloofts*licht, en bij voortgaande *Geestes*werking, en bij het voortschrijden van de *tijden,* juist al die verschijnselen, waarop (zover het de genezingswonderen betreft) Möttlingen bij voorkeur wijst, als op even zovele tekenen van Christus' aanwezigheid, *móéten* minder worden en verdwijnen. dan denk ik wéér aan den strijd van Mozes en Aäron tegen de tovenaars. En wat zie ik dan? Ik zie, dat Mozes dóór-getrokken, voortgeschreden is VAN door tovenaars imiteerbare aanvangswonderen TOT de alle tovenaars verslaande en overwinnende

prediking van het *Woord,* en tot den *ambtsdienst* in de geroepen kerk van Christus Jezus. Noch dat *Woord,* noch die *ambtsdienst* was er bij de egyptenaren.

Nog eens: ik zeg niet, dat ‘de anderen’ egyptenaren zijn. Ik zeg alleen maar dit: wie Mozes is, en wie een egyptenaar, wie in de goede gemeenschap dient, wie in de kwade, dat zal het *Woord* moeten bewijzen. Een teken is slechts den *gelovigen* tot teken. Al wat Möttlingen aan feitenmateriaal aanvoert, zegt mij niets. Wie doet den ambtsdienst?

Welnu, zó ook ongeveer denk ik aan de geciteerde opmerking van Barth, en aan wat daarop volgde, wanneer ik lees het ‘Woord Vooraf’ van Ds Both. Hij wil bewijzen, dat ‘de kracht van Christus zich heel wonderlijk openbaart in onzen tijd’. Hij meent, dat zij zich bijzonderlijk openbaart in de Oxford-groep. Als bewijs van die openbaring van Christus' kracht worden dan door hem allerlei verschijnselen genoemd.

Welnu, zonder nog deze week verder te gaan, willen wij dadelijk het probleem zó stellen: is wat Ds Both ten bewijze aanvoert te rekenen tot dat gebied, dat de ‘tovenaars’ ook kunnen doen? Is, wat hij als ‘bewijs’ *voor* Oxford' aanvoert, *óók mogelijk bij mindere* doorwerking van het Woord? Bij minder heldere uitstraling van het licht der Schrift? Bij tegenwerking van het Woord? Bij bedekking van het licht? Of is het specialiter een *vrucht* van dieper inzicht in de Schrift? Of valt dat *speciale,* dat de Oxford-groep kenmerkt, binnen den kring van wat ‘tovenaars’ van allerlei slag kunnen nadoen? Of grijpt het gehoorzaam, en in zijn voortgang zich-zelf al meer in zijn eigen consequenties vertonende, naar dat *wat voor het geloofs-oog Mozes van de tovenaars onderscheidt: n.l. het bedienen van Gods Woord,* het prediken van de wet, het voltrekken van het *oordeel,* het doorgeven van den *zegen,* de *instituering van de kerk van Christus?*

Want al deze laatste dingen konden de tovenaars *niet* nadoen. Maar ze waren dan ook juist de ambtelijke verrichting van de geroepen getuigen, Aäron en Mozes, *het hen bepalende.* Dat waren die tekenen helemaal niet.

Over dit vraagstuk handelen wij dan een volgenden keer.

De ambtsgedachte voorop gesteld*)

Het geschrift van Ds Both heeft, gelijk wij zeiden, een sterk persoonlijk, hier en daar een ‘intiem’ karakter. Dit was één van de redenen, waarom wij het zo moeilijk vonden erover te schrijven in het openbaar.

Toch is er één punt, waar het gesprek zich het gemakkelijkst kan inzetten. Het is daar, waar Ds Both handelt over de ambts-gedachte. Ds Both zegt in zijn brochure: ‘Christelijk leven is nooit van ambten afhankelijk. Het is zelf ambt, het heeft een christentaak, en het mag zich laten dienen door mensen, die door hun gaven en roeping dienaars bij uitstek zijn. Een grote ellende is in de kerkgeschiedenis geworden het misbruik van het ambt. Alle misvorming van christelijk leven hangt daarmee saam. Dan gaat christelijk leven allures aannemen, die helemaal niet passen bij zijn wezen, en 't goud wordt verdonkerd’.

Dat alle christelijk leven zijn ambt heeft, hebben ook wij herhaaldelijk voorop gesteld. Over dit punt is dus geen verschil van mening.

Toch is hiermee de weg nog niet geëffend voor de eenheid van gedachten. Immers, nu komt de vraag zó te staan: wat is dan dat ambt? Wat is de speciale functie, welke Christus in alle ambtsverrichting eist?

En hier komen wij weer terug op het thema van de *kerk.* Wanneer wij belijden, dat de Zoon van God van het begin der wereld af aan tot het einde toe zich een gemeente vergadert, een kerk, en dat deze kerk moet worden gezien op dezelfde wijze als de belijdenis, waaruit Ds Both leeft, haar beschrijft, dan kan dat ambt der gelo-

*) De Ref., 5 april 1935, 15e jrg. no. 27, bl. 219 (Kerkelijk Leven). In De Ref. van 31 mei 1938 staat in de rubriek Kerkelijk Leven het volgende bericht:
Brochure ds. Both
Aan deze brochure wijdde ik enkele losse artikelen. Omdat van dr. Kraan toezegging ontvangen werd voor enkele artikelen over de Buchman-beweging, lijkt het mij beter, zelf mijn artikelen over ds. Boths geschrift af te breken. Dr. Kraans artikelen zien we met belangstelling tegemoet.

De hoofdartt. van dr. Kraan zijn verschenen in De Ref. van 28 juni tot 23 aug. 1935.

vigen op *dit punt* zich nimmer *doen gelden,* wanneer de gelovige zich geeft aan bewegingen, die de methode van Christus' actie van kerk-vergadering weerstaan of zelfs maar disputabel stellen, relativeren. Wie over het lichaam van Christus, en over de wijze, waarop het door Hem vergaderd wordt, anders denkt dan onze belijdenis doet, zeker, die kan in buitenkerkelijke vroomheid veelszins reden tot dankbaarheid zien. Wie echter meent, dat de organisatie en de bijeenbrenging van de gelovigen gebonden is aan wat blijkens onze belijdenis Christus zelf in dezen doet, en ons beveelt als Zijn mede-arbeiders te doen, die staat inzake de vergadering niet onafhankelijk doch gebonden.

De vraag komt dus zó te staan: of de Oxford-beweging, in haar konkrete gestalte, op het delicate punt van de organisatie der gelovigen en hun ‘stichting’ werkelijk beantwoordt aan wat in dezen de Christus zegt.

Want laat men niet vergeten, dat niet alleen van de zijde der Oxford-groep, maar ook van kerkelijke zijde het woord van Ds Both onderschreven wordt: ‘Wat is nu nodig voor den arbeid, te doen in den oogst des Heeren? Daar is nodig een mobilisatie van het ambt der gelovigen. Het is bedroevend, als men leest de nuttelоosheid en onbelangrijkheid van de quaesties waarover op allerlei vergaderingen op het terrein van het kerkelijk en godsdienstig leven gerefereerd en gedebatteerd wordt. De grote zaak is de mobilisatie van het ambt aller gelovigen’.

Op die zinsnede over onbelangrijke kwesties op kerkelijke agenda zullen we niet ingaan. De kerkelijke huishouding gaat het precies als elke andere huishouding: de organisatie brengt allerlei peuterwerk mee. Maar gelijk het een dwaasheid zou zijn, in het werk van een huismoeder. wanneer het afdaalt in minutieuse zorg voor keukengerei en proviand, voorbij te zien de grote betekenis, die het heeft voor het leven, zo is het ook dwaas, de kerk op deze wijze te beschuldigen. Vergete men niet, dat vele gespreksthema's in verscheiden ouderwetse en nieuwerwetse gezelschappen of konventikels op anderen eveneens den indruk maken van een niet-zien-in-groten-stijl. Tot in de zondebelijdenissen toe.

Doch daarover loopt het niet. Wanneer de mobilisatie van het ambt der gelovigen nodig is, - en wij geven dit onmiddellijk toe - dan is zij in alle dingen nodig voor het door Christus gestelde doel. Indien Hij nu mobiliseert in en door en tot *kerkinstituering,* dan vraagt Hij ook van alle Oxford-mensen, dat zij zich laten mobiliseren

voor *kerkformatie.* Doen ze dit niet, dan betalen zij Hem in dezen hun rekeningen niet. Anderen doen op andere punten hun betalingen Hem niet. Zij alsdan op dit punt niet.

Nu is het een feit, dat verreweg de meesten in de groep zich voor de Kerkformatie niet laten mobiliseren. Wij rekenen er mee, dat dit bij het merendeel een gevolg is van *andere begrippen* omtrent de kerk. Maar wanneer zij nu *om die reden* het een onbillijk verwijt zouden achten, dat aan het mobilisatie-bevel op dit bepaalde punt *ongehoorzaam* zijn, dan moeten zij zelf ook men hun aanklachten tegen de kerk, die immers *op dit punt* wél het mobilisatie-bevel verstaan heeft, voorzichtiger zijn. Want dan is mogelijk de één diligent op het éne punt van de christelijke gehoorzaamheidverrichting, en de andere op een ander punt. Maar eer deze en dergelijke onderscheiden stof kunnen worden voor een wederzijdse aanklacht, dient *eerst* te worden uitgemaakt, *wat eigenlijk de wil is van den mobiliserenden koning.*

En zo komt juist in de *ambtsgedachte* de verbintenis tussen Ds Both en zijn critici.

Maar tegelijk wordt ook weer juist in die *ambtsgedachte* teruggegrepen naar wat verleden week gezegd is: naar de vraag n.l., waar men al of niet voldoet aan Christus' eis. Men mag niet elk voor zich uit de veelheid van Christus' eisen telkens juist er één naar voren schuiven, ten koste van de andere. En allerminst mag men een zó klaar omschreven eis als dien tot kerkinstituering buiten de primaire agenda-punten houden, welke bij de ‘mobilisatie’ van alle gelovigen in de door den Koning hun verstrekte ‘legerorde’ vastgesteld zijn. Noch theoretisch, noch practisch.

Stellingen inzake de Kerk*)

I

Dát er een kerk is, kan men niet zien, doch *slechts geloven.* Elke bepaling van het 'wezen' der kerk (stel, dat er van zulk een wezen zou te spreken zijn) uit hetgeen men in de wereld hier beneden ziet, of op grond van andere axiomata, dan de Schrift *geopenbaard* heeft, is dus een werk van niet-geloof of ongeloof, - zelfs al zouden er ettelijke waarheden in gezegd zijn. Waarheden '(uit)vinden' is hoogmoed, ook in dezen.

II

'*De* kerk is nog nimmer aanschouwd. Niemand heeft ooit 'de' kerk gezien. Niemand heeft ooit 'de mensheid' gezien. Niemand heeft ooit het Nederlandse volk of een ander volk gezien. Want de kerk is niet 'af', evenmin als de mensheid, een volk.

Eerst als de laatste uitverkorene zal geloven en wandelen overeenkomstig het geloof zal 'de' kerk haar pleroma hebben bereikt. Ook dan evenwel is het 'zien' ervan in één en dezelfde zienswijze eerst mogelijk aan de overzijde van de grens, die deze bedeling scheidt van de toekomende.

III

Er is dus strikt genomen nog niet een 'zichtbare' kerk. Er zijn slechts tijdelijke en plaatselijke *delen* en *verrichtingen* van zulke delen der kerk te zien. B.v. bepaalde manieren van inrichting en organisatie van het leven van zulke kerk-delen in een bepaalden tijd (Oud-, Nieuw-Testament, voor en na de reformatie), of in een bepaalde plaats, (op aarde, in den hemel, in Nederland, Rusland, Java etc.).

*) In De Ref., 24 mei 1935 e.v., 18e jrg. no. 34-37, bl. 274 e.v., publiceerde prof. Schilder een aantal stellingen over de Kerk, vgl. ook het college-dictaat over De Kerk, bl. 123/5. In de 27e jrg. van De Ref., bl. 350/1 heeft prof. Veenhof 'de uiteindelijke, door de auteur zelf vastgestelde redactie van deze stellingen' gepubliceerd; deze redactie wordt hier gevolgd. De auteur heeft er bij gelegenheid de aandacht op gevestigd, dat de term 'stellingen' hier niet in streng-wetenschappelijke zin is gebruikt.

IV

Aangezien het begrip ‘onzichtbaar’ bepaald is door dat van ‘zichtbaar’, valt dus ook de noodzaak van het spreken over een ‘onzichtbare kerk’ weg.

V

De kerk is door God gewild; de Zoon Gods immers vergadert zich een gemeente, tot het eeuwige leven uitverkoren, door zijn Geest en Woord. Hij doet dit van het begin der wereld tot aan haar einde. Hij is dus vandaag er mee bezig, en morgen, en tot aan den laatsten dag toe. Hij is daartoe aan het werk, in den *onvoltooid tegenwoordigen tijd.* Neem nu eens aan dat er maar één timmerman is in de hele wereld, die heel den wereldtijd nodig heeft voor het maken van de enige tafel, die hij afleveren zal aan 't eind, dan kan toch niemand van den man, die de tafel maakt, iets goeds zeggen, zolang de lofprijzing zich durft gronden op een ‘phaenomenologisch’ opgebouwd betoog over de ‘zichtbare’ en de ‘onzichtbare’ tafel, die hen daar aan het maken is? Zó moet dan ook niemand den Zoon Gods vermoeien met doxologieën, naar aanleiding van *‘phaenomenologisch’* opgebouwde theorieën over ‘de’ ‘zichtbare’ en ‘de’ ‘onzichtbare’ kerk. Wat weten wij ervan hoe de tafel van den timmerman er uit zal zien, stel dat er maar één timmerman in de wereld is en maar één tafel...en stel dat wijzelf het hout zijn, dat hij snijdt en besnijdt om zijn tafel ervan te maken? *‘De’* kerk is nog nimmer een phaenomeen geweest; en voorts is er maar één Heer, en wordt er slechts de éne kerk éénmaal gemaakt. Socrates kan hier geen ‘begrip’ van de kerk geven, want er is slechts één kerk; en *hij* heeft voor begripsvorming meer dan één ‘exemplaar’ nodig. En Plato kan het ook niet; het enkele feit reeds, dat de kerk sedert de eerste UITblazing van adem uit menselijke neusgaten (het eerste sterfgeval) over twee ‘werelden’ verdeeld is, gelijk de hemelse ‘hiërarchie’ zulks is, sedert de eerste INblazing van den adem in menselijke neusgaten, verhindert Plato met behulp van zijn twee-werelden-leer een ‘wezen’ der kerk te construeren. En wijl voorts niemand iets van de kerk zeggen kan, *zonder de Schrift,* is elk woord over de kerk *aan haar gebonden.*

VI

Gelijk reeds gezegd is, wordt de kerk elken dag vergaderd (bijeengebracht) door den levenden Heer (Kurios) Jezus

Christus. Dit vergaderen geschiedt dagelijks in de onvoltooid tegenwoordigen tijd. Elke onderscheiding tussen ‘wezen en ‘wel-wezen’, tussen ‘zichtbare’ en ‘onzichtbare’ kerk, tussen kerk als ‘organisme’ en kerk als ‘instituut’ is daarom vals en fataal, indien zij de dagelijks in onvoltooid tegenwoordigen tijd geschiedende *samen-kómst* der gelovigen losmaakt (abstraheert) van de eveneens dagelijks in onvoltooid-tegenwoordigen tijd zich voortzettende *samen-trekking* der gelovigen door Jezus Christus (congregatie der gelovigen).

VII

Christus' *samen-trekkings-werk* is het dagelijks *voorwerp* van Zijn gebed. Het is dus de weg tot voltooiing der wereld, men is alleen dán Zijn medearbeider, en dus ook alleen dan sociaal, als men den concreten kerk-vergaderingsarbeid, zover het geloof zien kan, in gehoorzaamheid aan Zijn gebod volbrengt. Alleen Zijn geopenbaarde Woord toch geeft ons de lijnen aan, waarlangs Zijn gebed zich beweegt en den Vader bewegen wil, en beweegt, tot het bewegen-van-ons.

VIII

Elke fixatie van een kerk-formatie, waarbij tot principe van het samenkomen en samenhouden der gelovigen genomen wordt, hetzij de uitverkiezing, of het geloof, of de aanwijsbare heiligmaking van een enkeling, alsof dit ‘gecultiveerd’, ‘verzorgd’, ‘versterkt’ worden moest, zonder dat gevraagd wordt naar het actuele medearbeiderschap met den kerkvergaderenden Christus is derhalve ongehoorzaamheid. Gelijk gezinsvorming niet afhankelijk mag zijn van de vraag: hoe krijgt de aanwezige gezinsgemeenschap rust in haar *naar binnen* gekeerde zelfbehagen, doch geschieden moet met de begeerte, dat God de massa van zijn kinderen uit ons voortbrenge, zo moet elke kerkformatie, insteê van te vragen, hoe de ergens aanwezige gemeenschap van gelovigen rust vinde in haar *gegeven* samen-zijn, zich steeds weer laten bepalen door de vraag: hoe Christus de massa Zijner uitverkorenen uit en door ons vergadert.

IX

Hierdoor is de opvatting van de Kerk als ‘Heilsanstalt’ absoluut veroordeeld.

X

Hierdoor is tevens als konstitutief ‘kenmerk’ van de kerk van den eersten rang erkend de wil, en de daad van het

vergaderen der gelovigen tot één lichaam, Oecumenisch-*willen* is primair kenmerk der kerk; de vraag *hoe* en *wanneer* de kerkformatie werkelijk oecumenisch is, zal alleen te beantwoorden zijn door den bekend gemaakten, geopenbaarden, uitgedrukten wil van God.

XI

Omdat het willen-vergaderen der gelovigen uit alle plaatsen en gedurende alle tijden het eerste kenmerk der kerk is (wijl daarin Christus' werk zich in ons mede-arbeiden met Hem voltrekt), is het een principiële fout van den aller-eersten rang, indien men ‘kenmerken’ der kerk, of ‘indelingen’ der kerk tracht te geven, waarvan de criteria óf tegen dit criterium strijden, óf ervan geabstraheerd zijn.

XII

Zulk een fout begaat, wie b.v. de kenmerken der *kerk* (*een gezelschap*) bepaalt onder het gezichtspunt van *strikt-persoonlijke* gebeurtenissen of ervaringen. Want *persoonlijke* belevingen zijn geen eigenlijke criteria voor een *vergadering*, een gemeenschapsvorming, *als zodanig.*

XIII

De onder 1 afgewezen methode volgt men b.v. in veel gevallen, waarin men de onderscheidingen in het leven roept van ‘onzichtbare of zichtbare’, van ‘strijdende of triumferende kerk’. Bij de eerste onderscheiding toch denkt men vaak aan de vraag, of iemand geloof heeft, ja dan neen; en bij de tweede aan de vraag, of hij nog kampen moet tegen zonden en rampen van deze bedeling, ja dan neen. Maar beide vragen raken strikt *persoonlijke* kwesties-van-biografie.

XIV

Uiteraard hebben zulke strikt-persoonlijke kwesties wel hun betekenis in het verder zich ontwikkelen of achteruitgaan van het leven der kerk. Maar dit is toch geen reden, om ze toch tot indelingsprincipe of kenprincipe speciaal van de KERK te maken. Ze werken immers ook in op leven en lot van niet-*kerkelijke* organisaties. *Elke* christelijke organisatie lijdt, indien er in haar hypocrieten zijn. Elke organisatie van gelovende mensen, ook een niet-*kerkelijke,* is, ‘onzichtbaar’ inzoverre men het geloof niet ‘zien’ kan (evenmin als b.v. de denkkracht, de melancholie), en ‘zichtbaar’, inzoverre het geloof het niet láten kan, te werken-naar-buiten (evenmin als b.v. de denkkracht, de melancholie). En wat de

'strijdende en triumferende' 'kerk' aangaat, onder triumferende 'kerk' verstaat men ongeveer hetzelfde als de gemeenschap der verlosten, en tot den hemel gebrachten. Die tot haar behoren, hebben op aarde evenwel óók in ándere dan bepaald-kerkelijk verhoudingen geleefd. Ook daarin hebben zij gestreden (tegen de zonde) en triumferen zij thans (d.w.z ze zijn in-beginsel de zonde te boven gekomen). *Zover* dus de onderscheiding 'strijdend-triumferend' *zin héέft,* past zij b.v. óók op een christelijke vakorganisatie, een christelijke vriendenkring, een christelijke muziekclub etc.

XV

Dergelijke den (kerk)-*vergaderings*-factor buiten beschouwing latende indeling-criteria zijn de oorzaak van menig misverstand inzake de kerk.

XVI

Zo heeft de langs dézen weg(!) verkregen onderscheiding van 'onzichtbare en zichtbare kerk' vaak tot gevolg gehad, dat men hele gezelschappen van sectarische origine en praktijk toch als 'ware kerken' bezag, om de eenvoudige reden, dat ze toch dat 'onzichtbare' (geloof) van haar leden verwachtte. Hetgeen ook in elk conventikel gebeurt. En in een christelijke sportvereniging. De vraag evenwel wat men deed, om met Christus te VERGADEREN, raakte als punt van primair belang niet meer de concientie. Men liet na het eerste der KERK-wet.

XVII

Ja, men fantaseerde zelfs op een gelijke wijze zondigende kerk-in-den-hemel; de z.g. triumferende kerk hierboven, tegenover de strijdende van hier-beneden. De triumf der (nog maar aanvankelijk) zaligen werd onderscheiden van het 'strijden', dat deze zelfde thans zálige personen op aarde hadden gedaan. Naar deze strikt *persoonlijke* ondervinding werd dan een *kerk*indeling gegeven. Maar juist als nog wórdende kerk (die over twee plaatsen, 'boven' en 'beneden', verdeeld is) kan de kerk nimmer zeggen, dat ze reeds in haar vergaderings-werk toekwam aan het gemeenschappelijk triumferen. Triumferen (in *voltooid* tegenwoordigen tijd) doet slechts, wie klaar is. Christus nu is als Vergaderaar der kerk nog lang niet klaar. Dus is ook de kerk in haar kèrk-zaken nog niet gereed. En wel triumfeert de Christus in *ónvoltooid* tegenwoordigen tijd dagelijks; maar

dit overkomt eveneens (uit Hem) de z.g. strijdende kerk (meer-dan-overwinnaars; geloof overwint de wereld). Christus triumfeert in-onvoltooid-tegenwoordigen-tijd, wijl Hij dagelijks strijdt in-onvoltooid-tegenwoordigen-tijd. (Zijn strijd is een 'gelukkig' strijden). Maar datzelfde geschiedt ook de z.g. triumferende kerk. Zij strijdt dagelijks in de gebeden (het állerscherpste wapen vgl. Op. 5 en 11). Zo zoekt ook zij de kerk 'áf' te krijgen, voltooid. Een 'triumferende kerk', die haar triumf van den énen concreten kerkstrijd (over de beide afdelingen, boven en beneden) abstraheren zou, ware sectarisch, precies gelijk het stichtelijk gezelschap, de 'scheurkerk', het conventikel, bedoeld onder XVI.

XVIII

In het licht van deze gedachten ziet men de gruwelijkheid van het sectarisme: het gaat tegen het bidden van Christus en de (aanvankelijk) zaligen in, keert dus het wapen van een beneden-afdeling van gelovenden tegen het wapen der boven-afdeling van (ook nog) gelovenden; is dus 'gruwel der verwoesting ter plaatse, waar hij juist het allerminst behoort'.

XIX

De z.g. strijdende kerk triumfeert dus dagelijks, de z.g. triumferende kerk strijdt dagelijks.

In ál haar plaatsen (op aarde en in den hemel) strijdt en triumfeert de kerk van ogenblik tot ogenblik, en bewijst daarin dat zij het méé-arbeiden met den vergaderenden Christus als kenmerk van haar leven ziet.

Gereformeerde 'Belijdenis' of Gereformeerde 'Kerk' of Gereformeerde 'Gezindte'*)

In de 'Overtoomse Kerkbode' deelt Dr J.G. Geelkerken iets mede over de Gereformeerde Kweekschool te Amsterdam. Zij viert binnenkort haar gouden jubileum. Dr Geelkerken schrijft:

> Vrijdag 6 september a.s., 's avonds 8 uur, zal een Herdenkingssamenkomst zijn in de Keizersgrachtkerk, waar Dr. C. Tazelaar, waarn. voorz. van het Bestuur, de Directeur en Prof. Dr. J. Waterink zullen spreken. De samenkomst zal worden opgeluisterd door een zanguitvoering van leerlingen der Kweekschool, onder leiding van den heer J. Deutekom. Belangstellenden hebben vrijen toegang. Zaterdag 7 sept. d.a.v. 's middags 3 uur, houdt het Bestuur receptie in het gebouw der School.

*) De Ref., 6 sept. 1935, 15e jrg. no. 49, bl. 399 (Persschouw).

> Terwijl wij de jubilerende inrichting feliciteren en dankbaar gedenken, wat zij in de halve eeuw van haar bestaan heeft gepresteerd, spreken wij den wens uit, dat zij haar waarlijk *Gereformeerd* beginsel en karakter als Kweekschool ook in dit opzicht moge openbaren, dat zij bij den voortduur van haar werkzaamheid meer uitgesproken en duidelijk tone geen eenzijdig 'kerkelijke' school te willen zijn, maar een opleidings-inrichting, uitgaande van *heel* de Gereformeerde *gezindte* hier te stede. O.i. kon dit meer uitkomen, dan b.v. door het secretariaat van den heer v. Heemstra op dit ogenblik het geval is. Tevens zou zulks er wellicht ook toe kunnen medewerken, dat aan de Gereformeerde lagere onderwijsinrichtingen in den lande bij sollicitaties van aan deze Kweekschool opgeleiden, gelijke kansen en gelijke rechten worden verleend, b.v. ook aan leden van onze Gereformeerde kerken in hersteld verband. Op schoolgebied is naar *goed* Gereformeerd beginsel, splitsing naar *kerkgemeenschap* immers als regel onjuist.

Zo langzamerhand raakt men onder ons weer vertrouwd met de hantering van den term: gereformeerde 'gezindheid' of 'gezindte'. Vroeger was dat niet zo bezwarend als thans. Tegenwoordig immers wordt onder den term 'gezindte' aangeduid: een *niet nader af te grenzen* conglomeraat van kringen of personen, die zich presenteren met de gereformeerde belijdenis in de hand, deze laatste evenwel dan al of niet *'geïnterpreteerd'* op een of andere manier. Dat intussen dit conglomeraat mensen oplevert, die de belijdenis zó 'interpreteren', dat zij in haar grondgedachten door hun quasi-interpretatie weersproken wordt, wordt dan buiten beschouwing gelaten; want men gaat uit van het min of meer constant gedachte, doch intussen zuiver *mythische* begrip dezer 'gezindte'.

Dit is dan de eerste fout.

En de tweede is, dat men in dit verband den eis stelt, dat b.v. de school niet de kerkelijke scheidslijnen volgen zal.

Natuurlijk is dat laatste volkomen juist.

Maar zij, die er het hardst om roepen, willen doorgaans *precies het omgekeerde van wat zij begeren:* zij wensen, dat critiekloos uit de bestaande kerkelijke instituten een vertegenwoordiger worde gekozen. M.a.w., dat als het er op aankomt *de kerkelijke lijntjes precies worden gevolgd.*

Deze tweede fout werkt dan ook weer er toe mee, het mythische begrip 'gezindte' den schijn van ernst en konkreetheid te geven.

En zo draait men rond in een cirkeltje.

Naar onze mening moet men de kerkelijke lijnen inderdaad niet slaafs navolgen. Een 'vrije' school, hogeschool, kweekschool, of wat dan ook, moet haar vrijheid positief gebruiken: tot het 'beproeven, critisch toetsen der geesten dus. Dan kan zij beslissen, wie onder degenen, die de belijdenis als schild opheffen, dit in werkelijkheid

doen, en wie het slechts in schijn doen. Zulk een 'vrije' school zal zich ook niet aan dit onderzoek kunnen onttrekken, want anders wordt zij inderdaad gebonden in slaafse banden, een hinkebeen achter kerkelijke verscheurdheid en kerkelijke of theologische oneerlijkheid aan...Het woord 'oneerlijkheid' beoordeelt hier geen personen, maar wel degelijk objectieve gebruiken, als b.v. benamingen, die niet kloppen met de werkelijkheid, woordgebruik, dat niet helder is, belijdenisaanvaarding, die geen aanvaarding is.

Wie zulke stemmen als hier die van Dr Geelkerken beluistert, kan achteraf weer zien, welke geweldige betekenis het heeft, wanneer zij, die voorlichting geven moeten, de verwarring helpen vergroten door 'gereformeerd-in-ruimere-zin' te noemen, in het openbaar, wie het gereformeerde weerspreken. Wie in een congres - gelijk één der jubileum-redenaars - positie kiest in het begrip gereformeerde gezindte om dan ook als gereformeerd aan te dienen wie het niet is, enkel op grond van het feit, dat de man het zelf zegt te zijn, raakt zijn recht van spreken tegen Dr Geelkerken en de vele anderen kwijt. De eis van Dr Geelkerken is dan ook voor wie zo denken of doen, onafwijsbaar geworden. De kwestie van zulke congressen is belangrijker, juist voor de toekomst, dan velen weten willen.

Vraagbeantwoording over de Kerk*)

T. te S.U. schrijft mij het volgende:

> 'In een pas verschenen werk van *Dr G. Oorthuys,* getiteld: *'Kruispunten op den weg der Kerk',* las ik op pag. 141 dezen merkwaardigen zin: 'In menige lege Kerk in N. Holland is er geen Kerk meer, om de vrijzinnige vroomheid, die erin gepredikt wordt. Maar toch is Gods Kerk er nog, om *Christus, die wacht'.* (cursivering van Dr Oorthuys).
> Met den besten wil kan ik dien zin niet verstaan. Hier wordt toch m.i. gezegd, dat Gods Kerk er *niet* is en tegelijk, dat zij er *wel* is.
> Voor mij is dat een ongerijmdheid en het valt mij moeilijk den gedachtengang van den Schr. te volgen.
> Indien ik lid was van de Ned. Herv. Kerk en door mijn beroep op zulk een plaats in N. Holland moest wonen, waar de Kerk geheel vrijzinnig was, dan zou ik volgens den gedachtengang van Dr O. in een hoogst moeilijke positie komen. Er is geen Kerk Gods meer, om de vrijzinnige vroomheid, die erin gepredikt wordt. Dus mag ik me bij die Kerk niet aansluiten.
> Maar toch is er Gods Kerk, om *Christus, die wacht.* Als dat zo is, moet ik toch weer aansluiting bij haar zoeken. Hoe moet ik dat rijmen?

*) De Ref., 13 sept. 1935, 15e jrg. no. 50, bl. 406/7 (Correspondentie van de Redactie). Het opschrift is van de bewerker.

> Ik vind hier een inconsequentie, die mij inderdaad raadselachtig voorkomt bij een theoloog als Dr Oorthuys, die op dezelfde pagina van het door mij geciteerde boek zegt: ‘Men beproeve nimmer groepen zonder Christus bij de Kerk te houden en hun een wettige plaats in de Kerk te bereiden. Want zonder Hem is het onmogelijk Kerk te zijn’.

Tot zover Uw brief. Ik ben het met U eens, dat de uitlating van Dr O. raadselachtig is. De kerk is er en is er toch niet? Hier is weer de fout, gesignaleerd in mijn ‘Ons aller Moeder’, dat men in zijn denken uitgaat van de gegevenheid van een bepaald instituut, en dan net doet alsof ‘het instituteren’ niet meer de dagelijkse voortgaande roeping is der gelovigen. In de lijn van deze valse redenering geeft men dan aan dat bepaalde instituut, waarop men zijn zinnen eenmaal gezet heeft, het ‘recht’, Christus al of niet *te laten wachten.* Of, beter gezegd, men dicht Hem de intentie toe, speciaal op dat instituut te blijven wachten, zolang het niet Hem, doch die ‘kerk’ belieft. In de lijn van de betere beschouwing evenwel ligt de erkenning, dat daar waar men gehoorzaamheid toont, de kerk realiter vergaderd wordt. De Zoon Gods vergadert (onvoltooid tegenwoordige tijd) elken dag (Zondag 21). De wijze van dit vergaderen kan ik alleen kennen uit Zijn eigen Woord. Uit dat Woord weet ik, dat Zijn werk-van-vergaderen dus blijken moet uit zijn vruchten. En die vruchten zijn, dat de onwilligen gewillig worden gemaakt, en zij, die Hem maar laten wachten, metterdaad gaan zien, dat Hij voor zich geen pauze kent in *Zijn* werken, en dùs ook niet hun een moratorium geeft voor het *húnne.* Natuurlijk is ook hun optreden zelf weer alleen aangewezen op zijn uitdrukkelijk bevel - vandaar de bindende kracht van alle *góede* regelen van kerkrecht - maar tot geen enkelen goeden kerkrechtregel behoort het brutale ‘Christus laten wachten’. *Heden,* zo gij Zijn stem hoort, verhardt Uw harten niet. Het is droevig, dat men dit woord wel preekt voor ‘de ziel’, maar niet voor den mens en de mensen in al hun private en communale doen en laten. Deed men dat laatste, dan zou het kerk-vraagstuk direct in al zijn verschrikkelijkheid voor de ogen van prekers en hoorders gaan staan.

D. te E. Uw vraag handelt over overheid en kerk. *‘Gaat’,* zo vraagt U, de overheid niet *‘uit’* van de *gemene gratie* en de kerk niet van de *particuliere genade*? Antwoord: neen. Dat woord ‘uitgaan’ deugt hier niet. Er zou een ‘overheid’ geweest zijn, óók zonder zonde. Slechts dat de overheid vandaag *dwingen* moet, is een gevolg van de zonde. Er zou een ‘mensheid Gods’ geweest zijn, óók zonder zonde

(zij was er trouwens reeds in het paradijs). Tengevolge van Gods na de zonde intredende genade *wórdt* de *mensheid Gods* (vóórgekend voor alle eeuwigheid) tot *kerk*, d.w.z. tot eigendom van de Kurios, Christus[1)]. Deze kerk is dan identiek met de *'voorgekende' mensheid,* ze krijgt ook wel, van *het standpunt van een gevallen wereld uit,* den *postúmen* (!) naam van '*nieuwe* mensheid, maar ze is toch feitelijk "de oude", omdat de grenzen van de waarachtige mensheid vastliggen in de *vóórkennis* van den raad van God. Geeft straks Christus het koninkrijk aan den Vader over, dan zal dus de "nieuwe" mensheid, die de oude is, de vóórgekende', ook niet meer in dezen directen zin 'kerk' heten kunnen, omdat de Kurios zijn heerschappij heeft overgedragen aan den Vader. Zie voor den achtergrond van deze dingen mijn artikelen over het verbond als grondwettig woord in de laatste nummers, en voorts een binnen enkele weken verschijnend boek: 'Wat is de Hemel?'

Zuiverhouding van het ras*)

In 'Omhoog', Vrijzinnig-godsdienstig orgaan, komt in de rubriek 'Rarekiek' het volgende voor:

> Het tweede beeld: het is ± 450 vóór Christus. Ezra, de hogepriester der Joden, beveelt, dat de gemengde huwelijken ontbonden moeten worden en de niet-Joodse vrouwen verdreven (zie Ezra IX en X). Dit moest geschieden terwille van de zuiverheid van het Joodse ras. Uitverkoren is het Jodendom, alles wat niet-Joods is, komt in de zoveelste plaats - Het is 1935 na Christus. Adolf Hitler, dictator van het Duitse Rijk beveelt dat huwelijken tussen 'Ariërs' en hen, die joods bloed in de aderen hebben, verboden zijn. Dit moet geschieden terwille van de zuiverheid van het 'arische' ras. Uitverkoren zijn de 'Ariërs', alles wat niet 'arisch' is, komt in de zoveelste plaats. - Deze bijna gelijkluidende zinnen behoeven geen toelichting. Ik kan er alleen maar op laten volgen, dat ik vroeger, lang geleden, op de Zondagsschool een versje geleerd heb, dat u ook wel kent. Het begint met de woorden: Kind'ren van één Vader, reikt elkaar de hand. En het eindigt: Kind'ren van *één* Vader zijn wij *allemaal.* Ja, allemaal.

M.i. vergeet de schrijver, dat het bij Ezra niet ging om zuiverhouding van het *'bloed'*, doch om bewaring van den *'geest'.* Het Israëlitische volk heeft zich onder Ezra niet als 'volk', niet als 'bloedgemeenschap', doch als kérk willen zuiver houden. Daarom past de parallel in het minst niet, omdat de zuiverhouding van de kèrk den bloed-

1) Het is mij niet om de etymologie van het woord kerk, church, etc., te doen; Barth spreekt daarover in zijn 'Credo', ik heb daarvan geen verstand. Het gaat mij om het begrip der kerk, als ik haar eigendom van de Kurios noem.

*) De Ref., 18 okt. 1935, 16e jrg. no. 3, bl. 23 (Persschouw).

band aan de gemeenschap van Woord en Geest ondergeschikt maakt, terwijl wat vandaag onder de ‘Ariërs’ gebeurt, niet verder komt dan ‘bloed’ en ‘bodem’.

Evangelisatie moet naar de kerk brengen. ‘Dag, meneer Juda’*)

Onze oudere lezers herinneren zich, hoe ons blad reeds zeer lang de doodeenvoudige waarheid heeft in herinnering gebracht, dat evangelisatie naar de kerk leiden moest. Het geval-Deventer is in dat verband breed besproken**), er om heen stonden ‘Wekker’ en ‘Pniël’ neen te knikken. Pniël meent dat wel ongeveer zo, maar ‘De Wekker’ gelustte het ditmaal zo. Thans schrijft de heer N. Baas in ‘Amst. Kb.’ over het methode-rapport inzake evangelisatie.

We lezen o.m.:

> Al mogen gebrek aan inzicht en aan consequentie, alsook de kerkelijke verscheurdheid tot een mild oordeel dringen, toch moet bewust aangestuurd worden op aansluiting aan de Kerk. Er is geen andere weg dan deze: ‘Uw volk is mijn volk’, en in verband daarmede: ‘Uw God is mijn God’.

Dit is de korte saamvatting van wat de heer Baas zeggen zal. Zijn artikel zelf begint als volgt:

> In de laatste weken gaan mijn gedachten dikwijls terug naar de streek waar ik geboren ben en mijn jeugd heb doorgebracht. Een streek, in de vorige eeuw verzonken in de duisternis van het Modernisme. Een volk, vlak van aard, opgewekt en arbeidzaam, doch zonder diepte, als het ware geheel op een practisch materialisme aangelegd.
> Voor ongeveer 75 jaar zie ik daar een ‘pad’, zoals men zulk een achterstraat noemde en op dat pad een schuurachtig gebouwtje. In dat schuurtje kwamen twintig of dertig mensen samen om een preek te lezen of in het gunstigste geval een predikant te horen. Ik zie ze in den geest voor mij! Kleine luiden: molenaars en timmerlieden. Zij hadden nooit in een crapaud gezeten. De weinige ontwikkeling waarover zij beschikten, dankten zij aan een avondschool, die van den liberalen geest was doordrenkt. Ik idealiseer hen niet. Voor het merendeel stijve harken van venten, ruige naturen, die met hun twintigen evenveel kwesties hadden als wij met onze duizenden. Maar zij hadden *geloof!* Een wonderlijk geloof. Niet minder dan dat zij met hun twintigen de vrijgemaakte kerk van Jezus Christus waren in de plaats hunner inwoning. Niet minder dan dat Christus op hun pad in hun schuur kwam om in hun midden Zijn drievoudig ambt te bedienen, waartoe Hij van God den Vader was verordineerd en met den Heiligen Geest gezalfd. Zij vergaten niet, dat er nog kinderen Gods waren, die niet met hen samen vergaderden, zij gedachten hen, als zij op onschone wijze, maar met een gelovig hart hun psalm aanhieven: ‘Breng, Heer, al uw gevang'nen weder!’ Ja, hun geloof ging nog verder! Die twintig mensen waren er zeker van,

*) De Ref., 25 okt. 1935, 16e jrg. no. 4, bl. 31 (Persschouw).
**) Zie Verzamelde Werken, De Kerk I, bl. 161 v.v.

> dat de plaats hunner inwoning van *God* was en Zijn gezalfde Koning toebehoorde. Dat was hun maar niet een liefelijke droom op een stillen Zondagavond, maar dat zeiden zij ronduit tot den rijken man in de herenhuizen, wiens brood zij aten. Daarvan spraken zij in het schaftuur en langs de straten.

Hier zet ik even de schaar. Ik verzoek den lezers even te letten op wat er in het nu volgende citaat gezegd wordt over het 'verbond':

> Toen God hun getal vermeerderde, brachten zij een man in den gemeenteraad - *want zij braken het Verbond niet in tweeën* - en die man moest het zeggen aan de heren, die de lakens uitdeelden, dat zij Gods Dag moesten heiligen en Gods wetten gehoorzamen, want dat hun woonplaats van God was en van Zijn Gezalfde! *En hun geschiedde naar hun geloof!* De kerk van 30 werd een kerk van 100! De kerk van 100 werd er een van 300. De kerk van 300 werd er een van 1000! Zolang men geloofde, zolang groeide men!

Inderdaad, zij braken het verbond niet in tweeën. Door al dat ge-knip in zóveel stukjes en van die overdracht van beeldspraak ('terreinen', 'van dit en van dat') op het 'terrein' der niet-beeldspraak, zijn we zo langzamerhand ongeveer dood-ziek geworden.
De heer Baas vervolgt:

> Wat ons ontbreekt is dit eenvoudig geloof.

Ja zeker, en dat niet alleen. We hebben tegenwoordig mensen, die dit geloof verhinderen, doordat ze het hoogmoed noemen en farizeisme en zo.

We vervolgen:

> Wij geloven wel, dat God *God* is en dat Hij het winnen zal. Maar wij geloven de plaats niet, die Zijn genade ons gaf in Zijn Verbond. Daarom staan wij zo hulpeloos en vreesachtig in de wereld, in onze stad. Verlegen met de kerk. Verlegen met de belijdenis. Verlegen om bijv. ook in de politiek met trots te zeggen: 'Ik ben van Gods Volk'. Want wij hebben gedeeld wat niet gedeeld mag worden. Gedeeld het geestelijk en het kerkelijk leven. Gedeeld het geestelijk en het politieke leven.
> Wij zien het kerkelijk vraagstuk te weinig als een religieus vraagstuk. Wij makën er te veel een historische zaak van. Of op zijn best zien wij de kerk als een uiting van het godsdienstig leven, maar niet als de realisering van Gods Verbond. Och, dan is het maar één stap en wij gaan die kerk beschouwen als een veruitwendiging van het godsdienstig leven. En dan kunnen wij ook rusten in de kerkelijke gedeeldheid.

Daarna zegt de heer Baas iets over hen, die het evangelie niet meer brengen zó als het is: 'met hen' 'zoeken wij' *ook geen 'samenwerking in de evangelisatie'.*

> Wij laten ons niet vangen onder het hoedje van een vage orthodoxie!

> Laat de klank ‘Evangelie’ ons niet bedriegen, zij hebben een ander evangelie dan Gods Kerk, dan ons geopenbaard is in de Heilige Schriftuur. Moge God hun dwalend verstand verlichten! Onze roeping is hen te spreken van God, Die de Eerste is in Zijn Verbond. Wij zullen hen toeroepen, met dat zinloos gepraat van: ‘die is toch wel een vrome man’ en: ‘die meent het toch zo goed’, op te houden. Die man is niet vroom, ik ben niet vroom en u is niet vroom! Maar de God Israëls is *God!* - Het is zelfs de vraag of niet een eerste taak voor de evangelisatie is: het evangelie te brengen aan hen, die menen een evangelie te hebben!

Tenslotte:

> Er is dus een gedeeldheid van den Heilige Geest, een tweedracht Christi. Maar er is ook een verdeeldheid die van óns is. Verdeeldheid tussen de belijders van Gods souvereine genade, tussen kinderen des Verbonds, tussen leden van de Kerk, die Gods plantinge is. Och, daarbij is het ergste niet, dat Efraïm Juda benauwt. Het ergste is als Efraïm correct beleefd zegt: ‘Dag meneer Juda! Woont U hier? Wel aardig! *Ik* woon daar! Dat wij maar goede buren mogen wezen!’ - Wiens hart door zulk een krachteloos en pitloos relativisme in smart ontstoken is, die heeft geen rust meer! Hij schreit het, maar hij schreit het in geloof: ‘Uw Volk is mijn volk en uw God is mijn God!’ En de Heere, de God Israëls, zal zich wenden tot dat gebed.

‘Dag, meneer Juda’.

Inderdaad.

Wie zó spreken, construeren een denkbeeldige ‘una sancta’. Motto: ‘In het huis des Vaders zijn vele - salons’, en hier beneden hebben we ectypische salons naar die archetypische hierboven gemaakt. Maar Christus zeide: in het huis Mijns Vader zijn vele woningen. En daar wordt zwaar gehoorzaamd. En die bereide woningen worden bereikt, als men, hemels-gezind, gehoorzaamt.

Gehoorzaam is de metselaar, die precies naar het paslood en naar het hem van gezaghebbende zijde gegeven bestek steen voor steen inmetselt. Maar een tijdvermorser, een ledigganger is de man-met-zijden-vingers, die van het gebouw des Architecten, àl maar mooie afbeeldingen maakt, mooie ectypische hemel-tempeltjes, waaraan niets meer te metselen valt. En zijn collega in de dwaasheid is de ander, die alle heuse metselaars beschimpt met de opmerking, dat het eigenlijke gebouw, waar 't op *aankomt,* on-zicht-baar is, de U-na-Sancta, die men nergens vatten kan.

Kerk en koninkrijk der hemelen*)

Wij hebben reeds een enkele maal geschreven over '*de kerk*', en o.m. uitgesproken, dat ten aanzien van de bekende onderscheidingen tussen 'zichtbare' en 'onzichtbare kerk', 'kerk-als-instituut' en 'kerk-als-organisme', 'strijdende kerk' en 'triumferende kerk', de-kerk-naar-haar 'wezen' en de-kerk-in-haar' (verschijnings)vormen' (met als aanhang de 'pluriformiteit der kerk') er veel te vragen overblijft, en opgemerkt, dat o.i. zeer veel theologische verwarring opkomt uit de wijze, waarop deze onderscheidingen worden gehanteerd.

Nu kan men soms de vraag horen stellen: neemt gij niet ons iets af, dat toch door de eeuwen geijkt is? Sommigen zijn zo gewend aan het hanteren van deze schema's dat zij elke daarin aangebrachte verandering als een verlies beschouwen, waartegen zij zich niet weten te wapenen.

Het kan goed zijn wanneer zij zich eens een ogenblik afvragen: hoe het dan eigenlijk staat met het '*koninkrijk der hemelen'?* Het begrip koninkrijk der hemelen wekt associaties naar meer dan één kant; het is nog onlangs terecht door Otto opgemerkt. In elk geval echter is wel zeker, dat het ook een gebied betekent, waarover de koning heerst.

Nu weet ik wel, dat er tussen 'kerk' en 'koninkrijk' een heel groot verschil is, met name voor hen, die het begrip 'plaatselijke kerk' plegen te hanteren. Men spreekt wel makkelijk van een plaatselijke kerk, en daarna ook in het *meervoud* van 'plaatselijke *kerken*', maar men heeft het niet over 'plaatselijke koninkrijken'. Maar *zelfs met dit feit voor ogen,* blijft er toch reden genoeg om te vragen: waarom past men al die onderscheidingen niet toe op het koninkrijk der hemelen? Met name degenen, die het woord 'kerk' *in het enkelvoud* gebruiken (en daartoe reken ik ook sommigen, die dikke boeken schreven over de plaatselijke kerken, men lette er maar op den term 'pluriformiteit der kérk') moeten zich van deze kwestie rekenschap geven, omdat het woord 'koninkrijk' ook in het enkelvoud blijft staan. Bovendien, kerk en koninkrijk komen hierin overeen, dat zij beweeglijke grenzen hebben, en dat zij het ganse menselijke geslacht raken.

Welnu, wie spreekt er onder ons van 'onzichtbaar' en 'zichtbaar

*) *De Ref., 1 nov. 1935, 16e jrg. no. 5, bl. 35 (Kerkelijk Leven).*

koninkrijk'? Wie handelt over het 'koninkrijk-als-organisme', en het 'koninkrijk-als-instituut'? Wie heeft het over het 'wezen' van het koninkrijk, in onderscheiding van de 'vormen', waarin het zich openbaart? Wie schrijft verhandelingen over de 'pluriformiteit des koninkrijks'? En dit op analoge wijze, als waarop ook over pluriformiteit der kerk gehandeld wordt?

Men zal antwoorden: dat doet onder ons niemand.

Maar dan mag ook worden uitgesproken, dat het nog niet een groot verlies is, wanneeer men inzake de kerk zich vrijmaakt van een belastend woordgebruik, en een mechanische schematiek als welke o.i. optreden in de boven aangewezen spreekwijzen inzake de kerk. Het feit, dat men over het koninkrijk-der-hemelen onder ons feitelijk nog het gesprek beginnen moet, en dat in dezen onder ons geen eenstemmigheid heerst, - men denke maar eens aan de uitlegging van de bergrede - geeft hier wel te denken. Indien men toch inzake het *koninkrijk der hemelen* het gesprek vandaag opzetten moet, en beginnen *kàn* zonder gebonden te zijn aan al die schema's van daareven, *waarom zou men dat dan óók niet kunnen doen inzake de kerk?*

Voor ons besef geldt de ernst van deze vraag nog des te meer, omdat naar onze mening zowel de behandeling van de kerk, als ook de bespreking van het koninkrijk der hemelen haar inzet nemen moet bij hetzelfde punt: de schepping. Wij gaan hier verder niet op in, maar willen met dit korte woord hier en daar tot nadenken trachten te stemmen.

Zuiverheid of wettigheid?*)

Onze mensen zijn in den laatsten tijd eraan gewend geraakt, het vraagstuk van de kerk speciaal te bezien als een kwestie van '*zuiverheid'* of *'onzuiverheid',* zelfs van 'meerdere of mindere zuiverheid'. Nu is dit wel begrijpelijk. Want óók de oude gereformeerden bezigden wel eens, bij wijze van afwisseling, den term: 'zuivere kerk'.

'Bij wijze van afwisseling' zeiden we, want - en dit is van betekenis voor onze hoognodigen terugkeer naar de belijdenis - zij hebben die 'zuiverheid' der kerk nooit, als ware ze een *afzonderlijk* kenmerk, losgemaakt van de andere. Wie b.v. Maresius in zijn 'Foederatum Belgium' op art. 29 der Nederlandse geloofsbelijdenis

*) *De Ref., 8 nov. 1935, 16e jrg. no. 6, bl. 42/43 (Kerkelijk Leven).*

naleest, ziet aanstonds, dat hij den naam *'ware kerk'* afwisselt met den anderen naam: *'WETTIGE* bruid van Christus'. Ook hij spreekt van de *'zuivere kerk';* maar hij bedoelt daarmede: 'de orthodoxe'; deze staat dan tegenover de onzuivere kerk. De zuivere orthodoxe kerk wordt z.i. gekend uit de waarheid van haar leer, de onzuivere uit de valsheid van haar leer.

Zolang men nu evenals Maresius deze en dergelijke praedicaten *door elkaar* gebruikt, blijft het gevaar van scholastiekerij nog wel vermeden. Nauwelijks echter heeft men de *éne 'eigenschap' der kerk van de andere geabstraheerd*, b.v. de 'zuiverheid' van de 'wettigheid', of de weg staat open voor allerlei spitsvondigheden, die den ernst van het kerkvraagstuk verdoezelen.

Dit gevaar is reeds accuut gebleken, ook onder ons. Toen veler vertoog over de kerk eenmaal de vraag naar haar '*wettigheid'* van die naar haar '*zuiverheid'* gescheiden had, werd de '*zuiverheid'* van de kerk bepaald onder het gezichtspunt van de *dominee's*, die er al of niet orthodox *preken* en de *leden* die er zijn, en al of niet orthodox *geloven.* Men zeide toen: '*zuiver*' is die kerk, die het Woord recht bedient en de sacramenten eveneens. Men hield zich aan die '*zuiverheids'*-bepaling vast, sloot het oog voor het vraagstuk der *'wèttigheid',* en concludeerde dan: een kerk, die orthodoxe preken houdt, en haar dieven, haar woekeraars, haar spelers, haar rovers, haar gierigaards en haar diergelijken van het Avondmaal weert, is een zuivere kerk (let op dit: 'haar'). Wie het een weinig minder orthodox, en minder serieus doen, hebben een 'minder zuivere kerk'.

Dat dit een onjuiste redenering is, en dat, tengevolge van dit zich vastklampen aan het probleem der '*zuiverheid'* met loslating van dat der *'wettigheid'*, deze redenering dadelijk afbuigt van de belijdenis, valt niet moeilijk in te zien.

Immers, *naar binnen* orthodoxe preken houden, en *naar binnen* de sacramenten naar vaste regelen bedienen, is nog geen bewijs, dat men het Woord zó predikt en de sacramenten zó bedient, dat *óók naar buiten* de kerk *wettig* blijkt. De kerk immers, zo zegt art. 27, kan wel over heel de wereld verspreid zijn, maar zij is dan toch in den geest één; en bedoelt dus, zó haastig mogelijk te komen tot openbaring van die eenheid. Bedient dus een ergens gevestigd '*wettig*' en '*zuiver*' instituut het Woord Gods recht, en de sacramenten eveneens, dan doet zij het zó, dat zij toelaat wie Christus toelaat, de deur ópent voor wie Christus roept en, in stêe van een valse uitsluiting te doen, daarvoor om haars levens wil benauwd is.

De dienst van Woord en sacrament is geen zaak, alleen voor het *naar binnen* gekeerde leven der kerk; zó redeneert slechts wie ‘kerk’ en ‘club’ niet vermag te onderscheiden. Een kerk b.v. als de Christelijke Gereformeerde, sluit duizenden uit, die naar onze mening God niet uitsluit, en weert - mag men haar geloven - hen van het Avondmaal. Derhalve wordt daar Gods Woord niet recht gepredikt en de sacramenten worden daar niet naar Christus' instelling bediend. Want de actieve dienst des Woords en der sacramenten is niet opgenomen in het éne, ononderbroken werk-van-*vergadering,* dat de levende Christus doet door zijn mensen. Deze dingen worden doorzichtig, zodra men maar de ‘wettigheid’ én de ‘zuiverheid’ der kerk tot termen van hetzelfde probleem maakt.

Hoe eenvoudig evenwel zulke waarheden ook zijn, zij worden toch steevast uit het oog verloren door wie de ‘zuiverheid’ constateren willen apart naast de ‘wettigheid’. Men zal daarom wèl doen, den titel van ‘zuivere kerk’ nimmer te vergeven, tenzij aan de ‘wettige kerk’. Een wettige kerk kàn - vóór de reformatie - ‘onzuiver’ zijn; maar een onwettige kring kan niet een zuivere kerk wezen. een echte rivier kan troebel wezen, een mieserig kanaaltje kraak-zindelijk. Maar en schoongeviste polder*sloot* of *kanaal* kan geen zuivere *rivier* heten.

Beeldspraak?

Ja. Maar ze is duidelijk, als ge bedenkt, dat het niet de vraag is, of er ergens schoon water is (dat kan ook in een kanaal, of in een zwembassin, een flesje), doch of er een stromende *rivier* is. De kerk is zulk een *rivier*: het komt op dat *stromen* aan! Wanneer ik de rivier de IJsel, die voorbij Kampen stroomt, alleen beoordeel naar de chemische formule van het water, en dat water onderzoek op zijn ‘zuiverheid’, en ik laat na te vragen of dat water ook naar zee *stroomt* (de beweeglijke ‘vergadering’ der kerk in de wettige bedding), dan kan ik straks zóveel water als ik maar wil afpompen in een of ander kolkje of slootje, om dan vergenoegd te constateren, dat dit water een goede chemische formule heeft, maar ik moet dan toch niet pochen, dat ik in dat kolkje of slootje nu een ‘zuivere *rivier*’ heb. Want natuurlijk is het helemaal geen rivier: het stroomt niet. En het zal al meer verzieken. Best mogelijk, dat de heer Ras Koeksa, zijnde de naar de Italianen overgelopen Abessijnse generaal, zichzelf elken dag voor ogen houdt, dat zijn soldaten dappere kerels zijn, die het ware nationale belang, en de wezenlijke ere van het ‘onzichtbare’ Abessynië, en den waarachtigen vrede van Una-Sancta-Abessynia, met minstens even bewogen gemoed zoeken als degenen,

die nog strijden onder den Negus. Niettemin zal hij kwalijk de aanvoerder heten kunnen van het ‘wettige’ en ‘zuivere’ Abessijnse *léger’.* Zo is het ook met de kerk. Haar wettigheid en haar kerkelijke zuiverheid moeten samengaan.

Hoe ongelukkig de discussie soms loopt, blijkt wel uit het ingeroeste spraakgebruik, volgens hetwelk de gereformeerde kerk de *‘meest zuivere openbaring*’ is van het ‘lichaam van Christus’. Om te beginnen heeft Christus' lichaam geen openbaring nodig: als lichaam is het zelf openbaar. In de tweede plaats: wie van ‘meer of minder zuiver’ spreekt, móét ook spreken van meer of minder onzuiver; van meer of minder wettig, én meer of minder onwettig; van meer of minder waar, en meer of minder vals. Men voelt reeds waar de schoen wringt: de meerdere of mindere zuiverheid, dat gaat nog, zolang men de preekjes en de zieltjes naar den graad der dogmatische rechtzinnigheid beoordeelt, en het oog sluit voor de kardinale vraag der wettigheid, - alsof het voor de *kerk* genoeg was, dat ze goede *woorden spreken* kan. Ras Koeksa kan het ook. Ethiopië's ‘hart’ màg ook in zijn liederen, denk ik, nog zo komen te kloppen. Het ‘hart’ van het ‘onzichtbare’ Ethiopië. Och, ja, meer of minder ‘zuiver’, zeggen we dan. Maar meer-of-minder-*wéttig*, dat gaat intussen niet. In oorlogstijd begrijpt men dat - in Italië en Abessynië. Overigens dacht ik, dat het in de kerk altijd oorlog was: strijdende kerk...

Maresius, hierboven genoemd, bespreekt de uitdrukking van de belijdenis, art 29, volgens welke alle mogelijke secten aanspraak maken op den naam van *‘kerk’.* Een dan citeert hij een woord van Tertullianus: ook de wespen maken wel honigraten; ook de Marcio-nieten maken ‘kerken’, maar zij doen dat op dezelfde manier als de apen, die, zoals Cyprianus zegt, wel geen mens zijn, maar toch de mensen nadoen. En daarom moet tegenover die secten uit Gods Woord worden afgeleid, welke de ware kerk is, dat wil dus zeggen, de wettige, en de daarin zuivere. Want het Woord Gods protesteert er ook tegen, dat men een waterleiding van revolutionairen vereenzelvigt met de wettige levensrivier, het mooie gazon - puik gras! - in de Stad Eigenwilligheid met de grazige weiden, waarvan de goede Herder de kudde laat leven op het door hem afgeperkte en aangewezen terrein.

Juist in onzen tijd is de wettigheid der kerk een vraagstuk van den eersten rang. Want juist met het *zuiverheids*-probleem staat het tegenwoordig heel anders dan vroeger. Onze vaderen konden nog wel

naïef verklaren: de *wettige* kerk is die der *'zuivere leer'.* Maar tegenwoordig is heel dat begrip zelf van een *'zuivere leer'* tegelijk met dat van een *'zuivere kerk'* voor velen tot een bespotting geworden. Nu het Barthianisme eigenlijk alle pretentie van 'zuivere' leer en 'zuivere' kerk als een onwezenlijkheid heeft veroordeeld, wordt het dilemma van 'zuiver' of 'onzuiver' ook reeds daardoor teruggebracht tot dat van 'wettig' dan wel 'onwettig'. Geen wonder dan ook, dat juist de hervormden op dat Barthianisme afvliegen - deze week nog een extra-Reformatie-nummer der confessionelen pro Barth. Barth *relativeert* immers den strijd van 1834 en 1886, den strijd om *'zuivere leer'.* De nieuwere problematiek heeft den staf gebroken, niet over de belijdenis, - dat is wel zeer merkwaardig - maar over de in het wezen der zaak van de belijdenis afwijkende scholastiekerij, welke de zuiverheid der kerk scheidde van haar wettigheid, en daarna met thermometers werken ging: meer of minder zuiver, zuiverst, minder zuiver, zuiverder, zuiver. Laten wij deze zuiverheidsonderzoekingen uitzuiveren, want onder het uitkeren van al die gevarieerde zuiverheids-praedicaatjes vergeten wij zo langzamerhand, dat er nog een onzuivere kerk is, en dat Cyprianus apen kende, die, schoon ze geen mensen zijn, de mensen 'imiteren'.

Wereld-Gebedsweek*)

Eén der gereformeerde predikanten schrijft mij:

> 'U zoudt me bijzonder verplichten, wanneer U me, langs welken weg ook, uw oordeel wilde zeggen over 't deelnemen van Geref. predikanten aan de "Wereld-Gebedsweek", zoals die ook weer in de eerste volle week van 1936 zal gehouden worden.
> Sinds enkele jaren is 't gewoonte, dat ook alhier de orthodoxe Predikanten hieraan hun medewerking verlenen (Herv., Luth., Vrij Evang., H.V., Ger.).
>
> Persoonlijk krijg ik er echter steeds groter huivering voor.
> M.n. wanneer er een avond over "de nood der kerk" moet gesproken en daarvoor gebeden, voel ik, dat wanneer daar een H.V.-er of een Lutherse, of een ander niet-geref. de leiding heeft, velerlei bezwaren zich kunnen voordoen.
> Aan den anderen kant wordt 't door vele leden van onze kerk op prijs gesteld, wanneer de Geref. predikanten zich aan deze actie niet onttrekken.
> En nu ben ik niet bang me de toorn van sommige broeders en zusters op de hals te halen, wanneer 't niet anders kan, maar ik vraag me af: is 't nodig?
> Hoe denkt U er over? Vindt U, dat vooral zoals de zaken tegenwoordig

*) De Ref., 29 nov. 1935, 16e jrg. no. 9, bl. 68 (Kerkelijk Leven).

lopen, wij zonder bezwaar eraan kunnen deelnemen, al dan niet? Of acht U, dat er van onze zijde zekere condities moeten gesteld? En zo ja, welke dan?
Vindt U 't de moeite waard hierover iets in “De Reformatie” te zeggen? Of mag ik persoonlijk even Uw oordeel vernemen?’

Tot zover de vraag, die mij gesteld werd.

Naar mijn mening moet in de gegeven situatie worden nagelaten, wat vroeger wél kon, en ook door mij zelf - al was het niet zonder bezwaar - gedaan is: Want wie is ‘orthodox’? Een echte Barthiaan zéker niet. De oude indeling vrijzinnig-orthodox is voor goed vervallen. Bovendien: wat is bidden? Bidden is o.m. den enig-waren God aanroepen, om - wat Hij *geboden* heeft te bidden. Met deze leer-omtrent-het-gebed snijdt de gereformeerde belijdenis allen religiositeits-cultus af, bindt hij het gebed aan de objectieve openbaring in de historie, en houdt hij vast, dat men *weten* kan, wat God *geboden* heeft, van Hem te verlangen. Maar [a]) een Barthiaan ontkent de *historische* openbaring (een ‘Ereignis’, dat ‘geschichtlich’ heet is bij Barth - al zien velen dit verschil niet - toch heus nog niet *historisch,* is juist het tegendeel van historisch), en [b]) inzake den inhoud van wat God *geboden* heeft, denken Barthianen, en ook verscheiden anders-gebakerden onder de bedoelde groepen volmaakt het tegendeel vaak van wat schrijver en ik menen, dat God *geboden* heeft te bidden. Zo komt het *sámen*-bidden in gedrang. Het wordt onmogelijk, *niet door onze schuld*, doch door de schuld van hen, die op papier de belijdenis handhaven, doch in werkelijkheid haar in 't openbaar op alle essentiële punten weerspreken. *Die* mensen hebben de situatie veranderd, *wij niet.* En in zulke omstandigheden is het enige, wat te doen staat, dat we niet meer *samen*-bidden, doch *vóór* de anderen bidden. En zelf bidden om trouw te blijven aan dien eersten geweldigen eis, dien de Heidelb. Catechismus in Zondag 45 aan alle bidders stelt. Want met dien eis heeft het Calvinisme alle gebedstheorie à la Heiler bij voorbaat afgewezen, en alle ‘gebed’ als zelf-prolongatie, d.w.z. als uiting, en naïeve ontlading van een religieuzen ‘habitus’ of ‘aanleg’, *zonder* een dóórgaand ‘wirksames’ (‘zweck setzendes’) ‘Handeln’, zonder binding aan de wet en zonder najaging van een zeer concreet gesteld *doel*, radikaal veroordeeld. Bovendien heeft deze Catechismus-eis, *juist door zijn onderstellinggen*, die ieder gereformeerd dominee aanvaard heeft, het Barthianisme met zijn onderstellingen bij voorbaat afgewezen. Zulk een wereld-gebeds-week is daarom in *dezen tijd* niet meer dan een krampachtig pogen om te doen-alsof we nog één konden zijn, terwijl

de eenheid zelf door de anderen is losgelaten en verbroken. Juist *om* later weer *saam* te kunnen bidden, is het nodig, onze grondgedachten door strijd te praeciseren en te redden. Sommige broeders willen door zo'n gebedsweek den strijd vergeten, ik wil door den strijd een gemeenschappelijk gebed zien mogelijk worden. Bidden is nuchterst werk.

‘Oecumenisch’, en wat het waard is*)

In ‘Opbouw’ (vrijzinnig) vraagt een lezer aan de redactie:

> Hoe komt het, dat bij toenemende oecumenische geest onder de Christenen de ook oecumenisch geworden orthodoxen toch maar rustig voortgaan met onderdrukking der linksen?
> En waarom komen alle oecumenisch-georiënteerden niet morgen in Uw Huis te zamen om alle kerkverbanden op te heffen en ene, heilige, katholieke kerk van Holland te stichten?
> Gaarne als verslaggever dan een uitnodiging.
> Als oecumenisch christen zou het mij een vreugdedag zijn.

De redactie geeft onderstaand antwoord:

> Den oecumenisch mede-Christen heil!
> Keulen en Parijs werden niet op één dag gebouwd. Sinds 1935 jaren, ook wel langer, zoeken wij de éne, heilige, Katholieke kerk. Ik geloof niet dat ‘van Holland’ te rijmen valt met ‘Katholiek’, zo min als ik geloof, dat mijn huis het geschikte oord is voor de eerste samenkomst. Ik geloof niet, dat ik de ene heilige kerk, die bovendien ‘onzichtbaar’ wordt geacht; ten volle gerealiseerd zal zien op aarde, zo min als enig mens der toekomst. Het Koninkrijk Gods is er ook niet zo gauw. Ook geloof ik niet, dat menselijke twisten ten volle opgeruimd kunnen worden, zelfs niet in de kerk.
> Maar wat ik wel geloof, dat is, dat het principieel stellen van ootmoed en zwijgen-over-elkander in de kerk (en dat wil de oecumenische beweging vóór alles), teneinde door het stiller-worden der menselijke discussies beter in staat te worden Gods opdracht te kunnen horen, van grote, grote waarde is. En: de gelegenheid geeft samen te arbeiden in plaats van elkander te bestrijden. De vrijzinnigen ontvangen alle ruimte tot mede-arbeid en de mijne geef ik volgaarne.
> Niet omdat ik denk, dat morgen het onderling dwarsdrijven van rechts en links en het onderling minachtend elkander bejegenen en bespreken uit zal zijn, - doch wel omdat ik geloof én vertrouw, dat iedere poging tot waardiger onderlinge verhouding der kerken en der richtingen reeds een zeldzaam waardevol goed is, dat - om te slagen - onze bereidheid minus scepsis (dat is niet minus open ogen) behoeft.

Tot zover het wijze antwoord.
Ergo: wat men ‘oecumenische’ kerk noemt, is onzichtbaar.
Dat ‘onzichtbare ding’ wordt nimmer helemaal ‘gerealiseerd’.
Derhalve: men kan slechts hópen op het oecumenische. En als deze hópende broeders nu eens beginnen te geloven, dat anderen ook hópen, al denken ze over den weg-ter-doelbereiking volkomen

*) De Ref., 20 dec. 1935, 16e jrg. no. 12, bl. 95 (Persschouw).

anders, dan zij, wel, dan beginnen ze weer eens te luisteren, niet alleen naar verre geluiden, maar ook naar die van vlak nabij. Best mogelijk, dat de priester en leviet, die den gewonden man aan den weg lieten liggen, in hun zwaar geladen geest problemen van Rome en Gallië of Spanje liepen uit te broeden, en dus alleen stemmen-uit-de-verte vernamen. 'Boodschappen'. Maar die barmhartige Samaritaan hoorde een geluid van vlak-bij en kreeg voorlopig daaraan de handen vol.

Dr A. Kuyper in Doleantietijd: IJzer tegen leem*)

Tussen reformatie en romantiek ligt een diepe kloof.

De romantiek kan de wereld in bouw en geschiedenis alleen maar in de ongebroken 'spanning' zien; die spanning is er vanwege de in wereldbouw en -geschiedenis bestaande *eenheid der contrasten.* Een spanning, die dus in den grond niet 'critiek' is, doch de critiek altijd den mond snoert, juist op 't ogenblik, dat deze mond een '*laatste*' woord zou willen spreken, een woord van vloek of zegen, hel of hemel. Duister en licht, de middelpuntvliedende en de middelpuntzoekende kracht, de naar-God-toe-tendenz én de van-God-aftendenz, ze liggen in allen wereldgroei, in alle wereldontwikkeling, in alle wereldgeschiedenis, zó vast en zeker ineengestrengeld, dat men ze nimmer uit elkaar kan halen. Geen God *wil* het, geen duivel *kan* het. Dus is de zegen immer door den vloek gerelativeerd; wie den zegen, óf den vloek absoluut zou maken, die heeft den klop van 't wereldhart nog nooit beluisterd.

Geen wonder was het dus, doch heel gewoon gevolg van 't nog vastgebonden liggen in den mystieken droom der romantiek, dat de man van 't z.g. eerste réveil, Bilderdijk, het in de dagen van de Afscheiding nimmer heeft kunnen brengen tot de reformatie van de kerk. En dus ook niet tot die van 't volk.

Bilderdijk...hij heeft het 'gevaarlijke' thema der 'wereldharmonie' zich voor de aandacht geplaatst. Hoor Bavinck over hem spreken in zijn studie over dezen 'denker en dichter'. Hij vermeldt, dat Bilderdijk de 'monadenleer' van Leibniz 'zeer schoon en schrander' vond. Geheel ermee instemmen kon Bilderdijk niet, maar wie ze schoon vindt, - en wij voelen dat tegenwoordig sterker dan ooit - die is toch uit zijn eigen mond reeds geoordeeld. Zo iemand kan, zoals Bil-

*) De Ref., 7 febr. 1936, 16e jrg. no. 19, bl. 146/7, Doleantie-nummer.

derdijk ongetwijfeld héέft gedaan, zoeken naar een totaal andere wereldbeschouwing; doch, zolang hij het ere-praedicaat van daareven (‘schoon’) niet terugneemt in zijn beoordeling van Leibniz, kan dit ‘onderscheid’ tussen Leibniz en zijn eigen wereldbeschouwing hem nooit hélder voor ogen komen staan (Bavinck, 65). Want in de leer van Leibniz, volgens wiens theorie der ‘harmonia praestabilita’ de wereld als een goed geregeld uurwerk afloopt, ligt een wereldbeeld ontworpen, dat voor de *onvervalste* begrippen van ‘vloek’ en ‘zegen’ geen plaats meer overhoudt. Bilderdijks leer der ‘wereldharmonie’ is straks dan ook gedwongen, Genesis' verhaal van het begin-der-dingen óm te zetten; de val der engelen wordt immers door Bilderdijk geplaatst in een aan de formatie van deze onze aarde, en aan den loop van deze ónze geschiedenis *voorafgaande* periode. Zo is Bilderdijk straks gevangen in de strikken der natuurfilosofie van de romantiek; en Schelling wordt straks zijn wel zeer onbijbelse leraar, om het woord ‘profeet’ maar te vermijden.

Zo worstelen straks in Bilderdijk bijbel en romantiek; en hij komt er niet boven uit. De ‘antithese’ wordt van haar laatste en eerste verschrikkelijkheid ontdaan; want zij is toch óók op haar manier regulair; ze behoort - ziedaar de echte trek der romantiek - tot de regelmatige ontwikkeling der ‘wordende’ wereld. Het heelal *‘bestaat in tegenstrijdigheden’,* en God heeft ze ‘in het kunstgewrocht van 't onbegrijpelijk één’ met elkaar in evenwicht gehouden; beurtelings steunen en vervangen ze elkaar:

> 't Heelal bestaat uit tegenstrijdigheên
> Die door Gods hand in evenwicht gehangen,
> In 't kunstgewrocht van 't onbegrijpelijk één,
> Zich beurtelings en steunen en vervangen.

Heeft Bilderdijk, wat hij daar schrijft consekwent ingedacht, en de woorden, met name als hij het over de ‘tegenstelling’ heeft, op een goudschaal gewogen? Er is geen sprake van; anders zou hij nooit zo lang het bij den bijbel hebben uitgehouden. Maar juist dit tegen zichzelf verdeelde denken, maakt hem tot reformatie-werk, ook tot een waarachtige réveil, onbekwaam. Het is zijn ‘noodlot’, dat in den tijd, waarin De Cock leert zien, dat God geen enkele tegenstrijdigheid ooit met de andere in evenwicht doet hangen, of vervangen, Bilderdijk hem alleen laat; zich in chiliastische dromerijen verliest (Christus komt in 1848, of neen, in 1850, of neen, in 1830

waarschijnlijk terug); het dualisme niet overwinnen kan, en in staat is, te vertellen aan den jongen Willem van Hogendorp, dat hetgeen in de Openbaring van Johannes van het beest gezegd wordt, op den koning kan slaan, *'omdat'* én '*in zo verre*' 'die de natie representeert'.

Dr A. Kuyper heeft dit vers van Bilderdijk geciteerd. Dat hij de denkfout van den dichter daarbij geheel en al heeft blootgelegd, zouden wij niet durven beweren; in zijn verhandeling over Bilderdijk loopt hij althans over die 'tegenstrijdigheden' - de grote crux - vrijmoedig heen, door er iets in te lezen, dat wel gereformeerd maar niet bilderdijkiaans was. ''t Heelal' - aldus interpreteert, wel wat erg vergoelijkend, Dr Kuyper het vers van Bilderdijk - ''t heelal was geen hoop aangerolde stenen, die wij eerst te stapelen hadden, maar van meet af het "ene" machtig kunstgewrocht van 't onbegrijpelijk één'. En zo kon Kuyper zijn held, Bilderdijk, de ere geven, dat hij 'het verweekte hersengestel van ons volk' 'van' zijn 'dronkemansduizeling' 'tot de orde riep'. Het lijkt ons wel wat te veel gezegd.

Maar wat *niet* te veel gezegd is, dat is dit, dat Kuyper zelf het volk van zijn dronkemansduizeling tot de orde geroepen heeft, niet het minst in zijn doleantiestrijd. En dat hij dit kon doen, dat hij straks zich met de Cock heeft kunnen verbinden in den dienst der op Gods termijn van 'héden' werkende gehoorzaamheid, die de kerk en het volk vernieuwen zou, dàt is te danken aan zijn steeds sterker wordend besef van de onverenigbaarheid der 'tegenstellingen', de onverbindbaarheid van 'ijzer' en 'leem'.

IJzer en leem - het is waar, dat de onder dezen titel bekende rede van Kuyper feitelijk niet de worsteling der doleantie, doch die der Vrije Universiteit op het oog had, toen hij in de Franse Kerk van Den Haag - de Kloosterkerk was er voor geweigerd - een inleiding gaf op het gebed voor deze hogeschool. Maar men vergete daarbij niet, dat Kuyper's eigen woorden, daar in die waalse kerk gesproken, dadelijk tussen den wetenschappelijken strijd der Vrije Universiteit en de kerkelijke worsteling niet alleen analogie, maar ook rechtstreeks verband zagen liggen. 'In zoverre de vraag, of ge er op uit zijt, om *IJzer* en *Leem* te mengen of te scheiden, een denk- en levensbeginsel raakt, dat met innerlijke logische drijfkracht op elk terrein doorwerkt, heeft men, wie beseft dit niet, volkomen

gelijk, dat het optreden van onze Vrije Universiteit OP ELK EN DUS OOK OP KERKELIJK GEBIED, de valse vermenging in gevaar brengt' (10). 'Niet slechts een kerkrechtelijk, volstrekt niet, neen maar een diepgaand godgeleerd vraagstuk is dus tussen ons en onze wederpartijders in geschil gekomen. IJzer en Leem zijn ook thans weer door menselijk zaad, d.i. door de schakeling der geslachten, vermengd met elkander. En nu zeggen wij: "IJzer en Leem, of *in casu* Geloof en Ongeloof horen niet saam, en kunnen toch niet hechten; laat ze dus uit hun valse vermenging treden, ook al moest het door breuke gaan".

En dan komt daar bij Kuyper die prachtige verhandeling over God, die telkens "*scheiding maakt",* en die daarmee zijn "scheppingsweek" tot haar sabbatsrust geleid heeft. En die slechts onder erkenning van die "scheiding" verbindingen leggen kan, en wil, tussen schepsel en schepsel. En er komt een verwijzing naar de zonde; al wordt daarbij Bilderdijk niet genoemd, hij wordt toch zakelijk weersproken; de zonde komt in ná de ordening, die scheiding bracht in den bajert, en die zonde wordt nimmer opgelost in een hogere synthese. Het heelal kàn nooit uit tegenstrijdigheên bestaan. Wat "des Heeren is", dat moet "finaal" worden "afgescheiden" "van dat duivelse dat in de creatuur indrong, t.w. van de *zonde".* De wet Gods treedt daarom in "bestrijdende vorm op". "Hamabdil", het thema van Dr A. Kuyper, is later door den zoon, Dr H.H. Kuyper, weder opgenomen; en het betekent: dat God scheiding maakt, dat het (genade)verbond héilig is. Ook "kosmisch" zal die scheiding doorgaan. Die scheiding is er dan ook in de geschiedenis: ze moet soms "de historische continuïteit verbreken", en dan weigeren, "het gebaande spoor af te lopen"; zo is ons volk geboren, niet uit de continuïteit, maar juist integendeel uit de scheiding en breuke' (16). Juist bij de uit zulk een breuke geboren volkeren ontlook edeler kracht (ib). 'Is in de dagen der Reformatie uw consciëntie dan soms op den kant der laffe Erasmussen en der gemakzieken Coornherts, en durft ge het aan, om, met Rome, een Luther als scheurmaker, een Zwingli als bondbreukig, Calvijn als den aanblazer van den Revolutiegeest te verafschuwen? Neen zeg ik u, maar, ook als onze tegenstanders geestdrift in hun kroost zoeken te wekken, dan schetst hun eigen hand met zwarte kool de sombere figuren dier eenheidsmannen, en zijn al de heldere kleuren van hun palet juist voor de helden ook van onze glorie, die scheiding, van wat vals vermengd was, noodzakelijk keurden en breuke dorsten bestaan' (17).

En dan geeft straks, nog immer in diezelfde rede, de hoogleraar, Kuyper binnen universiteitsverband, getuigenis aan de onmógelijkheid, om in *wetenschappelijken* arbeid een ‘scheiding’ te verdoezelen, die op *kerkelijk* gebied onvermijdbaar was gebleken. ‘Als de Synode van haar aanmatigenden titel, als bezat zij de hoogste wetgevende, rechtsprekende en besturende macht, ten behoeve van Koning Jezus, *geen afstand wil doen,* en principieel *blijft weigeren,* om het koninklijk gezag van Gods Woord als wet der kerke te erkennen, dan zal het plicht der kerken zijn, om aan deze revolutie een einde te maken...Zo zouden trouwe zonen hun vader opsluiten als hij krankzinnig was geworden; zo hebben onze Van Hogendorps en Van Stirums den tyran uitgeworpen, die op het hartebloed van ons volk teerde; en zo zal ook dit nog niet geheel ontaard geslacht deze ingedrongen machtshebberesse, tenzij ze zwichte, van ons kerkelijk erf te verjagen weten, niet uit revolutiezucht, maar juist opdat de ergerlijke muiterij, die nu reeds jaren aanhield, ten leste worde gestuit’. Straks loopt de rede uit op een rechtstreekse bestrijding van wat speciaal voor de romantiek grondaxioma was.

Deze op ‘den laatste van Zomermaand’ 1885 uitgesproken rede van Dr A. Kuyper sprak binnen een *universitairen* kring in duidelijke taal van wat op *kerkelijk* gebied straks volgen zou. Wie heeft bij het lezen over de *trouwe zonen, die hun krankzinnigen vader zouden opsluiten,* niet onwillekeurig gedacht aan wat zo vaak van andere zijde werd opgemerkt, wanneer men schande riep over de *ontrouwe zonen, die van het ziekbed van hun ‘zieke moeder-de-kerk’* wegliepen, als ging hún deze ziekte niet aan? Ziekte is zonde, in alle gevallen, waarin men naar zulke beeldspraak grijpt; daarom is 't goed, dat Kuyper er op wees, dat er ziekten zijn, die, in stee van den patiënt kalm en passief op 't bed te houden, hem de ambtsdragers van God naar de keel doen vliegen, in hoogmoedswaanzin. Waar zó de zaken bij dat ‘ziektegeval’ staan, daar is de aan het gebod getrouwe *ambtsdienst* eerst en grootst gebod. ‘En dan komt - zegt Kuyper elders - de zaak b.v. te Amsterdam hierop neer, dat op 16 dec. 1886 door de, krachtens Gereformeerd kerkrecht, daartoe bevoegden het instituut der kerk losgemaakt is van de Synodale organisatie van 1816 voor allen die op 16 december 1866 door stipulatie in de gemeenschap van dit instituut als membra completa erkend waren’ (Separatie en Doleantie, 57) ‘Zij, die duidelijk getoond hebben, niet langer als leden van het gezuiverde instituut te willen gerekend worden, hebben zich toen van het oude Instituut

afgescheiden, feitelijk een *nieuw* schismatiek instituut opgericht, en hebben dat nieuwe instituut in rechten aan de Synodale organisatie van 1816 verbonden. Met dit nieuwe schismatieke instituut nu, dat de kenmerken van de ware kerk mist, heeft het oude en tot zuiverder gehalte gebrachte instituut niets meer uitstaande' (ib 57).

Dat elk woord, hierboven uit Kuyper's redevoeringen geciteerd, onze instemming heeft, zal niemand verwachten. Dr Kuyper zelf heeft later veel dingen anders gezegd. Maar in de hoofdzaak is hij zich gelijk gebleven. Het is zijn stellige overtuiging, dat n.l. God geen vader van de 'tegenstellingen' zijn kan, noch hun patroon, welke hem straks ook in zijn 'Het Conflict Gekomen' weer telkens erop wijzen laat, dat 'revolutie' *niet altoos zonde is*; men moet ook hier het woord 'revolutie' lezen in een anderen, dan wetenschappelijk preciezen zin. Het woord is hier een volkstümliche benaming van wat voor Kuyper *reformatie* was. 'Er staat bij de Leidse barrièrre een *Koepelkerk!* Die kerk dagtekent van 1878, toen Amsterdam jubileerde over zijn kerkelijke Revolutie van voor drie eeuwen. En de geestdrift voor dien kerkbouw, *monument van roemrijken opstand tegen kerkelijke Besturen,* is ontvonkt, niet door een driftigen hoop, maar door onnavolgbaar rustige burgers, als onzen Hasebroek; en voorts door een Hogerzeil, een Vos, een Adriani; juist de mannen, die thans al wat niet wil bukken, breken willen' (30).

En weer keert het thema van 'ijzer en leem' terug: 'Als er een man, of macht opstaat, die tot Sadrach, Mesach en Abed-nego zegt: *Knielt!;* of tot Daniël: *Aanbid:* of tot de Maccabeën: *Eet zwijnenvlees!;* of tot Calvijn: *Kus het crucifix!* - dan bidt elk onzer van den God der Vaderen, den Machtigen Jacobs, dat hij ons geloofsmoed en getrouw makende genade geve, om tegen zulk een dwingelandij der consciëntie nooit anders te verkeren dan in staat van *Revolutie.* In staat van diezelfde Revolutie, die van het paradijs af elk kind van God gedreven heeft tegen den *Overste der Wereld,* wien onze Heer en Heiland door de goddelijke Revolutie van Golgotha zijn macht en zijn geweld ontwrongen heeft' (36).

IJzer en leem! De onverenigbaarheid der werkelijke tegenstellingen, ze heeft in die fel-bewogen dagen van de doleantie Kuyper's hele denken aangegrepen. En weer gaan we terug naar Bilderdijk.

Daar staat in zijn verzameling het meer raillerende, dan profetisch bewogen of bewegende vers van ‘Ja en Neen’:

Het Ja en Neen beslist van Waarheid, Doen en Laten,
Van Zijn en Niet zijn; 't gaat nooit broederlijk gepaard;
Maar brengt verdeeldheid voort, doet broederen broeders haten,
En sticht een eeuwig vuur op de aard,
In Huisgezinnen, Kerk, en Staten:
Geen oorlog, geen verschil, of 't was uit Ja en Neen. -
Zoo zegt men, en 'k beken, 't was altijd zoo voorheen
Maar nu is 't halve JA in 't halve NEEN gemengeld,
Men stemt slechts eenigszins met weifelende ziel,
En blijft niet meer door 't woord aan banden vastgestrengeld,
Zoo 't geen te wachten staat het oogmerk tegenviel,
Voorzichtigheid won veld; ze is groot in onze dagen.
Half twijfelen, beter dan een stellig antwoord wagen:
Die wijs is, neemt zich 't voorrecht nooit,
Dat hij naar de uitkomst vouwt en plooit. -

Maar is dit braafheid? dit oprechtheid? - Oude namen,
Die wat verstand heeft, zich moet schamen:
'k Ben zelf mijn eerste doel, en aan my-zelf het naast,
En 't eerste in 't oogmerk is in de uitkomst ook het laatst.
Dus, laten duizend Ezelskudden
Daar 't herzenlooze hoofd by schudden,
Hun oude en afgesleten leer
Geldt in dees schrandren, dees verlichter tijd, niet meer.

Zo schreef Bilderdijk in 1827. Maar heel ver boven het vermaak over zijn eigen vers kwam hij niet uit. Zijn geschiedbeschouwing, ontrouw als ze was aan Genesis I, kon hem niet tot profeet doen worden. Hoe krachtig maakte daartegenover God de geesten der De Cock's en Kuyper's; ze hebben niet in een pragmatische geschiedbeschouwing, doch in hun diep ontzag voor God als Schepperscheider-en-daarna-verbinder van hemel en van aarde de wet der onverbindbaarheid van ijzer en leem leren zien en grijpen.

En daarom zien wij met eerbeid, en met een gevoel van blijvende verplichting tot het doorgeven van deze erfenis-van-den-beginne op naar den man, die in de doleantiedagen zo onnoemelijk veel voor *‘heel de kerk en heel het volk’* heeft mogen zijn. Met Dr J.H. Gunning heeft hij moeten polemiseren (Bedoeld noch gezegd) over

het ‘saâmgaan, eniglijk in den Naam onzes Heeren’. Het brengt *conflict.* ‘Dit nu komt altoos uit op het punt van de breuke met het humanistisch leven der wereld’. (12). *Altoos,* het zij ons wederom gezegd!

Wat de ‘Calvinisten van 1886’ met Calvijn gedaan hebben? Ze hebben het ‘zó’ niet in den donker gelaten*)

In ‘Amsterdams Preekbeurtenblad’ spreekt (Dr G.) O(orthuys) over de doleantie. Jongstleden Woensdag heeft hij ook gesproken in een openbare samenkomst, de doleantie gewijd. In een artikel wordt een gedeelte van Calvijn's Institutie geciteerd, maar de passages, *waar het op aankomt,* blijven juist weg. We lezen:

> ‘Zo houden wij vast aan de eenheid van de algemene Kerk, welke duivelse geesten altijd gepoogd heben te verscheuren, en wij beroven aan den anderen kant de wettige vergaderingen, die verspreid zijn naar gelegenheid der plaatsen, niet van hun gezag’.

Dit is citaat van Calvijn. Men lette op het woordje ‘zo’. Ieder is natuurlijk nieuwsgierig te weten ‘hoe’? Hij vraagt dus: ‘wat gaat eraan vooraf?’ Maar *juist* die passage laat Dr Oorthuys weg; hij geeft een eigen korte samenvatting:

> (Calvijn wijst dan op de onderscheiding tussen ‘de algemene kerk’ en ‘de kerken afzonderlijk’, de plaatselijke gemeenten.
> Voorts maakt hij onderscheid tussen het beoordelen van aparte personen en het beoordelen van kerken.)

Daarna volgt onder deze niet verhelderende aanhaling met grote letters de vraag:

> WAT HEBBEN DE ‘CALVINISTEN’ VAN 1886 MET DEZE LERING VAN CALVIJN GEDAAN, ALLEREERST IN DE GEMEENTE VAN JEZUS CHRISTUS TE AMSTERDAM?

Antwoord: Zij hebben het ‘zo’ niet in den nevel gelaten. En daarom konden ze weer bereiken wat Calvijn wilde.

Wij hebben zelf indertijd in ons blad, in ons antwoord op Prof. Hepp's artikel inzake de pluriformiteit der kerk - deze passage breed besproken, ook dit ‘zó’. Belangstellende lezers mogen we daarnaar verwijzen.**)

*) De Ref., 14 febr. 1936, 16e jrg. no. 20, bl. 176 (Persschouw).
**) Zie Verzamelde Werken, De Kerk I, bl. 330 v.v.

Ook de 'oecumenische' beweging moet met de 'politieke' situatie zich concreet inlaten*)

In de 'N.R. Ct' van 18 april 1936 schrijft Dr J.H. Oldham over een artikel van den Oberkirchenrat Dr Fr. W. Krummacher in het Februari-nummer van de 'Wartburg'. Daar wordt gezegd:

> 'Met de Stockholmbeweging verrijst echter ook het *vraagstuk van de politieke werkelijkheid* en van haar betrekking tot de evangelieprediking. Niemand, die een oecumenisch gesprek voert, kan voorbij zien, dat de verschillende christelijke kerken, die zich hier ontmoeten, in hare volken in geheel verschillende realiteiten staan. Wanneer de vraag naar een "politieke" theologie en naar een theologisch begrijpen van de goddelijke orderingen van volk en volkswezen ons heden opnieuw gesteld wordt, zo mag men daarbij niet vergeten, dat de relatie van kerk en volk in andere kerken tegenwoordig minder actueel doch daartegenover als gegrond in een eeuwenlange geschiedenis des te vanzelfsprekender als politische realiteit aanwezig is...Wij vragen veelmeer aan de oecumenische beweging en aan ons zelf, of de politieke werkelijkheid en de politieke begripsvorming van de kerk niet veel dieper gezien moet worden dan tot nu toe. Geen enkele kerk kan zich abstraheren van de politieke werkelijkheid van haar volk. Waar men dat toch wil doen komt men als van zelf tot theologisch getinte algemene oordelen, die op de politieke werkelijkheid van geen toepassing zijn'.

Inderdaad, de kerk kan nèrgens zich buiten de politieke zaken houden, wijl ze de diepste beginselen raken. Het is maar de vraag, of zij in dezen profeteren wil, en de *sleutelmacht* durft bedienen.

Durft, - wijl ze móet.

'Onze kathedralen'**)

In het hervormde weekblad 'De Gereformeerde Kerk' schrijft Dr J.Ch. Kromsigt iets over de 'kathedralen':

> Mogen we de kerken met zovele andere 'onze' Kathedralen noemen, hoewel ze niet door ons werden gebouwd?
> Ja, we noemen ze met vrijmoedigheid *onze* Kathedralen.
> Niet door ons gestolen, maar aan ons geschonken. Door Gods voorzienig bestel ons geworden.

*) De Ref., 24 april 1936, 16e jrg. no. 30, bl. 255 (Persschouw).
**) De Ref., 1 mei 1936, 16e jrg. no. 31, bl. 264 (Persschouw).

Op dezelfde manier als Kanaän's steden, niet door Israël gebouwd, echter ook niet door Israël gestolen, maar aan Gods oude bondsvolk door zijn Bondsgod geschonken werden.
Ja, zo moeten we het verklaren, als we zeggen: ze zijn door Roomsen gebouwd, Roomsen, die als onze vijanden Hervormde voorvaderen hier en elders te vuur en te zwaard vervolgden.
Onze Bondsgod heeft door zijn voorzienig bestel deze kerken hun ontnomen en aan onze vaderen gegeven.
We kunnen het echter ook anders zien.
Niet door ons-vijandige Roomsen werden deze kerken oorspronkelijk gebouwd, maar door Roomse *Christenen.* Dan mogen we zeggen: *Onze* kerken zijn het, want ze werden door onze voorvaderen gebouwd. Als christenen waren zij onze voorvaderen, helaas besmet met Rooms bijgeloof, dat zich ook in de beelden in hunne kerken vertoonde. Wij hielden de kerken, door onze voorvaderen gebouwd, maar reinigden ze van de openbaring van bijgeloof, waardoor ze verontreinigd werden.
Maar zo blijkt dan, dat we alleen kunnen spreken van *onze* Kathedralen krachtens een belijdenis, die wij belijden als erkentenis van goddelijke Waarheid.

Twee vragen dringen zich o.m. op:

1. als nu eens de ‘roomse’ leiders, met evenveel succes als thans de hervormden doen, hadden gezegd: ‘God heeft aan onze kerk nog geen scheidbrief gegeven’, of: ‘ge moet het juk, waaronder we zuchten, niet als wezen -, doch als wél-wezens-kwestie opvatten!’, - waren dan de kathedralen hun gebleven?

2. hoe staat het met hen, die de hervormde kerk hebben willen reinigen van ongeloof? hebben zij geen recht, ‘wijl’ ze tot de *dáád* der reformatie gekomen zijn, doch de door Dr Kromsigt bedoelde vaderen wél recht, ‘hoewel’ ze tot de *dáád* der reformatie gekomen zijn?

Tegen de leiding van den Heiligen Geest? I[*)]

Door een ook thans nog niet geheel afgesloten verblijf in het buitenland kreeg ik van het persverslag der jongste gereformeerde predikantenconferentie te laat kennis, dan dat ik er in het vorig nummer op zou hebben kunnen reageren. Ook thans staat mij alleen nog maar ten dienste het nummer van ‘De Standaard’ van 17 April, waarin de discussie gemeld wordt, die op het referaat van Ds W.H. den Houting gevolgd is. Of er dus nog meer punten op die conferentie

*) De Ref., 1 mei 1936 e.v.v., 16e jrg. no. 31 t/m 33, bl. 259 v.v. (Kerkelijk Leven, 3 artt.).

mijn aandacht zullen moeten hebben in deze rubriek, kan ik eerst na thuiskomst beoordelen.

Wat Ds den Houting betoogd heeft, kunnen onze lezers onder 'Persschouw'[**)] volgen. Men kan den referent slechts dankbaar zijn voor zijn grote voorzichtigheid, die hem enerzijds tegen de zonde van het gedachteloos *wég*lopen *uit,* anderzijds tegen de even grote zonde van het gedachteloos *méé*lopen *in* de rij der regelmaat en der onder de broederen vigerende traditie heeft doen en leren waken.

Niettemin schijnt die voorzichtigheid ter conferentie als haar tegendeel te zijn aangemerkt en veroordeeld. Ik zeg: *'schijnt'*; want ter vergadering was ik niet aanwezig, ik ben dus op het persverslag aangewezen. Hieraan uitdrukkelijk herinnerende, voeg ik er aan toe, dat dit verslag onder de mensen komt, en daarom de aandacht verdient, zelfs al zou het niet geheel volledig of puntig zijn in het weergeven van wat gezegd is.

Volgens dit verslag dan heeft Prof. Dr H.H. Kuyper beweerd, dat er 'tegenwoordig' 'een stroming is', die 'wat de kerk aller eeuwen als vaststaand heeft beleden', 'weer op losse schroeven zetten' wil.

Nu is het al weer jammer, dat hier niet gepraeciseerd wordt. Want aan welke 'stroming' dacht de debater? Soms aan die, welke onder voorgang van twee hoogleraren der V.U., en met medewerking van den ter zelfder conferentie hooggeprezen Prof. Bohatec uit Weenen, een nieuw tijdschrift uitgeeft: 'Philosophia Reformata'? Ik heb een ogenblik aan deze mogelijkheid gedacht, omdat deze 'stroming' inderdaad met groten nadruk er telkens op wijst, dat er niet alleen in de middeleeuwse theologie, maar ook in die der patristische periode ('kerkvaders')

**) In de rubriek Persschouw (bl. 264) als volgt opgenomen:
Doopserkenning
Omdat we onder 'Kerkelijk Leven' iets opmerken over een debat, rakende een voordracht van ds. W.H. den Houting, nemen we diens 'stellingen' hier over:

De erkenning van den Doop, buiten eigen Kerkverband bediend.

1. Het vraagstuk van de erkenning van den doop, buiten eigen kerkverband bediend - telkens weer in de geschiedenis der kerk aan de orde gesteld - vraagt van ons opnieuw bezinning in verband met de discussie over de 'pluriformiteit' der kerk.
2. Ten gunste van de 'doopserkenning' kan gewezen worden op de eeuwenoude practijk der Christelijke kerk en op tal van kerkelijke besluiten, die deze practijk sanctioneren.
3. Met een verwijzing naar de geldende practijk of een beroep op de kerkelijke besluiten kunnen wij niet volstaan, daar wij toch niet de gewoonten met de waarheid Gods mogen gelijkstellen, noch de grote menigte, noch de oudheid, noch de conciliën, decreten of besluiten (Art. 7 Ned. Gel. Bel.).
4. Voor een juiste beoordeling van de geldende practijk en de kerkelijke besluiten mag niet uit het oog verloren worden:
    a. dat van gemeenschappelijke overwegingen en motieven allerminst kan gesproken worden;
    b. dat de kerkelijke besluiten moeten bezien worden in het licht van de concrete situatie ten tijde, dat ze genomen werden;
    c. dat allerlei 'eis van de practijk' veelszins den doorslag gaf.
5. Hoe bezwaarlijk het ook moet geacht worden ten aanzien van de 'doopserkenning' het oude, door eeuwenlange practijk en tal van kerkelijke besluiten geijkte standpunt te verlaten, hebben wij ons toch wel met allen ernst af te vragen, of en hoe zich die 'doopserkenning' principieel laat rechtvaardigen, met name ten aanzien van de Waarheid Gods aangaande de heiligheid van het Sacrament, het wezen van het Verbond en de waarde van het ambt.

zeer veel onverteerde resten van heidense filosofie aanwezig zijn, die niet nalaten, het denken ook der oudste vaderen herhaaldelijk *ten kwade* te beïnvloeden. Niet onmogelijk,

dat Prof. Kuyper aan die ‘stroming’ gedacht heeft, en dat Ds den Houting in zijn repliek ook háár woordvoerders op het oog had, toen hij - ter snede - opmerkte, dat door sommige debaters was geduid ‘op mensen, hier niet aanwezig en die zich dus niet konden verdedigen’. Dat ik aan deze mogelijkheid gedacht heb, is te begrijpen; ik weet van nabij, dat er wel eens geklaagd wordt, dat critiek b.v. op Augustinus en de aanwijzing van heidense invloeden in diens denken, de eenheid der christelijke kerk stuk maakt, de leiding van den Heiligen Geest miskent en de katholiciteit van het christendom prijsgeeft.

Rekenende met de mogelijkheid, dat de ene hoogleraar der V.U. hier in dezen tegen den anderen opponeert, wil ik, als belangstellende, gaarne verklaren, dat ik *op dit punt het alsdan tegen déze ‘stroming’ en haar ‘leiding’ ingebrachte bezwaar allerminst deel,* en het betreur, dat zó voor het forum van het volk (dagbladpers) over hun arbeid gesproken is, indien althans mijn onderstelling, dat de factische critiek, op hen uitgebracht, ook ter predikantenconferentie het woord nam, juist is.

Want al heb ik het niet prettige vermoeden, dat ik tegen *bepaalde* meningen van de woordvoerders der hier bedoelde ‘stroming’ op den duur bezwaar zal *móeten* inbrengen, en al kan ik op *bepaalde* punten nu reeds me niet ontworstelen aan den indruk, dat zij hier en daar een enkele concrete mening zullen moeten herzien, toch heeft dit mijn gevoelen niets te maken met de hierboven weergegeven klacht van Prof. Dr H.H. Kuyper. Ik geef aan de hier

bedoelde hoogleraren (Vollenhoven, Dooyeweerd) volkomen gelijk, als ze de invloeden van heidens op christelijk denken niet alleen constateren - wat al vóór hen lang gedaan is, maar dan niet steeds in even serieuze of gelijke praecisering - doch ook in concrete gevallen precies trachten aan te wijzen. Ook daarbij kunnen zij zich vergissen; wie kan dat niet? Maar ik zie niet in, waarom geen alarm geblazen worden moet, als b.v. wijlen Prof. Dr T. Hoekstra neoplatonistische momenten in Augustinus' denken constateert, en waarom het wèl gebeuren moet, indien genoemde collega's zeggen: dáár en dáár zit b.v. de kneep, en ginds ook. Begaan zij fouten, of slaan ze wellustig door, een ‘kop van Jut’ makende van een uit het vaderlijk mausoleum gehaalden schedel, dan wijze men die fouten concreet aan. Maar men make geen stemming door in het algemene hangen blijvende qualificaties. Want dat het denken der ‘kerkvaders’ met onverteerde brokken heidense filosofie werkt, dàt ziet iedereen, die gereformeerd is en voorts die ‘vaders’ léést.

En of men, dit constaterende, de katholiciteit van het christendom practisch loochent? Geen sprake van! De kerk is, gelukkig, niet vastgelegd in de eerste eeuwen. Zij is vastgelegd in de *Schriften;* maar in het verstaan daarvan heeft God ons niet gebonden aan kerkvaders, die trouwens onderling zeer vaak van mening verschillen. En het doet wel wat vreemd aan, dat een predikantenconferentie extra gewaarschuwd wordt om toch de binding aan de ‘Vaders’ en aan hedendaagse *bewéérde* ZONEN vast te houden, terwijl de hoogleraar, die de waarschuwing komt doen, nog steeds een debat ontgaat over de binding aan de SCHRIFTEN, *als allereerste conditie* voor de toekenning van het praedicaat ‘calvinist’, ‘gereformeerd’, of ‘oecumenisch christen’. En zulks, terwijl de belijdenis zelf - naar Ds den Houting terecht in herinnering gebracht heeft - de binding aan de ‘VADERS’ *ondergeschikt* maakt aan den band aan de ‘SCHRIFTEN’.

In zoverre is dan ook deze discussie weer een der symptomen van den onvasten gang van ons tegenwoordig kerkelijke leven. Komt er een predikant, die - o zo voorzichtig - de vraag stelt of niet JUIST OP GROND van de SCHRIFT (de ambtsgedachte, Christus' Koningschap) en in overeenstemming met de belijdenis op *een bepaalde punt* een bestaande practijk misschien hernieuwing nodig heeft, dan wordt alarm geroepen. Maar wordt van andere zijde tegen hen, die in dezen alarm bliezen, het bezwaar ingebracht, dat zij de binding aan de *Schriften én aan (alle mogelijke) belijdenissen bij elkaar*

practisch helpen bagatelliseren in een valse titels vergevend congres, en in een valse eenheid pretenderende Calvijn-herdenking, dàn wordt een debat dáárover ontgaan en ach en wee geroepen over wie de vraag durft stellen. Verheffend kan ik dat niet vinden. En broederlijk evenmin. En reformerend ook niet. Want om te weten, of ik in de kerk dan wel in de secte sta, heb ik niet de koppen te tellen, doch naar de binding aan de Schrift te onderzoeken.

Volgende week een slot-opmerking.

Tegen de leiding van den Heiligen Geest? II

Ik wilde deze week mijn opmerkingen besluiten; maar omdat de in dit nr opgenomen correspondentie veel ruimte vraagt, zal ik me moeten bekorten. Daarom thans slechts dit; volgende week ga ik dan verder.

Enkele lezers, die blijkbaar beter geheugen hebben dan ik, schreven me, dat ik toch wel eens enkele losse opmerkingen had gemaakt over de kwestie van de doopserkenning. De eerste schrijft:

Wellicht hebt U daarbij over 't hoofd gezien een artikel van Uw hand in ‘De Reformatie’ van 4 Augustus 1933 pag. 344[*)], waaruit ik het volgende citeer:

> ‘Laat ons toegeven dat de erkenning van den doop wel insluit een *in rekening brengen van de catholiciteit van het Christendom,* maar absoluut niet kan betekenen een erkenning van de wettigheid van het dopende instituut’.

Deze lezer vraagt:

> In verband met het bovenstaande zou ik willen vragen of sinds U de artikelenreeks over de Pluriformiteit in ‘De Reformatie’ geschreven hebt, U van mening omtrent dit punt veranderd zijt, aangezien thans (Ds den Houting) bij 't vraagstuk van de doopserkenning met hetgeen U toentertijd schreef, geen rekening werd gehouden. Het argument van de catholiciteit van het Christendom werd naar ik meen niet naar voren gebracht.

Mijn antwoord is: ik ben niet van mening veranderd; mij was wel bekend, dat ik zó dacht, en ook wel *gesproken* had (in Lunteren), maar niet meer, dat ik het al *geschreven* had. Of Ds den Houting hiermee gerekend heeft, weet ik niet; een persverslag, of een paar stellingen, zijn natuurlijk onvolledig.

*) Zie noot op blz. 281.

Een tweede lezer merkt op:

> Na enig zoeken vond ik vandaag dan ook wat ik op 't oog had; want in het boekje van Landwehr zag ik bij Zondag 26 aangetekend staan: Hoe te denken over het erkennen van den doop van anderen? Zie Ref. 13 : 344. Ik haalde die jaargang voor den dag, en las in de 2e kolom van pag. 344:
>
> 'Het zou immers wel kunnen zijn, dat we met dat "erkennen" of "niet-verloochenen", zelf op een verkeerden weg waren'.
> Bent U in het stellen van de mogelijkheid dat die erkenning moet worden losgelaten, Ds den Houting dus al niet 2½ jaar voor geweest?

Een derde merkt op:

> Bij mijn weten hebt u er toch wel iets over geschreven. En wel in 'De Reformatie' van 4 Augustus 1933. In heb dat nummer nu niet bij de hand. Wel het nummer van het 'Gereformeerd Mannenblad' (Nov. 1933), waarin bedoeld artikel van U is overgenomen. Gedeeltelijk sluit ik dat hierbij in.

Deze lezer voegt dan het artikel, voorzover overgenomen in het 'Mannenblad', erbij; ik neem het hier over:

> In het Maart-nummer van ons blad schreef Ds W.H. den Houting, bij zijn beantwoording van ingekomen vragen onder meer: 'Ik wil eerlijk bekennen, dat het voor mij de principiële fundering van de erkenning van den Doop in andere "kerken" nog allerminst klaar is'. Dat hij niet de enige is, moge blijken uit het volgende artikel van Dr K. Schilder, voorkomende in 'De Reformatie' van 4 Augustus 1933:*)

Deze lezer voegt er zijnerzijds nog aan toe:

> Hieruit blijkt dus, dat u er, zij het zeer weinig, toch wel over geschreven hebt. Ten tweede, dat anderen, i.c. de heer Coulander, uit uw artikel hebben opgemaakt, dat u, althans in Augustus 1933, 'zat' met de principiële fundering van de erkenning van den Doop in andere 'kerken'. Ten derde, voeg ik er aan toe, weet nog niemand, ook niet na de Predikanten-vergadering in 1936, hoe we uit het moeras moeten komen, waar we, volgens u, op dit punt, in zitten.

Wat dat 'moeras' betreft: de achtergrond der moeilijkheden is natuurlijk het kerkbegrip. Dat doopserkenning niet insluit erkenning van de wettigheid van een dopend instituut, of een dopende kring, is m.i. evenwel duidelijk. Voorlopig is dàt de hoofdzaak. Doops*erkenning* is trouwens in veel gevallen een te sterk gekleurd woord. *Niet* nog eens dopen is nog geen erkenning van den toegedienden doop. Het negatieve is nog niet het positieve; zwijgen nog geen spreken.

Over de zaak, die verleden week aangeroerd werd, volgt dan later nog wel iets.

*) Zie Verzamelde Werken. De Kerk I, bl. 272-274. Daar is het in dit art. overgenomene in zijn geheel terug te vinden. Het wordt hier dus weggelaten.

Tegen de leiding van den Heiligen Geest? III Slot

Behalve de verleden week reeds genoemde lezers, is er nog één, die men er op wijst, dat ik in een enkel woordje (onder Correspondentie v.d. Redactie) al eens een enkel zinnetje heb gewijd aan de kwestie van de doopserkenning. Ik heb geen tijd, om het na te zoeken, en geef dus op gezag van deze lezer-medewerker diens saamvatting weer:

> U schreef nog eens over de erkenning van den Doop, elders bediend, óf in de rubriek: Correspondentie van de Redactie óf in die: Vragen van lezers, Een lezer had een heel lijstje vragen gedaan in verband met 't het door U voorgedragen Kerkbegrip, o.a. hoe te oordelen over de 2 van 1886-1892 naast elkaar bestaande instituten, enz. Wat de Doopserkenning betreft, antwoordde U, dat U de oplossing zocht in deze richting, dat de Doop niet per sé aan 't *bijzondere* ambt gebonden is, maar ook, indien bediend door iemand, die enkel in 't ambt der gelovigen staat, moet worden bediend.*)

Mede onder inwerking van dergelijke korte opmerkingen, maar vooral, omdat achter de door Ds den Houting behandelde kwestie óók het kerkbegrip als *ten dele* het vraagstuk beheersende factor in aanmerking komt, is het niet geheel onmogelijk te achten, dat Prof. Dr H.H. Kuyper in zijn bestrijding van Ds den Houting onder de niet met name genoemde vertegenwoordigers ener dezen debater onwelkome ‘stroming’ ook mij voor den geest heeft gehad.

En, mocht het al niet Prof. H.H. Kuyper zijn geweest, dan hebben toch anderen wél aan mij gedacht, gelijk uit de *kerkelijke pers* blijkt. De één dacht aan V(ollenhoven), D(ooyeweerd) en S(childer) als *misschien* bedoeld, een ander, blijkbaar op dit punt ‘vreemdeling in Jeruzalem’, dacht aan de eerste namen niet, doch aan den laatsten wel.

Welnu, waar men met elkander spreken moet, om tot klaarheid te komen, vooral, indien zó ingrijpend wordt gekwalificeerd en gediskwalificeerd als door Prof. Dr H.H. Kuyper, en, in navolging van dezen, deze week door Dr W.A. van Es gedaan wordt, daar is het mijn voornemen, antwoord te geven op de artikelen, die Prof. Dr H.H. Kuyper in ‘De Heraut’ heeft geschreven onder den titel:

*) Zie in dit deel het art. Vragen inzake de Kerk, bl. 124 v.v.

‘De erkenning van den doop’. We hebben, overeenkomstig vroeger wel eens door den ‘Heraut’-redacteur uitgesproken verlangen, daarmee gewacht, tot hij zou uitgesproken zijn; hetgeen reeds het geval is. We hopen aan te tonen, dat de artikelen van Dr H.H. Kuyper, voorzover ze mede mijn opvattingen schijnen te willen raken, deels slechts een schijn-oppositie tegen mij voeren, omdat ze bestrijden, wat ik zelf ook reeds lang geleden met zoveel woorden bestreed, deels ook zich gronden op onjuiste argumenten, die zelf weer voor een deel berusten op óf onzakelijke, óf onjuiste weergave van de mening van Calvijn b.v.

Het voordeel van dergelijke bespreking kan zijn, dat inzake de vraag, wie de leiding van den Heiligen Geest al of niet volgt, de animositeit van het Utrechtse debat tot rust komt.

Vooraf lijkt het me gewenst, te verklaren, dat ik de wijze, waarop men Ds den Houting bestreden heeft, slechts betreuren kan. Er moet gezegd zijn - een kerkbode vertelt het - dat Ds den Houting daar had moeten beginnen, waar hij eindigde: met den eis tot bezinning. Zulk een verwijt lijkt me in dit geval geheel misplaatst, omdat Ds den Houting referaat een model was van wetenschappelijke *bezinning,* van begin tot eind. Wetenschappelijke bezinning toch vraagt naar de gronden, waarop bestaande practijken of gewoonten rusten. En die vraag heeft de spreker rustig behandeld. Wie kan hem daar verwijten, dat hij een gewoonte disputabel stelde, zonder zelf nog te zien, hoe hij tot een sluitende practijk komen kon? In de eerste plaats wordt door zulk een verwijt de arbeid van iederen reformator getroffen; want alle reformatoren, b.v. Calvijn, of Dr A. Kuyper, zijn ‘begonnen bij het begin’; ze hebben hun critiek op het bestaande, het overgeleverd, *móeten* beginnen op precies dezelfde manier als Ds den Houting deed; er rees bij hem n.l. verzet tegen het bestaande, omdat zij de daarvoor aangevoerde gronden niet juist achtten, of de situatie van vroeger radikaal zagen verschillen van de situatie in het heden, en daarmee een practijk, die vroeger gewettigd was, in de toenmalige situatie, niet meer zagen passen in de tegenwoordige. *Toen* gingen zij spreken; en eerst langzamerhand kwamen zij tot een opbouw van eigen gedachten, en den uitbouw daarvan tot een geheel, *voorzover het hun vergund werd* (wat niemand tot nu toe ooit helemaal vergund is geweest, ook niet Dr A. Kuyper). En in nauw verband met dit laatste, volge dan nog deze opmerking mijnerzijds in de tweede plaats: men suggereert zichzelf en anderen door zulke bestrijding, als welke Ds den Houting ontmoette, de gedachte, dat er inder-

daad op het ogenblik een uit één beginsel opgebouwde theorie en practijk *reeds zou bestaan. Dit is nu allerminst het geval.* Noch inzake de kerk (wat wij indertijd aan het adres van Prof. Dr V. Hepp uitvoerig hebben aangetoond), noch ook inzake het concrete punt, waarover Ds den Houting sprak: de doopserkenning, als *erkenning,* positief gesproken.*)

We hopen volgende week onze bespreking van de 'Heraut'-artikelen te beginnen. Natuurlijk slechts voorzover deze ons zelf schijnen te raken. Want de verdediging van Ds den Houting is wel in diens eigen handen veilig, gelijk trouwens, naar ik vernam, ter predikantenconferentie wel aanstonds gebleken is.

Geef ik dus polemiek tegen 'De Heraut', dan zegge niemand: dat is niet thetisch, maar polemisch. Want het gaat er juist om, tegen polemiek van anderen te beschermen, en te bewaren, wat reeds aan thetischen opbouw, niet zonder tot dank stemmende vrucht, bereikt en doorgedrongen was.

*) In 1936 verscheen het referaat van ds. Den Houting alsmede de stellingen, een samenvatting van de discussie en beantwoording van de debaters bij J.H. Kok N.V. te Kampen: Ds. W.H. den Houting Jr., De erkenning van den doop buiten eigen kerkverband bediend.

‘De Heraut’ inzake doop en ‘pluriformiteit der kerk’ I[*)]

We hebben reeds meegedeeld, inzóverre op de ‘Heraut’-artikelen in te gaan, als ze verband hielden met meningen van ons zelf, met name de pluriformiteit der kerk betreffende.[**)]

Dit houde men wel in het oog.

Het is niet onze taak, te spreken voor anderen, die zichzelf wel kunnen verdedigen. Onder die ‘anderen’ rekenen wij niet alleen Ds den Houting, doch ook diegenen, die ‘de Heraut’ heeft aangeduid met den naam van ‘*de zeer bedenkelijke richtingen, die zich onder ons voordoen*’. Men lette hier op het *meervoud.* Er zijn richtingen, volgens ‘De Heraut’. Daarmee is al bewezen, dat ik toch recht zag, toen ik - wat sommige lezers ietwat bevreemd heeft - onderstelde, dat ter predikantenconferentie door den ‘Heraut’-redacteur heus ook wel aan anderen is gedacht, dan aan hen, die op bepaalde punten het eens zijn met wat ‘De Reformatie’ schreef.

Trouwens, *wie nog twijfelen mocht* in dezen, geve zijn aandacht aan de wijze, waarop ‘De Heraut’ wil bewijzen, dat er een stroming is, welke ‘die dingen, welke de Christelijke Kerk aller eeuwen heeft beleden en die daarom ook onder ons volkomen zekerheid moesten hebben’ (hier denk ik op mijn beurt aan een *Calvinistencongres)* ‘op losse schroeven’ wil ‘zetten’. Als het orgaan dan naar een *voorbeeld* zoekt, wordt niet alleen aan hen gedacht, die de erkenning van den zogenaamden ketterdoop in discussie brengen, doch óók aan hen, die *‘zelfs zo belangrijke dogmata als de persoonlijkheid*[1)] *van Christus en andere, waarover de Christelijke Kerk in haar nog ongebroken eenheid op haar algemene conciliën uitspraak had gedaan’* eveneens ‘*op losse schroeven zetten’.* Het is duidelijk, dat hierbij niet kan gedacht worden aan mijzelf, die over de *persoonlijkheid van Christus* niet geschreven heb. ‘De Heraut’ heeft blijkbaar aan anderen

*) *De Ref., 22 mei 1936 e.v.v., 16e jrg. no. 34 t/m 40 (Kerkelijk Leven, 6 artt.).*

**) Zie in dit deel het art. Tegen de leiding van den Heiligen Geest? (III), bl. 277 v.v.

1) Mij overigens onbekend. Wat zij, die ik hier door De Heraut bedoeld acht, willen, *is iets anders.*

gedacht. Daarmee is de onzekerheid van hen, die niet goed wisten, tegen wie het eigenlijk ging, *juist als onzekerheid* gerechtvaardigd.

En daarmee is tevens bewezen, wat wij al lang hebben gezegd, dat de hedendaagse discussiën *letterlijk niets te maken hebben met een kwestie Kampen - Amsterdam.* We zeggen dit niet, om 'De Wekker' te bekeren, die den eenen keer achter meningen van 'De Heraut' aandraaft...voor een ogenblik, en den volgenden keer het chr. ger. volk het schrikbeeld voor houdt van een wrijving tussen 'Kampen' en 'Amsterdam', met deze toepassing: laat, o volksken, nooit enig 'amsterdams gevaar' u bedreigen, want aan 'Kampen' kunt ge zien, hoe het dan gaat: dat wordt maar ruzie. Tegen dergelijke 'leidslieden' stuiten argumenten tóch af. Neen, wij herhalen onze overigens al vervelende opmerking terwille van hen, die in gemoede menen, dat de kwesties van vandaag zaken van Kampen-Amsterdam zijn. *Het is niet waar.* Wat van de zijde van Prof. Waterink is gezegd inzake de christologie (daarover spreekt 'De Heraut'), kwam uit Amsterdam. En andere meningen, eveneens inzake de christologie, komen eveneens uit Amsterdam. En de schijnbare[2)] oppositie daartegen komt ook uit Amsterdam. En inzake de pluriformiteit komt ook een hoorbaar geluid uit Kampen. Maar de stemmen uit Amsterdam bepalen Amsterdams karakter niet, en de stem uit Kampen bepaalt Kampens stem niet. Wie dus klaagt - en ik denk daarbij ook aan 'De Heraut' - dat de tegenstelling Kampen-Amsterdam weer opleeft, die maakt wel stemming, ik neem aan: onbedoeld, maar vergeet duidelijk in rekening te brengen wat er soms vlak naast zijn eigen collegekamerdeur zich afspeelt.

Is hiermee één der verwarrende onderstellingen, die den pennestrijd zo vermoeiend, en de polemiek zo onvruchtbaar maken, afgewezen, dan willen we hetzelfde doen ten aanzien van een tweede element, dat in het debat gebracht is: de vraag omtrent de trouw aan de belijdenis.

'De Heraut' laat duidelijk het bezwaar horen, dat de rede van Ds den Houting, of - gelijk men het noemt - het disputabel stellen van de 'erkenning' van den doop in veel gevallen - *in strijd is met de belijdenis.*

En dat maakt indruk.

Nu raakt, gelijk ik reeds gezegd heb, dit bezwaar van 'De Heraut' mijn eigen standpunt niet; want zoals uit de verscheidene citaten, die

2) Schijnbaar, zie noot 1.

ik zelf al weer vergeten was, maar waarop de lezers mijn aandacht vestigden, duidelijk gebleken is, heb ik zelf duidelijk gezegd, dat ik geen herhaling van den doop ooit heb bepleit.

Maar wèl ben ik het met Ds den Houting eens, dat over deze zaak in onze tegenwoordige zeer gecompliceerde kerkelijke situatie in binnen- en buitenland nog eens moet nagedacht worden. Want de dingen zien op kerkelijk gebied er wel wat anders uit (met name in de triniteitsleer) dan in de dagen der opstelling der belijdenis. Het feit, dat één van onze hoogleraren en redacteuren ernstig twijfelen moet, of zijn vrouw wel zó 'gedoopt' is, dat ook 'De Heraut' dat een geldigen doop vinden kan - zij zelf vreest 'in den naam van geloof, hoop en liefde' gedoopt te wezen - terwijl men toch niets heeft gehoord van enig aanzoek tot een gereformeerden kerkeraad, om mevrouw zo en zus nog eens, of voor het eerst, te dopen, bewijst wel, dat de kwestie niet op die doopserkenning 'zonder meer' vast zit, maar op de *gronden*, die men voor het vasthouden van de 'gewoonte' van het niet-nog-eens-'dopen' aanvoert.

Voorzover nu Ds den Houtings referaat hier in discussie komt, laat ik het antwoord gaarne aan hem, met wien ik trouwens over heel deze aangelegenheid nog geen letter gewisseld heb, over. Maar voorzover een *kerkbegrip*, en vooral de kwestie van de ERKENNING niet zozeer van den doop *als wel van het dopend instituut als 'wettig*[3] *instituut*, tevens in deze gedachtenwisseling een factor van betekenis, wil ik met genoegen de argumenten van 'De Heraut' op me laten inwerken. Want ik ben het met het blad volkomen eens: wie afwijkt van de mening der belijdenis, moet een gravamen tegen haar inbrengen.

Maar - *wie dan ook zulke afwijking constateert bij een ander, moet zeer nauwkeurig de belijdenis lezen, en aanhalen.* Anders brengt hij *onnodig* onrust.

Nu spijt het me, dat in het onderhavige geval 'De Heraut' de belijdenis, juist op het puntje, waar het op aankomt, niet nauwkeurig heeft geciteerd. Noch naar de letter, noch naar den 'geest'.

Wij zullen het blad eerst citeren. Het schrijft:

> 'Evenals alle Christelijke Kerken, uitgezonderd de Wederdopers, hebben ook onze Kerken in Art. XXXIV der Confessie ALS HAAR GELOOF uitgesproken, dat zo wiens voornemen is in het eeuwige leven te komen, maar eens moet gedoopt worden, zonder dien immermeer te herhalen'. En

3 Herhaaldelijk betoogde ik, dat *'wettig' iets anders is dan 'orthodox'.*

> dat dit zeer bepaald ziet op een herhaling van den doop, ook al is deze in een andere Kerk, zoals met name in de Roomse Kerk, geschied, blijkt uit wat er op volgt: 'Hierom verwerpen wij de dwaling der Wederdopers, die niet tevreden zijn MET ENIG DOOPSEL dat zij eens ontvangen hebben'.

Tot zover 'De Heraut'; de woorden, die ik met hoofdletters laat drukken, zijn *door het blad zelf* gecursiveerd.

Blijkbaar hecht het blad zeer veel waarde aan de woorden 'MET ENIG DOOPSEL'.

Maar in de belijdenis staat dat zó niet. De door Dr A. Kuyper bezorgde uitgave der 'Drie Formulieren' (Kampen, 33e duizend) heeft 'MET EEN ENIG DOOPSEL'. *'Enig doopsel'* nu is wat anders, dan *'een enig* doopsel'. 'Enig doopsel' kan betekenen: een handeling-van-doop, onverschillig hoe, of waar bediend. 'Een ENIG doopsel' wil zeggen: de doop, die, *aangenomen zijn werkelijk-doop-zijn* (daarover KAN EN MAG men dus afzonderlijk heel rustig verder praten) *maar één keer bediend mag worden.*

Het is mij niet bekend, dat Ds den Houting een haar op zijn hoofd heeft, dat erover denkt, een doop, *dien hij werkelijk voor een doop houdt*, te herhalen. Ik onderstel zulk een vreemd haar op zijn kruin niet. Doch, hoe dit zij, het verschil in woorden houdt zijn betekenis, voor hem, en - voor 'De Heraut'. 'Enig doopsel', dat kan betekenen: de doop, waar en hoe ook geschied, de doop, afgedacht van zijn onderstellingen, zijn pretenties, zijn bijkomende omstandigheden. Maar 'een ENIGE doop', - die term ziet op de *niet-herhaalbaarheid van* een werkelijken doop, een heúsen doop.

Trouwens, niet alleen op dit punt is 'de Heraut' onnauwkeurig in het citeren van de belijdenis. Want, als men de belijdenis zelf opslaat, ziet men daar, voor wat het eerste deel van het citaat betreft, dit staan:

'.....dat, zo wiens voornemen is in het eeuwige leven te komen, die moet maar *ééns* gedoopt worden met den enigen (DEN ENIGEN) doop, zonder dien immermeer te herhalen; *want wij kunnen ook niet tweemaal geboren worden*'.

Kleinigheden? Onbetekenende verschilletjes?

Op die vraag antwoord ik graag: ja, - wanneer geheel terloops een citaat uit de belijdenis gegeven wordt, zonder nadere bedoeling. Maar ik antwoord: *neen*, wanneer, gelijk in het onderhavige geval, front gemaakt wordt tegen niet nader aangeduide personen of 'stromingen', *onder beschuldiging, dat zij afwijken van de belijdenis.* Wie *dàt* betogen wil, moet eerst heel precies citeren, wat er staat.

En dat deze kwestie niet zonder betekenis is, blijkt uit den tekst, en de tekstgeschiedenis, van de belijdenis zelf.

Leest men 'De Heraut', dan staat men, al lezend, voor de vraag: wat betekent hier '*enig doopsel*'?

Gaat het daar over het ergens gedoopt zijn, onverschillig hoe (latijnsprekers vragen dus: staat er *aliquis,* of *quidam,* of ook misschien *ullus)?*

Of gaat het over den doop als een-ding-van-meer-dan-één-keer, ondersteld dus zijn wezenlijk doop-zijn (latijnsprekers denken hier aan *'unicus')?*

Bij 'Heraut'-lezing blijft die vraag een open vraag.

Niet alzo bij wie de belijdenis zelf leest. Daar wordt alle misverstand afgesneden. Want daar is duidelijk, dat ALLEEN HET LAATSTE geval bedoeld wordt.

Had de belijdenis gezegd: een doop-HANDELING, onverschillig wie haar deed, en hoe hij het deed, vraagt nimmer nadere toetsing, dàn zou 'De Heraut' mogen zeggen: Ds den Houting strijdt met de belijdenis, stelt disputabel wat reeds is vastgesteld, moet dus niet refereren, maar een gravamen indienen.

Maar als duidelijk de *tweede* door ons gestelde opvatting bedoeld is in de belijdenis, dan ligt voor aller overweging *hierin* het zwaartepunt, dat de belijdenis zegt: *een echte doop moet niet worden overgedaan.*

In het *eerste* geval, als dus de *eerste* door ons gestelde opvatting van de belijdenis recht zou geweest zijn, zou het recht-om-te-dopen zijn toegekend aan alle instituten die een handeling, door haar als doop betiteld, plegen te verrichten. Maar in het tweede geval - als de tweede opvatting juist ziet - is *in de onderhavige uitspraak* de kwestie der wettigheid van het dopende instituut, en zijn recht-om-te-dopen nog buiten beschouwing gebleven, en mag, nog eens, ieder mens onder broeders daarover vrijelijk nog eens 'zich bezinnen'.

Dat het inderdaad gaat, NIET over 'ENIG' doopsel, en eigenlijk niet eens over 'een enigen doop', doch over 'DEN ENIGEN DOOP', kunnen wij zien uit de

tekst-geschiedenis van de belijdenis zelf. Terwille van onze geen vreemde talen lezende abonnees geven wij liever het bewijsmateriaal in een noot[4)].

4) In den ouden tekst staat:

> ‘So wie na het eeuwich leuen staet, die moet EENMAEL, (SO VERRE HET EENICHSINS GESCHIEDEN KAN) gedoopt worden, ende hem vernoegen laten met DESEN EENIGEN doop, sonder denseluen ymmermeer te vernieuwen; want wy en mogen niet tweemael geboren worden. Ende desen doop is niet alleen nut, dewijle het water op ons is, ende wy dien ontfangen, maer ooc alle de dagen onses leuens: anders souden wy altijts moeten het hooft in den water hebben. Hier ouer verworpen ende verbannen wy alle dwalinghe der Wederdoopers, die haer met EEN EENIGHE DOOPE, DIEN SY EENMAEL ONTFANGEN HEBBEN, niet genoegen laten: ende daerenbouen verdoemen den Doop der kleyner kinderen der Geloouigen...’

In den oudsten fransen tekst van 1561-1562 lezen we:

> ‘Outreplus quiconque pretend à la vie eternelle, doit estre UNE FOIS baptisé, et se contenter de CE SEUL BAPTESME sans iamais LE reiterer: car nous ne pouuons naistre deux fois. Et ce Baptesme ne profite seulement quand l'eau est sur nous et que nous le receuons, mais profite tout le temps de nostre vie: autrement il nous faudroit tousiours auoir la teste en l'eau. Sur cecy nous detestons l'erreur des Anabaptistes qui ne se contentent pas D'UN SEUL BAPTESME UNE FOIS RECEU: et outre-plus condamment le Baptesme des petis enfans des fideles.....’

Een latijnse vertaling (dr F.J. Los, Tekst en Toelichting van de Geloofsbelijdenis der Ned. Herv. Kerk, Utrecht, 1929, hierboven reeds geciteerd, thans geciteerd op blz. 425) zegt:

> ‘.....SEMEL UNICO Baptismo illo, qui in posterum non itereteur, baptizari debere.’

De griekse vertaling (Los 424) geeft: ‘opheilein HENI baptismooi HAPAX brechesthai, anabaptizesthai de mêde pote.
En voor wat de tweede passage betreft, heeft de Latijnse vertaling:

> ‘Anabaptistarum.....errorem....., qui UNICO et SEMEL SUSCEPTO Baptismo contenti non sunt.....’

De griekse vertaling luidt op dit punt: ‘tên toon anabaptistoon planên ouk agapoontoon hooi HAPAX eilêphasi baptismooi’.

De duitse vertaling (Los, 457):

> ‘NUR EIN MAL getauft werden musz mit DIESER EINEN Taufe, die niemals nachher erneuert werden darf.....’; alsmede: ‘den Irrtum der Anabaptisten, die nicht nur mit DER EINEN UND EIN MAL UNTERNOMMENEN Taufe nicht zufrieden sind, sondern auch.....’

De engelse (Los, 483):

> ‘ONCE baptized with THIS ONLY baptism, without ever repeating THE SAME.....’; en ook: ‘not content with the ONE ONLY baptism they have ONCE received.....’

De ‘Texte Critique’ (Los, 370):

> ‘.....doit être UNE FOIS baptisé, sans jamais le réitérer.....’; alsmede: ‘l'erreur des Anabaptistes qui ne se contentent pas d'UN SEUL Baptême UNE FOIS REÇU.....’

De tekstgeschiedenis dwingt ons, ook te rekenen met het feit, dat Dr Los aldus verhaalt:

> ‘De woorden: ‘die haer met een eenighe Doope, dien sy eenmael ontfangen hebben, niet genoegen laten’ zijn in 1583, 1611 en 1619 vervangen door: ‘niet te vreden zijn met een eenigh doopsel, dat sy eens ontfangen hebben.’ (Los, 282.)

Uit diezelfde geschiedenis van den tekst releveert Dr Los nog, dat Dr Van Toorenenbergen eens geschreven heeft:

> ‘In de oude Nederl. uitgaven (1562-'64) was eigenmachtig en tot bederf van den zin achter het woord: “eenmael” ingevoegd: *“Soo verre het eenichsins geschieden kan”,* alsof hier de noodzakelijkheid van den Doop werd geleerd en dit gedeelte niet alleen *tegen de Wederdopers* gericht was.’

Deze opmerking van Dr Van Toorenenbergen wordt evenwel door Dr F.J. Los beantwoord met de tegenwerping:

> ‘Is deze mening van Dr Van Toorenenbergen wel geheel juist? *Over de Wederdopers wordt pas enige regels later in het Artikel gesproken.* “Hier ouer verworpen.....wy”. Hier ter plaatse is juist spraak niet van de volstrekte, maar van de voorwaardelijke noodzakelijkheid des doops tot zaligheid.....Vandaar dat Markus XVI:16 den Hollandsen vertaler gelijk eerst den Fransen auteur voor den geest stond.’ (Los, 282.)

Men ziet, dat hier *Dr Los van mening verschilt met De Heraut.* Dit orgaan brengt als argument tegen Ds Den Houting in, dat *wel degelijk* (zie het door ons uit De Heraut overgenomen citaat) de EERSTE hierboven afgedrukte uitspraak in de aangehaalde coupure uit art. 34 der belijdenis (door De Heraut in vrije parafrase weergegeven, maar niet letterlijk aangehaald) ‘ZEER BEPAALD ZIET OP EEN HERHALING VAN DEN DOOP, OOK AL IS DEZE IN EEN ANDERE KERK.....GESCHIED’, wat dan weer bewezen wordt op grond van het feit, dat er daarna tegen de *Wederdopers* wordt te velde getrokken in de belijdenis). *Maar Dr Los ontkent dit;* hetgeen toch wel voorzichtig maken moet ieder, die, al of niet in de buurt van Den Haag-West, de belijdenis oproepen wil tegen Ds Den Houting. Immers, vóór het standpunt van Dr Los schijnen twee omstandigheden te pleiten:

a. het feit, dat *tussen dezen eersten en den later* direct tegen de Wederdopers opponerenden *volzin* uit art. 34 een andere volzin gestaan heeft: ‘ende desen doop is niet alleen nut, dewijle het water op ons is, ende wy dien ontfangen, maer ooc alle de dagen onses leuens: *anders souden wy altyts moeten het hooft in den water hebben.’*
Deze laatste, door ons gecursiveerde woorden, heeft men als een ‘al te plastisch argument’ (Dr Los) in 1566 in de franse en nederduitse teksten geschrapt. (Los, 282);

b. de door Dr Los in den critischen tekst van art. 34 aangebracht INDELING. Dr Los geeft van art. 34 deze indeling:

1. Eerst volgt het artikel zelf, thetisch sprekende. Dit thetisch gedeelte eindigt met de woorden:

‘.....en ons wederbarende van kinderen des toorns tot kinderen Gods.’
Dan staat er een streep; dan is dus het eerste deel daarmee geëindigd. Onder die streep staat dan als deel

2. EERSTE VERVOLG. Dit ‘eerste vervolg’ begint met de woorden: ‘Niet dat zulks door het uiterlijke water geschiedt, maar.....’ En het eerste vervolg eindigt met de reeds ons bekende woorden:

> ‘Om deze reden geloven wij, dat al wie naar het eeuwige leven verlangt, éénmaal moet gedoopt worden, en zich tevreden stellen met dien enigen Doop, zonder hem ooit te herhalen. Want wij kunnen niet tweemaal geboren worden.
> Deze Doop is niet alleen nuttig, wanneer het water op ons is en wij het ontvangen, maar is al den tijd van ons leven profijtelijk.’

DAN STAAT DAARONDER WEER EEN STREEP, EN ONDER DIE STREEP, als deel

3. TWEEDE VERVOLG. En dit ‘tweede vervolg’ begint met de woorden:

> ‘Hierover verwerpen wij de dwaling der Wederdopers, die niet tevreden zijn met een enigen Doop, éénmaal ontvangen.’

Wat dunkt nu onzen lezer, wat dunkt nu schipper Andries, dien wij onder ‘Persschouw’ aan het woord hebben gelaten, op gezag van den heer H. Algra?[*)] Als men de geschiedenis van den tekst, en den critischen tekst naleest, dan blijkt tussen Prof. Dr H.H. Kuyper en Dr F.J. Los een meningsverschil te bestaan. Nu zal niemand zomaar beweren, dat schipper Andries goed doet, als hij op eigen gezag Dr Los geeft tegenover den Heraut-redacteur. Maar hij zal

Volgende week gaan we dan verder.**)

wèl goed doen, als hij, achter zijn oren krabbend, opmerkt: als die twee geleerden het niet eens zijn over de vraag, of die bepaalde passage uit artikel 34, die het GEREFORMEERDE GEVOELEN belijdt, nu al dadelijk op de Wederdopers ziet, ja, dan neen, nu, is het dàn wel te begrijpen, waarom te Utrecht tegen Ds Den Houting zó fel geopponeerd is, dat men hem als in strijd met de belijdenis ging aanvallen?

En wij zijn geneigd schipper Andries bij te vallen. Wij zijn niet bang voor scherpe en directe qualificaties; misschien zal men dat wel van ons geloven. Maar vóór wij daartoe het recht nemen, vragen we toch eerst naar preciese argumenten. Ds Den Houting is verweten, dat hij van de belijdenis te veel disputabel stelde. Misschien heeft De Heraut inzake den *tekst* der belijdenis dezen keer te weinig eigene beweringen disputabel gesteld. Waar het debat over Ds Den Houting heen ook anderen (immers 'een stroming') wilde treffen, daar menen wij, tot den algemenen vrede bij te dragen, en zulks dan in tegenstelling met De Heraut, als wij nog eens even naar Dr F.J. Los luisteren, eer wij het Utrechtse debat zakelijk durven noemen in zijn ouverture.

*) Zie De Ref., 16e jrg., blz. 263.

**) Op de kwestie van de precieze tekst der confessie in CB. art. XXXIV is Prof. Schilder tijdens het publiceren van deze serie nog tweemaal teruggekomen; eerst in de rubriek Kerkelijk Leven (5 juni 1936, no. 36, bl. 304):

Op mijn artikel van vóór 14 dagen ('enig doopsel' of 'een *enig* doopsel') geeft 'De Heraut' enige reactie. Ten dele kom ik daar op terug in het grotere artikel, dat deze rubriek in dit nummer bevat.

Evenwel, één ding worde hier even afgehandeld.

Het orgaan klaagt n.l. dat ik 'ten laste leg' en zo voort.

Wanneer zal 'De Heraut' nu eens *precies* het standpunt van opponenten weergeven? Ik heb het blad niets ten laste gelegd; ik ben met het woord 'tactiek' zuiniger dan 'De Heraut'. Ik heb alleen maar gezegd: Wie 'de Heraut' leest ('enig doopsel') krijgt geen antwoord op de vraag, wat de belijdenis nu eigenlijk wel bedoelt. Wie daarentegen de belijdenis zelf leest, zo merkte ik op, die komt er wèl achter; want daar staat: 'een *enig* doopsel'. Wat ik daarin opmerkte, was waar. Het was bovendien nog zacht uitgedrukt; want ik had kùnnen opmerken: in het Nederlands van 1936 is de term '*enig* doopsel' zeer beslist IETS ANDERS dan de term *'een enig doopsel';* en ik zou dit hebben mógen zeggen, omdat 'De Heraut', (die thans naar Rutgers verwijst, zonder te kunnen verklaren, hoe in zijn editie 'een' voor 'enig' wegviel) niet letterlijk citeerde (ook Rutgers niet), doch een vrije weergave van de belijdenis gaf, allerminst precies. Ik hield evenwel elke 'zure' opmerking in de pen; van een 'ten laste leggen' was geen sprake. Alleen maar van *feiten.* Die feiten moet 'De Heraut' toegeven; voor een deel (de indeling van art 34) zwijgt het orgaan er over.

'De Heraut' praecisere; dat is de beste manier, om 'Den Haag-West' niet eens te behoeven.

Mijn bezwaar blijft intussen. Wie een 'stroming' wil beschuldigen met de *belijdenis* in de hand, die moet de belijdenis citeren. Wat een editie van Rutgers zegt of niet zegt, doet niet ter zake. Ieder kan weten, dat de belijdenis *IETS* ANDERS zegt dan 'De Heraut' aan zijn lezers doorgaf (in dat 'enig doopsel'). Maar wie aanklagen wil, moet praeciseren, eerst in de formulering van zijn eigen bezwaar, daarna in de weergave van anderer apologie. En *altijd* in de aanhaling der belijdenis, als hij ze keert tegen anderen. Want zij is formulier van *enigheid.* Men leze ze daarom onveranderd.

Daarna is Prof. Schilder op deze kwestie teruggekomen in de rubriek Persschouw (12 juni 1936, no. 37, blz. 314-5):

Volledigheidshalve geef ik hier nog even het woord aan 'De Heraut'. Het blad schrijft:

Om onnodige polemiek te voorkomen, die alleen maar dienen zou om de aandacht af te leiden van de hoofdzaak, wil ik zelf meedelen, dat bij een nader onderzoek mij bleek, dat metterdaad in het citaat, dat ik uit art. XXXIV onzer Confessie aanhaalde, een fout binnensloop. Ik had de bekende editie, door Prof. Rutgers uitgegeven, gebruikt en daar stond de tekst inderdaad, zoals ik dien weergaf. Maar het was mij ontgaan, dat Prof. Rutgers zelf in de Errata achter deze uitgave er op gewezen had, dat gelezen moest worden 'een enigen doop' en het weglaten van het woordeke 'een' dus een drukfout was.

Wat dat 'afleiden van de aandacht van de hoofdzaak' betreft, diene allereerst, dat ik over deze zaak mijnerzijds geen woord meer zou gezegd hebben, doch vooral, dat de bespreking van dit punt toch heus *niet* de aandacht op zijpaden leidt. Indien niet de redacteur van 'De Heraut' te Utrecht en ook in zijn orgaan zo met nadruk had geconstateerd, dat er *tegen de*

belijdenis gezondigd werd door ongenoemden, zou ik waarschijnlijk over heel de affaire van de doopserkenning gezwegen hebben, en de onjuistheden van ‘De Heraut’ op dit en andere punten hebben geconstateerd alleen voor mijzelf. Maar het blijft inderdaad een punt van *hoofdzaak,* dat van de zijde der ‘Heraut’-redactie op zulk een manier gepoogd is, een niet nader genoemde stroming in den hoek te duwen. Als het *dien* kant uitgaat, kan men zeker zijn van een antwoord, dat dan ook op andere punten verder volgen zal, tenzij ‘De Heraut’ publiek en duidelijk zijn beschuldiging mocht intrekken.

We lezen verder:

Indien Prof. Schilder mij daarop attent had gemaakt, zou ik dankbaar geweest zijn voor deze correctie.

Lezers van mijn laatste ‘Open Brief’ kunnen beoordelen, of deze opmerking zin heeft. Zij hebben kunnen constateren, dat ‘De Heraut’ na herhaalde publieke en particuliere aanmaning tot rectificatie van pertinente onjuistheden bleef zwijgen. Wie geeft dan niet den moed op?
We lezen verder:
Maar nu hij het voorstelde, alsof ik den tekst onjuist had geciteerd om daardoor den indruk te geven, alsof onze Confessie elken doop, welken ook, als een wettigen doop erkende, deed hij mij onrecht aan.
Op deze alweer onjuiste klacht heb ik verleden week reeds geantwoord. ‘“De Heraut” praecisere’; het wordt tijd, of liever: het is daarvoor altoos ‘tijd’. De ongelukkige sfeer is geen gevolg der polemiek, doch van de onzakelijkheid en onwaarheid, die erin optreden en zich handhaven. En wie de belijdenis keren wil tegen zijn broeder moet niet naar een editie-Rutgers grijpen, doch naar de belijdenis zelf; ware *haar* mening dadelijk *duidelijk* vertolkt, dan had geen zetfout van de editie-Rutgers ‘De Heraut’ kunnen kwaad doen. Men grijpt in zulke ernstige gevallen naar de bronnen zelf, en laat deze duidelijk spreken.

De hier ter sprake gebrachte ‘Open Brief’ is als bijblad opgenomen achter het no. van De Ref. van 2 mei 1936.

‘De Heraut’ inzake doop en ‘pluriformiteit der kerk’ II

Het kernbezwaar der Wederdopers. - Ongepast disputabel stellen? - Wie en waar is de man van het ‘absolute standpunt’? - Het verzet feitelijk reeds ingezonken. - Olie op de golven - Zwolle 1882 en Utrecht 1936. - Wie te veel bewijst...- ‘aansluiting’ of ‘overeenstemming’. - Causa non finita.

In ons voorgaand artikel trachtten we aan te tonen, dat ‘De Heraut’ in het citeren der belijdenis onduidelijk en onnauwkeurig geweest is, en derhalve wel wat lichtvaardig in haar betoog, dat de ‘stroming’, die zij op het oog had, *disputabel stelde,* hetgeen reeds door de gereformeerde belijdenis als vaststaand was erkend en als geloofsinhoud aangenomen.

In dit verband vraagt nog een andere mening van het orgaan de aandacht. ‘De Heraut’ immers schrijft, gelijk hieronder blijken zal, tot viermaal toe, dat de Wederdopers als VOORNAAMSTE reden, om niet tevreden te zijn met ‘den enigen doop’, aanvoerden, dat deze *door de roomse kerk* bediend was. In het nr van 26 April j.l. merkt het blad op:

> ‘Dat de Wederdopers den doop der kinderkens der gelovigen verdoemden, was een *tweede* bezwaar, maar VOOROP staat, dat zij den doop, dien zij reeds ontvangen hadden in de Roomse Kerk, niet als doop erkenden en opnieuw gedoopt werden’.

Men lette hier terdege op het woord ‘erkennen’. Blijkbaar wil de redacteur van ‘De Heraut’ ook in deze zijne historische bijdrage tot

de kennis der Wederdopers, ons duidelijk maken, dat de Wederdopers den hun toegedienden kinderdoop niet zozeer verwierpen, omdat hij KINDERdoop, doch omdat hij ROOMSE doop was; daarin zou dan liggen uitgesproken, hunnerzijds, dat de *erkenning* van de *roomse kerk en van haar ambtsdragers hunnerzijds ongeoorloofd scheen.* Op dien grond wil 'De Heraut' dan betogen, dat dus de *kern* van hun bezwaar lag in hun KERKBEGRIP; dat daarna door de belijdenis de wederdoperij in dit haar KERKbegrip (pluriformiteitskwestie!) tevens zou veroordeeld zijn, en dat derhalve Ds den Houting niet alleen, maar ook een zekere 'stroming' disputabel stelde, wat niet meer disputabel was onder hen, die de belijdenis eenmaal hadden onderschreven, en aanvaard als de hunne.

Vandaar dan ook dat 'De Heraut' telkens weer op die kwestie van de 'erkenning' van het dopende instituut, al of niet, terugkomt. Ds den Houting had replicerend opgemerkt - we citeren zijn woord uit de vrije weergave van 'De Heraut' (van 31 Mei '36):

> 'Onze belijdenis zou - volgens Ds den Houting - alleen afkeuren, dat de wettige doop herhaald werd en daarmede was hij het geheel eens. Een doop in onze kerken bediend mag zeker niet herhaald worden, want dit zou juist wederdoperij zijn. Maar de vraag was juist, of een doop buiten onze Kerk bediend een wettige doop is. Is deze doop geen doop, dan is er ook van wederdoperij geen sprake'.

Op deze door Ds den Houting gegeven repliek antwoordt 'De Heraut' nu aldus (31 mei '36):

> 'Een antwoord dat...niets zegt. Want *noch de Donatisten, noch de Wederdopers hebben ooit beweerd, dat zij een doop, die wettig bediend was, herhaalden*'.

Even verder merkt de redacteur op:

> 'De vraag is niet, HOEVER de erkenning van den doop buiten onze kerken bediend, gaan kan. Dat is zeker disputabel.
> *Maar wel of men het absolute standpunt mag innemen dat alleen de doop in onze kerken bediend een wettigen doop is en daarom elke andere slechts een schijndoop is'.*

Laat ons hier - ook al breekt het den gang van ons betoog - even halt houden. De vraag komt bij lezing van deze laatste woorden van 'De Heraut' op, of het nog zin heeft, verder over deze aangelegenheid door te spreken. Want, tenzij ik me wel heel erg vergissen mocht, ik geloof, dat er geen mens is in de Gereformeerde Kerken, allerminst Ds den Houting, die ooit beweerd heeft, of beweren zal in

de naaste toekomst, ‘dat ALLEEN de doop in ONZE kerken bediend een wettige doop is en daarom ELKE andere doop slechts een schijndoop is’. Men zou dus kunnen zeggen: ‘door DEZE kwestie als DE EIGENLIJKE kernvraag aan te dienen, heeft “De Heraut” getoond, tegen anderen, ik weet niet waar ze wonen, tegen anderen te opponeren, dan diegenen, die in de Gereformeerde Kerken deelnemen aan het algemene gesprek. Welnu, zo zou men zichzelf kunnen troosten, vergenoeg u er mee, dit te constateren, stel daarna vast, dat het Utrechtse debat een overbodige manoeuvre is geweest, althans voor zover het met nadruk tegen stromingen zich zei te keren, die de Gereformeerde Kerken binnen 25 jaar te gronde zouden richten, dat *het verzet tegen Ds den Houting derhalve feitelijk reeds ingezonken is* nog voordat hij zijn referaat publiceerde, en ga dan maar weer over tot de orde van den dag’.

Inderdaad het zou ons zelf een genoegen zijn, als wij op deze wijze een punt konden zetten onder de besprekingen over deze aangelegenheid. En zodra ‘De Heraut’ inderdaad mocht verklaren, dat zijn redacteur geen stroming binnen de Gereformeerde Kerken had bedoeld, maar een andere, ik weet niet waar, zal ik onmiddellijk andere stof kiezen voor behandeling in ‘De Reformatie’.

Zolang evenwel ‘De Heraut’ den gereformeerden kring wel degelijk blijft verontrusten, door op te merken, dat er ‘stromingen’ zijn, die gevaarlijk zijn, zullen we de zaak, voorzover ze ook ons interesseert, aan de orde stellen. De mogelijkheid bestaat immers, dat het orgaan meent, dat bepaalde theorieën *in haar consequentie* zullen moeten leiden tot een absolutisme, dat nu nog niemand aandurft. Welnu, daar valt over te spreken, al wijs ik er op, dat mijn eigen pluriformiteitsartikelen deze consequentie geen ogenblik zullen vorderen, integendeel, ze zeer duidelijk afwezen.

Dat ik die artikelen even noem, heeft zijn reden. De ‘Heraut’-redacteur merkt thans wel op, dat hij, in zijn bestrijding van de pluriformiteit, dacht aan wat Ds den Houting zelf daartegen aanvoerde, maar dit kan mij niet overtuigen, dat hij *alleen* aan Ds den Houting gedacht heeft, zodat anderen zich maar buiten deze aangelegenheid moeten houden, ook ikzelf. Naar mijn mening kan men één enkel mens, b.v. Ds den Houting, geen ‘stroming’ noemen. Dat te Utrecht door den ‘Heraut’-redacteur ook wel aan anderen dan Ds den Houting is gedacht, bewijst trouwens zijn herinnering aan hen, die inzake de onpersoonlijkheid van Christus een bepaalde mening voorstonden. Dit kon niet slaan op mij, zoals ik reeds aangaf.

Maar inzake de pluriformiteitskwestie zal toch óók wel aan mij gedacht zijn. Ongeroepen meng ik me dus niet in het debat, gelijk 'De Heraut' thans afwerend opmerkt; hoogstens doe ik het zonder met naam en toenaam genoemd te zijn. Hetgeen ook een hoogleraar der V.U. overkomen is.

Evenwel, - de omstandigheid, dat feitelijk 'De Heraut' voor wie goed leest, de spits van de tegen Ds den Houting gerichte pijlen reeds zelf heeft afgestompt, brengt ons tot een andere opmerking, die we hier uitspreken, niet om onnodig tegen 'De Heraut' te polemiseren, doch om 'olie op de golven' te gieten. Het kan geruststellend werken, reeds zó spoedig te mogen afleiden uit de eigen woorden van 'De Heraut', dat de ijver van het orgaan ditmaal niet geheel in toom was gehouden. Indien het aan de orde stellen van deze kwestie zó apert inging tegen de BELIJDENIS, als 'De Heraut' in zijn eersten aanval beweerd heeft, dan zou men wel een buitengewoon schèrpe veroordeling moeten geven van die onder ons nog steeds met ere genoemde mannen, die *reeds in 1882* over de *kwestie der doopserkenning* hebben gehandeld op de synode der toenmalige Chr. Ger. Kerk te Zwolle. Wat Ds den Houting van 'De Heraut' heeft moeten aanhoren, gelijk ook de niet nader door dit orgaan scherp veroordeeelde 'stroming', dat is een radikale critiek op heel die synode, Lindeboom, Noordtzij, De Cock, Van Velzen, en vele anderen incluis. Want geen hunner heeft uit het vaatje van 'De Heraut' getapt. Geen hunner heeft gezegd: wie nog eens over die zaak praten wil, moet alleen reeds *om die reden* gekapitteld worden. Men was in 1882 te Zwolle ietwat kalmer dan in Utrecht 1936. Heel wat is er daar over deze zaak gehandeld, we komen er nog op terug. De conclusie was deze (ik geef ze onverkort, temeer, omdat 'De Heraut' den m.i. betekenisvollen kop weglaat):

> De Synode besluit dat de doop van genootschappen of verenigingen, die formeel met de belijdenis van het trinitarisch geloof gebroken hebben, niet kan erkend worden[1)]. Doch, dat overigens, met handhaving van de bepalingen der Synode van Groningen 1872, art. 17, en in *aansluiting* aan de beginselen van Calvijn, aan de belijdenisschriften der Gereformeerde Kerk, en in *overeenstemming* met de besluiten der Synode 1571 tot 1618-19, personen, die hetzij als kinderen, hetzij als volwassenen, den doop ontvangen hebben buiten de Christelijke Gereformeerde Kerk, zo zij tot haar overkomen als gedoopten te beschouwen, ingeval zij gedoopt zijn in of vanwege een Vergadering van Christenen, door een, door zulk een Vergadering ge-

1) Niet 'formeel', maar des te meer 'materieel' doet dit b.v. Barth.

> roepen en erkend dienaar des Woords, met water, en in den Naam des Vaders, en des Zoons, en des Heiligen Geestes. (Artikel 35.)

Men lette er op, dat hier gesproken wordt van *aansluiting* aan de belijdenisschriften, en van *overeenstemming* met vroegere synodale bepalingen. Daarin ligt reeds uitgedrukt, dat de kwestie niet - zoals 'De Heraut' thans den indruk geeft - feitelijk reeds uitgemaakt was *in de belijdenisschriften.*

Trouwens als dit waar zou geweest zijn, en derhalve Ds den Houting benevens een 'stroming' zó zwaar gezondigd hebben zou in 1936 tegen de belijdenis, waarom zouden dan synoden, die NA de belijdenis-opstelling waren gehouden, nog eens expres over de zaak hebben moeten handelen?

Dat in 1882 men meer 'in den geest van Den Haag-West' over deze aangelegenheid handelen kon, dan in 1936, bewijst wel het verslag der besprekingen, gehouden door de commissie van het Doopsrapport te Kampen, 13 April 1882' (Bijlage XIII Acta synode 1882). Daar waren aanwezig de H.H.S. van Velzen, L. Lindeboom, J. Bavinck, H. van Hoogen, H. de Cock, en J. Hessels. Hospitanten waren er ook: M. Noordtzij, C. Mulder, P. Vlieg, W. Diemer, L. Neijens.

Bij de commissie waren niet minder dan *zestien* adviezen ingekomen; 5 van 'prov.' synodes, 5 van classes, 4 van kerkeraden, benevens één van de Holl. Ger. Kerk in Amerika. Zouden deze allen heus deze moeite genomen hebben, indien het - gelijk 'De Heraut' ons leren wil - simple comme bonjour was, dat de zaak *al lang uitgemaakt* was?

Wil men uit de bespreking enkele nootjes proeven? Welnu. Van Velzen (art. 5) wijst op de roomsen, die het anathema uitspreken over de belijders van de rechtvaardiging van den zondaar voor God. Hoe kan, zo vraagt hij, de doop der Roomsen erkend worden, als sacrament en woord verbonden zijn? Zeeland wil aan hen, die zich bij 'onze kerk' aansluiten, en bezwaar hebben over den doop, hetzij aan hen, hetzij aan de hunnen, door enige corporatie bediend, de faciliteit verleend zien, dat hun bezwaar door de respectieve classes beoordeeld en verder naar bevind van zaken behandeld worden zal. Friesland meent, dat de zaak alleen door een oecumenisch concilie kan worden uitgemaakt, zal men willen oordelen over de verschillende kerkgenootschappen, gaat het echter over de beoordeling van bedienaars van den doop binnen een bepaald instituut, dan heeft de Kerk wel degelijk een taak. Het criterium der wettigheid zou niet steeds zijn aan te geven; de synode kan in voorkomende gevallen

van onzekerheid telkens uitspraak doen (art. 5). De classis Winschoten acht den doop onwettig ‘van zulke gemeenten, die niet op wettige wijze gesticht zijn...’ (8). Donkerbroek meent, dat de doop der Hervormde Kerk al evenzeer als die der roomse onwettig is; daarentegen heeft wèl recht op erkenning die doop, die bediend is door ‘gemeenten of genootschappen, die met hunne leraren op echt apostolische grondslag staan, doch in geen kerkgemeenschap met de Chr. Ger. Kerk leven’. Hardinxveld meent, dat een kerk, die het geloof aan de Drieëenheid niet meer VERPLICHTEND stelt, haar doop niet erkend mag zien, het wil echter een oecumenisch concilie saamgeroepen zien, kosten ongeveer ƒ 10.000....Tien cent per ziel betalen. Amerika meent, dat als de dopende *persoon(!)* het geloof in de drieëenheid loslaat, de door hem bediende doop geen erkenning kan vinden. De Cock wil weten, of een doop, ergens bediend, *‘ambtshalve’* dan wel *‘ordeshalve’* is toegediend door den verrichter der doophandeling.

Lindeboom meent, dat wanneer een dopende gemeenschap den dood des Heeren als verdienende oorzaak der rechtvaardigmaking loochent, haar doop onwettig is (13). De Roomse Kerk, de Hervormde Kerk *als zodanig* (!, want er zijn nog enkele gemeenten en predikanten, die op het fundament staan) is geen kerk van Christus meer. De Hervormde Kerk liet in 1870 het dopen in den naam van den drieenigen God los. Haar doop onwettig noemende, wordt de kerk nog geen secte. Er is wel successie aan te wijzen. Wat Rome betreft: er is hier en daar nog wel een roomse gemeente, die vasthoudt aan het Evangelie der Schriften, evenals in de Hervormde Kerk. Maar den doop der Roomse Kerk wil spr. niet erkend zien, nog veel liever erkent hij den doop der sectarissen. Noordtzij wil meer gelet zien op ‘wat Calvijn leert van de verhouding tussen genadeverbond en gemeente’. Den doop van Franssen zou hij wel, dien der Darbisten niet erkennen. Lindeboom komt hier weer tegen op en zegt, dat de Darbisten op vele plaatsen een geordende gemeente zijn, en dat de aanwezige broeders met twee maten meten: tegen de valse kerken is men zeer toegevend maar tegenover de sectarissen ‘haalt men sterk aan’. Lindeboom wijst nog op den doop ‘van individuen uit Indië’.

Zo ziet men de broeders tobben, precies tien jaar voordat zij met de groep uit de doleantie zich zullen verenigen. Nu vraag ik me af, hoe groot te Zwolle de panische schrik geweest zou zijn, indien de commissieleden waren afgestraft op de wijze van de debatten der

Utrechtse predikantenconferentie, toen drie hoogleraren kwamen opponeren tegen Ds den Houting?

Heus, 'De Heraut' heeft dezen keer te veel willen bewijzen, en bewees daarom niets. Feitelijk heeft het blad zijn eigen eerst zo hoog opgezette protest laten varen, door thans (zie hierboven) te beweren, dat het eigenlijk loopt over een 'absoluut standpunt', dat bij mijn weten door niemand wordt ingenomen.

We zullen, na deze herinnering aan 1882, dan ook maar nog eens opzettelijk voor de aandacht plaatsen, dat niet voor niets in 1882 is gesproken van *'aansluiting'* aan de belijdenisschriften. Die *aansluiting* wil ook Ds den Houting; en eveneens 'De Heraut'. Laat 'De Reformatie' eens olie op de golven mogen gieten: als men wat nuchterder is geworden, dan in Utrecht het geval gebleken is, zal men inzien, dat er tussen 'De Heraut' en Ds den Houting een verschil van mening bestaat, dat BINNEN de aanvaarding der belijdenis zich blijft bewegen. Misschien wordt het dan ook psychologisch begrijpelijker, waarom desondanks de toon zo scherp was: het liep niet zozeer over Ds den Houting, wiens standpunt immers helemaal niet is, wat 'De Heraut' thans als de eigenlijke kwestie aanduidt, maar over andere meningen, die overigens evenmin met het door 'De Heraut' aangewezen 'absolute standpunt' iets hebben te maken, ja, die dit uitdrukkelijk hebben afgewezen...Tant de bruit pour une omelette, - dat wijst erop, dat we nog niet tot het helemaal ronduit spreken voortgevaren zijn onder ons. Anders ware zo iets onmogelijk.

De volgende week hopen we aan te tonen, waarom 'De Heraut' zich vergist, wanneer het blad, nu voor de derde maal zich uitsprekende, en dus elk misverstand afsnijdende, opmerkt:

> 'De doop, waarvan hier (d.w.z. in art. 34 der belijdenis) sprake is, is de doop, dien de Wederdopers ontvangen hadden. Deze doop was niet de doop der Gereformeerde Kerk, MAAR van de Roomse Kerk. DEN doop herhaalden ze. En DAT veroordeelt onze Confessie, omdat er maar één doop is, de doop die door heel de Katholieke kerk bediend wordt'.

Een uitspraak, die voor de vierde maal zich handhaaft, wanneer het blad nog eens verhaalt, wat nu z.i. eigenlijk de KERN van het door de Wederdopers tegen den kinderdoop ingebracht bezwaar was. We citeren:

> 'De reden nu, waarom de Wederdopers den doop, dien ze ontvangen hadden, herhalen, was NATUURLIJK niet, dat zij een tweeden of derden doop nodig keurden, zoals de Abessyniërs, die telkens opnieuw dopen,

> MAAR omdat zij, zoals Calvijn in zijn Institutie zegt, den doop, dien zij in de ROOMSE kerk ontvangen hadden van “afgodische priesters”, voor geen doop hielden. Van een doop in de Gereformeerde Kerk aan deze Wederdopers bediend - alsof dit bedoeld was met den enigen doop - was dus geen sprake. Ook de Consensus Bremensis wijst daar uitdrukkelijk op, als de dwaling der Wederdopers verworpen wordt. Een ketterdoop, al was deze met water en in den rechten vorm bediend, erkenden de Wederdopers niet als een waren doop.
>
> DIE dwaling wordt nu door onze belijdenis verworpen, de dwaling n.l., dat de doop in de ROOMSE kerk bediend - want DIEN doop hadden de Wederdopers ontvangen, - door hen herhaald werd. De ene doop of enige doop, waarvan hier sprake is, is dus de doop in de ROOMSE kerk hun bediend. De Gereformeerden zelf hebben dien doop nooit herhaald. De Wederdopers deden het wel. En DAAROM werden ze door onze Kerken veroordeeld’.

We zullen dus wel niet van verkeerde interpretatie van de bedoeling van den ‘Heraut’-redacteur beschuldigd worden, als we constateren, dat z.i. de Wederdopers VOORNAMELIJK tegen den Roomsen (kinder-)doop hadden, dat hij Rooms was.

En daarmee is de weg vrij voor het inbrengen van een bedenking mijnerzijds. Ik geloof n.l. dat ‘De Heraut’ zich hier vergist, en derhalve op ondeugdelijke gronden aantonen wil, dat er binnen de Gereformeerde Kerken een stroming is, die disputabel stelt, wat reeds onder ons vaststond, door een confessionele uitspraak.

‘De Heraut’ inzake doop en ‘pluriformiteit der kerk’ III

> *Roomse doop of kinderdoop het struikelblok? - Veertig jaren: een nieuw geslacht - Tegen de Staatskerk. - Schwabe of Voorhoeve? - De 144.000 niet al te preciese dopers. - Herdoop ook van protestants, ja van anabaptistisch gedoopten. - De onderstelling van ‘De Heraut’ door Dr Colijn aanvaard?*

We zouden thans, naar reeds opgemerkt is, trachten aan te tonen, dat ‘De Heraut’ zich vergist, als het blad meent, dat de Wederdopers den hun toegedienden roomsen doop daarom ongeldig achtten, dat hij ROOMS was, en dat *dit* duidelijk bleek uit de bekende passage van art. 34 der Nederl. Geloofsbelijdenis.

Nu is dit gevoelen op zichzelf reeds onwaarschijnlijk, zodra men

let op het *jaartal* der belijdenis. Deze toch dateert van 1561. Dat was meer dan 40 jaar, nadat de Reformatie het hoofd had opgestoken. Bedenkt men nu, dat, gelijk in elke reformatie en ook revolutie het contingent van jongere mensen, in de kracht van het leven staande, zo ook in de anabaptistische beweging, zeer groot was, dan kan men op zijn vingers narekenen, dat er in den tijd, toen de belijdenis opgesteld is, verscheiden Wederdopers moeten geweest zijn, die als kind gedoopt waren *niet* in de roomse, doch in de 'protestantse' (staats)kerk. Reeds op 18 Januari 1525 heeft Zwingli[1)] te Zürich een openbaar dispuut over den doop gehouden. Aanleiding daartoe was het feit, dat van de zijde der Züricher Wederdopers verzet gerezen was tegen de van overheidswege geschiede doorvoering der reformatie in Zwingli's geest. 'Op grond van voortgezette bijbellezing verwierpen zij den kinderdoop; de daaruit voortvloeiende *weigering van vele ouders om hunne jonggeborenen te laten dopen was een oorlogsverklaring aan de STAATSKERK*', zegt Kühler[2)]; en die staatskerk was *niet* rooms. Twintig jaren na dien tijd zijn er dus reeds mensen, die in de *protestantse* kerk gedoopt zijn; zij laten zich *herdopen*; en dan is het nog een hele poos vóórdat de Nederlandse Belijdenis opgesteld wordt. Het is mij niet duidelijk, hoe 'De Heraut' zó boud heeft kunnen spreken, niet alleen in de door ons reeds in ons vorig nummer letterlijk aangehaalde passages, doch ook nog in het nummer van verleden week (7 juni 1936, no 3046), waar het nog eens weer heet, dat in art. 34 met den 'enigen doop' 'de doop in de Roomse kerk bedoeld wordt, Want', zo stelt 'De Heraut' vast - 'want het was die doop, die in hun jeugd hun bediend was, dien zij herhaalden, NIET den doop in de Gereformeerde Kerk. Immers', - aldus nog steeds 'De Heraut' - 'immers, toen onze confessie werd opgesteld, WAREN ER NOG GEEN Wederdopers, die als kind in de Gereformeerde Kerken waren gedoopt'. Misverstand omtrent de bedoeling van 'De Heraut' is hier uitgesloten; daarom rest ons, hoezeer het ons zelf moeilijk valt, geen andere conclusie, dan dat de 'Heraut'-redacteur ditmaal de historie niet goed beschrijft. Trouwens, al de gereformeerde belijdenisschriften, die de Wederdopers met name noemen in verband met de doopskwestie, leggen den vinger op hun bezwaar tegen den KINDERdoop, niet wijl deze ROOMSEN tot

1) Dr. W.J. Kühler, Geschiedenis der Nederlandse Doopsgezinden in de 16e eeuw, Haarlem, 1932, blz. 8.
2) a.w. bl. 7/8.

bedienaren, doch wijl hij Kinderen tot objecten had[3]. Al *zou* ook de Nederlandse Geloofsbelijdenis veel vroeger zijn geschreven, dan inderdaad het geval is, zelfs dàn zou 'De Heraut' nog niet hebben kunnen bewijzen, wat het orgaan met zo veel nadruk ons heeft willen duidelijk maken. Stel toch, dat iemand homoeopatische middelen hebben wil, alleen van de fabriek Schwabe; dat de dienstbode naar apotheker Jansen loopt en daar vandaan brengt inderdaad het verlangde medicijn, b.v. Nux vomica D 3, maar...afkomstig van de fabriek van Voorhoeve; dat zij het standje, haar gemaakt, ontwijkt door op te merken, dat Jansen alleen Voorhoeve's medicijnen heeft; dat echter de patiënt haar niettemin naar apotheker Pieterse stuurt, die Nux vomica D 3 van *SCHWABE* verkoopt; - heeft dan die patiënt bezwaar tegen Jansen, als apotheker? of noemt hij diens apothekersdiploma onwettig? en is dat de reden, waarom hij op Pieterse overgaat? Welneen - hij laat Jansen daarom links liggen, wijl deze alleen maar Voorhoeve verkoopt. En zo hij al - men kan nooit weten - Jansens apothekersdiploma onvoldoende acht, dat kan met Pieterse misschien evenzeer het geval zijn; misschien is Pieterse alleen maar drogist, wie zal 't zeggen? Ik noem even ook deze laatste mogelijkheid, wijl ze hier ter zake doet: de Wederdopers met hun bezwaren tegen geordend gezag, tegen kerkelijke ordeningen, tegen 'papieren' zowel als tegen 'vlezen' pausen hebben dikwijls de roomse staatskerk niet meer verwerpelijk gevonden dan de protestantse. Maar niemand mag daarom zeggen: zij verwerpen den Roomsen doop, *wijl zij Rome's wettigheid* ontkennen. Wederdopers en dergelijke vrijbuiters hebben met het wettigheidvraagstuk doorgaans al heel gauw afgerekend. Zij verwerpen den Roomsen doop, omdat Rome's handen naar het KIND grijpen; en dat zelfde doen zij evenzeer, als *protestanten* naar het KIND grijpen. We herhalen dus: ook al was het werkelijk waar geweest, dat er in de dagen der opstelling onzer belijdenis nog geen Wederdopers zouden geweest zijn, die in hun kindsheid in de Geref. Kerk waren gedoopt, ook zelfs dàn zou 'De Heraut' ditmaal ondeugdelijk in zijn bewijsvoering geweest zijn. Nu echter de historie uitwijst, dat deze pertinente bewering historisch onjuist is, blijft er van het 'bewijs' niets over in dit bepaalde geval.

3) Vgl. Zwingli's Fidei Ratio, 1530; Müller, Bekenntnisschriften der ref. Kirche, bl. 87; Baseler Bekenntnis (1534), a.w. bl. 100; Confessio helvetica posterior (1562), a.w. bl. 209; Schotse belijdenis (1560), a.w. bl. 261; Hongaarse belijdenis (1562), a.w. bl. 421.

De historie spreekt trouwens hier ondubbelzinnig. Hoffmann - zo voorspellen de enthousiasten - zal met 144.000 apostelen van Straatsburg uit ‘het verbond en den doop over de gehele wereld verbreiden’[4]; en dan heus niet zich beperken tot rooms-gedoopten. Als in de woelige dagen van het Munsterse oproer de wilde geesten losbreken, worden niet alleen bij de Roomsen, doch ook bij de Luthersen de ruiten ingeslagen; slechts wie zich op de markt laat herdopen, blijft van de verbanning verschoond. Voor de verleiding bezwijken 300 mannen en 2000 vrouwen; en daar zouden geen protestants-gedoopten bij geweest zijn onder de opgeschoten jeugd? Men kan er inderdaad aan twijfelen; 't was in 1534 nog maar. Maar het probleem der wettigheid van het dopend instituut (rooms of niet-rooms) is in elk geval niet op de markt van Munster in geding geweest. Geen gereformeerden herdoopt? Het is er ver vandaan; men heeft zelfs ettelijke gevallen van herdoop, toebediend aan zulken, die eerder gedoopt waren door...Wederdopers zelf. ‘Menno's schoonzuster was door Douwe Schoenmaker, een Munsters leraar, gedoopt; later kwam zij, als zovelen, tot bezinning, en toen kon deze doop haar niet langer bevredigen, daar zij wel gevoelde, dat zij hem ‘zonder geloof en zonder berouw van zonden’ had ondergaan[5]. En omdat de voorbeelden van weder- en nog eens wederdoop ettelijke zijn[6] is het ons een raadsel, hoe ‘De Heraut’ zó met de belijdenis

4) Kühler, a.w. bl. 61.

5) Kühler, a.w. bl. 90.

6) We geven hier in een noot enkele bizonderheden.
A. Chr. Sepp (Geschiedkundige Nasporingen I, Leiden, 1872, bl. 76, v.) geeft een resumé van een ‘Bekënntnisse van beyden Sacramenten Doepe unde Nachtmaele’ (Rothmann, Kloprys, Staprade, Roll, Vynnen, Stralen), ook vermeld in K.W. Bouterwerk, Zur Literatur und Geschichte der Wiedertäufer, besonders in den Rheinlanden (1864). Wij citeren uit dit resumé het volgende:
‘Wat is christelijke doop? De indompeling of besprenging, welke Christus bevolen heeft en de Apostelen bediend hebben (76).....Men moet *eerst geleerd,* dat is onderwezen, eerst een kind Gods geworden zijn....., eer men den doop kan ondergaan (77).....Wat is het teken waard, als er de zaak niet is die er door betekend wordt? (78).....Daarom zegt ook Origenes: ‘gelijk niemand levend met de doden begraven wordt, mag niemand, die nog in de zonde leeft, in den doop met Christus begraven worden’ (79).....
Met nadruk wordt herinnerd, dat de oude Kerk dien (doop) als zodanig (n.l. als inwijding tot de gemeenschap der heilige kerk op aarde) hoog waardeerde, daar de opname in de kerk gold als het ingaan van de enige poort tot het Koninkrijk der hemelen. Het is echter er verre af, dat dit de Kerk zou mogen heten; deze is alleen daar, waar onzes enigen Meesters en Bisschops inzettingen werkelijk worden geëerd (79). Op tweeërlei wijze wordt de doop misbruikt; namelijk wanneer dezulken gedoopt worden die daarvan geen kennis of daarnaar geen begeerte hebben; ten andere, wanneer *aan* iemand de doop wordt toegediend, die dat met een vals en onrein hart begeert (79).....De doop der *kinderen* (is) ‘een oorsprong der verwoesting en des ganschen afvals der heilige Kerk’ (80).....Eindelijk wordt met verwijzing naar het in Eph. IV beweerde aangaande den doop afgewezen de aanbeveling van den kinderdoop als te dulden *ter wille der eenheid;* want hetgeen daar van den doop geschreven staat, moet natuurlijk op dien der volwassenen worden toegepast; en de opmerking wordt gemaakt, dat de Schrift niets weet van tweeërlei doop, een voor kinderen en een voor volwassenen (83).
B. Bekend is de wrijving tussen Vlamingen en Friezen onder de Dopers met veel gevallen van over-en-weer-dopen. ‘Nadat de ‘Vlaminghen’ zich hadden afgescheiden van de ‘Vriesen’, ontstond er onder laatstgenoemden weer een twist over de vraag, of ‘ghedoopte by de Vlaminghe tot haer comende, wederom herdoopt souden worden’; sommigen stelden dien eis, anderen vonden hem verwerpelijk. (Successio Anabaptistica, Bibl. Ref. Neerl. VII, 67). Het gevolg van deze meningsverschillen was weer, dat de ‘harde Vriesen’ de ‘sachte Vriesen’ in den ban deden ‘.....en daerom niemant wilde ontfanghen, die onder de doopse ghemeynte gheweest waren, oft sy mosten herdoopt wesen, al waren sy 25 mael ghedoopt ende wederdoopt. Lubbert en Hoyte bleuen by haer costuym, en herdoopten allen die vvt de Catholicken, Lutherschen ofte Caluinisten tot haer quamen’. (Succ. Anabap., Bibl. Ref. Neerl. VII, 68.)

Hier volgt nog een citaat: ‘Peter van Coelen.....heeft ook questie ghecreghen teghen syn broeders Hans de VVeuer en Jacob vander Mullen: ter oorsaken, dat hy de ghebannen Vriesen niet wilde achten voor secten noch herdopen, die vande Vriesen ghedoopt tot haer ouerliepen. (S.A., B.R.N., 69.)
C. Over Menno e.a. leze men deze bijzonderheid: *‘Menno, Lenaert* ende de hare (hebben) sich selfs van den Duytschen afgescheyden, houdende haer alleen voor de gemeynte Gods, ende de Duytschen met haren Doop, Nachtmael ende alle ordonnantiën geheel verwerpende, ende haer niet anders achtende als voor wereldtsche menschen. Doen heeft den Wederdoop der bejaerden zijn beginsel in der waerheydt genomen, die daer na soo vermenighvuldight is, dat voor den Heere een ydele wasscherye ende besprenginge daer uyt gemackt is’. (Bibl. Ref. Neerl. VII, 526.)
D. Inzake de Vlamingen en Friezen is nog het volgende van betekenis (waarbij men lette op de tijdsaanduiding). ‘Dirck Philipsz te Embden schreef een Boeckxken van de Echt der Christenen (bl. 543). Hij stierf *1568* (B.R.N. VII, 462 noot).
‘Ende *even te dier tijt* begonden de Vlamingen den Vriesen, die nae datum van *Dirck Philipsz.* uitgeschrevene Ban-brief, van iemant van de Vriessche ofte Hollantsche Leeraers gedoopt waren, ende tot den Vlamingen komen wilden, wederom te dopen. Welcken wederdoop de Vriesen als doen alreede oock aen den Vlamingen gebruyckten.
Mare tot een waerachtigh bewijs, dat de Vlaemsche wederdoop aan den Vriesen, ter tijdt van *Dirck Philipsz.* voorseyde Banbrief begonnen ende opde bane gekomen is, sóo dient alhier verhaelt, datter doenmaels een man tot Harlingen woonde, die vanden Vriesen gebannen was, om dat hy haer alleen voor Godts Gemeynte niet bekennen en dorste, ende alsoo door kleyn begrip hem totten Vlamingen begeven hadde: welckers Huysvrouwe, binnen weynigh jaren, van Heyte Rienickxsz, een Vriesch Leeraer, gedoopt was. Tot diens mans huys quamen op een tijt daer nae eenige Dienaaren ende mannen van de selve Vlaemsche Gemeynte, hem ondervragende hoe het stont met zijner vrouwen doopsel, ofte het voor ofte nae den datum van de voorsz. Ban-brief van *Dirck Philipsz.* geschiet was? en alsoo de man dat niet soo naeuw en wel als zijluyden en wiste; maer den datum van zijn wijfs doop wel onthouden hadde, soo sochten zy te samen in den Almanach, ende bevonden dat des mans vrouwe gedoopt was, eene weecke, anderhalf, ofte twee weecken ten lancksten, voor den datum van den selven *Dirck Philipsz.* Ban-brief, tot allen geluck, ende daer mede passeerde der selven vrouwe doopsel voor goet, ende oprecht, dat andersins hadde moeten vernieut worden’. (Carel van Ghendt, Het beginsel etc., Bibl. Ref. Neerl., VII, 544.)
E. Dat het ging primair om dogmatische kwesties, ook onderling in den herdoop blijkt hieruit: ‘Want dese lieden zijn zoo Superstitieus, of al yemant bekendt *dat Jezus Christus den Sone des levendighen Godts is,* ende volghens dien den Doop ontfanght na de Ordeninghe Christi, gelijck de Apostelen des Heeren Jesu deden, die anders niet en hebben gheeyscht ende gevordert, dan eenvuldelijck, *ghelooft inden Heere Iesum, &c.* ende alsoo Ghedoopt zijn, Actor. 16 en 8 dat en houden sy voor geen recht Christelijc Doopsel, 'ten sy dat sy verstaen *dat Christus noch Vleesch noch Bloedt heeft aenghenomen van Maria;* Maer alle die ghene die dit bekennen, ende alsoo Gedoopt worden, die doen (na haer seggen) een rechte Bekentenisse, ende die kennen tharen Zaligmaeker, een soodanighen Doepsel soude by eenighe vande *Vlaems,* ende *Vries,* noch kunnen passeren voor een Christelijck Doopsel, ende dat noch seer zwaerlijck met vele moeyte, maer anders niet.’ (Aleson's Tegen-Bericht, Bibl. Ref. Neerl. VII, 182.)
Hen ‘die int Martelaers Boeck ghevonden worden: dese allen worden tot den Hemel toe verheven. Maer.....de tegenwoordige verwerpen en versmaden sy ende en kennen haer niet voor navolgheren ende schaepkens Christi, sy achten haren Gotsdienst van gener waerden daerom weder doopen sy de gene die van andere Doopsghesinde bij haer comen, ende die van haer tot andere gaen, doen sy in den Ban, als die van God zijn gescheyden, volgens haer 28 Artikel.’ (Alenson's Tegen-Bericht, Bibl. Ref. Neerl., VII, 216.)
F. Leerzaam is ook dit verhaal: ‘Het Weder-dopen en was noch niet volcomen in ghekropen, over die ghene die naer de Ordeninge Christi Gedoopt waren, niet alleen by de Hooghduytschen, maer oock by de Munstersche, daer van dat noch eenige goede ghedachtenisse hebben: Want Reypert Eenkens Vader, heeft met toestemmen vande Gemeynte tot Worckum een Waterlantsche Suster aenghenomen, sonder Weder-dopen, daerover dat de Gemeynte tot Harlingen met haer Dienaren.....ontrust waeren, ende en conden dat niet wel lyden: Soo was aldaer een Broeder ghenaemt Douwe Kempesen, die seyde tot haer, ghy siet een splinter inde Gemeente tot Worckum, ende daer is een balcke inde Ghemeente tot Harlingen, ende die en ziet ghy niet, sy vraeghden waer dat de balcke was, hy gaf haer tot antwoorde, - die wil ic u wel met een vinger wysen, segghende: daer is Pieter Ottesen, die is van een Munsters Leeraer Gedoopt ende die is zonder Wederdopen voor een Broeder aenghenomen. Binnen Alcmaer hebben noch eenighe Lieden in korte Jaren ghewoont, die getuygden dat op een sekeren tijt wel ses Personen Ghebannen waren, omdat *sij wilden Herdoopt hebben die gene de welcke van de Munstersche oproermakers en*

heeft kunnen opereren, dat een heel gewoon meningsverschil tussen broeders, *binnen* den kring der belijdenis, aan te dienen viel als disputabelstelling der belijdenis.

Dr H. Colijn schijnt - 'De Heraut' geeft het bericht met nadruk door - op de jaarvergadering van den Meisjesbond ook al gesproken te hebben over een 'disputabel-stellen' van wat steeds als vaststaand heeft gegolden. 'De Heraut' cursiveert, en wil blijkbaar zeggen: ziet ge wel, Dr Colijn is het met ons blad eens. Ik weet niet of het waar is; Dr Colijn kan b.v. ook gedacht hebben aan Barthianen,

vervoerissche dwael Gheesten Gedoopt waren, soo heftich was DOEN de Gemeente *het Wederdoopen tegen, die eens na de ordonnantie Christi Gedoopt waren.*
Item daer is noch gheweest een vrouwe, genoemt Reyns Eydes, die van haer vrienden tot Weytmarsum aenghesproken worden, om haer te laten doopen van desenselven Munsterschen Leeraer ghenaemt Douwe Schoemaecker, twelcke gheschiede, maer daerna berou kryghende over haer ontfanghen Doopsel, bekennende sulcx ontfangen te hebben sonder Geloove, ende sonder berouw van sonden, begeerde wederom daer nae Gedoopt te worden van M(enno) S(imons), die haer susters Man was, maer hy heeft dat gheweygert segghende: Ick durf dat niet doen, daer naer versocht sy 't aen Leenaert Bouwesz, alsoo sy bekende sonder Gheloove Gedoopt te zyn, so gaf hy tot antwoort sy soude haer daer naer schicken, om te verkryghen 'tghenen dat den Doop beteyckende, soo was sy ghenoech Gedoopt.
Daeruyt dat blijckt dat de Ghemeynte *eertyds anders* Ghelooft, Gheleert ende beleeft hebben, als haer Artikelen inhouden, achtervolgende haer ghebruyck, ende volghens dien *niet eenstemmich daermede en zijn gheweest,* gelyck die aprobeerders vande Artikelen verklaert hebben, want het gevoelen ende beleven van die voorighe Gemeynten, was recht contrary in verscheyden puncten.' (Alenson's Tegen-Bericht, Bibl. Ref. Neerl., VII, 236/7.)
G. Langdurige *twisten* zijn tussen de ene en de andere groep gevoert 'om het Wederdopen, die van andere na de ordinge Christi ghedoopt waren.' (Alenson's Tegen-Bericht, Bibl. Ref. Neerl., VII, 215.) 'Het Wederdopen heeft noch by verscheyden Doopsgezinde haer vollen loop, als eenighe van andere by haer komen ende vereenighen willen, off sy wel Gedoopt zijn nae de ordeninghe Christi, als Geloovich ende Boetveerdich zijnde, dat en gheldt by haer niet, hy moet hem wederom op een nieu laten Dopen, gelijck oft hy noyt Gedoopt en ware: Eenige vande *Vlaems.*.....die schijnen wat terugge te zien, ende het Wederdoopen wat af te schaffen, nochtans hebben zij niet langhe gheleden, noch binnen Amsterdam een seker Persoon vermaent, die gedoopt was by de Duytschen, om wederom te laten Doopen, alsoo sy Getrouwt was aen een van haer Broeders. Jae noch omtrent een maent gheleden, hebben sy binnen Haerlem een Persoon wederom gedoopt, die inde Waterlantsche Gemeente (volgens het bevel Christi) Gedoopt was. (Alenson's Tegen-Bericht, Bibl. Ref. Neerl., VII, 241.)

of aan Hersteld-Verbanders, of aan anderen. Mocht hij met ‘De Heraut’ hebben willen voortspinnen aan den draad der Utrechtse debatten, ja, dàn houden wij, tenzij we van ongelijk overtuigd worden, het er voor, dat de staatsman ditmaal al te spoedig is afgegaan op niet alleen disputabele, maar ook historisch-onjuiste interpretaties van de belijdenis en van kerkhistorische gegevens van den ‘Heraut’-redacteur. Het zou jammer zijn, want het ware volstrekt onnodige polemiek.

‘De Heraut’ inzake doop en ‘pluriformiteit der kerk’ IV

Wáármee waren de dopers niet content? - Doop van Johannes en van Christus. - Herhaalde malen gedoopt worden. - Consensus Bremensis en ‘Heraut’. - Doop-op-belijdenis. - Ook protestanten te herdopen. - Hoffmann's eigenlijke euvel. - Abel en Adam over de doctoren en, gans vluchtig, over den ketterdoop. - Calvijn over perioden uit de ongedeelde Kerk: ‘gans Israël’. - Wettigheid of waardigheid. - ‘Meerdere of mindere zuiverheid’, in stee van wettigheid, een speciaal de dopers interesserend vraagpunt in de beoordeling van de andere instituten. - Hetgeen minstens evenzeer te denken geeft. - Calvijn contra Sattler.

Nog een nieuw punt vraagt de aandacht, en ook uit de bespreking daarvan zal wederom blijken, dat ‘De Heraut’ zich inzake dien ‘enigen doop’, waarmee de Wederdopers niet content waren, ten enenmale vergist.

Volgens dit blad immers ging het bij hen tegen den *Roomsen* doop als *Roomsen.* Reeds toonden we de onjuistheid dezer stelling aan. Thans lette men nog hierop, dat er onder Wederdopers ook waren, die oordeelden, dat ‘*de doop van Johannes aan dien van Christus moest voorafgaan*[1)]. In de ‘Bekentenisse Obbe Philipsz.’, waarvan de inleider in Bibl. Ref. Neerl. VII, 91, opmerkt, dat er ‘geen omstandiger of aanschouwelijker, geen dieper gevoelde en fijner getekende, geen betrouwbaarder schildering van de gezindheden en denkbeelden, die in de jaren 1534-1536 de Nederlandse Anabaptisten vervulden’ bestaat, dan dit geschrift, in déze ‘Bekentenisse’, nog eens, lezen we (B.R.N. VII, 132): ‘Daernae stonden sommighe op, die...tot leraers ghezet waren ende van *Ian Matysz* veroordent’,

1) W.J. Kühler, Gesch. der Nederl. Doopsgezinden in de 16e eeuw, 1932, blz. 142.

als *Iacop van Campen* (te Amsterdam), *David van Hoorn, Leenaert Boeckbinder,* nog enkele met name genoemden, '*ende veel meer anderen.* De een wilde dit, de ander nog wat anders, de derde had weer een speciale overtuiging, en "die vierde woude den doop Joannis voor den doop Christi hebben". Er zijn er ook, die zich *herhaalde malen* op berouw over zonden lieten dopen, ja soms zelfs, die zich lieten besnijden[2].

Hoezeer dan ook de Wederdopers aanvankelijk den nadruk erop legden, dat hun bejaardendoop feitelijk geen *weder*-doop was (de "eerste" was immers geen eigenlijke doop), toch hebben zij later wel degelijk weder- en nog eens wedergedoopt. Verleden week gaven we in de noten reeds bewijsmateriaal: we citeren nog ten overvloede Kühler (303): "Toen later de broederschap door scheuringen was gesmaldeeld, is deze wederdoop - het verafschuwde woord is hier op zijn plaats - werkelijk toegepast; wie van de ene afdeling naar de andere overging, moest zich aan een herhaling der plechtigheid onderwerpen, want eerst nu werd hij lid van de ware gemeente Gods". Wederdoop - d.w.z. herdoop van door Wederdopers gedoopten - was dan ook juist in de dagen, toen de Nederlandse Geloofsbelijdenis werd opgesteld - aan den gang[3]; en nadien[4] is het geruimen tijd zo gebleven, al waren er onder de Wederdopers, die zulks niet goedkeurden.

Het aantal der raadselen, waarvoor "De Heraut" ons plaatst, is toch eigenlijk niet gering. Zo wordt in het nr van 31 Mei 1936 beweerd, dat ook de "*Consensus Bremensis*", een oud belijdenisgeschrift van 1595, evenals thans "De Heraut" in 1936 beweert, er op wijst, dat het bezwaar der Wederdopers speciaal tegen den Roomsen doop als ROOMSEN doop gold. We zullen weer letterlijk citeren:

> "De reden nu, waarom de Wederdopers den doop, dien ze ontvangen hadden, herhalen, was NATUURLIJK NIET, dat zij een tweeden of derden doop nodig keurden...(men legge eens hier naast ons feitenmateriaal, zo maar voor den voet weg opgezameld, K.S.)...MAAR omdat zij...den doop, dien zij in de Roomse kerk ontvangen hadden van "afgodische priesters", voor geen doop hielden. Van een doop in de Gereformeerde Kerk aan deze Wederdopers bediend...was dus geen sprake (ook dit bleek ons reeds onjuist, K.S.). Ook de "Consensus Bremensis" wijst daar duidelijk op, als de dwaling der Wederdopers verworpen wordt."

2) Kühler, 146; vgl. Bibl. Ref. Neerl., II, 36 (37: *martelaren,* die nog niet eens gedoopt waren, omdat ze nog niet rijp genoeg daarvoor waren); vgl. 344.
3) Zie de verleden week gegeven citaten, cf. Kühler, 328.
4) Idem, en Kühler, 425.

Maar het is toch niet juist, wat hier staat. De “Consensus Bremensis” (11, 9) spreekt inderdaad over den ketterdoop, doch de enige volzin, waarin dit in verband met de Wederdopers gebeurt, zegt er precies en duidelijk bij, dat het liep over den doop, in de jeugd OF van ketters bediend. Was dit OF door “De Heraut” er bij vermeld, dan ware daarmee heel de suggestieve aanklacht tegen een “stroming”, die de belijdenis disputabel stelt, en die via “De Heraut” en Dr Colijn zelfs een calvinistisch weekblad verontrust, dadelijk doorbroken[5)]. En de polemiek ware niet onnodig uitgedijd.

Dat het bij de Wederdopers - als groep genomen - heus niet speciaal tegen de Roomsen als zodanig ging, blijkt trouwens nog uit heel wat meer historische bizonderheden. Dr S. Cramer herinnert er aan, dat “in den tijd van 1531-1533” de “denkbeelden” van “de leiders der guliksche hervormingsbeweging, de wassenbergse predikanten, tot wie Rol behoorde”, nog niet scherp bepaald waren: “Zij bestrijden b.v. den kinderdoop nog niet”[6)]. Dat is dus weer een ander gezichtspunt, dat zijdelings nog weer licht werpt op het hierboven zoëven besprokene: niet zozeer is men *negatief* tegen den *kinderdoop,* als wel *positief vóór den doop-op-belijdenis,* zoals b.v. Dirck Philipsz in den winter van 1533 op 1534 op belijdenis gedoopt is[7)], zelf allesbehalve ingenomen met de munsterse oproerkraaiers[8)]. “Wi bekennen...een doepe”, zo schrijft hij, “die dat geloof ende de nieuwe geboorte volcht als een zegel oft getuygenis

5) We geven het gehele citaat:
‘Vorwerffen demnach die gegenlehr und irrthumb, derer eins theils die Widertauffer, eins theils die Papisten, eins theils auch die Ubiquisten vorteydingen. Das die tauffe kein genadenzeichen des göttlichen willens gegen uns, sondern allein eine losung der Christen und vorplichtung sey zum gehorsam und Creutz. Das die kinder der Christen nicht söllen getaufft werden. Das die, so inn der Jugent ODER (hoofdletters natuurlijk van mij, K.S.) von ketzern mitt Wasser inn rechter form getaufft sind, wider getaufft werden sollen.....’
Tot zover het citaat. Vervolgens lette men - in verband met hetgeen hieronder nog volgen zal - er wel ter dege op, dat een doop, bediend door ketters- (e personen), nog weer iets anders is dan een doop, bediend door een ketters *instituut* (ketters kunnen er zijn in een niet-ketters instituut). En dat een *ketters* instituut nog weer wat anders is dan een *onwettig* instituut. De problemen der anabaptisten kan men niet zomaar in de ‘vormen’ der Utrechtse debatten 1936 wringen.
6) Bibl. Ref. Neerl., V, 25.
7) Bibl. Ref. Neerl., X, 7 (Dr F. Pijper, Inl. op het Enchiridion van Dirck Philipsz.).
8) a.w., blz. 9.

des geloofs ende als een Badt der nieuwer geboorte"[9]. "Het betaemt" derhalve "ALLEN boetveerdighen ende gheloovighen" - en dus *ook protestanten,* die zich bekeren, ondanks "De Heraut" - doop en avondmaal "also t'ontfangen: ghelijck als Ioannes ende Christus selfs, die Besnijdinghe aenghenomen hebben"[10]. Tegen M. Hoffmann wordt dan ook in de straatsburgse disputatie als bezwaar ingebracht, *niet*, dat hij den doop verwerpt, *omdat* hij de kerkelijke eenheid verscheurt, doch dat hij de kerkelijke eenheid verscheurt, *omdat* hij den doop verwerpt[11].

Geheel in dezelfde lijn ligt dan ook in Adam Pastors boekje "Vnderscheit tusschen rechte leer vnde valsche leer" de behandeling van het tere puntje van den *ketterdoop.* In dit geschrift wordt een samenspraak gehouden tussen "Abel" en "Adam"; "alle *tegensprekers*" zijn besloten' 'onder den name Abel'; en Adam geeft dan het behoorlijke, d.w.z. het anabaptistische antwoord 'in disputations wyse'[12]. Nu heeft Abel opgemerkt, dat toch de oude *kerkvaders* den kinderdoop hebben gewild. Maar Adam laat zich niet uit het veld slaan. De kerkvaders? Wacht, hij zal met gelijke munt betalen. 'Soellen sodane Doctoren gelden, so kan ick yuw mit sodane Doctoren wedderumme betalen'[13]. De ouden - zo betoogt Adam tegenover Abel -, de ouden hebben veel onbeslist gelaten uit voorzichtigheid; vandaar dat ze de kwestie van den kinderdoop nooit ferm hebben aangepakt. En voorts: hoeveel oude kerkvaders hebben niet gepleit voor het-nog-eens dopen dergenen, die van ketters gedoopt zijn? Adam wil maar zeggen, dat Abel zich niet zo druk over die kerkvaders maken moet, want 'de eine Doctor gelt so vele, als de ander'[14]. Heel de passage over den ketterdoop en de al-of-niet erkenning daarvan wordt hier[15] dus slechts *in 't voorbijgaan* behandeld; had 'De Heraut' gelijk gehad, volgens welk blad de

9) Enchiridion, Bibl. Ref. Neerl., X, 110.

10) Antwoort op de twee brieven Sebastiani Franck, B.R.N., X, 495. De eerste der door D.Ph. beantwoorde brieven van Franck is verschenen in 1541; *na* dien vermaant dus D.Ph. *alle* gelovigen, zich te laten dopen; dat onder hen verschillende *protestants* gedoopten zullen zijn, is dus buiten kijf.

11) In sinen vierden artikel, scoert (verscheurt) ende verstroyt hy die ghemeynsaemheyt der heyligen, ende die rechte ende warachtige kercke Gods, want hi den doop der kinderen opten duyuel stellen wille, B.R.N., V, 307.

12) B.R.N., V, 424.

13) B.R.N., V, 475.

14) B.R.N., V, 477.

15) Vorder so hefft Gregorius vnde de Paus Leo ingeset, dat men sal weder doepen, de darinne (diegenen, omtrent wie) men twyuelt off se gedoepet sint edder nicht. Leest de Consecratione, Distinctione iiij ynt Cap. Paruulos Vnde jnt ca. Qui bis, etc. Ock ys yn den Concilio tho Carthago eindrechtich beslaten, datmen se wedder doepen sal, de van Ketteren gedoepet syn. Dar sprack Cecilius a Bilta. Den gelouen gifft de vngeloeuige, de Missdeder gifft vorgeuinge der Sünde, vnde Antichristus doepet yn de stede Christi, he gebenediet, de van Godt vermaledyet is, dat leuet belauet de dode, den Frede gifft de vnfredesame, de lasterer roepet Godt an etc. He ment hir mede, wanneer ein Ketter Doepet. Primus Felix a Migirpa sprack: Ick holde, dat men einen yederen menschen sal doepen, de van ketterye kumpt: Wente yat is vorgeues, dat he sick düncken leth, he sy gedoepet, nha dem gene Doepe ys, anders dan de eine vnde warhafftige yun der Gemeinte. Adelphus a Tassbalte hefft gesecht: Etlicke striden sonder orsake, mit valschen vnnde hatigen worden tegen de Warheit, als se seggen, dath wy wedder Doepen: na den ein Ketter, van de Gemeente nicht wert wedder gedoept: sunder, he wert gedoepet. Vnnde dergeliken worde synt dar vele gebruket yn den Concilio. Clemens, de erste de ein Jünger des Apostels Petri gewest ys, Phil. iiij. mach de sulue ock syn. De secht, dat men de Ketter Doepe nicht weren sal noch annemen: de de Doepe nha der warheit der Kercken entfangen hefft, de sal nicht wedder gedoepet werden. Auerst de de gedoepeden van boesshaftigen nicht wedderdoepet: de sel affgeset werden, als de, de dat Crütze vnde den dodt Christi vorachtet, vnde als de, de de valsche Prester nicht vnderschedet van de warhafftigen. Distinctione 30. Capittel Preter, Dith mach men vinden yn de Cronica Sebastiani Francken. Auerst namals ys soelckes vorbaden, Van Stephano den xxiiij. Roemesche Bisschoppe Anno c.lx. Etliche schriuen c.lxj. Vnde Pelagius hefft yngeset, vmtrent Anno

strijd der Wederdopers *juist en allereerst* tegen de *ketters* ging, al was hún optreden als representanten van het hen machtigende instituut bij het doopvont hét grote bezwaar, dan zou die kwestie van den 'ketterdoop' wel een veel bredere plaats hebben gehad in het dispuut tussen Abel en Adam. Maar heel dat dispuut - gelijk ettelijke andere - loopt uit op den eis, dat men slechts dopen mag, als er *geloof* is, en God daarom tot dopen permissie gaf. Dat *ketters* dopen is een bezwaar in tweeder, dat men *kinderen* doopt in eerster instantie.

Finfhundert liij, datmen Keteren pynigen offte barnen sal. Dith antwordt geue ick yuw op yuwe Doctoren, wente de eine Doctor gelt so vele, als de ander. Vnde dewyle se nicht auer ein kamen, vnde genen einen Geiste hebben: so gelden se alle nicht. Idt steit ock vnt ij Bock der Kercken Historien, offte geschedenisse: dath Simon Magus de Doepe ghestalen hefft: als ghy dar lesen moeget jnt j. Cap. Gelt dat Boeck dan, so ys Apenbaer, dat den vnghelouighen de Doepe nicht toekumpt: wente wo kuende he de Doepe stelen, anders dan, dat he bekende, he geloeffde, dat he nochtans nicht geloeffde. Actu. viij ys he gelouich geacht, als ock by nae alle Tyt yn der schrifft staet, geloue, voer der Doepe: ock yn den breuen der Apostelen. Gal. iij. Ephe. iiij. Heb vj. Idt synt ock vele, de voer wederchristo deners vnd Ketteren bekenende, dar se van gedoepet synt. Ock etlike de wal bekennen, dat ere Kintsche Doepe, de sonder geloue, ontfangen ys, voer Gott nicht gelt. Vnde bekennen sick ock noch vngedoept tho syn. Nochtans begeren se genen Doepe, seggende: Wat kan ydt Water helpen? ydt gifft nicht vnde nimt nicht, vnde also laten se ock Kinder Doepen. Vnde dat se suluen noch solden gedoepet werden, dar driuen se eren spot mede.....B.R.N., V, 476/7.

Wanneer ‘De Heraut’ (26 April 1936, no. 3040) dan ook Calvijn (Institutie IV, 15, 16) citeert ten bewijze, dat ook naar diens mening de Wederdopers den doop, in de pauselijke kerk bediend, onwettig achten, dan heeft dit slechts zeer indirect hier iets met de kwestie van de ‘pluriformiteit van de kerk’ te maken. Immers, Calvijn wederlegt de Wederdopers, door op te merken, dat het den Joden geen nadeel heeft gedaan, dat ze door onreine of afvallige priesters besneden zijn; daarom was herhaling van de *besnijdenis* niet nodig, zegt Calvijn; ook niet in de dagen van sterken afval onder Israël. Calvijn heeft hier evenwel duidelijk het oog op die periode van het Oude Testament, waarin de Gemeenschap van Israël *nog niet* vervuld was in de kerk van het Nieuwe Testament, en de dode takken van Israëls boom nog niet afgeknapt door den Pinkstergeest. Joden toch, die tot Jezus als Christus zich bekeerden, werden wel *gedoopt,* ook al waren ze eertijds besneden geweest.

Deze kwestie heeft dus niets te maken met de wettigheidsstrijd tussen het ene sacramenten-bedienende instituut en het andere. ‘De Heraut’ had dan ook beter Calvijn hier ongenoemd kunnen laten, want wat hij bespreekt gaat absoluut om buiten de kwestie der pluraliteit of pluriformiteit der sacrament-bedienende instituten. ‘Toen *Josia* en *Hiskia’,* zo zegt Calvijn in *hetzelfde* verband, ‘*uit gans Israël* verzamelden hen, die van God afgevallen waren, hebben zij *hen niet tot een tweede besnijdenis geroepen’;* en ook het noemen van deze beide namen bewijst ten overvloede, dat in eersten aanleg niet de kwestie der *wettigheid* van het kerkelijke instituut, doch die der *waardigheid* der ‘gemeente’, en der doopsbedienaren, den Wederdopers moeite maakte. Want op andere plaatsen laat Calvijn duidelijk zien, dat z.i. het tienstammenrijk niet opgehouden had, tot ‘de kerk’ van het oude verbond te behoren. Als hij dus op het niet-herhalen der besnijdenis bij deze vroeger ontrouwe kerkleden onder het O.T. wijst, en zulks in debat met Wederdopers, dan is het duidelijk, dat hij *niet* over de *wettigheid* van de éne ‘kerk’ *tegenover* de andere doch over de *waardigheid of onwaardigheid* van het *éne in aanmerking komende* instituut, of van zijn dienaren, zelf handelt. Dat is trouwens ten overvloede duidelijk uit de Institutie IV, XII, 12: ‘De Wederdopers’, zo zegt Calvijn daar, ‘erkennen geen enkele vergadering als de kerk van Christus, tenzij ze door een volmaaktheid als der engelen in alle opzichten uitmunt’.

Deze opmerking heeft onzerzijds niet de bedoeling, ‘De Heraut’

op fouten te betrappen, - we hebben beter werk te doen - doch aan te tonen, dat de bestrijding van het orgaan onze pluriformiteitsartikelen *voorbijgaat;* immers, herhaaldelijk schreven we, dat een onzuiver, een vervallen instituut, vaak nog wettig kon zijn (men mag een kerk niet verlaten, omdat ze onzuiver is, doch moet haar eerst voor de grote beslissing plaatsen), terwijl daarentegen een gezelschap van zeer voorbeeldige vrome lieden volstrekt *onwettig* kan zijn qua 'kerk-instituut'.

Men moet dan ook de dingen niet door elkaar halen. Wie Calvijn over de Wederdopers leest, moet het verband niet uit het oog verliezen, waarin zij bij hem ter sprake komen. Wanneer Michiel Sattler zijn anabaptistischen vrienden zeven artikelen voorlegt, dan ziet men niet alleen Zwingli, doch ook Calvijn daarop afkomen[16)]; en in zijn daaruit geboren strijdschrift tegen de Anabaptisten[17)] bespreekt hij één voor één hun voornaamste grondstellingen. Het gaat daarbij dadelijk over den *kinderdoop*, doch niet over de wettigheid van het dopend instituut als zodanig[18)]. En toch zou dat de *eigenlijke* kwestie zijn?

Wie teveel bewijst, bewijst niets.

16) Dr. S. Cramer, voorrede op 'Broederlicke Vereeniginge van sommighe kinderen Gods', B.R.N., V, 594/5.

17) Brieve Instruction contre les Anabaptistes, Corpus Reformatorum, vol. 35 (Calv. opera, vol. 7), kolom 44-142.

18) Le premier article du baptesme (geen woord over de kwestie der wettigheid van het instituut), kolom 56; het 2e artikel over den ban (l'excommuniment), kolom 65 (daar gaat het weer over de religieuze waardigheid en den volkomenheidsgraad der godsdienstige groepen, precies als bij hen, die de pluriformiteit der kerk pretenderen langs de lijn der 'meerdere' of 'mindere' zuiverheid: een gezichtspunt, dat onzerzijds als anabaptistisch zou hebben kunnen gebrandmerkt zijn, indien wij op de manier van De Heraut hadden willen polemiseren.....); het 3e over het avondmaal (77); het 4e over de weerloosheid (78); het 5e over de herders (79); het 6e over de overheid (80); het 7e over den eed (92).

‘De Heraut’ inzake doop en ‘pluriformiteit der kerk’ V

Deze week zullen we ons zelf onbeschroomd in de rede vallen, door even te antwoorden op een tussentijdse interruptie van ‘De Heraut’. Hoewel dit orgaan herhaaldelijk er bezwaar tegen inbracht, als men op een lopende reeks reeds reageerde, eer het blad uitgesproken was, wordt thans van dezen regel door ‘De Heraut’ afgeweken. Gedachtig aan het feit, dat binnenkort ‘De Heraut’ in zomervacantie verschijnt, en dus waarschijnlijk op mijn dupliek niet reageren zal in dien tijd, en begerig, om alle misverstand weg te ruimen, wil ik met genoegen nog even antwoorden op bedoelde interruptie. Van mijn kant zal ik het blad zo beleefd behandelen, als het zelf begeert, en derhalve wat het opmerkt over mijn ‘Open Brief’ beantwoorden als het is uitgesproken

Bedoelde interruptie knoopt zich vast aan het feit, dat ik enkele weken geleden betoogde, dat Zwingli reeds heel vroeg met de anabaptisten in Zürich te maken had, zó vroeg, dat daarmee verviel de bewering van ‘De Heraut’, dat de Wederdopers den doop (wederdoop) begeerden, omdat hij in de ROOMSE kerk geschied was, wijl er natuurlijk nog geen gevallen aanwezig waren van een vroeger in de Gereformeerde Kerk gedoopt zijn.

‘De Heraut’ (de andere door mij genoemde argumenten voorts onbesproken latende) antwoordt nu: dat zegt me niets, want ik had het niet over Zwitserse, maar over Nederlandse Wederdopers.

Nu zou ik het volgende antwoorden willen:

a.

In het algemeen vraagt men zich af: waarom dan ‘De Heraut’ zich beriep op Calvijn, en op den Consensus Bremensis. Zijn de gezichtsvelden der belijdenissen uit den bloeitijd inderdaad zó beperkt, als ‘De Heraut’, althans in het geval der bestrijding der anabaptisten, ons wil duidelijk maken, dan rijst de vraag: moet men dan aanemen, dat ook Calvijn speciaal over de Nederlandse anabaptisten het heeft, en de predikanten uit Bremen desgelijks? Of spreken ze over anabaptisten in het algemeen? Het antwoord is voor mij niet twijfelachtig.

b.

Het internationaal verkeer was in die dagen zó groot, en het

contact met ook buitenlandse anabaptisten zó veelvuldig (men denke maar eens aan de expeditie naar Keulen, en het contact met Munster), dat reeds alleen om die reden een veroordeling van de anabaptisten-*in-het-algemeen* in de lijn der bedoelingen der belijdenis ligt.

c.

Ook al zou 'De Heraut' gelijk hebben, dan zou dit nog niets wegnemen van wat ik tegen het blad aanvoerde. Ik heb n.l. aangetoond, dat er ook in Nederland vóór de opstelling der Nederlandse belijdenis Wederdopers waren, die zich lieten herdopen, ook al waren ze in een niet-rooms instituut vroeger gedoopt.

d.

Dat het niet tegen het rooms-zijn van den doop in eerster instantie, doch tegen den doop-zonder-belijdenis ging, blijkt ook uit den naam, dien de Wederdopers ontvingen. Het trekt immers de aandacht, dat ze herhaaldelijk niet Anabaptisten doch Katabaptisten geheten worden; d.w.z. mensen die tegen den (tot nu toe als kinderdoop) algemeen aanvaarden doop zijn (vandaar de reeds gereleveerde beschuldiging, dat ze de eenheid der kerk scheuren). Parallel daarmee loopt het feit, dat ze soms Widertäufer, en soms Wiedertäufer genoemd worden. Al hebben velen het 'Wider' met het 'Wieder' verward, het neemt toch niet weg, dat 'wider' (tegen) iets anders is dan 'wieder' (nog eens).

e.

Wanneer dan ook Samuël Maresius in zijn 'Foederatum Belgium Orthodoxum' (1652) een 'exegese' geeft van de Nederlandse geloofsbelijdenis, laat hij niet alleen in zijn voorrede (Praefatio) over de uitlegging der belijdenis, maar ook in die uitlegging zelf telkens weer zien, dat de Nederlandse geloofsbelijdenis een breed gezichtsveld geopend heeft, en ter dege met de internationale verhoudingen rekening hield.

f.

Dit blijkt bij Maresius ook in de uitlegging van het in geding zijnde artikel 34 zelf. Daar wordt in de behandeling van de passage over 'den enigen doop', dien men niet herhalen mag, niet alleen op de roomsen gewezen, doch ook op de practijk der oude kerk, die niet de toenmalige (en dan speciaal nederlandse) Anabap*tisten*, doch over den anabap*tismus* (afgedacht van de toenmaals Anabap*tisten* genoemde sectarissen) heeft gehandeld, gelijk deze anabap*tismus* was veroordeeld in de donatisten, novatianen, hemerobaptisten, marcionieten; zelfs de oude christelijke keizers worden er bij te pas gebracht in hun strijd tegen deze

zeer oude ketterijen. Eerst daarna wordt door Maresius, als het punt over dien 'enigen' doop afgehandeld is, en als speciaal de Anabaptisten genoemd worden, gewag gemaakt van het feit, dat de anabaptistische kanker ook de nederlandse kerken teisterde in de aan de opstelling der belijdenis voorafgaande periode[1]. Tegen hen voert hij wel ter dege aan, dat een DEEL van hun argumenten hen terugbrengt op de lijn van de donatisten (als ze n.l. bezwaar maken tegen de h.i. onwettige roeping der bedienaars van den eersten doop, wat ze als bezwaar opperden tegen roomsen maar ook tegen vele anderen, *ook al waren ze niet rooms);* en tevens, dat ze weer terechtkomen bij de dwaasheden der Catharen en Novatianen.

g.

Maresius merkt dan ook op, dat, wat speciaal de Nederlandse Wederdopers betreft, hun *voornaamste* bezwaar lag in de *kinder*doop als zodanig[2].

h.

Uit de door mij gegeven citaten volgt zelf reeds, dat ook in Nederland vele Anabaptisten zijn gedoopt, en nog eens gedoopt, ook nadat ze door niet-roomsen gedoopt waren. Zo iets wordt door 'De Heraut' herhaaldelijk en ondubbelzinnig ontkend. Met de feiten voor ogen moeten we dus constateren, dat het blad zich vergist, en voor historische werkelijkheid verklaart, wat dit niet is.

i.

Het is dan ook onnodig, dat het blad ons vraagt, Calvijn's uitspraak, die het blad zelf citeerde, nog eens over te nemen. Behalve de opmerking, dat we zulk een verzoek niet goed verstaan als het van de zijde van een blad komt, dat heel weinig van ons overneemt, sta hier de herinnering aan het feit, dat we reeds over de aanwending van Calvijn door 'De Heraut' in ons vorig nummer eigener beweging hadden gehandeld.

j.

Herinnert men zich, dat de Wederdoperse woelingen voor een niet gering deel te wijten zijn juist aan Nederlanders, dan is er te minder reden voor de bewering, dat de Nederlandse belijdenis zich alleen maar zou uitlaten over de Nederlandse Wederdopers,

1) Dit klopt geheel en al met wat ik in mijn eerste artikel onder verwijzing naar Dr Los opmerkte over de indeling van art. 34. En het komt in conflict met De Heraut.
2) Si denique ideo rebaptizandos cures eos qui infantes sunt baptizati, quod Paedobaptismus sit illicitus, quo maxime fundamento Anabaptistae in hoc Belgio nituntur, hunc errorem.....enz.

zonder op de buitenlandse te letten, en hun theorieën te bestrijden,

k.

We moeten dus onze stelling, dat 'De Heraut' van de bedoelingen der (ook Nederlandse) Wederdopers een onzuiver beeld geeft, en dus de uitspraken der belijdenis ten onrechte annexeert voor een betoog, als te Utrecht tegen een 'stroming' zich keerde, handhaven. Mocht het blad nog meer bewijzen verlangen, dat inderdaad ook Nederlanders een niet-roomsen doop nog eens hebben laten volgen door wederdoop, en zulks dan vóórdat de belijdenis werd opgesteld, dan zullen we die bewijzen gaarne geven. Voorlopig zullen we volstaan met de reeds ter zake gegeven opmerkingen en noten.

'De Heraut' inzake doop en 'pluriformiteit der kerk' VI

Reeds hebben we een en ander opgemerkt over de gereformeerde belijdenisschriften en over Calvijn.

We zullen over beide nog een en ander hebben op te merken.

Allereerst iets over de Franse belijdenis. 'De Heraut' beroept zich ook daarop. Maar dat is toch voor ons geen formulier van enigheid? zal iemand vragen. 'De Heraut' evenwel geeft ten antwoord, dat deze belijdenis 'der Franse Gereformeerde Kerk' 'ook door onze Kerken op de Synode van Emden onderschreven is om daarmede haar enigheid met deze Kerken te betuigen'. Hetgeen dan weer dienen moet, om te betogen, dat, waar de Franse belijdenis volgens 'De Heraut' een herdoop van rooms-gedoopten voor hen niet nodig acht, de Gereformeerde Kerken in Nederland 'daarmede de wettigheid en geldigheid van den doop in de Roomse Kerk hebben erkend'; weshalve Ds den Houting weer in overtreding heet te zijn tegen de belijdenis en de goede kerkelijke orde. Niet maar 'een zekere traditie of gewoonte', doch 'een *dogmatische uitspraak onzer Gereformeerde Kerken'* heet dan ook Ds den Houting 'disputabel te stellen', hetgeen niet geoorloofd is.

Nu zullen we maar niet curieuselijk onderzoeken, *welke bindende kracht* die Emdense ondertekening heeft, met name, als men, op het voetspoor van 'De Heraut', tot de letter afdalen wil, ten einde een goed gereformeerd man als Ds den Houting te disqualificeren op boven aangegeven wijze. Prof. Dr H.H. Kuyper heeft zelf met wijlen Prof. Biesterveld de acta der bovengenoemde Synode van Emden, 4 Oct. 1571, gepubliceerd ('Kerkelijk Handboekje', blz. 35v.), en daarmee in herinnering gebracht, dat de ondertekening der

Franse belijdenis, gelijk ze ter Synode van Emden is geschied, volsterkt nog niet hetzelfde betekende, als wat heden ten dage de aanvaarding ener belijdenis door een naar gereformeerd kerkrecht bijeengeroepen synode zou betekenen. Men besloot immers (art. 4), *nadat* die 'onderschrijving' der Franse belijdenis *ter synode* geschied was, alsnog 'oock de Nederlandse-Kercken-Dienaars, die in dese versamelinghe niet en zijn, (te) vermanen, dat sy in die selve onderschrijvinghe *bewillighen'.* Dit blijve echter verder rusten[1)].

Een andere, interressantere vraag is deze: *acht Prof. Dr H.H. Kuyper zelf zich gebonden aan elken regel, elke uitdrukking, die in de Franse belijdenis staat*? Zo ja, dan zullen we zijn aanval op Ds den Houting in zijn scherpte beter verstaan. Zo neen, waarom wil hij dan Ds den Houting banden aanleggen, die hij voor zichzelf niet aanvaardt?

Er is hier inderdaad wel iets om over na te denken. Reeds in 1898 heeft Dr A. Kuyper in zijn bekende Stone-lezingen over het Calvinisme uitgesproken, dat het artikel der Confessie dat over de roeping der overheid handelde, *diende te worden herzien.*

Bij mijn weten ging deze eis veel verder dan wat Ds den Houting op de predikantenconferentie verlangde. Maar als Dr A. Kuyper in Nederland en in Amerika publiek verklaart, dat de belijdenis moet herzien worden en daarin feitelijk reeds geruimen tijd, voordat een gravamen ingediend is, vrijmoedig critiek oefent op den tekst en ook op den 'geest' der Nederlandse en ook der Franse belijdenis[2)], moet men dan voor deze Stone-lezingen dankbaar zijn (wat ook ik graag wezen wil), doch tegelijk Ds den Houting achtervolgen met een beroep zelfs op de geschiedenis van die ondertekening daar in Emden? Het gravamen van Dr A. Kuyper en anderen tegen een zinsnede van art. 36 is niet voorafgegaan aan publieke bestrijding

1) Dat men al heel gauw het leven nodeloos verzwaren kan, indien men den weg van De Heraut inslaat, blijkt wel uit het feit, dat in hetzelfde jaar (1571) waarin men te Emden de Franse belijdenis ondertekende, in Frankrijk zelf enige moeite onderling had over de uitdrukking in art. 36 der Franse Conf., volgens welke Christus aan het avondmaal ons voedt met de SUBSTANTIE van Zijn lichaam en bloed. De Synode van La Rochelle in 1571 moest die uitdrukking nog eens even onder de loupe nemen; en de Synode van Nîmes 1572 (dus na Emden) constateerde, dat er buitenlandse kerken waren, die dat woord 'substantie' niet konden accepteren. Men moet ons dus geen onnodige lasten opleggen.

2) (Dieu) a mis la glaive en la main des Magistrats, pour reprimer les pechez commis, non seulement contre la seconde Table des Commandements de Dieu, mais aussi contre le premiere.

dier zinsnede, doch daarop gevolgd. Ik merk dit natuurlijk niet op, om daarmede iets af te dingen op den eis, dat men gravamina tegen de belijdenis langs den goeden weg aan de orde stellen zal, met vermijding van voorafgaande propaganda voor een afwijkend gevoelen. Maar ik merk deze dingen wèl op, om aan te tonen, dat men den enen keer een schijnbare mug uitzijgt en de andere maal een kemel doorzwelgt.

'Een schijnbare mug' - want ik betoogde, dat het nader onderzoek, waarom Ds den Houting vroeg, mogelijk is *binnen* het kader der reeds aanvaarde belijdenis.

Maar daartegenover 'een werkelijken kemel'; - niemand toch zal loochenen, dat Dr A. Kuyper c.s. tegen art. 36 hebben geschreven nog vóórdat een gravamen daartegen was ingediend. Dat ik het met den inhoud van dit gravamen eens ben, doet hier niet ter zake; het loopt nu alleen hierover, dat de één aangenaam bevonden wordt, en verdedigd, ook door 'De Heraut' in critiek op de belijdenis, terwijl de ander met zwaar geschut wordt bestookt, die eens nader onderzoeken wil, welke gronden er zijn voor een bestaande gewoonte. Hetgeen indertijd door Dr H. Schokking (zie 'Heraut', no 1392, 4 Sept. 1904) min of meer verwijtend is aangevoerd tegen Dr A. Kuyper, die 'jarenlang als hoogleraar aan de Vrije Universiteit zijn afwijkende mening omtrent Artikel 36 der Confessie heeft verkondigd, zonder hierover ooit tot verantwoording te zijn geroepen', is zowel in eerster als in tweeder instantie (no. 1394) door 'De Heraut' afgewezen, doch op gronden, die Ds den Houting zou kunnen overnemen, om in ieder geval zichzelf te vrijwaren van de tegen hem in 1936 ingebrachte bedenkingen van 'De Heraut'.

We zijn ervan overtuigd, dat men nu zeggen kan, dat de critiek hier een 'bijsmaak' krijgt, die aan de objectiviteit van het debat niet bevorderlijk is. Precies datgene is het, wat in de hierboven bedoelde kwestie (de opgeworpen bedenking van Dr H. Schokking) door 'De Heraut' tegen Dr Schokking is opgemerkt. Wij wagen het nochtans er op, dit puntje even aan te roeren. Men gelove ons: het is niet, om oude koeien uit de sloot te halen. Maar het is om het Utrechtse debat, dat o.i. van den aanvang af door bezwaren gedrukt is, en in zijn objectiviteit gehinderd is, terug te brengen tot die objectiviteit. Het komt mij voor dat er tegenwoordig zeer zwaar gepolemiseerd wordt juist van de zijde dergenen, die, nog niet zo lang geleden, riepen: 'geen polemiek', of: geen scherpe toon in de polemiek. Ik meen, dat wat 'De Heraut' tegen Ds den Houting aanvoerde, scherper ver-

wijten deed, dan noodzakelijk was. Toen ‘De Heraut’ (13 April 1919, no 2151) critiek oefende op een collega aan de Vrije Universiteit (met volle naamsvermelding), n.l. Prof. Dr Fabius, is door dit orgaan opgemerkt ‘dat uit de door hem (Prof. Fabius) gestelde praemissen schijnt te volgen, dat hij den doop in de Hervormde Kerk bediend, niet als doop zou willen erkennen’. Heeft toen ook ‘De Heraut’ geklaagd over ‘jongeren’, die er behoefte aan schijnen te hebben, het werk van Dr A. Kuyper af te breken? Heeft zij toen geklaagd over het disputabel stellen van wat door de belijdenis als dogma der Gereformeerde Kerken was vastgelegd, en dus niet meer disputabel wezen mocht? Ach, neen. Prof. Fabius is zelfs door ‘De Heraut’ opzettelijk gevrijwaard tegen het verwijt van ‘enghartigheid’, dat later door dit orgaan nog al eens tegen anderen gekeerd is. En het blad gaf den hoogleraar Fabius toe, dat een *ontkennend* antwoord op ‘de vraag, of het Hervormde Genootschap nog als Kerk te erkennen is’, de consequentie meebrengt, dat dan ook ‘de doop in de Hervormde Kerk bediend, niet langer als een Christelijke doop te erkennen valt’.

Had nu ‘De Heraut’ in 1936 gelijk gehad, in zijn felle polemiek tegen Ds den Houting, dan had het orgaan in 1919 tot Prof. Fabius kunnen zeggen:

a. de belijdenis heeft al lang vastgelegd, dat de doop in de Hervormde Kerk moet erkend worden;

b. uw praemissen schijnen dit te willen uitsluiten;

c. feitelijk zijn dus die praemissen in strijd met de belijdenis;

d. om dan vervolgens tegen Prof. Fabius te opponeren met gelijke nadrukkelijkheid, als ook in het geval-Ds den Houting zich heeft bloot gegeven.

Van dit alles is echter geen spoor aanwezig.

Gelukkig ook maar. Want uit de geschriften van Dr A. Kuyper en vele anderen zijn inderdaad vele waarderingsoordelen over het ‘Hervormde Genootschap’ saam te lezen, waaruit - volgens ‘De Heraut’ zelf - zou moeten volgen, dat de doop dier kerk niet te aanvaarden is.

Nu zou ondergetekende - het is al bekend - er niet vóór zijn te beweren: *iedere* in de Hervormde Kerk bediende doop is onwettig. Ten overvloede zij het nog eens verzekerd.

Maar dan worde daaraan aanstonds toegevoegd, dat Ds

den Houting volkomen het recht heeft, op nader onderzoek aan te dringen. Tenzij men den prachtigen strijd van Dr A. Kuyper en vele anderen zou willen afhandelen, als uitgaande van praemissen, die feitelijk de belijdenis disputabel stellen.

Er is - ik geloof gaarne: onbedoeld - een meten met twee maten, dat schadelijk werkt.

Met het bovenstaande heb ik trachten aan te tonen, dat het door Ds den Houting begeerde nadere onderzoek kan en mag worden gevraagd, zonder dat men de vraag zelf in strijd mag noemen met den goeden gang van het kerkelijke leven.

Thans blijft nog over de bespreking van Calvijn.

Omdat we evenwel er weinig voor voelen tegen 'De Heraut' te opponeren in een periode, waarin het blad niet pleegt uit te komen met artikelen van zijn hoofdredacteur, en tevens, omdat we in vacantietijd lange vervolgartikelen voor deze rubriek minder gewenst achten, stellen we de behandeling van dit punt uit tot later. We komen dus in de eerste weken niet op dit punt terug, doch hopen later afzonderlijk het nog resterende deel te geven.

Prof. Grosheide vroeger over de pluriformiteit der kerk*)

Een lezer zendt ons onderstaand artikel van 'Noord-Hollands Kerkblad', geschreven door Prof. Dr F.W. Grosheide, 20 Jan. 1928:

> Het komt in het dagelijks leven voor, dat men noodgedwongen iets te hulp roept, dat in het gebruik zo goed blijkt te voldoen, dat het straks het bestaande blijvend vervangt. Zo heeft de oorlog en de nood dien hij deed ontstaan, ons allerlei dingen leren kennen, praktijken doen vinden, die sinds in gebruik zijn gebleven.
> Op het terrein van het stoffelijke leven kan dat een voordeel geven. Gebrek kan leren vinden, wat anders niet gevonden was. Maar op het gebied van het geestelijke leven en daar komt het beschreven verschijnsel ook voor, betekent het een groot gevaar. Iets dat we eerst noodgedwongen doen, liever niet deden, omdat we het eigenlijk niet goed vinden, gaan we straks gemakkelijk doen, het wordt ons tot een verkeerde gewoonte. Hier werkt de zondige menselijke traagheid. En op soortgelijke wijze gaat het in onze theologie. Ook daar hebben we noodsprongen. We zien feiten die we niet kunnen loochenen, we moeten er voor uit den weg. En daar moeten we ondanks onszelf ons stelsel min of meer pasklaar naar maken. Het klopt eigenlijk niet. Dat behoeft ons aan de ene zijde niet te verwonderen, omdat we beperkte mensen zijn. Maar de oorzaak ligt toch eigenlijk daarin, dat de bedoelde feiten opkomen uit menselijke zonde, weg móesten maar niet weg-

*) De Ref., 22 mei 1936, 16e jrg. no. 34, bl. 287 (Persschouw).

gaan, omdat de zondige mens ze niet weg wil doen. Dan ontstaat ook het gevaar dat de noodsprong tot regelmatig voortbewegen wordt verklaard; wat we eerst moesten uitspreken, wordt straks gemaakt tot behorend, althans zeer gewoon verschijnsel.
We zien deze dingen zeer sterk uitkomen in de z.g. pluriformiteit der kerk.

Voor wie het niet weten mocht, zij met een enkel woord verklaard, wat we daaronder verstaan. We belijden, naar 's Heeren Woord, dat alle gelovigen samen vormen het lichaam van onzen Heere Jezus Christus. Als het goed was, moest dat éne lichaam van Christus zich ook in één vorm openbaren, één zichtbare kerk. Hoogstens konden verschillen, door taal enz. veroorzaakt, worden toegelaten, maar dan moest toch althans van tijd tot tijd de eenheid uitkomen, hetzij door het zenden van afgevaardigden, hetzij door het samenroepen van een kerkelijke vergadering, waarin de kerken, over den gehelen aardbodem verspreid, bijeen kwamen.
De werkelijkheid is echter geheel anders. Er zijn talloze kerken naast elkaar, die alle beweren de ware kerk van Christus te zijn. Zo is het geworden sinds de Oosterse en Westerse kerken uiteengingen, het is erger geworden in de dagen der Hervorming en het wordt met name in de Angelsaksische landen en in ons land met den dag erger.
De kerken durven niet van de andere kerken te zeggen, dat die valse kerken zijn. Hoogstens zegt men dat van de organisatie van deze of gene kerk. Maar niet van de kerk als zodanig. De kenmerken, die art. 29 van onze Belijdenis opsomt als de kentekenen van de valse kerk, passen volstrekt niet op laat me nu zeggen alle kerken, die in Nederland naast de Gereformeerde kerken voorkomen. En daarom kunnen we ze ook geen valse kerken noemen.
Zo zijn de godgeleerden er toe gekomen om te spreken van de pluriformiteit of de meervoudigheid van de kerk. Men wil daarmee uitspreken, dat, ook al acht men eigen kerk de beste, men toch niet ontkennen wil, dat ook in andere kerken kinderen Gods zijn, ja, dat die andere kerken ook min of meer tonen de kenmerken van de ware kerk.

In onze belijdenisschriften komt deze pluriformiteit niet voor. Dat komt, omdat onze vaderen praktisch alleen te rekenen hadden met de Roomse en met de Gereformeerde kerken. Maar in zekeren zin kenden onze vaderen het vraagstuk toch wel. De Dopersen vormden geen kerk, maar de Luthersen wel en de Gereformeerden hebben de Luthersen steeds als broeders erkend. Doch gelijk men aanvankelijk hoopte, dat heel de kerk tot reformatie zou komen, zo heeft men lang gehoopt, dat althans al wat van Rome vrij was in één kerkverband zou kunnen leven. Zo is door onze vaderen dit vraagstuk niet uitgewerkt zó als het nodig zou wezen met het oog op de toestanden van onzen tijd.
Wanneer we van pluriformiteit der kerk spreken, dan is dat een noodsprong. Het moest niet zijn, als het is. Maar het is zo en we zien geen kans om tot betere toestanden te geraken.
Maar daarom is het zaak, wel op te passen, dat we de pluriformiteit der kerk niet in verkeerden zin gaan nemen.
Daar zijn in onze dagen mensen, die de pluriformiteit heel gewoon en ook heel goed vinden, die er helemaal niet over treuren en die geen

behoefte hebben te bidden: Breng al uw gevangenen weder! Men is nu eenmaal om historische redenen lid van een bepaalde kerk, men voelt zich daar op zijn plaats, en men blijft daar. Maar het is niet erg als een ander lid is van een andere kerk. Daarom kan ook zeer goed de ene kerk met de andere in ver-

> binding treden, men kan over en weer vertegenwoordigers zenden bij plechtige gelegenheden enz. enz. Er is nu eenmaal pluriformiteit van de kerk.
> Op deze wijze gaat het verkeerd. Want dan wordt wat men noodgedwongen wel uitspreken moest, tot regel gemaakt Dan vergeet men dat God in Zijn Woord regels gegeven heeft, waaraan de uiterlijke openbaring van het lichaam van Christus heeft te voldoen en dat men die geboden heeft op te volgen. Natuurlijk verslapt dan het kerkelijk besef, alle kerken zijn tenslotte evengoed. Daarop moet volgen verslappen in de belijdenis. Men kan nu eenmaal niet straffeloos de geschiedenis te niet doen, die de Heere de kerk deed beleven.
> Wij pleiten niet voor pluriformiteit der kerk, wij spreken er van, omdat we wel moeten; zó behoort het te zijn.

We nemen met belangstelling kennis van deze opmerkingen van Prof. Grosheide uit het jaar 1928. We doen dat niet zozeer omdat het hier klinkend geluid ons niet geheel hetzelfde schijnt, als wat in 1936 door Prof. Grosheide (en door anderen) wordt geschreven, als wel om een andere reden.

Indien in 1928 Prof. Grosheide van een *'noodsprong'* spreekt, is het dan niet ietwat te boud gesproken, als in 1932-33 door Prof. Hepp het bezwaar tegen de pluriformiteitsleer genoemd wordt 'een snijden in het hart der Reformatie? Deed de Reformatie van CALVIJN noodsprongen op het terrein van het belijdenis-getrouwe denken?

Voorts: indien Prof. Grosheide in 1928 van een 'noodsprong' spreekt, is er dan wel genoegzame reden tot zó zware klacht als uit den mond van hen komt, die spreken over stromingen, die binnen 25 jaren de Gereformeerde Kerken ten gronde zullen richten (Utrecht 1936)?

Vervolgens: indien Prof. Grosheide in de pluriformiteitsleer een noodsprong ziet, is dan wel het bezwaar zó dwaas van hen, die beweren: 'hier wordt een *beschouwing* over de kerk opgebouwd onder invloed van de practijk van 'hetgeen voor ogen is'? Terwijl zij juist volhouden: over heel de linie van het BELIJDEN moet men zijn begrippen en zijn geloofsinhouden niet opbouwen onder pressie van de 'ervaring', doch op grond van de Schrift; want op '*ervaring*' een leer funderen (al is het ook met het onaangename gevoel van een 'noodsprong' te doen), dat is feitelijk, wat de METHODE betreft, niet gereformeerd?

En tenslotte: indien Prof. Grosheide van een 'noodsprong' spreekt, is het dan acht jaren nadat hij dit erkende, wel goed, zó nadrukkelijk het hoofd te schudden over anderen, die dit zelfde eveneens hebben beweerd, maar dan met den eis erbij, dat men één van beide

doen zou: *over heel de linie van het gereformeerde denken* de opstelling van leerbegrippen bij wijze van ‘noodsprongen’ geoorloofd te achten (maar dan is het dadelijk gedaan met dat denken), óf over *heel de linie* van dat denken den ‘noodsprong’ hartgrondig te verwerpen, omdat de God der Schrift, ons in ons gelovig denken niet laat liggen in de aporie, de verlegenheid?

Aanwezige deformatie. Kénmerken, die geen kenmerken zijn*)

‘Friesch Kerkblad’, redacteur Ds H. Veldkamp, heeft met ‘Pro Ecclesia’ een meningsverschil. Dat interesseert verder ‘Pro Ecclesia’, niet ons. Wel verwonderen we ons er over, dat, toen ‘Pro Ecclesia’, ter adstruering van zijn gevoelen, inzake de kwestie van *ware of valse kerk,* zich op een boek van Ds N. van Goor beriep, de redacteur van ‘Friesch Kerkblad’ op zeer hogen toon dit beroep wraakte, niet met ontleding van het aangevoerd citaat met behulp van logische redenering of onder verwijzing naar andere gedrukte stukken van Ds van Goor, doch door middel van...een sindsdien verkregen particulieren brief; een ‘bron’ dus, die aan ‘Pro Ecclesia’ niet ten dienste kon staan. Als Ds Veldkamp ook Prof. Hepp eens vroeg zulke brieven te vragen van hen, die hij citeert?

Maar dit is het niet, wat mij hier bezighoudt.

Het is de zaak zelf, die thans door Ds H. Veldkamp wordt opgeworpen.

Ds van Goor had geschreven: ‘Het is niet te ontkennen, dat bij het Herv. Kerkgenootschap, zoals zich dat na 1816 openbaart, de kenmerken der ware kerk gemist worden’.

‘Pro Ecclesia’ had daarmee instemming betuigd.

Nu schrijft ‘Friesch Kerkblad’:

> Gedachtig aan het feit, dat niemand beter dan de auteur zelf zèggen kan wàt hij bedoeld heeft, laat ik Ds van Goor zelf aan het woord, die op een schrijven mijnerzijds wel zo vriendelijk was, zijn bedoeling nader te verduidelijken.
> Ds van Goor schrijft mij, dat men zijn uiteenzetting moet lezen *zoals ze geschreven is, zonder iets in z'n gedachte er tussen te voegen,* om z'n bedoeling recht te vatten, een goede raad, die veel huidige scribenten ter harte mogen nemen, en die stellig Calvijn, Kuyper e.a. ook zouden geven, konden

*) De Ref., 26 febr. 1937, 17e jrg. no. 22, bl. 171/2 (Kerkelijk Leven).

> ze nog spreken, aan de vele citatendragers, citatenverknoeiers en buiksprekers onzer generatie.

Dat is oratorie. Terecht zegt dan ook de schrijver *daarna*: ‘Ter zake’. We luisteren.

> Ds v. Goor schrijft verder: ‘Ik heb *bedoeld* dat *door de organisatie* van 1816 de kenmerken *niet aan den dag kunnen treden;* ze zijn latent’. Hiermee erkent dus Ds v. Goor zonneklaar, dat ook de Ned. Herv. Kerk kenmerken der ware kerk bezit, welke echter latent (verborgen) zijn en schuil gaan achter de organisatie.

Ik aarzel niet, zulke sofismen - zodra ze verderen opbouw dienen moeten - symptomen van niet eens meer dreigende deformatie te noemen. In dit geval is zulk een redenering uit praemissen tot conclusie een rechtstreekse ontkrachting van de belijdenis. Wie in haar artikelen de kenmerken der ware kerk en der valse kerk nazoekt, ontdekt al spoedig, dat het bij die kenmerken gaat om *publieke* zaken: rechte prediking, bediening der sacramenten naar de inzetting van Christus, vervolging der gehoorzamen, eigen inzettingen boven Gods Woord plaatsen etc. En dat zou *‘latent’* kunnen zijn?

Maar dan zijn er kenmerken, die *geen kenmerken meer zijn.* De Dordtse Leerregels zeggen ergens: een onzekere zekerheid kan niet bestaan. Niets te kennen gevende kenmerken soms wel? Want wat latent is, onttrekt zich aan den kennisdienst.

De confessionele broeders, bestreden in mijn brochure ‘Ons aller Moeder’, kunnen wel tevreden zijn met zulke spitsvondigheden.

Maar gereformeerden bedroeven zich daarover. Men verzeilt hier *niet* in de leer der ‘docta ignorantia’ (geleerde onwetendheid), doch in die der ‘ignorans doctrina’ (onwetende geleerdheid: kenmerken die niet te hanteren zijn).

Als de kenmerken der ware kerk latent kunnen zijn, dan die der valse ook. Dan gaan àlle kenmerken hun dienst verliezen, en er is niets meer te kennen. Zo is het te verstaan, dat het apologetisch goud der Doleantie en der Afscheiding verdonkert bij enkele penvoerders.

En als dan van publieke, voor ieder constateerbare kenmerken *dit* gezegd wordt, hoe moet het dan met de goede werken, die volgens Melchior Leydekker ‘signa’ (kentekenen) des geloofs zijn? Hij zegt er bij: habet autem fides aliunde certitudinem suam: het geloof heeft zijn zekerheid niet uit de ‘signa’, doch uit Gods beloften. Het zij zo. Maar Ds Veldkamp wil dan anderen, die het met Leydekker eens zijn, verzoeken, een gravamen tegen de belijdenis

in te dienen (ook al zijn ze 't met den Catechismus eens). Laat hem zelf liever een gravamen indienen: 't zelfonderzoek der valse en der ware kerk gaat op die manier helemaal teloor. En óns onderzoek ook.

Latente openbaarheden!

In gewone tijden zou men zo iets laten lopen. In deze dagen van verontrusting der kerk evenwel onder felle aanklachten tegen hoogleraren der V.U., onder steunverlening ook van Ds Veldkamp, legt men toch even den vinger bij zulk een paradox.

Recht en plicht van symboolvorming 1[*)]

Over recht en plicht tot symboolvorming (symbool is hier: een kerkelijk belijdenisgeschrift) is in de onderscheiden kringen der christelijke gemeenschap vroeger vrij eenstemmig geoordeeld. Ook voorzover men dat recht en dien plicht ontkende, of relativeerde, waren de gronden, die daartoe aangevoerd werden, vrij duidelijk en uniform.

In den laatsten tijd evenwel is ook in dezen het oordeel van velen gewijzigd en een nieuwe probleemstelling in dezen gegeven.

Wij denken hier in de eerste plaats aan de mening van Karl Barth. In zijn eerste Prolegomena zur (chr.) Dogmatik houdt hij zich bezig met de *autoriteit* van de kerkelijke belijdenis. ‘Een geloofsbelijdenis is een publieke formulering van het aan de christelijke kerk in een bepaald tijdsgewricht op een bepaalde manier gegeven inzicht in de in de Schrift “getuigenis” ontvangende openbaring’. De belijdenisschriften zijn het dogma van onze vaderen-in-het-geloof; ze zijn de op de boven aangegeven manier neergelegde resultaten van het vroegere, gemeenschappelijke ‘horen’ der kerk.

De vraag nu, welke waarde, en welk gezag dan aan zulke belijdenisschriften zal zijn toe te kennen, kan uiteraard slechts beantwoord worden onder gelijktijdige beantwoording van andere vragen.

De eerste is: *welke is de waarde van het dogma*?

Op deze vraag antwoordt Barth in zijn eerste Prolegomena: dat het dogma slechts een poging is. Een poging tot *benadering*, tot ‘approximatie’. Het dogma immers wéét niet, maar *vraagt.* Het vraagt naar de waarheid. Het is een poging tot benadering van de eschatologische (ons onbereikbare) ten volle vernomen en vertolkte

*) De Ref., 4 juni 1937 e.v.v., 17e jrg. no. 36 t/m 41, bl. 171 v.v. (Kerkelijk Leven 5 artt.).

waarheid. In déze wereld brengt de kerk het *niet verder* dan tot zulk een *poging.* Een bepaalde belijdenis is dus niet meer dan een *gequalificeerde* approximatiepoging.

De tweede vraag, met de eerste onmiddellijk samenhangende, is deze: *wat is de autoriteit der kerk*? Ongetwijfeld heeft de kerk autoriteit, zegt Barth. Het is immers niet aan te nemen, dat de periode, die er ligt tussen het profetisch en apostolisch getuigenis enerzijds en ons eigen levende 'heden' anderzijds een 'ledig', een 'vacuum' zou zijn. Dat is ze nimmer. Die tussenliggende periode is ook gevuld met dit 'getuigenis'. Zij is ook in praegnanten zin *kerkgeschiedenis.* En de kerkgeschiedenis zelve wordt, volgens Barth, hierdoor bepaald, dat weliswaar de 'communio sanctorum' (gemeenschap der heiligen) altijd een verborgenheid blijft, maar dat anderzijds deze onzichtbare, verborgen 'communio sanctorum' achter geen enkele zichtbare verschijning der kerk NIET verborgen zou liggen. De communio sanctorum, als de eigenlijke, verborgene 'lebendige Kirche', ligt achter elke konkrete kerk; men lette er op, dat Barth zich hier bedient van het aan de griekse en andere filosofie ontleende denkschema, volgens hetwelk er een 'onzichtbaar' 'wézen' der kerk zou zijn, welk 'wezen' dan in bepaalde, konkrete 'vormen' van verschijning' een uitdrukking neemt, zij het dan ook een nimmer adaequate uitdrukking. Geloof in de werkelijkheid van den Heiligen Geest in het heden kan - aldus nog steeds Barth - nimmer samengaan met principiële of practische loochening van diens werkelijkheid in een verleden, dat zelf nog in het 'heden' 'tegenwoordig' is. Men mag dan ook de *documenten* van dat verleden dus niet onachtzaam voorbij gaan; er moet wel degelijk volle aandacht aan geschonken worden.

Men gevoelt het: deze Aufmerksamkeit brengt het niet verder dan tot '*Respekt*' voor de belijdenis als zulk een document uit het verleden. En omdat dit *respect* door Barth verlangd wordt uit een oogpunt van de werkelijkheid van den Heiligen Geest, en van de verborgene 'communio sanctorium', daarom wordt dit respect niet dan pas van ons gevorderd, als de INHOUD ener bepaalde belijdenis deugdelijk gekeurd is; integendeel: dit respect is nodig, in ELK GEVAL; ook *al zou de inhoud ener bepaalde belijdenis ons niet bevredigen.* Het is een respect BIJ VOORBAAT, en dus niet eerst met het oog op den INHOUD van dogma en belijdenis. Het dogma ALS ZODANIG, ook het links-georiënteerde, ook het ketterse of 'haeretische', zelfs het reeds haeretisch bevonden dogma, verdient respect. Niet voor een QUANTUM (een bepaalden belijdenis-inhoud), maar voor

een QUALE (een bepaalde *manier*, een bepaalde hoedanigheid van het belijden) wordt respect gevraagd. Het is, volgens Barth, ijdele sofistiek, de vraag te stellen, waar deze binding - deze wel werkelijke maar toch steeds slechts relatieve binding - aan zulk een in een oud document neergelegd dogma moet beginnen, en waar ze halt houden moet. ‘Ueberall hört sie auf und gar nirgends’; overal houdt ze op en toch ook weer feitelijk nergens. Alleen op deze wijze houdt men den band met de kerk van alle eeuwen, ook gedurende de tussen het apostolisch tijdperk en het onze liggende periode, vast. Wie het anders wil, en b.v. meent, dat de kerk eerst heden er is, of eerst met ons en door ons te funderen is, valt in de fout van het biblicisme van de 18e en 19e eeuw.

De opmerking van Barth, dat het biblicisme grotendeels berust op genialiteit (m.a.w. sterk individualistisch is en werkt) verdient de aandacht. Zij herinnert aan wat Georg Merz schrijft in zijn ‘Kirchliche Verkündigung’, 169, dat men n.l. in de kerk niet op den ‘Führer’, doch op het ‘ambt’ is aangewezen. Wie op den Führer ziet, het van hem wacht, is nog bevangen in den droom van het individualisme; de Führer leeft van den waan, dat in hem een scheppende kracht woont; wie hem volgen, verlaten zich daarop. Het ambt daarentegen is van dit individualisme vrij, baant dus zelf den weg tot vrijheid en bewaart voor de vertwijfelde houding van den mens, die achter een genialen Führer aanloopt. Luther streed dan ook terecht tegen de spiritualisten en wederdopers, die het ambt verachtten, en den genialen of geniaal geachten Führer volgden. ‘Darum Amt, nicht Führertum’; ‘ministerium, en niet genialiteit’, oordeelt Merz; d.w.z. men moet het hebben van het ambt, niet van een ‘leider’; van den ambtelijken dienst, en niet van genialiteit.

De vraag wat hiervan te denken is, zullen we volgende week onder de ogen trachten te zien.

Recht en plicht van symboolvorming II

Aan het slot van het voorgaande artikel hoorden we een waarschuwing tegen het steunen op genialiteit...in de kerk. Want de kerk moest het niet hebben van een of anderen genialen ‘leider’, doch van het ambt, het ministerium.

Intussen geve men er zich rekenschap van, dat hiermee nog volstrekt niet de rechte waardering van het ambt als zodanig is uitge-

sproken (door den verleden week aangehaalden Georg Merz). Noch Merz, noch Barth kunnen het ambt in de kerk zijn betamelijke ere geven. Want juist datgene, wat de kerk ambtelijk doet, we denken b.v. aan den dienst des Woords, de uitreiking der sacramenten, komt bij Barth in verdenking, is z.i. niet credietwaardig.

In zijn tweede Prolegomena haalt Barth de Confessio Augustana (een bekend Luthers belijdenisgeschrift) aan; met name deze uitspraak interesseert hem daarin, dat de kerk de saamvergadering der heiligen is, waarin het evangelie zuiver (of recht, recte) wordt gepredikt en de sacramenten recht (recte) worden bediend. Maar in dat 'zuiver' verkondigen van het evangelie en in dat 'recht' bedienen der sacramenten ligt volgens Barth nu juist het grote *probleem* der kerk. Deze 'rechtheid' of 'zuiverheid', deze 'rectitudo', wordt in boven aangehaald woord uit de Augustana wel gezien als de grote vooronderstelling van den dienst des Woords en der sacramenten, maar...daarachter ligt het probleem, welke dan de maatstaf is, waarnaar die 'rechtheid' en 'zuiverheid' kan gemeten worden. Men kan dien maatstaf wel *veronderstellen*, en ontkomt daar ook niet aan, als men de éne kerk, die wél op rechte wijze dezen woord- en sacramentsdienst verricht, onderscheidt van de andere, die het niet doet, maar waar is die maatstaf? Want het 'zijn der kerk', dat is 'Jezus Christus'. En van dit 'zijn der kerk' uit wordt juist de kerk zelf, met haar verkondiging en mèt haar sacramentsdienst 'disputabel gesteld'. Hoe kan men dan dien maatstaf vinden, dien men toch maar onderstelt als aanwezig, en als gegeven, en als hanteerbaar?

Om op die vraag een antwoord te geven, voert Barth een merkwaardige onderscheiding in. Hij wil uitdrukkelijk onderscheiden hebben tussen 'HET dogma' (enkelvoud) enerzijds en 'DE dogma's' (meervoud) anderzijds. De concrete dogma's (meervoud) van de kerk raken niet tot de hoogte van het 'dogma' (enkelvoud). Trouwens de hoogte van 'HET dogma' is in deze wereld niet bereikbaar. Onder 'HET dogma' immers is zo iets te verstaan als 'de overeenstemming van de kerkelijke verkondiging met de openbaring, waarvan in de Heilige Schrift getuigenis wordt gegeven'. Dit dogma staat natuurlijk niet op papier; het heeft trouwens ook helemaal geen bepaalden leer-inhoud; want het is geen leer-stuk, met een eigen 'inhoud', doch alleen maar een verhouding, een 'overeenstemming'. En overeenstemming met de openbaring zelve, die is op aarde nimmer bereikbaar.

Men dient dit nimmer uit het oog te verliezen, als men de werke-

lijke, de concrete ‘dogma's’ (meervoud) wil beoordelen. Die concrete dogma's zijn de door de kerk erkende en bekende leer-uitspraken, vastgelegd in de kerkelijke belijdenisschriften.

Nu lette men er wel ter dege op, dat Barth hier tot een constructie de toevlucht neemt, die alleen door pure abstracties een ogenblik de indruk maakt van houdbaar te zijn, en die het woord ‘dogma’ geheel willekeurig gebruikt. Gogarten, één van Barth's vroegere vrienden, heeft hem meer dan eens verweten, dat hij, ondanks alle aanvankelijk protest er tegen, zich bedient van filosofische kunsttermen en kunstgrepen, die met de degelijke resoluutheid van den echten ‘openbaringsgetuige’ eigenlijk onverenigbaar zijn. Hier heeft men er een wel zeer bedroevend staaltje van. De concrete dogma's moeten zich uitstrekken naar ‘HET’ dogma; ze moeten daarnaar ‘vragen’. Want theologie is geen weten, doch ‘vragen’; ze is het stellen van de waarheids-vraag. De dogmatiek is de kritische vraag naar ‘het’ dogma. En wat de in de belijdenisschriften neergelegde ‘leer-uitspraken’ betreft: deze zijn op dit standpunt natuurlijk geen waarheden, formeel geopenbaard door God; zoiets is onmogelijk; wie aan zulken onzin gelooft, is rooms.

Of dan die dogma's (meervoud), die leer-uitspraken, die belijdenissen ook, helemaal geen respect verdienen?

Ach neen, Barth denkt er niet aan, dat respect er aan te onthouden. In de dogma's en belijdenissen spreekt de kerk van het verleden; ze spreekt eerbiedwaardig, respectabel, mag niet worden veronachtzaamd, spreekt niet zonder dat God daarin zijnerzijds werkzaam is. Maar het blijft dan toch maar mensenwerk, het blijft dan toch maar gebrekkig kerkwerk; de kerk bestaat in zulke belijdenissen het stoute stukje, dat ze een ‘definitie’ geeft van de geopenbaarde waarheid. En nu zegt Barth, gebruik makende van een meer handige, dan ernstige woordspeling: ‘definitie’ betekent eigenlijk ‘begrenzing’ of ‘beperking’. Terwijl de kerk dus de waarheid, die geopenbaard is, ‘definieert’, *beperkt* ze haar; in de dogma's (meervoud) *beperkt* zij de geopenbaarde waarheid, het Woord van God (dat onbereikbaar, ongrijpbaar, on-definiëerbaar is). Maar op die manier maakt de kerk van Gods Woord een mensen-woord. Gods Woord en het dogma, ge vraagt, hoe die twee tot elkaar staan? Gelijk de hemel is boven de aarde, zó is Gods Woord boven het dogma.

Deze laatste gedachte nu brengt Barth tot een *dubbel* vonnis:

a. over de z.i. fatale leer van het kerkelijk *leerambt bij Rome;*

b. over de z.i. evenzeer fatale leer 'vom Geist der Gemeinde oder vom christlichen Prinzip' (de leer dus, die positie kiest in het leerbegrip van den 'Geest der gemeente' of van het 'christelijk principe').

Eerstgenoemde fatale leer is dan speciaal die van de roomse kerk, laatstgenoemde van het protestantse modernisme.

Uiteraard is hiermee de kwestie nog in het midden gelaten, hoe dan te denken is over de protestantse rechtzinnigheid, met name inzake haar opvatting over leerambt, recht en plicht tot dogma- en symbool-vorming.

Hierin nu is van betekenis, dat Barth het *niet alleen* onbegrijpelijk vindt, dat Gods Woord tot mensen gesproken is, doch het *evenzeer* onbegrijpelijk noemt, *wat* het Woord Gods in zichzelf is. Immers, a. als Gods Woord kan het slechts inhoud zijn van het 'jeweilige *Ereignis* seines Gesprochenwerdens zu *diesem und diesem Menschen*', d.w.z. Gods Woord kan niet worden vast-gelegd, b.v. op papier of op een grammofoonplaat; het kan slechts in een bepaald ogenblik tot een bepaald mens komen als een *gebeurtenis,* die ook nooit vast te leggen is; b.v. datgene, wat een *bepaald mens* in die *gebeurtenis* van zijn horen als Gods Woord verneemt en in zich opneemt, en waarvan hij vervolgens rekenschap geven kan, is reeds op dat ogenblik niet meer hetzelfde, als wat het tot hem gesproken Woord Gods in zichzelf is. Het is slechts zijn *herinnering* aan het tot hem gesproken Woord Gods, en zijn *verwachting* van het nieuw tot hem te spreken Woord Gods. Noch het *dat,* noch het *wat* van Gods Woord kan de dogmatiek kennen.

Het *geloof* betekent dus niet, dat de kerk meent te bezitten, doch dat *ze hoopt,* dat haar geschonken wordt. Derhalve bestaat de *reflexie* van het geloof, *juist* deze, hierin, dat de kerk het Woord van *God èn* dat van haar zelf *uit elkaar weet te houden.* Het *onderscheid* tussen die twee heeft ze te zien.

De vraag komt nu zó te staan, *of er dan een mogelijkheid bestaat voor de kerk, om haar eigen kerkelijke verkondiging te vergelijken met Gods Woord en daaraan te meten?*

Daarover volgende week iets.

Recht en plicht tot symboolvorming III

De vraag is dus, aldus Barth, hoe een kerk de mogelijkheid wint, om haar eigen kerkelijke verkondiging te toetsen aan ‘Gods Woord’.

Er zijn voor dit vraagstuk verschillende oplossingen gegeven, die evenwel Barth geenszins bevredigen.

In de eerste plaats tekent hij protest aan tegen de manier, waarop het modernistische protestantisme, het liberale dus, deze kwestie tracht af te handelen. Dit liberale protestantisme heeft voor het onderscheid tussen kerkelijke verkondiging en ‘Woord Gods’ de ogen niet geopend. Het heeft gedaan, alsof dat zo maar ongeveer dezelfde grootheden waren. ‘Gods Woord’ werd voor deze richting ontdaan van zijn konkreetheid. Het werd vervluchtigd tot een ‘Idee’. Het ‘cultuurbewustzijn’ trad straks er voor in de plaats; en zo werd ten leste dáárin positie genomen, en van dááruit verder geredeneerd. Kort en krachtig stelt Barth tegenover dit alles de gedachte, dat de kerkelijke verkondiging naar haar inhoud aan geen anderen maatstaf gemeten behoort te worden dan aan dien van ‘Gods Woord’. Wat in de kerkelijke verkondiging wordt ondernomen, dat is, zoal niet wat zijn menselijke motieven en vormen, dan toch wat zijn diepste kern en intentie betreft, onttrokken aan de beoordeling van enig ‘cultuurbewustzijn’ als zodanig. Het valt niet onder de critiek van welke filosofie, of moraal, of politiek dan ook. Wie het evenwel toch dááraan meten wil, en niet ‘Gods Woord’ als criterium neemt, bederft in den grond der zaak alles.

Vervolgens verklaart Barth ook tegen de roomse ‘oplossing’ van het aangegeven vraagstuk ernstige bezwaren te hebben. De roomse opvatting der verhouding tussen bijbel en kerkelijk leergezag stelt theoretisch wel vast, dat de kerk een heer ‘boven’ zich heeft, een rechter, die haar doen en laten beoordeelt, maar in werkelijkheid ziet de zaak er toch wel wat anders uit. Feitelijk heeft de roomse kerk dien ‘rechter’ niet ‘boven’ zich, doch ‘in’ zich; is het niet juist de kerk, die naar roomse zienswijze de Schrift haar autoriteit verleent? De bijbel is bij Rome niet ‘vrij-gegeven’; hij kan zijn vrijen loop niet nemen in de roomse kerk; hij is geen instantie, die met eigen recht en

gezag tegenover de kerk staat. Het naaste en voor de hand liggende richtsnoer van het roomse geloof is niet het votum *van* den bijbel zelf, doch het votum der kerk *over* den bijbel, gelijk Barth, met beroep op roomse bronnen zelf, constateert.

Het is duidelijk, dat in deze critiek van Barth de gereformeerden zich wel grotendeels kunnen vinden. Wat hij hier opmerkt, is hunnerzijds reeds vóór Barth ettelijke malen door hen zelf gezegd.

Maar waar nu verder alles op aankomt is dit: heeft bij Barth zelf dan 'Gods Woord' de waarde van een konkreet-hanteerbaren maatstaf, waaraan de 'kerkelijke verkondiging' kan worden gemeten?

Het antwoord moet helaas ontkennend luiden.

Want wel zegt Barth, dat het 'credo' (de geloofsbelijdenis, en zijn inhoud) aan de Schrift onderworpen is, en dat daarom de dogmatiek, gelijk ook de vaststelling van kerkelijke belijdenis-uitspraken, voortdurend de correctie van de exegese nodig heeft en onder haar controle staan moet, - maar.....als ge dan aan Barth vraagt, wat dan wel onder die 'exegese' te verstaan is, dan krijgt men een antwoord, dat heel die 'correctie' en die 'controle' in de lucht laat hangen.

Barth immers verlangt een z.g. 'theologische exegese'.

En deze kunstterm moet speciaal op barthiaanse wijze worden opgevat. 'Theologische exegese' is volgens hem een uitlegging en verklaring der Schriften van Oud- en Nieuw-Testament als *profetisch-apostolische* geschriften. Zij behoort *z.i.* de vraag voor ogen te hebben, die aan profeten en apostelen te stellen is: *inhoeverre* (men lette daarop!) wordt ons hier in deze tekst 'getuigenis van *Gods Woord'* gegeven? Men lette hier op den betekenisvollen term: *'inhoeverre'* en ook op den anderen: *'getuigenis van* Gods Woord'; en bedenke daarbij, dat de gereformeerden tegenover de ethischen steeds hebben volgehouden, dat niet Gods Woord *in* den bijbel is, doch dat de bijbel Gods Woord *is.* Een stelling, die behalve tegen de ethischen ook regelrecht tegen deze probleemstelling van Barth zich keert.

Deze 'theologische exegese' nu heeft volgens Barth tot onderstelling de *herinnering,* dat de kerk in Oud- en Nieuw-Testament tot nu toe Gods Woord *gehoord heeft,* en de *verwachting,* dat ook de lezer zelf hier voor zijn eigen tijd wederom Gods Woord verneemt. Zij ligt dus tussen deze herinnering en deze verwachting in.

Maar zó wordt de z.g. 'theologische exegese' beredeneerd op de manier, die de Schrift als konkreet hanteerbaar kriterium wegneemt. Want dat éne element waarop nu juist alles hier aankomt, ontbreekt

hier: de zekerheid n.l., dat men inderdaad in de Schrift Gods Woord werkelijk *hoort* en *verstaat;* dat het Woord Gods *klaarblijkelijk* in de Schrift gesproken wordt; dat men over bepaalde dogmata haar mening zonder enigen twijfel als mening des Geestes weten kan.

Hierin staat de gereformeerde theologie dan ook tegenover Barth. Barth acht het b.v. mogelijk, dat de theologische exegese zich genoodzaakt zou zien, bepaalde delen van de belijdenis te schrappen, b.v. de 'maagdelijke geboorte'. Van de opstanding van Christus acht hij dat evenwel onmogelijk. De gereformeerde theologie evenwel meent, dat eerstgenoemd dogma evenzeer op den bijbel steunt als het laatstgenoemd en vergeet niet, dat Barth de opstanding van Christus anders opvat dan de Schrift.

Maar dat is nog niet het *eigenlijke* verschilpunt tussen Barth en ons. Dit eigenlijke geschil ligt veel meer in twee punten. *Allereerst* ligt het hierin, dat Barth verschil maakt tussen wat in het *centrum* van het nieuwtestamentisch getuigenis, en wat aan den *zelfkant* daarvan staat. 'Opgestaan ten derden dage' (maar dan opgevat in barthiaanse zin) dat staat volgens hem in het centrum; het daarin vervatte 'getuigenis' zelf staat of valt dus met deze belijdenisuitspraak. *Hemelvaart* en 'maagdelijke *geboorte* daarentegen staan z.i. niet in het centrum van het getuigenis van het Nieuwe Testament, doch aan den omtrek er van; andere symbool-inhouden eveneens. Deze distinctie tussen centrale en periferische inhouden van het nieuwtestamentische getuigenis slaat dan de brug tot meerdere of mindere vastheid der belijdenis.

Een *tweede* verschilpunt tussen Barth en ons is, dat hij in het *credo* - de belijdenis - plaats ingeruimd acht voor dogmatische leeruitspraken, die zelve niet eigenlijk de *'zaak'* zijn, waarom het feitelijk gaat, doch die naar die eigenlijke 'zaak' alleen maar *heenwijzen.*

Zo is b.v. de maagdelijke geboorte, stel, dat men die nog vasthouden wil, slechts als een 'teken', een 'heenwijzing' naar een daardoor *betekende zaak* te bewaren. Het is een *signaal* (dat Gods Woord zonder ons toedoen tot ons komt). Maar zulk een 'teken' is nooit de zaak zelf, die betekend wordt; het is nooit de materie, waarom het eigenlijk te doen is. Die eigenlijke zaak ligt in iets anders, in casu in de *openbaring,* en haar manier en haar vooronderstellingen. De maagdelijke geboorte is slechts een teken, dat *heenwijst naar* die betekende zaak. Staat nu vast, dat de gereformeerde theologie in de 'maagdelijke geboorte' en ook in de hemelvaart en het zitten ter rechterhand Gods niet tekenen van iets anders, doch de

eigenlijke zaak zelf ziet, waar het om te doen is, dan blijkt, dat tussen Barth en haar een diepgaand verschil ligt inzake interpretatie en eerbiediging der belijdenis; niet alleen in het speciale geval der Twaalf artikelen, doch ook in het algemeen. Wie een symbool tot *mededeling* maakt van 'tekenen', die men erkent, en niet een *belijdenis* van de betekende *zaken* zelf er in ziet, verandert heel het *karakter* van het symbool. Het is een even gewelddadige verkrachting van het symbool als een 'interpretatie' er van zijn miskenning is.

Recht en plicht van symboolvorming IV

Samenvattend kunnen we dus zeggen, dat Barth meer het recht dan den plicht der symboolvorming erkent. Het recht er toe ligt in de noodzakelijkheid zelf van de *'vraag'* en de *'zorg'* der dogmatiek; zij *'vraagt'* naar *'het'* dogma (zie hierover de voorgaande artikelen) en zij doet dit o.m. in de dogmatische leerspreuken, welke in de belijdenisschriften zijn neergelegd. En zij draagt *'zorg'* voor de zuiverhouding der kerkelijke verkondiging. Maar wat den *plicht* tot symboolvorming betreft, dient volgens Barth steeds bedacht te worden, dat symboolvorming in het beste geval slechts als *'werk'* des geloofs kan worden gewaardeerd; *welk 'werk des geloofs altijd met het geloof zélf in tegenstelling staat'.*

Voorzover de gereformeerden steeds de belijdenis als appellabel aan een hogere norm hebben gezien, is er in dezen geen wezenlijk meningsverschil tussen Barth en hen; waar echter deze hogere norm voor het besef van de gereformeerden de H. Schrift is, als Gods Woord, daar ligt op *dit* punt de tegenstelling tussen Barth en de gereformeerden wezenlijk bepaald; immers: de H. Schrift kan, gelijk reeds bleek, bij Barth tenslotte *niet* als *konkreet* gezaghebbend kriterium fungeren.

Op Barth's standpunt blijft dan ook altijd het symbool principieel *lager* getaxeerd dan bij de gereformeerden. Zijn onderscheiding tussen *'lerende kerk'* en *'horende kerk'* kan de situatie nog verhelderen. Deze twee zijn wel *niet* theoretisch, maar dan toch wel in haar daad te onderscheiden, zegt Barth. Met deze onderscheiding toch loopt een andere *parallel:* n.l. die tussen *dogmatiek* en *katechismus.* De katechismus komt hier ter sprake als: *leer,* en is dus weer op dit punt te vergelijken met *belijdenisschriften,* waartoe trouwens veel katechismi zelf te rekenen zijn. Nu staan volgens Barth *dogmatiek*

en *katechismus* tot elkaar als *onderzoek* en *leer.* De dogmatiek is dan de katechismus voor de 'lerende (onderwijzende) kerk', de katechismus is echter de dogmatiek voor de 'horende kerk'. In de dogmatiek treedt meer de wetenschappelijke bezinning op, die 'vraagt' en die op weg wil komen *naar* het antwoord toe. In den *katechismus* legt men zich meer op de formulering der *antwoorden* toe.

Vraag en antwoord nu zijn nimmer van elkaar af te grenzen, zegt Barth. Elk 'antwoord' slaat bij hem weer om in 'vraag', elke 'leer' in 'onderzoek'; maar een belijdenis, een katechismus, geeft slechts bewust-voorlopige antwoorden, een bewust-voorlopige *leer.*

Kan nu reeds over die belijdenis-antwoorden zelf de H. Schrift geen konkreet kriterium zijn, dan is de belijdenis nog veel minder in staat tot de konkrete functie van zulk een kriterium, al ware het ook slechts die van een 'genormeerde norm', een norm, die zelf aan een hogere onderworpen is. Het zelfstandig naamwoord 'norm' zal hier voor Barth's besef nog altijd *te veel* gezegd moeten heten. Want een laatste steungrond ontbreekt er aan; en het deelwoord 'genormeerd' spreekt veel te boud en veel te lichtvaardig. De afgeleide norm der belijdenis toch is nooit ge-normeerd, doch altijd *te normeren.* Een 'norm', die zelf nog altijd aan een hogere 'norm' te meten blijft, doch die daar hier beneden nooit mee klaar komt, - dát zou eerder in de lijn van Barth liggen, dan een reeds 'genormeerde norm'. Maar zelfs wie in dit verband van een 'norm' durft te spreken in eigenlijken zin, zegt toch altijd nog te veel. Men kan het begrip 'norm' begrenzen door het deelwoord 'genormeerd', of door het gerundivum 'te normeren', maar feitelijk blijft men toch zelfs zó de belijdenis te veel eer, of liever, een ongepaste eer geven, volgens Barth. 'Maatstaf' wordt zij nooit.

We staan hier feitelijk voor denzelfden gedachtengang als dien ook Georg Merz volgde, toen hij schreef, dat de geschiedenis der kerk, waartoe immers ook die der symbolen behoort, een 'relatieve geschiedenis' is, een steeds op iets anders 'te betrekken' geschiedenis. Zij moet n.l. volgens hem onophoudelijk betrokken worden op het geschieden Gods, waarvan de bijbel spreekt. Het is de bekende onderscheiding van 'beneden-' en 'bovengeschiedenis', die reeds zo veel ellende gebracht heeft in kerk en theologie van den laatsten tijd, en waarover ik nader sprak in mijn 'Wat is de Hemel?'

Recht en plicht van symboolvorming. Slot

Op dit punt blijkt dan ook tussen Barth en de gereformeerden de tegenstelling blijvend. De gereformeerde theologie heeft er niet het minste bezwaar tegen, ook de belijdenis steeds weer *'appellabel'* aan een hoger gezag te noemen, norma *normanda* dus, d.w.z. een maatstaf, die zelf weer aan een hogeren maatstaf te toetsen blijft. Maar als *norma,* als maatstaf, blijven ze haar toch zien; en zij *kunnen* dit ook, omdat de *Schrift* voor hen *inderdaad* als konkrete norm *kán* functioneren; daarom kan h.i. het voortdurend weer 'normeren' van de 'norm', d.w.z. het steeds weer toetsen van de belijdenis aan de Schrift, toch feitelijk nimmer geschieden zonder dat men de rechtmatigheid erkent van het *voltooid* tegenwoordig deelwoord '*ge*-normeerd' in de uitdrukking van daareven: '*ge*-normeerde norm', *ge*-meten maat-staf.

De opvatting dergenen, die dit *'voltooide'* deelwoord ('ge-normeerd') feitelijk van zijn kracht willen beroven, ja opheffen, en die het vervangen willen door het 'gerundivum' (d.w.z. door de opvatting, dat de norm der belijdenis steeds weer opnieuw moeten worden ge-normeerd, zonder dat er ooit één moment van rust in dit werk principieel mag worden toegelaten of mogelijk geacht), zal dan ook steeds gepaard moeten gaan met een protest tegen het toch bijbelse begrip van *'gezonde* leer' (vgl. b.v. Gustav Stählin, Skandalon). Gereformeerden echter aanvaarden den bijbel ook hierin. Maresius b.v., hoezeer overtuigd, dat de leer slechts zelden 'gezond' werd voorgedragen, noemt toch de Ned. Belijdenis een korte saamvatting van gezonde meningen, en een passend formulier van enigheid in de zaken der rechtzinnige waarheid, en van het ware protest tegen de misbruiken van het roomse Babylon. In zulke opvattingen vertegenwoordigt hij de gereformeerden van allerlei eeuw.

Doorwerking der barthiaanse opvatting in dezen zal steeds consequenter er toe leiden, dat de historisch-gereformeerde mening in betrekking tot recht en plicht van symbool-vorming komt te staan in een isolement, dat zij zelf niet gewild heeft, maar dat, nu het er (door de afwijking der anderen) eenmaal is, niet anders dan tot grote schade kan worden veronachtzaamd. De aanhangers van theorieën als Barth ontwikkeld heeft, zullen steeds tegen een uitgewerkte belijdenis het bezwaar blijven inbrengen, dat men op het pad der binding aan een confessie niet meer zijn aandacht geeft aan de smalheid van den vlonder, waarover het geloof den weg boven diepe afgronden naar de toekomende eeuw moet vinden, maar zijn ogen

wellustig weidt aan de breedheid der grazige weiden, rechts en links van dien vlonder. Het feit evenwel, dat heel dit spreken van zulk een smallen vlonder zelf een voor de dialectische theologie fataal ondernemen is - want een vlonder is per slot van rekening toch altijd nog een 'bruikbare' wég - illustreert zelf reeds het illusoire van de hier ingenomen schijn-positie. Ze is even onwezenlijk, als de reconstructie van de historie, gelijk men deze zich veroorlooft, zo vaak beweerd wordt, dat althans het symbool de hardheid en stroefheid van het dogma ontbeert; dat het feitelijk niet meer wil wezen dan een blij herkenningsteken tussen christenen onderling, en dat het om die reden nooit een zwaard kan zijn, waarmee men het tafellaken tussen zich en de ketters doorsnijdt; of ook: dat Thomas en Calvijn een principiële onderscheiding tussen dogma en symbool zouden hebben gesteld.

De behoefte om zúlk een principiële onderscheiding aan Thomas en Calvijn op te dringen, is bij de leerlingen der dialectische theologie verklaarbaar uit de voorkeur, die ze hebben voor het z.g. *'Woord-in-beweging'* boven het z.g. 'woord-in-rust'. Op grond van deze voorkeur wordt in den kring dezer denkers wel eens onderscheiden tussen 'retorische' en 'symbolische dogmatiek'. 'Retorisch' wordt hier als begrip afgegrensd tegen 'sofistisch'; immers: het sofisme, zo merkt men op (Noordmans), moet 'in het dogma optreden, zodra de gedachte niet meer tussen God en mens *in beweging* is. Als ze geen *Woord* meer is. In het sofisme kan Achilles den schildpad niet achterhalen. In de werkelijkheid wel'. Met dergelijke (zelf retorische) sofismen trachten de dialectische theologen hun vlonder-theorie te keren tegen de symbolen als woord-in-rust; en wordt gefantaseerd, dat b.v. de zondagen van den Heidelbergsen Catechismus 'het mooiste voorbeeld van *gesproken dogmatiek*' zijn, en dat 'hun symbool-karakter daardoor verre wordt overschaduwd'. Ten slotte wordt dan geconcludeerd, dat het dogma pas waar *wordt* in 'de zuivere werkelijkheid, waarin Achilles den schildpad achterhaalt. Daar valt elk sofisme dood en is het meteen uit met de retoriek'. Dit laatste gebeurt dan in de z.g. *pastorale dogmatiek,* waarin het dogma direkt op de prediking gericht is, en waarin het zijn functie behoudt in de lijn van het Woord, dat van *God naar de kerk* uitgaat. Van God naar de kerk, *niet omgekeerd.* Want 'die echt-reformatorische dogmatiek' heet hier 'een pastorale, waarin het trinitarische Woord eenzijdig tot ons komt, en waarin het "volkomen uit" is met de correlatie'. Wat die 'correlatie' betreft: deze

ziet men in de retorische dogmatiek (b.v. van Ambrosius en Augustinus), waarin de mens als zondaar naast de Triniteit, de staat als heidendom naast de kerk gaat, de zonde naast de genade golft'.

Dat op dit standpunt van recht en plicht tot symboolvorming zo ongeveer niets overblijft, behoeft geen nader betoog.

En dat mensen, die zúlke dingen leren, op een Calvinistencongres worden aanvaard door dezelfden, die heden zó met de belijdenis tegen hun naaste broeders opereren als Prof. Hepp het doet, dat blijft ondergetekende nog altijd een mysterie. In Amerika trekt thans de 'congres-Calvinist' Prof. Haitjema rond, ook bij de gereformeerden. En intussen zijn zij, die voor dit misverstand in Amerika deels verantwoordelijk zijn, hier in Nederland met de belijdenis aan 't opereren tegen collega's, die heel wat hebben gedaan voor verlevendiging der gereformeerde gedachte en inscherping der antithese. En hoe doen ze 't? Recht en plicht tot symboolvorming -, maar o wee, als we het zwaard misbruiken.

Afvaardiging*)

Jaren geleden heeft Prof. Dr J. Waterink een geval van vertegenwoordiging van een gereformeerden kerkeraad bij een 'plechtigheid' van een ander kerkelijk instituut in een dienst des Woords besproken, en zijn afkeuring er over uitgesproken. De kwestie is sinds nog al eens ter sprake gekomen.

Onlangs was er weer een geval. Plaatsnaam laten we weg: 't gaat om de zaak. Ergens zou een Chr. Ger. Gemeente haar kerkgebouw in gebruik nemen. De kerkeraad der Ger. Kerk zond een deputatie; een predikant van dien kerkeraad hield een toespraak, waarin ongeveer het volgende gezegd werd:

> 't Was niet mijn bedoeling om te spreken, maar nu U mij daartoe dringt, wil ik een enkel woord zeggen. Wij hebben als kerkeraad gemeend, om aan Uw vriendelijke uitnodiging, hedenavond hier te willen zijn, gevolg te moeten geven. Maar laat me dan ook vrijuit mogen zeggen, wat mij en de kerkeraad op het hart ligt. Het zou ons nog aangenamer zijn geweest, een uitnodiging van U te hebben ontvangen tot een andersoortig samenzijn, tot een samenspreking, waar we ons beiden toch naar Gods Woord Gereformeerd noemen. Art. 28 van onze Geloofsbelijdenis spreekt immers niet alleen van een afscheiden van hen, die niet van de kerk zijn, maar ook van het onderhouden van de enigheid der gelovigen. Wij behoren niet van elkander

*) De Ref., 11 juni 1937, 17e jrg. no. 37, bl. 302 (Kerkelijk Leven).

> gescheiden te zijn. En laat het niet zo zijn, dat de druk van de vijand van buiten ons tot eenheid dwingt. Veel sterker dan de druk van buiten af, moet zijn de drang van binnen uit, om tot eenheid te komen. Nu is het nationaal niet mogelijk gebleken door afwijzing tot samenspreking van Uw synode, om op dien weg te geraken. Misschien is het dan mogelijk plaatselijk het begin van de oplossing te zoeken. En wanneer Uw prijsstellen op onze tegenwoordigheid hier mocht betekenen, dat ook bij U de wens tot eenheid bestaat, dan is hereniging mogelijk. Onze vreugde kan daarom thans niet onvermengd zijn. Mijn hart gaat uit naar de eenheid van alle Christgelovigen; een eenheid niet ten koste van de belijdenis, maar een eenheid door de waarheid Gods.

Tot zover het wooord van den gereformeerden predikant.

De Christelijke-gereformeerde dominee antwoordde op de toespraken en merkte aan het adres van den spreker van daareven ongeveer het volgende op:

> Ja broeder, wij zijn heel dankbaar, dat U vanavond hier bent. Wij hebben het beide waarschijnlijk wel eens anders meegemaakt, zodat er vijandschap en verwijdering viel te constateren. Maar God is mijn getuige, dat ook mijn bede steeds weer opklimt tot enigheid van allen, die tot Sion behoren. Maar wanneer U een samenspreking wenst, dan moet er eerst weer eenheid komen in de Geref. Kerken. Als 't zo doorgaat met de Geref. Kerken, als thans blijkt uit de strijd aan de V.U. met de kwesties Vollenhoven en Dooyeweerd, hoewel die thans door curatoren getracht is enigszins te sussen, dan zal het U steeds meer blijken, dat het besluit van de Chr. Geref. Kerk in 1892 genomen, gerechtvaardigd zal worden. En zo houden wij vast aan de lijn van 1834 en daarin aan Calvijn.

Tot zover de gastheerlijke predikant.

Me dunkt, het geval leert al weer, dat het dien kant niet uit moet. We waarderen, dat de gereformeerde predikant van het geval gemaakt heeft, wat hij er van maken kón in de gegeven omstandigheden. Maar...de omstandigheden waren niet ópgelegd; men had met een brief kunnen volstaan, waarin aangetoond werd, waarom de kerkeraad heel het optreden van de uitnodigende gemeenschap veroordeelt, en, hoezeer hij ook tot samenspreking geneigd is, dit niet kan doen in een dienst des Woords, waar ambtelijk de zegen wordt uitgesproken. Tussen de ene en de andere gemeenschap ligt niet een of ander disputabel accentverschil, maar de kwestie van gehoorzaamheid dan wel ongehoorzaamheid; wie van één van beide zijden daaraan twijfelen mocht, en toch maar in den naam des Vaders en des Zoons en des Heiligen Geestes bezweert: ik moet hier zijn, en ginds niet, die heeft de ongehoorzaamheid verdubbeld en de wet verdobbeld.

Een dienst des Woords is nu eenmaal geen debatingclub. En een

man, die meent, ambtelijk te mogen en te moeten optreden in den naam van God Almachtig, kan zich kwalijk in het corset van salonmanieren steken met een ander, die zich eveneens als ambassadeur van Jezus Christus openlijk aandient. Salonmanieren vereisen, dat de gast een toespraak houdt, en de gastheer het laatste woord krijgt, hetgeen deze gastheer ook gedaan heeft, overhoop halende, wat hij waarschijnlijk niet weer in elkaar kan zetten, en dingen bewerende, die wel in de lijn van Ds Kerstens onwetenschappelijk kwaadspreken, doch niet in die der waarheid liggen. En toen werd er een vers gezongen, en werd de Heere gedankt en werd er de zegen uitgesproken, en was er waarschijnlijk thee in de consistoriekamer.

Maar de absoluutheid van het recht van Christus, die de ambtelijke opdracht geeft aan wie Hij wil, die is niet vóóropgesteld.

‘Spotten’*)

Ik schreef onlangs**) over de afvaardiging van een Geref. predikant naar de ingebruikneming van een nieuw gebouw der Chr. Geref. Gem. ter plaatse, en keurde deze handelwijze af (m.i. is ze een hinderpaal op den weg tot den vrede).

Het blijkt, dat het Chr. Geref. orgaan ‘De Wekker’ het daarin met me eens is. Slechts wil het blad dat niet zonder meer constateren. De redacteur ‘De B.’ schrijft, dat de Geref. Kerkeraad had moeten bedanken. Mee eens; maar dan had de Chr. Geref. Kerkeraad maar niet moeten uitnodigen. Overigens treft me dit detail:

> Hier voegt K.S. nog aan toe: Me dunkt, dit geval leert al weer, dat het dien kant niet uit moet, en wij voegen er bij, dat de Geref. predikant een treurig misbruik gemaakt heeft van de hem geboden gastvrijheid, om in de Kerk een debat uit te lokken, dat daar ter plaatse niet behoorde. Hij wierp kruit in het vuur en dat vuur laaide begrijpelijk op bij de Christ. Geref. predikant, die het besluit onzer Synode van 1934 verdedigde. Zo werd de Dienst des Woords een debatingclub, die verre van stichtelijk was. Spottend besluit K.S. dan: ‘En toen werd er een vers gezongen, en werd de Heere gedankt en werd de zegen uitgesproken en was er waarschijnlijk thee in de consistoriekamer’.
> In plaats van dit spotwoord willen wij liever eindigen met de ernstige vraag, of zulk een soort visite-uitnodiging bij bijzondere gebeurtenissen niet uit de tijd is, en beter paste in het tijdperk van vrijheid, gelijkheid en broederschap van 100 jaar geleden, toen het liberalisme een algemene

*) De Ref., 19 juli 1937, 17e jrg. no. 41, bl. 338 (Persschouw).
**) Zie voorgaand art. Afvaardiging.

verdraagzaamheid predikte, waarbij de confessionele en kerkelijke grenzen verdoezeld werden?
Bij het belijdenisloze Christo Sacrum te Delft paste eene uitnodiging aan de Synode der Lutherse en Hervormde Kerken bij het standpunt van dit genootschap, doch thans had men vóór de uitnodiging verzonden werd, moeten bedenken: 'Verzint, eer ge begint'.

Spotten?

Wat kunnen sommige mensen toch slecht ernstige en dus concrete taal lezen.

De B. moet eens een jaar lang Kierkegaard lezen. Ziet de Heere God niet naast elkaar staan dat kopje thee en den ambtelijken zegen, onze intenties en onze praetensies?

'Creatio' en 'Creatura'*)

In het jongste nummer van het 'Geref. Theol. Tijdschrift' komt een recensie voor, geschreven door Dr A.D.R. Polman, waarin deze een geschrift van Dr H. Steen beoordeelt. Zonder ons verder in te laten met de beoordeling van diens boek in kwestie, willen we toch, waar de zaak ons van algemeen belang lijkt, aan één punt in deze recensie even onze aandacht geven.

Dr Polman stemt toe, dat 'er naar de Schrift maar één kerk ook in het zichtbare wezen mag'.

Hij wil evenwel daaruit niet geconcludeerd hebben, 'dat er nu ook maar één kerk kan zijn'. Deze 'conclusie' 'mist' voor Dr Polman 'het stringent' karakter'. Want, zo zegt hij dan - en pas hier begint ons persoonlijk de recensie te interesseren - *'hier wordt vergeten, dat de kerk, naar het woord van Dr W.J. Aalders, tegelijk creatio en creatura is.* Was zij' - zo vervolgt Dr Polman - 'was zij enkel het werk Gods, dan zou zulk een gevolgtrekking gewetttigd wezen. Maar juist de inschakeling van des mensen werk met al het zondige en verkeerde, waarvan twintig eeuwen getuigenis afleggen, doet ons huiveren voor een conclusie, die de Gereformeerde kerk...tegenover de andere grote kerken als de enig ware durft stellen'.

Nu zal ieder, die mijn thetische uitspraken in dezen gelezen heeft, bekend zijn met het feit, dat ik deze conclusie allerminst voor mijn rekening heb genomen; ik heb ze herhaaldelijk en uitdrukkelijk be-

*) De Ref., 23 juli 1937, 17e jrg. no. 43, bl. 349/350 (Kerkelijk Leven).

streden: Dr Polman bedoelt immers blijkens zijn tussenzin[1)] hier de Gereformeerde ‘kerk’ te vergelijken met grote kerken in het buitenland. Mijn bezwaar gaat dus niet tegen het feit, dat Dr Polman bestrijdt, wat ik ook bestreed.

Toch acht ik het niet ongewenst, even bij Dr Polmans verwijzing naar het gevoelen van den Groningsen hoogleraar Aalders stil te staan. Want als Dr Aalders' opmerking juist is, en als ze wel met de pluriformiteitskwestie te maken heeft, en aan de debatten daarover leiding geven mag, dan kunnen anderen weer hun conclusies er uit trekken; en waar me dit enigszins gevaarlijk lijkt, wil ik er iets van zeggen.

* * *

‘Creatio’ en ‘creatura’, - wat betekenen die woorden?

‘Creatio’ betekent, als men scherp vertaalt: schepping. De DAAD van schepping. Wel wordt meer dan eens in het onnauwkeurig spraakgebruik, waarvan de taal zich onophoudelijk bedient, ‘creatio’ of ‘schepping’ gebruikt ter aanduiding van ‘het geschapene’, van Gods geschapen werk (creatuur dus); maar juist wanneer men het woord ‘creatio’ wil afgrenzen tegen het woord ‘creatuur’ (en dat willen de heren Aalders en Polman hier blijkbaar), juist *dàn* krijgt het woord ‘creatio’ niet de ruimere, ietwat slordige betekenis van ‘het geschapene’, of ‘de geschapen creatuur’, doch die van de ‘daad der schepping’, de ‘scheppende daad’ van God.

‘Creatura’ betekent dan: iets geschapens, een creatuur.

Wat bedoelt nu Prof. Aalders als hij de kerk zowel ‘creatio’ als ook ‘creatura’ noemt?

We zullen wel niet mistasten, als we hier denken aan hetgeen hij schrijft in zijn ‘Om de Kerk’, blz. 206/7. Daar lezen we:

> ‘Wij vergeten niet, dat de kerk meer is dan een instituut, zij het al een heilsinstituut, dat zij is een gemeenschap van mensen, niet iets onpersoonlijks, maar iets persoonlijks, zij het al iets boven-persoonlijks.
>
> Er is in het wezen der kerk zekere spanning, zoals in alles, wat schepping is van God. Het is, als creatio, daad van God, het is, als creatura, zaak van mensen. Deze spanning geldt van elke schepping, maar bepaaldelijk van wat wij de schepping in hogere potentie zouden kunnen noemen, de vernieuwde en geheiligde schepping: de kerk.

1) De tussenzin luidt (na de woorden: ‘een conclusie, die de Gereformeerde kerk’): ‘en dit niet tegenover de Nederl. Herv., de Chr. Geref. kerk, de Oud Geref. gemeenten e.d., daar de verscheurdheid in ons vaderland tussen kerken met dezelfde belijdenis niets met pluriformiteit te maken heeft’.

> Wij kunnen haar dus van twee kanten, in twee opzichten zien: als stichting van God en als vereniging van mensen, als heilsinstituut en als geestelijk organisme van hogere orde. Men moet deze dubbelzijdigheid aanvaarden, als men hare praemisse, d.i. de schepping, aanvaardt.'

Tot zover Prof. Aalders.

Nu heb ik tegen deze voorstelling ernstige bezwaren. De distinctie tussen 'cratio' en 'creatura' is op deze manier niet houdbaar. Ik kan dit des te gemakkelijker uitspreken, omdat ik geloof, dat het ook Prof. Aalders zelf niet gelukt is, deze onderscheiding vol te houden. Een ogenblik later toch (bl. 207) verklaart hij het bestaan der kerk 'bij de gratie Gods' in dien zin, dat zij 'een vergadering is', die 'als Zijn stichting' moet worden erkend. Maar een 'stichting' is hier blijkens het verband bedoeld als 'iets, dat gesticht is en nog steeds verder gesticht wordt'. Het is niet de DAAD der stichting, doch het resultaat van die daad, voorzover het in het verleden reeds te zien gekomen is, en - waar de stichtende en vergaderende werkzaamheid Gods nog steeds verder gaat - tevens voorzover dit resultaat elk ogenblik weer verandert, in het toevoegen van nieuwe leden aan de kerk, en het afsnijden van dode takken.

Dat het woord 'schepping' door Prof. Aalders hier niet in die scherp begrensde betekenis gehandhaafd wordt, die het eigenlijk móet hebben als het opzettelijk wordt onderscheiden van 'creatuur', blijkt nog op andere plaatsen. De verschijning van Christus heet (bl. 210) 'hét wonder, dé daad, hét offer, dé schepping'; op bl. 214 heet de kerk 'geschapen grootheid', te onderscheiden van de z.g. geestelijke eenheid der gelovigen. Het bestaan van 'vele kerken' mag, volgens Prof. Aalders, niet 'als met de geschapenheid één worden opgevat' (214). Gods 'nieuwe schepping' vertoont z.i. 'in de tegenwoordige bedeling 'indirectheid'. Zeg ik te veel, als ik beweer, dat het verschil tussen 'creatio' en 'creatura' wel geponeerd wordt, voor een ogenblik, maar niet wordt gehandhaafd? De woorden worden door elkaar gebruikt; en waar het op aankomt, de scherpe onderscheiding tussen scheppings-*daad* en scheppings-*resultaat,* wordt niet aangetroffen in het vervolg van Prof. Aalders' betoog.

Het is ook geen wonder. 'Creatio' als scheppings-acte is altijd onmiddellijk, direct; in deze scheppings-daad is nimmer enige 'indirectheid'. Daarom legt de gereformeerde dogmatiek ook zo stellig en zo volhardend den nadruk op de schepping der wereld als een daad, alleen van Gods wil, zonder enig intermediair. En om die-

zelfde reden wordt ook in de Dordtse Leerregels de wedergeboorte als ‘nieuwe schepping’ van den mens door God gepredikt; een daad, waarbij de mens lijdelijk is, niets toebrengt, en waarin God souverrein optreedt, roepende, óók nu weer, wat niet is, alsof het was, Rom. 4:17.

* * *

Nu zou ik tegen de voorstelling, dat de kerk zowel ‘creatio’ als ‘creatura’ is, niet in verzet komen, zolang men daarin niet meer dan een ietwat slordig uitgedrukte these wilde geven, om te betogen, dat in de kerk niet alleen een ‘gegevenheid’, een aanwijsbaar ‘resultaat’ van onderscheiden werkingen in het verleden te zien was, doch ook een steeds weer ‘vers’ werk Gods elk ogenblik verandering en bloedzuivering bracht. Ik zou deze bewering dan wel min gelukkig geformuleerd, doch overigens juist achten.

Maar zó is het blijkbaar niet bedoeld.

De term ‘creatio’ wil op het goddelijke, de term ‘creatura’ op het menselijke in de kerk den nadruk leggen. Met beroep op den eersten term wil men dan ondanks de zonden der kerk haar toch allerlei verheven praedicaten blijven toekennen: stichting Gods! Maar onder de suggestie van den tweeden wil men dan ondanks die verheven praedicaten van zoëven de zonden der kerk in rekening blijven brengen, tot haar verontschuldiging. De creatuur is nu eenmaal creatuur...Alle creatuur is gebrekkig, en ‘menselijk’, ge moet dus ook dien menselijken factor steeds in rekening brengen, en niet te hoog mikken...

Maar wat is deze redenering nu anders dan capituleren voor de zonde, en voor den Satan? Wat is ze anders, als men er n.l. mee werken wil om de vraag, wat de kerk mag en niet mag, wat ze moet en niet moet, te beantwoorden?

De vergadering der engelen, is ze geen creatuur? Maar ze is één. De ‘vergadering’ der duivelen, neem eens aan, dat zij na hun val nog een echte vergadering konden vormen, ware ze dan geen creatuur? Maar ze is in de barre werkelijkheid een tegendeel der eenheid. Want haar ‘leden’ zijn in volstrekte overtreding, en zijn er in gebleven; hun ‘vergadering’ is derhalve voortdurend in ontbinding, hield op ‘vereniging’ te zijn, ontaardde in ‘samenscholing’, ‘samenrotting’. De boom van Israël, de boom met levende takken (Rom. 9-11) is die geen ‘creatuur’? Maar hij is één. En de na Pinkster tegen de levende takken van dezen boom zich ‘bijeen vergaderende’

(Hand. 4) verzameling van ‘dode takken’, is die *als verzameling* soms ‘creatuur’? Zij is dat wél, inzoverre men, om maar een voorbeeld te noemen, daardoor nationale, economische, folkloristische gemeenschapsbanden onderhoudt en versterkt (waarvan trouwens de tot Christus bekeerde Joden krachtens hun gehoorzaamheid gaarne meededen). Maar zij is dat niet, in zover men, vleselijk ziende en decreterende, daarin samenkomsten organiseert, die tegen de levende takken roemen, dat déze dood, doch dat zij zelve levend zijn. Want in die samenkomsten werd de nationale eenheid, vanwege de zonde der Messiasverwerping en der valse Schriftuitlegging, en der ongeestelijke Abraham-verering gemaakt tot basis van den eigenwilligen roem, dat deze vleselijke zonen Abrahams *kérk* waren, Kerk, in tegenstelling met hen, die Paulus' woord geloofden. Maar *dit* hun ‘samen-rotten’ was geen creatuur, doch een rebellie van creaturen.

Het is altijd gevaarlijk, als men uit het woord ‘vergadering’ het element der beweeglijkheid, van het samen-*komen* verzwakt of elimineert, b.v. door de som der vergaderden ‘creatuur’ te noemen, ongeacht hun medewerken ter ware samenkomst.

Het creatuurlijke behouden de creaturen slechts, indien en voorzover zij leven naar de geboden van den Schepper.

Het creatuurlijke-in-de-vergadering, -in-het-samenkomen, -in-de organisatie, behoudt de kerk derhalve dan ook alleen, indien, en voorzover zij voor wat het samenkomen, vergaderen, organiseren betreft, zich richt naar de haar als kerk gegeven geboden. Maakt zij zich van die geboden af, laat zij ze los, dan kan de organisatie der in een bepaald instituut saamlevenden wel b.v. onderlinge stichting beogen, of de eenheid der natie willen dienen, of een Christelijk getuigenis tegen sociale of politieke misstanden willen mogelijk helpen blijven, doch dan heeft ze als *kerk*-vergadering haar dienovereenkomstige creatuurlijkheid verloren.

Men behoort hier scherper te onderscheiden.

De kerk is dan ook, geeft men aan de woorden hun strikten zin, nimmer ‘creatio’, in scherpe onderscheiding van ‘creatura’. Gods scheppings-, of herscheppingsdaad ‘roept’ wat ‘niet is’; het ‘roepen’ is dan ‘creatio’; en het ‘geroepene’ is dan ‘creatuur’. De creatio brengt de creatuur; en de voorzienigheid onderhoudt ze. Zó komt Adam, zo komt een wedergeborene in de wereld; zó komt ook de (geschapen) trek-tot-eenheid-naar-den-aard van iederen levenskring tot stand. Maar als die Adam vernietigd wordt (stel eens de mogelijkheid), dan houdt de creatuur op te bestaan. Als het ‘zaad’

der wedergeboorte (te onderscheiden van den wedergeborene) vernietigd wordt (stel eens de mogelijkheid), dan houdt die creatuur[2] op te bestaan. En als ergens (want het kan nooit overal!), als ergens de trek-tot-eenheid naar den aard van het door God gewilde *kerkverband* vernietigd wordt, *dan houdt daar die creatuur op te bestaan.*

Zo is de creatuur der *kerkelijke* eenheid gegaan van Israël van het O.T. naar het Israël van den nieuwen 'dag', van het Sanhedrin naar de 12 apostelen, van den stoel van Rome naar Luther en Calvijn. Zowel onder Petrus' en Paulus' als onder Kajafas' gelijktijdige leiding heeft God wedergeboren creaturen gebracht in de wereld. Maar niet allen hebben in de eerste groep de creatuurlijke kerkeenheid (d.w.z. de door 'nieuwe schepping' gemaakte kerkeenheid) bewaard in de eerste, of volhardend gezocht in de tweede groep. Men zou derhalve zich vergissen, als men geen wedergeborenen ('creaturen' Gods als Verlosser) aannam onder de nog niet tot Petrus' en Paulus' schaapskooi gekomenen. Maar men zou zich evenzeer vergissen, als men de valse vleselijke 'eenheid' onder leiding van Kajafas-na-Pinkster kerkelijke 'creatuur' mét een *slecht* en de geestelijke eenheid onder leiding der apostelen-na-pinkster kerkelijke 'creatuur' met een *góed* rapport noemde; d.w.z. - want ik ben hier wat ondeugend - de éne met een school-rapport van merendeels onvoldoende cijfers, de ander met één van merendeels voldoende. Voorzover het Sanhedrin het Joodse volk na pinkster onder *kerk*-pretenties samenhield, was *die* vleselijke eenheid *geen* 'creatuur'. En die van Petrus, Paulus wel.

Ik ben erg bang voor dergelijke onderscheidingen. Ze relativieren het kwaad der mensen. En ze verhinderen het rechte uitzicht op de resultaten der 'creatie' (schepping of herschepping)[3]. En ze laten Gods werk (als z.g. creatie) tot ornament voor het onze (als 'creatuur') fungeren, zonder het abc der wet, die gehoorzaamheid en mede-arbeiderschap van ons met God vraagt, te doen horen. Alle valse rust, alle valse roem kan hier een aanknopingspunt vinden in quasi-stichtelijkheid. De door God in Christus geschapen (creatuurlijke) rijk-Gods- of kerk-eenheid is een eenheid, waarbij de mens Gods actief optreedt. Want die mens Gods is zó gemaakt, dat

2) Men legge dit beeld van 'zaad' niet verkeerd uit ('nieuwe substantie').
3) Ik heb hier doorlopend het woord 'creatuur' gebruikt zonder te vragen of het om resultaten van schepping, dan wel van 'nieuwe schepping' te doen was. De lezers weten natuurlijk, dat 'creatuurlijk' dikwijls bedoeld wordt alleen in den eersten zin.

hij die eenheid ook zelf zoekt. Hij is creatuur, en zijn zoeken is creatuur. Zijn niet-zoeken is *geen* creatuur; het is roof, zonde, rebellie. ‘Onze wil, van God bewogen en gewerkt zijnde, wil (weer) zelf en werkt (weer) zelf’ (Leerregels). Dat willen en werken is ‘creatuur’. Maar mijn werkstaking is ongehoorzaamheid tegen de (Her) Schepper, en een verscheuren der creatuur.

Derhalve is de kerk geen creatio (strikt genomen), doch daarvan (zie weer noot 3) het resultaat, voorzover ze kerk is. Voorts zijn de wedergeborenen als zodanig ook weer geen creatio, doch daarvan resultaat. Niet de kerkelijke eenheid is creatio, doch ze is daarvan resultaat, creatuur, bewaard door de voorzienigheid. En de geschapen of herstelde, en in Gods voorzienigheid bewaarde kerkeenheid is, voorzover zij creatuur is, nimmer los te denken van de gehoorzame activiteit van de mensen Gods. Wat zij in of buiten de kerk *daartegen* doen, moet niet op rekening van enige creatuurlijkheid, doch op die der zonde worden gesteld.

Wie de onderscheiding tussen het goddelijke en het menselijke werk weer eens wil doen leven voor de aandacht der mensen, moet niet grijpen naar een nieuwerwetse distinctie van Prof. Aalders van Groningen (‘creatio’ en ‘creatura’), doch naar de zeer ouderwetse van de Nederlandse Geloofsbelijdenis, die daar van de kerk spreekt als van een ‘congregatio’ (God *brengt* ons als een *‘kudde’* samen door Zijn drijversgeweld) en een ‘coetus’ (wij *komen* eigener beweging samen krachtens onzen creatuurlijken trek-tot-eenheid). Herhaaldelijk heb ik, ook in verband met pluriformiteitsbeschouwingen, daarheen teruggegrepen in dit blad, en in boeken. Sommige broeders willen thetische beschouwingen horen. Maar als ze er zijn, dan lezen of onthouden zij ze niet, en zoeken later en passant zich te redden over vlonders uit fabrieken van naamloze vennootschappen van den laatsten tijd. Dit slaat niet op Dr Polman, doch op enkele anderen, die ongemerkt van de belijdenis af-gegroeid zijn en nu dengene, die hun dit met de confessie in de hand duidelijk maakt, komen vertellen, dat hij hun jasje opentornt, en hem vragen, of hij geen nieuw exemplaar heeft. Een nieuw? Laat ze eerst hun belijdenis lezen.

Woordgemeenschap, meer dan zielscontact*)

Een prachtige bijdrage tot de leer van de ‘gemeenschap’ der heiligen levert Paulus, met het bewijs voor haar konkrete bruikbaarheid, als hij aan Filippi's kerk schrijft: ‘Gelijk gij altijd gehoorzaam geweest zijt, niet als in mijne tegenwoordigheid alleen, maar veel meer nu, in mijn afwezen.’ (Filippenzen 2:12.)

Paulus vermaant de Filippenzen hun zalfbehoudenis te ‘werken’, ‘uit te werken’, met alle krachtsinspanning. Maar hoe zullen zij dat doen? Hoe zullen zij weten dat hun werken niet is een voortspinnen aan eigen garen, maar een lopen, een worstelen in de renbaan Gods? Wel, dat kunnen zij alleen doen, door *gehoorzaam* te zijn. Paulus wijst hun het richtsnoer aan, dat zij gebruiken mogen en moeten bij dit ‘uitwerken’ hunner behoudenis, of ‘zaligheid’. Zij moeten handelen naar het hun gegeven gebod. Niet hun geweten is daarbij de maatstaf, niet hun intuïtie, want dit alles kan dwalen. Maar het is het gepredikte Woord, dat hun leiding geven moet. Paulus bracht hun dat Woord, en daaraan moeten zij zich nu houden.

Nu komt er een merkwaardige aantekening bij het woord, waarin Paulus erkent, dat de Filippenzen dit inderdaad ook gedaan hebben. Niet alleen deden zij dat vroeger, toen hij bij hen was, maar nog veel sterker doen zij het thans, nu hij van hen verwijderd is, zo merkt hij in 't voorbijgaan op.

Zelden kon iemand loffelijker getuigenis geven aan de gemeente, dan Paulus hier doet. Het waren te Filippi ‘tere banden’, die Paulus bonden aan de gemeente. Er was in die stad zo heel veel gebeurd. Paulus had er in de gevangenis gezeten met Silas. Maar uit de gevangenis had God hen samen wonderbaarlijk gered. En hoewel Paulus de gelegenheid had, de gevangenis te verlaten, had hij het niet gedaan. Bovendien had hij in het huisgezin van den gevangenbewaarder het licht van Christus laten schijnen. De gevangene, die zelf van Christus' wege de vrijheid had bekomen, had den cipier uit zijn zondegevangenis mogen helpen verlossen. Op haar beurt had nu weer deze merkwaardige uitredding de burgerij en de gemeente op het diepst aangegrepen; en zo was het een heel mooie tijd daar in Filippi geworden. Onuitwisbaar waren de indrukken, die dit alles bij de gemeente had achtergelaten. Heerlijk was ook de omgang geweest met Lydia de purperverkoopster, en

*) De Ref., 6 aug. 1937, 17e jrg. no. 45, bl. 365/6 (Kerkelijk Leven).

vele en fijn waren de gesprekken geweest, die hij met de gelovigen had gehouden van den aanvang af. Ook het bekende verhaal van de publieke afwijzing van die vrouw met den ‘waarzeggenden geest’ had zeer bizonder de aandacht gevestigd op de hoogheid van Paulus' karakter, en de gaafheid van zijn zendingswerk. Geen wonder, dat Paulus, toen hij nog bij de gemeente was, diepen indruk op allen maakte. Er was in die gemeente inderdaad zielscontact geweest tussen de schapen en den herder.

Daarna echter was Paulus weggegaan. Het dagelijkse contact ging ontbreken. Men zou verwachten, dat nu de gemeente - zonder bizondere inspanning - achteruit ging; te meer omdat Paulus niet wat men noemt een prachtig redenaar was, en dus de wonderlijke ervaringen, die zijn verblijf zo interessant hadden gemaakt, allicht in den eersten tijd nog levendiger de ziel van velen toespraken, dan Paulus' redevoering het had kunnen doen.

En toch geeft Paulus getuigenis aan de gemeente, dat zij juist na zijn vertrek in gehoorzaamheid was toegenomen. De uiterlijke bewegingen van ‘het vlees’ zouden zich hebben kunnen hechten aan het zielscontact met dezen held-in-het-geloof, die immers zo'n heel fijne ziel had? Maar toen straks alleen overbleef het gesproken woord van Paulus, en de fijne ziel van den apostelspreker niet meer elken dag zich liet benaderen, toen was het woord van Paulus krachtiger gebleken dan heel die lange reeks van fijne ontmoetingen en van ziels-intimiteiten. Krachtiger dan dat zielscontact was nu geweest het Woord van God, dat Paulus had gebracht. En Paulus ziet daarin achteraf de proef op de som.

Inderdaad, dit is de goede orde. Dit is nóg de proef op de som van de gemeenschap der heiligen. Het zou er ook vandaag met de kerken, en met haar leden beter voorstaan, wanneer wij wat meer geleken op de gemeente van Filippi. Hoe vaak wordt niet de christelijke gemeenschap afhankelijk verklaard van persoonlijk contact met een of andere aristocratische ziel van een voorganger, zonder dat werkelijk, gelijk men het noemt, over den dienaar wordt heengezien om het Woord Gods alleen vast te houden? ‘Over hem heen’ is niet hetzelfde als ‘langs hem heen’. Hoe dikwijls wordt niet het krachtige leven der kerk, waarin het Woord des Heeren en niet het contact van ziel met ziel de binding geven moet, gebroken door de vlucht in het conventikel of door het samenkomen in een kleinen kring van gelijkgezinden, waarbij men het hebben moet van de intieme sfeer en van het ‘contact’ tussen broeder en broeder? Maar

het ‘contact’ moet gevolg zijn, geen oorzaak, laat ons nooit vergeten, dat ‘geest’ boven ‘ziel’ moet staan. Het ambtelijk verkeer regele den persoonlijken omgang, niet omgekeerd. De band aan het Woord is meer dan sympathie, die ziel aan ziel verbindt in ‘natuurlijke’ sympathie. Men maakt het christelijk leven bloedarm, als men tegen dezen regel zondigt. Maar men vertoont weer de kracht van het gezonde reformatorische leven, overal waar naar dezen regel wordt gehandeld. Het christendom leve niet bij de gratie van ‘fijne zielen’, maar luistere naar het Woord, dat de personen bekeert, en dat de zielen samenbindt, niet uit de kracht van gelijke afstemming van ziel op ziel, maar uit kracht van het alle zielen gelijkelijk beheersende, aansprekende, richtende, en aan elkaar verbindende Woord van God.

De Chr. Gereformeerden en de eenheidsvraag*)

Dr A. Kuyper schreef eens:

> ‘Alle degenen, die één in Belijdenis zijn, *moeten* eindigen met in één kerkelijk verband saam te komen.
> Plaatselijk mogen ze gescheiden zijn, doordien de éne belijder in Kampen woont en de andere in Amsterdam. Maar wonen ze in éénzelfde plaats, dan kunnen ze op den duur niet tot twee onderscheidene kerken behoren.
>
> Wel is het denkbaar, dat ze, gelijk in Schotland, beide in éénzelfde stad wonen, maar ingedeeld zijn bij afzonderlijke kerspelen of parochiën. Dat onderscheid toch raakt alleen de gang van dienst, en wie durft zeggen, dat de Schotse parochiaalindeling niet voordelen heeft opgeleverd, die ónze Gereformeerde Kerken missen?
> Maar noch de lokale onderscheiding, noch de parochiale indeling raakt het hart der quaestie.
> Het hart der quaestie zit in de vraag: wat waarheid voor uw ziel is? waar ge bij leeft? waar uw kracht in schuilt? In, bij en voor wat waarheid ge sterven wilt? *Die* waarheid, en die *alleen,* is uw *belijdenis.*
> En nu zeggen we, dat, indien er twee zijn, die in deze *belijdenis* overeenstemmen, ze ook op den duur in geen *twee* kerken kunnen zitten, maar eindigen moeten met in *één kerk* saam te komen.
> De kracht van Gods heilige Waarheid is niet aan banden te leggen. En wat bezwaren de utiliteitspolitiek ook moge koesteren, en wat bedenkingen de gemakzucht ook moge opwerpen, en welke hindernissen de wet der inertie ook in de weg moge leggen, ja, hoeveel struikelblokken we ook zelf door onze zonden aan de loop van het Woord mogen tegenstellen, de uitkomst zal tonen dat de levende kracht van Gods heilige Waarheid én die bezwaren én die bedenkingen én die hindernissen én die struikelblokken ten leste op zij dringt, en toch glorieuselijk doorbreekt om die oprecht gelovigen te verenigen.

*) De Ref., 1 okt. 1937, 18e jrg. no. 1, bl. 2/3 (Kerkelijk Leven).

> Wie hier geen Amen op zegt, die zegt te belijden, wat hij niet kent, en heeft voor wat hij dan kende nog nooit de geestdrift van het belijden in zijn hart voelen ontvonken.' (Heraut 260, 17-12-'82.)

Het is de kracht van déze overtuiging, die de Synode van 'de Gereformeerde Kerken' reeds meer dan éénmaal er toe dreef, zich te richten tot de der 'Christelijke Gereformeerde Kerk' met de vraag of geen toenadering moest worden gezocht. Ook nog in 1936. Binnenkort - het stond in de bladen - zal het antwoord der Chr. Geref. Synode van 1937 binnenkomen.

Elk jaar luider roept deze kwestie om oplossing. Al is het maar een poging daartoe door *samenspreking.*

Misschien is het niet aan velen bekend, dat er reeds veel eerder getracht is, met de leiders der na 1892 gevormde 'Chr. Geref. Kerk' saam te spreken. Dr A. Kuyper doelde hier op, toen hij schreef:

> 'Dat er uit deze actie (van Ds. v. Lingen, K.S.) kerkelijk niets worden kan, is duidelijk. Immers alle Baptisme is in de grond *anti*-kerkelijk. En wanneer deze groep zich bovendien nog in den collegiaal-kerkgenootschappelijken kerkvorm aandient, is alle uitzicht op natuurlijken groei uitgesloten.
>
> Dat de Classis van Amersfoort voor een enkel maal het geding tot scherpe belijning zocht te brengen, was uitmuntend.
> Bij elken strijd op kerkelijk terrein moet het vroeg of laat tot juiste formulering komen.
> Maar die formulering is er nu eenmaal. In goede, heldere betogen is nu deze groep te woord gestaan.'
> (Dr. A.) Kuyper, Heraut no. 894 (10 Febr. 1895).

Thans, in 1937, zou Dr Kuyper allicht zijn qualificatie van 'baptisme' niet volledig achten. Ons interesseert dan ook meer de kwestie zelf, waarop hij doelt in de laatste woorden. Bijkbaar zien ze op het besluit der classis Amersfoort, die, om in contact te komen met de Heren Ds v. Lingen, Ds Wisse, Ds Schotel, Ds Wessels, leiders der Chr. Ger. beweging, deputaten benoemde die in 1894 zich tot deze heren richtte met een brief, die ook in de pers gepubliceerd is. We lezen daarin o.m.:

> 'De Classis Amersfoort der Gereformeerde Kerken heeft....met leedwezen het feit overwogen, dat door U, zowel elders als in de kerken tot onze Classis behorende, voortdurend pogingen worden aangewend, om tegenover de bestaande Gereformeerde Kerken, afdelingen op te richten van de zich noemende Christelijk Gereformeerde Kerk.'

De schrijvers stellen nu voor, dat 23 Oct. 1894, 6 uur, een samenspreking zal gehouden worden in de Geref. Kerk van Baarn, waar destijds Dr H.H. Kuyper predikant was. Volgende stellingen zouden o.m. in debat kunnen komen:

> *'Volgens onze Ned. Geloofsbelijdenis maakt, wie de Gereformeerde kerken in Nederland verlaat en een andere kerkformatie opricht of zich hierbij voegt, zich schuldig aan scheurmakerij en doet tegen de instelling van God.'* (Art. XXVIII der Ned. Geloofsbelijdenis.)
>
> 'De thans zich noemende Chr. Geref. Kerk verzaakt het beginsel der actie van 1834.'

Mede-ondertekenaar van dit stuk was ook Dr H.H. Kuyper. Daar Dr A. Kuyper deze formulering scherp belijnd noemde en daarom prees, merkten we reeds op.

Helaas, het heeft niet gebaat. De 'Synodale Commissie van de Chr. Geref. Kerk' publiceerde in 'De Wekker' van 19 Oct. 1894 de uitnodiging der Classis Amersfoort en het antwoord, dat, van harentwege, hierop gegeven werd. Zij deed dit, gelijk zij zeide, *en met vette letter drukken liet,* 'om aan dergelijke *kunstenarijen* maar eens voorgoed een einde te maken'. (Zie 'Bazuin', Bijvoegsel, no. 43, 1894).

'Kunstenarijen' - dat woord heeft den toenmaligen 'Bazuin'-redacteur smartelijk getroffen. We verwachten het niet in de aanstaande officiële missive, waarmee de deputaten der Chr. Geref. Synode zullen meedelen, hoe deze op een hernieuwde missive der Gereformeerde Kerken besloot te reageren. Maar of overigens zo heel veel veranderd is? Met name dan, wat den wil betreft, om eens te *spreken* over den ernst der werkelijke of vermeende verschillen?

Wij vrezen, ziende op wat nog steeds gebeurt.

Toch blijft de kwestie aan de orde. Dr A. Kuyper schreef:

> 'Elks vrijheid moet geëerbiedigd, en zo ook die van deze broederen, om zich onder hun Hoofd Christus Jezus kerkelijk in te richten, gelijk zij dit naar Gods Woord achten verplicht te zijn.
> Maar dit heft den broederplicht niet op, om ook deze mannen te waarschuwen, waar ze naar onze vaste overtuiging een ongeoorloofden weg bewandelen.
> Ongeoorloofd naar uitwijzen van een beginsel, dat ze zelven beamen, en met ons belijden in het Artikel van de *Ware* en de *Valse* kerk.' (Heraut no. 936, 1 Dec. 1895.)

Hoe Dr Kuyper de zaak stelde, principieel genomen, blijkt hier wel duidelijk. Wij halen zijn woord niet op, om te verbitteren en daardoor het gesprek nog langer tegen te houden, maar juist omgekeerd, om te doen zien, hoe nijpend nog steeds het vraagstuk is. Als de Chr. Gereformeerden hunnerzijds consequent zijn, dan moeten zij van óns hetzelfde zeggen, als Dr Kuyper hier over hen schreef. Hoe scherper de formulering van het geschil, hoe krachtiger de liefde zich kan en zal laten opwekken tot haar werk. Prof. M.

Noordtzij (‘Bazuin’, 941, 5 Jan. 1896) gebruikte het woord ‘scheurkerkjes’. En juist zulke *naar de belijdenis* teruggrijpende woorden, die over en weer het klimaat bepalen, waarin men voor God ademen moet (‘ik kan niet anders’), prikkelen tot kerkelijk en dus ook particulier *zelfonderzoek* en roepen tot eenheid door en in bekering. Het wegslijpen van de scherpe puntjes van déze kuyperiaanse en belijdenis-trouwe terminologie daarentegen doodt het zelfonderzoek, en maakt de vleugels der kerk lam.

De kwestie geldt trouwens ook nog ten aanzien van de gereformeerden in de Herv. Kerk, oftewel ‘het synodaal *instituut,* dat den naam draagt van de “Nederlandse Hervormde Kerk”, en door ons altijd scherp onderscheiden wordt van hetgeen van Christus' Kerk nog in de banden van dit instituut gebonden ligt...’ (‘Heraut’, no. 845, 4 Maart 1894).

Zo zei Dr Kuyper het. En het is niet geheel uitgesloten, dat er behalve onder de Chr. Gereformeerden, zo ook onder ons zijn, die déze principiële taal verleerd zijn. Soms proberen ze haar te smoren zelfs.

Dr H.H. Kuyper's titulatuur uit 1894 inzake ware en scheur-kerk*)

In ons vorig nummer**) herinnerden we aan de poging, indertijd uitgegaan van de classis Amersfoort, om met de leiders der toenmalige Christelijke Gereformeerden een publieke samenspreking te hebben in de Geref. kerk van Baarn, waar Dr H.H. Kuyper destijds predikant was. Onze lezers weten reeds, dat die samenspreking geweigerd werd; o.a. uit een artikel van Prof. Dr F.L. Rutgers, ‘Heraut’ 899, 6 Jan. 1895, blijkt dat er op den bepaalden dag van ‘hun geestverwanten niemand opgekomen was, om het woord te voeren’.

Niettemin is de vergadering doorgegaan, en hebben de sprekers van Gereformeerde zijde hun betogen geleverd, en ook gepubliceerd. Het daaruit ontstane merkwaardige, en voor onzen tijd leerzame geschrift is verschenen onder den titel: ‘Scheurmakerij of Niet? Toelichtingen der Stellingen, waarover Ds Van Lingen c.s. de Openbare Samenspreking weigerden, voorafgegaan door een openbaren brief aan Ds F.P.L.C. van Lingen, door de deputaten der Classis Amers-

*) De Ref., 8 okt. 1937, 18e jrg. no. 2, bl. 10 (Kerkelijk Leven).

**) Zie voorgaand art.: De Chr. Gereformeerden en de eenheidsvraag.

foort'. Hilversum, J.H. Witzel, firma Flörke & Witzel, 1894.

In zijn gemeld 'Heraut'-artikel noemt Prof. Rutgers de Chr. Geref. Kerk in zijn eigen terminologie: 'het pas opgerichte Chr. Ger. Kerkgenootschap', waarvoor men dan 'leden' zoekt 'aan te winnen'. Ene scheuring, die in ongegrondheid bijna haars gelijke niet heeft', - ziedaar wat de kalme, elk woord wikkende Rutgers ervan oordeelt.

De schrijvers der referaten, de H.H. Dr G. van Goor, Dr H.H. Kuyper en Ds H. Alting, denken en spreken niet anders.

Uit het 'Referaat over Stelling II', welk referaat van de hand van Dr H.H. Kuyper is, citeren we:

'Dat de eerste vraag of de Geref. Kerken in Nederland *de ware Kerk van Christus zijn* metterdaad de hartader van het geschil raakt, voelt ge terstond...- - - Hoe men het feit ook verbloemen wil, er heeft een breken plaats gehad met de Kerk, waartoe men behoorde, om daartegenover een andere kerk op te richten. En zo goed is dit dan ook door Ds Van Lingen c.s. gevoeld, dat zij wel door de drijfkracht van hun eigen beginsel moesten komen tot de uitspraak: dat de Geref. Kerken in Nederland valse kerken zijn. Met die uitspraak is de strijd *zuiver* geworden. *Wie met een Kerk breekt, moet die kerk wel voor de valse verklaren, wil hij zelf niet onder het oordeel van scheurmakerij vallen'* (bl. 11, 12). In een noot voegt Dr H.H. Kuyper hier aan toe, dat Ds Van Lingen wel uitspreekt, er verre van te zijn, te spreken van een valse kerk en het oordeel aan den Heere over te laten, maar terecht stelt Dr. H.H. Kuyper daartegenover, dat 'heel zijn (v. L.'s) brochure juist dient om aan te tonen, dat alle kentekenen der valse kerk bij ons (de Ger. Kerken) gevonden worden. *'Het is zonderling'* (zo vervolgt Dr H.H. Kuyper) *'dat de Chr. Geref. broeders telkens op waarheid en oprechtheid aandringen, terwijl zij in hun eigen geschriften zo zichzelf tegenspreken'* (noot bl. 12).

Vervolgens toont Dr H.H. Kuyper, bl. 27, aan, dat de onder Ds v. Lingen c.s. bijeengebrachten geen wettige voortzetting zijn van de uit de Scheiding opgekomen Chr. Geref. Kerk. Men hore:

> 'Zeker, één ding hebben zij van de vroegere Chr. Geref. Kerk overgenomen, wat wij niet hebben, dat Collegiale Kerkstelsel, dat Statuut van 1869, die permanente Synodale Commissie, waarvan de Vaderen der scheiding niets wisten. In de Chr. Geref. Kerken stond een *zoon,* die wel waarlijk een zoon was, maar die noodgedwongen een kleed droeg, dat eigenlijk voor hem niet paste. Dat kleed werd, Gode zij dank, afgeworpen in 1891 - en omdat

> Ds Van Lingen *dit kleed* heeft opgeraapt en zich daarmee omhangen heeft; daarom zouden de dragers van dit kleed de *zoon* zelf zijn?'

En Dr H.H. Kuyper concludeert:

> 'Zo vervalt dan ook deze grond....geheel en al *en kan daarom door ons niet anders gezegd worden, dan dat deze nieuwe Chr. Geref. Kerk een* SCHEURKERK *is*....Dit verschijnsel van een scheurkerk is niet nieuw, maar oud als de Christelijke Kerk zelf....Men scheidde zich af óf uit ergernis over kleine vlekken, die in de *ware* Kerk gevonden werden, óf omdat men met dezen of genen predikant niet overweg kon; en de diepere oorzaak van deze scheuring lag steeds hierin, dat men voor de eenheid van Christus' Kerk niets voelde, of wel die eenheid evenals Ds Van Lingen nu doet, louter geestelijk opvatte van de gemeenschap der heiligen. Zulk een scheurkerk was dus niet wat onze vaderen noemden een valse kerk, want de kentekenen der ware Kerk worden bij haar meestal even goed zo niet beter nog dan bij de oorspronkelijke Kerk gevonden. En toch was zij evenmin de ware Kerk van Christus, omdat zij zich juist van die ware Kerk had afgescheiden, *terwijl God aan deze nog geen scheidsbrief gegeven had.* Zo heeft Augustinus gestreden tegen de Donatisten in zijn dagen....Calvijn tegen de Separatisten....Voetius en Brakel tegen de Labadisten....' enzovoort.

Tot zover de mening van Dr H.H. Kuyper in 1894.

Het is hier niet de bedoeling, den historischen gang van het kerkbegrip en de kerkelijke terminologie van Prof. Dr H.H. Kuyper na te gaan. Anders zouden we er op moeten wijzen, dat later andere klanken van hem vernomen zijn.

Wij citeren deze zijn woorden hier om twee redenen slechts:

a) om, thans ook uit zijn mond, nog eens de verzekering te vernemen, die we zelf herhaaldelijk gaven, dat pas dan de kerkelijke strijd *zuiver* wordt, als men over en weer de kwestie scherp stelt, en dat dit *nodig* is, om niet alleen oprecht en waar, doch ook ter bevordering van den kerkelijken vrede werkzaam te zijn; waren niet deze woorden bedoeld als middel om een samenspreking te *openen* en de discussie te leiden?

b) Bovendien citeren we deze bijzonderheden, omdat sommigen óók ter zake van de kerk-vraag het ter Synode van 1936 bestaan hebben, te doen spreken over *gangbare opvattingen!* Wil men eens zeggen, wat gangbaar is? En hoe oud een mening moet zijn om gangbaar te zijn? Moet een groepje van hen, die het standpunt van Dr H.H. Kuyper uit 1894 verlaten hebben, beslissen, welke opinie van Dr H.H. Kuyper of een ander gangbaar heten zal? Het gesprek over de Kerk benoude de spanning én de elasticiteit, die het had in bewogen dagen. Sterk van bouwende kracht. En met het oordeel

van Dr A. Kuyper, die *deze* mening van Dr H.H. Kuyper zuiver geformuleerd achtte (zie ons vorig nummer) drijve de een of andere epigonen-selector geen spot. Hij mene ook niet, dat met een beetje dédain over epigonen de erfenis der Kuypers' uit 1894 kan worden weggeredeneerd.

Dr Kuyper over het Calvinisme*)

In October 1898 heeft Dr A. Kuyper te Princeton (N.J.) zijn bekende zes Stone-lezingen gehouden over ‘Het Calvinisme’. Nog één jaar, en we staan daar al weer volle veertig jaar van af. Toen Kuyper ze uitsprak had de principiële strijd tot bewaring, voor de wereld, van ‘de christelijke erfenis’, en dat ‘om haar een nog hoger ontwikkeling te doen tegengaan’ reeds bijna ‘veertig jaren van zijn ten avond neigend leven uitgeput’. Wij vragen ons, na nóg bijna veertig jaar af, hoe groot de geloofsmoed van hem geweest is, die, ‘dank zij die erfenis’ de wereld ‘een nog hoger ontwikkeling’ wilde ‘doen tegengaan’. En we herinneren in dit gedenkjaar ons, hoe hevig de afkeer van het woord ‘ontwikkeling’ in de laatste jaren geworden is, hoezeer met name van de zijde der dialectische theologie het ideaal, dat Kuyper zich stelde, recht-uit *onchristelijk* genoemd is. Het ‘neo-calvinisme’ is juist om déze stoute taal van dézen zijn ópvallenden heraut scherp aangevallen. En wij, - wijzelf staan ook in de moeilijke positie van wie, ter bewaring van Kuyper's grondgedachten, op enkele punten van hem moeten verschillen. Hetgeen - men zie het slot van Prof. Honig's artikel**) - geheel in Kuypers eigen lijn kan liggen.

Zo is het te verstaan, dat in dit herdenkingsjaar onze gedachten in de eerste plaats naar Kuyper's Stone-lezingen uitgaan. Wat in Kuyper's werk blijvend en beheersend is, vindt dáár min of meer zijn kort begrip. Het kan dan ook niet anders, of een positiebepaling tegenover Dr Kuyper's levenswerk vindt zich grotendeels uitgedrukt in een ‘Auseinandersetzung’ met bedoelde lezingen.

*) De Ref., 29 okt. 1937, 18e jrg. no. 5, Dr. A. Kuyper Herdenkingsnummer, bl. 71-74. Dit art. is vooral vanwege het laatste gedeelte in deze afdeling opgenomen.

**) Dr. A.G. Honig schreef in het Herdenkingsnummer een art. Persoonlijke herinneringen aan Dr. Kuyper, De Ref., 18e jrg., 44/5. In het slot van zijn art. vertelt prof. Honig een bijzonderheid, waaruit kan blijken, dat dr. Kuyper ‘er zich van bewust (was), dat zijne leerlingen later wel zouden bespeuren, dat zij niet maar voetstoots met alles, wat in zijne dictaten en boeken voorkwam, konden instemmen’.

Waar volledigheid hier is uitgesloten, zullen we volstaan met vermelding van de o.i. meest saillante punten.

* * *

De vóór-onderstellingen, waarvan dit boek uitgaat, mogen bekend geacht worden: in een kamp op leven en dood strijden twee wereldbeschouwingen met elkaar. Onder den verzamelnaam ‘modernisme’ vat Dr Kuyper samen alle streven, dat ‘een wereld uit den natuurlijken mens opbouwen wil’; waartegen dan verzet rijst van de zijde van ‘al wie voor Christus als den Zone Gods eerbiediglijk neerknielt’; juist deze laatste is het dan, die zich met den auteur verenigt in het streven om ‘de Christelijke erfenis’ te bewaren, te ontwikkelen, en daarmee de wereldontwikkeling zelf te dienen.

Het ‘modernisme’ is hier blijkbaar breder bedoeld, dan dat het alleen maar aanduiding zou willen zijn van een bepaalde richting in de theologie; Kuyper denkt hierbij aan de franse revolutie, het duitse pantheïsme, de engelse evolutieleer. En geen minder belang staat z.i. op het spel, dan het christendom zelf: ‘geen twijfel, of het Christendom IS in gevaar’. In den zó ernstigen strijd nu gaat het voor zijn besef tenslotte om de vraag van *revolutie contra reformatie.* Ja: contra *Reformatie.* Want als Kuyper het ‘calvinisme’ wil verdedigen, en in zijn span-kracht doen zien, dan kent hij het niet als een bepaalde nuance binnen het protestantisme, of als een sector binnen den protestantsen cirkel, doch ‘als *de voleinde evolutie van het Protestantisme’* (ed. Kok, Kampen, 36).

De greep is aanstonds geniaal, en breed is het gebaar: niet een calvinistisch ‘stand-je’ is hier door Dr Kuyper afgehuurd, teneinde dan daarvoor zich in postuur te zetten en, staande temidden van ettelijke collega's-protestanten, tegen hen op te bieden, en de beste protestantse waar aan te bieden. Verre vandaar: de man, die werkelijk het *calvinisme* doet zien in zijn bedoelen en betekenis, heeft tegelijk het *protestantisme* doen kennen: wie het *dáár* niet mee eens is, die heeft den zin der Reformatie feitelijk miskend.

Er is nog een andere reden trouwens, waarom Kuyper de rol van aanprijzer van een concurrerend eigen ‘standje’ op de bonte markt van ‘het protestantisme’ afwijst. Wat heeft men aan de ‘apologetiek’? zo vraagt hij, en hij bedoelt: het apologetiseren? Elders merkt hij op, dat wie zich tot de defensieve houding bepaalt, gedwongen wordt, de zig-zag-beweging van den tegenstander te blijven volgen, al is het dan ook in tegengestelde richting. Hier is zijn bezwaar, dat de apologeten ‘onveranderlijk begonnen met het

juist aangevallen bolwerk prijs te geven, om zich op een daarachter liggend ravelijn terug te trekken' (7).

Een forse inzet dus.

* * *

Geen wonder, dat even forse aanvallen geopend zijn tegen den redenaar van de Stonelectures. Met name dan zijn principieel tegenover elkaar stellen van twee wereld*beschouwingen,* en het beweren, dat met prijsgeving van de éne en aanvaarding der andere de *'ere Gods'* gemoeid was, en dat het een kwestie was van *geloven,* dan wel *niet-geloven,* is fel bestreden. Bestreden om zijn formele onderstellingen én om zijn materiële en konkrete inhouden. Men roept in onze dagen, dat waarachtig 'geloven' nimmer kan zijn het doen van een keuze tussen twee wereld*beschouwingen:* geloven is wat anders, en dan heel wat anders, dan het rusten op, of in, of door *beschouwingen.* Gods werkelijke openbaring is - zo heet het - in *beschouwingen* niet onder-dak-te-brengen. Zij is levende, aktuele, overweldigende tegenwoordigheid van God, *momentele Goddelijke wérkzaamheid.* Ze brengt nooit tot rust, en komt ook zelve nimmer in stand van rust. Ze bedient zich alleen maar van onvoltooid-tegenwoordige tijden, nooit van voltooid-verledene of voltooid-tegenwoordige. Wat zou daar Kuyper's neo-calvinistische antithese-leer? Zij is een akute saecularisatie van het christendom.

Weer anderen hebben op geheel andere gronden Kuyper om zijn grondgedachten, zijn vóór-onderstellingen in dezen bestreden. Tegen hem is door den hoogleraar Eerdmans ingebracht, dat hij met betrekking tot de leer van 't wonder, de wedergeboorte, de ingeving der Schrift, de voorbeschikking, de kerk, van Calvijns leertype grondig afgeweken is; dat hij dus de tegenstelling tussen orthodoxie en modernisme vervalst heeft, en van twee 'wereldbeschouwingen' sprak zonder evenwel een reëlen grondslag onder zijn beweringen te kunnen leggen. Kuyper máákte er maar wat van.

En Hylkema, niet zonder verwijzing naar de in vroeger dagen tegen Kuyper gevoerde polemiek uit de kringen der Gereformeerde Kerken zelf, begaat het stoute stuk, te betogen, dat Kuyper inderdáád twee *wereldbeschouwingen* tegen elkander heeft laten botsen. Dáár heeft de man groot gelijk aan. Alleen maar: de stukken op het schaakbord stonden daarbij toch wel heel anders, dan hij het zelf beweerd heeft, en gewild heeft. Meende Kuyper zelf, dat hij de wereldbeschouwing van het modernisme tegen die van het christelijke geloof heeft geplaatst, en in naam van déze géne heeft ver-

worpen, - volgens Hylkema was dit een barre vergissing. Het is veeleer de wereldbeschouwing van het *oude* én van het *nieuwe* calvinisme zelf, die samen stoeien in een ‘recht-gelovig knoeien’ bij Kuyper. Hij dénkt calvinist te zijn, maar *is* feitelijk neo-calvinist. Een verschil als tussen dag en nacht is dat. ‘Aan elk van beide vormen van calvinisme ligt een eigen wereldbeschouwing ten grondslag; aan het oud-calvinisme de supranaturalistische, aan het nieuw-calvinisme de naturalistische wereldbeschouwing’. Aldus Hylkema (29). De oude wereldbeschouwing, zo tracht hij het verschil duidelijk te maken, is supranatureel; van meet af en vier eeuwen lang heeft het calvinisme de bovennatuurlijke wereldbeschouwing gehuldigd (46, 47). Maar én in natuurbeschouwing, én in geschiedbeschouwing, én in mensheidsbeschouwing (53) heeft het calvinisme van Kuyper's type met het oude gebroken. Dit neo-calvinisme kiest, al wil het dit niet weten, voor de naturalistische wereldbeschouwing. ‘Supranaturalisme en naturalisme...zijn vooral in drieërlei opzicht van elkander onderscheiden:

a) Het supranaturalisme, het bestaan en het op den loop der dingen inwerken van krachten boven de natuur lerend, loochent het bestaan van vaste orde - het naturalisme leert de vaste orde, loochent de bovennatuurlijke krachten.
b) Het supranaturalisme ziet Gods werk en het natuurlijk gebeuren als zelfstandigheden naast en bijwijlen zelfs tegenover elkaar - het naturalisme acht beide zozeer identisch, dat het de natuur eer voor Gods hand houdt, indien niet voor God zelf.
c) Het eerste is ten opzichte van de natuur, zo in haar geheel als in elk harer deelen, inzonderheid ten opzichte van den mens, overwegend pessimistisch en afkerig gestemd - het andere is, idealistisch, geneigd tot bewondering en verheerlijking’ (53).

Nog weer een ander geluid is onlangs vernomen van de zijde van Ds H.J. Couvée: Calvijn en Calvinisme. Deze ziet een contrast tussen Calvijn, die van het geloof, en het neo-calvinisme, dat van beginselen uitging; een scholastische inslag is daarom niet bij Calvijn, doch wel bij het neo-calvinisme aanwijsbaar. Piëtisme en methodisme, door Kuyper fel bestreden, hebben volgens Couvée meer bewaard van Calvijn's oorspronkelijk werken en bedoelen, dan wat thans op Kuyper's voetspoor voor calvinisme wordt uitgegeven. De bezwaren van Couvée lopen voor een deel parallel met die van Dr J.G. Ubbink, als deze in de ontwikkeling van het

latere calvinisme een fatale afbuiging vindt in den tijd der reformatie met zijn levend, niet-intellectualistisch geloof.

* * *

Nu kan het onze bedoeling niet zijn, deze klachten te onderzoeken, laat staan te weerleggen. Dat is voor wat de eerste en de laatste groep betreft, herhaaldelijk reeds geschied; en voor wat Hylkema aangaat, herinneren we slechts eraan, hoe destijds Prof. Dr J. Ridderbos reeds ‘op een kardinaal punt’ Hylkema's beweringen heeft getoetst en - te licht bevonden.

Neen, wat ons in dit verband meer interesseert, is iets anders. Kuyper's eigen werk (over) ‘Het Calvinisme’ is een levende weerlegging van al die bezwaren.

De aanpak is al dadelijk typerend. Heeft Dr Kuyper het calvinisme behandeld onder het gezichtspunt van enkele onder formule gebrachte beginselen? Heeft hij een theologisch tréfwoord gekozen als uitgangspunt, om vandaar uit te bepalen wat calvinistisch was en wat niet?

Er is geen sprake van. Hij heeft in zijn Stone-lezingen vóórop geplaatst een verhandeling over het calvinisme *in de historie.* En zulks met de uitgesproken bedoeling, *daaruit* betekenis en karakter van het calvinisme te leren kennen. Laat men daartegen bezwaren opperen, zo men wil; maar laat men *niet* zeggen, dat de scholasticus Kuyper den levenden gelovige in Calvijn en in diens eerste spontane leerlingen en medestrijders miskend en verloochend heeft. Wie dáárop uit is, och, die maakt zich in de ontwikkeling van eigen denkbeelden liever los van wat historisch geworden is. Kuyper daarentegen heeft het calvinisme willen doen zien, niet zoals het in ‘sectarischen’ of ‘confessionelen’ of ‘kerkelijken’ zin vaak aangeduid wordt, doch gelijk het in ‘wetenschappelijken’ zin te kennen valt als een zeer scherp zich aftekenend verschijnsel.

Historisch spreekt de wetenschap van calvinisme om het stroombed aan te duiden, waarin de Reformatie zich voortbewoog voor zover ze noch luthers, noch anabaptistisch, noch sociniaans was. In *wijsgerigen* zin verstaat men onder calvinisme het stelsel van begrippen, dat zich op meer dan één gebied onder den invloed van Calvijn's geest tot heerschappij verhief. En als *politieke* naam duidt calvinisme de staatkundige beweging aan, die de vrijheid der volkeren in het constitutionele staatsleven gewaarborgd heeft; in Holland eerst; toen in Engeland; in de Verenigde Staten sinds het eind der vorige eeuw’ (9).

Wie nu meent dat Kuyper's type van calvinisme een afwijking betekent van hetgeen Calvijn en diens eerste medestanders gewild hebben, moet óf Kuyper's historische schets als onbetrouwbaar ontmaskeren, óf, als hij dát niet kan concluderen, dat niet Kuyper, doch het calvinisme zelf in zijn verdere ontwikkeling voor de deformatie en depravatie, gelijk hij ze ziet, aansprakelijk te stellen is. Niet, dat we over heel de linie dit oordeel juist zouden achten; verre vandaar. Maar het zou althans het debat zuiveren. Men taste Kuyper zelf niet in zijn geloofsworsteling aan. Had Hylkema ook maar een schijn van gelijk gehad, inzake zijn verwijt aan Kuyper, als zou deze doorzwikken naar den kant van het naturalisme, dan zou de proef op deze som voor het minst hierin moeten gelegen hebben, dat Kuyper nóg meer de ‘natuurlijke theologie’ dan de ‘gemene gratie’ tot zijn lievelingsthema gemaakt had. Voor beide thema's toch vindt men in Calvijn's omgeving belangstelling. En - de ‘natuurlijke theologie’ is in die eerste periode van het opwakend calvinisme veel breder uitgewerkt, dan de leer der algemene genade. Aan eerstgenoemde zijn hele verhandelingen gewijd, aan de tweede slechts schuchtere pogingen daartoe. Niettemin heeft Kuyper's optreden het leersysteem der ‘natuuraaltheologie’ mét den lust ertoe bij zijn leerlingen gebroken. Daar staat weer tegenover, dat de flauwe, voorzichtig tastende aanduidingen, die de oudere calvinisten gaven in de richting der gemene gratie, onder Kuyper's veldheersbeleid tot brede betogen zijn uitgedijd. Vertogen voor de studeerkamer? O neen, - inleidingen voor de opleiding van de recruten van het instructiebataljon, dat onder Kuyper's vóórgang de Goliath's bestrijden moest op élk terrein, waarop zij den naam van den Heere der legerscharen hoonden.

En wat zo in Kuyper's gemene-gratie-leer den indruk maken mocht van een ‘idealistisch’ bewonderen en verheerlijken van den mens (zie Hylkema, punt c), dat is door hem gefundeerd op de bizondere openbaring. Kuyper moge met name ook in dézen vaak zwak staan in het voeren van het Schriftbewijs, - dat doet in het onderhavige strijdpunt niet ter zake. Hoofdzaak is, dat Kuyper ook in zijn gemene-gratie-leer niet den mens, doch God ‘verheerlijkt’ en ‘bewondert’, God, die zo'n nieteling tot zó veel nog gebruiken wil. Heel Kuyper's gemene-gratie-leer is, voor wat de *hoofdzaak* betreft, bekeken onder den gezichtshoek van den locus de peccato, de leer...der zonde, en daarmee van den vloek, en daarmee van

wat in Hylkema's vocabulaire ‘overwegend pessimistisch en afkerig gestemd’ heet in zijn taxatie van ‘den mens’.

Reeds door dit simpele, maar alles beheersende feit, is de onhoudbaarheid gebleken van het verwijt, dat Hylkema tegen Kuyper ingebracht heeft.

En wat de andere klacht betreft, als zou Kuyper een doctrinair ‘beginsel’ tot uitgangspunt genomen hebben in zijn bepaling van wezen en karakter van het calvinisme, hoeveel kan men daartegen niet inbrengen? Het is juist Kuyper geweest, die bij de tekening van het calvinisme ook ‘de min zuivere openbaringen’ ervan in rekening liet komen; dat zoeken naar ‘meer of minder zuiver’ is juist kenmerkend voor hem, die met het pluriformiteitsprincipe zou gaan werken. Ook bij de kerk van Engeland, de independenten, vele methodisten, zelfs bij baptisten, zal hij de indrukken van Calvijn's voetstappen blootleggen. Wie zó te werk gaat, loopt gevaar. Maar - dit gevaar ligt dan precies aan den anderen kant, dan waar de heren Couvée, Eerdmans, benevens andere critici van het ‘neo-calvinisme’ het hebben aangewezen.

* * *

Kenmerkend nu is voor Kuyper's ‘Calvinisme’ zijn positiekiezen, niet in een ‘soteriologisch’, doch in een ‘kosmologisch’ beginsel. ‘Zeker, ook Luther wilde rechtstreekse gemeenschap met God, maar hij vatte deze gemeenschap op van hare subjectieve, antropologische zijde, niet objectief-theologisch gelijk Calvijn. Zijn uitgangspunt was het speciaal-soteriologisch beginsel van het rechtvaardigmakend geloof; Calvijn's uitgangspunt lag in het generaal kosmologisch beginsel van de souvereiniteit Gods.’ (17).

Generaalkosmologisch: ge ziet de brede vaan zich reeds fier ontplooien. In drie verhoudingen heeft het calvinisme, volgens Dr A Kuyper, zich weten te openbaren als een ‘levens-systeem, dat een eigen vorm voor het menselijk leven zal scheppen’. (17): het zijn onze verhouding tot God, tot den mens, tot de wereld.

Tot God: zocht het paganisme God in de natuur, isoleerde het islamisme God van de natuur, zocht het romanisme een tussen-schakel tussen God en ons zelf, het calvinisme met zijn leer der praedestinatie en van den raad Gods, zag God met de creatuur *onmiddellijk* (bedoeld is: direct) in gemeenschap treden. Het kent dan ook geen tussen-schakel tussen Hem en ons; geen clericale kerk, die de genademiddelen uitdeelt, terwijl de gelovigen in afhankelijke po-

sitie blijven; en geen leer-gezag, dat 'leken' bindt tegenover niet-leken. Maar het ziet de kerk *in de gelovigen zelf,* laat hen vrij en onverhinderd het van God gekroonde hoofd opsteken in kerk en 'burgerstaat', en leert hen niemand te vrezen dan God alleen.

Ook tegenover den *mens* plaatst het calvinisme ons in een uit eigen beginsel ingedachte verhouding. Het paganisme, dat God in de creatuur zocht, bewees straks goddelijke eer aan den gedecoreerden mens, den aristocraat, den keizer-koning, die de incarnatie van den god geheten werd. Het islamisme, dat God buiten de creatuur sluit, brengt de onderwerping van den enen mens aan den anderen, en zulks onder het aspect van den zich vrij uitlevenden wellust en het zich zelf behagen. Het romanisme, dat immers tussen God en wereld weer de priesterlijke kerkbemiddelaresse in-schuift, maakt de verhouding tussen creaturen van eenzelfden Maker hiërarchisch.

Doch nu is daar alweer het calvinisme, dat, schoon de 'veelvormigheid' in het mensenleven erkennende, toch principieel weigert daaruit een sacrale of 'profane' afhankelijkheidspositie van den enen mens tegenover den anderen te creëren; juist omgekeerd, het breekt alle banden van priester-, en van kaste- en van tirannenheerschappij, kondigt de 'democratische opvatting van het leven' (22) af, predikt in de kerk het ambt der gelovigen, roept daarbuiten desnoods uit vrije keus zijn koningshuis tot de aanvaarding der souvereiniteit over vrije onderdanen (1813), verenigt groot en klein, saam geknield voor één genadetroon en ziet b.v. in den bitteren dood van hoge martelaren, die met Gods armelui eenzelfde geloof beleden hadden, als daar zijn de graven van Egmond en Hoorne, 'der standen zoen gesloten' (22/23).

Niet anders is het in de *derde* verhouding: die van ons zelf tot de ons omgevende *wereld.* Alle dualisme wordt in het calvinisme vaarwel gezegd; van het akosmisme wil het niet weten. Niet tussen *natuur* en genade, doch tussen *zonde* en genade ziet het een scherpe tegenstelling, die echter in Gods uitverkorenen door het kruis van Christus wordt overwonnen en te niet gedaan in de rechtvaardiging om niet en in de verbreking van den ouden mens der zonde. En zo brengt het verlossingswerk van Christus juist die natuur door genade ons weer tot dienstbaarheid, opdat alles onze zou zijn, doch wij van Christus, en Christus van God.

* * *

Wie durft, als hij de lijnen zó getrokken ziet, hier nog symptomen aanwijzen van naturalisme, van naturalistisch optimisme en van een humanistisch vrijheidsideaal? Elk woord in Kuyper's exposé is tegenover ál zulke fantastische verwijten een afdoend betoog van 't tegendeel.

Hoeveel bekoorlijks is er niet in 't breed gebaar dat deze fórse lijnen trekt?

Ja, nóg spreekt dit alles ons toe in zijn klare schriftuurlijke lijnen. Het calvinisme, optredende ook voor de wijsbegeerte met een ‘eigen stelsel van begrippen’, - daar hoort ge den profeet, die een christelijke wijsbegeerte opgebouwd wil zien, en die ze heus niet identiek verklaart met de filosofie van christenen. Het calvinisme, geen sectarisch, geen confessionele, geen kerkelijke naam, doch een wetenschappelijke naam voor een het ganse leven omspannende levens- en wereldbeschouwing: - daar ligt de geniale greep reeds geanalyseerd en op het witte doek geprojecteerd, die aan het staatkundig leven geen kerkelijk bepaalde dienstbaarheid zal opleggen, maar die evenmin de kerk onder staatsservituut zal laten leggen, doch die veeleer van beide gelijkelijk de onderwerping aan de voor elk naar eigen aard gegeven ordinantiën des Heeren zal prediken, als voorwaarde voor beider waarachtige vrijheid. Het calvinisme, gekend als historisch bepaalde macht, als zodanig ook aanvaard, en zelf ook in de periferie van zijn invloedssfeer steeds teruggeroepen tot de tucht van 's Heeren Woord, dat in het centrum van die invloedssfeer steeds onverzwakt zich oplegt aan de gewetens van de mensen - daar ligt het bij den dag steeds actueler principe uitgesproken, dat ons een heilzamen afkeer inboezemt tegen alle dialectiek, die mét het ‘badwater’ van het historisme ook het ‘kind’ van Gods genade-werk-in-de-historie wegwerpen wil. De ‘eenheid van levensconceptie’ (13) bewonderd en aangeprezen, zó zelfs, dat wat in Rome en in den Islam daarvan te zien is, den calvinist tot jaloersheid mag en moet verwekken, - ziedaar een wapenkreet, die nú nog in 't geweer ons roept tegen hen, die ons de *navolging Gods* slechts hierin willen doen geloven, dat wij elk ‘ja’ weer opheffen in het ‘neen’; dat we álle eenheid van levensconceptie als saecularistisch ideaal van den zondaar, ook den ‘vromen’ zondaar verwerpen; ja, dat we alles plaatsen onder Gods oordeel, zonder echter ooit met een *‘zó spreekt de Heere’* dat oordeel konkreet te kunnen maken; het oordeel niet, en de goddelijke approbatie evenmin.

Hier is zóveel goeds en zó grote trouw aan het geopenbaarde

Woord, dat de vraag haast vermetel lijkt, of hier dan geen gevaren dreigen.

Toch is die vraag niet overmoedig; gevaren dreigen overal, waar forse hand met kort gebaar de brede lijnen trekt. Er zijn hier inderdaad gevaren; en slechts wie 't feest van Kuyper's nagedachtenis zou willen doen ontaarden in een roes, slechts hij kan 't oog voor die gevaren sluiten.

Is 't wel geheel verantwoord, kan men vragen, vier grote invloedssferen van elkander af te grenzen, die elk een eigen kracht van principiëlen levensbouw uit één beginsel hebben ontplooid: het paganisme, het islamisme, het romanisme, het calvinisme? Valt men Dr Kuyper bij, als hij verklaart, dat het in al die vier invloedssferen tenslotte ging om drieërlei relatie (tot God, tot den mens, tot den wereld), dan kan men opmerken, dat elk systeem van denken gedwongen is, over die drieërlei relatie zich uit te spreken, en dan één van tweeën: óf men vindt veel meer dan vier van zulke systemata, óf - men gaat op Kuyper's eigen voetspoor hun getal tot twee herleiden: waarheid en leugen, ‘Bild’ en ‘Zerrbild’. Waarmee de principiële antithese, die hij zelf zo krachtig heeft gepredikt, aanstonds veel scherper in het oog springt. 't Gevaar van willekeur en van constructionisme is niet denkbeeldig hier in 't tellen van die vier systemen, waarbij het calvinisme dan als één der vier komt vragen om attentie. 't Gevaar is bovenal, dat de principiële antithese, schoon over heel de linie door Kuyper immer weer gehandhaafd, toch ietwat verbleekt, en dat de schaduwen der zonde tegenover het licht van Gods genade minder scherp uitkomen, dan steeds het geval zal wezen bij consequente prediking der antithese, die tenslotte niet anders dan *tweeërlei* grondconcept inzake de relatie tot God, tot den mens, tot de wereld ontworpen ziet, in alle overigens rijk geschakeerde ontwerpen van een ‘bevredigende levens- en wereldbeschouwing’.

Ja, 't is en blijft altijd een hachelijk ondernemen, als men in enige invloedssfeer tussen *centrum* en *periferie* onderscheidt, en dan de karakteristiek van zulk een invloedssfeer, *al is 't ook maar ten dele,* bepalen wil naar wat in 't centrum krachtig leeft en werkt. Het hierbij optredende gevaar is met name in den laatsten tijd met indringende kracht ook van andere zijde ons weer voorgehouden; het ligt hierin, dat men zo licht het gegevene tot basis van zijn waarderingsoordelen maakt; het historisch gewordene en niet het richtende woord der openbaring Gods. Tastbaar wordt dit perikel, bijvoorbeeld, in

de opmerking, dat, om in Kuyper's eigen woord te spreken, ‘het calvinisme, door luide de vrijheid der consciëntie te eren, *de eenheid der zichtbare kerk in beginsel prijs gaf*’ (89).

Als Dr Kuyper dit uit de geschiedenis ons duidelijk maken wil, dan wijst hij op de tegenstelling met Rome: ‘de vrijheid van conscientie is van meet af door ons calvinistische theologen en juristen tegenover de Inquisitie verdedigt. “Rome” - zo vervolgt het betoog - “Rome doorzag uitnemend wel, hoe vrijheid van conscientie het fundament van de eenheid der kerk loswoelde, en ging er tegen in. Maar ook omgekeerd moet dan erkend dat het calvinisme, door luide de vrijheid der conscientie te eren, *de eenheid der zichtbare Kerk in beginsel prijs gaf.* Zodra in den boezem van eenzelfde volk de belijdenis der ene helft tegen die der andere helft getuigen mocht, was de breuke een feit geworden en hielpen geen placcaten meer” (89).

Bij 't lezen van die woorden - die we slechts bij wijze van voorbeeld kozen - gaat het ons niet om een antwoord op de vraag, of deze geschiedbeschrijving misschien enigszins anachronistisch is, en of ze niet aan de vaderen toeschrijft, wat pas een deel der zonen later voor zijn rekening nam. Want feit is, dat inderdaad door calvinisten van overigens “grote keur” alzo geredeneerd is, en dat zij daardoor “het” calvinisme zijn historisch bepaalbaar cachet hebben opgedrukt. Maar tevens valt dan daartegen op te merken, dat vrijheid van consciëntie, mits recht verstaan en zuiver geproclameerd, *nimmer de eenheid der zichtbare kerk breken kan,* laat staan: in beginsel prijs kan geven. *Eerder is het omgekeerde waar:* zij betekent voor de vrijgemaakte kerk een *verhoring* van de zesde bede: leid ons niet in verzoeking, óók niet in de verzoeking ener schijn-eenheid, die niet kerkelijk, doch puur werelds is; gelijk immers in Rome, de kerkelijke eenheid als *kerkelijke* eenheid ontbroken heeft, van het rampzalig uur af aan, dat zij een eenheid heef begeerd en doorgevoerd naar vaticaanse stijl, naar het principe van den paus als opperhoofd der kerk met wereldlijke macht en met twee sleutel*soorten.* Vrijheid der consciëntie betekent een heilzaam terugdringen van de kerk op haar eigen terrein, en een even heilzame afbakening van de grenzen der geheel andersoortige macht van staat en kerk. Zij is instee van een hinderpaal, juist een eerste *voorwaarde* van de uitstraling van de eenheid van de zichtbare kerk *als kerk.* Wie nu de characteristica van het calvinisme bepaalt, niet uit wat in het centrum van zijn invloedssfeer door zijn coryphaeën is geleerd, goed

of...kwaad, doch door de Schrift, waarbij het immers leven wilde, die zal aan Kuyper dadelijk toegeven, dat de *wijze waarop* (in den strijd met de overheid) de vrijheid van consciëntie vaak door calvinisten is verdedigd, de facto ertoe meegewerkt heeft, de eenheid van de zichtbare kerk te helpen prijsgeven. Doch tevens zal hij erkennen, dat dit dan ook niet meer in de lijn van 't calvinisme lag, doch een afbuiging van die lijn betekende; 't was deformatie in den Kreits der Reformatie.

't Was niet meer dan een voorbeeld, dat we hier gaven. Maar als paradigma is het sprekend. En het noopt ons, ten besluite, iets te zeggen over tweeërlei motief, dat in Kuyper's krachtige boek telkens weer naar voren komt, en de gevaren, waarvan hierboven sprake was, acuut worden: het principe van de algemene genade, gelijk het practisch soms wordt uitgewerkt, én dat der pluriformiteit.

* * *

Wat de algemene genade betreft, voor 't eerst spreekt Dr Kuyper meer opzettelijk daarover in zijn lezing over “Het Calvinisme en de Religie”. De kerk ontvangt hier den niet onbedenkelijken naam van *“georganiseerde openbaringsvorm der religie”.* Deze titulatuur blijve verder rusten; evenals het door Kuyper hier ontwikkelde begrip der religie zelf. Wat onze aandacht spant, is thans zijn antwoord op de *derde* van de vier vragen, die hij stelt inzake de religie. Wat is religie? Is ze er om God of om den mens? Om God. Is ze rechtstreeks of onmiddellijk? Rechtstreeks. *Is ze partieel dan wel universeel,* d.w.z. beheerst ze een *deel* van ons leven en van het wereldleven, dan wel het *geheel?* Ze is *universeel.* En tenslotte: is ze “normaal” of “abnormaal”, d.w.z. hebben wij in haar te maken met den normalen (den niet-gevallen), of met den abnormalen (den gevallen, en dus verlossing behoevenden) mens? Met den abnormalen: ze is soteriologisch.

Vier vragen alzo, en vier bondige antwoorden.

Let nu op de vier beginselen, die Kuyper hier in deze vier antwoorden uitgesproken ziet.

Het *eerste* beginsel (niet om den mens, doch om God) is dat van *Gods souvereiniteit.*

Het *tweede* (rechtstreeks, niet middellijk, niet op menselijk intermediair aangewezen) is dat van de *uitverkiezing.*

Het *derde* (niet partieel, doch universeel) is dat *der algemene genade.*

En het vierde (niet normaal, doch abnormaal) is dat der *palingenesie,* en, daarmee corresponderende, dat der *noodzakelijkheid der H. Schrift,* als openbaringswoord van God.

Het “dogma” der *algemene genade* wordt voor Kuyper's besef dus daarin afgekondigd, dat de religie niet maar een provincie in het menselijk leven, doch *heel* den mens, niet maar een sector van het geschapen leven, doch *heel* dat leven in beslag wil nemen.

Men zou wensen, dat *dit* gebruik van den term “algemene genade” (vgl. 45 en 50/51) minstens even sterk de aandacht had getrokken als het andere, het landläufige, dat we kennen uit leidraden en uit gesprekken in en om de wandelgangen ener generale synode. Gewoonlijk toch wordt de algemene genade gezien onder het aspect van zonde en schuld: er is - zo redeneert men dan - een oordeel over de wereld uitgesproken, en de vloek trad in. Maar God heeft dat oordeel getemperd, den vloek weerhouden, en *dát* is nu de algemene genade. Een bezien van deze genade onder het gezichtspunt van vloek en zonde en dood. *Hier* evenwel hoort men het woord in een heel ander klimaat hanteren: geen *negatief* weerhouden van den vloek, doch een *positie*f in- en dóór-dringen, een *positief* in- en dóór-werken van de religie en haar krachten heet nu “algemene genade”. Niet *dit* is hier de algemene genade, dat de vensters, waaruit de gifgassen der zonde strómen, worden toegespijkerd, zij het dan dat de planken reten en andere open plekken vertonen, doch dat ándere is het, dat de vensters van het huis des *levens* wijd-uit opengeworpen worden. “Zeker, er is in de kerk concentratie, maar die kerk heeft vensters in haar muren, en door die vensters straalt het licht des Eeuwigen over heel zijn wereld uit.” (46). Een stad op een berg - algemene genade. Een zoutend zout - algemene genade. Wég is het beeld der tempering, der weerhouding, der matiging van zonde en van vloek. O, natuurlijk komt het in andere capita weer sterk naar voren. Maar hier is de constructie anders.

Zien wij het wel, dan staan hier twee constructies tegenover elkaar. Elders (bl. 109/110) wordt de algemene genade weer gezien als een goddelijk tussenbeide komen, een goddelijk bedwingen van de zondewerking, vergelijkbaar met ons temmen en demonstreren van het wilde dier. En als 't over den staat gaat, komt weer de opvatting terug, dat de overheden zijn ingesteld om der zonde wil (69), alsof artikel 36 met zijn gelijkluidenden aanhef daarmede de *volle* waarheid omtrent de overheid had uitgesproken, en wordt, wat later door Prof. Dr. G.Ch. Aalders zou tegengesproken worden, be-

weerd, dat “de eigenlijke instelling en met-volmacht-bekleding van de Overheid eerst na den zondvloed plaats greep” (81), hetgeen dan weer verband houdt met Kuyper's herhaalde bewering, dat na den zondvloed de algemene genade wel niet voor het eerst optrad, maar dan toch gesanctioneerd werd.

Hier is niet minder dan een botsen van twee *methoden* in den opbouw van de leer der algemene genade. Volgens de eerste redeneringslijn is zij doorwerking van een positief door God geschapen goed, volgens de tweede de verhindering der doorwerking van een door Satan gewild zedelijk bederf, benevens van een door God gewilden rechtvaardigen vloek. In het ene geval expansie van religie; in het tweede binding van haar tegendeel.

Maar daarmee wordt een element van onzekerheid geschapen, dat in Kuyper's Stone-lezingen misschien hem zelf, scherpen geest als hij was, meer gekweld heeft dan iemand anders. In de lijn der eerste redenering zou liggen, dat de algemene genade, wijl door het positieve element der van God gewerkte religie geformeerd, aan alles een *eigen* stijl zou geven, aan álles, dat de gemene gratie op zich in laat werken. Maar in feite blijkt, tot onze verwondering, in de lijn van het tweede gedachtencomplex de heuse bewering te liggen, dat het calvinisme geen eigen stijl op kunstgebied ontwikkelen kon of mocht, omdat het - plat gezegd - aan de bizondere genade als het hoogste zóveel aandacht geven moest, dat voor de gemene gratie geen eigen stijlgeving meer overig bleef. “Zo kon het zijn, dat het calvinisme in zijn worsteling voor menselijke vrijheid, feitelijk ook den band had los gemaakt, die dusver de kunst geboeid had, maar *zonder zulks krachtens zijn beginsel te hebben gewild”,* zegt Kuyper (145). “Op zijn *hoger* standpunt”, mocht het calvinisme niet “een eigen kunststijl” scheppen (137). “Het was juist dit religieus beginsel (van het calvinisme), dat, omdat het tot een *hogere* trap was opgeklommen, het staan naar symbolische uitdrukking der Religie in het zinlijk schone én afsneed én verbood.” (137).

Nu zal niemand willen beweren, dat in deze laatste woorden de vraag naar “de roeping der kunst” zuiver gesteld en beantwoord is. Maar daarover loopt het nu ook niet. Het is ons hierom te doen: Kuyper's balanceren tussen het tweeërlei standpunt in de bepaling van wezen en werking der algemene genade heeft zijn consequenties. Ze leidt tot onzekerheid, die alle dankbare bewonderaars van zijn levenswerk noopt tot een nadere bezinning over de details van Kuyper's betogen, en dan op de basis van zijn grondgedachten.

Deze onzekerheid, die nu eens het beeld van den weerhouden vloek, dan weer dat van den pénétranten zegen tot verklaring der gemene gratie oproept, brengt Kuyper er toe, Aristoteles aan te prijzen, als den man, die méér van den kosmos verstaan heeft, dan alle kerkvaders saam. (104.) Toch *heeft* hij o.i. minder er van verstaan. Volkeren, waarin de religie is verhinderd door te werken, en in gruwelijke afgoderij is ten onder gegaan, heten “uitverkoren voor het wijsgerig leven en de kunstopenbaring” (147). Het griekse volk heet “het primordiale kunstvolk bij Gods gratie” (147). Dat is een toch wel pijnlijke taxatie van de heidense volkeren, welke temeer opvalt bij een man, die zo hoge ernst met de Schrift steeds maakte, en dus ook met Romeinen 1. Maar de verklaring is niet ver te zoeken. Want de onzekerheid inzake den opbouw der gemene-gratie-leer brengt Kuyper er toe, enerzijds de kunst als *“zelfstandige* uiting van ons menselijk leven” aan te dienen, en anderzijds - in één adem - daaraan toe te voegen, dat ze “wel óók de Religie in zich op te nemen had, maar dat ze daarom nog volstrekt niet...op den stam des geloofs mocht worden geënt” (147).

Hier is de gedachte ener alle levensgebied pénétrante “religie” voor een ogenblik prijsgegeven; het algemene-genade-project, dat langs de *eerste* der twee besproken denklijnen was verkregen, is even verlaten, en het andere, dat langs de tweede lijn gevonden werd, dàt is niet volgehouden hier. Het calvinisme wordt den énen keer zalig gesproken, wijl het in de wetenschap, in de staats- en maatschappijleer een eigen stempel op het leven wist te drukken, en toch wordt het een volgende maal op een ander gebied (dat der kunst) zalig gesproken, wijl het zulks *niet* gedaan heeft. Men komt er niet uit: hier zijn hiaten.

Dus zal de gemene-gratie-leer moeten worden getoest, wil men de scheuren in Kuyper's kleed en in het onze niet negeren, en dus - erger maken. Laat niemand menen, dat de door ons hier aangeroerde kwestie alleen het probleem der kunst raakt; een probleem, dat alleen sommige ietwat buitennissige broeders en zusters moge interesseren...Neen, zij is er ook op het gebied van de *staatsleer,* de *staats*-waardering, de *staat*-kunde. O, we vergeten nimmer den rijken zegen, dien God ons schonk in Kuyper's levenswerk, dat o.m. voor het staatkundig leven ons het principe der “souvereiniteit in eigen kring” geschonken heeft; waarover elders in dit nummer, zie Kant, den filosoof der *Vrijheid (!),* hoort poneren, dat de heerser alleen maar rechten en geen plichten heeft, die herinnert zich Chris-

tus' woord: wie de zonde doet (ook in de valse vrijheidsfilosofie) die wordt een *slaaf* der zonde: hij roept straks om een heerser, die alleen maar *rechten* heeft. Ja, álle vrijheidsfilosofie, die God noch Gebod ontziet, leidt tot de slavernij. Ook andere filosofieën schuimen den dictator op, dien van de democratie, en dien der élite. En de theorie van het natuurrecht predikt willekeur en dus het recht van den sterkste. Welk een weldaad is tegenover dit alles Kuyper's leer der souvereiniteit in eigen kring: God als oppersouverein, elke kring van leven bepaald door zijn dáárvoor gegeven ordinantie, en alle macht daaraan verbonden.

En toch zal ook onze staatsleer moeten worden getoetst, met name voor wat den opbouw uit de gemene-gratie-gedachte betreft. Twee lijnen lopen ook hier in Kuyper's werk: de éne, die den staat verklaart uit de negatieve (zonde-temperend, chirurgische, medische) werking der gemene gratie, de andere, die hem (binnen het kader der gemene-gratie-leer), afleidt uit positieve, niet-chirurgische, zegenende, leiding gevende gaven van den almachtigen God. De ene begint bij den zondvloed, ziet in Babels torenbouw een verboden greep naar een wereldeenheid, aanbidt dan straks de genade, die in het *oordeel* van Babels spraakverwarring meekomt, als God de mensen tot decentralisatie dwingt, hen - naar het scheppingsgebod - verstrooiende, althans verspreidende, over de aarde. En langs deze lijn doorredenerende, luidt dan de conclusie: geen wereldrijk aan deze zijde van het jongste oordeel. De andere lijn van denken daarentegen spint den draad der *positieve,* niet-medische, niet als *nood*maatregel toebedeling van ordenings- en bestuursgaven verder, ziet in den staat en in de overheid een instelling, die een eigen oer-mandaat heeft, van den beginne, laat ruimte voor een wereld-rijk, dat niet *daarin* zondigt, dat het de wereld wil beschrijven, doch alleen maar hierin, dat het dit doet op *eigen naam* en *in eigen gezag.*

Speculaties? Allerminst. Als Groen van Prinsterer spreekt van een “apart gecreëerd terrein” voor het christelijke volk, apàrt gecreëerd, omdat de overgrote helft der burgers niet meedoet, en de overheid niet christelijk is, en als Kuyper (Tweeërlei Vaderland) dit spraakgebruik overneemt, en het met beroep op Jesaja 8:16 rechtvaardigen wil dan verstrikt zich het betoog in eigen draden. Want, als Jesaja 8:16 spreekt over Jesaja's isolementspositie, is dat dan isolement in de kerk, of in den staat? Den enen keer wordt het bij Kuyper gezien in kerk-verband (particuliere genade), den anderen keer in staatsverband (gemene gratie). Maar intussen roepen Hoede-

maker en Haitjema hardnekkig: heel de kerk en heel het volk. De oplossing zal weer liggen moeten in dezelfde lijn, als waarop we hierboven wezen inzake de kwestie der conscientievrijheid: ontwerp geen *terreinen* van gemene én bizondere genade, “doch laat staat en kerk hun eigen aard en roeping, elk voor zich”. Dan zal dwars door de internationale à la Moskou heenklinken onze psalm naar de internationale theocratie (artikel 37), en zal weer de anti-these, dat geweldige thema van Kuyper het beeld van den staat en van het wereldleven ook der laatste dagen beheersen, zonder in haar verschrikkelijke en vertroostende consequenties te worden gehandicapt door een tweeslachtige tweeterreinenleer. En “apart terrein” wordt dan niet door ons *gecreëerd,* doch door het leven naar Gods ordinantiën vanzelf afgebakend, dat we zelf niet weten, hoe. Maar 't is dan *niet a-part* meer; het is het *eigenlijke* leven van den staat, én van de kerk, én van de wetenschap, én van de kunst, dat dáár zijn polsslag alsdan laat gevoelen. En de sectariërs, de afgescheidenen, dat zullen dan de zondaars zijn, die niet des Heeren ordinantiën hebben gelezen en geëerbiedigd naar Zijn Woord. Zij, en niet wij, die met Kuyper, dwars tegen “'s werelds remonstrantiën” in leerden vragen naar 's Heeren ordinantiën.

* * *

Kort zullen we slechts tenslotte spreken over de pluriformiteitsgedachte.

Ze neemt in Kuyper's “calvinisme” een brede plaats in. In de kerk, in de mensheid, in het calvinisme zelf. “Is de kerk de *vergadering der gelovigen,* komen de kerken uit de personen der belijders op, om zich zo eerst door confederatie tot eenheid te verbinden, dan brengt de schakering in het leven vanzelf ook op kerkkelijk terrein veelvormigheid, en *moet* zich het allen gemeenschappelijk leven wel zuiverder in de éne dan in de andere kerk belichamen” (55). Dat is dan geredeneerd uit de variatie der geschapen creaturen, gelijk ze, in een zondige wereld, geen *oorzaak,* doch wel één der vele *aanleidingen* wordt van 't meer of minder zuiver zijn ener kerk, opgevat als “georganiseerde openbaringsvorm der religie”.

Maar dit kreatuurlijke gegeven wordt straks *dwingend* voor de kerk, gelijk Kuyper ze ziet. Hij hecht - terecht - hoge betekenis aan het feit, dat de calvinistische theologen, “door de kerk *niet* in een hiërarchie of “Anstalt”, maar in personen der belijders te zoeken, het

beginsel zelf der vrijheid op kerkelijk erf tot uitgangspunt kozen". "Immers," - zo gaat hij dan verder, "krachtens dat beginsel stond er op aarde geen andere macht boven de plaatselijke kerken, dan deze kerken zelve door hare confederatie oprichtten. Dies nu *moest* het verschil dat mens en mens scheidt, ook als wigge in de eenheid der uitwendige kerk dringen. Verschillen van landaard en zeden, verschillen van neiging en gemoedsleven, verschillen van diepte of oppervlakkigheid, moesten er toe leiden, om hier de ene, daar de andere zijde van het ene zelfde beeld der waarheid meer eenzijdig in het oog te doen vatten" (55).

Ook hier zetten wij een vraagteken. Want de onderscheiden tussen verschillende "zijden" van het ene beeld der waarheid kunnen nooit een wigge drijven in dat ene waarheids"beeld". Ze kunnen alweer daartoe *aanleiding* worden (in een zondige wereld), maar aanleiding en oorzaak zijn twee. *Oorzaak* is alleen de *zonde,* die de *kerk* niet erkent als *juist* die "nieuwe mensheid", die er is, om te verhinderen, dat *onderscheidingen* tussen mensen oorzaak van *scheiding* worden. En daarom is 't een onverantwoorde gedachtensprong, als Dr Kuyper dan verderop betoogt, dat "deze veelvormigheid" van de practijk van het calvinistisch beginsel onafscheidelijk is, den bloei van het godsdienstig leven veel sterker bevorderd heeft, dan de afgedwongen eenheid, waarin Rome heil zocht' (55).

Ook hier een prijsgeven van de eenheid der zichtbare kerk, op grond van de vrijheidsgedachte. Ons dunkt het juist; en het lijkt ons goed en nodig, den God, die Kuyper verwekte, te beloven, dat wij op dat vraagstuk ons allen zullen werpen. Vergis ik me niet, dan treedt ook hier een schaduwzijde van Kuyper's martialen heersersdrift aan den dag: hij wil het gegevene, hetgeen geschied is, aanvaarden, o neen, niet zonder critiek - dan ware hij geen Abraham Kuyper - maar toch met behulp van een theorie, die het 'calvinisme' (let op zijn vrijheidsdrang) min of meer als gegeven grootheid neemt, gelijk het daar ligt, en dan daaruit verder redeneert. Verder redeneert op een wijze, die in bepaalde conclusies Kuyper tegen Kuyper opponeren doet.

Want als hij zegt, dat die van de *practijk (!)* van het calvinistisch beginsel onafscheidelijke veelvormigheid den bloei van het godsdienstig leven veel sterker bevorderd heeft, dan de afgedwongen eenheid, waarin Rome heil zocht, dan merken we weer op: de schade, die Rome leed en lijden deed, was geen kwade vrucht van Rome's eenheid, doch van de valsheid, de onkerkelijkheid, het

wereldse dier eenheid. En de winst, die 't calvinisme bracht, dankte het niet aan de ‘wigge’, gedreven in het lichaam der kerk, doch aan de kiemkracht van het zaad des Woords.

Daarom willen we, dankbaar voor de krijgshaftige figuur, die ons in Kuyper werd geschonken, toch op meer dan één punt bidden, dat wij den *theoloog* in hem minstens even nabij komen als wij den generaal nabij getreden zijn. En dat in ons ook de laatste schijn van een overwoekering van den theoloog door den generaal worde overwonnen. Dan zullen we niet de fout belopen, dat we inzake den *staat* zijn *institutairen* vorm voorop plaatsen, doch inzake de *kerk* het *institutair* karakter laten komen op het tweede plan, om het eerste te reserveren voor ‘wezen’ en ‘organisme’. En eer wij ‘Kerk’ en ‘kerken’ (grote en kleine k) tegen elkander uit gaan spelen, zullen we ons afvragen, of wij het ook zouden durven doen met ‘Staat’ en ‘staten’ (grote en kleine s).

En dan zal de rijke zegen van Kuyper's levenswerk te krachtiger openbaar worden en zal de wens, dien Kuyper zelf geuit heeft (zie het artikel van Prof. Honig[*)], de wens n.l. dat leerlingen de oneffenheden uit zijn oeuvre zouden wegnemen, geen historische anekdote, doch een ons zelf vervullend begeren worden.

En geve God, dat daarbij de laatdunkendheid ophoude, den een 'n struikelblok te doen plaatsen op het gehoorzaamsheidspad van den ander.

Doopserkenning geen erkenning der ambten[**)]

Dezer dagen kwam ons in handen een exemplaar van ‘Gereformeerde stemmen uit vroeger en later tijd’ verzameld en uitgegeven door de Mannenvereniging ‘Voetius’ te Rotterdam, 2de serie no. 1, Sept. 1898. Dit nummer geeft artikelen ‘Van het Kerkelijk Ambt’, door Dr A. Kuyper, met toestemming van den schrijver overgedrukt uit ‘De Heraut’ 1887-1888. Uit § 9 (blz. 34-35) citeren we:

> ‘Zo is dan *de kerk* er eerst; zichtbaar geworden zijnde door den heiligen Doop; in die kerken komen de *ambten;* en die ambten worden bekleed door ambtsdragers, die, saam in een college vergaderend, het *bestuur* over de kerk vormen.
> Toch moet hier nog iets bijgevoegd.
> Immers, zeer terecht zou men kunnen vragen: Als het ambt eerst in de reeds zichbare kerk inkomt; en die kerk is reeds zichtbaar geworden door

*) Zie de tweede noot van de bewerker op bl. 358.
**) De Ref., 25 maart 1938, 18e jrg. no. 26, bl. 244 (Kerkelijk Leven).

den heiligen Doop; en de heilige Doop is een Sacrament, dat alleen door 't ambt mag bediend worden; eilieve, dan moet toch eerst het ambt er zijn, om tot den Doop te komen, en om door dien Doop te geraken tot een zichtbare kerk.
Dit argument *schijnt* sterk, maar is, wèl bezien, toch, o, zo zwak.
Het Sacrament van den heiligen Doop toch wordt door de ambtsdragers bediend, niet wegens innerlijke noodzakelijkheid, maar uit hoofde van architectonische raadzaamheid.
Vandaar, dat het Sacrament van den heiligen Doop in gevallen van nood evengoed is bediend geworden door de gelovigen, die *niet* in het ambt stonden. In de Lutherse zusterkerk grijpt dit nog gedurig plaats. In de Roomse kerk is het, bij doodsgevaar, voor het zieleheil van het kind zelfs geboden. En wel hebben onze kerken den dusgenaamden nooddoop niet overgenomen, maar toch wel, en hierop komt het aan, ook zulk een doop als Doop *erkend,* en voorts den nooddoop afgeschaft uit heel anderen hoofde.
Erkend.
Want immers, de doop van een kind, dat onder Roomsen of Luthersen gedoopt is, wordt door de Gereformeerden kerken wel terdege als Doop erkend, zonder dat men vooraf onderzoek doet, of het wel gedoopt is door een pastoor of pfarrer.
Daar men nu weet, dat Rooms- of Luthers-gedoopten zeer dikwijls den lekendoop ontvingen, zo blijkt, dat de Gereformeerde kerken, door nochtans zulk een doop als wezenlijken Doop te erkennen, de bediening door het ambt niet als tot het *wezen* van den Doop behorende beschouwd hebben.'

Even later wil Dr Kuyper nog 'op andere wijs' 'aantonen', 'dat de *ambtelijke* bediening voor het Sacrament geen *essentiële* betekenis heeft'. Ook hier blijkt weer, dat 'erkenning' van den doop nog niet insluit werkelijke erkenning van het dopende instituut, incluis de daarin optredende ambten.

Iets over de Gemeenschap der Heiligen[*)]

De aanleiding tot het geven van dit losse opstel ligt in het feit, dat ondergetekende in den zomer van het vorig jaar gesproken heeft te Lunteren voor gereformeerde studenten over de 'gemeenschap der heiligen'. Een volledige behandeling van het onderwerp was daarbij geen ogenblik bedoeld; de conferentie, die deze toespraak op het agendum geplaatst zag, heeft het thema der 'gemeenschap' van verscheiden kanten bekeken; en daarmee was meteen de richting bepaald, in welke de toespraak enige wenken te geven had. Ter confe-

*) Uit: Eltheto, Maandschrift van de N.C.S.V., 92ste jrg. no. 10, juli 1938, vgl. De Ref., 18 maart 1938, 18e jrg. no. 25, bl. 234/5, waar onder gelijkluidende titel door prof. Schilder een beschouwing wordt gegeven, die parallel loopt met het hier gepubliceerde opstel.

rentie was onder de aanwezigen ook een vertegenwoordiger van de N.C.S.V., met wien ondergetekende na afloop een zeer interessant onderhoud hebben mocht. Een en ander heeft geleid tot de vraag zijnerzijds, of het ook mogelijk was, enkele gedachten - meer niet - uit het gehouden referaat te publiceren in 'Eltheto', zulks dan óók, teneinde op deze wijze een bijdrage te leveren niet slechts 'over', maar ook 'tot' de gemeenschap der heiligen. Over enkele bezwaren heenstappende voldoe ik bij dezen gaarne aan dat verzoek.

Hiermee is reeds verklaard, en verontschuldigd, dat het niet mijn bedoeling is, breed in te gaan op de verscheiden betekenissen, die het woord 'gemeenschap' hebben kan, zowel in het bijlbels spraakgebruik, met name in het Nieuwe Testament, alsook in wijsbegeerte of theologie van vroeger en later eeuw. Wat ons aan het nieuwtestamentische spraakgebruik conform, en daarom bindend schijnt te zijn voor onze eigen overwegingen van begrip en inhoud der gemeenschap der heiligen, komt vanzelf wel naar voren.

Wie in de praktijk van het kerkelijk leven geen vreemde is, of zich interesseert voor plan en methode der veelvuldige pogingen van Christenen onzer dagen om met elkander contact te zoeken, zal al spoedig kunnen constateren, dat omtrent het thema van de gemeenschap der heiligen de meest uiteenlopende, soms ook wel tegenstrijdige opvattingen het woord nemen. 'Opvattingen', zei ik; maar dit woord is in vele gevallen nog wel een tikje flatteus; velen komen niet boven de 'Ahnung' uit. De één b.v. zoekt de oefening van de gemeenschap der heiligen hierin, dat de leden van een bepaald kerkinstituut hun waren betrekken bij leveranciers van datzelfde instituut. De ander, ietwat fijner, maar toch evenzeer onjuist, ziet de praxis van de gemeenschap der heiligen speciaal daarin, dat de éne Christen met den anderen spreekt over die religieuze onderwerpen, die beiden na aan het hart liggen, of behóren te liggen. Voor wat de *mogelijkheid* dier praxis betreft, wordt dan daarbij ondersteld, dat de samensprekers 'verwante zielen' zijn, en dat de onderwerpen van het gesprek over en weer binnen de religieuze belangstellingssfeer liggen. Een derde zoekt de praktijk van de gemeenschap der heiligen hierin, dat men minder het accent legt op de 'leer' dan op het 'leven', minder op het 'bewustzijn' dan op het 'zijn', minder op wetenschappelijk verantwoorde confessionele formulering en dogmatische praecisering dan op levende belangstelling voor de oecumenische kerk; minder op 'een kerk' dan op 'de Kerk', minder op een bepaald instituut, dat 'mijn' kerk,

'uw' kerk, 'zijn' kerk heten kan, dan op de 'Una Sancta' waarvan het adres in de wereld nergens (of anders: overal) te vinden is, die voor den één een imaginaire, voor den ander een eschatologische grootheid blijft, en die derhalve meer als wenkend ideaal of als normverdoemende Norm, dan als in concreto reglementerend en bindend instituut, op den beganen grond van God gegeven, wordt gezien. Vanhieruit legt men dan verbindingswegen van en naar de conferentiezalen van het 'oecumenische Christendom', welke moeizame arbeid dan wordt afgewisseld door een acute opvlamming der ijvervuren in Oxfordconferenties en anderszins.

* * *

Hetgeen nu in deze en dergelijke constructies ons het zwakke punt schijnt te zijn, en straks, om maar rechtuit te spreken, het 'prooton pseudos', het principieel verkeerde uitgangspunt, dat is dit: men laat de gemeenschap der heiligen hier opkomen uit, en uitgaan van de heiligen zelf, althans van wie men naar een zeker 'oordeel' van een zekere 'liefde' voor heiligen houden, of met de heiligen meetellen wil; verder komt veler redenering niet. De gemeenschap der heiligen wordt hier alleen maar gezien als uitgaande van henzelf; het thema wordt van de dogmatische naar de ethische sfeer getrokken. 'De heiligen' hebben een gemeenschapshuis te bouwen op den factischen grondslag hunner heiligheid, of op dien der onderstelling daarvan.

Was het nu wonder, dat in een samenkomst van gereformeerde studenten hiertegen verzet opkwam? Neen, dat ligt in den aard der zaak. De gereformeerde toch zou zijn grondaxioma's prijsgeven, indien dit verzet niet bij hem opkwam. Hij toch gaat uit van de heilige Schrift als het Woord van God, en gelooft nu, dat déze de dingen anders construeert. Want zij gaat niet uit van de heiligen, doch van *God, die hen 'gemaakt' heeft.* 'Gemaakt'? Ja, door wedergeboorte, d.w.z. door een 'nova creatio', een nieuwe schepping. Bovendien sluit de gereformeerde zich aan bij den historischen ontwikkelingsgang van de Christelijke kerk en van het schriftgetrouwe theologisch denken. En nu meent hij te kunnen aantonen, dat ook het oudste Christendom, gelijk ook de oecumenische belijdenisgeschriften, alsmede zijn eigen 'formulieren van enigheid' positie kiezen, niet in het feit der heiligheid van mensen, of in de veronderstelling daarvan, doch in die openbaring der souvereiniteit van God, waarin Hij in vrijmachtig welbehagen naar vóórbe-

schikking (wat onze verantwoordelijkheid insluit) mensen heilig maakt, waar en zoveel Hij wil, en alzo de Schepper, de Werker wordt van alle heiligen als nieuwe creaturen, uit den Geest geboren,

Men kan dit ook zo uitdrukken: vóór onze heiligheid gaat vooraf Gods daad van heiligheid. Vóór deze heiligmaking gaat vooraf Gods rechtvaardigmaking. Deze laatste grondt zich op Christus' offer, dat voor onze schuld voldeed, en het recht op het eeuwige leven (incluis de heiligheid) weer won en schonk. Zo gezien, is alle heilig-zijn van ons een vrucht van Gods genade, die schenkt om niet; zij, d.w.z. deze vrucht, is niet mogelijk zonder wedergeboorte, die volgens de gereformeerde belijdenisgeschriften een alvermogend werk Gods is in den mens; een werk, dat Hij '*zonder ons* in ons' uitwerkt. Die wedergeboorte is een *principiële vernieuwing,* een ingaan van Gods Geest met een almachtige werking tot in het binnenste van den mens, waarbij Hij een kracht ontwikkelt van gelijk vermogen als de kracht, waarmede Hij Christus uit de doden opgewekt heeft. Men moet maar eens lezen de prachtige formules van de Dordtse Leerregels (leerregels van een voor dien tijd wel oecumenisch te noemen concilie!) met name in de hoofdstukken 3, 4 en 5 om zich een beeld te kunnen vormen van dien groten eerbied, waarmee de gereformeerde theologie alle 'hybris' van den schijn heeft neergeslagen in haar lofzeggingen op de 'insuperabiliteit', de 'onoverwinlijkheid' van God in dit genadewerk. Want de Dordtse Leerregels belijden deze wedergeboorte als genadegift van Gods verkiezing uit vrijmachtig welbehagen.

Het is in dezen gedachtencyclus dus déze goddelijke oorsprong van den 'gulden keten des heils', welke voor het besef van de gereformeerden altijd weer primair in rekening te brengen valt bij de ontwikkeling van het begrip 'gemeenschap der heiligen'. Niet in dien zin dus, dat men achteraf 'ook' met dit geloofsstuk op een of andere manier nog wel enige rekening houdt ten aanzien van de *personen,* die men heiligen noemt, doch zó, dat men daarvan *uitgaat,* dat men daarvan het grondliggend *beginsel* maakt, waarop heel de leer der gemeenschap der heiligen dient te worden opgebouwd. Slechts inzóverre kan de gemeenschap der heiligen door ons worden 'geoefend' in overeenstemming met wat het woord 'gemeenschap' als theologische term eigenlijk zeggen wil, als wij trouw blijven aan de grondgedachten hierin gegeven.

In deze lijn ligt dan ook de verklaring van het feit, dat men, gelijk in de geschiedenis van het oudste Christendom herhaaldelijk ge-

bleken is, oorspronkelijk juist de *kérk* hield voor ‘de gemeenschap der heiligen’[1]. Het treft reeds, dat in de ‘twaalf artikelen’ de begrippen ‘kerk’ en ‘gemeenschap der heiligen’ niet de stof voor twee artikelen leveren, doch slechts voor één artikel uit de twaalf. Tussen kerk en gemeenschap der heiligen staat een komma, d.w.z. de kerk is eigen de gemeenschap der heiligen. Het zich voegen bij-de-ware-kerk heet dan ook de oefening-van-de-gemeenschap. De oefening van de kerkgemeenschap is zelve oefening van de gemeenschap der heiligen.

Nu is deze kerk geen instituut, dat aan óns believen hangt, en haar grenzen hangen niet af van menselijke willekeur, evenmin als haar ordeningen en haar reglementen. De kerk toch is in eersten aanleg het werk van God in Christus. De Heilige Geest, d.w.z. God zelf, heeft de mensheid Gods, die reeds vóór den zondeval (historisch opgevat) als zodanig bestond, door het z.g. ‘protevangelie’, d.w.z. door de eerste blijde boodschap van komende verlossing, aan welke boodschap Hij zelf de eerste hoorders leerde *gelóven,* tot *kerk* gemaakt, d.w.z. tot vergadering van ‘ware *Christ*-gelovigen’. Deze kerk is door Hem verder uitgebouwd geworden, en wordt door Hem bepaald in al haar onderscheiden phasen. En steeds blijft Hij - ‘de wind blaast immers waarheen Hij wil’ - de vooropgaande Werker van wedergeboorte en van geloof.

Dienovereenkomstig wordt dan ook in Zondag 21 van den Heidelbergsen Catechismus geen scholastische deductie uit enig kerkbegrip, geen verhandeling over ‘kerk-vorm’ of ‘kerkwezen’ gegeven, ja, vindt men zelfs geen *‘definitie’* van de kerk in deze Zondagsafdeling. Op de vraag, wat wij van de kerk geloven, wordt geantwoord niet met een definitie, doch met een volzin: ‘dat de *Zoon Gods’* (transcendent geweld) ‘uit het ganse menselijke geslacht’ (wie overziet het?) ‘zich’ (niet voor uw of mijn gerief) ‘een gemeente, tot het eeuwige leven uitverkoren’, (de

1) We laten hier elk onderzoek naar de betekenis van het woord in het grijze verleden rusten. De historie van het ontstaan der Twaalf Artikelen, waarin de gemeenschap der heiligen beleden wordt, is nog veelszins duister. Ditzelfde geldt ook van de oudste interpretaties. Men kan gevallen aantreffen, waarin de griekse term, die bij ons vertaald werd als ‘gemeenschap der *heiligen*’ (d.w.z. der heilige mensen), werd opgevat als: gemeenschap aan de heilige *dingen,* waarbij met name aan de sacramenten te denken valt. Maar de kerk wordt reeds zeer vroeg als gemeenschap der heiligen aangediend. Er bestaan klassieke formules, waarin de te dopen belijder verklaren moet, dat hij in de kerk de gemeenschap der heiligen denkt te verkrijgen.

onweerstandelijke Wil werkt hier!), ‘door Zijn Geest en Woord’ (de onweerstandelijke wil werkt zich dus nader uit, en werkt dóór!) ‘in enigheid des waren geloofs van het begin der wereld af aan tot het einde toe’ (wie overspant die tijdsruimte?) ‘vergadert, beschermt en onderhoudt’.

Dát gaat dus voorop: *Christus* handelt, en is in dit Zijn doen almachtig, onnaspeurbaar; oncontroleerbaar; Hij begint telkens *waar Hij wil,* al zet Hij ook, naar Zijn belofte, daar waar Hij eenmaal begonnen is, Zijn werk voort. Er de *Heilige Geest* handelt desgelijks. Hij blaast waarheen Hij wil en ‘neemt alles uit Christus’. En zó werft *God* in Christus door den Geest de heirscharen der kerk. Hij *vergadert* ze. En dat is onvoltooid tegenwoordige tijd: 't gebeurt stellig *vandaag.* Het huis is nog niet af, en het komt ook wel niet klaar, voordat de jongste dag verschenen zal zijn. Maar - *Hij* is het, die vergadert, en die het alle voorafgaande dagen *heeft* gedaan, bereikende, wat Hij bereiken wilde. Derhalve: het leger is er al, een staand leger, hoewel met dagelijks accres. en steeds mobiel. Er *is* een instituut, dat dagelijks verder wordt geïnstitueerd. In het proces dezer doorgaande instituering hier en daar - want het proces begint bij personen, en dus locaal, en regionaal - zijn reeds hier en ginds en elders kerkelijke instituten gevormd. En nu hebben de gelovigen den in het perfectum van hun instituut gewonnen zegen te bewaren en bij te houden en uit te breiden, door ook hunnerzijds in het praesens van Christus' institueringsdaad zich in te schakelen als zijn ‘cooperari, zijn medewerkers, levende naar zijn woord, predikende het evangelie, vergaderende al wie onder Christus' naam en woord vergaderd wezen wil. In ieder instituut dienen de gelovigen, die zelf door de vóóropgaande souvereine daad van God tot leden van die kerk *gemaakt* zijn, mét Hem mede te arbeiden, d.w.z. zij moeten de gemeenschap, die Hij gesticht heeft, nu ook hunnerzijds gaan ‘stichten’, haar gaan oefenen.

De redeneergang is dus niet zó, dat wij mensen met elkaar gemeenschap moeten gaan oefenen, en dat wij dan als gezelschap van religieuze persoonlijkheden, lettende op de in onzen kring gecumuleerde religieuze energie, achteraf concluderen, dat buiten den idealen kring dezer religieuze dynamis geen zaligheid zal zijn, doch de zaken staan juist omgekeerd. Christus van Zijn kant, vergadert de kerk, verklaart met gezag, dat er krachtens Zijn wil-van-Archeeg-onzer-zaligheid buiten haar geen zaligheid is, en *omdat dit*

nu zo is, is ieder gehouden, zich te voegen bij de ware kerk, onderhoudende haar gemeenschap.

In overeenstemming met deze grondgedachten leefde men, zo vaak in de oude kerk de dopeling zijn intrede in de kerk omschreef als intrede in de gemeenschap der heiligen. In dezelfde lijn ligt het oordeel, dat van kerkelijke zijde vaak geveld is over secten, die wel binnen eigen vaak o zo 'religieuzen' kring zeer stichtelijk met elkaar wisten te spreken over wat haar leden interesseerde, maar die toch werden geoordeeld uit de gemeenschap der heiligen te zijn uitgevallen. En in dienzelfden geest heeft nu ook de Heidelbergse Catechismus zijn prachtig antwoord gegeven op de vraag, wat men van de gemeenschap der heiligen nu eigenlijk geloven moest.

Het merkwaardige van dit antwoord is immers, dat het niet *begint te spreken over wat wij mensen moeten doen, maar dat het zijn uitgangspunt kiest bij wat God heeft gedaan. 'De gelovigen hebben allen en een iegelijk',* zo staat er, *'aan Christus en aan al Zijn schatten en gaven deel'.* Zij hébben dat door wat God hun gaf. Zij hebben dat, ongeacht de vraag of zij zelf het scherp en breed zien, of in vollen omvang geloven. Zij hébben dat, wederom ongeacht de vraag, of ánderen dit van hen zien, en wel van hen zouden willen erkennen, Christus heeft door Zijn Geest hen deelgenoten gemaakt van Zijn schatten en gaven. En door dit Zijn souvereine handelen, heeft Hij als de eerste de Christelijke gemeenschap gesticht door Woord en Geest, door het 'mirakel' van de wedergeboorte, die opstanding uit de doden, zonder ons in ons, gewerkt. Deze mirakelen *zoeken* niet naar open gemeenschapspoorten, waarachter ze zich kunnen voltrekken, doch *stichten en openen* de poorten der nieuwe kerkstad, waarvan God zelf de Architect is. En de burgers van die stad 'vinden' en ontdekken nu de gemeenschap der heiligen. Die gemeenschap is er, omdat God haar eenvoudigweg tot stand gebracht heeft.

Zij hangt dan ook niet af van bloed, ras of bodem, ook niet van geestes- of van zielscontact; en zij slaat ook geen bruggen met mensenhanden. Zij is 'acheiropoiètos', d.w.z. zonder handen gemaakt, geen vrucht van mensenwerk. Want weliswaar moeten de 'mensen Gods' dagelijks er aan te pas komen; we spraken al van 'mede-arbeiders Gods'[2)]. Maar zij komen in deze qualiteit dan ook alleen maar door een *monopleurische* beschikking Gods, door een

2) Over de exegese van 2 Cor. 3:9 is met het hanteren van dezen term nog niets beslist.

eenzijdig, gewelddadig, krachtdadig, insuperabel werk van den Almachtige, erbij te pas, en van pas. Slechts dáárdoor is de gemeenschap gesticht. Ze is eerst de *Zijne,* daarná pas de *hunne.* En instêe van op te komen uit bloed, ras, bodem, zielscontact en wat dies meer zij, of daaraan gebonden, daardoor getermineerd te zijn, is zij zelf uit Woord en Geest ontstaan, daardoor bepaald, en neemt de Geest al wat natuurlijk is in dienst, in *eigen* dienst.

Zó kan zij worden een gemeenschap, die Abraham als vader aller gelovigen kent. Want ook Abraham heeft naar Paulus' prediking zijn eigenlijke kinderen gekregen, niet uit vlees en bloed, maar uit den Heiligen Geest. Abraham's wáre kinderen zijn niet ‘katasarka’ (naar het vlees) doch ‘kata pneuma’ (naar den Geest) geboren. Abraham geloofde dan ook in God, die *de doden* levend maakt (hij zelf was de verstorvene) en die de dingen die niet zijn, roept als zijnde (Rom. 4:17).

En gelijk nu dit uit den Geest geboren ‘zaad van Abraham’ de gemeenschap vormt, niet van Abraham's bloed, maar van Abraham's Geest, d.w.z. van Gods Geest, die Abraham als gelovige heeft verwekt, en tot het vaderschap verwekt heeft, en die zo den *Woord*-band legt om Abraham's bloedgemeenschap, zó wordt nu ook nog vandaag de gemeenschap der heiligen door God bepaald, door Woord en Geest gebouwd. Zij is ‘pneumatisch’, en niet ‘psychisch’, niet biotisch, niet nationaal, niet regionaal, niet sociaal, niet politiek, niet religieus, niet aesthetisch bepaald. Eerst zó kan zij het psychische, het biotische, nationale, regionale, sociale, politieke, religieuze, aesthetische annexeren, daarop inwerken, en het gebruiken, wanneer de uit de doden levend gemaakten nu ook hunnerzijds Gods medearbeiders worden ook in de oefening van de gemeenschap der heiligen, ‘door Hem, door Hem alleen, om 't eeuwig welbehagen.’

En nu trekt het bekende antwoord uit Zondag 21 zijn conclusie. Wanneer het regent, zet ik den kraag op; wanneer het dondert, sluit ik de ramen; komt er een overstroming, dan vlucht ik naar het dak. Dat is te zeggen: treedt er een katastrofe in, waarin God als de Almachtige, schokmatig, verrassend, overdonderend, transcendent op ons leven ingrijpt, dan handelen wij daarnaar. En zó is het ook hier. Omdat de Geest blaast, waarheen Hij wil *(bijvoorbeeld (!)* op het Pinksterfeest), en omdat de wedergeboorte geschiedt waar het Hem behaagt, omdat de vruchten van Gods werk uitspruiten waar Hij het beveelt, *dáárom* moeten wij ons daarnaar

regelen en *dáárdoor kúnnen wij het ook 'in beginsel'.* Wat door een *monopleurische* beschikking van God tot stand gekomen is, vraagt nu in een *dipleurisch* verbondsverkeer met God en met elkander erkenning onzerzijds, in een aan Zijn werk beantwoordend werk van ons. Onderstelling is daarbij, in de eerste plaats, dat men Gods werk uit zijn vruchten kénnen kan, omdat Hij in Zijn Woord de mogelijkheid ons gaf van het kennen van Zijn werken, uit de vruchten.

In deze opvatting staat dus steeds Gods werk voorop. Het onze heeft te volgen. Zó te volgen, dat alle *eigenwillige godsdienst,* ook in de afgrenzing van het 'terrein' en van de manieren van oefening van de gemeenschap der heiligen, wordt gehaat en ontvloden.

* * *

Deze voorop-plaatsing van het werk van God is, óók methodologisch gesproken, de vrucht der *bekering* geweest, welke God in den Reformatie-tijd gewrocht heeft in het leven van Zijn strijdbare helden. En - Hij heeft in deze bekering wonderen gedaan, door het hart der zonen te bekeren tot het hart der vaderen. Hij heeft het 'samen-klitten'[3)] van de kerkleden, los van de Schrift, daardoor gebroken, gelijk Hij het ook eens deed in de dagen van Hand. 5, toen Hij door het oordeel over Ananias en Saffira de verschrikkelijkheid van de gemeenschap der heiligen in haar binding aan het Woord, en dus ook in de *afstoting* van wat 'kata sarka' is, al is het ook 'religieus', vervaarlijk sterk weer heeft geopenbaard. De opvatting, die onder de Reformatoren weer tot ere gekomen is, werd zo tot een triumf van den Heiligen Geest. Er kwam weer een breuk met alle *mystische* gemeenschapstheorieën, die vóór en in den Reformatietijd zoveel kwaad hadden gedaan. Tegenover alle *'esoterisch'* kerk-leven kwam weer het zuivere kerkbegrip naar voren toe. Tegen de roomse sacramentsleer en de vergoddelijking der hiërarchie kwam weer tegelijk met de gemeenschap der heiligen ook het *ambt* aller gelovigen bevend vragen om zijn lastbrief, uit de hand van God te ontvangen.

Het is dan ook een lieve lust, te lezen wat in dien tijd van gereformeerde zijde geschreven is over de gemeenschap der heiligen. Veel ware te noemen, maar wij beperken ons tot Bastingius, één onder velen.

3) Zinspeling op het griekse verbum in Hand. 5:13.

Jeremias Bastingius, die met de coryphaeën van de tot rust gekomen Reformatie persoonlijk kennis gemaakt heeft, en die van de opstellers van den Heidelbergsen Catechismus theologisch onderwijs genoten heeft, heeft over de gemeenschap der heiligen prachtige dingen gezegd. Prof. Dr F.L. Rutgers gaf in 1893 de van zijn hand gekomen 'Verclaringe op den Catechisme der Christelicker religie', naar de vertaling van Henricus van de Corput, weer uit. Dadelijk is al van betekenis, wat de theoloog voorop plaatst bij zijn 'verclaringe' van vraag 55 uit onze Catechismus. Naar zijn mening wordt met de woorden 'gemeenschap der heiligen' 'aengewesen de qualiteyt, ende gelegentheyt der *Kercke,* hoedanich volc dat het sy, ende wesen moet, dwelc wy de gemeente Gods noemen'. Voorop staat dus niet wat wezen *moet,* maar wat *is*. En tevens treft het, dat de gemeenschap der heiligen geen zaak is van vrome individuen, maar van de kerk.

Deze lijn wordt dan ook heel het desbetreffende betoog door gevolgd. Wat is de *heiligheid* van de 'burgers'? Die is allereerst een zaak van *toerekening* van Christus' heiligheid 'en pas *daarna* komt er bij ter sprake de heiligheid, '*die in hen* door den gheest Christus aengevangen is'. Christus, zo zegt Bastingius, wil niet dat de Kerk zij als een varkensstal. Daarom houdt Hij het gebod der heiligheid haar onophoudelijk voor. En zo wordt de gemeenschap, hier bedoeld, geen 'sfeer', die geleidelijk daardoor *ontstaat,* dat wij in de schemering onzen warmen haard stoken, om dan met gelijkgestemde zielen een gesprek te hebben, doch een vrucht van de *verkondiging des Woords.*

Dit wat de 'heiligheid' betreft.

En die *'gemeenschap'* dan?

Ook hier wordt weer door Bastingius vóóropgeplaatst, niet wat wij doen, maar wat God doet; niet wat wij 'voelen' maar wat God schept, ook in rechtsverbanden. Het is te mooi om het niet letterlijk te citeren:

'Ten anderen, wort de gemeente hier afgemalet, ofte vergeleken by eene *republique,* waer in alle Borgeren eenerley gemeyne *recht, vryheit,* ende *Privilegien* zijn gebruyckende: also geschiedet in dese gheestelicke borgerschap, wesende de Ghemeynte Gods.

Maer in de antwoordt, wort de ghemeynschap der Heyligen op tweederley wijse aangesien: Eerstelic hebben de uytvercoren ende rechtgelovighe (die God de Heere alletijt in de sichtbaarlicke Kercke

heeft) innerlicke ende geestelicke ghemeynschap, door den H. Geest, met den *Vader* ende met synen Sone *Iesu Christo.* Ten tweeden, hebben sy ooc innerlicke ende gheestelicke ghemeynschap onder malcanderen: Oock hebben sy wterlicke ghemeynschap met *malcanderen,* in de onderlinghe *diensten,* ende bewijsinge der wercken der liefden'.

Deze *echt* gereformeerde grondgedachte kan men des te beter waarderen, wanneer men ze vergelijkt met producten van anderen geest, met name uit den kring der mystiek. Een sprekende tekst lijkt ons te zijn het volgende 'mystieke' vers:

Wie die acht Buben im geistlichen Wirtshaus leben.

Wenn die buben zu samen
Kument in den taverne:
Der erst der lobet sinen Got,
der ander het in gerne,
der drite der bekennet in,
der fierd der minnet in,
der fünfte nymet sin war,
der seste vereynt sich gar,
der sibent stet sin blos,
der achtend hat keyn genos.
Eya, du freyes buben leben!
Waz wil vns got geben?
Den heylgen geyst!
Des bedorfen wir aller meyst!

Die würfel, die die buben tragent,
Daz sint tyefe scharfe sinne.
Die werfent su in die gotheyt
vs ire fryen minne.
Eya, herr Jhesu Christ,
wye wol den lieben kinden ist!
Sü legent sich an die luder,
sü trinkent volle fuder!
Nüt is gnug!
Got ist das höchste gut!
amen, amen.

We hebben deze verzen in den oorspronkelijken tekst laten staan, omdat ze vrijwel onvertaalbaar zijn. Maar wie proeft niet het verschil tussen de twee 'werelden', die hier aan het woord komen? Een 'geestelijk gezelschap' zoekt zijn 'stamtafel' in het vers; bij Bastingius stelt God de avondmaalstafel op, nadat de kansel is voorafgegaan. De Heilige Geest is bij den één de kroon op het werk, en Hij komt met geestelijke 'transacties'; maar bij den ander - Bastingius - moet alles van den Geest uitgaan. De mystieke tafel-

genoten schikken zich om hun stamtafel, en kijken jaloers dien kant uit, waar de wel zeer exclusieve privileges der bizonder begenadigden worden uitgedeeld en genoten; ach, ach, of God den Heiligen Geest niet 'nog eens' zou believen te schenken? Maar Bastingius spreekt van een *republiek,* en allen leven daarin van de éne rechtvaardigmaking van den Christus. In het mystieke tafellied waagt men zijn kansen, en dit kansspel 'in het heilige' heet dan de oefening van de gemeenschap der heiligen; Bastingius daarentegen spreekt van onze *réchten* en *zékerheden.* In het vers klimt het gemeenschapskringetje den steilen en onberekenbaren weg op tot God; maar Bastingius ziet zijn God komen naar Zijn uitverkorenen toe, en ziet, hoe Hij ze allen gelijkelijk houdt aan de rechten van Zijn verbond. In het mystieke vers wordt de gemeenschap van een geestelijke élite gezocht in de sublimering; maar Bastingius laat de participanten aan de gemeenschap der heiligen rustig staan op den beganen grond, waar God hen baarde en wederbaarde en op elkander aanwees; en niet in het geestelijke eethuis, waar de burgers van hun zwaren arbeid uitrusten, wordt het feest der gemeenschap gevierd voor het oog van den gereformeerden catechismusverklaarder, doch voor zijn besef is de geestelijke burgerschap zelf in zijn het ganse leven omvattende rechten en privileges gegevens als de gemeenschap der heiligen. Want niet bij hun verraste kreten van wederzijdse herkenning, maar bij de 'crachtige beroepinge' van God is de gemeenschap van Gods heiligen begonnen. Ze delen allen in dezelfde rechtvaardigmaking; deze hebben de gelovigen van het Nieuwe Testament 'gemeen' met die van het Oude Testament; de gemeenschap reikt dan ook veel verder dan het gezelschap, dat tijdgenoten kunnen overzien.

Op dézen gedachtengang breekt de dialectiek, die de gemeenschap der heiligen tegen alle 'Sozietät' uitspeelt en géne ten koste van déze prijst, en den mens van I Corinthe 13 tot een eschatologische grootheid ómvormt. Nú is het weer te verstaan, dat als één lid lijdt, de andere leden mede lijden. Wij brengen het vaak in onzen tijd niet verder dan tot interpretatie, volgens welke als er ééntje lijdt, de anderen 'medelijden' voelen. Natuurlijk is dat laatste niet uitgesloten, maar het komt toch weer in de tweede plaats.

Over heel de linie wordt in de gereformeerde theologie het gemeenschapsbegrip opgebouwd uit een *openbaring* omtrent 'dingen, *die men niet ziet'.* Er is gemeenschap met de levenden van heden, omdat ze er ook is met de uit God levenden-van-straks, en met de

doden, die bij God zijn. Vandaar dan ook, dat dezen om den laatsten dag roepen en in de verhoring van dit gebed worden gebonden aan Gods besluit omtrent de levenden in de kerk, en die nog leven zúullen (Openb. 5).

Dus wordt de oefening der gemeenschap precies het tegendeel van wat die 'Buben' van daar straks in het 'Wirtshaus' zoeken. Ze is een zaak van Woord en geloof en van ambt; en dus van tucht, die het *vuur werpt naar de hypocrieten.* Ze is gemeenschap met elkander, betoond in de viering van het Avondmaal. Ze legt *principieel* verschil tussen den dienst der diaconie en het hulpbetoon der Odd Fellows, bij voorbeeld.

* * *

Hoe sterk staat deze opvatting van de gemeenschap der heiligen tegenover wat in onzen tijd de irenische broeders daarvan maken! Laatstgenoemden roepen: spreek ons maar veel van de gemeenschap en ge houdt dan geen tijd over voor dogmatisch geharrewar. Maar Bastingius schaamt zich niet, zijn verhandeling over de gemeenschap der heiligen te laten uitlopen in het brengen van dogmatische controversen voor de vierschaar van de Heilige Schrift. Kom er vandaag eens om, dat men het stuk van de *gemeenschap der heiligen* gebruikt ter afwijzing van de leer der consubstantiatie, of van de pelagiaanse, donatistische, perfectionistische dwaling! Niettemin, zó doet de man, die college liep bij de opstellers van onzen Catechismus. We zijn toch wel ver afgezakt. C.D.U.-ers, N.S.B.-ers staan te betogen, dat de Kerk hun politieke opvattingen met rust dient te laten in naam van de gemeenschap der heiligen, welke anders haar adeldom verliest. Maar Bastingius haalt rechtstreeks uit zijn theorie inzake de gemeenschap der heiligen een bestrijding van de Wederdopers, die onder den *schijn* van gemeenschap der heiligen 'alle politische ordeninghe geerne omgestooten souden hebben, ende welcke noch sulcke gemeenschap der goeden (goederen) innevoeren ende houden, dat niemant niet eygens en soude moghen hebben ende besitten'. De aanhangers van een 'evangelische katholiciteit' willen uit de idee ener gemeenschap der heiligen de verzoening van alle geschillen tot zelfs tussen protestants en rooms zien afgeleid. Bastingius daarentegen bestrijdt het roomse kerkbegrip en de leer der hiërarchie op grond van wat de Schrift hem leerde inzake deze gemeenschap. En waar velen sympathie betuigen met Buchman-conferenties, daar heeft Bastin-

gius het oog opnieuw er voor geopend, dat de zaak der gemeenschap onder de heiligen een zaak der Kerk is. Want:

> God wil niet voor een Vader sulckes zijn bekent,
> Die tot der Kercke sich, als Moeder niet gewent.

Wie deze oud-christelijke en oer-gereformeerde gedachten heeft aanvaard, weet nu wat de gemeenschap der heiligen voor hemzelf gaat betekenen. Hij begint het 'probleem' der *kerk* zijn volle aandacht weer te geven. De conferentie kan nooit surrogaat zijn voor de kerk. En laat zij de grondslagen en de tendenzen van Gods konkreten vergaderingsarbeid in de creatuurlijke verbanden los, dan dient zij de gemeenschap der heiligen niet, ook niet uit de verte, doch werkt haar rechtstreeks *tegen.* Zij bouwt dan niet op den grondslag van Gods werk, doch in het beste geval op een met zonde vermengd residu daarvan. En als ze zich niet bekeert, dan bouwt zij verder niet op residuen van Gods werk in Christus Jezus, doch op den wankelen grondslag van een humanistisch geestes- of zielscontact.

Sprekende over de kerk, zal nu voorts hij, die zó de gemeenschap der heiligen opbouwt, volstandig weigeren de verscheidenheid-in-verscheurdheid van het kerkelijk leven te dekken met den naam van 'pluriformiteit' der kerk. Hij zal roepen om het samenkomen van wat nu gescheurd en uiteengeslagen ligt, maar met den catechismus van daareven zal hij het gebed om 'vermeerdering' van de kerk nooit abstraheren van het voorafgaande gebed om 'bewaring' van de kerk (Catechismus, Zondag 48). Al zijn oecumenisch streven is er op gericht om niet op den grondslag van *Christenen,* doch op dien van Christus (maar en door het normatieve woord) verder te bouwen. Hij weet dat de pneumatische mens in deze wereld nimmer los staat van den 'ouden mens' met zijn kwade begeerlijkheden, en daarom zal hij altijd weigeren, een 'Christelijk' huis te gaan bouwen op den grondslag van wat in de *Christenen* gegeven is. Want hij weet dat het niet mógelijk is. Wie zó bouwt, die bouwt een toren van Babel, al voert hij ook het *teken* van het kruis in top.

En wat den omgang met de Christenen in zijn naaste omgeving betreft: die zal niet dán beantwoorden aan de gemeenschapsoefening onder de heiligen, wanneer de één den ander geeft wat op diens, al is het nóg zo ver-geestelijkte en ver-innigde verlanglijstje staat, doch als de een den ander schenkt, d.w.z. doorgeeft, wat in het

wetboek van Gods evangelie als dankbaarheidsprestatie staat omschreven, en voorgeschreven. Het *onderhouden* van dien vrede is wat anders dan de vreedzaamheid. De gemeenschap der heiligen wordt niet gediend in valsen vrede, en evenmin in 'vleselijken' strijd, doch wordt gebouwd, den enen keer uit polemiek, die afsnijdt wat uit den Geest van God niet is, den anderen keer uit het versterken van wat wel is uit dien Geest. En waar de gemeenschap der heiligen de vroomheid bindt aan de kerk, daar zal zij alle buitenkerkelijke vroomheid als eigenwilligheid veroordelen, en niet bij projecties van eigen ziel, doch bij de klare vergunningen en mandaten van Gods *Geest* willen leven.

In deze richting valt te zoeken de bediening van het *ambt* van alle gelovigen in de gemeenschap der heiligen. Gelukkig, wie aan zulke gemeenschaps-belijdenis zich niet stoot.

'Inwendig' en 'uitwendig'*)

Ds C.A. Lingbeek schrijft in het Hervormd weekblad 'De Gereformeerde Kerk':

> Zelfs de *Roomse* kerkleraren leren, dat men een waar uitwendig lid van de Kerk kan zijn zonder een inwendig lid te zijn, en omgekeerd, dat men een inwendig lid kan zijn, zonder een uitwendig lid te zijn (uitwendig nl. door ontvangen van de Sacramenten, enz.).
> Welnu, als *wij* de Hervormde Kerk noemen de openbaring van Christus' lichaam, dan bedoelen wij daar wel mee, dat die Kerk Gods planting is en dat wij ons daarom van haar niet mogen scheiden, maar daarmee leren wij geenszins, dat de Hervormde Kerk zaligmakend is en buiten haar geen zaligheid.

Wie het nu begrepen heeft, moet het maar zeggen. Het kan nog heel wat worden, als men in plaats van 'kerk' leest: gezin, vereniging, bestuur, volk, huwelijk, ministerie, vennootschap, enz. enz.

'Oecumenisch'**)

Ds H.C. van den Brink citeert in het orgaan der zgn. 'Gereformeerde Kerken in H.V.' ('Overtoomsche Kerkbode') volgende woorden van Calvijn:

> Ik bezweer u allen, die ware dienaren van Christus zijt, bij Zijn heiligen

*) De Ref., 16 sept. 1938, 18e jrg. no. 51, bl. 451 (Persschouw).
**) De Ref., 16 sept. 1938, 18e jrg. no. 51, bl. 452 (Persschouw).

> naam en den band onzer eenheid in Hem, helpt mij toch een geneesmiddel tegen deze krankheid van partijzucht zoeken. Eén Vader roepen wij aan; één Geest der aanneming tot kinderen geeft ons getuigenis van een toekomstige erfenis; in éne gerechtigheid, die Christus voor ons verworven heeft, vindt onze ziel rust; in één Hoofd weten wij ons tezamen verbonden en verheerlijkt. Hoe zou dan die Christus, Dien wij als onzen vrede verkondigen en Die ons met den Vader in den hemel verzoend heeft, niet ook bewerken, dat wij op aarde als broeders van vrede onder elkander houden. Dit is het éne goed, dat wij met lichaam en ziel, ja met overgave van ons innerlijke hartebloed hebben na te jagen: dat de Kerk tot eenheid kome! Landen en zeeën zou ik willen doorkruisen om dien vrede te verkrijgen, mijn leven zou ik willen geven, om hem te kopen. Ik zou wensen, dat alle kerken van Christus zó door eenheid werden verbonden, dat de engelen uit den hemel ons daarbij hun loflied zongen.

Vindplaats wordt niet vermeld. 't Is ook niet nodig, want er zou niemand zijn, die betwijfelt of Calvijn zo had kunnen schrijven. Ds Van den Brink evenwel knoopt hieraan volgende meditatie vast:

> Zullen nu de 'gereformeerde' tegenstanders der echt-gereformeerde, oecumenische beweging eindelijk tot bezinning komen?
> Of zullen zij pogen door allerlei spitsvondige redeneringen de kracht van dit woord van Calvijn te breken?...
> En wij, al vindt onder ons door Gods genade de oecumenische beweging sympathie en steun, moeten wij bij dit woord van Calvijn niet diep beschaamd staan over onze lauwheid en laksheid?

Het puntje waar het op aan komt wordt hier niet aangeraakt. Tegen een 'echt gereformeerde' oecumenische beweging, welke immers in den *Christus der Schriften* haar eenheid zoekt, staat 'de' tegenwoordige, die wel mensen verbindt, die den christennaam voeren, maar de verbintenis tussen hen niet legt naar het Woord, en dus ook niet 'in Christus'. Het is er mee als met de bekende uitspraak: Waar twee of drie in Mijnen naam vergaderd zijn, daar ben Ik in het midden van hen. Sommigen zijn zó vol van het getal (twee of drie) en van het werkwoord (vergaderd zijn), dat zij de bepaling (in Mijnen naam) over het hoofd zien. Ik vrees, dat, om in den stijl van Dr Noordmans[*)] te spreken, hier dan ook niet de Heilige Geest 'op heterdaad betrapt wordt' in Zijn vergaderingswerk, maar de Satan in zijn verstrooiings-arbeid. 'Op heterdaad betrapt', - ja, maar dan door de gereformeerde andersdenkenden, die hier uiteraard

*) Vgl. het art. Op heterdaad betrapt in de Persschouw van hetzelfde nummer van De Ref., waar van dr O. Noordmans de uitspraak wordt aangehaald: 'het dogma is de structurele doorsnede van een preek, die bezig is een hart te bekeren. Het is de uitbeelding van den Heiligen Geest, op heterdaad betrapt bij het troosten van een gemoed'.

onder de spelbrekers worden gerangschikt, gelijk als in de dagen van ouds.

Een professor bij de meisjes tegen een dominee[*)]

Ds J.G. Feenstra heeft een goede staat van dienst, menen we. Niettemin wordt er openlijk tegen hem gewaarschuwd. Voor het forum van onze meisjes, wier leeftijd voor een deel die van zijn catechisanten is. Het sein wordt 'op onveilig gesteld' door prof. dr V. Hepp, die onlangs, tot twee maal toe, klaagde, dat, als er geen andere geest in sommige bladen voer, het met de polemiek niet in orde zou komen.

Hoort de aanleiding. Ds Feenstra schreef in 'Bouwen en Bewaren', het orgaan van onze meisjes:

> IV. *De kwestie van de pluriformiteit.*
> A Wij missen de zichtbare eenheid van de kerk, zien vele kerken, en om nu uit de moeilijkheid te geraken hebben sommigen toevlucht genomen tot de pluriformiteit, de meervormigheid, alsof de éne kerk van Christus zich in veel vormen moet openbaren. De schone naam pluriformiteit moet dan een zondige toestand goedpraten!
> B Feitelijk is deze 'zogenaamde' pluriformiteit (meervormigheid) niet anders dan *pluraliteit* (meervoud van kerken).
> Sommigen verblijden zich er over en zien hierin een rijke verscheidenheid. Anderen treuren er over en zien hier de gevolgen van de zonde, de verdeeldheid.
> C *De pluriformiteit mag niet worden aanvaard.* Het lichaam van Christus openbaart zich niet in verschillende instituten. De gescheurdheid en verdeeldheid is *zonde,* en mag nooit goedgekeurd worden. Christus wil de *eenheid* van Zijn kerk.
> D *De pluriformiteit wordt in de belijdenis niet geleerd.* Elke gelovige heeft de plicht de enigheid der kerk te onderhouden, en zich te voegen bij de ware kerk.
> E *De pluriformiteit wordt in Gods Woord niet geleerd.* Zie Joh. 17:21.
> F. Wij hebben niet te vragen, naar de kenmerken van den waren dominee, maar naar de kenmerken van de ware kerk.

Prof. Hepp merkte naar aanleiding daarvan op:

> Ik zal er hier niet meer van zeggen dan 't volgende.
> In deze voorlichting wordt de band aan het voorheen doorgesneden. Wat door ds Feenstra hier besteden wordt was wel geen spécialité van Dr Kuyper, maar werd door hem toch met deugdelijke argumenten warm verdedigd.

*) De Ref., 24 nov. 1939, 20e jrg. no. 8, bl. 62 (Kerkelijk Leven).

> En dat wordt weggevaagd in een blad, welks hoofdredactrice zijn naam draagt en tegenover wie men verplicht is, dat het vaderlijk erfgoed zal worden bewaard.
> Onze meisjes *mogen* zo niet worden voorgelicht!
> Meisjes leest zulke stukken critisch!
> Spreekt er uw Bondsbestuur over!

Wij zullen er niet meer van zeggen dan het volgende.

a. Dat prof. Hepp er niet meer van zei, dan het bij hem volgende, is juist het grote 'ongeluk', *als ik me nl. op zijn standpunt plaats.* Indertijd heeft prof. Hepp ds Feenstra, en mij, en anderen, die hij 'nauwkeurig' gelezen had (alleen daaruit weet ik, dat wij samen bedoeld waren, plus nog enkelen, b.v. ds. Den Houting) ook al weer voor jonge mensen, de studenten der Vrije Universiteit nl., bestreden inzake de pluriformiteit. We 'sneden in het hart der Reformatie'. Het is voorzeker geen bagatel. We hebben toen breed geantwoord, en geconstateerd, dat prof. Hepp sneed in 't latijn van enen reformator, en dus niet heel en al diens hart had blootgelegd. Prof. Hepp heeft daarop nooit geantwoord. Dat hebben natuurlijk die meisjes ook wel gezien, en ds Feenstra ook. Men moet nu eenmaal roeien met de riemen, die men heeft, collega Hepp.

b. In deze voorlichting (van ds Feenstra, wel te verstaan) wordt de band aan één persoon uit het verleden niet doorgesneden. Tenzij het afwijken van iemand op een onderdeel betekent: den band aan zo één doorsnijden. In dat geval heb ik niets dan doorgesneden banden. De éne man was dr A. Kuyper. Anderen evenwel, en wel tijdgenoten van Kuyper, dachten anders dan hij. Beuker, b.v.; ik heb nog pas verteld van 't exemplaar van zijn uitgave van Kuypers Tractaat van de Reformatie der Kerken, met eigenhandige aantekeningen. Bestemd voor de Kamper bibliotheek op den duur. Beuker dus, en vele anderen. Vrage: horen die mensen niet meer tot het verleden? Mogen alleen dr M. Bouwman en prof. dr H.H. Kuyper (inzake 't kerkrecht) van dr A. Kuyper afwijken? En anderen niet? Zelfs als zij gronden geven? Zelfs als het een geval betreft, waarin dr Kuyper zelf de nadere apologie, hoewel beloofd, niet gaf? En moeten wij maar gehoorzaam afwachten, wat evengenoemden, en ook prof. Hepp (die inzake dat kerkrecht den evengenoemden bijviel) van dr Kuyper wél, en wat zij níet laten vallen? Ook als argumentatie uitblijft? En moeten wij de vaderen, die net zo goed als dr Kuyper onze vaderen zijn, maar *verloochenen,* voorzover het prof. Hepp in den zin komt, hen te *negeren?* We hebben het onlangs gevraagd, toen het over prof. Aalders' boek inzake het verbond ging

(alleen dàt, wat prof. Aalders zei, was gereformeerd, zo lazen we). Thans vragen we het weer. Of eigenlijk vragen we het natuurlijk niet. We zeggen alleen maar: wij denken ook nog na. En wij publiceren ook. Gij, prof. Hepp, deedt het in dezen niet, althans niet tussen die eerste waarschuwing aan de studentenjeugd en nu deze tweede aan de jonkvrouwelijke.

c. 'Warm verdedigd', ja - maar niet na de zwáárste aanvallen.

d. 'En dat in een blad, dat een hoofdredactrice heeft, die den naam van dr Kuyper voert'! Vrage: mag wél de redacteur van 'De Heraut', die ook den naam van dr Kuyper voert, afwijken van diens mening, en niet een orgaan van diens zuster? En hebben we de waarheid te behandelen als een familie-aangelegenheid? Ik heb in 'De Heraut' vaak gelezen: amicus Plato, sed magis amica veritas, graag mijn favoriet, maar liever nog de waarheid.

e. Het MAG niet, zegt prof. Hepp. Wij zeggen: dit van hemzelf *màg* niet. Wij wekken de meisjes, nu ook in het openbaar, op, zich niet te storen aan het advies van een professor, die hier beweert, maar niet bewijst. Die bij herhaling aanvalt, en geen reactie geeft op de weerlegging. Het spijt ons, dit te moeten zeggen, want 't wordt een beetje raar onder ons; maar na de offers, die meer dan één bracht voor den vrede, is dit van 'Credo' weer een koudwaterbad. Als er geen andere geest in dit blad vaart, waarin de hoofdredacteur dit van hierboven schrijft, en een medewerker, ds D.J. Couvée, ook al zeer bezorgd om de polemiek, eens 't volgende liet horen:

> ...'Nu zou ik wel een middel weten, om wat meer warmte voor u te verwekken, door te zeggen: strooi in uw preek zo eens een paar modewoorden, zoals *verbond* of *ziel* of laat eens flink uitkomen, dat gij daar op uw dorpje uw kerk houdt voor de enig-ware kerk en alle andere voor secte. Eigenlijk ware het uitspreken van het woord *pluriformiteit* met gefronst voorhoofd en een afwerend gebaar naar links voldoende. Dan heft ge uw rechter prijzend omhoog en spreekt gezalfd het woord "pluraliteit" uit! Want ik ken mijn pappenheimers daar bij u wel en vermoed dat de schoen ook dáár wat wringt.'

ik herzeg, 'als er geen andere geest vaart óók in dit blad', dan zijn de offers, die om den vrede zijn gebracht, vergeefs geweest.

Intussen: de één critiseert, de ander railleert, de derde argumenteert. Ga maar door, amice Feenstra!

De pluriformiteit en de synode van 1920*)

Uit den kring van onzen meisjesbond bereikte mij een stem, die

*) De Ref., 1 dec. 1939, 20e jrg. no. 9, bl. 69/70 (Kerkelijk Leven).

vertelde, dat een enkele broeder ietwat kwaad was op ds Feenstra, omdat deze, de pluriformiteit besprekende op bekende manier, zou zijn ingegaan tegen de synode van Leeuwarden 1920. En wat ik dáár dan van dacht?

Daar denk ik alleen maar van, dat die broeder te veel bewijzen wil; en dat hij, uit oorzaak van deze zwakheid zijner bewijsvoering, nu al te apert ds Feenstra en anderen van ook voor hem nog nodige bewijsvoering afhouden wil.

Want in 1920 is er niet meer dan dit gebeurd:

Er was een lid ener gereformeerde kerk, dr Buizer, die zelf de een of andere pluriformiteitsleer voorstond; men weet, er zijn heel wat Ansätze-van-leer in dezen. Maar dr Buizer vond, dat men dan toch wel wat kwam te zitten met de confessie, want die scheen hem geen enkele pluriformiteitsleer te huldigen. Hij vroeg dus revisie der belijdenis, om goed confessioneel te kunnen heten én aanhanger zijner pluriformiteitsdenkbeelden.

Nu heeft dr Buizer al vast dit bereikt, dat de *particuliere synode van Zeeland erkende, dat zijn 'exegese van de desbetreffende artikelen historisch juist moet worden genoemd'.*

Toen later de zaak op de generale synode kwam, heeft de rapporterende commissie, die van advies had te dienen, het wijselijk nagelaten, die Zeeuwse particuliere synode deswege te kapittelen. Zij verklaarde *niet in te gaan* 'op de beschouwing van de Zeeuwse synode, dat dr Buizers exegese van de artikelen 27-30 onzer Nederlandsche Geloofsbelijdenis historisch juist moet worden genoemd'.

Dat zegt al veel; het zet ook een streep onder onze bewering, dat ds Feenstra over de belijdenis en haar exegese gelukkig nog altijd vrijelijk mag nadenken, en dat geen synode hem daarbij hinderlijk wil wezen.

En wat besloot de generale synode zelf?

Het enige, wat nog een kleine vingerwijzing wezen kan voor het verstaan van een eventueel aanwezige eigen mening der synode in dezen, is haar bewering, dat dr Buizers gravamen *'uitgaat van een uitlegging, waarmede de synode niet instemt'.*

Wat was dan die uitlegging?

Zoals steeds, wanneer men kwesties laat liggen, is de synode hier niet overmatig duidelijk.

Maar dat mag niemand verleiden, om nu maar met die onduidelijke woorden te doen wat hij verkiest.

Uitgaande van het oordeel der liefde, hebben we aan te nemen,

dat een synode, die van een op een gravamen antwoord verwachtenden broeder constateert, dat *zijn uitlegging van de geloofsartikelen door haar niet gedeeld wordt, letterlijk zal citeren.* Welnu, het enige letterlijke citaat, dat in heel het rapport over de zaak-Buizer te vinden is ter weergave van diens eigen mening, is dit:

(Dr Buizer verklaarde zelf dat dit deel onzer belijdenis) 'uitgaat van een beschouwing over de continuïteit, die strijdt met den geest van Christus, zoals die in de Schrift ons is geopenbaard'.

Dat is alles, lieve meisjes.

Laat u dus niet verzekeren,

nóch, dat de synode van Leeuwarden 1920 de pluriformiteit heeft beleden;

nóch, dat zij, al is het maar negatief, een officiële belijdenisinterpretatie omtrent wat men thans de pluriformiteit der kerk noemt, aan ons heeft gegeven; want dat is gelukkig nog niet het geval, de kerken zijn voor zulk een ongeluk tot nu toe bewaard gebleven; en alleen wie aan inlegkunde doet, kan zulk een bewering poneren.

Het enige wat met waarschijnlijkheidsgronden ter ere van de synode van 1920 in dezen te zeggen valt, is dit, dat ze heeft volgehouden, dat de artikelen der confessie inzake de kerk niet een geest ademen, en geen continuïteitsbegrip huldigen, welke in strijd zijn met den geest van Christus.

Nu, dàt willen we allen wel geloven. Juist omdat ds Feenstra daar zo hartgrondig van overtuigd is, heeft hij het opgenomen tegen hen, die de continuïteitsverbreking als (partieel) Gods werk zien (geen aanleiding tot, maar resultaat van Gods werk), en heeft hij zich maar gehouden aan de belijdenis.

Onze meisjes hebben hiermee het antwoord, dat mij gevraagd is.

Onevenredige houding[*)]

Het 'Jongelingsblad' - zie Persschouw[**)] - kwam op dézengrond betreuren, dat ds Feenstra voor den voet weg zijn mening had gezegd over de pluriformiteit, wijl deze kwestie thans nog niet mag worden overgebracht naar onze jeugdverenigingen.

Nu wezen we in Persschouw reeds op het geval dr-Berkouwer inzake het verbond.[***)]

*) De Ref., 1 dec. 1939, 20e jrg. bl. 70 (Kerkelijk Leven).
**) Vgl. 'Geref. Jongelingsblad' en pluriformiteit in dit deel bl. 400.
***) Zie art. in vorige noot genoemd.

Hier volgen nog enkele herinneringen. Ze dateren alle uit den tijd na de Amsterdamse synode van 1936: er gaan immers stemmen op, die beweren: wat te Amsterdam in discussie gegeven is, moet buiten de jeugdorganen blijven, ergo, moet...tenminste ds Feenstra zwijgen.

Welnu:

In het nr van 6 nov. 1936 verklaart het 'Jongelingsblad', dat het in de periode van afwachten zich niet in de bedoelde zaken zal mengen. Alleen wanneer het 'strikt noodzakelijk' is, 'tot besturing van jonge levens'.

Die besturing was dan zeker nodig in enkele van de volgende gevallen:

In het blad van 28 Mei 1937 geeft men een breed verslag met foto's van het gereformeerd jeugdcongres, waar prof. dr G.Ch. Aalders refereert over het verbond en daarbij ettelijke beweringen doet, waarvan menigeen onder jongeren en vooral ook ouderen zeggen moet: ik kan het niet aanvaarden; al de grondstellingen, die onlangs bestreden werden, komen er in voor; en de scherpe afwijzing van wat vroeger door achtenswaardige voorgangers is gezegd, als ware het ongereformeerd, staat er in te lezen. Het verbond evenwel behoorde tot de punten van 1936, evengoed als de pluriformiteit.

Een paar maanden later, 10 December 1937, wordt weer het parool uitgegeven: we zwijgen tot de synode sprak. Maar toen ging het ter afwijzing van klachten over de leiding der J.V.; een vergemakkelijking der zelfverdediging dus.

In het nr van 4 Maart 1938 wordt - ten onrechte - een bepaalde verbondsopvatting als de authentieke voorgestaan.

In het nr van 4 Nov. krijgen we een brede verhandeling over de pluriformiteit der kerk. Men zou er anders over zwijgen, niet waar? De jeugd, de jeugd.

In het nr van 2 Juni 1939 een hoofdartikel over de vraag: wie zijn kinderen Gods? In direct verband met kwesties van den dag, en, al weer, de verbondsbeschouwing. Tevens een hele passus over het zelfonderzoek (overigens constateer ik daarbij met blijdschap een duidelijke afwijzing van de dwaze bewering, als zou ds D. van Dijk 'verwerper van het zelfonderzoek' zijn).

In het nr van 22 Sept. 1939 staan brede beschouwingen over zelfonderzoek, met polemiek tegen ds v.d. Vegt e.a.

Men versta mij wel: ik heb daar - afgedacht van den inhoud

veler beweringen - niets tegen. Men kan nu eenmaal geen blad redigeren, en de kwesties ontzeilen.

Maar waarom mag de één van eigen naasten kring van medestanders wél over synodale kwesties spreken, en moet de ander, zelfs al behoort hij anders tot onze medewerkers, in overeenkomstige gevallen zwijgen?

Laat de jongelingen de meisjes maar niet kapittelen. Laatstgenoemden hebben partijdige voorlichting vermeden; maar de J.V. is beïnvloed ten gunste van bepaalde opvattingen, die nog in discussie waren, en die zéker niet zullen geijkt worden, tenzij dan, dat men de kerken in het slop zou willen drijven, waarin de J.V. dreigt te komen als de leiding één richting uitstuurt.

'Geref. Jongelingsblad' en pluriformiteit*)

Ook het 'Geref. Jongelingsblad' heeft zich ingelaten met de passage, waarover prof. Hepp viel, de verleden week geciteerde uitlating nl. van ds J.G. Feenstra in een leidraad voor de meisjesverenigingen, rakende de pluriformiteit der kerk.

Het blad geeft een breed citaat uit prof. Honig's Handboek, om te betogen, dat men toch wel degelijk pluriformiteit en eenheid der kerk verbonden kan.**) Natuurlijk

*) De Ref., 1 dec. 1939, 20e jrg. no. 9, bl. 73 (Persschouw).

**) In De Ref., 19e jrg. no. 7 en 8 (18 en 25 nov. 1938) kondigde prof. Schilder het Handboek van de Gereformeerde dogmatiek van zijn voorganger prof. A.G. Honig in de rubriek Kerkelijk Leven aan. In het eerste artikel schrijft prof. Schilder o.m.: Inzake het probleem der 'valse kerk' zegt prof. Honig: 'Roomse of Protestantse hiërarchische machten, die ware gelovigen uitwerpen en vervolgen of ongelovige predikanten in hun ambt handhaven en openbare ongelovigen tot het Heilig Avondmaal toelaten, zijn de valse kerk, omdat alle drie kenmerken van de ware kerk ontbreken' (728). Met pluriformiteit is z.i. 'gemeend, dat alle kerken, die niet slechts in naam maar *metterdaad* staan op den grondslag der 12 artikelen des Geloofs en dus de fundamentele artikelen der Christelijke leer prediken, tot op zekere hoogte ware kerken zijn, maar die in graad van zuiverheid zeer verschillen'. Wat Prof. Greijdanus reeds jaren geleden betoogde (in ons blad later in Persschouw vermeld), dat nl. van pluriformiteit slechts te spreken valt binnen de ware kerk, vindt hier dus in zijn hoofdgedachte erkenning.

Uit het tweede artikel is het volgende van belang:
Ook inzake de kerk is er in prof. Honig's werk meer dan één zaadje, dat wij met vreugde oplezen. 'In den grond der zaak is de kerk niet een voorwerp van ons aanschouwen maar van het geloof' (713). 'De naam kerk, gebruikt voor dat deel der kerk, dat op aarde is, heeft dus altijd tot op zekere hoogte ene overdrachtelijke betekenis' (713). 'Strijdende' en 'triomferende' kerk zijn geen twee kerken (711). De gelovigen, die nog geboren moeten worden, zijn 'het derde deel der kerk' (711). *'Bij de kerk komt het aan op de personen en ambten, die zichtbaar optreden'* (707). Als de onderscheiding tussen zichtbare en onzichtbare kerk ter sprake komt, wordt, wat mij bijzonder verheugt, een aantal verwijzingen gegeven, waaruit blijkt, dat het toch eigenlijk heel erg zichtbaar wezen moet in de kerk (belijden, rechtvaardig zijn, en volhouden, als de valse leiders verkeerd willen) (714). Tegen het tot twee kerken verklaren van de onzichtbare en de zichtbare kerk, of het tot twee delen der éne kerk verklaren er van, wordt dan ook gewaarschuwd (714). Terwijl, alweer tot mijn blijdschap, de uitdrukking 'de kerk als organisme' zó wordt geïnterpreteerd, dat het speciaal kerkelijke, d.w.z. datgene, wat Prof. Honig zelf tot het eigenlijke van de kerk verklaard heeft, er vrijwel in teloor gaat. Tot dat eigenlijke is (zie boven) in onderscheiding van het 'koninkrijk der hemelen' gerekend, de vereniging van *personen* (niet van 'geestelijke goederen'). En voorts: de *ambten, die zichtbaar optreden.* Welnu, als prof. Honig op bl. 716 de 'kerk als organisme' toelicht, en verklaart, wat men daaronder pleegt te verstaan, dan merkt hij, zeer terecht op, dat daaronder verstaan wordt dit en dat, en nog wat anders, maar niet wat ik zoëven aanhaalde.
En daarover verheug ik mij. Want zó wordt tenslotte toch ook weer de arbeid van hen erkend, die tussen kerk en (christelijken) staat en (christelijke) maatschappij de grenzen niet willen uitgewist zien, die tegen het misbruik van de termen 'de kerk als dit, en als dat' waarschuwen (zie mijn brochure 'Ons aller Moeder)', en die allen nadruk er op leggen, dat *het institueren* behoort tot de primaire gehoorzaamheidsdaden, die God vordert van de gelovigen.

is dat beroep ditmaal - d.w.z. zonder nadere begripsbepaling - niet ter zake; we hebben vroeger reeds prof. Greijdanus aangehaald, die jaren geleden (predikant nog in Friesland) betoogde, dat van ‘pluriformiteit’ kon worden gesproken, ja, maar dan binnen de ‘ware kerk’. Van de ware kerk wordt in de belijdenis ook de eenheid beleden. En van de éne de waarheid. Maar ds Feenstra had - en zijn eigen woorden wijzen dat uit - het over een pluriformiteitsopvatting, welke dit woord, zelf niet

onbedenkelijk, annexeert voor opneming van de verscheuring der eenheid onder de werken Gods.

Merkwaardig is evenwel volgende passus:

> Wanneer hier beide standpunten waren uiteengezet en er was aan toegevoegd, dat er nog heel wat studie en samenspreking in onze Kerken noodzakelijk zal zijn om hier tot eenstemmigheid te komen - we zouden gezwegen hebben.

'Beide standpunten' uiteen zetten; het is een schone droom. In werkelijkheid evenwel zijn er geen 'twee standpunten'. Een halven middag neuzen in enkele boeken en tijdschriftartikelen is voldoende om aan te tonen, dat in betrekking tot de meest kardinale vraagstukken rakende de beweerde pluriformiteit, onder wie zich van het woord bedienen, de meningen uiteenlopen. Waarom het dan ook niet overtuigen kan, als het blad schrijft:

> 't Gaat hier niet om hetgeen sommigen van deze pluriformiteit hebben willen maken, maar om hetgeen onze Gereformeerde leiders hieromtrent hebben geleerd en dat bijv. kort is samengevat in het artikel *Pluriformiteit der kerk* in de Christelijke Encyclopaedie door Ds. Joh. Jansen.

Intussen, niet daarover willen wij thans spreken. Het blad merkt op:

> Wij zijn met dit vraagstuk nog lang niet klaar en daarom betreuren wij het ten zeerste, dat Ds Feenstra gemeend heeft voorlichting te moeten geven op deze wijze in het orgaan van onzen zusterbond. Deze kwestie moet thans nog niet worden overgebracht op het terrein onzer jeugdverenigingen.

'Wij zijn met dit vraagstuk nog lang niet klaar'; neen, - en de ogen zijn daarvoor opengegaan, dank zij den arbeid ook van hen, die men N.B. op dien door hen zelf blootgelegden grond het woord niet graag ziet nemen. Maar waarom? Is van het *verbond* niet hetzelfde te zeggen? Toch is op 24 Febr. '39 over het verbond door dr Berkouwer gerefereerd met afgevaardigden van het Bondsbestuur der J.V., en zijn diens stellingen opgenomen in het 'Geref. Jongelingsblad' van 3 Maart 1939. Er is, meen ik te weten, sprake geweest van publicatie van dit referaat, officieel voor den bond. Een week later, 10 Maart, wijdt dezelfde kroniekschrijver, die ds Feenstra's voorlichting 'betreurt', omdat men over de zaak van de pluriformiteit nog niet gereed is, een brede beschouwing aan dr B.'s referaat. Referaat en nabetrachting bevatten, wat wel niemand betwijfelen zal, heel wat elementen, waar anders over gedacht wordt door anderen. Heel wat polemiek ook. Polemiek ook tegen officiële Bondsinstanties. Wij kijken daar maar eens rustig tegen aan en vallen daar niet over. Maar hierover vallen we wél, dat men aan anderen vraagt, zulke kwesties niet *'over te brengen op het terrein onzer jeugdverenigingen'.*

Men moet zich wachten voor den schijn, alsof alleen wie 't met een bepaalde groep eens is, spreken mag, en die dan ook vrijuit, juist over kwesties, die aan de orde zijn. Het blijkt telkens, dat de strijd in onze kerken een gevolg is van het àl te vlotte ja-zeggen uit de periode van dr A. Kuyper. Het kwaad van toen begint zich te wreken. Dat is te verstaan. Maar men moet de genezing niet tegenhouden, door zelf zónder dat de regelmatige gang van het werk dit eist, over een punt-in-discussie expres een ruim getal stellingen van disputabel gehalte aan de jongelingen voor te leggen, en een paar maanden later ds Feenstra, die een gewone leidraad schrijft en dus

geen extra moeite doet om een betwist punt zijnerzijds te entameren, kwalijk te nemen, dat hij zijn mening zegt.

Pluriformiteit, ds Feenstra en ds D. Sikkel*)

In verband met prof. Hepp's bekende uitlating wijst men mij op enkele uitspraken van ds D. Sikkel in 'Eeredienst, Prediking, Ambt' (Amsterdam, 1937). Op pag. 12 lezen we:

> *Pluriformiteit?*
>
> 'Pluriformiteit betekent veelvormigheid. Daarmede staat vast, dat wij ons in de pluriformiteit moeten verblijden.
> Want God verblijdt Zich er in.'

Op blz. 13 en 14:

> 'Daarom is dit woord pluriformiteit van rijken inhoud. Maar daarom dan ook meen ik, dat het niet goed is om dit mooie woord te gebruiken ter aanduiding van een zeer droevig verschijnsel.
> En betreur ik het, dat men telkens weer hoort spreken van de pluriformiteit der kerk, wanneer men bedoelt: de verdeeldheid, het verscheurd-zijn der kerk. Ge moet toch toegeven, dat het een ietwat eigenaardigen indruk zou maken, wanneer een gezin door tweedracht verscheurd was, wanneer de kinderen het ouderlijk huis ontvlucht waren, en men zou dan dit verscheurd-zijn aanduiden met het mooie woord: de pluriformiteit van dat gezinsleven.
> Ik denk wel, dat niemand dat in zijn hoofd zal krijgen, en stel al, dat het geschiedde, dan zou zulk een spraakgebruik toch in hoge mate misleidend genoemd moeten worden. En het wonderlijke is nu, dat wij telkens weer rustig spreken van de pluriformiteit der kerk, wanneer wij daarmede willen aanduiden het verscheurd-zijn der kerk.
> Het gebruiken van een mooi woord voor een lelijke zaak is altijd heel gevaarlijk. En dat is met name op dit punt wel heel duidelijk.
> Want, door dit mooie woord misleid, gaan steeds meerderen deze beschouwing huldigen: Er zijn hier in de wereld velerlei kerken. Geen dier kerken heeft de volle waarheid. Maar in elk dier Kerken wordt nu op eigen wijze de heerlijkheid van Christus openbaar. Ge kunt en moogt wel voorkeur hebben. Maar ge moet toch alles in zijn soort waarderen.
> ...Dat is, naar ik meen, de noodzakelijke consequentie van het verkeerd gebruik van dit mooie woord.'

Op blz. 14, 15 en 16:

> '...Maar deze veelvuldigheid van kerkformatie *is geen pluriformiteit.*
> Pluriformiteit is het werk Gods.
> Maar de droevige verdeeldheid in het kerkelijke leven is het werk der mensen. Zij is het direct gevolg van de verduistering van ons verstand door de zonde. Zij staat in verband met zeer ernstige dwalingen.

*) De Ref., 8 dec. 1939, 20e jrg. no. 10 bl. 76/77 (Kerkelijk Leven).

Zij is met name bij scheurkerken en secten historisch te verklaren uit zeer zondige overwegingen.
Er is ook een dwalen in oprechtheid. Er is een historisch vastgegroeidzijn in verkeerde voorstellingen.
Dan mag ik mijn broeders en zusters niet verloochenen. Ik moet en wil ze van heler harte liefhebben. En met hen samenwerken, waar ik maar kan. Ik moet het contact der liefde met hen bewaren.
Ook en vooral met die gelovigen, die met mij leven uit de Gereformeerde belijdenis. Maar bij hen ga ik zeker kerkelijk niet op bezoek. Bij hen het laatst. Zomin als ik mijn weggelopen kind ga feliciteren met zijn nieuwe woning.
Ik wil allerlei bezoeken maken. Maar dat niet. Daarvoor heb ik mijn kind te lief. En de oefening van het contact der liefde zal daarin bestaan, dat ik hem vermaan tot terugkeer.
Zó openbaart zich mijn liefde tot de ene heilige algemene Christelijke Kerk. De una sancta! Zie hoe goed en hoe lieflijk is het, dat broeders ook samen *wonen.*
Maar er is niets liefelijks in, dat broeders, die niet samen willen wonen, elkander feliciteren met het gescheiden wonen! Dat is verloochening der eenheid.
Maar als het zo is, als het zo is naar de Gereformeerde belijdenis, dan moet ik die allerdroevigste kerkelijke verdeeldheid ook niet noemen: de pluriformiteit.
En ik wenste zo van heler harte, dat *dit* gebruik van het woord pluriformiteit uit ons kerkelijk spraakgebruik verdween. Want het doet ongelooflijk veel kwaad.
En dat kan ook niet anders. Ik weet wel, dat hier op aarde ons kennen en belijden ten dele is. Ook ons Gereformeerde kennen en belijden.
Maar ik weet ook, dat ik moet handelen bij het licht, dat God mij geeft. En dan staat het voor mij vast, dat in het Gereformeerd belijden de heerlijkheid van Christus en de waarheid Gods het helderst schitteren. Als dat niet voor mij vaststond, dan was ik niet Gereformeerd.
Eveneens staat het voor mij vast, dat de openbaring van Christus' Kerk in de Gereformeerde kerken de openbaring der kerk is naar de Schrift. En als dat niet voor mij vaststond, dan mocht ik er niet bij willen horen. Als men mij naar de kerk vraagt, dan wijs ik daarheen, uit liefde tot Christus en uit liefde tot Christus' discipelen.
Daarmede prijs ik natuurlijk de mensen in de Gereformeerde kerken niet boven de mensen in andere kerkformaties. Wie er dat van maakt, kan niet lezen.
Maar daarmede prijs ik wel de genade Gods, die Hij bewees aan Zijn Kerk, gelijk Hij haar hier in ons vaderland tot reformatie bracht.
En daarom strijd ik, waar ik kan, tegen het verkeerd gebruik van het woord pluriformiteit. Dat doe ik niet alleen. Maar dat heeft ook de kerkeraad van Amsterdam gedaan, toen hij in 1920 besloot aan de kerkelijke vergaderingen voor te stellen in de kracht des Heeren de worsteling aan te gaan om te komen tot uitgroei der belijdenis.
Er is helaas uit dat voorstel niet veel geworden. Daarover spreek ik nu niet. Maar mag ik van dit begraven voorstel, nog iets in de herinnering terug roepen?

Welnu dan: Er was in 1920 reeds door een anderen kerkeraad een voorstel ingezonden, waarbij aan de Generale Synode verzocht werd zich uit te

spreken over allerlei punten en daaronder ook: “over de eenheid en pluriformiteit der Kerk”. En nu is het opmerkelijk, dat in het voorstel, dat Amsterdam's kerkeraad aannam, en straks door allerlei classes en particuliere synodes met grote instemming werd overgenomen, deze formulering *niet* gevonden werd, maar dat ge daar leest: “omtrent de Kerk des Heeren in haar eenheid en in haar meer of minder zuivere formatiën.”

Dit is opmerkelijk. Want ik weet, dat de voorsteller deze formulering *opzettelijk* gekozen heeft. Dat hij hiermede bedoelde den strijd aan te binden tegen het verkeerd en misleidend gebruik van het woord pluriformiteit.
Deze formulering is wel breder. Maar ze heeft het voordeel, dat ze juist is.
En dat voordeel is niet gering.’

Een en ander is overdruk uit Amsterdamsche Kerkbode.
Ook ‘niet geoorloofd’? zou men prof. Hepp willen vragen.
Over enkele onderdelen denk ik misschien nog weer ietwat anders dan de aangehaalde schrijver. Maar dat doet hier niet ter zake. Het gaat thans om de vraag, wie al of niet zwijgen moet. *Zeker* niet, wie de belijdenis laten spreken. Degenen, die een begrip willen verdedigen, dat in de belijdenis niet te vinden is, en tegen de goede exegese ervan ingaat, moesten wat dankbaarder zijn voor het feit, dat ze zo tegemoetkomend bejegend zijn door wie hun idee bestreden, zonder hen verdacht te maken.

De meisjes en de jongelingen*)

Prof. Hepp's aanval op ds Feenstra, en zijn opvoedende oproep aan de meisjes, om het Bestuur over hem te interpelleren, heeft heel wat jongelingen aan 't schrijven gezet. Het advies daarna, aan de meisjes gegeven, om maar over den schouder van broer of verloofde heen te kijken...in het ‘Jongelingsblad’, dat met prof. Hepp meeging in dezen, en dies ‘op zijn qui vive’ heette te zijn, heeft bij meer dan één blijkbaar een effect gehad, dat ietwat anders uitviel, dan prof. Hepp bleek te hopen. Zo komen uit den kring der jongelingen nog volgende bijzonderheden naar voren:
‘Jongelingsblad’ van 31 Dec. '36 (na de synode) bl. 271, disputabele beweringen over het verbond. Kalme ponering van deszelfs eenzijdigheid. Onderwerp is reeds enige maanden synodaal.
Idem, bl. 272, weer ponering van monopleurisch verbond. Mitsgaders bespreking der verbondswraak-kwestie.
Idem, 8 Jan. 1937; bl. 287: behandeling kwestie genadeverbond

*) De Ref., 8 dec. 1939, 20e jrg. no. 10 bl. 77 (Kerkelijk Leven).

en uitverkiezing: zijn alle in het verbond begrepenen ook uitverkorenen? Weder: over bondsbreuk.

Idem, 18 Sept. 1936, bl. 44 gemene gratie: particuliere genade gaat voorop en is bron en uitgangspunt voor de ontplooiing der algemene genade. Overigens bedenke men hierbij, dat de datum van dit nummer vroeger was dan die van de andere; we maken geen captie er op, maar noteren het geval even, om prof. Hepp te laten zien, wat de meisjes te verwerken krijgen als ze over den schouder van broer of verloofde heen zien. Zo maar een enorm ingrijpende theorie!

Idem, 18 Juni 1937, bl. 650, verwijzing naar pluriformiteitsbehandeling van *enige maanden geleden.* Nog wel 'in *brede* beantwoording'.

Wat wil men meer? De leiding van het 'Jongelingsblad' *wil ds Feenstra verbieden, wat ze zelf doet.* Ik hoop, dat het nu maar eens uit is met dit pogen van sommigen, die in gebreke blijven, als het op argumenteren aankomt, maar niettemin via enkele medestanders, die hun eigen houding soms vergeten zijn, de jeugdbonden willen spannen voor hun kar. Langzamerhand komt er verzet bij de jongeren zelf, getuige no. 7, 2e jrg. van 'De Jonge Calvinist', en met name de brieven, die inkomen ook bij ondergetekende.

Dit alles is vervelend genoeg. Maar de schuld ligt aan den partijgeest, te meer stuitend bij wie hem telkens luide veroordelen.

Postscriptum. Men wijst me er op, dat ik misschien een keer in mijn citeren van het 'Jongelingsblad' persschouwer en kroniekschrijver verzuimde te onderscheiden, Indien ja, excuus gevraagd.

'Geref. Jongelingsblad'*)

Het 'Geref. Jongelingsblad' tracht tot onze spijt zich te ontdoen van de klacht, dat het aan het orgaan van de meisjes verwijt wat het zelf doet; men begrijpt, dat we nog steeds op het geval-ds Feenstra doelen. Beter ware geweest een ruiterlijke erkenning, geloof ik. We willen nog iets antwoorden; naast wat we verleden week opmerkten (door het 'Jongelingsblad' natuurlijk toen nog niet gelezen), letten we erop, dat het blad het puntje, waar het om gaat, niet noemt. We lezen:

*) De Ref., 15 dec. 1939, 20e jrg. no. 11, bl. 84/85 (Kerkelijk Leven).

> De redacteur van ‘De Reformatie’ zegt, dat ons beroep op de dogmatiek van Prof. Honig niet opgaat, omdat Ds Feenstra het had *‘over een pluriformiteitsopvatting, welke dit woord, zelf niet onbedenkelijk, annexeert voor opneming van de verscheuring der eenheid onder de werken Gods.’*
>
> Maar waar staat dat in hetgeen Ds Feenstra schreef?
> Hij heeft het over *‘de pluriformiteit’* in den meest uitgebreiden zin en geeft daarbij geen enkele beperking aan om aan te tonen, dat hij een bepaalde pluriformiteits*‘opvatting’* bestrijd.
> Daarin zit juist ons bezwaar.

Het spijt me wel, maar ‘daarin’ zat het bezwaar niet. Het zat, volgens eigen woorden van het ‘Jongelingsblad’ hierin, dat ds Feenstra een vraagstuk, waarover we nog lang niet klaar waren (!, hoeveel blijft er eigenlijk nog wel over om te behandelen?), ‘overbracht naar onze jeugdverenigingen’. We citeren nogmaals:

> Wij zijn met dit vraagstuk nog lang niet klaar en daarom betreuren wij het ten zeerste, dat Ds Feenstra gemeend heeft voorlichting te moeten geven op deze wijze in het orgaan van onzen zusterbond. Deze kwestie moet thans nog niet worden overgebracht op het terrein onzer jeugdverenigingen.

Ds Feenstra had wél mogen overnemen een opinie van ds Jansen inzake de pluriformiteit (Chr. Enc.). Alsof dat de communis opinio behelsde. Weet men niet, dat er altijd geweest zijn, die de pluriformiteit van dr Kuyper bestreden hebben? Gelden die soms niet meer mee? Worden ze in den hoek geplaatst als niet meer meetellende, hoewel ze destijds, in de vereniging van 1892, aanvaard zijn, en de anderen aanvaard hebben, wijl beide groepen wisten, dat men over en weer verschillend dacht, óók over de kerk? Waarheen drijven sommigen toch! En dacht men, dat de zaak uit was met een artikel van ds Joh. Jansen in de Chr. Enc.? Hoe hoog wij ds Jansen ook schatten, er zijn ook andere theologen geweest, en zijn artikel is tegenover wat sinds verscheen, verouderd. Bovendien hebben we nog altijd de publicaties uit de doleantieperiode, en van den dr H.H. Kuyper van ± 1892! Men houde ons ten goede, dat we als gereformeerde mensen durven afwijken van de Chr. Enc. Nog deze week gebeurt dat in onze Catechismusbijlage, al dacht ik onder het schrijven er niet aan, een naam te noemen.

Op de vraag, ‘waar dat bij ds Feenstra stond’, antwoord ik: lees zijn toelichting. Een kind kan verstaan, dat ds Feenstra net als ieder normaal mens zich verblijdt in ‘rijke verscheidenheid’. Als nu het ‘Jongelingsblad’ opmerkt, dat ds Feenstra ‘geen enkele beperking aangeeft’, en dat het orgaan dus niet op mijn ideeën omtrent ds Feenstra's bedoeling komen kon, dan verwijs ik naar ds

Feenstra's opmerking, dat de naam pluriformiteit ‘schoon’ is (weshalve hij niet een lelijke zonde van mensen mag aanduiden), en ook, dat er een *‘zogenaamde’* pluriformiteit is.

Overigens willen wij voor ons graag duidelijk zijn. Daarom verklaren we hier openlijk, dat we, wegens het gevaar, dat het woord ‘pluriformiteit’ meebrengt, vooral sedert de van de confessie afvoerende beschouwingen, die men later er aan verbonden heeft, het woord ‘pluriformiteit der kerk’ maar beter los te laten achten. Zeker, ik kan er het mijne wel bij denken; de Geref. Kerken bevatten b.v. negers, en blanken, en bruinen, en rekenen daar terdege mee, en ik kan dàt wel opvatten als pluriformiteit, en dan het ‘Jongelingsblad’ geruststellen met een: ik ben toch óók vóór de pluriformiteit? Maar ik weet, dat anderen het woord zó niet opvatten. Ik laat het dus liever los; men heeft, met name van de zijde van prof. Hepp c.s., zo vaak aangedrongen op een terminologie, die *duidelijk* zou zijn. De wens (voorzover vervulbaar) is juist, hij moet alleen maar worden uitgesproken naar alle kanten; óók naar dien, waar dr Kuyper stond b.v. Ik voldoe in de loslating van den verwarringstichtenden term, dus aan prof. Hepp's verzoek, en doe dat met dezelfde piëteit, als waarmee b.v. prof. Honig aanried, het woord *‘onpersoonlijke menselijke natuur’* (van Christus) maar te vermijden, al was het ook zijn eigen leermeester, dr A. Kuyper, die het gebruikt had. Er zijn gelukkig nog ettelijke manieren om kalm met elkaar te praten over doodnuchtere kwesties. Als dan ieder schoenmaker zich houdt bij zijn leest, gebeuren er geen ongelukken.

Vervolgens merkt het ‘Jongelingsblad’ op:

> De opmerking over *personen, ‘die men het woord niet graag ziet nemen’,* geldt zeker niet ons ‘Geref. Jong. Blad’ en Ds Feenstra.

Neen, want ik zei zelf, dat het blad A. laat spreken en B, zelfs ‘al behoort hij anders tot onze medewerkers’ (dat zag op ds F.) in overeenkomstige gevallen wil laten zwijgen. Op wie hetgeen we zeiden, dan wél sloeg, behoeft het blad mij niet te vragen. Het zou slechts vragen naar den bekenden weg; we wezen herhaaldelijk op zijn eenzijdige leiding; zo moet het blad b.v. nog altijd prof. Greijdanus excuus vragen; het duurt wat lang.

Wat aangaat onze opmerking over het laten spreken van de éne opvatting voor de jongelingen, en het nog al onkies aandoend zich mengen in prof. Hepp's uitval tegen de meisjes inzake de andere, lezen we:

> Wij willen allereerst opmerken, dat hier de schijn gegeven wordt, alsof we in ons blad een bepaalde richting wèl aan het woord zouden laten en een andere richting niet.

Het is te zacht gezegd. Ik constateerde geen ‘schijn’, maar werkelijkheid. Het blad merkt evenwel op:

> Maar waarom verzwijgt de redacteur van ‘De Reformatie’, dat we, om maar één geval te noemen, in ons blad van 5 Mei 1939 ook een uitvoerig verslag opnamen van de rede van Ds Van der Vegt over *‘Uw Doop verstaan’.* We kunnen wel meer noemen, maar dit éne is ons genoeg. Dit verzwijgen moge *handig* zijn, het is *niet eerlijk.* Steeds hebben we de verslagen der vergaderingen op het terrein onzer Geref. Jeugdbeweging opgenomen zonder commentaar en zonder enige wijziging en elke partijdigheid hebben we daarbij gemeden.

Ik ken zulk ‘geweerleg’: handig, maar niet eerlijk. Het maakt wat moe, maar dat is dan ook alles. Het ging er om, dat het blad in zijn EIGEN redactionele leiding zich wel degelijk met dogmatische kwesties van '36 (over b.v. het verbond) bezighoudt, dienaangaande een bepaalde opvatting van boven af pousseert, etc. Dat wast geen water af. Dat de stellingen van ds v.d. Vegt opgenomen zijn, betekent niets in vergelijking met die met foto's en veel gezelligheidsomhaal verluchte weergave van prof. Aalders' verbondstheorieën; waarom vragen de jeugdleiders, als ze toch dogmatische leiding willen geven (wat hun taak niet is) een oudtestamenticus, en niet b.v. een dogmaticus?

Ik zou dit laatste - wanneer het gaat over precaire punten - niet aanbevelen; de jongelingen kunnen beter van de meisjes leren, die zulke kunststukken niet uithalen. Maar men moet dan ook niet proberen het kerkelijke leven één kant uit te sturen met behulp van de jeugd en haar organen. Dáárvoor hebben we den Bond niet opgericht en niet algemeen gesteund. En het wordt wel wat heel gortig, als zo maar pardoes ds Feenstra niet zijn mening zeggen mag, als ze aan de beurt is, omdat...er nog een synode is. Wat is dat voor partijdigheid? Dat ds v.d. Vegt's stellingen een plaats kregen, zegt niets ten bewijze der ‘neutraliteit’ van het blad. Het verslag der rede-v.d. V. is van de hand van den secretaris der afd. Zuid-Holland en opgenomen onder het *officiële afdelingsnieuws.* De eindredacteur staat daar dus buiten; als een kerkbode-redacteur een kerkeraads- of classicaal verslag opneemt, is dat geen bewijs, dat hij de leiding van dien kerkeraad of classis in bepaalde kwestie volgt, of aanbeveelt, of van een tegenleiding afziet.

Al wat verder aangevoerd wordt, komt hierop neer: we hebben dit

en dat opgenomen, ‘mochten we dit niet?’ Maar zijn we nu zo onnozel met elkaar? Ik zei rondweg: ga uw gang, neem op, wat ge maar wilt, alleen maar: zeg dan niet tegen anderen, dat zij zwijgen; en - help prof. Hepp geen handje, als hij 't zowel formeel als materieel mis heeft.

Overigens hebben ook wij geduld; de toekomst zal wel ook de leiding van den Bond brengen, waar ze nu nog denkt niet te zullen komen. ‘Een bepaalde mening met uitsluiting van elke andere’ stellen, dàt heette ds Feenstra's fout, en dáártegen had het ‘Jongelingsblad’ bezwaar. Hoe moet ik dan aan met dat referaat van prof. Aalders, en die enorme, haast opdringerige attentie er voor? Prof. Aalders' mening inzake het verbond is juist getypeerd door deze ‘uitsluiting van elke andere’.

Kom, laat het orgaan zich eren, door de meisjes te vragen om verontschuldiging, en ds Feenstra ook; en laat men dan voortaan prof. Hepp geen handje helpen, maar bedenken, dat we nog steeds op den bodem van 1892 staan, en niet een jeugdorgaan gebruiken mogen, om te doen alsof de vroegere opponenten van bepaalde opinies van dr Kuyper maar beter vergeten kunnen worden. Men moet niet zo onwillekeurig anti-synodaal wezen: als onze synode met de Chr. Geref. Kerk praten wil, dan moeten wij geen nieuwe stof aandragen om die broeders te weerspreken in de punten, waarin ze nadenkensstof aandroegen; en niet zó de theologische ontwikkeling willen aan banden leggen als zij het in '92 hebben gedaan. Laat wat ruimte voortheologische ontwikkeling, en bedenk, dat we met napraten niet verder komen.

Met nieuwigheden, als ze ondoordacht zijn, ook niet, hoor ik iemand zeggen. Ik antwoord: juist zo, broeder. Dat was, met behoud van het overigens grote respect, dat we dr Kuyper verschuldigd zijn, in dezen de fout van een deel van zijn uitlatingen in dezen; en met name van zijn woordgebruik. Wat dr Kuyper bedoelde, was, voorzover het goed is, beter anders aangeduid geweest. En voor een ander deel was het niet goed.

Over ‘zijn’ of ‘worden’ der kerk*)

Nu prof. Hepp het probleem der kerk weer aangesneden heeft, en weliswaar zijn stem niet horen laat als ds Pestman de jeugdverenigingen met aan prof. Hepp's opvattingen herinnerende algemene-

*) De Ref., 15 dec. 1939, 20e jrg. nr. 11, bl. 85/86 (Kerkelijk Leven).

openbaringtheorie zich laat bezig houden (zie onze Persschouw van enige weken geleden*), maar wél ds Feenstra wil doen zwijgen, als deze op uitnodiging zijn mening aangaande de kerk zegt, zal onze collega het volkomen verstaanbaar achten, dat ook wij over die kerkkwestie een en ander in het midden brengen. Als prof. Hepp de jeugd bij synodale kwesties haalt, dan doen wij 't ook. Wij zouden 't niet mógen doen, als wij 't verkeerd vonden, punten van '36 aan te snijden. Men weet evenwel, dat wij er niets op tegen hebben: we hebben er alleen maar op tegen, dat men partijdig is in het al of niet toestaan van het spreken.

Eén van de punten, die inzake het kerkprobleem mijzelf reeds lang bezig hielden, is dat van het *'zijn'* of *'worden'* der kerk. Jaren geleden heb ik in enkele 'Stellingen'** aangaande de kerk daarvan doen blijken, en ik ben 't daarmee nog altijd goed eens. Ik schreef ook elders, in losse artikelen, b.v. in ons blad van 21 Oct. 1932***:

> Want, en hier komen we verder, het uitgangspunt van de vergelijkende methode lijkt ons onjuist; haar grondgedachte ook.
> *Men mag de 'kenmerken' der kerk* (statische gegevenheden, *zodra ze geïsoleerd zouden zijn) niet isoleren van de levende, presente, actuele,* uit den hemel tot de aarde komende, dagelijks zich vernieuwende *dynamische* DAAD *van den verhoogden Christus.* Het mooie van de gereformeerde belijdenis, het *levende* in die belijdenis, is, dat zij de 'kenmerken' van de kerk *geen ogenblik losmaakt* van de levende daad van Christus, die door den Geest Zijn kerk VERGADERT. Onvoltooid tegenwoordige tijd. Vandaag, October 1932, o.m. in Nederland. En in Duitsland. En in Turkije. En in Rusland. Die vergaderingsdaad van den levenden, lichamelijken, als Koning heersenden Mens Jezus Christus gaat altijd door; staat niet stil, is dus nooit een 'statische' grootheid. De kenmerken van de kerk zijn dat dus ook niet. Men moet niet tot het empirisch gegevene naderen met de vraag: passen mijn afgesloten (?) kenmerken-lijsten hier 'nog', en zo ja, in welke meerdere of mindere mate? Men moet integendeel met vreze en beven vragen: *waarheen trekt de levende Christus?* Waarheen gaat Hij? Waarheen gaat Hij vóór? Voorop? Waarheen *mòet* men zijn eigen menselijken, levenden, actuelen gang achter Hem aan gaan? Hij *gáát,* even concreet als toen hij op aarde was, alleen maar: dézen keer, na zijn verhoging, gaat Hij zowel naar Nederland als naar Rusland; vandaar, dat in Nederland een kerk door Hem vergaderd worden kan *op heel andere manier* dan in Rusland *(dát* noem ik pluriformiteit). Maar HIJ gaat over de wereld; onzichtbaar, doch steeds actueel, waarachtig. Men mag *dáárom* de 'notae', de kenmerken, van de kerk, *nimmer scheiden* van ZIJN actuelen,

*) Vgl. Nieuwere meningen inzake de algemene openbaring, De Ref. 24 nov. 1939.
**) Vgl. in dit deel bl. 245-250.
***) Vgl. voor het geheel van dit art. Verzamelde Werken, De Kerk I, bl. 202-210.

dagelijks zich voltrekkenden, nooit op één plekje van de wereld gelijke toestanden vindenden, maar in alle ongelijke toestanden *één wet stellenden,* en die ENE wet aan ons opdragenden kerk-vergaderings-rondgang, -voortgang.
Verliest men dit uit het oog, dan komt men tot vergelijkingen, die ik in dit geding nimmer kan aanvaarden. Of ook tot beeldspraak, die mij niet toespreekt. Ik noem, om reeds aangegeven reden, weer geen naam, maar ik vind zulk een beeldspraak in een sympathieke artikelenreeks, die over deze dingen handelt. Daar wordt gesproken van een *'boom'. Een boom is een boom,* ook al staat hij op een verkeerde plek, en al is hij daar neergezet door een verkeerde hand. Geen mens zal om zulke redenen een boom niet langer boom noemen; welnu: zo staat het ook met de kerk. Ze kan meer of minder 'nog' zuiver zijn, kan verkeerd ontstaan zijn, kan moeten verzet worden, maar is toch een *kerk?*
Beeldspraak dus.
Mag ik óók beeldspraak gebruiken? Wanneer gesproken wordt van de volkeren, van geestesstromingen, van *vergaderingsdaden,* dan wordt vaak (ook in de Schrift) het beeld gebruikt van een golvende zee. *Een golf is een golf;* we zullen nu eens aannemen, dat dit zinnetje logisch zin heeft, al betwisten velen het. Doe ik een golf in een busje, isoleer ik die golf, zet ik die golf ergens, waar ze niet hoort, is het dan geen golf meer? Ieder voelt, dat dit dwaze vragen zijn. De golf hield al op golf te zijn, *toen ze in het isolerende busje ging.* Met het beeld van den boom kan ik voor mij dan ook niet klaar komen. Als ik lees, dat Christus de gelovigen *vergadert,* dan krijg ik daar het beeld van golfstromingen; dan wordt dus het afleiden van dien stroom, het af willen leiden, het isoleren der 'golven', zonde voor God, anders niet; dan gaat het levende water van de door Christus gegraven bedding in een kanaaltje over. Water is water, H_2O is H_2O; maar de dynamische kracht van Christus, den Levende, die naar Zijn wil vergadert, niet naar den wil van Thomas, Luther, Calvijn, De Cock, Kuyper, Van Lingen, die is óók zichzelf, en *laat zich nooit op een zijpaadje dringen.*
Men ziet, dat beelden elkaar moeten aanvullen, zoals ik in ons blad reeds herhaaldelijk geschreven heb. Wat ik inzake anthropomorfe prediking opmerkte, geldt ook van anthropomorfe kerkprediking: de Schrift gebruikt wel beelden, ook inzake de kerk, maar het *ene beeld van den bijbel verduidelijkt het andere, en wil er niet van geïsoleerd worden.* Mijn stromingsbeeld zegt *niets,* zodra men het isoleert; met het boom-beeld, gelijk met elk ander, staat het evenzo.

Het beeld van dien 'boom' is van dr W.A. v. Es, naar ik me haast wel zéker weet te herinneren.

Dat ik reden had, om het 'statisch' maken van de kerk te bestrijden is wel duidelijk. Mijn bezwaar tegen de pluriformiteitstheorieën van sommigen was al in 1932 (een jaar VOORDAT de Synode mij te Kampen benoemde!) dit: men haalt eerst het actualiteitsmoment, het moment van Christus' actuele *onvoltooide* vergaderingsdaad uit het kerkbegrip weg, maakt van 'de kerk' een gezelschap van mensen met zekere religieuze *qualiteiten,* gaat dan rond om overal te zoeken

naar lieden met die qualiteiten, en zegt dan: ziedaar een kerk, ons kenmerkenlijstje is er met meer of minder volledigheid te hanteren.

Dat bedrijf is evenwel ten eerste onwetenschappelijk, en het is ten tweede uiterst gevaarlijk, want het werkt het humanisme in de hand, en het houdt de kerkelijke bekering maar tegen.

Ik heb dan ook, ondanks prof. Hepp's verspreide contra-beweringen, nog altijd veel vreugde over wat ik destijds schreef, niet omdat ik het zo'n mirakel vond, want het is heel gewoon, maar omdat het tegen den afval, waarin onze kerken dreigden en nog dreigen te verzinken inzake het kerkbegrip, *nodig was, zulke waarheden te schrijven.* Misschien waagde ik me aan het gevaar, dat *ondanks de uitdrukkelijke waarschuwing* aan begin en slot, er toch zullen zijn, die het beeld-van-den-stroom *abstraheren,* want lezen is niet altijd gemakkelijk. Maar gevaren van misverstand kunnen den wagen niet ophouden.

Dat overigens deze opvatting van mij heel doodgewoon gereformeerd is, weet ieder die op de hoogte is. Om maar één voorbeeld te noemen: de Synopsis, waarover ik met prof. Hepp al eens eerder een samenspreking had, merkt op:

Haec Ecclesia visibillis non est proprie alia Ecclesia ab invisibili, sed alio tantum modo consideratur, illa in fieri, haec in facto esse, quemadmodum domus quae aedificatur et aedificata est. De zichtbare kerk mag men vooral niet losmaken van de onzichtbare, men mag daarvan geen twee kerken maken. De term zichtbaar beziet de kerk als ‘wordende’, ‘im Werden begriffen’, zij is nog bezig gebouwd te worden. De andere term erkent, dat er reeds vaste neerslag is; de Synopsis verstaat daaronder de menigte van gelovigenuitverkorenen, die voor Gods ogen te zien zijn.

Welnu, als wij *onze* ogen gebruiken, hebben we te maken met de kerk, die zichtbaar is, zoals ze voor ons treedt. En deze is nog ‘wordende’. Natuurlijk. Wie daaraan tornt, en alleen het statische kerkbegrip overhoudt (gezelschappen van lieden met qualiteiten, zonder dat op Christus' doorgaand vergaderingswerk gelet wordt), maakt zich een snelle brug tot een valse pluriformiteitsleer. Het aantal ‘ware kerken’ groeit dan sneller dan Jona's wonderboom. Maar de belijdenis is en passant verkracht. *Een huis in aanbouw,* taal der vaderen!

Bijlage.

Het door prof. Schilder in vorenstaand art. besproken thema keert dikwijls terug, wanneer hij over allerlei kerkelijke verhoudingen spreekt. Het is niet wel mogelijk die bespreking van actueel-kerkelijke zaken in deze verzameling een plaats te geven. Bij wijze van uitzondering voegen wij als bijlage bij dit art. een deel van een beschouwing. die prof. Schilder in de 19e jrg. van De Ref. (26 mei 1939), bl. 266, rubriek Kerkelijk Leven) aan 'de scheuring in Amerika', die in 1924 ontstaan was in de Christian Reformed Church, wijdde.

Tegenover de bedroevende pluraliteit der elkaar weersprekende kerkelijke instituten hebben we, instee van ze met of zonder pluriformiteitstheorie te vergoelijken, steeds weer te strijden. Wapen in dien strijd kan nimmer zijn het halsstarrig alleen maar wijzen op fouten van een voorgeslacht, of van een kring van tijdgenoten, die, zeg 15 jaar geleden (1939-1924), zich misgrepen hebben, naar onze mening. Want hoezeer ook het napluizen van zulke fouten soms onvermijdelijk, en, àls 't heus uit-pluizen is, ook leerzaam moge zijn, het kan toch niet volstaan voor wie den Pinkstergeest in zijn opmars naar de eenheid der kerkelijke samenleving zoveel mogelijk bijhouden en Hem daarin dienstbaar wezen wil. Indien, om maar bij Nederland te blijven, morgen aan den dag de Ned. Herv. Kerk, ook al zou haar synode geen (wetenschappelijk ingedacht) oordeel willen geven over 1834 en 1886, voor de toekomst zich zou willen vastleggen op de gereformeerde belijdenis (en dús ook kerkregering), dan zouden we dadelijk móeten samenleven. Van de nederlandsche Chr. Geref. Kerk geldt hetzelfde tegenover de Geref. Kerken. Zoals tussen de kerk en haar afzonderlijke leden van den kant der kerk zelf de band nooit ontbonden worden mag (in de tucht) vanwege een eens begane zonde, doch alleen vanwege *hardnekkigheid* in de zonde, zo kan ook de éne kerk nooit van de andere harerzijds gescheiden *willen* blijven vanwege een eens begane zonde, doch alleen vanwege hardnekkigheid in die zonde, vanwege het standvastig blijven bij wat verkeerd was, en het wederom voor eigen rekening nemen daarvan. Dit geldt te meer, omdat in het eerste geval (kerk tegenover individueel kerklid) het kerklid dezelfde bleef, terwijl in het tweede geval (kerk tegenover kerk) de *groepen* na 15 jaar, 100 jaar, enz. ten dele of algeheel verdwenen zijn. Van de Ned. Herv. Kerk van heden is niemand aansprakelijk voor de zonden van 1834; de vraag

is slechts, of de hervormde synode thans zou willen terugkeren tot de belijdenis. Van de in een tot leertucht besluitende synode aanwezige leden zijn na enkele jaren reeds velen gestorven, emeritus geworden, niet meer gedeputeerd. Bovendien bestaat die synode niet meer. De Chr. Ref. Church van 1939 is anders dan die van 1924. En in de groep van ds Hoeksema*) is ook reeds veel gewijzigd; ten opzichte van ds Danhof*) is er een en ander veranderd; er zijn jongere predikanten, die in 1924 nog moesten beginnen met de studie, enzovoort. Laat onder de ouderen over en weer ernstige bezwaren zijn tegen in 1924 gepleegde handelingen, maar niet de *handelingen* van *eertijds,* doch de *houding* van *heden* beslist. Tot de goede *houding* over en weer nu behoort óók het beven voor het Schriftwoord, dat de zoon niet zal dragen de ongerechtigheid der vaderen. Met elke volgende generatie moet men om Christus' wil willen spreken, teneinde de situatie opnieuw op te nemen.

Want wij zelf zijn allen persoonlijk aansprakelijk voor de kerkelijke samenleving, ook in breder verband. Dagelijks rust op ónze schouders de roeping om te doen wat in óns vermogen ligt tot het onder één dak samenbrengen van wat op goeden grond daaronder behóórt. Immers, wij kunnen slechts dan ten overstaan der bedroevende pluraliteit der kerkinstituten voor God een goede kerkelijke consciëntie hebben, indien wij voor Hem overtuigd zijn, dat het *niet aan óns ligt* indien mensen, die Hem naar Zijn Woord dienen en belijden, met ons niet kerkelijk samenleven. En het kàn en zàl aan ons liggen, wanneer wij op papier vastleggen als formulier van enigheid, wat niet als zodanig behoeft te binden; of wanneer wij, overtuigd zijnde, dat in een ander instituut dit het geval geweest is, en nog is, niet in dat andere instituut de ogen willen openen voor dit gebrek, deze zonde. Een zonde, die ook ons zelf schade doet, en onzen kinderen, en den naam van Christus.

Ja, 'buurmans' zonde wordt tot eigen leed, als wij niet vrezen en beven. Een secte is secte; maar de kerk, die niet de secte wil oproepen tot bekeren, wordt sectarisch: zij wil niet samenbinden. Een schisma is schisma; maar wie degenen loslaat, die hij zelf schismatiek noemt, wordt zelf schismatiek: hij wil niet samenbinden.

*) In 1924 deed de Synode van de Chr. Ref. Church drie leeruitspraken over 'de algemene genade'. De predikanten, die de inhoud dezer uitspraken bestreden werden door de mindere kerkelijke vergaderingen in hun ambtsbediening geschorst, terwijl de kerkeraden, die deze predikanten handhaafden, werden afgezet. In deze strijd constitueerden zich de Prot. Reformed Churches, voornamelijk o.l.v. ds. H. Hoeksema en (aanvankelijk) ds. H. Danhof.

*) In 1924 deed de Synode van de Chr. Ref. Church drie leeruitspraken over 'de algemene genade'. De predikanten, die de inhoud dezer uitspraken bestreden werden door de mindere kerkelijke vergaderingen in hun ambtsbediening geschorst, terwijl de kerkeraden, die deze predikanten handhaafden, werden afgezet. In deze strijd constitueerden zich de Prot. Reformed Churches, voornamelijk o.l.v. ds. H. Hoeksema en (aanvankelijk) ds. H. Danhof.

Het verbond des Heeren luistert nauw, vooral voor wie nog gelooft aan verbondswraak ‘onder den nieuwen dag’. De *stroom des Geestes* is in deze wereld altijd een ding van den ónvoltooid tegenwoordigen tijd; en voorzover die stroom des Geestes zijn eigen bedding graaft, is ook die bedding een met den stroom mee zich steeds weer nieuw-vormend ding; inzóverre is dus ook die bédding een ding van den onvoltooid tegenwoordigen tijd. Wie nu zich inbeeldt, dat de Geest niets maalt om de bedding van het *wettige kerkelijke instituut,* die is gauw klaar. Zo iemand ‘rust’ dan; maar met een al te zeer op quietisme lijkende, en dus vàlse ‘rust’, zo iemand ‘rust’ dan in de overtuiging, dat de kerkelijke instituten, plus nog heel wat onkerkelijke instellingen of bewegingen of corporaties wel, naast veel steenbrokken en keien en modder, Geesteswater zullen voortstuwen naar den oceaan van 't grote kerkvergaderende wereldgericht. Hij heeft zich dan verder niet veel aan te trekken van de kerkelijke gedeeldheid. Maar hij heeft dan ook afgerekend met de gereformeerde belijdenis op dit punt. Daarentegen zal elk, die de gereformeerde belijdenis in dezen wél handhaaft, en derhalve aanvaardt, dat de Geest Gods wel degelijk zijn stroom wil laten lopen door de bedding van het *wettig kerkinstituut,* dan ook altijd door druk werk hebben. Hij zal bedenken, dat de stroom wel een ding is van den onvoltooid tegenwoordigen tijd, doch dat een bepaald instituut deels er een is vàn den voltooid tegenwoordigen tijd (inzoverre het nl. zich heeft vastgelegd in formulieren, practijken, kerkenordeningen). En nu zal dit zijn grote zorg moeten zijn: dat ‘zijn’ instituut (voltooid tegenwoordige tijd) toch steeds zó in den ónvoltooid tegenwoordigen tijd ‘mee geven’ moge met de kracht en de souvereiniteit van den beweeglijken stroom des Geestes, dat de bedding den stroom kan bijhouden, kan dienen, zich dagelijks weder door den stroom laat vormen, verbreden hier, verdiepen daar, vernauwen ginds.

Hier treedt die wonderlijke, beweeglijke verbondsspanning op tussen Gods werk en het menselijke. En hier treedt ook het accres van den bondszegen in, of ànders - de werking van de verbondswraak (men weet, dat die o.i. kastijdend kan zijn, maar ook oordelend; ‘verlating’ voor een tijd, dan wel voor altijd). Wie niet gespannen den stroom des Geestes bijhoudt, en in het verband der kerk Hem tot bedding dienen wil in en overeenkomstig de beweeglijkheid van den Geest zelf (zover de kerk deze weet te verifiëren naar het Woord), die beloopt de kans, dat de stroom *‘zijn’* bedding verlaat, en zich een andere uitgraaft.

‘Geref. Jongelingsblad’*)

De heer Van Nes spreekt in het nr van 15 December van het ‘Geref. Jongelingsblad’ ook over wat wij opmerkten over de aan den Meisjesbond toegediende vermaning inzake ds Feenstra's leidraad aangaande de pluriformiteit. Veel gaat ons artikel geheel en al voorbij, en opponeert tegen wat wij *niet* hebben gezegd. We laten het rusten. Een paar punten evenwel zijn direct:

> Nadrukkelijk wensen we daarbij ook nog uit te spreken, dat er geen enkele connectie bestaat tussen de leiding van ons ‘Geref. Jong. Blad’ en enig orgaan, dat wel aan de polemiek deelneemt. Zijdelings wil de redacteur van ‘De Reformatie’ hier verband leggen, door te zeggen, dat het ‘Jongelingsblad’ in dezen meeging met Prof. Hepp, *maar dat wordt door ons zo pertinent mogelijk ontkend.* Ik wil het hier publiek uitspreken, dat ik, voorzover mij bekend, nooit enig contact heb gehad, nòch mondeling, nòch schriftelijk met Prof. Hepp en dat de kopij van de Persschouw van 24 November reeds verzonden was vóór ik kennis nam van hetgeen Prof. Hepp in ‘Credo’ geschreven had over dezelfde zaak.

We hebben hier niet veel aan. Het raakt niet wat we schreven. Er zijn meer manieren om een aanval van prof. Hepp te steunen, of de door hem aangevallenen te bestrijden, dan door met hem te corresponderen. ‘Zijdelings’ wou ondergetekende dan ook helemaal geen verbanden leggen. Hij heeft alleen maar het blad geconfronteerd met zichzelf, en dan niet zijdelings, doch linea recta. Bovendien staat prof. Hepp niet alleen.

Vervolgens:

> Er is grond om te vermoeden, dat de redacteur van ‘De Reformatie’ de leiding van het ‘Geref. Jong. Blad’ op het oog heeft, wanneer hij in het hierboven aangehaalde citaat spreekt van medestanders, *die hun eigen houding soms vergeten zijn.*
> Het verband wijst erop, dat dit terugslaat op het antwoord, dat in de Vragenbus van 18 September 1936 gegeven werd op de vraag: In welke verhouding komen de gemene gratie en de particuliere genade voor in de moederbelofte?

Een vergissing. ‘Hun eigen houding soms vergeten zijn’ ziet, ik zou haast zeggen: natuurlijk - daarop, dat het ‘Jongelingsblad’ ds Feenstra verweet, wat het zelf herhaaldelijk gedaan heeft. Over de gemene gratie zijn er, we hebben het al zo vaak gezegd, evenals over de pluriformiteit, zeer uiteenlopende constructies aangeprezen. We zullen ons er niet over bekommeren, of er ergens in het ‘Jonge-

*) De Ref., 22 dec. 1939, 20e jrg. no. 12 bl. 93/94, (Kerkelijk Leven).

lingsblad' een zoveelste + 1, dan wel één van die vele wordt aangeprezen. We hebben alleen maar bezwaar er tegen, dat men ds F. het woord wil ontnemen, en het zelf wil houden in gevallen, die evenzeer 'synodale' kwesties raken. Laat ons toch blijven bij de zaak.

Van de vele gevallen, waarop we wezen, wordt voorts niets gezegd. Merkwaardig is dit:

> Herhaaldelijk heeft 'De Reformatie' er op aangedrongen om partij te kiezen, maar er zijn gelukkig nog zeer vele Gereformeerden, die nu eenmaal niet geloven, dat ons Gereformeerde leven overheerst moet worden door het gerezen conflict, alsof alles in het licht van dat conflict moet worden gezien en wij hopen nog steeds, dat door onze Generale Synode in dit conflict een oplossing zal worden verkregen, die het onnodig maakt 'partij' te kiezen, maar die den weg effent om eendrachtig voort te werken aan den uitbouw van ons Gereformeerde leven.

Zou de heer Van Nes eens willen aangeven, waar wij hebben opgewekt om 'partij te kiezen' *in den door hem aangegeven zin?* Hij zal 't niet kunnen. Want hij keert thans de zaak onderstboven. Prof. Hepp en anderen hebben gezegd: dit en dat is ongereformeerd, in strijd met de belijdenis, en nog heel wat meer. We hebben dat weerlegd, zover het publiek was, en ons of anderen (in de hoofdzaken) raakte. Die weerlegging is nooit ontleed. Nu hebben we al meer dan eens verklaard, niets terug te nemen. Dat is geen bluf, want men kan mij aan dit woord houden. Ook prof. Aalders, overigens in zijn methode van prof. Hepp te onderscheiden, heeft inzake het verbond meningen als ongereformeerd aangewezen, die ondergetekende heel kalm heeft verdedigd, onder aanwijzing, dat anderen uit gereformeerden kring ze ook aanhingen.

Als nu de heer Van Nes zegt: moge de synode ons een 'oplossing' geven, die het onnodig maakt, partij te kiezen, dan moet de heer Van Nes niet doen, alsof *dàt* tegen den oproep van 'De Reformatie' in zal gaan. Want, in tegenstelling met het 'Jongelingsblad', dat b.v. de forse geluiden van prof. Aalders doorgaf, heeft ons blad verzoenend geschreven. Verzoenend, ja *door het middel* van afwijzing der aanklachten of der scherpe disqualificaties (als van prof. Aalders). En dus, - àls het met de synode kalm afloopt, en als er géén ongelukken komen, dan heeft 'De Reformatie' het pleit vóór den vrede tegenover de felle aanklachten van '36 en daarna gewonnen. En dan is meteen bewezen, dat de sterke woorden, die ook in het 'Jongelingsblad' hebben gestaan, wat al te sterk geweest zijn.

Waarvan we ook hartelijk overtuigd zijn.

Laat men nu niet denken, dat we den Bond een kwaad hart toedragen. We willen zelfs wel zeggen, wat naar onze mening goed voor hem zou zijn. Als de heer Van Nes daarover gesproken wil zien, dan kan hij dit verlangen bevredigd zien.

Niet wij zien alles onder aspect van 'het gerezen conflict', dat we nota bene voor het overgrote deel op misverstand zien berusten. Maar *zij* doen dat, die b.v. bepaalde colleges gaarne zien saamgesteld op een manier, die sommige stromingen liefst uitsluit. Men sluite slechts uit, wier argumenten ondeugdelijk bleken.

Ds. S.J. Popma schrijft, volkomen terecht, in 'Amersf. Kerkbode':

> We moeten voorzichtig zijn met goedkope wijsheden, b.v. dat de verstandigste het eerst de strijdbijl begraaft en van vredelievendheid blijk geeft. 't Niet willen doorzetten van een polemiek. 't Weigeren te antwoorden op argumenten is niet zelden 't weigeren tot vrede te komen.
>
> Niet oorlog voeren is nog geen vrede.
> Wie dit alles bedenkt, oordeelt over onze pers-debatten niet al te somber.
>
> Of er dan geen aanleiding was voor de Synode tot voorzichtigheid te manen in de polemieken?
> Zeer zeker wel, want het feit van de onrust ligt er nu eenmaal. Het zou niet verstandig zijn, daarvoor de ogen te sluiten, ook al acht men het hele geval sterk overdreven. Wanneer ik weet, dat de kansen vrij groot zijn niet begrepen te worden, omdat velen niet rustig luisteren kunnen, doe ik beter - voorlopig - te zwijgen.
> Dan moeten we nog rekening houden met het feit, dat er krasse beschuldigingen zijn uitgesproken en op de pogingen deze te weerleggen, het antwoord uitbleef. Dat feit geeft een heel eigenaardige spanning, die ons zeer voorzichtig moet maken.
> Als voorbeeld denk ik aan een geestige recensie in 'Credo'. Daar werd een brochure van den heer Janse als volgt gerecenseerd: herhalingsoefeningen op geaccidenteerd terrein. Zonder de zoëven genoemde spanning zouden we er om kunnen glimlachen als om een beste mop. Maar nu is er een wrange bijsmaak aan: in die enkele woorden wordt een beschuldiging gehandhaafd, zonder enige poging om de tegenargumenten van den heer Janse te beantwoorden. We hebben geen vriendelijk grapje meer met een serieuzen ondergrond, maar een gecamoufleerde beschuldiging.
> Iets soortgelijks hebben we nu met de jongste polemiek over de pluriformiteit. Een gangbare mening daarover is er niet. Prof. Lindeboom, Dr. Kuyper, Prof. Bavinck, Prof. Dijk, Prof. Hepp, Prof. Honig, Prof. Schilder denken er onderling verschillend over. Dat kan ieder constateren, evenals het feit, dat zomin Bavinck als Kuyper op dit punt doorzichtig en helder zijn.
> Nu heeft ds Feenstra in het Geref. Meisjesblad 'Bouwen en Bewaren' zijn opvatting van de kwestie gegeven, die afwijkt van die van de meeste der bovengenoemde dogmatici. Ieder heeft natuurlijk 't recht het daarmee niet eens te zijn, zelfs er van te schrikken, er tegen te polemiseren, enz. Waarom niet?

> Het ‘Geref. Jongelingsblad’ blijkt nogal geschrokken en stelt als enige mogelijkheid de opvatting van Prof. Honig.
> Als het ‘Geref. Jongelingsblad’ deze mening ziet als die der ‘Geref. leiders’, dan is dat een vergissing, tenzij men alleen die mensen voor leiders wil houden, waarmee men het op een bepaald punt toevallig eens is, anderen als quantité négligeable beschouwt en b.v. de krachtige argumentatie van Prof. Greijdanus, vele jaren geleden naast zich neerlegt.
> Maar heel vreemd wordt het, en in dezen tijd gevaarlijk, wanneer de voorlichting van ‘Bouwen en Bewaren’ zó maar als ongeloofd wordt bestempeld en die van het ‘Geref. Jongelingsblad’ toegejuicht.
> In rustige tijden zou ik geen bezwaar hebben, en het geval slechts komisch vinden. Nu de spanning, door de beschuldigingen in het leven geroepen, er is, lijkt zulke polemiek me ongeoorloofd toe.

Zouden we nu maar niet een streep onder de zaak zetten, maar dan - ná erkenning tegenover Meisjesbond en ds Feenstra, dat het ‘Jongelingsblad’ zich ditmaal vergist heeft? Kom, het zou helpen, en de Redactie van het ‘Jongelingsblad’ zelf goed doen, ook tegenover de eigen huisgenoten.

‘Geref. Jongelingsblad’*)

De buitengewone drukte, die de indeling van deze werkweek meebrengt, én voor de drukkerij, én voor de redactie, maakt verklaarbaar, dat we enkele opmerkingen aangaande het ‘Jongelingsblad’ uitstellen tot volgende week. In afwachting daarvan willen we toch aan volgende punten aandacht geven.

a. In ‘De Bazuin’ schreef prof. dr K. Dijk het volgende:

> In ‘Bouwen en Bewaren’, het bekende orgaan van onze M.V., geeft Ds J.G. Feenstra schetsen over de Geloofsleer, en in een schets over de Kerk sprak hij in een enkelen regel zijn mening uit, dat de leer van de pluriformiteit der Kerk geen steun vindt in de H. Schrift en met haar in strijd is. Deze voorlichting deed ‘Credo’ de noodklok luiden; de M.V. werden zelfs gewaarschuwd voor zo'n ‘voorlichter’; Ds F. kan, althans op dit punt, niet als leidsman vertrouwd worden, en...ach, de polemiek is, ondanks de schone resolutie van de Synode, weer in vollen gang op een manier, die den vrede dreigt kapot te maken. Ik zal hierover niet veel zeggen. Het is mij een raadsel, waarom op deze wijze moet gevochten worden, en waarom Ds F. door ‘Credo’ zo is aangevallen. Hij weet wel, dat ik 't niet met hem eens ben, maar we kunnen toch met elkaar van mening verschillen, zonder dat we elkaar met ongemotiveerde scherpte het vertrouwen opzeggen?
> Er is een ander punt, waarover ik 'n paar dingen wil opmerken.
> In deze polemiek is ons jeugdwerk in het debat betrokken.
> Op de leiding van dat werk worden aanmerkingen gemaakt, en ik hoorde reeds vragen hoe het nu met onze M.V. moet gaan.

*) De Ref., 29 dec. 1939, 20e jrg. no. 13, bl. 105/6 (Persschouw).

> Laat ik de vragers mogen geruststellen.
> Er behoeft bij niemand vrees te bestaan, dat onze Gereformeerde bonden in ongereformeerde wateren zijn verzeild geraakt, en wat het punt in kwestie betreft, het enkele zinnetje van Ds F., die voor de bewaring van onze Gereformeerde belijdenis altijd dapper gestreden en in z'n boeken bewezen heeft de rechte lijn te willen volgen, vertolkt een mening, die in onze kringen voorgestaan wordt en ernstige bestudering verdient.

Prof. dr V. Hepp gaf hierop een soort van antwoord, dat zich kenmerkte, neen, niet door zakelijke weerlegging, doch door dit tweeërlei.

1. de schrijver van dit artikel werd aangeduid als *'de Bazuinpolemist'.* Niet als prof. dr K. Dijk, niet als 'de voorzitter van den bond van jongelingsverenigingen op gereformeerden grondslag';

2. de 'Bazuin'-polemist werd voorts 'beantwoord' met de vraag, of hij wel aan het 'Jongelingsblad' dacht, en, waarom hij dan dáár niet tegen opponeerde? De redactie van het 'Jongelingsblad', die door den 'Credo-polemist' nog pas geprezen is om haar ophaar-qui-vive-zijn, moge inmiddels zien, hoe de bondsvoorzitter dit verstaat. Deze laatste opmerking is ditmaal van den 'Reformatiepolemist', om in den stijl van prof. Hepp te spreken.

b. Naar aanleiding van een en ander schreef dr K. Sietsma in 'Geref. Tijdschrift':

> Er is een hele groep van schrijvers en sprekers in onze dagen onder ons, die onverstoorbaar en onveranderd doorgaan hun ideeën te poneren, op een toon, die niet *bedoelt,* maar toch wel eens *bewerkt,* dat men den indruk krijgt, dat dit de enig mogelijke opvatting is en dat het maar beter is voor het welzijn der Kerken niet dan in het algemeen te spreken over het droeve verschijnsel, dat anderen onder ons helaas nog niet tot deze schriftuurlijke visie gekomen zijn of deze weer hebben verlaten.
> Ook wordt dit laatste wel uitgesproken. En met eenzelfde negering van tegen-argumenten als boven gesignaleerd is.
> Ik denk b.v. aan Prof. Hepp inzake de 'pluriformiteit der Kerk', die hij niet verdedigt tegen Ds Feenstra, maar waarover hij een klaagzang zingt, omdat mensen als Ds Feenstra deze leer weerspreken en aldus een gevaar betekenen voor onze jonge mensen, die zij voorlichten.
> En dat niet, terwijl Feenstra gezegd zou hebben, dat de Gereformeerde Kerk de alleenzaligmakende Kerk is en de andere instituten alle en ten volle vals en geen Kerk - dan zou het nog enigszins te begrijpen zijn.
> Maar Feenstra heeft 'pluriformiteit' vervangen door 'pluraliteit' en er met nadruk op gewezen, dat de kerkelijke verdeeldheid zondig is en dat deze zondige verdeeldheid niet mag worden voorgesteld als pluriformiteit in den zin van een ontplooiing van de éne Kerk in verschillende vertakkingen, in meerdere vormen.
> Ook Prof. Hepp heeft dus niets geleerd uit de discussie, zelfs niet, dat men met pluraliteit tegenover pluriformiteit in de eerste plaats bedoelt te

> veroordelen het feit, dat de Roomse Kerk niet aan den roep der Reformatie van de 16e eeuw en de Hervormde niet aan die van de 19e eeuw gehoor heeft gegeven, en dat de Christelijke Gereformeerde Kerk en verschillende andere Gereformeerde groepen zich zonder schriftuurlijken grond van de eenheid der Kerk hebben afgescheiden en scheurmakerij gepleegd.
> Zou Prof. Hepp deze dingen willen weerspreken om toch maar tot de benaming pluriformiteit te komen? Natuurlijk niet. Maar waarom dan geen rekening gehouden met de nadere toelichting der opponenten?
> Als men deze verschijnselen ziet en overweegt, vraagt men zich af, of wij dan niet beter verdienen, dan dat per Synodebesluit worde vastgesteld, wat wij hebben te leren en te denken; of wij niet beter verdienen dan hoe langer hoe meer gebonden te worden tot in de nadere uitwerking en toepassing van de confessie toe.
> Want immers, als wij naar elkander niet of ternauwernood luisteren, dan is het verlangen van velen onder ons, dat er vrijheid van gedachtenwisseling blijve, opdat langs den weg van grondige bespreking de vereiste eenstemmigheid en samenwerking kome en versterkt worde, dan is dit verlangen ongemotiveerd gebleken, en is de enige uitweg het decreet, waaraan een ieder zich te houden heeft.
> Dan is het niet verantwoord de meningsverschillen over te laten aan de onderlinge bespreking der theologen en adspirant-theologen onder ons.

Tot zover dr Sietsma. Natuurlijk is die uitweg geen uitweg, want het is het slop. Inderdaad, sommiger streven om het denken te binden aan een paar theologoumena van A dan wel B, doet grote schade. Wie zich er tegen schrap zet, dient de kerken. 't Komt alles goed, als men maar volhoudt, zich schrap te zetten tegen de knechting van het denken naar de theologoumena van den ‘Credopolemist’; ik gebruik expres zijn eigen titulatuur.

‘Geref. Jongelingsblad’*)

Hier volgt ons antwoord. De Persschouwer v.h. G.J. Bl. citeert wat wij schreven:

> ‘Dat de stellingen van Ds Van der Vegt opgenomen zijn, betekent niets in vergelijking met die met foto's en veel gezelligheidsomhaal verluchte weergave van Prof. Aalders' verbondstheorieën; waarom vragen de jeugdleiders, áls ze toch dogmatische leiding willen geven (wat hun taak niet is) een oud-testamenticus en niet een dogmaticus?
> Ik zou dit laatste - wanneer het gaat om precaire punten - niet aanbevelen; de jongelingen kunnen beter van de meisjes leren, die zulke kunststukjes niet uithalen.’

*) De Ref., 12 jan. 1940, 20e jrg. no. 15, bl. 121 (Persschouw). De chronologische volgorde der artt. onderbreken wij hier, omdat wij terwille van een evenwichtige stofverdeling een aantal artt. - te beginnen vanaf het art. De pluriformiteit in De Ref. van 5 jan. 1940 - die onderling een nauwe samenhang vertonen, naar het derde deel overgebracht hebben.

Hij merkt dan op:

> Pardon Professor - dit 'kunststukje' komt ook voor rekening van den meisjesbond, want Prof. Aalders sprak hier op een congres, dat door de contact-commissie der Gereformeerde jeugdbonden georganiseerd was en in die contact-commissie heeft de meisjesbond even goed zitting als de jongelingsbond. U kunt hier dus niet de meisjes aan de jongens ten voorbeeld stellen.

Het zegt mij niets. Natuurlijk was me de samenstelling van het congres bekend. Maar we hebben het er over gehad, dat de opvattingen van prof. Aalders door het J. Bl. met bijzonderen nadruk aan de jeugd zijn doorgegeven. Die nadruk ontbrak bij de meisjes. En voorts: waarom vergeet men toch het punt-in-vergelijking? De meisjes hebben ds Feenstra niet het zwijgen opgelegd; ze hebben den *aangewezen* dogmatischen leidraadschrijver niet willen tegenhouden onder gelijktijdige begunstiging van een voor vele gereformeerden in zijn scherpe veroordeling onjuist en onvoldoend gemotiveerd referaat van prof. Aalders. Dàt was het 'kunststukje', - men moet de dingen in hun verband laten staan.

We lezen verder.

> En waarom hier die opmerking over een *oud-testamenticus* en een *dogmaticus?* U zegt herhaaldelijk - zeer ten onrechte - dat wij Ds Feenstra willen laten zwijgen, maar U wilt toch niet dien oud-testamenticus laten zwijgen wanneer het gaat over het verbond? En toch...zoals het hier staat, lijkt het er wel een beetje op.

Wie heeft dat nu beweerd? Prof. Aalders heeft inzake den *openbaringshistorischen* kant van het verbond zeer goede dingen gezegd. Inzake de *dogmatische* zijde tastte hij m.i. mis. Overigens wilden niet *wij* hem laten zwijgen, doch het J. Bl. wilde ds Feenstra doen zwijgen - voor de jeugd. Wél den één, niet den ander, dáár gaat het over! Of men al ook prof. Vollenhoven op een plaatje laat zien als ook tegenwoordig ter conferentie, verandert dat iets aan de zaak?

Voorts meent het blad, dat het *niet* ds Feenstra heeft willen doen zwijgen. Men schreef immers:

> 'Wanneer beide standpunten waren uiteengezet en er was aan toegevoegd, dat er nog heel wat studie en samenspreking in onze kerken noodzakelijk zal zijn om hier tot eenstemmigheid te komen - we zouden gezwegen hebben.
> Maar nu hier zo botweg gezegd wordt, dat de schone naam van de pluriformiteit slechts dienen moet om een zondigen toestand goed te praten, menen we daartegen ernstig bezwaar te moeten maken.'

Wat zegt dit nu anders dan wij beweerden? Ds. Feenstra mag dus alleen refereren? Geen leiding geven? En dat, waar het J. Bl. zelf over ‘synodale punten’ meer dan eens allebehalve alleen-maar-refererend schreef?

Op de rest ga ik niet meer in; het wordt te futiel. Slechts dit nog. Het blad schrijft:

> Ons blad zou nog altijd aan Prof. Greijdanus excuus moeten vragen, volgens den Redacteur der Reformatie.
> We zijn ons daarvan niet bewust. Waren we dat wel, dan zouden we geen ogenblik aarzelen het ook te doen. We hebben indertijd critiek geoefend in ons blad van 22 April 1938 op de wijze, waarop Prof. Greijdanus schreef over een besluit van een ‘meerdere vergadering’ en we hebben toen aan het slot geschreven: *‘in het belang der Kerk en van onze opgroeiende jeugd achten we het noodzakelijk, dat men ophoude op deze wijze te spreken over onze meerdere vergaderingen.*
> *Daarmee wordt 's Heeren Tempel niet gebouwd.*
> Nog steeds zijn we van mening, dat we toen niet ten onrechte critiek hebben geoefend en dat de historie ons ook in het gelijk heeft gesteld, zodat we ons van enig verkeerd optreden in deze zaak niet bewust zijn.

Hier wordt alleen maar het slot geciteerd. Nu is dit slot op zichzelf al erg genoeg. De historie zou het blad in het gelijk gesteld hebben??? De historie heeft prof. Greijdanus in het gelijk gesteld; de classis Drachten heeft kerkrechtelijk onjuist gehandeld, en ook uit de kringen der bondsleiding heb ik dit ronduit horen verklaren. In elk geval: wat vermeet het J. Bl zich? Mag prof. Greijdanus niet waken tegen kerkelijk bederf? Doet hij wat anders dan de kerken, en ook haar jeugd, dienen, als hij dreigende gevaren aanwijst?

En voorts, sprak het blad niet zijn ‘besliste afkeuring’ uit? Sprak het niet over den ‘eerbied voor de organen van het kerkelijk instituut’, die *‘zeer tot schade* (!) voor ons kerkelijk leven’ *‘ernstig bedreigd’* (!) zou zijn door prof. Greijdanus' schrijven?

Hief het blad niet ‘waarschuwend den vinger omhoog’?

Dat alles wordt nu verder weggelaten.

Maar het staat er nog. En zolang het J. Bl. niet openlijk zijn excuus daarover aanbiedt aan den beledigden hoogleraar, die óók in dit noodzakelijk werk de kerken eerlijk heeft gediend, valt er met deze schrijvers over wat mag en niet mag in de jeugdleiding niet meer te discussiëren. Wij vinden dit geschrijf bedroevend. En slecht voor de jeugd.

Volgende week enkele opmerkingen ten besluite, naar we hopen.

Pluriformiteit of pluraliteit[*)]

Prof. Grosheide schrijft in N.H. Kbl.:

> We bespreken nu nog een andere vraag, omdat die toch met de meningsverschillen samenhangt. De vraag is, wat is beter: te spreken van de pluriformiteit of van de pluraliteit der kerk?
> Wij merken op, dat dergelijke vragen nooit absoluut te beantwoorden zijn. Elk wetenschappelijk man tracht zijn termen zó te kiezen, dat zij zijn mening zo juist mogelijk weergeven, maar hij slaagt daarin zelden geheel. Het is van meer betekenis, hoe een woord ten slotte wordt gebruikt. In den loop der jaren krijgen de termen hun eigen inhoud. Neem, om een bekend kerkelijk woord te nemen, den term *classis.* Wij allen weten, wat daaronder is te verstaan. Maar die bepaalde betekenis heeft het woord classis pas in de kerkgeschiedenis gekregen. Het Latijnse woord classis kon die betekenis niet hebben. En wanneer men bedenkt, dat het woord schoolklas of klasse geheel hetzelfde woord is als het kerkelijke classis, dan ziet men nog beter, dat niet afleiding of oorspronkelijke betekenis, maar gebruik beslissen.
> Er is juist in dit geval reden om deze dingen naar voren te brengen. Want het woord pluraliteit is afgeleid van een Latijns woord, dat meervoud betekent. Pluraliteit der kerk zegt naar de afleiding van het woord, dat er een aantal volkomen gelijkwaardige kerken naast elkaar staan, zoals wanneer men spreekt van een aantal mannen. Maar als we ons niet vergissen, zijn de voorstanders van het pluraliteit juist bang, dat door het woord pluriformiteit de zonde van de gedeeldheid der kerk niet voldoende uit zal komen en willen ze juist niet van meer gelijkwaardige kerken naast elkaar weten.
> Het woord pluriformiteit spreekt naar zijn afleiding van meerdere vormen der kerk, maar laat in het midden, welke die meerdere vormen zijn. Er kunnen verschillen zijn van taal en plaats, maar ook verschillen van kerkregering, of zelfs verschillen in de leer en de handhaving van de leer.

Ik wijs in antwoord op het volgende:

1. M.i. is het ongeoorloofd, te spreken van de pluraliteit der kerk. De kerk is één; er zijn er niet twee of drie of vier, zegt b.v. Calvijn;
2. ik zelf - over anderen behoef ik niet te spreken - heb dan ook bij mijn weten nooit gesproken van pluraliteit der kerk;
3. ik sprak meer dan eens over de pluraliteit van *instituten,* die zich als kerk aandienen; maar of ze het ook inderdaad zijn, is natuurlijk een andere kwestie;
4. ook de belijdenisschriften spreken van pluraliteit van instituten, die zich met den naam van kerken sieren, maar heel vaak ten onrechte;

*) De Ref., 19 januari 1940, 20e jrg. no. 16, bl. 130 (Persschouw).

5. die belijdenisschriften denken er dus niet aan, te beweren, zoals prof. Grosheide het uitdrukt, dat er een aantal volkomen gelijkwaardige kerken naast elkaar staan;
6. ik zelf denk daar natuurlijk ook niet aan; gelijk wel blijken kan uit wat ik schreef;
7. de vrees, dat we inconsequent zijn, schijnt me dus hier niet gegrond, wijl het enkelvoud dat prof. Grosheide bezigt (pluraliteit der *kerk)* niet voor mijn rekening komt;
8. trouwens, dat het spreken van ‘een aantal mannen’ hun ‘volkomen gelijkwaardigheid’ zou insluiten, zie ik niet in; maar in elk geval is dat hier niet verder ‘zur Debatte’. Ik sprak van pluraliteit van instituten; en dat zij allemaal - hoe dan ook - een institutairen vorm hebben, is buiten kijf;
9. evenals, dat ze lang niet alle zó zijn geïnstitueerd, als de gereformeerde belijdenis het wil.

De pluriformiteit en onze synodes (I)*)

We beloofden,**) ons uit te spreken over de vraag in hoeverre enige uitspraak ener synode, die in het verleden ligt, bindend is en betekenis heeft voor de huidige pluriformiteitsdebatten. Prof. Dijk heeft zijn mening dienaangaande op papier gezet, en we willen ons gaarne daarover uitspreken.

Het lijkt ons gewenst, het artikel van prof. Dijk (‘Bazuin’, 26 Jan. '40) in zijn geheel hier over te nemen. Gemakshalve plaatste ik enkele cijfers voor de alinea's, waardoor we straks bij onze beantwoording des te gemakkelijker kunnen verwijzen naar de bedoelde plaats. We geven den raad, aan wie zich voor de zaak interesseert, dit nummer daartoe te bewaren.

Hier volgt het artikel van prof. Dijk:

1. Enkele vragen dringen mij om nog eens op de kwestie van de pluriformiteit der Kerk terug te komen, welke vragen zich hierop toespitsen of onze Kerken in dit stuk een beslissing genomen hebben, ja of neen.
2. Ik meen, zoals ik vroeger reeds betoogd heb, *ja*, en het is over dit *ja*, dat mij nadere opheldering werd gevraagd.

*) De Ref., 23 febr. 1940, 20e jrg. no. 21 bl. 165/166 (Kerkelijk Leven). Een reeks van vijf door prof. Schilder op onregelmatige tijden geplaatste artikelen. De artt. zijn hier bijeengevoegd. In de nummering is enige correctie aangebracht. De reeks is door de oorlog vermoedelijk afgebroken.

**) In De Ref. van 9 febr. 1940.

3. Leeuwarden, zo werd mij tegengeworpen heeft toch niets anders gedaan dan de mening, de exegese van dr. Buizer afwijzen, als zou er buiten het instituut der Geref. Kerk geen zaligheid zijn, en met die beslissing stemt ieder in, ook hij en zij, die de andere instituten *niet als kerk* kunnen erkennen. Het zou dwaasheid zijn te beweren, dat alleen in onze Geref. Kerken de zaligheid te vinden ware, en al verwerpen sommigen de leer van de pluriformiteit en al worden dezen door velen nagepraat, zo exclusief zijn deze verwerpers niet, dat zij de zaligheid alleen zouden binden aan het eigen en enige instituut. Daarom kan hun mening niet bestreden worden met een beroep op de beslissing van 1920. Daarom komen zij ook met deze decisie niet in strijd. Daarom mag dit besluit niet als een wapen tegen hen worden gebruikt, en, zo werd mij geschreven, is uw conclusie fout, die ge aan het eind van uw artikel over deze zaak hebt getrokken; onze Geref. Kerken hebben zich op dit punt en over deze kwestie nooit uitgesproken en ieder is vrij te menen en te leren wat hij voor waarheid houdt.
4. Is dit waarlijk zo?
5. Ik ga hier niet in op alle bijzonderheden, die met dit vraagstuk samenhangen, maar beperk mij tot de vraag: waarover ging het in Leeuwarden?
6. Was daar alleen in het geding het gravamen van dr. Buizer tegen de woorden: *en dat buiten haar geen zaligheid is?*
7. Of: kwam bij en in dat gravamen geen ander vraagstuk ter sprake dan de kwestie of er buiten ons instituut geen zaligheid mogelijk is?
8. Ik antwoord op deze vragen *ontkennend,* want de gehele beschouwing van dr. Buizer kwam voort uit zijn opvatting, dat onze Belijdenis de pluraliteit (hij is de man, die dit woord gesteld heeft voor de term pluriformiteit) der Kerk niet toelaat, en beheerst wordt door deze gedachte, dat er maar één Kerk is nl. de *Gereformeerde.*
9. En dan volgde uit deze stelling, dat buiten haar, d.i. buiten die Geref. Kerk geen zaligheid is en dus de Geref. Kerk volgens onze Geloofsbelijdenis de ware, zaligmakende Kerk is.
10. Daartegen had, zoals te begrijpen is, dr. Buizer ernstige bezwaren en hij diende in den kerkelijken weg zijn bezwaren tegen deze artt. van onze Confessie (Art. 27-29) in.
11. Deze grondbeschouwing moeten we scherp in het oog houden willen we én dr. Buizers gravamen én de beslissing der Synode verstaan, en het ging in deze laatste om de gehele opvatting welke aan het bezwaar van dr. B. ten grondslag lag.
12. Zo hebben we 't in onze Commissie te Leeuwarden besproken.
13. Zo is de zaak door den rapporteur, prof. Bouwman, beschouwd, en daar ik belast was met het dogmatisch rapport inzake de kwestie-ds. Netelenbos en al deze dingen met elkaar samenhingen, is door prof. Bouwman en mij uitvoerig overleg gepleegd en voeling gehouden.
14. In dien zin moet de beslissing van de synode worden verstaan.
15. Wanneer zij zegt:
    1e. *dat het gravamen van dr. Buizer tegen Art. 27-30 van de Belijdenis, wijl het niet gericht is tegen de genoemde artikelen als zodanig maar tegen een uitlegging en opvatting van deze artikelen, en uitgaat van ene uitlegging, waarmede de Synode niet instemt,*

geldt dit van geheel zijn gravamen, van het gravamen niet slechts tegen een enkele uitdrukking, maar tegen alle Art. 27-30 van onze Confessie, omdat dr. Buizer in die artikelen de belijdenis las, dat de Geref. Kerk de enig ware kerk was, d.i. het absolute standpunt tegenover het 'relatieve' van de pluriformiteit.

16. *Met deze uitlegging,* zegt Leeuwarden, *stemt de Synode niet in.*
17. Met geheel de uitlegging en verklaring van dr. Buizer niet.
18. Onze Belijdenis sluit dus volgens Leeuwarden de 'pluriformiteit' niet uit, en omdat dit uitgesproken is, zonder dat iemand hiertegen bezwaar had, ook de Zeeuwse broeders niet, mogen we niemand vrijheid laten om dengenen, die wel de pluriformiteit erkennen, te betwisten, dat hun overtuiging rust in de Schrift en de Belijdenis.
19. Nu is het volkomen waar, dat dezelfde Synode een commissie heeft benoemd om de Belijdenis der Kerk nader onder de ogen te zien, maar dat betekent niet, dat de Synode ten opzichte van dit punt in het onzekere verkeerde.
20. Evenmin als ze dit deed inzake de autoriteit van de Heilige Schrift, al behoorde ook dit leerstuk tot de geloofsartikelen, die in onderzoek werden genomen.
21. Er waren alleen uit verschillende Part. Synodes voorstellen ingekomen om over het leerstuk der Kerk zich nader te bezinnen, en de Synode is daarop ingegaan en heeft tevens het gravamen van dr. Buizer geheel afgewezen.
22. Zijn exegese van de Confessie deugde niet, en de Synode heeft dit ook met de *daad* bewezen.
23. Zij nam bij het punt van den 'uitbouw der Belijdenis' het voorstel aan, dat de te benoemen Commissie in overleg zou treden met *binnen- en buitenlandse kerken, die op denzelfden grondslag* staan (binnenlandse werd er bij amendement ingevoegd); met de binnenlandse kerk is met name bedoeld de Christelijk Geref. Kerk, met wier Synode-moderamen ik zelf, als secretaris vande bovenvermelde commissie, gecorrespondeerd heb en deze correspondentie bedoelde met deze Kerk in overleg te treden over den 'uitbouw der Belijdenis'.
24. Ook zij hier gewezen op de beslissing van de Synode van Groningen 1927.
25. De in Leeuwarden benoemde commissie stelde in haar rapport aan deze Synode voor het deputaatschap op te heffen, omdat voor een 'uitbreiding of uitbouw der Belijdenis' onder ons nog geen plaats is.
26. Als gronden voerde de commissie eerst aan, dat inzake de inspiratie en de autoriteit der Schrift de Confessie alleszins duidelijk is, wat in 1926 te Assen genoegzaam was gebleken en *wat betreft de pluriformiteit der kerk,* 'dat in onze Confessie voldoende duidelijk in het algemeen de kenmerken van de ware Kerk zijn aangegeven, en dat, al wordt de pluriformiteit niet de desbetreffende artikelen van de Belijdenis geleerd, deze wat uit de historie duidelijk blijkt, door de Confessie geenszins wordt buitengesloten en
    2e. dat de moeilijkheden zich voordoen bij de practische toepassing'.
27. Wat heeft toen de Synode gedaan?

28. Ze heeft zeer zeker, na een lang debat, het deputaatschap *niet* opgeheven, maar wel aan de nieuwe Commissie alleen opgedragen nader het leerstuk betreffende de Heilige Schrift (het dogma der inspiratie) te onderzoeken.
29. Het vraagstuk van de pluriformiteit heeft ze toen losgelaten, ongetwijfeld, dit is ook uitgesproken, om later te bepalen, of dit artikel nog weer op de dagorde zou komen, maar zij heeft zich met geen woord verzet tegen de conclusie van de Commissie.
30. Dat deze Synode geen overleg meer wenste met de binnenlandse kerken (zie Acta, art. 224) vindt zijn oorzaak hierin, dat dit overleg gebleken was niet tot stand te kunnen komen.
31. Ook deze beslissingen heb ik als secretaris en rapporteur der Belijdenis-commissie en als Voorzitter der Generale Synode van zeer nabij meegemaakt.
32. Bij dit onderwerp mag ik ook niet verzwijgen de beslissing van de Synode van Middelburg van 1933 inzake de eenheid van alle Gereformeerden.
33. Toen is besloten een publiek getuigenis te doen uitgaan tot en nader contact te zoeken met de Geref. Gemeenten, de Christelijk Geref. Kerk, de Confess. Vereniging en den Geref. Bond, en toen is ook door onze Synode een telegram gezonden aan de Generale Synode van de Christelijk Geref. Kerk.
34. Ik weet wel, dat uit dit besluit en uit deze handelingen niet te veel mag worden afgeleid en dat hierdoor het vraagstuk der pluriformiteit niet is opgelost, maar het is toch van grote betekenis, dat onze Synode toen de Synode der Christelijk Geref. Kerk als Synode erkend heeft en m.i. ook deze Kerk als Kerk, hoe men haar verder wil kwalificeren.
35. Onze Synodes en haar Deputaten hebben dus niet gezegd: alle Gereformeerden in ons vaderland moeten tot ons komen, want de Geref. Kerken zijn de enig-ware Kerken en al het andere is geen Kerk, maar de pogingen, welke in het werk zijn gesteld, richtten zich op het tot elkander komen van de Kerken om zo de institutaire eenheid te bereiken.
36. Om al deze redenen meen ik, dat het gevoelen, alsof andere ‘kerkgenootschappen’ niet als Kerk kunnen erkend worden, niet gedeeld is door onze Generale Synodes, al heeft zij zich verder over de kwestie van de pluriformiteit niet uitgesproken.
37. Hiermee hebben we zeker rekening te houden.
38. We mogen niet doen alsof er geen synodale uitspraken zijn.
39. Ik zeg dit laatste ook nog eens, en dat in verband met een brief, dien ik kreeg, in betrekking tot het vraagstuk van de beschouwing van onze kinderen bij den Doop.
40. Wanneer men meent het *houden voor* te moeten afwijzen en de uitdrukking *in Christus geheiligd* niet te mogen verstaan als een *innerlijke* heiliging komt men zeker in strijd met wat Utrecht (1905) leerde:
    dat volgens de Belijdenis onzer Kerken het zaad des verbonds krachtens de belofte Gods te houden is voor wedergeboren en in Christus geheiligd, totdat bij het opwassen uit hun wandel of leer het tegendeel blijkt.
41. Hier staat duidelijk: *te houden is voor.*

42. Hier worden de uitdrukkingen *wedergeboren* en *in Christus geheiligd* vlak naast elkaar en in eenzelfde verband gebezigd.
43. Heeft deze uitspraak haar kracht verloren?
44. Immers, neen, en daarom moet men zijn gravamen indienen of anders...zwijgen.

Tot zover prof. Dijk.

Volgende week hopen we met ons antwoord te beginnen.

De pluriformiteit en onze synodes (II)*)

In ons nummer van 23 Februari j.l. gaven we plaats aan een artikel van prof. dr K. Dijk. We volgen het op den voet.

Op de vraag, of prof. Dijk in alinea 1-3 de mening van de door hem bedoelden juist heeft weergegeven, behoeven we niet in te gaan. De vraag is slechts, wat prof. Dijk zelf uitspreekt.

In de alinea's 4 v. daarmede een aanvang makende, zegt prof. Dijk, dat er wel heel wat meer te pas kwam bij het gravamen-Buizer dan één bepaalde uitdrukking der belijdenis (‘buiten haar geen zaligheid’).

Prof. Dijk heeft daar volkomen gelijk aan. Bij elke serieuze kwestie komt altijd heel wat kijken, want het éne hangt met het andere ten nauwste samen.

Alleen maar, het gaat nú over de vraag, wat onze synodes hebben uitgesproken. En dat is heel wat minder in omvang dan de brede vragencomplexen, die bij een gravamen als dat van dr Buizer voor theologisch-wetenschappelijke bezinning aan de orde zouden moeten komen. Als iemand wil weten wat onze gereformeerde kerken in Assen besloten hebben, doet hij goed, de wetenschappelijke kwesties als zodanig in breed verband na te gaan, zó, als dr Geelkerken en zijn opponenten ze stelden. Alleen maar: als de vraag gesteld wordt, waaraan wij gebonden zijn, dan heeft *alleen* de uitspraak der synode bindende betekenis.

Er is dan ook inderdaad heel wat overhoop gehaald in betrekking tot het gravamen-Buizer. Niemand onder ons intussen zal het mogelijk zijn, zich geheel en al te vinden in één der destijds voorgedragen pro- of contra-beschouwingen. We weten al, dat prof. Dijk het niet eens is met wat van Zeeuwse zijde (part. syn.) destijds gezegd is. Ik vermoed, dat op een bepaald punt prof. Dijk en ik over die uitspraak der Zeeuwse synode anders zullen oordelen. Aan den an-

*) De Ref. 15 mrt. 1940, 20e jrg. no. 24 bl. 188/189 (Kerkelijk Leven).

deren kant zal in de argumentatie van Zeeland weer een en ander zijn, dat misschien prof. Dijk naar den zin is, en mij weer niet. Een waarschuwing tot voorzichtigheid, om niet te gauw te zeggen: deze en die beschouwing is verworpen. Zodra men op de finesses ener beschouwing ingaat, zal blijken, dat in onderdelen zelfs wie naast elkaar staan, toch weer verschillen.

* * *

Om concreet te worden: neem eens het 'Rapport aan de classis Middelburg inzake de kwestie ds J.B. Netelenbos', 1918. In het gravamen-Buizer komen dingen voor, waarmee, laat ons zeggen, prof. Kuyper en prof. Dijk het eens zullen zijn. Andere, waarmee ik instem. Precies zo staat het met wat de rapporterende commissie zegt.

Van elk een voorbeeld.

* * *

Wat het gravamen-Buizer betreft: als bijlage C is in gemeld rapport opgenomen, bl. 46v., een stuk van dr Buizer, gericht tot den kerkeraad van Middelburg, 31 Mei 1917.

Hij merkt daarin op, dat 'in de vier genoemde artikelen' (der belijdenis, de art. 27, 28, 29, 30, rakende de kerk) 'blijkbaar over één en dezelfde kerk wordt gesproken'. Ik ben het daarmee eens. Prof. Kuyper evenwel niet; die heeft geschreven, dat art. 27 handelt over de 'onzichtbare kerk' (ook wel 'mystiek' genoemd); in art. 28 v. zou het onderwerp een ander zijn. Op dit punt zegt dus de één ja, de ander neen tot dr Buizer.

De rollen worden evenwel omgekeerd, als we het slot lezen. Daar zegt dr Buizer, dat wat hij voor den inhoud der belijdenis houdt[1)] (geen pluriformiteit) 'weigert de leidingen Gods met Zijn (algemene) Kerk te erkennen'. Daarmee is prof. Kuyper het eens, ik niet.

Zeg nu maar eens: dr Buizer is afgewezen, dus ook zijn beschouwing, en wie het op één of ander punt met hem eens is, die moet maar een gravamen indienen...

* * *

Een voorbeeld van het tweede.

De rapporterende commissie, bl. 21, handelende over het destijds geruchtmakende feit, dat ds Netelenbos, gereformeerd predikant,

1) 'Indien althans het anders onverstaanbare 'zij' mag worden vervangen door: 'hij'.

in den dienst in een Hervormde Kerk was voorgegaan op Zondag, merkt op:

> ‘Hoewel een bekend en toch zeker door niemand van separatische of doleantistische sympathieën te verdenken geleerde als de Erlanger hoogleraar E.F. Karl Müller in zijn Symbolik over “die holländische Staatskirche” schrijft: “Allerdings kann hier der Titel einer christlichen Kirche schon stark beargwöhnt werden”, zullen Uw deputaten zich er maar niet in gaan verdiepen, of er nu werkelijk wel zo veel reden bestaat, onder de tegenwoordige omstandigheden, om - als men dan, zoals ds. Netelenbos het noemt, zijn overtuiging ten aanzien van de pluriformiteit der kerk in een daad wil veraanschouwelijken - dat bij voorkeur in het Nederlandsche Hervormd Kerkgenootschap te gaan doen.’

Hiermee zal prof. Kuyper het niet eens kunnen zijn: hij heeft over de Hervormde Kerk in later jaren zó geschreven, dat prof. Müller van Erlangen, nog maar vrij kort geleden gestorven, zelf in leven ouderling in een uit de Hugenoten stammende kerk aldaar (er waren er 8 in Beieren) zich er wel wat over verwonderd zou hebben. Ondergetekende daarentegen zou zijn hand er wel onder kunnen zetten, met alle waardering voor de ettelijke hoogstaande christenen en kinderen Gods in de Hervormde Kerk, natuurlijk: we hebben het nu over het *instituut*.

Straks evenwel keren de rollen zich weer om. Als op bl. 33 de rapporteurs toegekomen zijn aan de uitdrukking ‘buiten haar geen zaligheid’, dan zeggen zij (34): dat ziet nog niet op het instituut. Prof. Dijk (57) beaamt dat. ‘De Heraut’ desgelijks. Ik ben het er niet mee eens; zoals ik in mijn ‘Ons Aller Moeder’ duidelijk heb doen uitkomen, naar ik meen.

Natuurlijk heb ik daarmee niet gezegd: buiten de Gereformeerde Kerken van Nederland geen zaligheid. Een der oorzaken van den strijd over de kerk ligt hierin, dat men bij het in dit verband hanteren van het werkwoord ‘instituëren’ doorgaans alleen maar denkt aan een ‘instituut’ (voltooid tegenwoordige tijd). Ik wees er op, dat de kwestie van het ‘instituëren’ altijd een zaak is ook van het heden: *on*voltooid tegenwoordige tijd. *Daar zit de zaak op vast voor een groot deel.* Wie niet aan dien *on*voltooid tegenwoordigen tijd zijn aandacht geeft, moet al maar op reeds bestaande instituten letten, durft (terecht) de zaligheid niet aan instituut zó of zús binden, en neemt dan, om zich uit de impasse te redden, zijn toevlucht tot mystificaties als de *mysticering* der kerk; en meer van zulke gedachtenspinsels. Wie evenwel voor dien *on*voltooid tegenwoordigen tijd wél oog heeft, erkent, dat God hier zó, ginds weer anders begonnen

is, erkent dus ook, dat we nog nergens kant en klaar zijn, maar houdt tevens vol, dat we met al die instituten naar elkaar toe moeten (voorzover ze belijden natuurlijk), dat we aan het instituteren moeten blijven, oecumenisch werkzaam zijnde. Zo iemand heeft geen ogenblik het kerkelijk instituut (datum, dan wel dandum, gegeven, dan wel nog naar de eindredactie in wording) behoeven te degraderen terwille van een of andere ‘mystieke kerk’. Hij houdt de waarde er van in stand. Maar hij is tevens in staat, het ‘buiten haar geen zaligheid’ te laten staan als geldende voor die éne kerk, die van haar instituut en institueringsplicht geen ogenblik mag worden losgemaakt. Omdat instituteren nu eenmaal behoort tot de essentiële, de primaire, de konstitutieve aangelegenheden der kerk. Bij een vergadering behoort nu eenmaal het vergaderen.

Om kort te gaan: híer zouden dus de professoren Kuyper en Dijk weer die commissie kunnen bijvallen, en zou ik moeten zeggen: neen.

* * *

Voorlopig genoeg. Men moet elkaar niet in het hoekje duwen van de mensen, die maar een gravamen moeten indienen tegen een beslissing van een synode, of anders maar moeten zwijgen over wat eenmaal afgedaan is. Als van dr Buizer gezegd is: zijn opvatting van de belijdenis deugt niet, dan kan ik dat geheel en al onderschrijven. Maar ik meen, dat hij op andere punten gelijk heeft gehad. Dat menen de professoren Kuyper en Dijk ook; want die zeggen: we zijn het met de pluriformiteitsgedachte eens, zelfs naar Buizer's omschrijving; voorzover we die lezen op bl. 48: veelheid van ware kerken.

Men kan terecht aanvoeren: in het algemeen is Buizer's uitlégging veroordeeld. Maar *in bijzonderheden* kan men niet treden, als om te zeggen: die en die details van Buizer (of een Zeeuwse commissie) zijn veroordeeld. *Inzake de details gaan we ieder onzen eigen kant uit.* Niemand is het geheel en al met dezen, dan wel met dien eens. Dat was vroeger zo niet. Dat was in de dagen van Buizer-Netelenbos zo niet. Dat is vandaag nog niet zo.

Volgende opmerkingen van prof. Dijk krijgen later een beurt.

De pluriformiteit en onze synodes (III)[*)]

Na hetgeen we in ons vorig artikel opmerkten, vraagt thans dr Buizer's gravamen zelf de aandacht

Prof. Dijk herinnert (alinea 14-18) er aan, dat de Leeuwarder synode uitsprak, niet in te stemmen met de 'uitlegging', die dr Buizer gaf van de artikelen der confessie, rakende de kerk.

Wat was die 'uitlegging'?

Op bl. 48 van het 'Rapport aan de classis Middelburg inzake de kwestie ds J.B. Netelenbos' lezen we, als bijlage, een stuk van dr Buizer, waarin hij letterlijk het volgende opmerkt:

> 'Wanneer we deze belijdenis van onze vaderen overnemen, betekent dat dus m.i., dat wij belijden een geïnstitueerde kerk, die de eenige, ware kerk is, waar buiten geen zaligheid is, en die enige, ware kerk moet dan voor onzen tijd natuurlijk zijn onze Gereformeerde Kerk. Dan is er niet pluriformiteit, niet veelheid van ware kerken, maar slechts een tweeheid: *de* ware en *de* valse kerk, en moet die tweeheid door Gereformeerde leraren gepredikt en door Gereformeerden beleden worden. Dan is er voor wie bv. in het stuk der uitverkiezing niet met onze Belijdenis instemt en standvastig weigert zich bij de ware, d.i. de Gereformeerde Kerk te voegen, consequent genomen geen zaligheid, en is er met hem geen gemeenschap der heiligen mogelijk. En is zo iemand lid onzer kerk, dan moet ten slotte het Banformulier over hem uitgesproken worden, dat, behoudens berouw en bekering, tegelijk uitsluit van de geïnstitueerde kerk (door wering van de sacramenten) èn van de gemeenschap van Christus.
>
> 'Tegen den hiervoren omschreven belijdenisinhoud en de daaruit voortvloeiende consequenties voor de toepassing der kerkelijke tucht acht ik mij om des gewetens wille verplicht bezwaar in te brengen, wijl zij m.i. in strijd is met den geest van Christus en weigert de leidingen Gods met Zijn (algemene) Kerk te erkennen.'

Tot zover Buizer's 'uitlegging' der artikelen.

Nu zal het toch duidelijk kunnen zijn, dat deze uitlegging der artikelen 27 vv, der confessie geen werkelijke uitlegging is. Want de belijdenis heeft bij de kerk nooit gedacht aan een in zich zelf afgerond en verder rechtens geïsoleerd blijvend instituut van één bepaald land, laat ons zeggen: de Gereformeerde Kerken in Nederland. Het feit, dat in den reformatietijd gestreefd werd naar contact met voorlopige instituten in andere landen, en gepoogd werd, daarop in te werken, en bij verdere fixatie van het kerkelijk leven een woord mee te spreken, en zo mogelijk de kerken in bepaalde streken of landen te verenigen in één band, is reeds genoegzaam bewijs, dat er niet aan gedacht is, aan één land de ware kerk te binden, of ze

*) De Ref., 29 mrt. 1940, 20e jrg. no. 26 bl. 205/206 (Kerkelijk Leven).

in één landelijk of regionaal instituut op te sluiten. Art. 27 wijst die gedachte letterlijk af, en art. 29 toont, dat het menens is.

Het is nu maar de vraag, welken kant men dan verder met deze nuchtere werkelijkheid uit wil.

Sommigen, o.a. prof. Kuyper in vroegere 'Heraut'-artikelen, gaan er mee den kant der 'mystieke' kerk uit. Ze zeggen: in art. 27 is een soort van onzichtbare, mystieke kerk bedoeld. Een mystiek lichaam van Christus. Daarmee kan ik het niet eens zijn; de woorden der belijdenis, en de eenheid van het subject der verschillende aan de kerk gewijde artikelen, weerspreken m.i. deze 'uitlegging' op het duidelijkst. Als dr Buizer dáártegenover wijst op het feit, dat in de verschillende artikelen over de kerk de kerk steeds dezelfde is, ben ik het daarmee eens. Niet met de 'uitlegging' van 'De Heraut', op dit punt.

Maar dat betekent nog geen aanvaarding van de 'uitlegging', die dr Buizer zelf gaf. Want deze vergat, wat helaas ook nog wel eens anderen voorbij zagen, dat nl. het instituut der kerk *nog altijd in wording is.* Dat is het element, waarop ik telkens weer wees, en zal blijven wijzen, ook al heeft prof. Hepp in besloten, maar toch semipublieke vergaderingen in het gebouw der Vrije Universiteit gemeend, daartegen bezwaar in te moeten brengen, dat niemand óververtellen mocht. Voor het besef der reformatoren was het kerkelijk instituut nog lang niet af. Het wérd. Het groeide. Die groei moest dóórgaan; de Reformatie zelf nam tientallen jaren in beslag, en Calvijn heeft het einde niet gezien; God sloot zijn ogen in een periode van nog steeds doorwerkende Reformatie. Maar dat de Reformatoren 'hun' instituten naar elkaar toe wilden laten groeien, en het voorlopigheidsinstituut, dat hier en daar en ginds was verrezen, wilden associëren met andere, die evenzeer slechts voorlopig waren, dat blijkt b.v. uit de poging tot samenwerking en uit de bereidheid tot (zolang het mogelijk was) ondertekening van elkanders confessie, en wat dies meer zij.

Terwijl dus de één de aanpassing van de belijdenis en de bestaande praxis zoekt in een mystiek-making der kerk, daar zoekt de ander ze in de *beweeglijkheid van het instituut.* Bij deze laatste poging tot oplossing der moeilijkheden heeft men het voordeel, dat men van die mystiekmakerij geen last heeft; dat het instituut zijn volle waarde houdt, en geen ogenblik van de kerk en haar van Gods-

wege opgedragen arbeid kan worden geabstraheerd. Dat men de kerk voortdurend aan het corresponderen zet; maar dan niet in naam van een onzichtbaar mystiek lichaam van Christus, doch ter bereiking van het grote, brede instituut.

Leest men tegen dezen achtergrond de desbetreffende artikelen der confessie, dan zal niemand beweren moeten, dat een Schot moet zeggen: buiten de Schotse kerk geen zaligheid, een Fransman: buiten de Franse niet, een Nederlander: buiten de Nederlandse niet.

Staat er niet trouwens, dat het met de zichtbare eenheid der kerk, en haar naar buiten optreden met de vaandelen des heils soms treurig geschapen is? terwijl toch de kerk gebleven is? En als dus dr Buizer, dit alles vergetende, meent aan de belijdenis een consequentie te moeten opdringen, die toch nooit in haar bedoelingen kan gelegen hebben, en die er ook nergens staat, dan kan men met ‘Leeuwarden’ zeggen: die ‘uitlegging’ aanvaard ik niet, zonder daarmee in te stemmen met hen, die de pluriformiteit ‘der kerk’ in den door dr A. Kuyper daaraan gehechten zin voorstaan.

Buizer's fout ligt in het verkeerd-vervoegen van het werkwoord *institueren,* in den *voltooid* tegenwoordigen tijd: de ge-institueerde kerk. Hij komt er zo niet uit.

Die van anderen ligt in het niet meer vervoegen van dit werkwoord (de mystieke kerk); zij komen er ook niet uit.

De oplossing ligt in het wél vervoegen, maar dan ànders vervoegen van het werkwoord instituëren. *Onvoltooid* tegenwoordige tijd. Deze vóórop.

De pluriformiteit en onze synodes (IV)*)

Zeer merkwaardig vind ik voorts in het artikel van prof. Dijk (zie het eerste artikel van deze reeks), alinea 18. We drukken ze nog eens af:

> 18. Onze Belijdenis sluit dus volgens Leeuwarden de ‘pluriformiteit’ niet uit, en omdat dit uitgesproken is, zonder dat iemand hiertegen bezwaar had, ook de Zeeuwse broeders niet, mogen we niemand vrijheid laten om dengenen, die wel de pluriformiteit erkennen, te betwisten, dat hun overtuiging rust in de Schrift en de Belijdenis.

Ik zou willen vragen: waar staat dat?

*) De Ref. 5 april 1940, 20e jrg. no. 27, bl. 212 (Kerkelijk leven).

Dat nl. volgens Leeuwarden onze belijdenis de ‘pluriformiteit’ niet uitsluit?

Dat staat nergens.

We hebben niet te maken met de mening van A of B of C, synodaal rapporteur al dan niet, doch alleen met wat besloten is. En hier volgt de letterlijke tekst van het besluit (acta Leeuwarden, bl. 62, artikel 118):

> ‘Prof. dr. H. Bouwman rapporteert inzake A 13, het bezwaarschrift van dr. Buizer (bijlage XXXII), en adviseert dat deze vergadering uitspreke:
>
> 1. dat het gravamen van dr. Buizer tegen artt. 27-30 van de Belijdenis in eigenlijken zin niet een gravamen te noemen is, wijl het niet gericht is tegen de genoemde artikelen als zodanig, maar tegen een uitlegging en opvatting van deze artikelen, en uitgaat van ene uitlegging, waarmede de Synode niet instemt;
> 2. dat de Synode op de verdere beschouwing van dr. Buizer in deze zaak thans niet ingaat, omdat zij ene commissie heeft benoemd met het mandaat om ene nadere formulering en uitwerking van de drie artikelen des geloofs: over de H. Schrift, over de Kerk en over de verhouding van Kerk en Overheid, in overweging en in studie te nemen;
> 3. dat van dit besluit kennis gegeven worde aan...
>
> Aldus wordt besloten.’

Dit is alles.

Het woord pluriformiteit komt hier niet eens in voor!

Hoe kan dan prof. Dijk beweren, dat volgens Leeuwarden (en dat *moet* dan deze beslissing zijn), de pluriformiteit *niet* is uitgesloten?

Het staat er niet.

Alleen dit staat er, dat de opvatting en de uitlegging van dr Buizer uitgesloten geacht werd door de synode van Leeuwarden. Maar als ik zeg, dat Buizer's interpretatie der confessie niet deugt, dan heb ik *nog niet beweerd,* dat de beschouwing, die hem tegen den door hem geïnterpreteerden *inhoud* der confessie in het geweer doet komen, met de confessie verbindbaar is.

Noem Buizer's theorie A,
den tekst der confessie B,
Buizer's interpretatie van dien tekst C, -
dan zegt dr Buizer:
C is juist,
A is ook juist,
maar B is vals, wijl B niet zich verdraagt met A.
Nu zegt de synode:
C is onjuist,

er is dus geen enkele reden om B te veranderen, want als C onjuist is, dan is er geen enkele grond aangegeven, om B op grond van C te wijzigen.

Maar dan is daarmede *niets* gezegd omtrent A. A kreeg niet eens een beurt, vandaar dat over A nog eens moest gepraat worden.

Noch over A à la Buizer, noch over A à la Kuyper, noch over A à la de Zeeuwse particuliere synode, noch over A à la N.N. is door Leeuwarden iets uitgesproken.

Prof. Dijk wil te veel bewijzen.

En als prof. Dijk zegt: ook de Zeeuwse afgevaardigden hebben geen bezwaar gemaakt tegen de uitspraak van Leeuwarden, en dus mogen we niemand *op grond van Leeuwarden* een of andere A-*theorie* ontzeggen, of haar verbindbaarheid met de confessie loochenen,

dan antwoorden we:

ook de Zeeuwse afgevaardigden konden met de uitspraak van Leeuwarden meegaan, evengoed als ondergetekende, want:

dat C onjuist was, C, *globaal genomen,* kon ieder toegeven (zie vorig artikel),

en over A was niets gezegd.

We hebben dus wat A betreft, van Leeuwarden carte blanche gekregen. Noch ‘verboden’, noch ‘toegelaten’ staat erop geschreven. Er kunnen A-theorieën zijn, die men kan aanvaarden (afgedacht dan van den *term* misschien) en er kunnen geheel ànders opgezette A-theorieën zijn, die men niet kan aanvaarden, en die men wel degelijk kan verbieden te leren, op grond van B. Zo meen ik, dat dr A. Kuyper's A-theorie, A à la dr A. Kuyper, met de confessie *niet* te verbinden is. Vroeger gaf ik daarvoor reeds enkele gronden aan.

Het zou trouwens een vér-dragende uitspraak zijn, indien beweerd was, dat ‘de’ pluriformiteit met de belijdenis te verbinden viel. Daarmee zou het hek van den dam zijn. Er zijn heel wat pluriformiteits-concepten, gelijk we reeds herhaaldelijk opmerkten. En zouden nu voortaan allen, die enige A-lading met de pluriformiteitsvlag wilden dekken, ook zonder nader onderzoek naar de lading het recht hebben te verklaren: blijf af, want *déze* vlag dekt volgens Leeuwarden in elk geval mijn konkrete lading?

De pluriformiteit en onze synodes (V)*)

Onze bespreking vervolgende, merken we op, dat prof. Dijk in alinea 19 verzekert, dat de synode van Leeuwarden wel besloten heeft, een commissie te benoemen, om de pluriformiteitskwestie nader onder de ogen te zien, maar - zo zegt coll. Dijk, - dat betekende niet, dat de synode ten opzichte van dit punt in het onzekere verkeerde.

Dit laatste geloof ik gaarne, wanneer het gaat over het punt-in-kwestie, nl. dr Buizer's opvatting aangaande de belijdenis. Maar ik kan het niet geloven, wanneer ‘dit punt’ zou betekenen: de pluriformiteitskwestie als zodanig. Want uit de publieke geschriften van meer dan één synodelid kan men zonneklaar aantonen, dat zij in betrekking tot de kernvragen der pluriformiteitsleer van elkander nog al op betekenisvolle wijze verschillen. Misschien komt de tijd, dat ik dit breder zal aantonen. Maar ieder kan het reeds thans constateren, als hij de onderscheiden auteurs maar naleest. De kwestie is zó ingewikkeld, dat men voor haar solutie niets beginnen kan met het feit, dat onze Leeuwarder synode besloten heeft met andere ‘kerken’ in contact te treden, teneinde zo mogelijk gezamenlijk overleg te plegen aangaande nadere bezinning over het leerstuk der kerk. Men *kàn* vóór zulk een nader overleg stemmen, omdat men een of andere pluriformiteitsopvatting is toegedaan. Men móet er voor voelen, als men de meest bekende pluriformiteitstheorieën van tijdgenoten bestrijdt. Want het zoeken van zulk nader overleg wordt juist ten sterkste aangedreven door de overtuiging, dat God de Heere ons verbiedt, vrede te hebben met de pluraliteit van instituten, die op eenzelfden confessionelen grondslag staan, doch voorts geen verband met elkander aangaan, om maar niet te zeggen: elkaar bijten en vereten uit kracht van kerkverscheurend dogmatisme, of van een kerkistisch drijven, dat ten koste van alles waar en vals in één eenmaal gevestigd instituut aan elkaar blijft verbinden (vgl. alinea 19-23, en 32-34).

Het feit, dat de synode van Middelburg contact gezocht heeft met de Geref. Gemeenten (Kersten c.a.), de Chr. Geref. Kerk etc., zegt mij niets; ik heb daar ook zelf later op aangedrongen. Is het niet sprekend, dat daarnaast ook met de Confessionele *Vereniging* (in de Herv. Kerk) en met den Geref. *Bond* (in datzelfde instituut) contact gezocht is? Een vereniging, een bond, zijn geen kerk. Dat niet

*) De Ref., 3 mei 1940, 20e jrg. no. 31 bl. 244 (Kerkelijk Leven).

met de Herv. Kerk, doch met tenslotte particuliere organisaties binnen in haar, aanraking gezocht is, bewijst ten overvloede, dat kerk en niet-kerk naast elkander stonden op het synodale lijstje van hen, met wie te spreken zou zijn over de toekomstige wijze van instituering der kerk in dier voege, dat wie bij elkaar hóren, ook met elkander samenléven in één kerkverband.

Als deze goddelijke eis zo zwaar niet woog, zou ik persoonlijk zeggen: laat maar rusten, dat contact. Want, wat de Chr. Geref. Kerk (met de sterke meningsverschillen, die daar zijn) en de 'Geref. Gemeenten' betreft, ieder, ginds zowel als hier, zal zich overtuigd houden, dat, indien in 1940 het tot kerkelijk saamleven zou komen, we minstens tot 1960 groot verdriet zouden hebben, vanwege de zwarigheid van het saamleven bij zó grote verschillen. Verdriet, zoals we ook heel scherp gesmaakt en geproefd hebben na 1892, en het soms nóg ondervinden, als men beschouwingen - b.v. inzake het verbond - die in de oude A-groep rondweg zijn verdedigd, als ongereformeerd hoort afwijzen. Maar dat verdriet moet men voor de goede zaak óverhebben: er is een groot loon verbonden aan de gehoorzaamheid; ook dat loon hebben we na '92 ontvangen, en bij alle moeiten in het kerkelijk leven en ook vandaag ontvangen en zien we het nóg, - als we geloven. En wat voorts den Geref. Bond betreft (ook lang niet éénstemmig, al is er in de laatste jaren een merkwaardige opleving en veelszins prachtige bezinning), en de Confessionele Vereniging, met haar droevig, hoewel tanend, barthianisme, met name tegenover laatstgenoemde zou ik, indien ik aan de pluriformiteitstheorie van bepaalde broeders geloof hechtte, uiterst gereserveerd willen zijn, omdat ik meen, dat deze Vereniging in de laatste jaren een zeer wonderlijke schaats gereden heeft, geslepen naar barthiaans model.

Maar juist waar ik heb te bukken voor het goddelijk gebod der éénheid van instituut, moet ik ook met hen contact willen bepleiten, omdat ik tenslotte aan hun beginselverklaringen gebonden ben, en ze, bij eventuele nadere ontmoeting, ook daaraan hóuden kan.

Maar een en ander bewijst dan ook niets voor de pluriformiteit, als ware deze synodaal geijkt. Juist het noodgedwongen zoeken van ontmoeting niet met de 'vaderlandse *kerk',* doch met een *vereniging* en een *bond* van hervormde *personen,* bewijst, dat in onze kerken óók leeft de drang tot erkenning van onze roeping, om àl maar door te blijven jagen naar nieuwe, zuiverder-afbakenende kerk-institu-

ering, als het kan, in samenwerking met bestaande, officieel den kerknaam voerende instituten, en in elk geval óók met organisaties, die den kerknaam *niet* annexeren, al houden ze met de kerkkwestie zich intensief bezig.

Men moet niet te veel afleiden uit de onderscheiden handelingen of niet-meer-handelingen der achtereenvolgende synodes met betrekking tot deze materie. En vooral niet de vrije discussie tegenhouden, die steeds vooraf moet gaan aan kerkelijke beslissingen, zal het goed zijn.

De Chr. Geref. Kerk en de pluriformiteit*)

Ds Kersten heeft met 'De Wekker' een discussie, welke hier blijve rusten. In 'De Saambinder' geeft hij volgende herinnering:

> *De Synode der Chr. Geref. Kerk is tot de erkenning gekomen, dat door de Geref. Gemeenten in Nederland de historische lijn der kruiskerken niet is afgebroken.* Op dien grond is toen in 1925 door de Synode der Chr. Geref. Kerk te Groningen het volgende besluit genomen:
>
> 'De Synode (der Chr. Geref. Kerk. K.) besluit de poging tot vereniging met de Gereformeerde Gemeenten te komen, voort te zetten en deelt deswege de Synode der Gereformeerde Gemeenten mede, dat vereniging, volgens haar, mogelijk is op den grondslag, waarop in 1869 de gemeenten onder 't kruis met de Afgescheidenen verenigd zijn.' (Acta art. 49.)
>
> Dit besluit had een geschiedenis. Tot een poging om met de Geref. Gemeenten te verenigen was in 1919 door de Chr. Geref. Synode besloten, maar met de nadrukkelijke verklaring, dat de Chr. Geref. Kerk gebonden is aan het 'behoud van het beginsel'
>
> *'dat alle Gereformeerden uit alle kerken naar eis der Heilige Schrift en Formulieren van Enigheid geroepen zijn zich tot de Chr. Geref. Kerk te voegen'. (Acta Syn. 1919 art. 62).*
>
> De Chr. Geref. Kerk stond op het standpunt *alleen* de ware kerk in Nederland te zijn. Alle Gereformeerden daarbuiten waren volgens haar gehouden zich tot die 'ware' Chr. Geref. Kerk te voegen. Van verenigen was op dien grond voor de Geref. Gemeenten zelfs geen sprake. Ja, zulk een voorstel beoogde geen verenigen, maar opslokken van anderen in de enige, ware kerk in Nederland, t.w. de Chr. Gereformeerde. Deputaten van beide kerkengroepen hebben deze zaken in een vergadering te Rotterdam oprecht besproken. Het gevolg is geweest, dat de Chr. Geref. Synode in 1925 tot de erkenning gekomen is dat de Geref. Gemeenten op den historischen grondslag der kruiskerken staan. Op voet van gelijkheid besloot toen de Chr. Geref. Synode met deze te onderhandelen, *gelijk in 1869 geschied is* in de vereniging van vele kruiskerken met de Afgescheidenen. En die erkenning der Ger. Gemeenten vond haar grondslag

*) De Ref., 3 mei 1940, 20e jrg. no. 31 bl. 248/249 (Persschouw).

hierin, dat de Geref. Gemeenten enerzijds de historische voortzetting waren van de actie Ledeboer en anderzijds (en daarom gaat het nu) van de kerken onder 't kruis van 1834-'39.

Hoe dit besluit der chr. geref. synode zich verdraagt met die in ‘De Wekker’ soms gegeven betuiging van instemming met wat ‘De Heraut’ over de pluriformiteit schreef, vat ik niet. Maar hetgeen ik niet vat, is meer, dan waar ik wèl bij kan.

Ter afsnijding van misverstand: ik zou niet graag de Geref. Kerken voor haar deel zien verklaren, wat de chr. geref. kerk heeft beweerd ten aanzien van zichzelf in 1919. Zie, wat ik onlangs schreef over de beweeglijkheid van het instituut[*)]. Een instituut, dat zelf, door welke oorzaak ook, de schuld draagt dat gelovigen er buiten blijven, vervalt in het kwaad der secte. Deze erkenning is natuurlijk heel wat anders dan een pluriformiteitstheorie. Want deze stompt den prikkel tot samenvoegen van wat bijeenhoort, af.

*) Vgl. in dit deel bl. 434/8.